

O'ZBEKISTON JOY NOMLARINING IZOHLI LUG'ATI

O'ZBEKISTON JOY NOMLARINING IZOHLI LUG'ATI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING
DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH DEPARTAMENTI

O'ZBEKISTON
JOY NOMLARINING
IZOHLI LUG'ATI

IKKI JILDLI

TOSHKENT - 2024

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI VAZIRLAR MAHKAMASINING
DAVLAT TILINI RIVOJLANTIRISH DEPARTAMENTI

O'ZBEKISTON
JOY NOMLARINING
IZOHLI LUG'ATI

BIRINCHI JILD

A – O

G'AFUR G'ULOM NOMIDAGI
NASHRIYOT-MATBAA IJODIY UYI
TOSHKENT - 2024

UO•K 81.2–3(50•)
KBK 81•373.21 (575.1)(038)
O• 23

*O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining
Davlat tilini rivojlantirish departamenti
Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Kadastr agentligi*

Tahririyat a'zolari:

N.D. To'ychiyev, N.J. Xolbo'tayev, A.K. Qirg'izboyev (t.f.d., prof.); **N.M. Mahmudov** (f.f.d., prof.);
T.M. Abdullayev (t.f.n., dots.)

Muvofiqlashtiruvchi

U.A. Mahmudov

Tuzuvchilar:

R.Y. Xudoyberganov (f.f.n., dots.v.b.); **N.Uluqov** (f.f.d., prof.); **G'.Boboyorov** (t.f.d., prof.); **M.B. Abdiyev** (f.f.d., prof.); **M.T. Mirakmalov** (g.f.d., dots.); **T.J. Enazarov** (f.f.d., prof.); **A.Sobirov** (f.f.d., prof.); **B.Qlichev** (f.f.d., prof.); **D.Yo'ldoshev** (f.f.d., dots.); **R.Shukurov** (f.f.d., prof.); **V.T. Nafasova** (f.f.n., dots.); **A.M. Turobov** (f.f.d.); **I.Ermatov** (f.f.d.); **O'.X. Rajabov** (f.f.n., dots.); **O'.A. Oripov** (f.f.n., dots.); **Sh.A. Temirov** (f.f.f.d.); **H.To'rayev** (t.f.d., prof.); **O.Bo'riyev** (t.f.d.); **X.O. Bo'riyeva** (t.f.f.d.); **Y.Ahmadaliyev** (g.f.d., prof.); **Q.Hakimov** (g.f.n., prof.); **K.M. Seytniyazov** (g.f.n.); **Y.Ne'matova** (f.f.f.d.); **G.Jo'raboyeva** (f.f.f.d.); **O.Boltabayev, M.M. Avezov, Sh.Bekturdiyev, S.G'aybullayev**

Mas'ul muharrirlar:

Z.Do'simov (f.f.d., prof.); **N.Uluqov** (f.f.d., prof.); **R.Y. Xudoyberganov** (f.f.n., dots.v.b.)

Taqrizchilar:

A.D. O'rozboyev (f.f.d.); **Y. Odilov** (f.f.d., prof.)

O'zbekiston Respublikasidagi joy nomlari nihoyatda ko'p va rang-barang bo'lib, ular mazmunan boy hamda tarixiy sanaladi. Mazkur lug'atda katta obyektlar, tarixiy va ayrim zamonaviy nomlar jamlangan. Asosiy maqsad, ushbu joy nomlarining ma'nolarini aniqlash va belgilab olish hamda kelgusida shu sohada ilmiy-tadqiqot olib boruvchi izlanuvchilar uchun zamin hozirlash, eng asosiy, yoshlarga mazkur nomlarning ma'nolarini bekam-u ko'st yetkazishdan iborat.

Ayni paytda, ushbu kitob joy nomlarining lotin alifbosiga asoslangan o'zbek yozuvida yozilishi har bir kitobxonga, qolaversa, rasmiy idoralar va tashkilotlarga ko'mak beradi.

Mazkur lug'at O'zbekiston Toponimika jamiyatining yig'ilishida muhokama qilinib, 2024-yilning 3-iyun 4-son bayoni bilan nashrga tavsiya etilgan. Ushbu kitob ikkinchi nashr bo'lib, unga tarixiy joy nomlarining ayrimlarigina kiritildi. Kelgusida kitobxonlarning taklif va mulohazalarini inobatga olib to'ldirilib boriladi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O'zbek tilini rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari hisobidan chop etildi.

MUQADDIMA

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Davlat tilini rivojlantirish departamenti tashabbusi bilan nashr qilinayotgan "O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati" bugungi kunda joy nomlari ma'nolarini aniqlash, keng ommaga ma'lum qilish borasida qilinishi zarur bo'lgan bo'shliqni to'ldirishi bilan ahamiyatlidir. Garchi toponimika bo'yicha ko'plab fundamental tadqiqotlar yaratilgan bo'lsa-da, bir necha nafar mualliflarning ilmiy yutuqlarini umumlashtiradigan, hayotga tatbiq etadigan mana shunday manbalar nashr qilinmagan edi. Qo'lingizdagi kitob bevosita hukumatimizning davlat tili va mamlakatimizda istiqomat qilayotgan millat va elatlarning tillarini rivojlantirish va asrab-avaylash yo'lidagi oqilona siyosati natijasidir.

Ma'lumki, joy nomlari hududning o'tmishdagi tabiiy sharoiti, relyefi, o'simlik va hayvonot olami, qazilma boyliklari kabilar haqida ham qimmatli ma'lumotlar beradi. Bundan tashqari, etnotoponimlar tarkibida ishtirok etgan etnonimlar orqali ma'lum bir hududda qaysi qabila, urug' vakillari yashaganligi, ularning turmush tarzi haqida ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Toponimning ma'nosini bilib olish, muayyan hudud haqida ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lish uchun toponimik tadqiqotlar olib borish, buning natijasida joy nomlari lug'atini tuzish kerak bo'ladi. Bugungi kunda bunday lug'atlarga ehtiyoj nihoyatda katta.

Keyingi yillarda respublikamizda o'zbek tilining xalqimiz ijtimoiy hayotida va xalqaro miqyosdagi obro'-e'tiborini tubdan oshirish, unib-o'sib kelayotgan yoshlarimizni vatanparvarlik, milliy an'ana va qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash, mamlakatimizda davlat tilini to'laqonli joriy etishni ta'minlash, O'zbekistondagi millat va elatlarning tillarini saqlash va rivojlantirish, davlat tili sifatida o'zbek tilini o'rganish uchun shart-sharoitlar yaratish, o'zbek tilini rivojlantirishning strategik maqsadlari, ustuvor yo'nalish va vazifalari hamda istiqboldagi bosqichlarini belgilash maqsadida til siyosatiga oid ko'pgina hujjatlar qabul qilindi. Bular ichida Respublikamiz Prezidentining ikkita Farmoni tilimiz taraqqiyotini belgilashda muhim rol o'ynayotganini ta'kidlab o'tish joiz. Birinchisi, 2019-yil 21-oktabrda qabul qilingan "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5850-son Farmoni bo'lib, unda tilni rivojlantirishga qaratilgan ko'pgina masalalar qatorida geografik va boshqa toponimik obyektlarga qonun hujjatlarida belgilab berilgan talablar asosida nom berilishi borasidagi faoliyatni monitoring qilish va muvofiqlashtirish ko'zda tutilgan. Qo'lingizdagi ushbu lug'at ana shu monitoringni yuritish va tartibga solish yo'lidagi samarali ishlarning ajralmas qismi sifatida maydonga keldi hamda joy nomlarini to'plash va tartibga solishda muhim manba bo'lib xizmat qilishi tabiiy.

Ma'lumki, respublikamizdagi joy nomlarining barchasini insonda estetik zavq uyg'otadigan, milliy mafkura va qadriyatlarimizga mos keladigan, hududning xususiyatlarini o'zida aks ettiradigan deb bo'lmaydi. Ayrim nomlarni o'zgartirish ehtiyoji bor, shuningdek, imlo xatolari mavjudligi, o'zlashmagan so'zlar bilan ifodalanganligi tilimizga putur yetkazmoqda. Prezident Sh.Mirziyoyev shu kabi holatlar haqida quyidagi fikrlarni bildirgan edi: "Afsuski, jamoat joylarida, ko'chalarda, binolar peshtoqida toponimik belgilar, turli lavha va reklamalar ko'pincha xorijiy tillarda, ma'naviyatimizga yot mazmun va shakllarda aks ettirilmoqda. Bu davlat tili talablariga, milliy madaniyat va qadriyatlarimizga bepisandlikdan, umumiy savodxonlik darajasi esa tushib ketayotganidan dalolat beradi. Shu munosabat bilan Vazirlar Mahkamasi Atamalar komissiyasi bilan birgalikda, ushbu masalalarni keng jamoatchilik ishtirokida jiddiy o'rganib chiqish va tartibga solish zarur. Chunki ijtimoiy obyektlarga nom berish – bu shunchaki shaxsiy yoki xususiy ish emas. Bu barchamizning vatanparvarlik va ma'naviy saviyamizni yaqqol ko'rsatadigan o'ziga xos mezondir. Buni hech kim hech qachon unutmazligi kerak. Biz xalqimizning taqdiri, ertangi kuni haqida o'ylar ekanmiz, eng avvalo, millatimizning asl fazilatlarini, go'zal urf-odatlarimiz, betakror san'atimiz va adabiyotimiz, ona tilimizni ko'z qorachig'iday saqlashimiz zarur". Davlatimiz rahbari tomonidan joy nomlari bo'yicha ta'kidlab o'tilgan muammolarni bartaraf qilish uchun, albatta, toponimlarni tarixiy-lisoniy jihatdan tadqiq qilish va toponimik lug'atlar yaratish lozim bo'ladi.

"Davlat tili haqida"gi Qonunning 22-moddasida: "Geografik obyektlarning nomlari davlat tilida aks ettiriladi", – deb yozib qo'yilgan bo'lsa-da, yangi qurilgan, qurilayotgan aholi punktlari yoki ko'ngilochar maskanlarga nom berishda bir qismi yoki to'laligicha xorijiy tilga oid so'z bilan ifodalanuvchi Toshkent siti, Olmazor siti, Nukus siti, Magic City kabi nomlar paydo bo'la boshlagani ijobiy hodisa emas, albatta. Mazkur lug'atda asosiy e'tibor tarixiy nomlarga, shuningdek, yirik toponimik obyektlar nomini izohlashga qaratilganki, ular xalqimizning tafakkuri, dunyoqarashi va turmush tarzini o'zida aks ettiradigan onomastik birliklar bo'lib, yuqoridagi kabi sun'iy ravishda yoki boshqa tillarga taqlidan qo'yilmagani bilan qimmatlidir. Bugungi kunda joy nomlarining ma'nolarini, ularning xalq tafakkuri asosida shakllangani, milliy mentalitetimizni aks ettirishini o'sib kelayotgan avlodga tushuntirmas ekanmiz, yuqoridagi kabi nomlar paydo bo'lishda davom etaveradi.

O'zbekiston toponimiyasi so'nggi yuz yil ichida murakkab bosqichlarni bosib o'tdi. Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoni ishg'ol qilgunga qadar toponimlarimiz o'zbek tilining nom qo'yish qonuniyatlari asosida shakllangan birliklardan iborat edi. Sovetlar davrida esa milliy joy nomlari o'rniga Sho'ro mafkurasini yoyishga qaratilgan nomlar qo'yildi. Bu haqida Birinchi Prezidentimiz shunday deb yozgan edi: "Bugungi kunda yoshlarimiz yurtimizning ko'cha va xiyobonlari, metro va avtobus bekatlari, katta-katta maydonlar, binolarni bezab turgan o'zbekcha

nomlar, shior va lavhalarni ko'rib, ularning barchasini odatiy bir hol sifatida qabul qiladi. Vaholanki, yaqin tariximizda bu manzara butunlay boshqacha ko'rinishga ega edi. Birgina Toshkent shahridagi ko'chalarning nomlarini o'qib, beixtiyor qaysi mamlakatda yurganingizni bilmay qolar edingiz: Lenin, Marks, Engels, Lunacharskiy, Kirov, Voroshilov, Lopatin va hokazo. Shunisi ajablanarliki, bolsheviklar partiyasining dohiylari bo'lmish bu insonlarning birortasi ham umrida yurtimizga qadam qo'ymagan, bizning tariximiz va qadriyatlarimizga mutlaqo aloqasi bo'lmagan kimsalar edi. Yoki shahardagi aksariyat turarjoy mavzeleri "S-1", "S-2", "S-15" degan, odamda hech qanday his-tuyg'u, xotira uyg'otmaydigan mavhum nomlar bilan atab kelinganini eslaylik. Bularning barchasi zamirida sovet mafkurasiga xos bo'lgan, odamzodni tarixiy xotira, Vatan tuyg'usidan judo qilishga qaratilgan g'arazli intilishlar mujassam ekanini anglash, tushunish qiyin emas".

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, respublikamizning barcha hududlarida sho'rolardan oldingi joy nomlarining qayta tiklana boshlagani juda quvonarli hodisalardan biridir. Murakkab sinovlarga duchor bo'lsa ham, yo'qolib ketmagan ana shunday joy nomlari ham kiritilgani uchun lug'atni tuzuvchilarga har qancha minnatdorchilik bildirsak arziydi.

Ushbu lug'at "2020–2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi"da ko'zda tutilgan o'zbek tili o'quv leksikografiya tarmog'ini rivojlantirish, zamonaviy, yangi avlod o'quv lug'atlarini tuzish hamda ularning elektron shakllarini yaratish orqali sohalar bo'yicha milliy terminologik tizimni takomillashtirishda ham muhim manba bo'lib xizmat qilishi, shubhasiz.

Shu paytga qadar yaratilgan toponimik lug'atlarning aksariyati ma'lum hududga tegishli joy nomlarini izohlashga qaratilgan edi. Bu o'z-o'zidan tushunarli bo'lib, muayyan hudud toponimiyasi tadqiqi bilan shug'ullangan olimlarning ilmiy izlanishlari natijasida biror viloyat kesimidagi toponimik lug'atlar nashr qilingan. Z. Do'simov va X. Egamovlar hammuallifligida yaratilgan "Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati" (1977), B. O'rinboyevning "Jizzax viloyati toponimlari" (1992), "Samarqand viloyati toponimlarining izohi" (1997), Q.Hakimovning "Jizzax viloyati toponimlari" (2014), M. Mirakmalov va M. Avezovlarning "Vobkent tumani toponimlari" (2017), "Buxoro viloyati oronimlari va gidronimlari" (2020), "O'zbekiston toponimlarining tabiiy geografik xususiyatlari va geografik lingvistika" (2021), "Arid o'lkalar toponimlarining tabiiy geografik xususiyatlari" (2021) kabi kitoblari fikrimizni dalillaydi.

Olimlarimiz O'zbekistonning barcha hududlaridagi toponimlarni izohlashga qaratilgan lug'atlarni ham tuzishgan. T. Nafasovning besh mingdan ortiq toponimlarni o'z ichiga qamrab olgan "O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati" (1988), S.Qorayevning "O'zbekiston viloyatlari toponimlari" (2005) kitoblari shular jumlasidandir.

O'zbekiston mustaqillikni qo'lga kiritgach, joylarni nomlash milliy an'ana va qadriyatlarimizga, o'zbek mentalitetiga mos ravishda amalga oshirila boshlandi.

Bu esa yangi toponimik lug'atlar yaratish ehtiyojini tug'dirdi. Shuningdek, respublikamizning barcha hududlari bo'yicha qilingan tadqiqot natijalarini umumlashtiradigan toponimik lug'at nashr qilish toponimika sohasi uchun juda zarur edi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Davlat tilini rivojlantirish departamentining tashabbusi va homiyligi bilan soha olimlarining tadqiqotlari birlashtirilgan, umumlashtirilgan holda ushbu lug'at maydonga keldi. Mazkur kitob tuzuvchilar sonining ko'pligi bo'yicha ham o'zbek onomastikasida yaratilgan lug'atlarning dastlabkisi hisoblanadi.

Lug'at tuzish o'ta mashaqqatli ish bo'lib, tuzuvchilarning sabrli, har qanday mayda-chuyda unsurlarga ham o'ta sinchkovlik bilan yondashishini talab qiladi. Berlin akademiyasi lug'atshunoslik bo'limidagi devorda o'rta asrlarning mashhur filologiy Yustus Skaligerning lug'at tuzishning naqadar mashaqqatli, og'ir va sharaffli ish ekanligini betakror o'xshatishlar orqali ifodalagan ushbu misralari yozib qo'yilgan ekan: "Agar kimdir og'ir mehnat-u azoblarga mahkum etilgan bo'lsa, unga temirchi-yu konchilar mashaqqatini ravo ko'rmay qo'yaqol-da, lug'at tuzishni buyur: shu ishning o'ziyoq barcha mashaqqatlarning mashaqqatlirog'idir". Nazariy leksikografiyaning asoschilaridan biri mashhur tilshunos akademik L.V.Shcherba ham "Men tilshunoslikda lug'atshunoslikdan ko'ra jiddiyroq sohani bilmayman", - deb aytgan ekan. Haqiqatan ham, lug'at tuzish, ayniqsa, mamlakatimizning turli hududlaridagi oliy ta'lim yoki ilmiy-tadqiqot muassasalarida hududiy toponimiya masalalari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borgan va borayotgan olimlarning ishlarini birlashtirib, yaxlit lug'at qilish oson ish emas. Shularni hisobga olgan holda, ushbu kitobning yuzaga kelishida mashaqqatli mehnat qilgan R.Y.Xudoyberganov, N.Uluqov, M.T.Mirakmalov, T.J.Enazarov, V.T.Nafasova, O.Bo'riyev, X.O.Bo'riyeva, M.M.Avezov, O.Boltabayev, Y.Ahmadaliyev, S. G'aybullayev, Sh.Bekturdiyev, K.Seyt-niyazov kabi olimlarga samimiy minnatdorlik izhor qilamiz.

Respublikamiz joy nomlarini o'rganishda olimlarimiz keng ko'lamli ishlarni amalga oshirganlar. Y.G.'G'ulomov, R.N.Nabiyev, A.R.Muhammadjonov, H.Hasanov, F.Abdullayev, Z.Do'simov, S.Ibrohimov, E.Begmatov, A.Ishayev, N.Oxunov, S.Qorayev, T.Nafasov, R.Qo'ng'urov, B.O'rinboyev, N.Begaliyev, N.Uluqov kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan ishlar e'tiborga molik. Joy nomlarini lisoniy tadqiq qilishda T.Enazarov, A.Otajonova, M.Tillayeva, O'Rajabov, D.Yo'ldoshev, X.Egamov, Sh.Qodirova, L.Karimova, T.Rahmatov, S.Gubayeva, Y.Xo'jamberdiyev, J.Latipov, S.Nayimov, N.Mingboyev, A.Zokirov, X.Xolmo'minov, O'Oripov, A.Turobov, Sh.Temirov kabi olimlar respublikamizning turli mintaqalari toponimik obyektlarini monografik tarzda o'rgandilar. Ushbu lug'atni tuzuvchilar ba'zi toponimlarning ma'nosini izohlashda yuqorida sanab o'tilgan nomshunoslarning ilmiy izlanishlaridan ma'lum ma'noda foydalanganliklari, ularning ishlariga murojaat qilganliklari lug'atning ilmiy qimmatini yanada oshishiga sabab bo'lganini ham ta'kidlab o'tish lozim.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, ushbu lug'atning yaratilishida toponimik lug'atshunoslikka tamal toshini qo'ygan olimlarimiz: H.Hasanov, T.Nafasov,

S.Qorayev, Z.Do'simov, N.Oxunov, B.O'rinboyev, N.Begaliyev va boshqa qator mutaxassislarining mazkur sohada yaratilgan lug'atlaridan foydalanilganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, ushbu lug'atning birinchi nashri 2022-yilda amalga oshirilgan edi. Guvohi bo'layotganingizdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Davlat tilini rivojlantirish departamenti tashabbusi bilan mazkur lug'atning to'ldirilgan ikkinchi nashri tayyorlangani va unda, asosan, tilda avvaldan mavjud bo'lib, hozirgi kunda unutilib borayotgan ayrim tarixiy nomlar o'rin olganligi, ba'zi toponimlarning izohi lingvistik jihatdan tahlil qilinib to'ldirilganligi, qolaversa, til egalari uchun muhim manba vazifasini o'tashda har jihatdan qo'l kelishi kabi xususiyatlar mualliflar jamoasining uzoq va mashaqqatli mehnatlari samarasi sifatida namoyon bo'lganini ko'rsatib turibdi. Lug'atda Qoraqalpog'iston Respublikasi, 12 viloyat, Toshkent shahri, shuningdek, boshqa shaharlar, 209 ta tuman haqidagi ma'lumotlarning kengaygani uni avvalgi nashridan farqli tomonlaridan biridir.

Mazkur lug'atni nashrga tayyorlashda mutaxassislardan tashqari, boshqa yondosh sohalar vakillarining ishtirok etishi hamda ularning o'z nuqtayi nazaridan yondashishlari natijasida lug'atga kiritilgan nomlarning izohi yuzasidan ayrim tavsiya, taklif, e'tiroz va mulohazalar paydo bo'lganida ishchi guruh tomonidan mamnuniyat bilan qabul qilinib, bu jarayon lug'at maqolalarining izohi mukammallashuviga xizmat qilayotganini alohida ta'kidlash lozim.

Ta'kidlaganimizdek, lug'atni yaratishda nafaqat tilshunoslar, balki etnograf, manbashunos, tarixchi va geograflar bilan hamkorlikning yo'lga qo'yilishi ushbu yo'nalishdagi ishlarning qimmatini yanada oshiradi va kelgusida mazkur sohada amalga oshiriladigan ishlarga zamin hozirlaydi.

Ushbu lug'atdan joy olgan toponimlar xalqimizning ko'p asrlik tarixi, tili, madaniyatini o'zida mujassamlashtirgani bois, yosh avlodda milliy an'analarimiz, qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, Vatanga bo'lgan muhabbat, yurtga bo'lgan sadoqat, vatanparvarlik kabi eng nafis tuyg'ularni shakllantirishga xizmat qilishi, shubhasiz.

Umuman, kelgusida "O'zbekiston joy nomlari ensiklopediyasi" yaratilishida tamal toshi bo'lib, ushbu kitob materiallari muhim manba sifatida xizmat qilishi mumkinligi o'zbek leksikografiyasi uchun muhim voqeadir.

Nizomiddin Mahmudov,

O'zFA O'zbek tili, adabiyoti va

folklori instituti direktori,

filologiya fanlari doktori, professor

Azamat PRIMOV,

Urganch davlat universiteti

O'zbek tilshunosligi kafedrasini mudiri,

filologiya fanlari nomzodi, dotsent

LUG'ATNING TARKIBI VA TUZILISHI

Ma'lumki, joy nomlari yurtimizning qadimiy tarixi, geografik sharoiti, xalqimizning orzu-umidlari, madaniy-ma'naviy, siyosiy, diniy-falsafiy, estetik qarashlari, ona tilini e'zozlash va uning boyliklarini asrab-avaylash usullarini o'zida ifoda etgan ulkan xazina, lisoniy birliklardir.

Shu kunlarda davlatimiz tomonidan xalqimizning ma'naviy qadriyatlarini tiklash borasida katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Ana shu islohotlar joy nomlariga bo'lgan munosabatni, ularni tartibga keltirish, ilmiy jihatdan tadqiq etish masalalarini yanada kuchaytirmoqda. Chunki joy nomlari, tarixiy toponimlar, milliy qadriyatlar tilning bebaho boyligi hisoblanishi bot-bot aytilmoqda. Shu bilan birga, joy nomlarining atoqli ot sifatida tilda muqimlashuvi o'zbek onomastikasining muhim nazariy, amaliy va jiddiy masalasi hisoblanadi. Shu munosabat bilan mazkur lug'atni butun respublikadagi ayrim olimlar jamoasi tarqoq holda bo'lgan joy nomlarini umumlashtirib, aziz kitobxonlarga yetkazishni maqsad qildik.

Umuman, joy nomlarining izohli lug'atiga kirgan nomlarning lug'aviy tarkibi haqida quyidagilarni ta'kidlash lozim.

Birinchidan, lug'atda izohlangan nomlar tarixning uzoq o'tmishlarida yaratilgan toponimlar, joy nomlari haqida xalq orasida turli xil izohlar, sharhlar, talqinlar, rivoyatlar mavjud. Ularning yaratilishi va tarqalishi yuzasidan talqinlar ham turlichadir. Masalan, mahalliy kishilar, ko'pincha, nomga xalq tomonidan berilgan izohlarni to'g'ri va ma'qul deb bilishadi. Bunday hollarda yolg'on ma'lumotlar berilishi ham mumkin. Aslida, nomlar ilmiy, nazariy, amaliy asoslangan, ularning turli davrlarda turli xil lisoniy o'zgarishlarga uchragani aniqlangan bo'lishi kerak. Masalan, Xorazm viloyatining Hazorasp tumanidagi **"Beshta"** nomli qishloq nomining ma'nosi, paydo bo'lishi haqida ham turlicha qarashlar mavjud. Aslida, **"Beshta"** toponimi besh soni bilan bog'liq emas, u 2500 yillik tarixga ega bo'lgan tarixiy nom sanaladi. U Xorazmiycha **"pesh"**, ya'ni **"old tomon"** degan ma'noni anglatadi va **"ta"** qismi esa **"daha"** so'zining qisqartirilgan dialektal variantidir. Demak, **"Beshta"** aslida **"Peshdaha"**, ya'ni old qishloq deganidir. Shuningdek, **Toshkent, Samarqand,**

Xorazm, Buxoro, Qarshi, Xiva va boshqa qator tarixiy toponimlarning izohi ushbu lug'atga kiritilgan.

Ikkinchidan, ushbu lug'atdan ayrim muqaddas joy nomlari, avliyolar, ziyoratgohlar nomlari ham o'rin olgan bo'lib, **Avliyochek, Boboshayx, Zangiota, Sulton Uvays, Chorbakr** kabi nomlar shular jumlasidandir.

Uchinchidan, tabiiy-geografik obyektlarga mos keluvchi joy nomlarini ijod qilgan, qadimda yashab o'tgan mashhur, o'zidan chuqur tarixiy iz, boy ma'naviy meros qoldirgan kishilar allaqachon mangu uyquga ketgan. Ammo ular yaratgan kashfiyotlar, nomlar, ismlar turli dolg'ali bo'ronlardan omon qolib, bizgacha yetib kelgan. Ushbu lug'atdan ana shunday tarixiy shaxslar nomlari ham joy olgan: **Al-Beruniy, Al-Xorazmiy, Alisher Navoiy, Ahmad Donish** va boshqalar.

To'rtinchidan, urug', qabila, elat, xalq, millat va boshqa xil etnik uyushmalar nomi bilan ataladigan, o'zbek tilidagi joy nomlaridan o'rin oladigan etnonimlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Ushbu lug'atda urug', qabila, elat, xalq, millat nomidan joy nomiga aylanib ulgurgan etnotoponimlar ham izohlangan, masalan: **Avoqli/Aboqli, Achamayli/Ashamayli, Bahrin, Misit, Kenegas, Oqto'nli, Qora** va boshqalar.

Beshinchidan, yer yuzasida, jumladan, O'zbekistonda ham suv bilan bog'liq tabiiy va sun'iy obyektlar mavjud bo'lib, tilda ularga ham maxsus nomlar berilgan. Mazkur lug'atda ana shular bilan bog'liq bo'lgan *ko'llar*: **Ashiko'l, Baxmalko'l, Biydayko'l, Bo'tako'l, Damko'l, Jarmishko'l, Laylakko'l**; *daryolar*: **Sirdaryo, Oqdaryo, Qoradaryo, To'polondaryo**; *soylar*: **Kosonsoy, Jilg'asoy, Oqsuv**; *quduqlar*: **Bolquduq, Galaquduq, Jarquduq**; *buloqlar*: **Arnabuloq, Galabuloq, Gumbuloq, Jarbuloq, Itbuloq**; *kanallar*: **Anhor, Solar, Ulug'nor, Toshsoqa**; *ariqlar*: **Abbosariq, Bodoqsoy, Iskanarariq, Kildonariq** va boshqalar izohlangan.

Oltinchidan, yer yuzasidagi quruqlikda joylashgan fizikaviy-geografik obyektlarning atoqli otlari. Ular baland joylar hisoblanib, mazkur lug'atga ushbu joy nomlari ham kiritildi, masalan: *tog'lar*: **Ultov, Shovdor, Qusxonatov, Qulontaqir, Qoraqush**; *tepaliklar*: **Oqtapa, Yapaloqtapa, Sho'rtepa, Ustuvortepa, Toltepa**; *qoyalar*: **Bamardak, Darg'ot, Mumloyxona** va boshqa qator geografik obyektlar nomlari izohi ham ushbu lug'atdan joy olgan.

Yettinchidan, totemizm ilk urug'chilik davrida yuzaga kelgan diniy ko'rinish bo'lib, bunga ko'ra ma'lum urug' va qabila, uning a'zolari biror hayvon, o'simlik yoki predmet bilan qandaydir aloqador deb hisoblangan va bu aloqa qarindoshlik deb tushunilgan. Mazkur lug'atda hayvonlar va qushlar nomi bilan atalgan joy nomlari (fitonimlar va zoonimlar) izohlandi, *hayvonlar nomlari*:

Bug'ra/Buvra, Qorabura, Bo'ri, Qoraqulonchi, Baroq, Qo'zichi; *qushlar nomi: Qizilishton, Qushchi, Shunqor* va boshqalar shular jumlasidandir.

Sakkizinchidan, tuman yoki shahar ichida ekinzor yoki bog'lar va boshqalar mavjud. O'z navbatida, ular o'z atoqli otlariga ega bo'lib, biror obyektни boshqalaridan farqlashga xizmat qiladi. Ushbu lug'atda respublika hududidagi tarixiy va zamonaviy bog'lar, ekinzorlar va boshqalar nomlari izohi berildi. Masalan: **Bog'idilkusho, Bog'ibihisht, Behizor, Olmazor, Uzumzor** va boshqalar.

Lug'atning tuzilishi, unda joy nomlarining berilish xususiyatlari yuzasidan quyidagilarni eslatib o'tish o'rinlidir:

- Lug'atda joy nomlari alifbo tartibida joylashtirildi.
- Joy nomlarining yozilish shakli lotin alifbosiga asoslangan o'zbek imlosida berildi. Kitobxonlarga joy nomlarining lotin yozuvida yozilishini o'zlashtirishga yordamlashish maqsadida ham shunday qilindi.
- Joy nomlarining ayrimlari ajratilgan holda yozilgan bo'lsa, ayrimlari qo'shib yozilgan holda berilgan.
- Lug'atga shevalarga oid bo'lgan joy nomlari shevada qanday talaffuz qilinsa, shunday shakllarda kiritildi.

ABATAVUL – aholi punkti. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtako‘pir tumani “Qo‘ng‘irotko‘l” va Chimboy tumanining “Tazg‘ara” OFY hududlarida joylashgan aholi punktlari nomi. Mahalliy xalqning aytishiga qaraganda, shu yerlik xalqning obod va totuv turmush kechirishlari uchun yaxshi niyatlar bilan aholi punkti nomiga Abatovul nomini bergan.

ABBOSARIQ – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi Yangiariq kanalining o‘rta asrlardagi nomi. Ariqning quyi oqimi Anhor tumaniga borib tutashgan. XVII–XVIII asrlarda Jo‘yi Nav deb atalgan, keyinchalik Yangiariq deb atala boshlagan (Vyatkin, 1902: 9; Mukminova, 1966: 254–280). V.L. Vyatkin Muhammad Qozining “Silsilat ul-orifin” asarida shu nomdagi ariq va cho‘l tilga olinganligini ta’kidlaydi. V.V. Bartold Istaxriy (X asr) bergan ma’lumotlarga asoslanib, bu kanal o‘rta asrlarda Barmish deb atalganligini va u bir kunlik yo‘l uzoqligi masofasida ekanligini qayd qiladi (Bartold, I, 1963: 133–134).

Prof. Sh.S. Kamoliddin Bormish (Nahr Bormish) arig‘ining nomi turk-

cha “bor+mish” so‘zlaridan yasalgan bo‘lishi mumkin, deydi (Ibn Xavkal, 2011:205). Ariq 1464-yilda tuzilgan vaqf hujjatida fors tilida Juyinav deb tilga olinadi (Vyatkin, 958:124).

Ashtarxoniylar hukmronligining so‘nggi davrlariga kelib tashlandiq holda bo‘lgan va keyinchalik ariqning bosh tomoni tuzatilib, undan yana suv oqa boshlagach, Yangiariq deb atala boshlagan. Ariq o‘zani keyinchalik doimiy qazilib turilgan. L.Sobolev o‘zining “Zarafshon okrugi haqida geografik va statistik ma’lumotlar” (1874) kitobida Yangiariq kanalining 1827-yilda Samarqand hokimi Kattabek parvonachi tomonidan qazdirilganligini qayd etadi. V.V. Bartold ariq Temurning harbiy sarkardalaridan Abbas bahodir nomi bilan atalgan bo‘lishi mumkin, – degan fikrni bildiradi. “Yangi” so‘zi toponimiyada ko‘p qo‘llaniladigan terminlardan biridir. Jumladan, birgina Samarqand viloyatidagi 21 ta ariq nomi mazkur so‘z ishtiroki bilan yasalgan.

ABDOL – qishloq. Samarqand viloyatining Kattaqo‘rg‘on tumanidagi qishloq nomi. Abdol xalqi nomi bi-

lan bog'liq toponim. Abdallar tarixiy manbalarda eftalit nomi bilan mashhur bo'lgan xalq vakillari bo'lib, ularning nomi bilan bog'liq toponimlar respublikamizning ko'pgina viloyatlarida uchraydi. Toponimist A.Turobovning qayd qilishicha, abdal qabilasi qadimgi Volgabo'yi, Orol atroflarida yashagan massagetlar avlodi bo'lgan eftalitlar yoki boshqacha aytganda, oq xunlar, haytallar avlodidir. "Haytal" so'zi Buxoro lahjasida "pahlavon", "jasur odam" degan ma'noni ifodalaydi.

Markaziy Osiyo toponimiyasida bu etnonim abdal shaklida uchraydi. G.P.Vasilyeva abdal etnonimi turkman urug'lari orasida, R.G.Qo'ziyev esa boshqird urug'lari orasida borligini qayd qilganlar. Xorazm viloyatining Gurlan (Abdalboy, Mullaabdal), Yangi Urganch (Abdalaras), Bog'ot (Abdalbova), Samarqand viloyatining Payariq (Qoraabdal), Urgut (Xo'jaabdal), Oqdaryo (Abdal) tumanlarida ushbu etnonim bilan bog'liq geografik nomlar ko'p uchraydi.

ABDUJABBOROS//OLLONAZAROS//ESHBOYOS – Xiva xonligidagi masjidlar (xutorlar) nomi (M. Yo'ldoshev. Xiva xonligida feodal yer egaligi va davlat tuzilishi. –T., 1959. B. 31, 106, 133, 134 va b.). "Az, asos asosli etnonimlar Oltoydan Uralgacha bo'lgan katta hududlarda mashhurdir" (P.G.Kuzeev. Происхождение башкирского народа. С. 228, 229).

N.Aristovanning kuzatishlari bo'yicha hayvonlar nomlari, shu jumladan, oqsichqonlar Oltoy xalqlari urug'lari

nomlarida uchraydi (H.A.Aristov. Заметки об этническом составе тюркских племен. С. 340). **As** komponenti mustaqil etnonim sifatida O'zbekistondagi boshqa geneonimlar tarkibida qayd etilgan (B.X. Кармышева. Следы средневековых этнонимов и антропонимов в узбекских генеологиях (ас, кышлак, урус). Сб. "Ономастика Средней Азии". –М., 1978. С. 18–21).

ABDULLA SOY – Samarqand viloyati Qo'shrabot tumanidagi soy. Mazkur gidronimining birinchi komponenti Abdulla tarixiy shaxs nomi, ikkinchi qismi soy. Qo'shrabot tumanidagi soy nomi. "Ikki adir yoki tog' oralig'idagi, ko'pincha oqar suvlar harakati va boshqalar natijasida hosil bo'lgan paslik joy, suv yo'li; shunday vodiya, pastlikda doimiy yoki mavsumiy oqadigan kichik daryo, ariq, irmoq" [O'TIL.3, 545].

Demak, Abdulla soy – Abdullaxon tomonidan qurilgan suv ombordan boshlanuvchi kichik anhordir.

ABDULLAXON – Buxoro viloyatidagi kollektor nomi. Kollektor Peshku va Vobkent tumanlari chegarasi bo'ylab o'tkazilgan. U o'zbek davlatchiligi tizimidagi Buxoro xonligining shayboniylar sulolasidan chiqqan eng yirik hukmdori (1583–1598), davlat arbobi, sarkarda, ilm-fan, ma'rifat, madaniyat homiysi Abdullaxon II (to'liq ismi: Abdulla ibn Iskandarxon ibn Jonibek sulton ibn Xo'ja Muhammad ibn Abulxayrxon) (1534, Miyonqol, Ofarinkent qishlog'i, Samarqand;

Buxoro yaqinidagi Bahouddin Naqshband majmuasiga dafn etilgan) sharafiga shunday nomlangan. Tarixdan Abdullaxon II davrida karvon yo'llarida sardobalar, rabotlar, kanallar, suv omborlari bunyod etilganligi ma'lum.

ABDURAYIMBOVLON – ariq. Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi Yangiariq kanalining o'ng qirg'og'idan chiqarilgan ariq nomi. Abdurahim (ism) va "bovlon, bog'lon" (ming urug'i tarmoqlaridan biri) so'zlaridan yasalgan antropogidronim.

ABDUSAMAD – Farg'ona viloyatining Dang'ara tumanidagi qishloq nomi. Kishi ismi bilan atalgan joy nomlaridan biri. Toponimikada shu yerda yashagan, yurt obodligiga xizmat qilgan yoki butun millatning faxriga aylangan kishilarning ismi va familiyalari biron qo'shimchasiz joy nomlariga qo'yiladi. Aslida, uning nomlanish motivi o'sha shaxsga bo'lgan ehtirom va hurmat hamda uning amalda ko'rsatgan faoliyatidir. Bu nomlar ham ma'lum ma'noni anglatishi shubhasiz. Jumladan, **Abdusamad** arabcha "abdu (abdi) – qul, banda, samad – doimiy, boqiy" degan ma'noni anglatadi, viloyatdagi joy nomlarida ko'p takrorlanadigan **Abdulla** – *Tangrining quli*; **Abdurahmon** – *mehribon, rahm qiluvchining quli*; **Aziz** – *qadr-qimmatli, mo'tabar*; **Azim** – *ulug'vor, ulkan*; **Akbar** – *ulug', katta, hurmatli*; **Alisher** – *oliy, mo'tabar, shersifat va dovyurak*, degan ma'nolarni anglatadi.

ABILLAJALG'IZQUM – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tu-

mani "Mulik" OFY hududida joylashgan yolg'iz qum tepaligi nomi. Qumlik nomining kelib chiqish tarixi – bu qumlik yonida Abilla ismli yoshi ulug' inson istiqomat qilgan ekan.

ABJUVOZ BOSHI – Farg'ona viloyatidagi Qo'shtepa, Quva tumanlarida joylashgan qishloqlar nomi, to'g'ri yozilishi **Objuvoz boshi**. Ob va juvoz komponentlaridan tashkil topgan bo'lib, u suv tegirmoni ma'nosini anglatadi.

Abjuvoz boshi shu qurilma atrofidagi qishloq demakdir. Bu nomning paydo bo'lishi XVIII asrlarga borib taqaladi. Viloyatda qayta ishlovchi mahalliy ishlab chiqarish korxonasi nomi bilan bog'liq bo'lgan **Tegirmonboshi, Qo'shtegirmon, To'pjuvoz, Suvjuvoz, Yog'juvoz** kabi qishloqlar bor.

ABU MUSLIM – Buxoro viloyati hududlaridagi kanal va tepalikning nomi. Abu Muslim – bu 747–749-yillarda immaviylar hukmronligiga qarshi Movarounnahr va Xuroson hududlarida hamda arab xalifaliklarining g'arbiy qismida qo'zg'olonni boshqargan Abdurahmon ibn Asadning laqabi. Tepaliklar – Zarafshon daryosining boshidan chiqqan Navoiy viloyatining shu nomli tumanlari hududlarida Ju va Abu Muslim – kanalning asosiy qismi Qiziltepa qishlog'i yaqinidagi qal'aning buzilgan qoldiqlari.

ABU RAYHON BERUNIY – Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi mahalla nomi. Abu Rayhon Beruniy – Xorazmning buyuk allomasi, tarix,

geografiya, filologiya, astronomiya, matematika, geodeziya, mineralogiya, farmakologiya, geologiya va boshqa ko'plab fanlarga oid qomusiy asarlar muallifi hisoblanadi. Uchbu qomusiy olimning nomini abadiylashtirish, muallif tomonidan qoldirilgan boy ma'naviy meros kelgusida yoshlarimizda ibrat maktabini o'tashi maqsadida hamda ajdodimizga bo'lgan cheksiz hurmat-ehtirom natijasida ushbu hudud shunday nom olgan.

ABUZ – qishloq. Jizzax viloyatining G'allaorol, Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on tumanlaridagi qishloq nomi. O'zbeklarning Qo'ng'iroq qabilasi tarkibida (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 213) va uz qabilasi (К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах. С. 19), qozoqlarda (жетыри qabilasi) va qoraqalpoqlarda (ashamayli qabilasi) abuz urug'i qayd etilgan. Demak, Abuz – urug' nomi, etnonim.

ADAS – qishloq. Samarqand viloyatining Toyloq tumanidagi qishloqlardan birining nomi. Toponimist olimlarning qayd qilishlaricha, kenagas urug'ining bir tarmog'i *andas* deb ataladi. Andas keyinchalik adas bo'lib ketgan (Nabiyev, Asrorov. "O'zbekiston SSR tarixi" kursi. 1985: 96). "*Anda*" so'zi "*tutingan og'a-ini*" ma'nosida bo'lib, qadimiy mo'g'ul odatiga ko'ra, ikki urug'ga tegishli kishilarning o'zaro do'stlashuvi demakdir (Vladimirsov, 1934: 60–61), *-s* esa mo'g'ul tilida ko'plik qo'shimchasi bo'lib, *andas*, *adas* – "*Tutingan-*

lar, tutingan og'a-inilar" ma'nosidadir. Hozirgi o'zbek tilida mazkur so'z "*quda-anda*" qarindoshlik atamasida saqlanib qolgan. Shuningdek, "*adas*" fors tili lug'atlarida *jigarrang loviyaning bir turi* ekanligi qayd qilingan (Farhangi zaboni., 1969: 39).

ADOLAT – mahalla. Sirdaryo viloyatining Sirdaryo tumanidagi mahalla nomi. Mazkur nom Mustaqillik davridan keyin atalgan bo'lub, u "O'zbek tilining izohli lug'ati" da quyidagicha izohlangan: "Adolat – arabcha so'z bo'lib, odillik, odilona ish tutish" kabi ma'nolarni ifodalaydi (O'TIL. 2008, 1, 41).

ADOQ/ADOQIYON – Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi. **Adoq** – "*quyi, etak, quyida yoki adaq etagida joylashgan qishloq*" ma'nosini anglatadi.

Shuningdek, Navoiy viloyatining Qiziltepa tumanida ham shunday nomli qishloq mavjud.

ADRASBOF – qishloq. Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. *Adras* – bezakli yarim ipak hunarmandlar gazlamasi; *bof*, *boftan* – hozirgi zamon fe'lining asosi "olmoq". **Adrasbof** – *adras tayyorlash bo'yicha usta; shunday mutaxassislar yashaydigan qishloq* demakdir.

ADRASBOFON – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim "adras-gazlamachi ustalar yashaydigan joy" ma'nosini bildiradi.

AFROSIYOB – Samarqand shahrining qadimiy vayronasi. V. L.Vyat-

kinning fikricha, Afrosiyob nomi XVII asrdan boshlab yozma manbalarda uchray boshlaydi. Bungacha uni *"Hisori ko'hna"*, *"Qal'ayi ko'hna"* (*"Eski qal'a"*) nomlari bilan tilga olishgan. Endilikda xalq tilida ham, ilmiy adabiyotlarda ham *Afrosiyob* nomi bilan mashhur.

V. A. Livshis yodgorlik nomini *Parshab* (sug'dcha *Parshvab*) – *"Siyob usti"* so'zidan kelib chiqqan, deydi. Biroq Afrosiyob nomi bilan bog'liq geografik nomlar respublikamizning boshqa joylarida ham ko'plab uchraydi. Jumladan, Toshkent shahridagi Ming-o'rik yodgorligining yana bir nomi *"Afrosiyob oshxonasi"*, *"Shohnishintepa"* esa *"Afrosiyob taxti"* deb ataladi. Shuningdek, Kitob shahridagi yodgorlik ham Afrosiyob nomi bilan bog'liq.

V.V. Bartold o'rta asr arab mualliflari asarlariga tayanib, Afrosiyobdagi bir qator joy nomlarini qayd qiladi. Jumladan, Shahristondagi Asfizar mahallasi, Arab amirlarining eski saroyi, Jome masjidi, Rofe ibn Lays qasri singari bir qator geografik nomlarni o'rganish Afrosiyobning topografiyasini aniqlashda katta ahamiyatga ega. Afrosiyob XIII asrdagi mo'g'ullar hujumidan so'ng xarobalikka yuz tutgan qadimiy Samarqand shahrining markazi bo'lib, uning afsonaviy Turon shohi nomi bilan atalishida tepalik yonidan oqib o'tuvchi Siyob arig'ining aloqasi yo'q. Samarqandning mo'g'ullar hujumiga qadar asosiy markazi bo'lgan hozirgi Afrosiyob o'rta asrlarda mustahkam devorlar bilan o'ralgan edi. Ibn

al-Faqih asarida qal'a haqida to'xtalar ekan, uning Kesh, Xitoy, Ushrushon va Ohanin darvozalari haqida ma'lumot beradi. Har qanday geografik nomda bo'lgani singari, darvozalar nomi ham vaqt o'tishi bilan o'zgarib turgan. Afrosiyob darvozalari haqida yozgan al-Istaxriy (X asr) Kesh darvozasini Katta, Ohanin darvozasini Navbahor, Ushrushona darvozasini esa Buxoro darvozasi deb qayd qilgan. Mazkur darvozalardan biri Xizr masjidi o'rnida bo'lib, u Kesh yoki Katta darvoza nomi bilan mashhur bo'lgan. Arab tarixchisi Istaxriyning aytishicha, bu darvoza temirdan bo'lib, unda xalqqa notanish yozuv bo'lgan. Samarqandliklar bu yozuvni himyariyra (arab qabilalaridan biri) yozuvi, deb bilishgan. Bloshe ularni o'rxun bitiklari bo'lishi mumkin deydi. Har holda Istaxriy Samarqandga kelgan paytda bu yerda ko'tarilgan isyonning guvohi bo'lgan edi. Isyon vaqtida qo'zg'olonchilar mazkur darvozani buzib tashlashgan. Keyinchalik shahar hokimi Abul Muzaffar darvozani yana temirdan yasatgan, lekin undagi yozuvlar qayta tiklanmagan.

AFG'ON//AFG'ONI//AFG'ON-BOG' – mahalla. Farg'ona viloyatining Qo'qon shahri va O'zbekiston tumanidagi mahallalarning nomi. Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumanidagi qishloq nomlari. Afg'on (Avg'on) toponim yasovchi so'z sifatida respublikamizda keng tarqalgan. Afg'on xalqi nomi bilan bog'liq. O'zbek tilida bu so'z *"faryod, fig'on, nola chekmoq"* ma'nosida ham ishlatiladi. O'zbekistonda bu toponimlar oz emas: **Afg'on**,

Afg'onon, Avg'oni va boshqalar. Bu nom afg'onlar joylashgan hududdan, shu etnik guruhdan kelib chiqib, o'zlarini afg'onlar deb atashadi, ammo ular hind tili guruhi dialektida gaplashishadi.

AFG'ONON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. *Afg'on* – etnonim (afg'on) – afg'on xalqi, -i (-lik) affiksi mansublik, xoslikni bildiradi. Demak, *Afg'onon* – “*afg'on xalqiga mansub kishilar yashagan qishloq*” ma'nosini bildiradi.

AFSHINA//AFSHONA – qishloq. Buxoro viloyatining Peshku tumanidagi qishloq nomi. Mashhur tarixchi Abu Bakr Muhammad Narshaxiy Afshona toponimi haqida shunday fikr bildirdi: “katta shoristonga va mustahkam hisorga egadir. Bir qancha qishloqlar unga mansubdir. U yerda har haftada bir kun bozor bo'ladi. Bu qishloqning ekin yerlari va biyobonlari madrasa talabalariga vaqf qilingan. Qutayba ibn Muslim u joyda masjidi jome bino qilgan. Muhammad ibn Vose ham bir masjid qurdirgan. Bu yer duo qabul bo'ladigan joy. Odamlar shahardan u joyga boradilar va uni tabarruk deb hisoblaydilar”¹.

Shunday ekan, Afshina//Afshona nomlari – “*ziyoratgoh qishloq*” ma'nosini anglatadi.

AFSHINA DARVOZASI//BOB AFSHINA – darvoza. Samarqand viloyatidagi bu darvoza Isbask qishlog'i va Cho'ponota tepaligi oralig'ida bo'lgan (Беленицкий 1973: 226). As-Sug'd (Zarafshon) daryosining narigi qirg'o-

g'ida Afshina nomli yer bo'lib, darvoza uning qarshisida bo'lganligi tufayli shunday nomlangan.

AGANAY – qishloq. Toshkent viloyati Qibray tumanidagi qishloq nomi. Qirg'izlarning saruu qabilasining bir urug'i aganay deb atalgan. Qishloq nomiga etnik birlik nomi asos bo'lgan.

AHILLIK – mahalla. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur so'z “O'zbek tilining izohli lug'ati”da shunday izohlanadi: “*ahil munosabat, shunday munosabatli holat*” (O'zbek tilining izohli lug'ati, I jild, 522-bet).

AHMAD DONISH – qishloq. Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2014-yilga qadar **Murdashuylar** deb atalgan. Toponimni hosil qilgan “*murdasho'y*” so'zi kasb nomi. Marhum (murda)larni yuvib, tarash bilan shug'ullanuvchi kishi *murdasho'y (yuvuvchi, g'assol)* deb ataladi. Shu kasb egalari yashaydigan joy – Murdasha'ylar.

Mahalliy aholining ma'lumotlariga ko'ra qishloq hududida avvallari marhumlarni yuvib, tarash kasbi bilan shug'ullanuvchilar ko'p bo'lganligi sababli qishloq shunday nom olgan. Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Ahmad Donish* deb o'zgartirilgan. Ahmad Donish – buxorolik yozuvchi, rassom, xattot, olim va ma'rifatparvar. To'liq ismi Ahmad Donish Maxdum ibn Nosir, taxallusi Kalla. Ahmad Donish 1826-yilda Buxoroda tug'ilgan, 1897-yilda shu yerda vafot etgan. XIX

¹ Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiy Buxoro tarixi. –T.: Fan. 1966. –B.23.

asrda Buxoro taraqqiyparvar muhiting yuzaga kelishida muhim o'rin tutgan. Qishloq taniqli ma'rifatparvar Ahmad Donish nomi bilan atalgan.

AHMAD YASSAVIY – mahalla. Sirdaryo viloyatining Oqoltin va Guliston tumanlaridagi mahallalar nomlari. **Xo'ja Ahmad Yassaviy** XI–XII asrlarda yashagan. Tasavvufning mashhur namoyandalaridan biri, turkiy xalqlarning buyuk shoiri, diniy ulamo. Mahalla taniqli tasavvuf, shoir Ahmad Yassaviy nomi bilan atalgan.

Ahmad Yassaviy nomi antropotoponim sifatida respublikamizning ko'plagan hududlarida uchraydi.

AJINAKAMAR – Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi kamar nomi. **Kamar** salqin va shamolli bo'lgani bois unga kirgan odam kasalga chalinadi. Kasallik **kamar**dan keldi deb bilguvchi odamlar uni shunday atashgan.

Arab tilidan o'zlashgan *ajina* aynan *jin* bo'lib, "*Sharq mifologiyasida va diniy tasavvurlarga ko'ra: pastqam joylarda kishi ko'ziga odam timsolida ko'rinib, go'yo uni biror dard-illatga chalintirib ketadigan afsonaviy maxluq*" ma'nosini anglatadi.

Kamar lug'aviy birligi oronimik indikator sifatida "*suv qirg'og'ida, jar chetida, tepalik yoki tog' yonbag'rida yuvilish, o'prilish va shu kabilar natijasida hosil bo'lgan g'orsimon o'yiq joy*" ma'nosini anglatadi (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti, 2019).

AJIMOVUL – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus, Kegeyli tumanlaridagi ovul nomi. Qozoqlarning jetiruv, qirg'izlarning sayoq qabilalarining bir urug'i ajim deb atalgan.

AJIRIKTI – ovul. Navoiy viloyatining Tomdi tumanidagi ovul nomi. U "*ajriq o'tli joy*" degan ma'noni ifodalaydi.

AKBAROBOD – qishloq. Farg'ona viloyati Quva tumanidagi qishloq nomi. Qo'qon xoni Xudoyorxonning nabirasi Akbarali nomi bilan atalgan. "*Obod*" so'zi tojikcha "*ob* – suv, *obod* – suvli, suv yetarli joy" degan ma'noni bildiradi. Bu so'z shahar, qishloq, umuman, aholi manzilgohlariga nisbatan ishlatiladi. Asosiy ma'nosi "*gul-lagan*" demakdir.

Farg'ona viloyatida "obod" affiksoidini kishilar ismiga qo'yilishidan *Azimobod, Bekmirzaobod, G'aniobod, Zafarobod, Islomobod, Yo'ldoshobod, Matqulobod, Mirzaobod, Sattorobod, Solijonobod, Usmonobod, Haydarobod, Qayquobod* kabi qishloq nomlari yaratilgan bo'lsa, kishilarning amali, mansabi kasb-koridan kelib chiqib, *Amir-obod, Bekobod, Sultonobod, Xonobod* nomlari hosil qilinganligini ko'rish mumkin. Viloyatdagi qishloq va mahalla nomlari orasida *Begobod* olti marta takrorlanadi.

ALAKO'YLAK – shaharcha. Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanidagi shaharcha (2009) nomi. Nomning tarkibi o'zgargan. Qadimiy shakli – *alacha/olacha + ko'ylak*. O'zbek etnonimiyasida *ko'ylak, qalpoq, telpak, to'n* so'zlari uchraydi: *olako'ylak/olacha-*

ko'ylak, qoraqalpoq, qoratelpak, olato'n/alato'n. Demak, mazkur nom etnonim hisoblanadi.

O'zbek xalqi tarkibidagi 300 urug'ining biri olacha to'qib, undan ust-bosh qilib kiygan hunarmand kishilar nomidan – *alachako'ylak/olachako'ylak* (Doniyorov X. O'zbek xalqining shajara va shevalari. – T., 1968. – B. 80).

Bu – xalq izohi. *Alaqa'oyliq/alaqa'oyliq/olaqa'oyliq/olaquylik* etnonimining tovush va morfema tarkibi o'zgargan shakli – *alako'ylak/olako'ylak*. Ana shu etnonim qishloq nomiga aylangan. Qishloqning nomlanishida aholining etnik tarkibi e'tiborga olingan.

ALAMDOR – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomi. **Alamli** – Buxoro viloyatining Romitan tumani, Jizzax viloyatining G'allaorol tumanidagi qishloqlar nomlari. **Alam** (arabcha) – “*bayroq, tug'*” ma'nosida. Avvalgi davrlarda har bir muqaddas joyning o'zining bayrog'i bo'lgan, u uyining oldiga ilingan; o'limidan keyin ham ilinib turgan. Muqaddas joylar, qabristonlardagi aybsiz o'ldirilgan qabrlarda yoki o'sha qabristonlardagi daraxtlar tepasiga ilingan oq mato – **alam** deb atalgan.

Alamdor (forscha), **Alamli** (o'zbekcha) – *bayroqli, tug'li joy*. Bunday joylar muqaddas joylar hisoblanadi.

ALAMI – qishloq. Namangan viloyatining Mingbuloq tumanidagi qish-

loq nomi. Qishloqning nomlanishi haqida bir necha qarashlar mavjud. Ayrim kishilarning fikricha, bir vaqtlar qishloq atrofidagi ekinzor yerlar bir alamga qarashli bo'lgan emish. Shu bois bu joy a'lamning yeri, a'lamning qishlog'i deyilib, keyinchalik *Alami* bo'lib ketgan emish¹.

Bizningcha, bu xalqona yuzaki talqin. O'zbek tilidagi omonimik xarakterga ega “*alam*” so'zi “*bayroq, tug', nishon, alomat, belgi*” ma'nolarini anglatadi². O'zbek tili toponimiyasida alam apellyativi asosida yasalgan *Alamli* (Samarqand viloyati Bulung'urtumani)³, *Alamdor* (Buxoro v. Romiton t.) kabi nomlar ham kuzatiladi. Mazkur oykonimlarning etimoni ana shu *alam* so'zi bilan bog'liq.

Demak, *Alami* oykonimining tarkibi *bayroq, tug', nishon, belgi* ma'nosini anglatuvchi *alam* va *-i* morfemalaridan iborat.

ALAMLI//QARALAM//QORALAMBUVA – qadamjo. Qoraqalpog'iston Respublikasining Ellikqal'a tumanidagi qadamjolar nomi. Ma'lumki, *alam* komponenti yordamida hosil bo'lgan toponimlar anchagina, jumladan, *Alamli, Qaralam, Qaralambuva* kabi. Bunday nomlarning ma'nosi turli xil talqin qilinadi. Ular aksariyat ko'pchilik hollarda azob, dard, qiynoq, g'am kabi so'zlar bilan bog'lanadi. Albatta, bu so'zning semantik doirasi ancha kengligi bilan izohlanadi.

¹ Bu haqida qarang: Abdulla Jabbor. Namangan viloyati. Ixcham ma'lumotlar to'plami. – Namangan, 2011. – B. 50.

² Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. I tom. – Toshkent: Fan, 1983. – B. 75–76.

³ Qarang. O'rinboev B. Asrlardek barhayot nomlar. – Samarqand: Zarafshon, 2003. – B. 16.

O'zbek tilining izohli lug'atida u quyidagicha izohlanadi: "**Alam** – arabcha. 1. esk. bayroq, tug'. 2. din. Aziz avliyolar dafn etilgan mozorga sig'ivuvchilar tomonidan shu mozor daraxtlariga bog'langan latta"¹.

Alam علم arab tilida alomat, belgi, nishon ma'nosini anglatadi. Bundan tashqari, yalov, tug' kabi ma'noni ham ifodalaydi². **Alam** – aziz-avliyolar mozorida, qadamjolarida o'sgan daraxtlarga osiladigan har xil latta. Bunday lattalar ko'pincha oq rangda bo'ladi. Shuning uchun ham Janubiy Qoraqalpog'istondagi qora latta taqilgan mozor kishilarning diqqatini o'ziga tortgan va *Qaralām* sifatida toponimlarda aks etgan. Shahidlar qabridagi tayoqqa osilgan latta ham *alām* deb yuritilgan. Alam taqilgan joy asosan aziz-avliyolar dafn qilinganini anglatgani uchun hozirgi kunda ishlatiladigan "alaming sharpildab turibmi?" kinoyasi sening nasl-nasabing biznikidan ustunmi? – degan ma'noni anglatadi. Shu o'rinda hududning ayrim joylarida mavjud *alamchilar* mikrotoponimida *alām* so'zining hudud turmush tarzi bilan bog'liq ma'nosi – Amudaryodan kechuvda yo'l ko'rsatuvchi ma'nosi nazarda tutiladi (bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

Shunday nomdagi mikrotoponimlar respublikamizning deyarli barcha hududlarida uchraydi.

ALAMLISOY – Samarqand viloyatining Payariq tumanidagi gidronim. *Alam* (arabcha) – *bayroq* ma'nosida bo'lib, "*muqaddas joyda o'sgan daraxt shoxlari*"ga yoki "*shahid bo'lgan kishi mozoriga o'rnatilgan tayoqqa osilgan har xil mato*"lardir. S. Qorayev ma'lumotlariga ko'ra, Alamli – "*aziz-avliyolar mozori*" yoki "*shahid kishi ko'milgan joy*" demakdir.

ALAQARG'A – shaharcha. Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanidagi shaharcha nomi. Turkiy etnonim *qarg'a*, shu urug'ning bir bo'limi, katta tarmog'i – *aldaqarg'a*. Azaldan *ulug'+qarg'a* tarzida bo'lgan: *ulug'qarg'a* → *uluqarg'a* → *ulaqarg'a* → *aldaqarg'a* → *Alaqarg'a*, ya'ni aldaqarg'a urug'i vakillari yashagan joy (qishloq) – Alaqarg'a. Tovush o'zgarishlari orqali so'z etnonimga aylangan. Qashqa-Surxon qo'ng'irotlari qanjig'ali bo'limining qoraqursoq tarmog'ida *qarg'a* urug'i bor. *Qarg'ani* totem deb qabul qilgan jamoa nomidan *qarg'a* etnonimi yaralgan.

ALAQO'YLIQ – shaharcha va mahalla. Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi mahalla va shaharcha nomi. To'ra Nafasovning "Qashqadaryo qishloqnomasi" kitobi (42-bet) da yozilishicha, o'zbek xalqi tarkibida turli qabilalarga tegishli *alvqo'yli/olaqo'yli, qoraqo'yli/qorag'uyli* urug'lari bo'lgan. Jumladan, **Do'rmonlar** tarkibida *oqqo'yli*, **Ming** qabilasida *qoraqo'yli/qorag'uyli*, **Kenagaslarda**

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili. 1981. –B.38.

² Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. Birinchi tom. – Toshkent: Fan, 1983. – B. 75.

Alaqqo'yli urug'i bo'lgan. Bu urug'lar o'zbek xalqining boshqa qabila va qabila ittifoqlari tarkibida ham bo'lgan. Muallif shulardan kelib chiqib, *alaqqo'yli*, *oqqo'yli*, *qoraqqo'yli* so'zlarini umumturkiy etnonim, deydi. Kitob, Shahrisabz qarluq lahjasida *-li* qo'shimchasi, asosan *-lik* qo'shimchasi tarzida qo'llanilgani tufayli **Alaqqo'yliq** toponimiga aylangan, - deb yozadi To'ra Nafasov.

Mahalliy aholining fikricha, alaqqo'yliqliklar 200-300 yil ilgari Toshkentning Qo'yliq dahasi va Bektemir tumanining Alaqqo'yliq hududidan kelib qolishgan. Aholi chorvador bo'lgani uchun chorvasini haydab kelib, bir qismi Kitob tumani hozirgi Alaqqo'yliq qishlog'ini, qolgan qismi Shahrisabzni maskan qilgan. Ko'chib kelgan hududlariga o'zlari tug'ilgan joy nomini berishgan.

ALILI//ALELI - qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasining Mang'it tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom bilan atalgan kanal ham mavjud. Ushbu nomning ayrim manbalarda turkmanlarning *Ali-Eli* urug'ining nomi bilan aloqadorligi qayd etiladi. *Ali-Eli* urug'i vakillari Xiva xonining marhamati bilan o'sha paytdagi Qilichniyozboy qal'asi atrofidan yer olib, shu yerda yashay boshlaganlar. Ularning nomi Alili deb yuritilgan. Qishloqqa boradigan ariq ham xuddi shu nom bilan atalgan. Hazorasp tumanidagi eski Aliulik toponimi ham Ali elining shevadagi shaklidir¹.

Buxoro viloyatining Jondor tumanida ham shunday nomdagi qishloq uchraydi.

ALLABERDI - qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur mikroantroponim *Allaberdi* ismli shaxs tomonidan o'zlashtirilgan joyga nisbatan qo'yilganidir. Antroponim bir o'zakli ot so'z turkumiga oid.

Bunga o'xshash nomlarning respublikamizning turli hududlarida turlicha dialektal shakllari uchraydi. Masalan: *Ollovardi*, *Allaberdi*, *Ollahberdi* va boshqalar.

ALVONJ - guzar. Buxoro shahriining guzari. Forscha *alvonj* - "arg'umchoq". Bu urug'ning nomi mahallalarning mashg'uloti bilan bog'liq (O.A. Suxareva. Квартальная община Бухары. С. 74). Tadqiqotchi M.M.Avezovning ma'lumotlariga ko'ra, chaqaloqlar belanadigan maxsus boshpana (chaqaloqlar uyi) alvonj deb ataladi. Buxoro viloyatining aksariyat hududlari (Vobkent, Qorako'l, Jondor, Olot va boshqa tumanlar)da chaqaloqni beshikka emas, alvonj nomli tebranuvchi moslamaga belashadi. Shu moslamani yasash bilan shug'ullanuvchi kishilar yashaydigan joy - Alvonj. Guzar u yerda yashovchi aholining kasbidan nom olgan.

ALLOP - qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumanidagi qishloq. *Allop (allop)* - "bug'doy va un sotuvchi", "shunday insonlar yashaydigan qishloq".

¹ Do'simov Z., Egamov X. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. - Toshkent: O'qituvchi, 1977. -B. 12-13.

ALLOT – qishloq. Navoiy viloyati Xatirchi tumanidagi qishloq. *Allat* – arlat etnonimining dialektal shakli (qarang: *Arlat*).

ALQABANDOM – guzar. Buxoro shahrining guzari (mahallasi). *“Zar uqa tayyorlaydigan – jiyak tayyorlash bo’yicha ustalar”*.

ALQOR – qishloq. Farg’ona viloyatining Buvayda tumanidagi qishloq nomi. Ilmiy adabiyotlarda etimologiyasi berilmagan. Biroq zootoponimik oykonim (hayvon nomi bilan bog’liq nom) bo’lishi mumkin. O’zbek tilida yovvoyi tog’ qo’yi Alqor deb ataladi. Viloyatdagi *Bo’riqum*, *G’ozigijdon*, *G’oziyog’liq*, *Kaptarxona*, *Laylakuya*, *Qushqo’noq*, *Qushchi*, *Qo’chqorchi*, *Shunqor* nomlari ham hayvonlarga nisbat berib qo’yilgan bo’lishi mumkin. Biroq bu toponimlar orasida urug’lar nomi, etnonimlari ham ko’p uchraydi. Masalan, S.Gubayeva (1983) *Alqor* qalmoqlar qishlog’i bo’lib, uni Oppoxo’ja eshon duo qilganligini yozadi. *Qushchi*, *Qutchi*, *Quchchi* toponimlari parranda nomidan emas, balki urug’ nomidan olinganligi isbotlangan (S.Qorayev, 2001). Shuning uchun har bir nom izohi alohida tahlilga muhtoj.

AL-XORAZMIY – qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi qishloq nomi. Markaziy Osiyoning buyuk alomasi, matematik, astronom Abu Abdulla Muhammad ibn Muso Al-Xorazmiy (780–850)ga ehtirom ko’rsatish, nomini abadiylashtirish maqsadida shu nom bilan atalgan.

ALCHINARIQ – ariq. Samarqand viloyatining Oqdaryo, Samarqand, Kattaqo’rg’on tumanlaridagi ariqlarning nomi. *Alchin* (olchin) – bir qancha turkiy xalqlar, shu jumladan, kichik juz qozoqlari tarkibiga kirgan yirik qabila (alshin).

AMINLAR – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako’l tumanidagi qishloq nomi. Amin Buxoro xonligida tuman yoki qishloq oqsoqoli, bozorda sotuvchilardan soliq yig’ib yurgan “amaldor, ishonchli” demakdir. Aslida, *Amin* so’zi – arabcha bo’lib, ma’nosi “*ishonchli*” demakdir. Shuningdek, Amينو – “Aminho” ham qishloq nomi hisoblanadi.

Buxoro viloyatining Romitan tumanida ham *Aminlar* nomidagi qishloq mavjud.

AMIROBOD – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon, Buxoro, G’ijduvon tumanlaridagi qishloqlar nomlari. *Amir* – o’tmishda qo’llangan oliy mansab atamalaridan biri, podsholik, xonlik unvoni nomini bildirgan.

Amirobod – “Amirning qishlog’i, amirga qarashli yerlarda bunyod etilgan qishloq” ma’nosidadir.

AMIRQUM – mahalla. Xorazm viloyatining Qo’shko’pir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. *Amir* ismi va *qum* so’zining qo’shilishidan toponim hosil bo’lgan.

Odatda, qaysidir bir hududda qandaydir shaxs istiqomat qilib, o’zining xizmatlari bilan nom qozonsa, shu nom mahalliy aholi tomonidan qo’llab-quvvatlanadi. Mazkur hudud-

da ham qadimda Amir qozoq nomli odam yashagan bo'lib, keyinchalik mazkur hudud shu nom bilan atalib, *Amirqum* nomini olgan.

AMUDARYO – tuman va daryo. Qoraqalpog'iston Respublikasidagi ma'muriy-hududiy birlik. **Amudaryo** tumani 1957-yilgacha Mang'it rayoni deb atalib, u Xorazm viloyati tarkibida bo'lgan. Qipchoq rayoni esa Qoraqalpog'iston Avtonom Respublikasi tarkibida bo'lgan. 1957-yil 18-dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Soveti Rayosatining maxsus qarori bilan Xorazm viloyatining Mang'it hamda Qoraqalpog'iston Avtonom Respublikasining Qipchoq tumanlari birlashtirilib, **Amudaryo** tumani tashkil qilingan va u Qoraqalpog'iston tarkibiga kirgan.

Tumanning ma'muriy markazi – Mang'it shahridir.

Markaziy Osiyo va O'zbekistonning eng katta va sersuv daryosi nomi. Temuriylar davri yozma manbalarida Amudaryo ko'proq "*Jayhun*" va nisbatan kamroq "*Obi Omuya*", Xorazm hududida Gurganj shahri yaqinidagi qismi "*Obi Gurlan*" (Gurlan daryosi) va "*Jo'yi Gurlan*" (Gurlan arig'i), yuqori oqimida "*Panjob*" nomlari bilan uchraydi. Uning "*Obi Vaxsh*" (hozirgi Vaxsh daryosi), "*Surxob*", "*G'und*", "*Hisor*" va "*Chag'onrud*" (hozirgi Surxon daryosi) irmoqlari ham eslatib o'tilgan.

"Boburnoma"da mazkur daryo nomi "*Amu daryosi*", "*Amu suyi*" shakllarda uchraydi. Zahiriddin Bobur 909 (1503)-yili Movarounnahrda Qobul

tomonga ketayotganida: "Amu suyini Uyoch (hozirgi atalishi *Ayvaj*) guzaridin o'tgandi" (B. 102).

Daryoni yunon va rimliklar *Oksus* yoki *Oksos*, arablar Jayhun, yerli xalqlar dastlab *O'kuz*, *Vaxsh*, so'ngra *Amul* deb ataganlar. "Avesto" va boshqa tarixiy manbalarda daryoning *Arang*, *Raxa*, *Ranxa*, *Aranxa* kabi tarixiy nomlari ham uchraydi. Ayrim mutaxassislar Amudaryoning hozirgi nomini o'rta asrlarda mavjud bo'lgan Amul shahri nomi bilan bog'liq deyishadi.

Masalan, H.Hasanovning yozishi-cha, "Daryoning ayrim qismlari Jar-yob, Balx daryosi, Termiz daryosi, Kolif daryosi, Urganch daryosi, Xorazm daryosi, Jurjoniya daryosi nomlari bilan yuritilgan. Omul (Omuyya – XV asrdan buyon Chorjo'y) shahri yonida esa Omuy daryosi deb atalgan, keyin qisqacha Amu bo'lib qolgan.

Buning boisi shuki, Omuyya (Omul, Chorjo'y) shahri Eron bilan Turkiston o'rtasidagi eng muhim savdo yo'lida, eng qulay daryo kechigi ustida joylashgan yirik manzil bo'lganligidan nomi og'izdan og'izga o'tib, boshqa nomlarga nisbatan mashhurroq bo'lgan. Ba'zan Amu nomiga beriladigan izohlar – "o'jar daryo", "jo'shqin daryo", "quturgan daryo", "jinni daryo" uning lug'aviy ma'nosi emas, balki laqabi, xulqi, epitetidir. Daryo so'zi – yer osti va yer usti suvlardan hosil bo'lib, o'zi hosil qilgan o'zandan oqadigan katta suvlarga nisbatan qo'llaniladi.

Amudaryo tumanining ma'muriy markazi Mang'it shahri (1957-yildan).

O'zbekistonning ko'plab hududlarida mang'it etnonimi joy nomlari hosil qilgan. Mang'it qabilasining nomi aholi punktlari nomiga aylanishiga, etnik guruh vakillari respublikaning barcha hududlariga tarqalishi sabab bo'lgan. Mang'itlar XII asrda Dashti Qipchoqda, katta bir qismi esa Volga va Ural daryolari oralig'ida yashashgan. Ular qipchoqlar ta'sirida o'z tillarini unutib, turk – qipchoq tilini qabul qilganlar.

Mang'itlar o'zbeklar, qoraqalpoqlar va qisman qozoqlarning etnik tarkibiga kirganlar. XVI asrda hozirgi O'zbekiston hududiga ko'chib kelganlar. Mang'itlar XX asrning boshlariga qadar yarim o'troq holda yashab, chorvachilik bilan shug'ullanib kelgan. Ular Buxoro xonligining siyosiy hayotida faol qatnashganlar. 1753–1920-yillar davomida Buxoroni idora qilib kelgan xonlar mang'itlardan bo'lgan.

T.Nafasovning yozishicha, mang'it – turkiy, mo'g'ul, tungus-manjur tillariga, ya'ni ularning o'tmishidagi oltoy bobotiliga tegishli so'z. Mang'it nomining mo'g'ulcha shakli – myangat. Mo'g'ul tilida ming soni manga(n) so'zi bilan ifodalangan. Myangat – mingtalik ma'nosini beradi.

ANDAK – mahalla. Samarqand viloyati Urgut tumanidagi mahalla nomi. Mazkur viloyatning Kattaqo'rg'on tumani va Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanlarida ham *Andoq* nomli qishloqlar bor. *Andak, andoq* – “qayir” (*poyma*) degan so'z (A.Muhammadjonov). *Adak (Andak)*

nomli qishloq Payariq tumanidagi *O'ymovut* qishlog'i o'rnida ham bo'lgan (Вяткин, 1902: 64; Список населенных мест Узбекской ССР, вып. 11, 1925: 73).

ANDIJON – viloyat. O'zbekistondagi viloyat nomi, ma'muriy-hududiy birlik. Viloyatda shu nomdagi shahar ham mavjud. Viloyat mamlakatimizning, jumladan, Farg'ona vodiysining sharqiy qismida joylashgan. X asrdan boshlab, tarixiy yozma yodgorliklarda *Andiyan, Andukan, Andugan, Andigan* va nihoyat, *Andijon* (masalan, Boburda XVI asr) sifatida tilga olinadi. Hududda arxeologik qazishmalar natijasida VII-VIII asrlarga oid buyumlarning topilishi uning Markaziy Osiyodagi ko'hna shaharlardan biri ekanligini tasdiqlaydi.

Astionim dastlab X asrda arab sayyohlari tomonidan yozilgan manbalarda *Andukan // Andukon* tarzida, fors tilida yaratilgan asarlarda esa *Andigan // Andigon*, shuningdek, Z.M.Boburning “Boburnoma” asarida *Andijon* shaklida qayd etiladi. Xalq orasida Andijon astionimining kelib chiqishiga doir turli afsona va naqlar ko'plab uchrasa-da, fanda hali ham uning ilmiy etimologiyasi borasida aniq to'xtamga kelinmagan.

Astionim tarixiga oid rivoyatlardan birini Is'hoqxon Ibrat o'zining 1916-yilda yozgan “Farg'ona tarixi” asarida keltirib o'tadi. Unga ko'ra Andijon nomi Turon podshosi Afrosiyobning qizi Odinajon ismi bilan bog'lanadi: “*Tarixi Qutadg'u*”dan mus-

tazod bo' lurki, Andijon to'rt ming yildan muqaddam, ya'ni O'g'uzxon vaqtida shahar bo'lsa ham, andan avval ham obodon shahar ekan... Vaqtiga kelganda Afrosiyob Turon podshohi bo'lib, Andijonni poytaxt qilib, Ko'nikdo'z shahridan goho Toshkand va Andijon kelib yurar ekan. Ammoki, afvohi nosda qariyalar so'zidurki, Andijon aslida Oadinajondur. Oadinajon Afrosiyobni qizidurki, anga o'rda va bog' bino qilib berib, ani ismiga tasmiya qilib edi. Oadinajonni tilda buzub, munshira ismini forsiyda Avazjon ag'lotti avom ila Andijon qilgan, deydurlar".

Yana bir rivoyatda esa Andijon astionimining vujudga kelishi shu yerda yashagan "And" qabilasi, ya'ni hindular bilan aloqador sanalsa, boshqa bir rivoyatda shahar nomi unga ilk poydevor qo'ygan shaxs - Andi ismidan kelib chiqqan deyiladi. Yurtimiz tarixiga oid yozma manbalarda Andijon to'g'risidagi ma'lumotlar juda kam uchraydi. Mutaxassislar fikricha, **Andukon** (Andijon) atamasi qayd etilgan ilk manba Istaxriyning 930-933-yillarda yozilgan "Kitob masolik al-mamolik" asari hisoblanib, unda astionim Farg'onaning Quyi Nisya viloyati shaharlarining nomlari qatorida tilga olinadi: "Farg'ona viloyatlari quyidagilardir: Quyi Nisya, Yuqori Nisya, Asbara, Nekad, Miyon-rudan, Jidg'il, Urasta, Besafar, Asht. Yuqori Nisya esa Farg'onaning birinchi shahridir, negaki Xo'jandga yo'l olayotib undan o'tiladi. Mazkur viloyatning shaharlari: Vanket, So'x, Xo'qand, Rishton. Quyi

Nisya shaharlari: Marg'inon, Zenderamsh, Nejreng, Ustikan, Andukan. Va bu yerda tog'li hamda dasht hududlar mavjud".

Z.M.Bobur Andijonni Farg'ona viloyatining yettita eng yirik shaharlari qatorida ko'rsatib o'tadi va ushbu hudud tavsifiga oid ma'lumotlarga batafsilroq to'xtaladi: "Janubiy tarafidagi qasabalar bir Andijondurkim, vasatta voqe' bo'lubtur, Farg'ona viloyatining poytaxtidur. Oshlig'i vofir, mevasi farovon, qovun va uzumi yaxshi bo'lur. Qovun mahalida poliz boshida qovun sotmoq rasm emas. Andijonning noshpotisidan yaxshiroq noshpoti bo'lmas. Movarounnahrda Samarqand va Kesh qo'rg'onidin so'ngra mundin ulug'roq qo'rg'on yo'qtur. Uch darvozasi bor. Arki janub tarafda voqe' bo'lubtur. To'qquz tarnov suv kirar. Bu ajabturkim, bir yerdin ham chiqmas. Qal'aning girdo-girdi xandaqning tosh yoni sangrezalik shohroh tushubtur. Qal'aning girdo-girdi tamom mahalottur. Bu mahalla bila qad'ag'a fosila ushbu xandaq yoqasidog'i shohruhtur. Ovi qushi dog'i ko'p bo'lur, qirg'ovuli behad semiz bo'lur. Andoq rivoyat qildilarkim, bir qirg'ovulni uskunasini to'rt kishi yeb tugata olmaydur. Eli turkdur. Shahr va bozorisida turki bilmas kishi yo'qtur. Elining lafzi qalam bila rosttur. Ani uchunkim, Mir Alisher Navoiyning musannafoti bovujud Hiriyya nash'u namo topibtur, bu til biladur".

Ilmiy adabiyotlarda ham Andijon astionimining kelib chiqishiga doir qarashlar mavjud bo'lib, o'tgan asrda

yashagan rus muarrixii V.P.Nalivkin astionimni o'zbeklarning "andi" qabilasi nomi bilan bog'laydi va ushbu leksemaga "gon" qo'shimchasi birikib, "Andijon" shaklida talaffuz etilgan, deb yozadi. Xuddi shunga o'xshash fikr Is'hoqxon Ibrat tomonidan ham berib o'tiladi: *"Bu Andijon avvalda Andigon bo'lub, arabiyga olganda Andijon bo'lur, chunonchi, "kofi" forsiy arabda "jim" o'qilur. Mana farangi lafzi arabda afranjiy, bangni banj. Kofi forsiy arabda "j" bo'lib, Andigon arab lafzlarida Andijon bo'lgan bo'lsa kerak. Ozarbaygon arabda Ozarbayjon yoziladur va o'qiladur. Shunga o'xshash Andijon lafzi asli Andigon bo'lsa kerak. Bu forsistonda qo'shilgandur, chunonchi, bandigon yoki mardigon degandek. Forsiyda gonlar o'rnida mardlar yoki ozodagon ozodalar degan so'zdek. Andigon andlar degan so'z. "Andi" turklar urug'ini o'zbyeklarini aytur"*.

O.Xojimatov tahlillariga ko'ra Andijon astionimining kelib chiqishi boshqacharoq tarzda bayon etiladi. Olim E.Murzayevning "Slovar narodnyx geograficheskix terminov" ("Xalq geografik atamaları lug'ati") asariga tayangan holda astionimning birinchi qismini qadimgi turkiy tilda uchraydigan *angar // ungir, xandaq* birliklari tarkibida uchraydigan "an" geografik termini bilan aloqador hisoblaydi. Mazkur terminning bir qancha *chuqurlik, jarlik, yer yoriqlari, ungir, ko'l, dengiz, vodiy* singari lug'aviy ma'nolarini sanab o'tish barobarida Andijon shahrining geografik o'rni

qozonga o'xshash relyefli hududda, ya'ni chuqurlikda joylashganligini nazarda tutib, astionim etimologiyasini "Chuqurlikdagi shahar" sifatida talqin etadi.

A.Muhammadjonov Andijon astionimi tarkibidagi *andi* yoki *anda* topoleksemasini qadimiy turk-mo'g'ulcha so'z sanash barobarida uni "ahdlashib og'a-ini yoki do'st tutinmoq", "yaqin birodar, qalin ittifoqdosh, o'rtoq, tomir bo'lmoq", "qarindoshdek munosabat bog'lamoq" kabi ma'nolarni anglatishini qayd etadi. Olim fikricha, *andi // anda* birligi astionim tarkibida "yaqin", "olis bo'lmagan" semasini bildirib keladi va "suv", "daryo" yoki "soy" ma'nolarini ifodalovchi *kon // gon // jon* morfemalariga birikib, **Andijon** – "Soy bo'yida joylashgan shahar" sifatida izohlanadi.

Shuningdek, toponimshunos Y.Ahmadaliyev "Andi" – tutingan demak" nomli maqolasida tilshunos M.Tojiboyev "anda" birligini mo'g'ul tilidagi "do'st" so'zidan olinganligini, mo'g'ullar o'z istilolaridan keyin shu yerga to'planib, o'zlari vayron qilgan shaharni qaytadan tiklab, unga **Andigon** – "Do'stlar shahri" deb nom berishganini ta'kidlab o'tadi. Uzoq yillar mazkur masala tadqiqi bilan shug'ullangan professor S.Jalilov fikriga ko'ra shaharning nomi "adoq" atamasi bilan bog'liq. Tarixchi olim shu o'rinda Shayx Sulaymon Buxoriy tomonidan yozilgan "Lug'oti chig'atoyi va turki usmoni"da keltirilgan "Adoq – Turkistonda voqe'

Andijon shahrining nomi qadimiy-sidir", – degan fikriga asoslanadi.

Aytish joizki, Mahmud Koshg'ariy o'zining "Devonu lug'otit turk" asarida ham Azg'ish (Adg'ish) toponimini joy nomi sifatida ko'rsatib, **azg'ish // ezg'ish** atamasini O'zjand [O'zgan] da turuvchi turkiy qabilalardan biri ekanligini ta'kidlab o'tadi. Bundan tashqari, "Tuhfat at tavorixi xoni" nomli qo'lyozma asarda ham o'zbek urug'lari qatorida **azoq // adoq** nomi sanab o'tilgan.

Demak, S.Jalilov fikricha, barcha keltirilgan atamalarning o'zagi bir, ya'ni "ad" bo'lib, bu o'zak so'z 92 urug'ning biri sanaluvchi "adoq", "adg'ish" urug'ining qadimiy turkcha nomlanishidir.

Shuningdek, A.Ergashevning Andijon viloyati etnotoponimlari tahliliga bag'ishlangan dissertatsiyasida ham muallif Andijon astionimi etimonini *ad, andi* etnonimlari deb hisoblaydi va uni viloyatning eng qadimiy davrlariga xos bo'lgan joy nomlaridan biri sifatida ko'rsatadi. Yuqorida sanab o'tilgan qarashlarning barchasi ilmiy dalillarga asoslangan holda bayon etilgan bo'lsa-da, lekin fikrimizcha, **andi // anda** leksemasini mo'g'ul tiliga bog'lash u qadar to'g'ri emas. Chunki Chingizxon boshchiligidagi mo'g'ullarning Farg'ona vodiysidagi shaharlarga, jumladan, Andijonga bosqini XIII-XIV asrlarga to'g'ri keladi.

Shunday ekan, Andijon astionimi mo'g'ullar bosqinidan ancha ilgariroq, ya'ni IX-X asrlardayoq *Andukon* sifatida mavjud bo'lgan.

Bizningcha ham Andijon astionimi etimologiyasini S.Jalilov tadqiqotlariga asoslanib, 92 urug'ning biri sanaluvchi "adoq", "adg'ish" deb atalgan turkiy qabila nomlariga bog'lash haqiqatga yaqinroq. Fikrimizni asoslash maqsadida Andijon tarixiga doir ba'zi dalillarga murojaat qilamiz. Tarixchi olimlarning xulosalariga ko'ra Andijon hududidan topilgan eng qadimgi buyumlar V-VIII asrlarga tegishli bo'lib, bu topilmalar orasida turk tamg'asi ifoda etilgan sopol idishlarni qayd etish mumkin. Mazkur buyumlar, o'z navbatida, o'sha davrlardayoq Andijonda turkiy qavmlar istiqomat qilganidan darak beradi. Bundan tashqari, S.Jalilov, S.Shokarimovlar ham melodiy IV asrdan O'rta Osiyoning barcha daryo vodiylariga turkiy xalqlar ko'chib kela boshlaganini, bu jarayon Farg'onaga ham o'z hukmini o'tkazib, Andijonning turkiylashishi ham aynan mana shu davrlardan boshlangani haqidagi dalillarni keltiradilar.

Ko'rinib turibdiki, qadimdan mazkur hududning tub aholisi asosan turkiy xalqlar va qabilalar sanalgan, bu o'z navbatida ularning lisoniy tizimiga, xususan, o'zlari yaratgan joy nomlari, ya'ni toponimiyasiga ham ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi.

Qolaversa, Z.M.Bobur ham Andijon xalqining etnogenezisiga alohida urg'u berib, "*Eli turkdur. Shahr va bozorisida turki bilmas kishi yo'qtur*", – deb yozadi.

Astionimning ikkinchi tarkibiy qismini ham, fikrimizcha, yuqorida

ko'rsatilganidek, "suv", "daryo", "soy" ma'nolarini ifodalovchi **kon // gon // jon** birliklari yoki forscha ko'plikni ifodalovchi **-on** qo'shimchasi sifatida emas, balki nomning Istaxriy asarida qayd etilgan ilk shakli (Andukan)ga asoslanib, sug'diycha **kan** – "shahar", "makon", "maskan" sifatida izohlash maqsadga muvofiqdir.

Demak, Andijon astionimi lisoniy jihatdan quyidagicha shakllangan: nomning birinchi qismi qadimiy qo'lyozmalar "Lug'oti chig'atoyi va turki usmoni", "Devonu lug'otit turk" hamda "Tuhfat at tavorixi xoni"da qayd etilgan **azoq // adoq, azg'ish // adg'ish** etnonimlarining asosini tashkil qiluvchi **ad** degan turkiy qabila nomidan kelib chiqqan bo'lib, bu etnonimga sug'diycha "shahar" ma'nosini ifodalovchi **kan** leksemasi qo'shilishi natijasida astionim **adkan // adikon** tarzidagi, keyinchalik "n" tovushi orttirilib, *A (n) dukan > A (n) digon > A (n) dijon* shaklidagi ko'rinishga kelgan.

ANDIJON SUYI//ANDIJON RUDI

– kichik daryo. Temuriylar davrida O'sh shahridan o'tib, Andijongacha oqib kelgan. Hozirgi nomi Oqbura, asosiy qismi Qirg'iziston hududida. Bobur daryo suvidan obodonchilikda keng foydalanishini ta'kidlagan: "Andijon rudi O'shning mahallotining ichi bila o'tub, Andijong'a borur. Bu rudning har ikki jonibi bog'ot tushubtur, tamom bog'lari rudqa mushriftur, binafshasi bisyor latif bo'lur. Oqar suvlari bor, bahori bisyor yaxshi bo'lur, qalin lola va gullar ochilur".

ANDIJONI – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumanidagi qishloq. Qadimiy turk-andilar nomi bilan bog'liq nom. Ilmiy adabiyotlarda turk-andilar tilga olinadi.

A.K. Pisarchik Andijon shahrining tarixiy topografiyasi haqidagi ocherkida Markaziy Osiyodagi Andijon (hozirgi shakli) yoki "Andigon", "Andikon" (qadimiy shakllar) nomli qishloqlarning ro'yxatini keltiradi. Surxondaryo vodiysi Denov shahri yaqinidagi Andijon, Kofirnihon daryosining chap qirg'og'idagi Andigon, Saroykamar tumanidagi Panj daryosi bo'yidagi Andijon, Samarqand tumanidagi Andijoni toponimlari turk-andilar bilan bog'liq nomlardir. Mazkur geografik nomlar, shubhasiz, o'rganilayotgan hududda turk-andilar qoldirgan izlardir. V.P. Nalivkinning yozishiga ko'ra: "hozirga qadar namanganliklar andijonlik o'zbeklarni andi nomi bilan atashadi va andilar Turkistonda va uning atrofiga yashovchi turklar bilan bir xalqdir (bir joydan kelib chiqqan) deb aytadilar".

ANDOQ – qishloq. Navoiy viloyatining Xatirchi va Qiziltepa tumanlaridagi qishloqlar. V.V. Bartoldning so'zlariga qaraganda (Сочинения I, С. 173), qishloq arab geografi Yoqut Hamaviy tomonidan tilga olingan (XII–XIII asrlar). A.R. Muhammadjonovning fikriga ko'ra, *andak* so'zi "qayir, o'tloq yerlar" ma'nosini ifodalaydi.

ANGARIK – mahalla. Xorazm viloyati Xiva shahri. Xorazm shevasiga xos bo'lgan "ang" so'zi "eng" so'zi-

ning dialektal shakli bo'lsa, mazkur shevaga xos yana bir so'z arikdir. U o'rik so'zining dialektal variantidir. Angarik yerlari juda hosildor, o'rik va uzumlar ko'p va ertapishar bo'lgani uchun shevada *ang* (eng, old), *arik* (o'rik) "*ang-arik*" – ertapishar o'rik ma'nosida *Angarik* deb nom berganlar. "*Angur-nek*" forsiyda "*anguri*" so'zi uzum degani, "*nek*" so'zi *shirin* (yaxshi) degan shu ikki so'z qo'shilib, "*shirin uzum*" Xiva shevasida "*angarik*" so'zi bo'lib aytilib kelingan.

ANGISHTIHO//ANGISHTIYON – guzar. Buxoro shahrining guzari. Forscha *angisht* – daraxtli ko'mir, ko'mir. *Angishtiho* – ko'mirchilar (O.A. Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 106).

ANGOR – tuman. Surxondaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Surxondaryo viloyati tarkibidagi tuman va shaharcha nomi. Tuman hududi viloyatning eng janubiy qismida joylashgan. Mahalliy aholi "*Hosili yig'ishtirib olingan g'alla maydoni*" ma'nosidagi *angor* so'zi bilan bog'lab, qadimda Termiz va uning atrofidagi o'troq aholining lalmikor dehqonchilik qiladigan g'allazori, yaylovi bo'lgan joy, deb izohlaydi.

Tuman nomiga aylangan angor geografik termini haqida ikki xil talqin mavjud. Birinchisi, odatda bug'doy, arpa kabi g'allasi o'rib olingan maydon shevalarda *angor*, adabiy tilda *ang'iz* deyiladi. Qadimda angor so'zi o'lchov birligini ham anglatgan. Ko'pincha, atrofi uvat bilan o'ralgan yaxlit ekin maydoni bir angor deyilgan.

Ikkinchi talqin toponimist olim T.Nafasovga tegishli, uning yozishi-cha, aholi punkti nomiga forscha *angor* so'zi emas, balki "*suv yo'li, kanal*" ma'nosidagi *anhor* (arabcha – "*nahr*" so'zining ko'pligi) so'zi asos bo'lib xizmat qilgan. Olimning fikricha, nom dastlab suv obyektiga – Surxon va Sherobod daryolaridan chiqarilgan kanalning nomi bo'lgan. Bu suv yo'li Anhor (arabcha "*ariq, kanal*") deb atalgan. Vaqt o'tishi bilan *anhor* so'zi mahalliy xalq talaffuzida *angor* shakliga o'zgargan. Ayrim hollarda anhor so'zining o'zi ham mustaqil toponim o'rnida ishlatiladi.

Tarixiy manbalarda hozirgi angor tumani hududida miloddan avvalgi VI–IV asrlarda ham aholi manzilgohlari bo'lganligi qayd qilingan. Arxeologik ma'lumotlarga ko'ra, Kushon podsholigi davrida (I–III asrlar) ushbu hududda dehqonchilik rivojlangan o'sha davrlarda Zartepa qal'asi Angorning markazi bo'lgan.

Mutaxassislarning aniqlashicha, VI–VII asrlarda qal'alar va qo'rg'onlar vujudga kelgan, chunki Angor o'tmishda Termizga boradigan savdo karvonlari qo'nib o'tadigan maskanlardan biri bo'lgan. Hozirda Angor shaharchasi Surxon–Sherobod vodiysida, Katta O'zbek trakti yonida joylashgan. Tuman ma'muriy markazi – Angor shaharchasi (1979-yildan).

Surxondaryo viloyati Angor tumani markazi. *Angor* (adabiy *ang'iz*) – "o'rtilgan maydon, o'rim-yig'im". Shunday fikr bor, Kichik Osiyoning Angor pastte-

kisligi bo'yicha Angor deb nomlangan, shunda, ya'ni 1402-yili Amir Temur turk sultoni Boyazid ustidan g'alaba qozongan (Г.А.Арандаренко. "Досуги в Туркестане", СПб, 1889. С. 277).

Pushtu tilida pasttekislik ham Angor deb nomlanadi. T.Nafasovning fikriga ko'ra, yuqorida tilga olingan geografik obyektning nomi arabcha *anhor* "katta ariq" terminining dialektal variantidir (T.Nafasov. O'zbekiston toponimlari, 1988. - B. 13).

ANGREN - shahar. Toshkent viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Angren - bu Ohangaron ("Temirchilar") so'zining buzilgan shakli. Ko'plar buni ruscha talaffuz oqibati deyishadi. Aslida quramalar shunday talaffuz qilganlar.

ANHOR - daryo, kanal. Arabcha *nahr* (*daryo, kanal*) so'zining ko'pligi. Zarafshondan chiqarilgan Narpay (Nahri Pay), Farg'ona vodiysidagi Ulug'nor (Ulug' Nahr) kanallarining nomi ham ana shu termindan hosil bo'lgan (Qorayev. 1970, 14).

ANHOR KANALI - kanal. Toshkent shahri. Bo'zsvuning chap tarmoqlaridan biri, uzunligi 8,7 km. Shahar ichida shimoli-sharqdan janubi-g'arbga qarab oqadi¹. XIX asr oxiri XX asr boshlarida Anhor Toshkentning Eski shahar va Yangi shahar qismlari o'rtasidagi chegara vazifasini ham o'tagan. Uning o'ng va chap tomonlaridan bir nechta ariq suv olgan. "*Anhor*"

gidronimi arabcha "*nahr*" - "*daryo*" so'zining ko'plik shakli bo'lsa-da, bu yerda "*katta ariq*" ma'nosini bildiradi.

Shuni ham ta'kidlash lozimki, "*Anhor*" gidronimi mahalliy aholining talaffuzida ko'pincha "*ariq*"; "*soy*" ma'nolarini anglatadi. Anhor shahardan oqib chiqqach, Bo'rijar nomini olgan. Anhor kanalining nomi turli davr yozma manbalarida qayd etilgan. XIX asr rus yozma manbalarida mazkur gidronim ko'proq "angor", shuningdek, "anhor" deb yozilgan. O'sha davrda nashr etilgan xaritalarda mazkur ariqning nomi "anhor" shaklida qayd etilgan.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Anhor arig'i Shayxontohur dahasining Yerteshgan, Yangi shahar Labzak, Turk, Yangi shahar, Minor, Qiyot, Tojik mahalla mavze-mahallalari, Shatak, Turktepa, Qashqar, Qiyot katta ko'cha, Kaltatoy, Qaymoq bozor, Qiyot tor ko'cha, Pastak, Qoryog'di, Quduqboshi, O'rda, Qiyottepa, Qiyot, Quyi Mergancha mahallalari hududidan oqib o'tgan va ularni suv bilan ta'minlagan.

ANJIRBOG' - qishloq. Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Geografik joy nomining tarkibi ikkita so'z - *anjir* va *bog'* so'zlaridan iborat. Toponimning birinchi komponenti - *anjir* so'zi o'simlik (daraxt va uning mevasining) nomi, fitonim. Uning ikkinchi komponenti - *bog'*

¹ Mazkur lug'atda nomlari tahlil etilgan ariqlarning uzunligi va yo'nalishiga oid ma'lumotlar quyidagi adabiyotdan olingan: Xolmatov Q., Baratov P. Toshkent shahrining irrigatsiya shoxobchalari. - T.: Fan, 1983. - 23-29, 33-39-betlar.

so'zi "mevazor" degan ma'noni bildiradi. Demak, *Anjirbog'* – "anjir daraxti ko'p bo'lgan bog'" ma'nosidadir. Qishloqning o'rta asrlardagi nomi *Anjir-fag'na*.

ANNAOVUL – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasi. Bunday nom bilan atalgan qishloq nomlari Taxtakopir tumanining "Qorateren", Chimboy tumanining "Baxitli", "Tag'jap", "Tozajol" QFY hududlarida bor. Bu qishloq nomlarining *Annaovul* atalishining sababi, bu yerda yashovchi xalqlarning ko'pchiligi qoraqalpoqning anna urug'iga tegishli xalqlar hisoblanadi, ular azaldan shu yerga makon bosgan.

ANORZOR – mahalla. Sirdaryo viloyatining Boyovut tumanidagi mahalla nomi. **Anor** yetishtiriladigan hudud. Ushbu nom "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday izohlanadi: "Anor bilan band yer, bog'" (O'TIL, I, 87).

Shu nomdagi toponimlar mamlakatimizning *Farg'ona, Surxondaryo, Qashqadaryo, Toshkent va Xorazm* viloyatlari hududlarida turli obyektlarning nomi sifatida ko'plab uchraydi.

APARDI – qishloq. Qashqadaryo viloyati G'uzor tumanidagi qishloq nomi. Nom oxiridagi *-di* so'z qo'shimchasining azaliy shakli *diz – qo'rg'on, istehkom*. Nom boshidagi apar qismining tarkibi *ob+par/ob+i+par – yuqoridagi oqar suv. Apar-di – yuqoridagi oqar suv bo'yidagi qo'rg'on*.

Boshqa tahlil: "Boburnoma"da qayd qilinishicha, o'zbek xalqining tarkibida apar, apardi degan urug' bo'lgan. Bu urug' vakillari Bobur qo'shini tarkibida jangchilik qilgan. Hozirgi davr o'zbek etnonimiyasida bu nomdagi urug' yo qabila nomi mavjudligi aniqlangan emas. O'zbek xalqining qadimgi urug' nomi aholi maskani nomiga aylangan bo'lishi ham mumkin.

APPAQ – qishloq. Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq tumanidagi qishloq nomi. Qozoqlarning alimuli qabilasining bir urug'i *appaq (oppoq)* deb ataladi.

APPARTAK – aholi punkti. Toshkent viloyati Angren shahrining shimoliy-sharqiy qismida, Dukentsoyning so'l sohilida joylashgan aholi manzili. Bu nom forscha "obpartoyak" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, asosiy o'zanda oqayotgan suvni boshqa yoqqa burib yuborishda foydalanilgan irrigatsion uskuna, nov yoki shovani anglatadi. Eron va Afg'oniston forsiylari hamda Tojikiston va O'zbekiston tojiklarining nutqida hozir ham suvni taqsimlagich va ortiqcha suvni tashlab yuborgich uskuna va inshootlar "obparto", "obpartov", "obtaqsimkunak", "chenkunda", "partoftan" va boshqa atamalar bilan yuritiladi (*Djaxonov, Zamledelie tadjikov... s.51; Rahmatul-layev, Etimologik lug'at, b.166*).

AQOR – Zarafshon vodiysidagi bir necha joy nomi. Bobur Zomin yaqinidagi *Oqar tuzi* (tekisligi) degan joyni tilga oladi. ("Boburnoma", 1961: 75).

O'rta asrlarda machit, ombor, otxona, pichanxona kabi binolar qurilgan joy aqor deb atalgan. *Aqar*, *og'ar* degan etnonim (urug' nomi) ham bor. (Qorayev, 1970: 21).

Aqar (og'ar) so'zining "o'zan" ma'nosi ham bor. Masalan, Cheleken yarim orolida (Turkmaniston Respublikasi) mineral suv oqib, har xil ohak eritmaları qoladigan o'zanni *aqar* deyishadi. (Э.М. Мурзаев. Природа Синьцзяна и формирование пустынь Центральной Азии. –М., 1966: 366).

AQTO'G'IN – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi *Kegeyli*, *Chimboy tumanlaridagi ovullar nomi*. Qoraqalpoqlarning keneges qabilasi tarkibidagi bir urug' *aqto'g'in (oqto'g'in)* deb atalgan.

AQCHA – qishloq va soy. Toshkent viloyati Ohangaron tumani Nurobod qo'rg'oni bilan Aqchasoy oralig'ida joylashgan katta qishloq shunday ataladi. Respublikada *Aqcha*, *Oqcha* degan joy ko'p.

To'g'risi, *oqcha*. *Oq* so'zining rangni bildirishidan tashqari, "oqib turgan, qurib qolmaydigan" ma'nosi ham bor. Oqsoy bora-bora *Oqcha*, *Aqcha* bo'lib ketgan bo'lishi ham mumkin.

Demak, qipchoqlar tarkibiga kiruvchi turkiy urug'lardan birining nomi ham Aqcha deb ataladi.

AQCHAKO'L//AQCHAO'ZAK – ko'l va o'zak. Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtko'l va Ellikqal'a tumanlaridagi qadimiy ko'l hamda o'zan nomi. *Aqchakol*, *Aqchaözək* – gidrotoponimlari tarkibidagi aqcha so'zi "o'zak", "daryo irmog'i", "tarmoq"

ma'nolarini bildiradi. Aqchaözək gidronimining ikkinchi qismi bo'lgan özək "Devon"da yerdan sirqib chiqqan hovuzcha, sizot suv, shuningdek, vodiylardan ajralib chiqqan ariq ma'nosida izohlangan.

Demak, mazkur gidrotoponimlar yerdan sirqib chiqqan hovuzcha, sizot suv, o'zan ma'nosini ifodalaydi va toponimning shakllanishiga gidronim asos bo'lgan (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

ARABA//ARABACHI//ARABACHILAR – qishloq. Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq nomlari. Etnooykonim *arab + a / ho/* qismlaridan iborat bo'lib, *araba*, *arablar* degani. Nom tarkibidagi **-ho** fors-tojik tilida ko'plik ma'nosini ifodalovchi shakldir. Turkiy tilga xos bo'lmagan "h" harfi tushib qolgan. Afiksdagi o tovushi a tovushiga o'tgan. Shu sabab *Arabho > Araba* holatiga kelib qolgan.

Arablarning bir qismi VII–IX asrlarda, bir qismi XIV asrda Markaziy Osiyoga kelib o'rnashib qolgan. Arablar o'zbek va tojik millatlari tarkibiga kirib, ona tillarini unutgan. Etnik guruh nomini bildiruvchi *arab* so'zi asosida shakllangan joy nomlari Samarqand viloyatida ko'p uchraydi.

Samarqand viloyatining Samarqand, Kattaqo'rg'on, Pastdarg'om, Ishitixon tumanlarida Arabxona, Nurobod tumanida Arab qishloq, Narpay tumanida Arabolchin etnooykonimlari mavjud.

Bunday nomlar respublikamizning boshqa viloyatlarida ham uchraydi. Ularning birinchi qismi Markaziy Osiyoda yashovchi, o'zlarini arab deb yurituvchi etnik guruh nomidir. Etnooykonimlarning ikkinchi qismi sifatida xona, qishloq, olchin so'zlari keldir. Xona so'zi ba'zan joy, qo'rg'on, qishloq, ovul ma'nosini bildiradi.

Arabachi – arabachilar yashaydigan qishloq ma'nosini ifodalaydi. Bizningcha, obyekt turkmancha etnonim *arabachi* bilan nomlangan. Arabachi qabilasi Xiva xoni Abulg'ozixonda ham qayd etilgan. Turkmanistonlik shoir Arif (XIX asr) arabachi etnonimini arabcha *arabagin* – “qirq” va forscha *chil* – “qirq” so'zlarining qo'shimchasi deydi, (С.Атаниязов. Словарь туркменских этнонимов. –Ашхабад. 1988. С. 22).

O'zbeklarda ham arabachi etnonimi qayd etilgan (П.П.Иванов. Архив хивинских ханов XIX века. 1940. С. 220).

Arabachi+lar (ko'plik ko'rsatkichi); qarang: *Arabachi*.

ARABBANDI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumanidagi qishloq nomi. *Arabbandi* – “*arabcha to'g'on*” (O'zbekistonda arablar ko'p va ularning joylashgan vaqti nomal'um).

ARABKENT – qishloq. Buxoro viloyati Kogon tumanidagi qishloq nomi. *Kent, kend* – katta qishloq, shaharcha. *Arabkent* – “arablar qishlog'i”. *Arabon, Arablar, Arabobod, Arabxona* ham shular jumlasidandir.

ARABLAR – mahalla. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanidagi mahallaning tarixiy nomlaridan biri. Bu etnonim. Mahalliy xalq vakillari fikrlariga ko'ra, urush yillarida Arabistondan qullar olib kelingan va ular bu hududda qolib ketgan. Shundan keyin bu joylar *Arablar* deb atala boshlagan. U boshqacha ham bo'lishi mumkin, ilmiy manbalarda qayd etilishicha, arablar istilosidan keyin, VI–VIII asrlarda Markaziy Osiyo, shu jumladan, O'zbekistonga ham arablar kelib, muqim joylashgan va ular qolib ketishgan. Hatto, ular o'zlarining tilarini ham unitishgan, faqat millatini saqlab qolgan.

ARABMOZOR – qishloq. Farg'ona viloyati Toshloq tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nomda asosiy o'rinni arab etnonimi egallaydi. *Arabon, Arabband, Arablar, Arabxona, Arabqishloq, Arabqo'rg'oncha, Aravon, Yangi Arab, Eski Arab, Arabbek, Arabto'pi, Arab mahalla* kabi qishloqlar nomi arab xalqi nomi bilan bog'liqdir (Oxunov, 1989).

Ajdodlari VII–XIV asrlarda O'rta Osiyoga kelib o'rnashgan, o'zbek, turkman, tojik millatining tarkibiga kiruvchi etnik guruhlar yashaydigan qishloqlar ko'proq shunday nomlangan.

ARABOBOD – qishloq. Navoiy viloyati Qiziltepa tumanidagi qishloq nomi. *Arabobod* – arablar tomonidan o'zlashtirilgan va qurilgan “arablar qishlog'i”, aynan Arabxonadir.

ARABSAROY – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq

nomi 2006-yilga qadar *Arabxona* deb atalgan. 2006-yil 8-aprelda *Arabsaroy* deb o'zgartirilgan. Geografik joy nomiga xalq nomi, etnonim asos bo'lgan. Toponimning birinchi komponenti – *arab* so'zi xalq nomi, etnonim. Toponimning ikkinchi komponenti – *saroy* so'zi "hashamatli bino", "omborxonona" kabi ma'nolarni anglatadi.

Ammo shuni ham alohida ta'kidlash kerakki, saroy nomli urug' mavjudligi ham aniqlangan. 92 bovli o'zbek qavmlaridan biri saroy deb atalgan. Bu qabila vakillari, asosan, Zarafshon vodiysi, Jizzax hamda Andijon viloyatlarida yashagan. *Saroy qabilasining chemsaroy, qo'ng'irotsaroy, jomonsaroy, chirg'izsaroy, mojorsaroy, oltintamg'alisaroy, qipchoqsaroy, jolong'ochsaroy (yalang'ochsaroy)* kabi tarmoqlari bor.

Shunday ekan, *Arabsaroy* – "arab xalqi va saroy urug'i vakillari birgalikda yashaydigan joy" ma'nosidadir. Qishloqqa nom rasmiy-ma'muriy tarzda berilgan.

Shuningdek, Navoiy viloyatining Karmana tumanida ham shunday nomli qishloq mavjud. Markaziy osiyolik arablar bu yerda 1000 yildan ortiq davr mobaynida yashashmoqda. Mazkur davrlar mobaynida ko'pchilik arablar o'z tillarini unutishgan va o'zbeklar hamda tojiklar tillari bilan aralashib ketgan. *Arabsaroy* – arablar avlodlari va o'zbek qabilalarining vakillari yashaydigan saroy.

ARABXONA – qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon, Kogon, Qorako'l,

Shofirkon tumanlaridagi; Samarqand viloyati Samarqand, Narpay, Ishtixon, Kattaqo'rg'on tumanlari; Qashqadaryo viloyati Koson tumanidagi qishloqlar nomi. *Arabxona* – "*arablar uyi*", "*arablar yashaydigan uy*". Markaziy Osiyoga arablarning bir qismi VIII–IX asrlarda, qolganlari keyinchalik kelishgan. O'zbekistonda bir qancha qishloqlar *Arablar, Arabon, Saidon* ("arablar") va boshqa nomlar bilan atalgan.

Shuningdek, Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Viloyatda *Arabolchin, Arabboy (Narpay), Arablar, Arab, Arabxona, Kattaarab, Kichikarab* (Kattaqo'rg'on) nomli qishloqlar ko'plab uchraydi. Bu qishloqlarda asosan arab millatiga mansub, ammo bugungi kunda o'zbek va tojik xalqi tarkibiga singib ketgan va o'zlarini tojik yoki o'zbeklarning "arab" urug'idanmiz, deb bilgan kishilar yashashadi.

1926-yilgi aholi ro'yxatida arablar respublikamizning Qashqadaryo, Zarafshon, Samarqand, Buxoro va qisman Surxondaryo okruglari va Konimex tumanlarida istiqomat qilganliklari qayd qilingan. Mazkur ro'yxatga ko'ra, arab xo'jaliklari (assimilatsiya qilinganlaridan tashqari) respublika hududida 5219 ta yoki jami xo'jaliklarning 0,7 foizini tashkil qilgan. Markaziy Osiyo arablari haqida M.S.Andreyev, I.N.Vinnikov, S.A.Volgin, B.X.Karmishov, I.A.Amiryans va boshqa etnograf olimlar tadqiq olib borganlar. Ularning qayd qilishlari-

cha, Markaziy Osiyo arablari o'tmishda arab tilining alohida dialektidan foydalanganlar. Hozir bu tildan juda kam kishilar foydalanadilar. Ular ham keksa kishilardir.

A.D.Grebenkin ma'lumotiga ko'ra, XX asr boshlarida arablar o'zaro "buzilgan arab tili"da gaplashganlar. L.N.Logofet Buxoro xonligidagi arablar arabcha so'zlar aralashtirgan holda o'zbek tilida so'zlashganlar deydi. Respublikamizda ijtimoiy-madaniy hayot (o'quv-o'qitish ishlari, nashriyot, radioeshittirish) o'zbek va tojik tillarida olib borilishi arablar tiliga ham katta ta'sir o'tkazgan. Natijada 1938-yili O'zbekistonda ona tilini saqlab qolgan arablar soni 1750 kishi bo'lgan.

1970-yilda aholi ro'yxatidagi 3,5 kishidan 900 nafari arab tilini ona tili deb tan olgan. Ayrim arab guruhlar orasida ajdodlarining Amir Temur davrida olib kelinganligi haqidagi rivoyatlar mavjud. Biroq manbalar buni tasdiqlamaydi. Aksincha, tarixiy manbalarda arablarning kattagina qismi XVII asrda Afg'onistonning shimoliy qismi va Hisordan Qashqadaryo, Kattaqo'rg'on, Samarqand va Buxoro hududlariga ko'chib kelganliklari ko'rsatilgan. Hozirda arablarning asosiy qismi o'zbek va tojik tillarini, madaniyati, turmush tarzini qabul qilgan holda xalqimiz tarkibiga singib ketgan.

ARAL – mahalla va qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi shahridagi mahalla va sobiq qishloqning nomi. Orol, Ahror, O'rol ismlarining o'zgargan

shakli tarzida izohlash hollari bor. Orol/Aral – umumturkiy so'z. Oqar suv (daryoning tarmoqlangan, bo'lingan, qayrilgan joyi) o'rtasidagi yer bo'lagi, oqar suvdan ajralib chiqib turgan balandroq joy, yalanglik – aral/orol.

Boshqird tilida aral – kichik tepalik, balandlik, tog' tizmasi. Aral – daryo (Qashqadaryo va Qorasuv) qirg'og'idagi balandlikda o'rnashgan qishloq. Balandlik nomi qishloq nomiga o'tgan.

ARASHON – irmoq. Ohangaron daryosining irmog'i, Toshkent viloyati hududida joylashgan. Gidronim sanskritcha "rasayana" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "obihayot", "xudolar ozig'i" demakdir. Arashon shifobaxsh issiq suvli buloqlardir. Bu termin Markaziy Osiyodan Uzoq Sharqqacha, Buryatiyadan boshlab, Tibet tog'larigacha bo'lgan hududlarda *arashan*, *arshan* shakllarida ko'plab gidronimlar hosil qilgan.

Shuningdek, u soy, Ohangaron daryosining irmog'i, Namangan viloyati, Chotqol va Qiziltor cho'qqilari qoyalaridagi dovon; Arashonbuloq – buloq, Toshkent viloyati O'rta-Chirchiq tumani. Arashan – mineral suvlar manbalari, issiq shifobaxsh suv bulog'i. Arashan sanskritcha *rasayana* – "nektar", "shohlar ichimligi", "shifobaxsh suv" demakdir.

ARBINJON – shahar. Samarqand viloyati Narpay tumanidagi qadimiy shahar. Arbinjon yoki Rabinjon shakllarida uchraydi (Samoniy ushbu shahar Xorazmshoh II – Arslonning Sa-

marqandga 1158-yilgi yurishi davrida vayron qilinganligini ta'kidlaydi. Eramizning IV asrida bunyod etilgan mazkur shahar hozirgi Raminjontepa xarobasi o'rnida bo'lgan. Yodgorlik hududida zardushtiylik ibodatxonasi o'rnida qurilgan IX asr machiti qoldiqlari topilgan).

ARBOB – qishloq. Xorazm viloyati Shovot tumanidagi qishloq, viloyatning Yangiariq tumanida Arboblar nomli qishloq ham mavjud. Arbob (arabcha, birlik sonda – rabbun – ega) – Xorazmda inqilobgacha qishloq sardori, yo'lboshchi bo'lgan.

ARBOBON – qishloq. Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi qishloq nomi. Arbob – asli arabcha so'z bo'lib, "rabbun, xo'jayin" so'zining ko'pligi, ega degan ma'noni beradi. Elga tanilgan mashhur shaxslar, boshliq, rahbar, qishloq oqsoqoli bo'lgan. Buxoroda qishloq miroblarining boshlig'i arbob deb yuritilgan. Ularga qarashli yerlar egasining ismiga shu so'z qo'shilgan (Arbobota) **arbobon** – tojikcha, shuningdek **arboblar** toponimi ham shunday vujudga kelgan, ya'ni bu joylar arboblar yeri hisoblanib, xon amaldorlari yerni dehqonlarga teng sheriklikka berib ishlatganlar.

Shunday ekan, **Arbobon//arboblar** – "donishmandlar qishlog'i" ma'nosini ifodalaydi.

ARDABIL – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtko'l tumanida-

gi qadimiy ovul nomi. Mazkur nomning birinchi *Arda* komponenti Markaziy Osiyo va Eron onomastik tizimida keng tarqalgan bo'lib, *art* eroniy tillarda *qutlug*, *muqaddas* mazmunini kasb etgan. Shuningdek, *rt* sanskrit tilida *qadrli*, majozan *muqaddas* degan ma'nolarni anglatadi¹. Bu tarkibiy qismni Ardabil toponimi tarkibida ham ko'rishimiz mumkin.

Ta'kidlash kerakki, *Ardabil* nomidagi ikkinchi tarkibiy qism bil "*shahar, qo'rg'on, umuman, aholi punkti*" ma'nosini anglatib, *fil, pir, pur, bur* so'zlari sirasiga kiradi. Toponimlarda emotsional-hissiy bo'yoq deyarli bo'lmasligini e'tiborga olib, biz toponimlardagi *arda* komponentini *yangi* ma'nosini anglatgan, deb hisoblaymiz. Birinchidan, yuqoridagi misollar ham bu fikrni quvvatlasa, ikkinchidan, ushbu o'zakning *yangi, toza* ma'no semasi kengayishi natijasida hozirgi eroniy tillarda *ord* آرد. – "un" (bug'doy uni) ma'nosigacha o'sgan. Shu orqali *Ardabil* toponimining "yangi shahar" ma'nosini anglatishi yoki *Ardaxiva* Xivaga nisbatan so'ngroq barpo qilinganini aniqlashimiz mumkin bo'ladi. *Ardasher* kabi antroponimlar tarkibida esa "arda"ning "*qadrli*", "*ulug*" ma'nolari mavjudligini e'tirof etish mumkin va bu, jumladan, H.Mozandoroniylar tadqiqotlarida o'z aksini topgan² (bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'is-

¹ Shamsiddin bin Xalaf Tabriziy. Burhoni qote'. – Tehron: Amiri kabir, 1375, – S. 98.

² Husayn Shahid Mozandoroniylar Farhangi "Shohnoma". Nomi kason va jaho. – Balx, Bunyodi Nishopur. – S. 76.

ton toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

ARDASHON – mahalla. Fargʻona viloyatining Furqat tumanidagi mahalla nomi. Sharqiy Sibir va Markaziy Osiyo hududlarida keng tarqalgan toponim boʻlib, “mineral, shifobaxsh yoki muqaddas suv” degan maʼnoni anglatadi. *Ardashon, Arashon, Arasan* terminlarining koʻplikdagi shakli *Narzan* boʻlib, u ham yuqoridagi maʼnoni bildiradi (Murzayev., 1984).

ARIQBAGISH – qishloq. Namanagan viloyatining Chortoq tumanidagi qishloq nomi. Qishloq qirgʻiz etnonimi *арикбағиш* boʻyicha nomlangan.

ARIQBOʻYIQLONCHI – qishloq. Buxoro viloyatining Qorakoʻl tumanidagi qishloq nomi. Toponimga qulonchi urugʻi nomi asos boʻlgan; *Ariqboʻyiqulonchi* – “kanal boʻyida yashovchi qulonchi urugʻi vakillari” maʼnosini anglatadi.

ARIQMAHALLA – qishloq. Andijon viloyatining Asaka tumanidagi qishloq nomi. *Ariqmahalla* – “*ariqboʻyidagi mahalla (daha)*”. Balki “ariq urugʻi vakillari yashaydigan mahalla” maʼnosida ham boʻlishi mumkin. Qozoqlardagi argin, bayuli, qangʻli qabilalari, qirgʻizlardagi adigine, mungush, sayak qabilalari, turkmanlardagi karkin, teke, ersari qabilalari, oʻzbeklardagi yuz, qoʻngʻirotariq urugʻi maʼlum.

ARIQOSHGAN – qishloq. Samarqand viloyatining Qoʻshrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim “*ariq*” va “*oshmoq*” yoki “*ochmoq*” qismlaridan iborat. *Ariq* – sunʼiy ravishda yasalgan suv yoʻli, oʻzani va undagi suv maʼnosini ifodalaydi [OʻTIL. 5, 1, 98].

Demak, ushbu mikrotoponimning shakllanishi shu hududda ariq ochish jarayoni bilan aloqador. Leksik jihatdan ikki boʻgʻinli *ot+ravish* shakliga ega.

ARK – shahar. Buxoro shahridagi shahar nomi. Beklikning odamlari, bekning oʻzi yashaydigan qoʻrgʻon. Ushbu toponim tojikcha *ark* – “shahar qoʻrgʻoni ichida amir, bek turadigan qasr”¹ degan maʼnoni anglatadi. XIV-XV asr oʻzbek tilida *ark* – “*saroy, qasr, baland qoʻrgʻon, ichki qalʼa*” maʼnolarini ifodalagan. XIX oxiri XX asr boshlarida xonlik (maʼlum yirik) maʼmuriy-hududiy birlik (ning yoki uning kichik maʼmuriy qismlari) beklarning bosh shahrida hukmdor turadigan ichki qalʼa qasr hisoblangan. Hozirgi oʻzbek adabiy tilida u “*poytaxtdagi qasr; xon yoki amir saroyining mustahkamlangan qismi va shuningdek, saroyning oʻzi*”² kabi maʼnolarni bildiradi.

Shunday nomdagi tarixiy yodgorlik nomi Samarqand shahrida ham mavjud.

ARUS – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi.

¹ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. А – Н Зери таҳрири Сайфиҳидин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Насани Султон. Душанбе – 2008, -С.78.

² Oʻzbek tilining izohli lugʻati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili, 1981. –B.54.

Mazkur toponim tojikcha *arus* – “kelin, kelinchak” demakdir. Lug’atda uning “*turmush qurgan qiz, erning uyida ayolga nisbatan ishlatiladigan nom, chiroyli va zebo har narsa*” kabi ma’no-lari ham bor¹.

ARK ICHI – mahalla. Andijon viloyatining eski shahar qismidagi qadimiy mahalla nomlari. “Boburnoma”da yozilganidek, Farg’ona mulki-niing XV asrdagi poytaxti Andijondir. Uning arki 1504-yili Shayboniyxon qo’shinlari tomonidan vayron qilingan. Tekshirishlarimiz natijasiga ko’ra hovlilar oralab saqlanib qolgan ark devorining uzunligi 460 m ga, eni 180 m ga to’g’ri keladi (XX asr 60-yillaridagi tekshirishlar). Ark devorining shimoliy qismi hozirgi Haqiqat torko’chasiga to’g’ri keladi. 60-yillargacha ham devor qoldiqlari saqlangan edi. Keyinchalik imoratlar ortida qolib ketdi.

ARLOT – mahalla. Samarqand viloyatining Ishtixon tumani, Navoiy viloyatining Nurota tumanlaridagi qishloqlarning nomlari. Arlat – Chingizxon o’g’li Chig’atoy uchun tashkil qilgan to’rtta mo’g’ul qabilalarining nomlaridan biri. Arlotlarning asosiy qismi hozirgi Afg’onistonning shimoliy qismida joylashgan. Shunga qaramasdan, arlotlar Movarounnahrda ko’p sonli bo’lgan va ular o’ziga xos qabila hisoblangan. 92 o’zbek “urug’lar”i orasidan tilga olingan Arlot qabilasi

ko’pchilik ro’yxatlar va joylarda *Arlat, Arlot, Allot, Olot* qabilalari sifatida talaffuz qilingan va qayd etilgan.

ARMETAN – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Mahalliy aholi qishloq hududidan ariq oqib o’tganligi sababli toponim “metin ariq” ma’nosini bildiradi, deb hisoblashadi.

Nom, aslida, *Ariqmitan* bo’lsa kerak. Uning birinchi komponenti “*ariq*” so’zi – suvni ma’lum bir joydan boshqa bir yerga olib borish uchun yer sathining qazib hosil qilingan oqar suv yo’li va o’zanini bildiradi.

Professor T.Nafasovning ma’lumotlariga ko’ra, yerlarni o’zlashtirish, dehqonchilik qilish, qishloqqa oqar suv keltirish uchun mahalliy aholi tomonidan qazilgan yagona suv o’zani nomi – ariq. Toponimning ikkinchi komponenti “*metan*” so’zi – *mitan* qabilasi nomining o’zgargan shakli, etnonim.

Demak, *Armetan* (aslida *Ariqmitan*) – “mitan qabilasi vakillari tomonidan yoki ularga tegishli yerda qazilgan suv yo’li” ma’nosini anglatadi.

ARMIYON – qishloq. “Boburnoma”da Andijon viloyatining Rabotak o’rchin (tuman)iga qarashli kent (qishloq) deyilgan. Bu joylarning tabiiy sharoiti qishlov uchun qulay bo’lgan. Bobur (1499–1500) 905-yili o’z che-rigi bilan Armiyon va o’sha atrof-larda qishlagan. “Rabotak o’rchinini

¹ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (иборат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. А – Н Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Насани Султон. – Душанбе, 2008, -с.80.

Ikki suv orasi ham derlar, Armiyon va No'shob navohisida qishlamoq xayoli bila Andijondin ko'chub, mazkur bo'lgan kentlarning navohisig'a kelib qishloq solduk"(-B. 72-73). Bu yerda "Ikki suv orasi" deganda, Ilamish (yoki Iramish) daryosi (Qoradaryo) bilan Norin daryosi oralig'i nazarda tutilgan.

ARNABULOQ – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanidagi qishloq nomi. Xorazmda "arna" – katta ariq, anhor, daryodan chiqarilgan kanal. Tog' etaklarida va adirliklarda arna – sel, tabiiy yog'in suvlari yerni yuvib, o'yib ketishidan hosil bo'lgan jarsimon uzun o'yiqliq, suv oqqan o'zan. *Arnabuloq* – sel yoki tabiiy yog'in suvlari o'yib ketgan jarsimon chuqurlik bor joydagi buloq (yonidagi qishloq).

ARNAQAPCHIG'AY – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanidagi qishloq nomi. 1926-yilgi aholi punktlari ro'yxatida qayd qilingan. Tarkibi: *arna+qapchig'ay*. *Arna* – qadimgi eroniy tillarga mansub so'z. Tarixshunoslar, tilshunoslar, elshunoslar asarlarida *arna* so'zi xorazmiy tiliga mansub kalima ekanligi ta'kidlangan (Abdullayev F. Xorazm shevalari. I. – T., 1961. –B. 50.)

Xorazmiy tilida *arna* – katta kanal, daryodan qazib chiqazilgan va katta hajmda suv oqizilgan anhor. Xorazm shevalarida *arna* – ulkan kanal, anhor. Sirdaryo, Jizzax, Samarqand, Qashqadaryo viloyatlarining qipchoq lahjalida aholisi nutqida *arna* so'zi mavjud,

xususan, tog'li hududlarda bu atama saqlangan. Tovush shakli – *arna/orna/onna/anna*. Ma'nosi – yog'in va tabiiy suvlar o'yib ketgan jarsimon o'yiqliq. *Arna* – soy, dara tubi. Xalq dostonlarida otning arnadan irg'ib sakrab o'tishi ko'p tasvirlangan. Qashqadaryoning tog'li hududlarida *arna/orna/onna* – soy va dara tubida oqar suv o'yib ketgan jarsimon o'yiqliq, chuqurlik. Kosonda uncha chuqur bo'lmagan cho'ziqlik o'yiqliq – arna.

ARNASOY – tuman. Jizzax viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Qizilqum cho'llarida tutashgan Mirzacho'lning shimoli-g'arbiy qismidagi pastliklar, hozirda suv bilan to'ldirilgan. *Arna* – "jarlik", "kanal", "soylik", "jar", "*arna*" so'zi juda qadimgi. *Arna* – daryodan hosil bo'lgan kanal (B.B.Радлов, Опыт словарья. Т. I. –С. 303).

V.V.Bartoldning ta'kidlashicha, arna Xorazmchadan kelib chiqqan: "X asrlarda Xorazmda boshqa eroniy uchun tushunarsiz bo'lgan xalq hali o'zining ona tilida gapirishda davom etgan va hatto yozma hujjatlarda qo'llanilgan, bizningcha, bu til keyinchalik forsiy deb surib chiqarilmagan, turkiy til deb (turkiy – ta'kid S.Q.niki) hisoblangan, shubhasiz, Xorazmiy tilining qoldiqlari, sug'orishning ayrim sun'iy terminlari hisoblangan (*arna* – katta kanal, *yop* – kichkina kanal)". V.V.Bartoldning so'zlari bo'yicha quyidagi sitata keltiriladi: "xorazmiy tili o'zbek tili leksikasining Xorazm shevalarida o'z izini qoldirgan (ma-

salan, sug'orishda xorazmiy terminlari saqlanilgan: *arna* – "katta kanal", *yop* – "kichkina kanal, ariq" (Народы Средней Азии и Казахстана. –М., 1962, ч. 1. С. 140).

Mazkur fikrni o'zbek olimi rivojlantiradi: "Xorazmda katta kanallar "*arna*", kichkinalari – "*yop*" deb atalgan (Я.Г. Гулямов. История орошения Хорезма. –Ташкент 1957. С. 294). Buyvola ko'rinishidagi nom o'ziga alohida e'tibor qaratadi, u *arni* yoki hindcha "*Buxalus arni*", ya'ni "suvli buyvol" deb nomlanadi. Hindiston, Shri Lanka va Birmaning botqoqlik joylari sifatida tilga olinadi. Bu yerda *arna*, shubhasiz, "suvli" demakdir. Shu munosabat bilan biz Mahmud Koshg'ariyda uchraydigan "suvsigiri", bu degani, "suvli sigir" (buyvol xitoycha *shuynyu* deb nomlanadi: *shuy* – "suv", *nyu* – "sigir", ya'ni "suvli sigir"), demak, buyvola nomini qadimgi eski turkiycha nom sifatida keltirishni o'rinli deb hisoblaymiz.

Biroq mazkur "Devon"da ushbu hayvon nomining tarjimasini eski o'zbek tilida qo'tos deb xato keltirishadi yoki o'zbekcha qo'tos (qirg'izcha – joy) "buyvol" emas, ammo "qo'tos" suvda emas, tog'ning balandliklarida yashaydi.

Arna terminining arealiga kel-sak, V.V.Bartoldning ko'rsatganiga qaraganda, u nisbatan kengroq va tasdiqlashicha, *arna* so'zi "faqat Xiva va turkmanlarda" uchraydi (В.В.Бартольд. Сочинения, т. I. С. 122). Xorazm va Turkmanistondan tashqari *arna* termini O'zbekiston aholisining

boshqa qismlarining belgisi hamdir, masalan, Jizzax viloyatining Zomin, Jizzax, G'allaorol, Forish tumanlarida *arna* termini vaqtli oqimlarda yorilgan jar-quruq o'zanining sinonimi hisoblanadi. Bunga misol bo'lib, Sirdaryo viloyatining Arnasoy tumani xizmat qilishi mumkin.

Shunday qilib, *arna* so'zi (Xorazm va Turkmaniston) bir tumanni ifodalaydigan "magistral kanal va oqim" mustaqil turdosh geografik termin hisoblanadi, boshqa tomondan (Samarqand va Sirdaryo viloyatlarida) – "quruq o'zan, jar", uchinchi tomondan, "daryo" Shimoliy Qirg'izistonda (qiyoslang: katta *arna* va kichik *arna* daryolari), Qozog'istonda esa "daryo o'zani". Biroq *arna* terminining ma'nosi kanalga nisbatan kengroqdir. S.P.Tolstovning fikricha, *arna* – "*manba, kalit*" ma'nosini ifodalaydi. (С.П. Толстов. По следам древнехорезмийской цивилизации. –М. – Л., 1948. С. 81).

Mazkur so'zning ma'nosi Y.G'ulomov tomonidan ham to'g'ri ta'kidlangan: "Asosiy va katta kanallar, kanallarning keng qismlari *arna* deb nomlanadi. Keyingi termin xususiy ma'noda daryoning o'zanga bo'linishidagi oqimga tegishlidir. "*Arna*" termini ostida uning "oroldan ajralgan yoki sayoz, daryoning qismi, oqimi"ni tushunish mumkin. Sun'iy kanallarga nisbatan mazkur terminning qo'llanilishi shunday tushuntiriladi, oxirgisi kattaligi bo'yicha daryoning qismi sifatida qaraladi. Misol uchun: *Paxtaarna, Shovotarna, Polvonarna, Otaliqar-*

na. Shu bilan birgalikda, bu termin bilan *Bog'lanarna*, *Kesikarna* sifatidagi Amudaryoning shunday oqimlari ham ifodalanadi (Я.Г.Гулямов. История орошения Хорезма. –Т., 1957. С. 243). *Arna* so'zining etimologiyasi qanday? V.V.Radlov (Опыт словаря. Т.I. 303) va L.Z.Budagovda (Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, СПб 1871. С. 34) *arya* so'zi uchraydi. Har ikkala muallif ham mazkur so'zning etimologiyasini *rohi* va *ob* sifatida beradi, bu "*suv yo'li, ariq*" so'zi bilan ma'nodosh.

Ma'lumki, qadimgi eron tilida *ar* so'zi "*suv*" so'zini ifodalagan, balki *ariq* so'zi ham shundan kelib chiqqan. Qozoq tilida *arna* so'zi *buloq* ma'nosini ifodalaydi.

Endi biz *arna* komponenti bilan bog'liq geografik nomlarni keltiramiz: *Arna* (Buxoro viloyatidagi qishloq), *Arnabo'yi* (Xorazm viloyatidagi qishloq), *Arnaqapchig'ay* (dara – Qashqadaryo viloyati), *Arnasoy* (Jizzax viloyati), *Arnao'tkan* (Xorazm viloyati), kanallar – *Otaliqarna*, *Bog'lanarna*, *Kesikarna*, *Nazarxonarna*, *Shovotarna* (Xorazm viloyati); daryolar – *Katta arna*, *Kichik arna* (Chu tizimi); Dog'istonda toponimlar mavjud: buloq – *Arna-Buloq*, haydalgan yer – *Arna-Gvay Djiga*.

AROBASOZ//AROBASOZLAR – Buxoro viloyatining Vobkent va Romitan tumanlaridagi qishloqlar nomi. *Aroba* – arba, *arobasoz* – aroba tuzatadigan usta ma'nosini anglatadi.

Aslida, Aravasozlar bo'lishi kerak. Geografik joy nomi tarkibidagi *aroba-*

soz so'zi *aravasoz* so'zining xalq tilida fonetik jihatdan o'zgargan varianti. Arava – transport vositasi. Aravasoz – "arava yasovchi (yoki uni tuzatuvchi) usta" degan ma'noni bildiradi. Toponim tarkibidagi *-lar* ko'plik affiksi. Demak, Arobasozlar – "arava yasovchi yoki uni tuzatuvchi kishilar (yashaydigan joy)" ma'nosidadir.

AROBASOZON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. *Arobasoz* – aroba tuzatadigan usta; *-on* – ko'plik ko'rsatkichi.

ARPA – qishloq. Oqdaryo tumanidagi qishloq nomi. Toponimist V.A.Nikonov Araks daryosining chap irmog'i Arpa deb atalishini qayd qilgan va bu daryo arpa o'simligi ekladigan hududdan oqib o'tganligi uchun shunday nomlangan, deb izohlaydi (Nikonov, 1966: 33).

O'zbek toponimikasi fanining yirik vakili T.Nafasov Qashqadaryo viloyatidagi *Arpazor*, *Arpali*, *Arpapoya*, *Arpachak* toponimlari haqida fikr yuritib, mazkur nomlar arpa (don o'simligi) bilan bog'liq ekanligini ta'kidlaydi (Nafasov, 1988: 16). Buxoro viloyatida ham *Arpa* nomli qishloq qayd qilingan.

Demak, Oqdaryo tumanidagi *Arpaqishloq* qishlog'i nomi ham boshqoli don o'simligi – arpa bilan bog'liq holda yaratilgan, ya'ni "*arpa ekilgan maydon atrofidagi qishloq*" ma'nosidadir.

ARPALIQ – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtko'l tumanidagi ovul nomi. *Arpaliq* toponimiga asos bo'lgan *arpa* so'zi Mahmud

Koshg'ariy tomonidan *arpa* اُرپا shaklida qayd qilinadi¹.

XIV asr Xorazm yozma manbalari-da *arpa* اُرپا tarzida qo'llaniladi².

Tadqiqotlarda bu so'zning asosi qadimgi turkiy tilda "erta" ma'nosini anglatgan *ar* bo'lib, *arpa* erta pishar, tez pishib yetiladigan o'simlik ma'nosida bo'lganligi ta'kidlanadi³. *-lbiq* toposformanti yordamida yuqoridagi joy nomi yuzaga kelgan (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, -Nukus, 2012).

ARSIF – qishloq. Farg'ona viloyati Quvasoy shahar Kengashiga qarashli qishloq nomi. Quvasoy arig'i bo'yidagi adirlar orasida joylashgan. *Arsif* so'zi S.Qorayevning yozishicha, tojikcha *arz purs* – "arz so'rash" so'zidan kelib chiqqan. O'zbekistondagi joy nomlari zahirida ba'zan fe'l shaklidagi nomlar ham uchraydi (Qorayev, 1970).

ARZIQTAPA – qishloq. Farg'ona viloyati Dang'ara tumanidagi qishloq nomi. Arziq – gipsga o'xshagan oq loy. Ko'chmanchi o'zbeklar, qisman mang'itlarning urug'-qabila bo'linishlari tarkibida arzuk urug'i mashhurdir.

ARG'IN – qishloq. Andijon viloyatining Shahrixon tumani, Qashqadaryo viloyati Kasbi tumani, Toshkent viloyatining Zangiota, Qibray va O'rta Chirchiq tumanlaridagi qishloqlar nomi. Arg'inchi – qishloq, Toshkent viloyatining Quyi Chirchiq va Yuqori

Chirchiq tumanlari, Argun – Navoiy viloyatining Karmana tumani.

Argin (shakllari: argin, argun) – turkiy qabila nomi bo'lib, Mahmud Koshg'ariyning asarida Amudaryo bo'yalarida argu shaklida qayd etilgan, qadimda Movarounnahrda yashagan.

Arg'in etnonimi qozoqlar, qirg'izlar, boshqirdlar, xakaslar, tatarlar tarkibida ham qayd etilgan. *Argin* so'zi (o'zagi – arg') mo'g'ulchadan kelib chiqqan bo'lib, "*chatishma*" ma'nolarini ifodalaydi.

Arg'inlar Movarounnahrda, Amudaryo bo'yalarida qadimdan istiqomat qilib kelgan turkiy qabila. Arg'in Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida qayd qilingan arg'u qabilasining o'zi bo'lsa kerak. Tarixiy manbalarda, jumladan, "Boburnoma"da, Mulla Sayfiddin Axsikandiyning "Majmuat at-tavorix" (XVI asr) asarida bu urug' nomi arg'un shaklida qayd qilingan.

Ayrim manbalarda mazkur etnonimni mo'g'ulcha *arg'in* (o'zagi *ar*) – "duragay" so'zidan kelib chiqqanligi e'tirof qilinadi. Arg'in etnonimi, masalan, qirg'iz tilida hozir ham shu ma'noni anglatadi.

ARCHALI – qishloq va dovon nomi, Jizzax viloyati. Archa daraxti o'sgan joy bo'lganligi uchun shunday nomlangan. Archali qishlog'ining nomi "*archa daraxti o'sgan kichik tekis joy*" degan ma'noda qo'llanilgan.

¹ Koshg'ariy M. Devonu lug'atit turk. I tom. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S.Mutallibov. – Toshkent: O'zFAN, 1960. – B. 144.

² Фазылов Э. Староузбекский язык. Хорезмские памятники XIV века. Т. I. –Ташкент, 1966. –Б. 65.

³ Малов С.У. Уйгурские наречия Цинзуана (тексты, переводы, словарь). –М.,1961. –С.100.

ARCHA OTA – fitonim. Samarqand viloyati Qo'shrabot tumanidagi "Bozorjoy" MFY hududidagi "Fozilmon ota" tog'ida bo'y ko'rsatib turgan mo'jizaviy archa daraxtlari nomi.

Mazkur nom mahalliy aholi tomonidan nihoyatda qadrlanadi va bu joy ularning ziyoratgohi hisoblanadi. Ushbu nekronim xalq etimologiyasiga ko'ra, bir zamonlar to'rtta qalandarsifat kishilar safar qilib kelib, shu joyda bir kecha-kunduz tunash, dam olish uchun hassalarini yerga qadab, chodir qurishgan ekan. Mo'jiza ro'y berib bir kecha-kunduz ichida asolar nihol bo'lib, ko'karib chiqibdi. Keyinchalik bu asolar salobatli va mahobatli ulkan to'rtta archa daraxtiga aylanibdi. Hayratlanarlisi, bugun shu tog'da ushbu archalardan boshqa biror tup archani uchratmaysiz.

ARSHANGUL – ovul. Qoraqalpoq'iston Respublikasining Chimboy tumanidagi ovul nomi. *Arshan* – qoraqalpoq qabilasining mang'it urug'laridan biri (Т.А.Жданко. Каракалпаки Хорезмского оазиса).

ARSHANOVUL – ovul. Qoraqalpoq'iston Respublikasining Chimboy tumanidagi ovul nomi. Qoraqalpoqning arshan urug'i nomi bilan atalgan nom bo'lib, bu qishloq Chimboy tumanining "Baxtli" OFY hududida joylashgan.

ASADBAHRIN – ariq. Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi ariq nomi. Urgut tumanlarida ham *Bahrin* nomli qishloq va ariqlar bor.

Tarixchi B.Y. Vladimirsov fikricha, bahrin turklashgan mo'g'ul qabilalaridan bo'lib, ular mo'g'ullar hukmronligi davrida Dashti Qipchoqqa kelib o'rnashganlar. XVIII-XIX asrlarda bahrinlarning katta bir qismi Toshkent vohasi, Farg'ona va Zarafshon vodiylarida o'troqlashib qolgan. Bahrin qabilasi afsonaviy Budunchardan tarqalgan urug'lar orasida eng yirik tarmoq bo'lib, uning katta o'g'li Baridayning avlodidir (Vladimirsov, 1934: 49).

Bahrin qadimiy turkiy urug'lardan biri bo'lib, Markaziy Osiyodagi ko'plab joy atamalari tarkibida uchraydi. "Jome at-tavorix" asarining muallifi Rashiddin Fazlulloh (XIV asr) qayd qilishicha, bahrin qabilasi turkiy urug'lardan bo'lib, durban urug'iga yaqin hisoblangan.

Tilshunos olim K.Marqayevning aytishicha, bahrin – qadimiy turkiy tilda *katta yirtqich qush lochinining bir turi bo'lib*, uni qo'lga o'rgatib, ovchilikda foydalanilgan. Qush nomi urug'nomiga ko'chgan. Bu holatda nomlanish asosida totemistik tasavvur mavjud. Totemizm ilk urug'chilik davrida yuzaga kelgan diniy ko'rinish bo'lib, bunga ko'ra ma'lum urug' va qabila, uning a'zolari biror hayvon, o'simlik yoki predmet bilan qandaydir aloqador, deb hisoblangan va bu aloqa qarindoshlik deb tushunilgan. Shunga ko'ra, bunday hayvon, o'simlik yoki narsa muqaddaslashtirilgan va unga sig'inishgan. Totem deb tan olingan jonli va jonsiz obyekt urug' yoki qabilaning shunchaki muqaddas e'tiqodi bo'lmasdan, totemni qarindosh deb

hisoblashgan, o'zlarining taqdirleri va baxtlarini u bilan bog'lashgan.

ASAKA – tuman. Andijon viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Mutaxassislar Asaka nomining kelib chiqishini turlicha talqin qilishgan. Ayrim tadqiqotchilar Asaka nomining paydo bo'lishini Markaziy Osiyoda miloddan avvalgi VI-V asrlarda yashagan sak qabilalari nomi bilan bog'lashadi. Chunki bu qabila ba'zi tarixiy manbalarda "assakenlar" nomi bilan ham tilga olingan. Ularda "asvaka" – ot, "assaka" – otliqlar ma'nosini bildirgan. Qadimshunoslar vodiyning sharqiy qismida topilgan toshlardagi otlar tasviri bilan o'z fikrlarini asoslashga harakat qilishgan va shu hududda qadimda nasldor otlar bo'qilgan, degan xulosaga kelganlar.

Rus tarixchisi B.A.Litvinskiy Asaka tarixini Farg'onada miloddan avvalgi VI-V asrlarda yashagan sak qabilalar bilan bog'laydi. Taniqli olim qadimgi yunon va hind manbalariga asoslanib, o'tmishda Pomirda yashovchi sak qabilalarining yurti Assakana, xalqi esa assake(n)lar deb atalganligi, A.Makedonskiy O'rta Osiyodan keyin, ana shu yo'l orqali Hindistonga o'tganligini ta'kidlaydi.

Arxeolog olim B.X.Matboboyev esa Asaka tarixini Dayyuan (qadimgi Farg'ona) davlati tarixi bilan bog'liq deb hisoblaydi. Uning talqinicha, Asaka so'zi jonli hind tilida "asvaka" – ot, "assaga, assaka" – otliqlar, chavandozlar degani, ya'ni assaka – otliqlar yurti deb e'tirof etadi. Shu xulosaga asoslanib, 1997-yili Asaka shahriga

kiraverishdagi maydonda tulpor otning ramziy haykali qo'yilgan.

Taniqli nomshunos olim S.Qoraevning yozishicha, ba'zi nasabnomalarda o'zbek urug'lari orasida asaka va qirg'izlarning sayaq qabilasi tarkibida asake urug'i qayd qilingan. Oltinko'l tumanidagi Asakalik qishlog'i va Ustyurt platosining janubidagi Asakaovdon botig'ining nomi ham shu etnik guruh nomi bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Ammo bir qator olimlar borki, ular Asaka nomi va uning tarixini ilk o'rta asrlar bilan bog'laydi. Masalan, professor A.Teshaboyev Asaka so'zini o'zgacha talqin qilgan. Olim qadimgi turkiy tilda "ass" – *burgut*, *lochin* degan ma'nolarni anglatgan va o'tmishda turk urug'lari ichida "ass" – *burgut (totemi)* urug'i ham bo'lganligi to'g'risida ayrim tarixiy manbalarda ma'lumotlar bor deydi.

Shu o'rinda B.Ahmedovning Asaka nomini "ass" urug'i bilan bog'liq degan xulosasini ham aytish mumkin. Olimning fikricha, hozirgi Asaka va uning atrofidagi adir va vodiylarda ilk o'rta asrlarda "ass" etnik guruhi vakillari yashaganlar. Bu mulohazani tarixchi A.Muhammadjonov ham tasdiqlaydi va uning fikricha, Asaka aslida Assikal shaklida talaffuz etilib, ass – turkiy urug', kal – suv yoki soy demakdir.

ASAKAOVDON – Qoraqalpog'iston Respublikasidagi o'lkaning nomi. Shu nomdagi botiq ham mavjud. Asaka – urug' nomi, etnonim. O'zbek urug'larining ayrim ro'yxatlarida asa-

ka etnonimi qayd etilgan, bizningcha, bu qadimgi sak xalqlarining nomidan kelib chiqqan. Forscha *ovdon-obdon* – “suv ombori”, “ko’l”, “havza”. Geologiya fani ma’lumotlariga ko’ra, to’rtlamchi davrda Asakaovdon botig’i o’rnida ko’l bo’lgan.

ASALCHI – mahalla. Sirdaryo viloyatining Sirdaryo tumanidagi mahalla nomi. Nom ikki qismdan iborat – *Asal+chi*. **Asalchi** – asal yetishtirish bilan shug’ullanuvchi shaxs hisoblanadi u “O’zbek tilining izohli lug’ati”-da tubandagicha izohlanadi: “Asal olish uchun asalari urchitish, uni parvarish qilish bilan shug’ullanuvchi shaxs; asalarichilik mutaxassisi”. (O’TIL. I, 104).

ASBOB – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro, Vobkent, Romitan tumanlaridagi qishloq nomi. Arabcha – “asbab” (birlik sonda “sabab”) XI–XII asrlarda “yer xususiychiligi va boshqa egaliklar”; nisbatan keyingi vaqtlarda, xususan, XVI–XVII asrlarda, *asbab* termini boshqacha ma’noga ega bo’lgan va u, odatda, “mulk harakati” ma’nosini ifodalagan (A.Ю.Якубовский. Восстание Тараби в 1238 г. Труды ИВАН. Т. XVII; 1936. С. 108; примечание 2; П.П.Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов. С. 11; О.Д.Чехович. Бухарские документы XIV в. С. 220). *Asbab* komponenti bilan toponimlar, ayniqsa, XVI–XVIII asrlarda Buxoroning jubay shayxlari hujjatlarida tez-tez takrorlangan: *Asbab-i Ali Yamchi*, *Asbab-i bag-i kalyan*,

Asbab-Ibraxim, *Asbab-i Kafiran* va boshqalar. (П.П.Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов С. 173, 260, 317, 318 и т.д.).

ASNOV – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomi. Toponimist S.Qorayevning fikricha, u arabcha *asnof* so’zi bilan bog’liq bo’lib, *Asnof* – “*sinflar, guruhlar, tabaqalar*” kabi tushunchalarni ifodalaydi¹.

ASQARSHIRAM – joy nomi. Qashqadaryo viloyatining Yakkabog’ va Dehqonobod tumanlaridagi joy nomlari. Toponimshunos T.Nafasov askar komponentini mazkur nomlarda “*katta, buyuk, baland*” deb tarjima qiladi. Shunday tushunchalar qirg’iz tilining misollarida ham tasdiqlanadi: *aska* – “yalang’och tog’”, “zabt etib bo’lmaydigan baland qo’ya” (К.К.Юдахин. Кыргызско-русский словарь. С. 74); *shiram* – geografik termin, uning ostida mahalliy aholi oxirida birdan yoriladigan tog’li joylardagi qalin balandlik tushuniladi.

ASTARBOF – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. *Astarbof* – tojikcha so’z bo’lib, “*Astar-to’quvchi*” – kiyim yoki ko’rpa, ko’rpacha singari narsalarining ichki qavati, ichki tomoniga tikilgan material hisoblendi². Kasb-hunar nomi oykonimga asos bo’lgan.

ATAXUSHMITAN//ARDAXUSHMISAN//RAXUSHMITAN// XUSHMITAN – (Gurganchdan uch kunlik

¹ Qorayev S. Ko’rsatilgan asar. –B.245.

² O’zbek tilining izohli lug’ati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili. 1981. –B.60.

yo'l) O'rta asrlarda Xorazmdagi katta va boy shahar. Arta sifati qadimgi forsiydagi murakkab so'z ("yaxshi", "ajoyib"), Xorazmning geografik nomenklaturasida tez-tez uchraydi (В.В.Бартольд, Сочинения. Т. III. С. 171). Unga shuni qo'shish mumkinki, *xush* komponenti tarkibidagi mazkur nom fors tilida ham "yaxshi", "ajoyib" (qarang: Mitani) ma'nolarini ifodalaydi.

ATTARON – mahalla. Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi mahalla nomi. Mahalliy rivoyatlarga ko'ra, ilgari zamonlarda qishloq o'rni to'qayzor bo'lgan. Bir necha o'ziga to'q kishi to'qayzorlarning bir qismini kesib, o'rniga imoratlar qurgan va aholi bu yerlarni asta-sekin o'zlashtira boshlagan. Qishloq aholisi attorlik moli hisoblangan qalampir yetishtirib sotgan va qishloq nomi shu tariqa paydo bo'lgan.

Boshqa manbada *attor* – atir, xushbo'y hid taratuvchi, pardozi vositalari yetishtiruvchi shaxs va *-on* fors tilidagi ko'plik hosil qiluvchi affiks bo'lib, *attaron* – "Attorlar istiqomat qilgan qishloq" ma'nosini anglatishi qayd etiladi.

Har qanday rivoyatning ostida qandaydir ma'noda haqiqat yotganidek, birinchi rivoyatda *Attor* – qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtiruvchi shaxs bo'lsa, ikkinchi tahlilda hunarmandchilikka oid atir, xushbo'y hid taratuvchi, pardozi vositalari yetishtiruvchi shaxs sifatida e'tirof qilingan.

AVAYXON – mahalla. Toshkent shahrining Mirzo Ulug'bek tumanidagi mahalla nomi. XX asrning ikkinchi

yarmida tashkil topgan. XVIII asrning ikkinchi yarmidagi Qozoqlar xoni Ablayxon nomidan olingan.

AVAZMERGAN – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom *avaz* va *mergan* qismlaridan iborat. Ba'zi ishlarda *avaz* kishi nomi sifatida emas, balki xazar qabilasining urug'i sifatida talqin etiladi. Lekin u tildagi rotatsizm, sigmatizm qonuniyatiga amal qiladigan bo'lsak, u *avar* so'zining o'zgargan shaklidir: *avar* – *avyir-abar-augar-xavur* – *aviyor* – *aqiyor-avaz-abaz* tarzidagi yo'lni bosib o'tgan.

Demak, apellyativning birinchi komponenti *avar* so'zi *ava+ar* qismlaridan iborat bo'lib, *ava-* qarshilik ko'rsatmoq, qo'zg'almoq: *-ar* harakat nomi yasovchi qo'shimcha. Shunday ekan, *avar-avaz-* qarshilik ko'rsatuvchi, qo'zg'olonchi ma'nosini beradi.

Etnoonymning ikkinchi qismi *mergan* so'zi urug' nomi sifatida qo'ng'irotlarning oyinni bo'limida *kenagas*, *mang'it*, *qovchinlar* tarkibida mavjud.

AVESTO – mahalla. Xorazm viloyatining Urganch shahridagi mahalla nomi. IX asrda Xorazmda bitilgan Zardushtiylikning muqaddas kitobi. "*Avesto*" kitobida ilgari surilgan yorug'lik – zulmatlik, obodonchilik – vayronagarchilik, farovonlik – qashshoqlik, salomatlik – kasallik va yaxshilik – yomonlik kabi qarama-qarshilik g'oyalarini yoshlarimiz ongiga singdirish maqsadida qo'yilgan nom.

Shuningdek, "*Avesto*" kitobidagi "Ezgu so'z", "Ezgu amal" va "Ezgu fikr"

g'oyalarini yoshlar ongiga singdirish ham maqsad qilingan. Bu kabi g'oyalarni yosh avlod ongi, shuuri, qalbi va tafakkurida qaror toptirish va shu orqali nafaqat insonning o'zi, balki butun xalq va jamiyatning manfaat topishi ko'zda tutilgan holda shunday nomlangan.

AVJIN – qishloq. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumanidagi qishloq nomi. Qo'ng'irotlarning qanjig'ali bo'limiga mansub urug'lardan biri – *avjin/avjun*. Urug' nomiga totem nomi asos bo'lgan: *av/ev←uy – sigir; ho'kiz, qo'tos* (Koshg'ariy M. Devonu lug'otit turk, 1, 80). Nomning so'nggi qismi "*chin*" so'zi turkiy, mo'g'ul tillaridagi *chin/chun/shin/sho'n/jin/jun/sin/sun/so'n/zin/zun/zo'n* so'zlariga daxldor. Turli tovush qiyofasidagi bu so'z "*odam, kishi, xalq*" ma'nosida. Avjin urug'i sigir (ho'kiz, qo'tos)ni totem deb bilishgan. Totem asosida urug' nomlangan. Urug' nomidan qishloq nomi yasalgan.

AVOQLI//ABOQLI – qishloq. Qashqadaryo viloyatidagi qishloq nomi. Avoqli//Aboqli – bir necha turkiy xalqlarga xos urug'. Qirg'iz, qoraqalpoq, qozoq, boshqird xalqining *avaqli/abaqli/abaxli* urug'i borligi ma'lum. *Avoq/oboq* – tamg'a shaklining nomi. Tamg'a qora uyning urug'iga o'xshash, to'g'ri chiziqning boshi yonga qayrilgan, boshi egik to'g'ri chiziq tamg'a mollarga qo'yilgan, tamg'asining shakli asosida urug' nomlangan. Urug'iga qarab, ular yashagan qishloq *Avoqli* deb nom olgan.

AVURDUVON – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qish-

loq nomi. Abdulkarim Somoniyning "Kitob ul-ansob" asarida ushbu qishloq nomi "*Anbarduvon*" shaklida tilga olinadi. **Anbar** (ربندء) *xushbo'ylikni bildiruvchi* so'z bo'lib, ushbu toponimning birinchi komponentini tashkil etadi. Bundan "*xushbo'y dovon*" ma'nosi kelib chiqadi.

AVVAL – qishloq. Farg'ona viloyatining Farg'ona tumanida joylashgan qadimiy qishloq nomi. Dastlab "Hudud al-olam" (24-a varaq) hamda arab geografi Muqaddasiy (X asr) asarlarida qayd etilgan. Aholisining milliy tarkibi tojiklar va o'zbeklardan iborat. "Avval" so'zi o'zbek tilida dastlabki, ilgari, burungi voqea, hodisa va jaryonlarni ifodalashda ishlatiladi.

AVG'ONBOG' – Andijon shahrining "Yangi bozor" mavzesidan Hakan tomonga ketishda chap tomondagi eski bog'. Afg'on-avg'on nomi (etnonimi) laqabga aylangan. "Bog'" so'zi o'zbek tiliga qadimgi sug'd tilidan kirib kelgan va mevali daraxtlar hamda boshqa nav o'simliklar o'sadigan obod joy. XIX asr oxirida chorizm ma'muriyati o'lkada yangi nav o'simliklar o'stirishni sinash uchun tajriba uchastkasi barpo qilib, dastlab asli afg'onistonlik bo'lgan agronomni boshliq qilib tayinlagan. Shu sabab xalq orasida keyinchalik "Afg'onbog'" nomida mashhurlashib ketgan (Qashqadaryo viloyati, G'uzor tumanida ham Avg'onbog' bor. Jalolobodning Arslonbob qishlog'ida ham "Afg'on dala" degan joy bor).

AVSHAR – qishloq. Qoraqalpoq'iston Respublikasining Beruniy tu-

manidagi qishloq nomi. Mazkur nomni Mahmud Koshg'ariy o'g'uz qabilalarining oltinchisi sifatida **afshar** shaklida tilga oladi. Rashididdin Yulduzxonning birinchi o'g'lining ismi sifatida qayd etadi. Abulg'ozi Bahodirxonning "Shajarai tarokima" asarida ham **avshar** etnonimi shaklida beriladi¹.

Afshar etnonimining tarqalish areali ancha keng. Mazkur komponent Ozarbayjon va Armaniston, Eron toponimiyasi tizimida juda qadimdan mavjud ekanligi ma'lum². Afsharlar o'g'uz ko'chmanchi qabilalari tarkibiga kirib, IX–XI asrlarda Orol va Kaspiy bo'ylarida hayot kechirgan. Tarixiy manbalarning xabar berishicha, **afsharlar** Sirdaryoning quyi oqimida o'troqlashgan bo'lib, qishloqlar, qo'rg'onlarda yashaganlar. H.Vamberi nomni "boshqaruvchi, hokim" – deb tarjima qilsa, Y. Nemet so'zni **auš** o'zagi bilan aloqador deb hisoblaydi va ma'nosini "itoatkor" deb izohlaydi³. A.Gusayinzade etnonimning "*epchil, uddaburon*" degan izohini ma'qullaydi va so'zning uch qism – *äv* + "*shoshilmoq, tezlashmoq*", *iš* birgalik nisbat qo'shimchasi, *-ar/-är* – kelasi zamon fe'li qo'shimchasidan iboratligini ta'kidlaydi. Shunday qilib, **afshar** etnonimining qadimgi yozma manbalarida qayd etilgan izohi haqiqatga

yaqindir. (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, 2012).

Bunday nomdagi etnotoponim Xorazm viloyatining Hazorasp tumanida ham mahalla nomi sifatida mavjud.

AVSHARMAHALLA – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Arab geograflari (X asr) Buxoro yaqinida Avshar qishlog'ini qayd etadi (БАГ, III. С. 282). Avshar (afshar) urug'-qabilasi nomi bilan mashhur. Abulg'ozi Bahodirxonning so'zlariga ko'ra, *avshar* – "*tez ishlovchi*"; "*tezkor*" ma'nosini ifodalaydi. Forscha "*ob*" (suv) va "*sho'r*" (sho'r) so'zlaridan hosil bo'lgan. *Obi sho'r* (ariq, buloq) o'zbekcha talaffuzda *abshar* (*avshar*)ga aylangan bo'lishi mumkin.

AXSI//AXSIKENT – qishloq. Namangan viloyatining Uychi, To'raqo'rg'on tumanlaridagi qishloqlar nomi. Mazkur oykonimlar etimologiyasi xususida ko'p yozilgan. Oykonim haqida "Hududul-olam" asarida quyidagi ma'lumot uchraydi: "*Axsikat – Farg'onaning poytaxti, amirning qarorgohi, katta shahardir. Xashart (Sirdaryo) daryosi labida*"⁴.

Yoqut Hamaviy bu haqida: "*Axsikat Farg'ona vodiysining shaharlaridan bo'lib, bu nom Axsikat va Ax-*

¹ Кононов А.Н.Родословная туркмен. Сочинение Абулгази хана Хивинского. –М., –Л., 1958. –С. 53.

² Гусайнзаде А. О происхождении топонима "Апшерон" // Советская тюркология. №3. 1974. –С. 64-69.

³ Koprulu ME. Afsar // Islam Ansiklopediyasi. C 2. – Istanbul, 1961. S. 29.

⁴ Qarang. Hasanov H. O'rta osiyolik geograf va sayyohlar. – Toshkent, 1964. – B.61.

sikos deb ham ishlatila bergan”, – deb yozadi¹.

Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarida Aysi Farg’ona viloyatining poytaxti, ya’ni shahar nomi sifatida tilga olinadi: “*Sayhun suyining shimoli tarafidagi qasabalar: biri Axsidir. Kitoblarda Axsikat bitarlar. Nechunkim, Asiriddin shoirni Asiriddin Axsikatiy derlar. Farg’onada Andijondin so’ngra mundin ulug’roq qasaba yo’qtur. Andijondin g’arb sori to’qqiz yig’och yo’ldir. Umarshayx mirzo muni poytaxt qilib edi, Sayhun daryosi qo’rg’onning ostidan oqar...*”² Hozirda Axsikent qishloq hisoblanadi.

Uychi tumanidagi Aysi qishlog’ining nomlanishi ham Axsikent oykonimiga borib taqaladi. Axsikentdagi zilziladan keyin shahar aholisining ko’p qismi atrofga tarqalib ketadi. Aholining bir qismi hozirgi Uychi tumanining Jiydakapa mahalla fuqarolari yig’ini hududiga borib, yer ochib, shu joyda o’rnashib qolganligi uchun bu qishloq *Aysi deb* atalgan.

Shuningdek, Namangan shahridagi mahallalardan biri ham Axsikent deb ataladi. Aysi, Axsikent oykonimlari etimologiyasi haqida bir necha xil qarashlar bor. S.Qorayev oykonim Balazuriy asarida Xishkat shaklida tilga

olinishini ko’rsatadi. U sug’dshunoslar fikricha, Axsikat (Xishkat) “*oq shahar*” ekanligini ta’kidlaydi hamda *Aysi o’zagi qadimiy turkiy tilda biror ma’noni anglatgan turdosh ot bo’lsa kerak, degan mavhumroq xulosa beradi*³.

S.Tulakov oykonimning lug’aviy ma’nosini Namangan shahriga borish yo’lidan biri Aysi ko’chasida bo’lganligiga nisbat berib, “xakas tilidagi *axsi* – “og’iz” so’ziga aloqador”, degan fikrni bildiradi va nomning lisoniy shakllanishini quyidagicha ko’rsatadi: 1) *aruz + i* (“*u*” egalik affiksi) > *azuzu*; 2) *azuzu* > *azzu* > *axsi*, ya’ni *ag’* > *ax + zu + cu*⁴. A. Juvonmardiyev: “*axsi*” so’zi “*axzi*”dan olingan. *Anushirvoni odil* har o’lkadan bittadan yaxshi qilmishlik kishilarni keltirib, “*axzi*”ga qo’yib, yangi viloyat qilgan. Ko’p aytish, takrorlanish natijasida *axzi* > *axsi bo’lib ketgan*”, – deb yozadi. Yoqut Hamaviy keltirishicha, “*Axsikat ichki shaharining to’rtta darvozasi bo’lib, uning imoratlari loydan yasalgan. Shahar ichida va qo’rg’oni atrofiga oqar suvlar va katta hovuzlar bor... Bu – Movarounnahrda eng xushmanzara joylardan biri*”⁵. Haqiqatan, Aysi o’tmishda eng yirik savdo markazlaridan biri bo’lganligini tarixiy yozma

¹ Hikmatullayev H., Shoislomov Sh. Yoqut Hamaviy. – Toshkent, 1965. – B.37.

² Zahiriddin Muhammad Bobur: Boburnoma. – Toshkent: Yulduzcha, 1990. – B.8.

³ Qarang. Qorayev S. O’zbekiston viloyatlari toponimlari. – Toshkent: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005. – B.95.

⁴ Qarang. Tulakov S. Namangan shahar shevasi leksikasidan materiallar // O’zbek shevalari leksikasi. – B. 441.; Juvonmardiyev A. XVI–XIX asrlarda Farg’onada yer-suv masalalariga doir. – Toshkent, 1965. – B. 76.

⁵ Hikmatillayev H., Shoislomov Sh. Yoqut Hamaviy, 127-bet.

yodgorliklar ham tasdiqlaydi. Undan tashqari, shaharning qo'rg'oni tepada bo'lganligi, devorlar bilan o'ralganligi ham ma'lum. Buni qomusiy lug'atlar-dagi ma'lumotlar ham tasdiqlaydi¹.

Axsi so'zi usmonli turk tilida va arab tilida **axs** shaklida omonim sifa-tida quyidagi ma'nolarda qo'llan-gan: 1) savdo; 2) oldi-berdi (munosabat); 3) qo'rg'on, qal'a². Y.Uzoqov, A.Aliyevlar fikricha, **axsi** so'zining "savdo" ma'nosi Axsikent oykonimi uchun asos bo'lgan³.

Bizningcha, Axsikent oykonimi uchun ko'proq omonimik **axsi** so'zining "qo'rg'on, qal'a" ma'nolari etimoni hisoblanadi. "Boburnoma"da keltirilganidek, Axsi Umarshayx mirzo davri-da Andijonning poytaxti bo'lganligi, Bobur tomonidan uni qo'rg'on deb atalganligi kabi omillar eski Axsikent xarobalari, arxeologlar bergan ma'lumotlar ham fikrimizga asos bo'la oladi. Demak, *axsi* va *kent* morfemalaridan tarkib topgan oykonim "qo'rg'onli shahar" degan ma'noga ega. Uning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *axsi* > *axsi* + *kent(kat)* > *Axsikat* // *Axsikent* > *Axsi kabi*.

AXTAXONA – qishloq. Jizzax viloyatining Zomin tumanidagi qishloq nomi. *Axtaxona* – "ot boqiladigan joy" (Л.Будагов. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, т. I. –С. 17; И.Д. Ягелло. Полный персид-

ско-русский словарь. – Ташкент, 1910, 38). Boshqacha talqini – *astaxon* etnonimi mashhur (*axtixona*), (*Axtachi*). Ko'pchilik toponimlarda *-li*, *-chi* qo'shimchalari etnonimlar tarkibida tushib qoladi; mazkur vaziyatda etnonimga *-xona* komponenti qo'shilgan; qiyoslang: *Arabxona*, *Uyshunxona*, *Do'rmanxona*.

AXTACHI – qishloq. Andijon viloyatining Asaka tumaniga qarashli qadimiy qishloq nomi. Keyingi tekshirishlar natijasining ko'rsatishi-cha, turkiy qavmlarning mayda bir urug'ining nomi "axta" deb atalgan. Biroq ilmiy izlanishlar natijasi oydinlashgunga qadar xalq orasida "otlarni axta qiladigan (bichadigan) joy", – deb atash urf bo'lib ketgan. Endilikda bu-ning to'g'ri emasligi isbot qilingan. *Axta* – *ot* ma'nosini ham bildiradi.

Andijon viloyatining Shahrixon tu-manida ham shunday nomli qishloq bor. *Axtachi* – qadimgi o'zbek qabilalaridan biri. *Axtachi* urug'i qirg'iz-qipchoqlarida ham qayd etilgan. *Axtachi* qabilasi vakillari Boburda ham tilga olinadi. *Axtachi* so'zi mo'g'ul tilidan kelib chiqqan bo'lib, "ot boquvchi", "otchi" ma'nolarini ifodalaydi.

AXSHAK – qishloq. Farg'ona viloyati Toshloq tumanidagi qishloq nomi. *Axshak*, *Axshakguzar* nomli toponimlar qayd etilgan. So'zning aniq etimologiyasi ma'lum bo'lmasa-da,

¹ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2000, I j. – B. 533.

² Qarang. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. СПб. I. – С.138.

³ Uzoqov Y., Aliyev A. Namangan toponimikasidan // O'zbek tili va adabiyoti masalalari. – Toshkent: Fan, 1968. – B.90.

uning "yorma" degan ma'noni anglatishi haqida adabiyotlarda ta'kidlab o'tilgan (Qorayev, 2001).

AYDAR – ko'l. Jizzax viloyatidagi ko'lning nomi. *Aydar* – qozoq tilida "peshona gajak", "o'roq"; geografiyada – "balandlikdagi katta toshlar uyumi, tepalik" (Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов. – М., 1964. С. 41) ma'nolarini anglatadi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, – qozoqlarda olchin qabilasi bor (H.A. Аристов. Заметки об этническом составе. С. 363), shuningdek, aydar etnonimi ham bor. O'zbeklardagi kabi qozoqlar va qirg'izlarda ko'pchilik geografik obyektlar urug'-qabila nomlari bilan uyqash qilib qo'yilgan. Aydar etnonimi qirg'izlarda ham bor.

AYDASQALA – qal'a. Qoraqalpog'iston Respublikasi qoraqalpoq xalqi Qo'ng'iro't aholisining qoldovli urug'idan bo'lgan va XIX asrda yashagan qoraqalpoq xalqiga taniqli tarixiy shaxs Aydosbiy nomiga qo'yilgan eski tarixiy joy nomi. U hozirgi Taxtako'pir tumani "Qoraoy" QFY hududida, Ko'ko'zekning eski o'zanining sharqiy tomonida va Oqjag'isning janubida joylashgan tarixiy joy nomi.

1810-yili Muhammad Rahimxon Aydosbiyga Ko'ko'zekning Oqjag'is bo'yiga yaqin joyidan qo'rg'on qurishiga ruxsat beradi va bu qo'rg'onni *Aydosqal'a* nomi bilan atagan.

AYIRBULOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumandagi qishloq nomi. "Ayirmoq" ikkiga bo'lingan ma'nosini ifodalaydi. "Bu-

loq", "yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan "oy, chashma" [O'TIL. 1, 371].

Aslida esa, buloq suvining ikki tomonga oqishi natijasida shunday nomlangan.

AYLOQ – tarixiy Iloq viloyatining parallel nomi (Ohangaron vodiysi). *Aylak (ayloq), yaylaq* so'zining dialektal varianti – *yaylov*. Chig'otoy tili lug'ati Kalkutta nashrida (1890) *aylak* so'zi *yozgi yaylov* sifatida tushuntirilgan. V.V. Radlov bu shakllarni xato deb hisoblaydi va *yaylak* so'zi *yaylov* ma'nosida deb sanaydi. Shu bilan birga, mazkur so'z qisqartirilgan shaklda hozirda ham katta hududda qo'llanilmoqda. Masalan, Afg'on Badaxshonida yozda podani yozgi yaylovga haydashadi – *aylak*, Tojikiston janubida yozgi yaylovni ham *aylaq* deb nomlashadi. O'xshash varianti qirg'iz tili dialekti uchun ham ahamiyatlidir, chunki u yerda ham *jayloo (yaylov)* shakli bilan birgalikda *aylak* shakli ham bordir.

Shunisi bilan qiziqarliki, turkman urug'laridan biri salax aylak deb nomlanadi. Shu narsa diqqatni tortadiki, qadimgi Iloq poytaxti yonida – Tunket shahri bilan unchalik katta bo'lmagan Sarijayloq qishlog'i joylashgan, keksa avlod vakillarining so'zlariga qaraganda uning nomi forscha sar – (bosh) va turkcha *jayloq (yozgi yaylov)*; xulosa qilish mumkinki, Sarijayloq nomi o'rta asrlardagi Ayloq nomidan kelib chiqqan emasmi? Buxoro vohasida aynan shunday komponentli toponim

– Ayloqtepa (aholi punkti) uchraydi; Tojikiston Respublikasining Novobod tumanida Ayloqjo darasi ham uchraydi.

AYLOVOT//AYLOVOTXO'JA – qishloq. Samarqand viloyatining Payariq tumanidagi qishloq nomi. 1546-yilgi vaqf hujjatida *Aliobod* shaklida yozilgan. Temuriylar davrida Sug'udi Kalon tumanining shimoliy qismi hisobiga Aliobod tashkil qilingan. XV asr boshlarida Aliobod bu hududdagi asosiy aholi punkti hisoblangan. Keyinchalik u tuman markazi bo'lgan (Chexovich, 1974: 359–406).

V.L.Vyatkin Sug'udi Kalon tumani tasvirlar ekan, Aliobod mang'itlar davrida o'z mavqeyini yo'qotganligi va Chelak tumani markazi bo'lib qolganligini yozadi. Alioboddan so'ng cho'l boshlangan, qishloqdan Samarqand – Jizzax yo'li o'tgan bo'lib, tarixiy hujjatlarda uning yaqinidagi *Xo'ja Diydor qal'asi*, *Karjak* (yoki *Karzak*) mavzesi nomlari tilga olinadi. Bu nomlar allaqachon unutilgan, ammo qishloqqa chegaradosh *Siyob* (*Qorasuv*), *Adak* yoki *Andak* (hozirgi *O'ymovut*), uning sharqidagi *Kurtushayx* va *Said Ohu* (hozirgi *Saydov*) qishloqlari, g'arb tomondagi *Xonqo'rg'on* mavzelari tilga olinadi. V.L.Vyatkin o'z asarida Bulung'ur arig'idan chiqarilgan *Kuchakariq* (hozirgi *Kuchukariq*)ni ham qayd etadi.

“*Kuchak*” so'zining lug'aviy ma'nosi “kichik” bo'lib, *Kuchakariq* – “kichik ariq” demakdir. *Aylovot* toponimi “Ali” (kishi ismi) va “obod” so'zlarining

qo'shilishidan hosil bo'lgan. *Aliobod* vaqt o'tishi bilan talaffuzda *Aylovot* shaklida qo'llana boshlagan.

AYMAT – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi “Toz” MFYda joylashgan qishloq nomi. Turkiy va mo'g'ul tillariga oid *aymaq//aymoq//aymat* so'zlari xalq ma'nosini bildiradi [O'TIL, 5, 1, 56].

Mazkur so'z tatar, yoqut tillarida *qabila*, *urug'*; qirg'iz, qozoq, qoraqalpoq tillarida *mamlakat*, *bog'*, *el*, *o'lka* kabi ma'nolarni ifodalaydi [T.Nafasov, 10].

Mo'g'ul tilida *aymat//aymoq* deyilganda qarindosh oilalar ittifoqi birlashmasi tushunilgan [S.Qorayev]. *Aymat* komonimi aslida etnonim bo'lib, keyinchalik oykonimga aylangan. Ushu etnooykonim ot so'z turkumiga mansubdir.

AYMATSOY – soy. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi soy nomi. Gidronimning birinchi komponenti *Aymat* so'zi aslida etnonim bo'lib, gidronimga ko'chgan. Geografik termin “soy”, “ikki adir yoki tog' oralig'idagi, ko'pincha oqar suvlar harakati va boshqalar natijasida hosil bo'lgan pastlik joy, suv yo'li; shunday vodiya, pastlikda doimiy yoki mavsumiy oqadigan kichik daryo, ariq, irmoq” [O'TIL, 3, 545].

Yuqoridagilarga asosan mazkur etnoidronimni “Aymat qishlog'ida joylashgan yoki oqib o'tuvchi kichik daryo” shaklida tavsiflash mumkin.

AYMATTEPA – tepalik. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi te-

palik nomi. Aymat termini, aslida, (bu nom xususida yuqorida batafsil izoh berildi) etnonim, biroq mahalliy xalq tepalikni shu nom bilan atashgan.

AYMOQARIQ – ariq. Jizzax viloyatining Zomin tumanidagi ariq nomi. Ma'lumki, *aymoq* – mo'g'ul tilidan kelib chiqqan so'z. B.Y.Vladimirsovning so'zlariga qaraganda, uning asosiy ma'nosi "*yig'im, qandaydir bir yaqin turlarni birlashtirish*"dir.

Shunday qilib, *aymoq* – bu ittifoq yoki qadimgi urug'lardan kelib chiqqan turli shohalar, qarindosh oilalarini birlashtirish demakdir (Б.Я. Владимирцов. Общественный строй монголов. С. 137).

T.A.Bertog'ayevning ta'kidlashicha, *aymoq* ikkita komponentdan tashkil topgan – *aymoq*: o'zak so'z – *ay* ko'proq mo'g'ul qabilalari xalq og'zaki ijodi asarlarida "*cheklanmagan miqdordagi ko'plik*", "*cheksiz, son-sanoqsiz*". V.V.Bartold shunday hisoblaydi, *aymoq* so'zi taxminan turkcha il (xalq) so'zi bilan bir xil ma'noni ifodalaydi: "har ikkalasi ham dastlab "qabila" so'zini ifodalagan, ammo siyosiy birlashma sifatidagi katta qabila ittifoqlarini ifodalash uchun qo'llanilgan.

Afg'onistonda "*char (chaxar) aymoq*" ("To'rt aymoq") ifodasi ko'chmanchi xalqlarni ifodalagan (jamshidlar, hazoriylar, firuzkuxlar, teymenlar)" (В.В.Бартольд. Сочинения, т. V. С. 489). Umuman, *aymoq* so'zi turli hududlarda turlicha qo'llanilgan.

Qirg'iz tilida u "*mamlakat*", "*o'lka*", "*hudud*" ma'nolarini ifodalaydi. Hozirgi mo'g'ul tilida u ko'p ma'nolarni ifodalaydi: 1) hududiy birlik; 2) qabila; 3) bo'lim, tur; 4) so'z turkumlari (Монгольско-русский словарь. – М., 1957. С. 27).

AYOQQUDUQ – qishloq. Navoiy viloyatining Tomdi tumanidagi qishloq nomi. *Ayoq* – turkiy va turkiy tillariga oid qadimiy so'z. XI asr turkiy tilda *ayiq kosa, yog'och, kosa, tovoq, idish*. XV-XVI asrdagi o'zbek tili yodgorliklarida *ayog* – *ayog'* – *qadah, jom, may, kosa; ayoqchi* – *ayog'chi* – *soqiy, may quyuvchi*; qozoq, uyg'ur, qoraqalpoq, qirg'iz, qumiq, qorachaybolqar, no'g'ay, boshqird, oltoy turk tillarida *ayog* – *kosa, tovoq*, hajm o'lchov birligi: *qadah, piyola*. Yoqut tilida *ayaq* – *teshik, kirish yo'l*. Teshik o'rni, og'iz, qimiz ichadigan katta *tovoq (jom)*. Mo'g'ulcha *ayacha* – *ayag'a, kosa, tovoq* va shular singari uy-ro'zg'or buyumlari yasovchi shaxs. Bu *yog'och kosada may, qimiz* suzib beruvchi, *soqiy, kosagul*. Birinchi ma'no – *bosh, asosiy va qadimiy, qishloq nomi* ikki qismdan iborat: *Ayoq* – *yog'ochni yo'nib, taroshlab kosa, tovoq singari ro'zg'or ashyolari yasovchilar; quduq* – *ya'ni, shu qishloqda quduq borligini ko'rsatmoqda*. Hozirgi o'zbek adabiy tilida *oyoq* – esk. 1) *kosa, idish*; 2) *qadah*¹.

AYOZQALA – Qoraqalpog'iston Respublikasining Beruniy tumani hududidagi arxeologik yodgorlik, shu

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili. 1981. –B.523.

hududning nomi. Miloddan avvalgi IV-II asrlarga oid uchta qal'a xarobasidan iborat. Bir necha turkiy xalqlar folklorining qahramoni Ayozi nomi bilan atalgan.

AYRI GAZA - cho'qqi. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi cho'qqi nomi. Oronimi "ayri" va "gaza" qismlardan tashkil topgan.

Ayri so'zi "biror joyidan ikkiga tarmoqlangan" ma'nosiga ega [O'TIL. 1, 54].

Gaza so'zi esa "tog'larda va tog'oldi qirlarida relyefda bo'rtib, turtib chiqqan tog', tog' tepasi, alohida tepalar" [G'ulomov, 1994: 25].

Demak, *Ayri gaza* - biror joyidan ikkiga tarmoqlangan alohida do'nglikdir.

AYRONKO'L - mahalla. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Tumandagi qadimiy nomlardan biri bo'lib, rivoyatlarga ko'ra qadimda bir odam bu ko'lda qushini yo'qotgan va shundan hayron bo'lib yurgan. Shundan keyin bu ko'l *Hayronko'l* nomi bilan atala boshlagan hamda keyinchalik mazkur hudud *Ayronko'l* nomini olgan. Har qanday rivoyatning ham tagida qaysidir ma'noda kichkina haqiqat yotishini inobatga olsak, bu haqiqatga yaqinroqdir. Chunki tilshunoslikdagi fonetik qonuniyatlarga asosan tovush tushish hodisasi mavjud bo'lib, Xorazm shevasida so'z boshida tovush tushishi bor, masalan, Hayitjon, Hayitboy ismlaridagi so'z boshidagi *h* harfi tushirilib, Aytjon va Aytvoy tar-

zida talaffuz qilinadi, shunday ekan, *Ayronko'l* ham *Hayronko'l* bo'lishi mumkin.

Andijon viloyati Oltinko'l tumaniga qarashli qishloq nomi ham shunday nomlanib, u quyidagicha izohlanadi: "O'zbek xalqi tarkibidagi urug'lardan birining nomidan olingan. Tilshunoslar fikricha, *-chi* affiksi ma'nosiga ko'ra, toponimikada *-lik* affiksiga yaqin: *ayronchi* - *ayronli(k)*, *farg'onachi* - *farg'onalik* va h.k. Qashqadaryo va Buxoro viloyatlarida ham shu nomli qishloqlar bor.

Shuningdek, Andijon viloyatining Andijon tumani; Qashqardayo viloyatining Koson va Kitob tumanlarida ham shunday nomli toponim mavjud. Naiman qabilasi urug'laridan biri *ayronchi* deb nomlangan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 102). Shunday fikrlar ham bor, *ayronchi* so'zi *ironchi* - "eronlik", "erondan kelib chiqqan odam".

Mazkur toponim Respublikaning juda ko'p hududlarida uchrab, uning ma'nosi yuzasidan turli xildagi rivoyatlar va afsonalar qayd etilsa, shu bilan bir qatorda, soha olimlarining har birisi o'z nuqtayi nazaridan yondashgan. Masalan, Qashqadaryo viloyati Koson, Kitob tumanlaridagi ushbu nomning ma'nosi yuzasidan tilshunos T.Nafasov quyidagi fikrlarni qayd etadi: "O'zbek xalqi tarkibidagi urug'lardan biri - *ayronchi*. Urug'iga nisbat berilib, qishloq nomlangan. Etnonimning tarkibi: *ayron+chi*. *Ayron* - qush turi, *-chi* qo'shimchasi

etnonimiyada "mansublik, tegishlilik" ma'nosidan tashqari, "to'da, jam', to'p, jamoa" ma'nolarini ham anglatgan: *ayronchi* – ayron qushini totem deb biluvchi jamoa".

AYRONCHI – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan, Shofirkon, Buxoro tumanlaridagi qishloqlar nomlari. O'zbek xalqi tarkibiga kirgan urug'lardan birining nomidir. Kenagaslarning ayronchi degan urug'i bor. Mazkur toponim *Ayron* so'zi va *-chi* morfemasining qo'shilishidan tuzilgan. *-chi* affiksi esa kasb-hunar oti hosil qiluvchi qo'shimcha hisoblanadi.

Navoiy viloyatining Navoiy, Qiziltepa tumanlarida ham shunday nomli qishloqlar nomlari uchraydi.

AYTEKE – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy, Kegeyli tumanlaridagi ovul nomi. Kegeyli tumanida 8 ovul *Ayteke* deb ataladi. Qoraqalpoqlarning qitay qabilasi tarkibidagi ayteke degan urug' nomi bilan atalgan.

AYUCHI – qishloq. Samarqand viloyati Payariq tumanidagi qishloq nomi. Ayuchi – dashti-qipchoq urug'i bo'lib, o'zbek va qirg'izlar tarkibiga kirgan. Zarafshon qipchoqlarining nomlaridan biri ham ayuvchi – ayuchi deb nomlanadi (К. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. –Т., 1974. С. 123).

AYG'IRTEPA – qishloq. Samarqand viloyatining Jomboy tumanidagi qishloq nomi. *Ayg'ir* – "ayg'ir ot", toponimiyada "yirik", "katta" ma'nosidadir; shunday tushunchadagi *Ayg'irtepa* – katta, yirik tepalik. *Ayri, ayriq* – "ik-

kilangan", "ikki cho'qqisi bilan" nomli geografik terminlar bor (tovushlarning almashishi natijasida "ayriq" so'zi *ayg'ir* shaklini olgan), *Ayg'irtepa (Ayriqtepa)* – "ikkita cho'qqili tepalik", "ikki boshli tepalik" ma'nosini ifodalaydi.

AZIZBULOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi buloq nomi. Gidronimning birinchi komponenti erkaklar ismi bo'lishidan tashqari, arabchada "ulug', qadrlı" semalarini ifoda etadi. Geografik atama "buloq" – "yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma" [O'TIL. 1, 371]. Demak, mahalliy aholi buloq suvining shifobaxsh xususiyatlariga ishonishi vajidan shunday nom bergan deb taxmin qilishimiz mumkin.

AZIZQUDUQ – qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi. XI asr turkiy tilida *aziz* – *baland yer, aziz tog'* – *baland tog' yoki oshib o'tish mumkin bo'lmagan tog'* hisoblangan. *Aziz*, adir so'zlari o'zakkodoshdir. "Devoni lug'atit turk"da uch so'z o'rtasida *d* tovushiga o'xshash talaffuz qilingan. *Aziz*, adir so'zlari-dagi umumiy ma'no *tog'* etaklaridagi past-baland joy, tekislik so'ziga qarama-qarshidir. Keyinchalik adir leksemasi tilda saqlanib qolgan, azizning yuqoridagi ma'nosi iste'moldan chiqqan, lekin toponimiyada saqlanib qolgan.

Shunday ekan, *Azizquduq* – "*tog' etagidagi yoki baland joydagi quduq yoki qishloq*" demakdir.

AZLARBOVA – ziyoratgoh. Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi ziyoratgoh nomi. Arabcha “aziz” soʻzining shevadagi shakli va “muqaddas ziyoratgoh joylar” tarkibida qoʻllanadigan “bobo” soʻzlaridan yasalgan toponim.

AZLARTEPA – tepalik. Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi tepalik nomi. Oronim **azlar** va **tepa** birliklaridan tarkib topgan, qoʻshma oronim. **Azlar** oʻzbek adabiy tilidagi shayx soʻzining dialektal muqobili. Shayx soʻzi tarixiy-etimologik manbasiga koʻra, arabcha boʻlib, “qariya, keksa; urugʻ, qabila boshligʻi; diniy rahbar; olim, murabbiy” lugʻaviy maʼnolariga ega. Shayx lugʻaviy birligi oʻzbek tilida quyidagi maʼnolarda qoʻllanadi: “*Islom dini tarqalgan mam-lakatlarda, avvalo, bilimdon kishilarga, soʻngra ulamo va faqihlarga berilgan nom; keyinchalik muqaddas joylarning mutasaddilari ham shayx deb yuritilgan*”¹.

Samarqand shevalariga xos azlar soʻzi aynan shu maʼnoda qoʻllanadi. Tarixchilarning qayd etishlaricha, Nurobod tumani Jom atrofidagi har bir qishloqda shayxlar, yaʼni azlarlar xilvatgohi boʻlgan. Bu joydan zokirlar, hofizlar va boshqa ixlosmandlar qadami uzilmagan. Haftada ikki marta halim va noʻxat unidan tayyorlangan non tekin tarqatilgan².

Azlarlar nazr yiqqan. Ular ana shu xilvatdagi tadbirni oʻtkazuvchi asosiy shaxslar boʻlgan.

Keyinchalik bu joylarda xonaqohlar va qabrlar ham yuzaga kelgan.

Azlar-tepa atrofida *Azlar-tut*, *Qadamjoy* kabi ziyoratgohlar ham bor.

Qadamjoy – Azlar-tutning sharq-shimoliy tomonida joylashgan muqaddas tosh.

Qadamjoy xususida mahalliy xalq orasida bir necha fikrlar bor.

Emishki, Kamol shayx toʻxtab dam olayotganda, kofirlarga koʻzi tushadi va oʻrnidan turib ularni quvayotganda, Allohning amri bilan ularning izlari toshga tushgan. Aytishlaricha, bu izlar to qiyomatgacha turar emish.

Kamol shayx bu joydan Choʻnqay-mishga oʻtgan va oʻsha joyda yashab, vafot etgan. Qabri tepalikdan qisman nishabda joylashgan.

Togʻdagi ulamolardan biri Joʻra boboning qizi Iqlim buviga aytgan gaplariga qaraganda, Kamol shayx Fargʻonadan kelgan. Z.Sarimsoqov, H.Sarimsoqovlarning fikricha, bu ulugʻ zot Kamol shayx Iqoniydir³.

Demak, *Qadamjoy* shayxlar, xususan, Kamol shayx qadami izi qolgan joy (tosh) sifatida shunday atalgan.

AGʻRON – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdargʻom tumanidagi qishloq nomi. Nayman qabilasining bir tarmogʻi agʻron deb yuritiladi.

¹ Oʻzbek tilining izohli lugʻati. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008. – 4-j. – B.535.

² Sarimsoqov Z., Sarimsoqov H. Jom javohirlari. – Toshkent: Navroʻz, 2012. – B.44.

³ Sarimsoqov Z., Sarimsoqov H. Jom javohirlari. – Toshkent: Navroʻz, 2012. – B.45.

1926-yilgi aholi ro'yxatida Narpay tumani Qo'rg'on qishloq kengashida *Ag'ron qishlog'i* deb qayd qilingan.

ASHAQQALA – qishloq. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanidagi qishloq nomi. Xorazmcha *oshaq* – past, pastki; *qal'a* – shahar (*Ashaq-qal'a* – “pastki, quyidagi shahar”).

Demak, *Ashaq qal'a* – “quyidagi, pastdagi qishloq” ma'nosini ifodalaydi.

ASHIRQULMERGAN – mahalla. Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanidagi mahalla nomi. Toponimikada kishilarning ismiga amali, mansabi, laqabi, kasbi, tabaqasi qo'shib aytilishidan hosil bo'lgan joy nomlari ko'p. Bu o'rinda kishi ismiga uning xislati (bexato o'tishi, merganligi) qo'shilishidan joy nomi hosil qilingan bo'lishi mumkin. Viloyatda *Alimergan*, *Qurbonmergan*, *To'xlimergan* kabi joy nomlari bor. Mergan etnonim (xalq nomi) bo'lishi mumkin, chunki *Mergancha*, *Mergan-to'pi* nomlari shundan dalolat beradi.

Bunday nom bilan ataluvchi qishloqlarning odatda yonma-yon, bir hududda uchrashi ham diqqatga sazovor. Andijon viloyatining Marhamat tumanida *Hasanmergan*, *Shukurmergan*, Fargona viloyatining O'zbekiston tumanida *Ashirqulmergan*, *Qurbonmergan* kabi joy nomlari uchraydi.

ASHPORIYON – Andijon viloyatidagi qishloqcha nomi. “Boburnoma”da Andijondan janubdagi tog'larda yashovchi elat sifatida qayd etilgan va mazkur elat yashagan joylar shu nom bilan atalgan. Bobur 914 (1498–1499)-yili Uzun Hasan va Sulton Ah-

mad Tanbalga qarshi kuch to'plash uchun Qosimbekni *Ashporiyonga* jo'natgan va mazkur elatdan o'ziga navkarlar olgan. “*Qosimbekka Pashog'ariyidin va yangi navkar bo'lg'onlardan va Ali Do'st bekning navkarlaridin yuzdin ko'prak kishi qo'shub, Andijonning janub tarafidagi tog' ellariga, misli Ashporiyon va To'ruqshoron va Chakrak va ul navohilarg'a yiborildikim, istimolat bila yo zo'r bila bu ellarni kelturgay... va ul navohidagi tog' va tuzdagi raiyat va aymoq tamom kirdilar*” (B. 68).

ASHXOBOD – mahalla. Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mahalliy aholining fikriga ko'ra, *Ashxobod* – bir paytlari mazkur hududda o'ziga xos tarzda shirin taomlar tayyorlangani va shu sababli u yerni Oshi obod mahallasi deb nomlangani qayd etiladi, biroq bu munozaralidir, u xalq og'zaki ijodi mahsuli bo'lib, aslida u o'sha davrdagi rahbariyatning topshirig'iga asosan tez nom topish maqsadida to'satdan atalgan nom bo'lishi mumkin.

Aslida esa, Turkmanistonning poytaxti Ashxobod shahrining nomi bilan atalgan toponimdir.

ACHAMAYLI//OCHAMAYLI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi qishloq. Respublikaning bir necha tumanlarida ham *Achamayli/Ochamayli* qishlog'i mavjud. O'zbek xalqi tarkibiga kirgan urug'lardan biri – achamayli. O'zbek xalqining qadimiy etnik birligi bo'lganligi bois so'nggi davrlarda turli qabila va urug'lar

tarkibiga singishib ketgan. Shu bois qo'ng'iroq, kenagas, yuz, do'rman, nayman, qurama, marqa qabilalari tarkibida achamayli urug'i mavjud.

Achamayli – umumturkiy etnonim, qoraqalpoq va qozoqlarning *achamayli/atamayli* urug'i aniqlangan. *Achamayli/ashamayli* etnonimining tarkibi: *acha+mayli*. Ba'zi manbalarda achamay+li tarzida talqin qilingan. Ho'kiz, qo'tosga uriladigan egar yoki bolalar minishi uchun mo'ljallangan egar *ochamay/achamay* deyilgan. *Achamayli* – tang'asi egar shaklidagi urug' demak (O'rinboyev B. Asrlardek barhayot nomlar. – Samarqand, 2003. – 20-bet).

Boshqa izoh: etnonimning tarkibi: *acha/ocha+mayli/moyli/boyli* – *achamayli/ochamayli/ochaboyli*. Boyli qabilasining urug'i – *achamayli/ochamayli/ochaboyli*. Boy – qush turi, totem. Boyli qabilasining bir urug'i – *achaboyli/ochamoyli/achamayli*. Urug' nomi bilan qishloq atalgan.

Shuningdek, Samarqand viloyati Urgut va Bulung'ur tumanlari, Toshkent viloyatining Bekobod, Bo'ka tumanlari, Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanida ham shunday nomli qishloqlar bor. *Ochamayli*, *Achamoyli* shakllarida talaffuz qilinadi. *Achamayli* boshqa turkiy xalqlar tarkibida, jumladan, qoraqalpoqlar tarkibida ham uchraydi (*ashamayli*). T. Nafasov fikricha, bu izoh etnonimning lingvosotsiologik xususiyatiga to'g'ri kelmaydi. *Achamay* – “*may-bay-moy-boy*” qushining bir turi, bu qush shu qabilaning

totemi sanalgan. Totem etnonimga aylanib, *-li* affiksi qo'shilgach, jamlik – kishilar jamoasi ma'nosini ifodalagan (Nafasov, 1988: 19).

ACHAVOT – mahalla. Toshkent shahridagi mahalla nomi. Sebzor dasidagi qadimiy mahalla nomi bo'lib, Chimboy, Yov va Sag'bon mahallalari bilan chegaradosh bo'lgan va shahar mudofaa devoriga tutashgan.

Mazkur nomning ta'rifi yuzasidan turlicha talqinlar mavjud bo'lib, ularning ko'pchiligi munozaralidir.

A. Muhammadjanovning fikricha, ilk o'rta asrlarda zodagon ayollar yashagan joy (Achavot – katta ona qo'nog'i) hisoblangan.

Boshqa bir ma'lumotlarga ko'ra, Achavot nomi joyning tabiiy xususiyatidan kelib chiqqan, ya'ni zaxkash achchi suvini o'zlashtirish natijasida Achchiobod – Achavot atamasi paydo bo'lgan (S. Qorayev).

Achi etnonimi ham bor (**achchi**) (H. Hasanov). Muhammad Solihxo'ja Toshkandiyning (XIX asr) “Tarixi jadidayi Toshkand” asarida Jumanbiy madrasasining Achchi mavzeyida 150 tanob yerdagi daraxtzordan iborat vaqf bo'lganligi yozilgan. Aholisi hunarmandchilik bilan shug'ullanishgan. Ana shu so'nggi fikrlar haqiqatga yaqindir.

Demak, Achavot, xususan, Achchiobod – “achi qabilasi vakillari tomonidan o'zlashtirilgan va obod qilingan” mahalla nomi bo'lib, shuning uchun mazkur mahalla shunday atalgan.

ACHISOY – buloq. Samarqand viloyatining Pstdarg'om tumanidagi gidronim. Viloyat hududida Sho'rtepa'ko'l, Sho'rnavo bulog'i (Urgut), Sho'rbuloq (Bulung'ur), Sho'rtepaariq (Oqdaryo) kabi nomlar uchraydi. Mazkur nomlarning ba'zilari qishloq nomlari bilan aloqador. Biroq gidronimlar tarkibida uchraydigan "sho'r", "achchi" singari terminlar bu obyekt foydali qazilma bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Bu borada geolog R.Musin shunday yozadi: "Agar joy nomi Achchisuv, Ashshibuloq, Sho'rsuv, Sho'rbuloq deb atalsa, u yerda albatta ruda bo'ladi, chunki achchiq toshlar sulfidlarining yoki oltingugurtlarning parchalanishidan hosil bo'ladi".

ACHCHI – qishloq. Jizzax viloyati Zomin tumanidagi qishloq nomi. Birinchi marta (XVI asr) Abdullaxon tarixida Achiq shaklida tilga olingan ("Abdullanoma", t. II. 219-bet. Ochik ("Abdullanoma" II. 252-bet). Achik (ochiq) (ochiq joyda joylash-

gan). *Achchi* dialekti "achchiq", "tuzli" (qishloq suvining ta'mi haqiqatda achchiq – tuzli bo'lgan). Achchi urug'i mashhur. Qadimgi turkiy yozma manbalarida *ach* yoki *achiq* etnonimi esga olinadi (М.И.Боргояков. Хакасские этнонимы тюркского и нетюркского происхождения. – "Происхождение аборигенов Сибири". –Томск, 1969. –С. 10). Samarqand viloyatining Xatirchi tumanida ham Achchi qishlog'i mavjud.

ACHCHIQQO'L – mahalla. Farg'ona viloyati Qo'qon shahridagi mahalla va mavze nomi. Gidronimlarni nomlashda suvning maza-ta'mi, hidi va haroratiga nisbatan nom olgan toponimlar alohida guruhni tashkil etadi (Oxunov., 1989). *Obishir, Issiqsuv, Shirinbuloq, Sho'rsuv, Sassiqqo'l* kabi geografik nomlarning yaratilishida mazkur tamoyilga amal qilingan.

Shuningdek, Amudaryo va Sirdaryo daryolari qirg'og'idagi ko'pchilik ko'llarning nomi. *Achchiqqo'l* – "tuzli ko'l".

B

BADAL – qishloq. Samarqand viloyatining Toyloq tumanidagi qishloq nomi. 1904–1905-yilgi aholi punktlari ro'yxatida *Badalqorovulbegi* deb qayd qilingan. Toponim *Badal* (shaxs ismi) va “*qorovulbegi*” so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Qorovulbegilar** harbiy tabaqaga mansub amaldorlar bo'lib, ularning qo'l ostidagi kishilarning bir guruhi harbiy yurishlar davrida xon o'rdasini qo'riqlagan va “keshik qorovul” deb yuritilganlar.

Ikkinchi bir turi asosiy qo'shindan oldinda yurib, dushmanning xatti-harakatlari haqida markazga xabar yetkazib turgan, ya'ni xabarchi vazifasini bajargan (Axmedov, 1982:173).

Demak, *Badalqorovulbegi* toponimi mazkur qishloq bilan bog'liq shaxs nomi va uning unvoni asosida hosil bo'lgan. Vaqt o'tishi bilan unvon talaffuzda tushib qolib, *Badal* so'zi qishloq nomi bo'lib qolgan.

BADALSOY – soy. Toshkent viloyatining Ohangaron va Bo'stonliq tumanlaridagi soy nomi. Mazkur soyning nomi haqida ikki xil talqin mavjud. Bulardan biri *badal* – “chakalakzor”, “butazor” degan so'z bo'lsa,

ikkinchisi laqay qabilasining kichik bir tarmog'i badal deb atalgan (Karmi-sheva, 1976:100).

BADAY//BADOY – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra yerlari unumdor bo'lganligi sababli jannatmakon deb atalgan. Bu fikrga unchalik ham qo'shilib bo'lmaydi. Aslida **Baday** bo'lsa kerak. **Baday** – ko'chmanchi o'zbeklar tarkibidagi urug' nomi, etnonim. **Badaylar** asosan Amudaryoning quyi oqimida, Xorazm viloyatining Urganch, Qoraqalpog'iston Respublikasining Beruniy tumanlarida istiqomat qilishgan. XIX asrning boshlarida Surxon vohasiga, Bekobod, Zomin dashtlariga tarqalgan. Tadqiqotchi M.M.Avezovning fikricha, qishloq shu urug' nomi bilan atalgan.

Samarqand viloyatidagi Narpay, Ishtixon, Paxtachi, Oqdaryo tumanlarida ham shunday nomdagi qishloqlar nomlari mavjud bo'lib, ular ham aynan shu ma'noni ifodalaydi.

BADAYOVUL//QO'RIQBADAY – qishloq. Samarqand viloyatining Ish-tixon tumanidagi qishloq nomi. Qora-

qalpog'iston Respublikasida *Baday-to'g'ay* nomli qo'riqxonaga ham mavjud.

Baday – ovchilik bilan shug'ullandigan o'zbek urug'i, (Xorazm viloyatining Urganch tumani, Qoraqalpog'iston Respublikasining Beruniy tumani). XIX asr boshlarida *badayliklar* Surxondaryo viloyati bo'ylab tarqalishgan va Bekobod shahri hamda Zomin posyolkasi oralig'ida joylashgan.

BADOQSOY – soy. Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanidagi soy, Piskom daryosining yuqori oqimidagi chap irmog'ining nomi. Buxoro viloyatida *badoq*, *bodoq* deb katta ariqdan chiqarilgan ariqqa (suvga) aytiladi. Bu yerda iyak tagi – botoq ma'nosida bo'lsa kerak. Tepa, tog' tagidagi soy deyish mumkin. Soyning nishabligi juda yuqori bo'lib, tor o'zanda, tez oqadi. Etnonimlar tarkibida ham badoq degan urug' qayd etilgan. Lekin bu yerda, joyning tabiiy geografik xususiyati toponimga asos bo'lgan.

BADRAQJAP – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani hududidagi uzunligi 15 km bo'lgan sug'orish tarmog'i. U "Janadaryo" QFY aholisini suv bilan ta'minlaydi. U Quvonchjarmadan bo'linib, Qorag'ash va Marjanko'l aholi punktlarining shimoliy qismidan oqib o'tadi.

Hamмамizga ma'lumki, tarixda XX asrning boshlarida yollanma ishchilar Batraklar deb atalgan, bu sug'orish tarmog'ining qazilishida ham Batraklar qatnashgan va sug'orish tarmog'ining nomi shu nom bilan atalgan.

BAGIS – qishloq. Toshkent viloyatidagi qishloq nomi. Mazkur toponim

Farg'ona viloyatida ham uchraydi. Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, **Bagis** va **Bagish** qirg'iz urug'lari nomlaridan biri bo'lib, u bulan demakdir (S.Qorayev, 1977, 24). E.Murzayevning e'tirof etishicha, **bag** va **bak** geografik termin hisoblanib, u "cho'qqi, yuqori manba" degan ma'noda qo'llaniladi (E. Murzayev. Ocherki. 129). Bagis toponimi aynan shu termin asosida vujudga kelgan. Respublikamizning ayrim hududlarida uchraydigan **Poybagish** (*Poybagish* – "cho'qqi pastidagi qishloq") va **Saribag'ish** (*Sari bag'ish* – "cho'qqi oldidagi qishloq"), **Cho'ngbag'ish** (*Cho'ng bag'ish* – "katta qishloq") kabi toponimlarning mavjudligi buni yana bir karra isbotlaydi.

Demak, **Bagis** toponimi "cho'qqi, yuqori manba" degan ma'noni ifodalaydi.

BAHORISTON – qishloq. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanidagi qishloq nomi. Ushbu toponim bahor so'ziga o'rin-joy oti yasovchi *-iston* qo'shimchasini qo'shish orqali hosil qilingan. U fors tilidan o'zlashgan bo'lib, "gullab-yashnagan bog'" ma'nosini ifodalaydi hamda "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday izohlanadi: "Bahorga makon bo'lgan, doim yashnab turgan o'lka, mamlakat" (O'zbek tilining izohli lug'ati, I jild, 198-bet).

BAHRIN – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumanidagi qishloq nomi. Respublikaning ko'pgina tumanlarida Bahrin qishlog'i borligi

ma'lum: *Bahrinbayot* (Qorako'l), *Kat-tabahrin*, *Kichikbahrin*, *Bahrinovul*, *Tolbahrin*, *Etakbahrin*. Bahrin – turkiy qabila.

O'zbek, qirg'iz, turkman xalqlari tarkibiga kirgan qadimiy qabilalardan biri – bahrin. Elshunoslar bahrinlarni turkiylashgan mo'g'ul qabilasi deb qarashadi. Mo'g'ullar istilosi davrida bahrinlar Dashti Qipchoq hududiga kelib o'rnashganini bunga dalil qilib keltirishadi. Bahrin qabilasi ham turkiy xalqlar, ham mo'g'ul xalqlari tarkibida bo'lgan. Turkiylashish Chingizxon istilosi davrida kelgan bahrinlarda yuz bergan.

Bahrinlarning O'zbekiston hududiga kelib o'rnashib qolishi Shayboniyxon yurishi bilan bog'liq. Bahrin qabila nomiga totem asos bo'lgan. *Lochinning bir turi – bahrin*. Bahrinlarni qushbonlar qo'lga o'rgatib, qush va boshqa jonivorlarni ovlashgan. Qabila jamoasi bahrin qushiga sig'inishgan, tug'iga qush tasvirini tushirishgan. Totemistik qarash tufayli qabila totemi nomi bilan atalgan. Aholisining etnik mansubligi asosida qishloqlar nomlangan. Bahrin – bahrin qabila jamoasining qishlog'i.

Andijon viloyatining Asaka tumani; Samarqand viloyatining Ishtixon, Kattaqo'rg'on, Paxtachi tumanlari; Navoiy viloyatining Xatirchi tumanlarida ham, shu kabi hududlarda ham Bahrin nomli toponimlar uchraydi.

BAHRINBAYOT – qishloq. Buxoro viloyatining Olot, Qorako'l tumanlaridagi qishloqlar nomi. Qishloq bahrin

va bayat urug'lari ismlari bo'yicha nomlangan. Baxt (1964-yilgacha – Buyuk Alekseyevskiy) – Sirdaryo viloyati Sirdaryo tumani, shahar posyolkasi. Hozirgi nomi: Baxt.

BAHRINOBOD – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar Bahrin deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda Bahrinobod deb o'zgartirilgan.

Toponim tarkibi ikkita so'z – "*bahrin*" va "*obod*" so'zlaridan iborat. Apellyativning birinchi komponenti – *bahrin* so'zi urug' nomi, etnonim hisoblanadi. Bahrin – turklashgan mo'g'ul qabilalaridan biri. Mo'g'ullar hukmronligi davrida bahrinlar Dashtiqipchoqqa kelib o'rnashgan. XVII–XIX asrlarda bahrinlarning katta bir qismi Toshkent vohasi, Farg'ona vodiysi (Marg'ilon atroflari), Zarafshon vodiysida o'troqlashib qolgan.

Y.R.Vladimirsovning ma'lumotlariga ko'ra, bahrin qabilasi mo'g'ullarning afsonaviy ajdodi Bo'do'nchardan tarqalgan urug'lar orasida eng katta tarmoq bo'lib, Bo'do'ncharning katta o'g'li Bahridayning avlodidir. Toponimning ikkinchi komponenti – "*obod*" so'zi esa ba'zi otlarga yoki ayrim sifatlarga qo'shilib, joy nomini yasaydigan, "obodonlashtirilgan", "o'zlashtirilgan", "gullab-yashnagan" ma'nosidagi affiks.

Demak, *Bahrinobod* – "*bahrin qabilasi vakillari tomonidan o'zlashtirilgan yer(dagi qishloq)*", "*bahrin qabilasi vakillari obod qilgan joy*", – degan ma'nodadir.

BAJANAK//BEJANAK//BIJANAK – qishloq. Xorazm viloyatining Gurlan tumanidagi qishloq va Qoraqalpog‘iston Respublikasining Beruniy tumanidagi ovul nomi. Etnotoponim.

Mahmud Koshg‘ariy o‘g‘uzlarning o‘n to‘qqizinchi urug‘i *bəjanək* (*ba-janak*) deb qayd qiladi. Rashididdin bu nomni *Bədjəna* shaklida qo‘llaydi va bu Ko‘kxonning ikkinchi o‘g‘lining ismidir, deb yozadi. So‘zning ma‘nosini esa “ezgu ishlar sohibi” deb izohlaydi.

Abulg‘ozi Bahodirxon esa bu nomni *bechene* “bajo keltirukchi” deb tilga oladi¹. Ibn Rusa, Ibn Fadlan, al-Ma‘sudiy kabilarning arab tilida bitilgan yodnomalarida qayd etilishicha, pecheneglarining qadimgi yashagan o‘rni Amudaryo va Sirdaryo oralig‘i, shuningdek, Orol dengiziga yaqin hududlarning shimoli-sharq va shimoli-g‘arb tomonida bo‘lgan². Biroq qadimda biz bajanak deb yuritgan qabila boshqa nom bilan ma‘lum.

Makedonskiylar dinastiasining to‘rtinchi imperatori va mashhur muarrix Konstantin Bagryanarodniyning bergan ma‘lumotiga qaraganda, qadimda pechenglar janubiy rus dashtlariga ko‘chib kelmaslaridan oldin Kangar (xauuar) nomi bilan ma‘lum bo‘lgan.

U o‘zining mashhur “Davlatni boshqarish haqida” deb nomlangan risolasida bu so‘zning yaxshilik va saxiylik ramzi bo‘lganini, shuningdek, “pechenglar hozir ham (948-952-yillarda) shu nom bilan Kangar deb yuritiladi, ammo hammasi emas, faqat uch okrugda...” deb qayd etadi.

A.M.Shcherbak runik, manixey va uyg‘ur yozuvlaridagi qadimgi turkiy matnlarda pecheng nomining uchramaganligi hamda bu nomning ancha kech qo‘llana boshlaganligiga asoslanib, bu xalq O‘rta Osiyoga keldandan keyin uning pecheng nomi tarqalgan bo‘lsa kerak, deb taxmin qiladi³.

Darhaqiqat, Orolbo‘yi va Janubiy rus cho‘llari xalqlari haqida yozilgan barcha tarixiy va geografik asarlarda pechenglar faqat shu nom bilan tilga olinadi. Qiyos qiling: sharqiy slavyanchada *pechenezi*, *pechenegy*; arab manbalarida *baḡḡnak*, fors tilidagi tarixiy asarlarda *baḡḡanak*, *biḡḡanak*; venger tilida *besenuo*, *bisseni*, *picenati*, *bessi*, *bysseni*, *wisseni*; polyak manbalarida *piecinigi*, *pieczyngi*, *pincenasiti*; nemis tilida *Pezineigi*, *Pezeneigi*, *Pedenei*, *Petinei*; qadimgi yahudiy manbalarida *patsinak*, *putsigax*, *par-sinak*; *tyurk*, *beḡḡenak*, *bəjanək* kabi.

¹ Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение Абулгази́хана Хивинского. – М., -Л., 1958. –С. 53.

² Щербак А.М. Знак на керамике кирпичах из Саркела-блoй ве́же (К вопросу о языке и письменности печенегов) // Материалы исследования по археологии СССР, №75. т. ИИ. –М., -Л., 1959. –С. 372.

³ Щербак А.М. Знак на керамике кирпичах из Саркела-блoй ве́же (К вопросу о языке и письменности печенегов) // Материалы исследования по археологии СССР, №75. т. ИИ. –М., -Л., 1959. –С. 369.

A.M. Shcherbakning ta'kidlashicha, yuqorida qayd etilgan turli shakllarning hammasi turkiy tillardagi shakliga (*bejenak*, *bəjanak*) – Mahmud Koshg'ariy "Devoni"dagi ko'rinishiga asoslangandir¹. Etnonimning kelib chiqishi va uning ma'nosini izohlashga urinish natijasida uning turli xil talqinlari vujudga keldi.

Jumladan: "Pecheng" so'zining ma'nosini aniqlashga uringan shved olimi I.Stralenberg va daniyalik tarixchi P.F.Sum uning ildizlarini slavyan tillaridan izlaydi. Ular pecheneg etnonimi ruscha *pech* yoki *pyos* (ko'ppak) va polyakcha *pecznieju*, ya'ni "katta ishlar qiluvchi" degan ma'nolarni anglatadi, deb hisoblaydi.

D.P.Yevropeus *pecheneg* so'zini ugor tillarida mavjud bo'lgan *petsen* "qarag'aysimon, o'rmon kishilari" so'zi bilan bog'laydi.

Ayrim tarixchilar etnonimning ugor tillari bilan bog'lab izohlanishini to'g'ri deb hisoblaydi. IX asrda pecheng urug'i vakillari Volga orqasini bosib olib, u yerda pechenglar ittifoqini tuzadilar. Bu ittifoqqa o'rmonda yashovchi ayrim fin-ugor qabilalari ham kirganligi ma'lum. Bu tarixiy voqea bilan bog'lab etnonimning izohini ugor-fin tillari orqali izohlaydilar.

V.V.Bartold etnonimning etimologiyasini turkiy tillardan izlaydi va uni "kuyov" deb talqin qiladi. V.V.Bartoldning bu izohi keyinchalik qator tadqiqotchilar tomonidan quvvatlandi.

O.Pritsak bu etnik guruhning ma'lum imtiyozlarga ega bo'lganligi va uning nomi turkiy tillardagi *baji*, *bāḡā* (boja) so'zi bilan aloqadorligini aytadi. V.Bang ham bu fikrni qo'llagan holda etnonim tarkibidagi *-nak* jamlik ko'rsatuvchi affiksdir, deb hisoblaydi. A.M.Shcherbak ham bu fikrga qo'shiladi.

Darhaqiqat, turkiy tillarning ko'pchiligida *baja* termini nikoh orqali qarindoshlik bildiruvchi so'z sifatida qo'llaniladi. Qiyos qiling: o'zbekcha *boja*, uyg'ur tilida *baḡa*, qozoqcha *baḡa*, qoraqalpoq tilida *baḡa*², qirg'izchada *baja*, turkmancha *baḡa*, o'zbek shevalarida *baja*/*bayja*/*ba:ja*³; turkchada *bacanak*, *kayin* (qayinog'a) ma'nosiga ega⁴. (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, 2012).

BAKOVUL – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi. Xonga beriladigan ovqatni totib ko'ruvchi va saroydagi ziyo-fatni boshqaruvchi amaldor – bak-

¹ Щербак А.М. Знак на керамике кирпичях из Саркела-блэй веже (К вопросу о языке и письменности печенегов) // Материалы исследования по археологии СССР, №75. т. III. –М., –Л., 1959. –С. 368-369.

² Русско-каракалпалский словарь. –М.: Советская энциклопедия, 1967. – С. 913.

³ Ismoilov I. Turkiy tillarda qavm-qarindoshlik terminlari. –Toshkent: Fan, 1966. – B. 140; O'zbek xalq shevalari lug'ati. –Toshkent: 1971. –B.334. (Lug'atning qarindoshlik terminlari qismi A.Ishayev tomonidan tuzilgan).

⁴ Yusuf B. Turkcha-o'zbekcha va o'zbekcha-turkcha lug'at. –Toshkent: O'zbekiston. 1993. –B.17.

ovul nomi bilan yuritilgan¹. V.Radlov lug'atida bu so'zga "oshpaz va boshqaruvchidan yuqori bo'ldan saroy lavozimi" deb izoh berilgan². Buxoroda xon oshxonasini boshqarib boruvchi shaxsning mansabi, "*bakovuli kalon*" deyilgan³.

Ilmiy manbalarda *Bakovul*//*bukovul* quyidagicha izohlanadi:

1) Chingizxon davrida va temuriylar saroyida taom va ichimliklar tayyorlovchi oshpazlar boshlig'i;

2) Oltin O'rda xonligida qo'shinga maosh-ulufa ulashish, o'ljalarni taqsimlash singari vazifalarni bajaruvchi yuqori mansabdor. Bakovulning hurmat-e'tibori juda yuqori bo'lgan, unga tumanbegi va mingbegilar ham bo'ysungan;

3) Buxoro amirligida saroy dasturxonchisi, hukmdorga taom tortishdan oldin uni avval o'zi totib ko'ruvchi bosh oshpaz – bavurchi, choshnigir.

Demak, Bakovul qishlog'i shu mansab egasiga qarashli yerlarda bunyod etilganligi uchun shunday nom olgan.

BALANDCHAYLA – shaharcha. Qashqadaryo viloyati Qamashi tumanidagi shaharcha nomi. *Baland* – yer yuzasidan baland ko'tarilib turgan joy. *Chayla* – vaqtincha qurilgan boshpana, odatda, yoz oylarida dehqonlar va chorvadorlar shox-shabba, qamish va turli xashaklardan qurishadi. Ana shunday chaylalar baland joyda yoki

boshqa chaylalarga nisbatan balandroqda joylashganligidan shunday nom bilan atalgan.

BALIQCCHI – tuman. Andijon viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Shuningdek, Qashqadaryoning Koson tumanidagi qishloq nomi. Oykonim dastlab Qo'qon xonligi tarixiga oid asarlarda qishloq, mavze (shahar va shahar atrofidagi aholi yashaydigan joylarning kichik hududi, mahallasi) sifatida tilga olinadi. Uning kelib chiqishi haqida xalq orasida turli afsona va rivoyatlar uchraydi. Bir rivoyatga ko'ra, Baliqchi nomi Qoradaryo sohillarida yashagan baliqchi chol nomi bilan bog'lanadi. Cholning daryo bo'yida va hozirgi Baliqchi hududida joylashgan Hissor tepaligi yaqinida qo'rg'on saroyi bo'lib, keyinchalik bu yerlarga boshqa baliqchilar ham kelib o'rtnashishlari va ular ham uy-joy, hovli, qo'rg'on qurishlari natijasida Baliqchi, uning atrofida O'rta qo'rg'on, Etak qo'rg'oncha nomli qishloqlar vujudga kelgan.

Shunday bo'lsa-da, ilmiy adabiyotlarda aslida Baliqchi oykonimining paydo bo'lishiga baliq ovlash, baliqchilik sohasining hech qanday aloqasi yo'q deb ko'rsatiladi. Ba'zi tadqiqotlarda Andijon viloyatidan tashqari Farg'ona, Marg'ilon, Qashqadaryo hududlarida ham *Baliqchi*, *Baliqchito'p*, *Olimbaliqchi*, *Baliqchiguzar* singari

¹ Вудагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарский наречий. –Л.: 1969, Т.1. –С.262.

² Радлов В.В. Опыт словаря турецкий-наречий. Т. IV. Сп.: 1911, –С.193.

³ Абдурахимов М.А. Очерки аграрных отношений в Бухарском ханстве в XVI первой половине XIX века. –Т.: 1966, –С.84.

joy nomlarining borligi hisobga olinib, mazkur oykonimlarning barchasi **baliqchi** urug' nomidan kelib chiqqanligi ta'kidlanadi. S.Qorayev fikricha, o'zbeklarning bir urug'i, turkmanlarning ersari, boshqirdlarning tanip, qozoqlarning aday qabilasining bir shoxobchasi hamda qirg'izlarning kichik bir urug'i **baliqchi** deb atalgan. S.Gubayeva V.P.Yudinning ma'lumotlariga asoslanib, yurtimiz hududiga baliqchi etnonimi o'rta asrlarda Yettisuvdagi Mo'g'uliston davlatidan kelgan, deb yozadi. Baliqchi etnonimining yuzaga kelishi haqida ham ayrim qarashlar mavjud bo'lib, T.Nafasov ushbu urug' nomini qadimgi turkiy tillarga oid **baliq** leksemasi bilan aloqador, deb hisoblaydi.

Aytish joizki, M.Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida ham **baliq** atamasining omonim so'z sifatida quyidagi ma'nolarni anglatishi qayd etilgan: 1) baliq (baliqning o'zi suvda, ko'zi chetda); 2) loy (arg'u va ba'zi o'g'uzlar tilida); 3) shahar (johiliya davridagi turklar va uyg'urlar tilida). Mazkur ma'lumotdan kelib chiqib hamda To'nyuquq yodgorligi, Manixey yozuvlari, Turfon matnlaridagi dalillarga asoslanib aytish mumkinki, turkiy tillarda **baliq** leksemasi – "shahar" ma'nosini anglatgan. Shuningdek, olim fikricha, **baliq** birligining turkiy tillardagi eng qadimgi ma'nolari – *devor*, *devor-to'siq*; *devor bilan o'ralgan joy*, ya'ni *qo'rg'on*, *shahar* bo'lib, bular ichida uning **qo'rg'on**, **shahar** ma'nolari keyingi davrlarda

paydo bo'lgan. Ushbu leksema turkiy tillarda *baliq*, *balig'*, *baluq*, *balix*, *paliq*; mo'g'ul tillarida *balg'asu(n)*, *balg'asun*, *balag'asu*; tungus-manjur tillarida *falg'a*, *falga*, *palg'a* tarzida shakllangan (T.Нафасов. Ўзбек номномаси. – Қарши, 1993. 13–15-бетлар).

Baliq leksemasiga keyinchalik qo'shimchalar qo'shilishi natijasida yangi so'zlar hosil qilingan, turkiy tillarda unga **-chi**, **-si** qo'shimchalari qo'shilgan: *baliqchi*, *baliqsi* kabi. Mazkur yasama so'zlar dastlab o'troq aholi – shahar va qishloqda doimiy yashovchi yoki shaharlik ma'nolarini ifodalagan. Tarixchi R.G.Kuzeyevning aniqlashicha, boshqird tilida **balixsi** – "istehkomli shahar qo'riqchisi", ya'ni "shaharni talonchi ko'chmanchilar hujumidan saqlovchi kishi (lar)"dir. Urug' nomiga ana shu ma'no asos bo'lib, ma'lum bir kishilar guruhi mazkur ish bilan mashg'ul bo'lgan va shu guruh *baliqchi* // *baliqsi*, ya'ni "qo'riqchi", "shahar qo'riqchisi" deb atalgan. Shuningdek, baliqchi etnonimi tarkibidagi **-chi** qo'shimchasi ham hozirgi o'zbek tilida biror kasb egasi yoki biror ish bilan mashg'ul ma'nosida; uzoq o'tmishda, jumladan, urug'-qabila nomlari tarkibida esa to'da, jamlik, ko'plik ma'nolarini bildirgan. **Baliqchi** etnonimi tarkibida esa ushbu qo'shimcha har ikki ma'noni ham ifodalab kelgan.

Demak, **Baliqchi** oykonimi etimoni **baliqchi** etnonimi sanalib, nomning lisoniy shakllanishi quyidagi-

cha bo'lgan: *baliq+chi* > *baliqchi* > *Baliqchi*. Mutaxassislar ta'kidlaganidek, oykonimning paydo bo'lishida baliqchilik sohasining hech qanday aloqasi yo'q, chunki tarkibida baliqchi etnonimi bo'lgan boshqirdlar ham, qozoq va qirg'izlar ham qadimda baliqchilik bilan umuman shug'ullanmagan. Etonimning yuzaga kelishiga sabab ko'chmanchi xalqning o'troqlashishi yoki shahar va qishloqlarning paydo bo'lishi hisoblanib, *baliqchi* etnonimi – "shahar va qal'a qo'riqchisi" yoki "shaharlik" ma'nosini, *Baliqchi* oykonimi esa "baliqchi urug'iga mansub kishilar yashaydigan joy" sifatida talqin etiladi. Baliqchi etnonimini qadimgi davrlarda, asosan, chorvador qipchoq turkiy xalqlarida paydo bo'lganini hisobga olib, *Baliqchi* oykonimini ham bevosita qipchoq urug'lariga tegishli etnotoponim tarzida izohlash mumkin.

BALIQCHI KO'L – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasining Ellikqal'a tumanidagi qadimiy hudud nomi. *Валықчы, Валықчы кол* mikrotoponimini biz tadqiq qilayotgan joy geografik xususiyatidan kelib chiqib, zootoponim sifatida tahlil qilsak ham, aslida bu nomning yuzaga kelishi barcha hollarda ham zoonim bilan cheklanmaydi.

Baliqchi, Baliqli tarzidagi joy nomlari O'zbekistonning turli hududlari-

dagi mikro va makrotoponimlari tizimida mavjud. Shuning uchun ham T.Nafasovning "o'zak so'zning *baliq* (рыба) tushunchasiga mutlaqo aloqasi yo'q"¹ degan fikri shu nomli ayrim toponimlarga nisbatan to'g'ri bo'lsa, ayrim, xususan, Baliqli tarkibli gidronimlar yoki aholisining asosiy mashg'uloti baliqchilik bo'lgan Baliqchi nomli ovul, elatlarga nisbatan u qadar to'g'ri kelmaydi. Ana shularni hisobga olgan holda bunday toponimlar tahlilida turkiy tillardagi *baliq* shaklli ikkala tushunchaning qaysi biri muayyan toponim uchun asos ekanligini hudud tarixi, geografik sharoiti, aholisining kasb-kori kabi omillarni e'tiborga olgan holda belgilagan ma'qul. Buning uchun T.Nafasovning yuqoridagi fikrini "barcha hollarda ham" istisnosi bilan to'ldirsak, kifoya.

Qadimgi turkiy tilda ma'muriy-hududiy bo'linishni ifodalovchi *baliq* so'zi To'nyuquq yodgorligi, Manixey va Turfon matnlarida "shahar" ma'nosini anglatadi².

V.V.Bartold bu so'zning qadimgi turkiy bitiklarda qayd etilganiga asoslanib, uni barcha turkiy tillar uchun umumiy so'zlar sirasiga kiritadi.

V.V.Radlov *балық, палық* shaklidagi bu so'zning ma'nosini "shahar", "qo'rg'on" deb izohlagan³. Shuningdek, bu so'z turkiy tillarga oid eng qa-

¹ Nafasov T. "Baliqchi" nomining ma'nosi // Sharq yulduzi. №10. 1991. – B. 198-199.

² Дадабоев Х. Общественно-политическая и социально-экономическая терминология в тюркоязычных письменных памятниках XI-XIV вв. – Ташкент: Ёзувчи, 1991. – С. 41

³ Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. IV. – Сб.6. 1911. – С. 1496.

dimiy lug'atlardan biri ibn Muhanna lug'atida *balıyq* shaklida qayd etiladi¹. Bu so'z "shahar", "qo'rg'on" ma'nolarida toponimlar tizimida ancha vaqtgacha o'z ma'nosini saqlab qolgan bo'lsa ham, Mahmud Koshg'ariy qaydlaridan uning X-XI asrlarga kelib eskirganini aniqlash mumkin. Bu haqda Mahmud Koshg'ariy "*balıyq* – johiliya davridagi turklar va uyg'urlar tilida – shahar. Uyg'urlarning eng katta shaharlariga *Besh balıyq* deyilishi shundandir. Uyg'urlar boshqa bir shaharlariga *Yangi baliq* – yangi shahar deyдилar" – deb yozadi².

Balıyq so'zining "shahar" ma'nosi uning nisbatan keyingi shakliy va ma'noviy taraqqiyoti natijasi bo'lib, turkologlar, jumladan, S.Y.Malov, bu so'zning o'zi tarixan yasamaligi, ya'ni "loy" ma'nosidagi qadimgi turkiy *bal* o'zagi asosida yuzaga kelganini qayd etadilar³. G.Dyorfer bu so'z "devor" semasidan "qo'rg'on", "shahar" ma'nolariga qadar taraqqiy qilganini asoslaydi. Shu jihatdan *bal* o'zagi qadimgi turkiy Balasag'un toponimida ham ko'rinadi. Hozirgi mo'g'ul tilida

balg'as "shahar" ma'nosini anglatishi ham tasodifiy emas.

E.V.Sevortyaning mo'g'ul tilidagi bu so'zning tuzilishi turkiy *balıyq* – *balq* – *balaqa* (shahar) bilan o'zakdoshligini ta'kidlashi⁴, uning shakliy va ma'noviy ildizlari naqadar qadimiyligidan darak beradi. Ushbu toponim tarixiy-etimologik tahlilida S.P.Tolstov tomonidan taqdim qilingan talqinni ham ko'zdan qochirmaslik kerak⁵.

Yuqorida qayd etilganidek, *baliq* asosi bilan bog'liq toponimlarni faqat uning ma'muriy-hududiy ma'nosi nazarda tutilmaydi. Qrimning janubiy qirg'og'idagi *Balaklava* shahri⁶ yoki Volga va Don havzalaridagi joy nomlari tizimida *Balıykey*, *Balıykeyka* nomlarining uchrashi fikrimizning dalilidir. M.Fasmer bu joy nomlarini turkiy *balykly* (baliqqa boy) so'zi bilan bog'lab talqin qiladi⁷.

Ana shularni hisobga olgan holda, bizning hudud toponimiyasidagi *Balıqchı*, *Balıqlı kol* toponimlarini zoonimik tizim doirasida tahlilga tortishimiz o'rindir (Bu haqda qa-

¹ Мелиоранский П.М. О монгольском языке. – Санкт-Петербург: Типография императорской академии наук. Вак. Остр... 9 линия, № 12. – 1903. – С. 80

² Mahmud Kashg'ariy. Devonu lug'atit turk. Tarjimon va nashrga tayyorlovchi S.Mutalibov. II jild. – Toshkent: O'zFAN, 1960, – B. 67.

³ Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности. – М.-Л., 1954. – С. 368.

⁴ Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. (Общетюркские и межтюркские основы на букву "Б") – М.: Наука, 1978. – С. 59-60.

⁵ Толстов С.П. Города гузов // СЭ. №3. – С. 71-73.

⁶ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О.Н.Трубачева. Том 1. – М., 1964. – С. 112.

⁷ Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Перевод с немецкого и дополнения О.Н. Трубачева. Том 1. – М., 1964. – С. 119.

rang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

BALIQCHI OTA – ziyoratgoh. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi "Pichot" MFYga qarashli Baliqchi ota qishlog'ida joylashgan ziyoratgoh, nekronim.

Mazkur hududning tarixini tadqiq qilgan mutaxassislarining keltirishlaricha, Baliqchi otaning asl ismi Bahriddin bo'lgan. Baliqchi ota Ahmad Yassaviy izdoshlaridan bo'lib, Yassaviya tariqatining namoyandaligidan bo'lgan. Bahriddin (Baliqchi) ota yashab o'tgan yillar aniq emas (hozircha). Maqbaraga yaqin joydan katta soy oqib o'tadi. Bu soy shu yerning nomi bilan Pichotsoy deb nomlangan. Bahriddin otaning "Baliqchi" nomini olishiga u kishining mana shu soydan baliq tutib tirikchilik qilgani sabab qilib ko'rsatiladi. Masjidning hozirgi hovlisiga tutashib ketgan tepalikda qo'rg'on, istehkom joylashgan bo'lgan.

Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarida keltirilishicha Nurotani zabt qilgan Chingizxon shaxsan o'zi boshchiligida bu yerga yaqin joylashgan Zarnuh shahrini vayron qildi. Shu bosqinda mazkur "Baliqchi ota" masjidi-maqbarasi joylashgan joylardagi barcha narsa batamom vayron qilindi, xalqi qatl qilindi. Bu joy bir qancha vaqt xaroba va tashlandiq holda yotdi. Ko'p o'tmay tiklash ishlari olib borilib, yana gavjum maskanga aylandi. Ayniqsa, Shayboniylar davri-

da atrof qishloqlarda xalq ko'payib, bu joylar yanayam obod bo'ldi. O'sha paytlarda masjid barpo qilingan, ammo qayta qurilgan sanalari, qurgan shaxslar haqida aniq ma'lumotlar mavjud emas.

Demak, shunday xulosa qilish mumkinki, mazkur nomning Baliqchi toponimiga hech qanday aloqasi yo'q bo'lib, u "Baliqchi ota" chashmasi sifatida shifobaxshligi bilan ham hozirgacha mashhur.

BALQANQAYCHILI – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi qishloqning nomi. Aslida Balandqaychi bo'lishi kerak. Tarkibi: *balqan+qaychili*. Qadimgi turkiy tilda *bolqon – tog'* (Hasanov H. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – T., 1965. – B. 47). Turk tilida *balkan – usti o'simlik bilan qoplangan tog'* (Турецко-русский словарь. – М., 1945. – С. 110).

Qaychili – turkiy xalqlarga mansub urug'. O'zbek, qozoq, qoraqalpoq, boshqird xalqlarida shu nomdagi urug' mavjud. Qo'ng'iro't va kenagaslarning qaychili urug'i borligi ma'lum. Urug'ning tamg'asi qaychi shaklida bo'lgan. Balqanqaychili – yuqorida (tog'da) joylashgan qaychili urug'i vakillari yashaydigan joy. Qishloqning geografik o'rni va u yerda yashovchi aholining etnik tarkibi e'tiborga olinib, qishloq shunday nomlangan.

BALXI – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz, Qarshi tumanlaridagi qishloqlar nomi. *Balx* – Afg'onistondagi qadimiy shahar.

Balx+-i – balxlik, Balx shahri, viloyatidan kelgan kishi(lar). *Balx/balq/baliq* – turkiy tillarning eng qadimgi davriga xos soʻz, maʼnosi – *qoʻrgʻon, qishloq, shahar*. Qashqadaryo qovchinlarining balxi urugʻi mavjud.

BALXIYON – qishloq. Samarqand viloyatining Pstdargʻom tumanidagi qishloq nomi. Professor Z.Doʻsimov mazkur toponimni *“Balxlilar”* degan maʼnoni anglatishini qayd etadi¹. Aslida ham shunday. Chunki apellyativning birinchi komponenti *Balxi* – *balx//balq//baliq* tarzida shakllanib, u *“shahar”, “qoʻrgʻon”, “qishloq”* kabi maʼnolarni bildiradi. Apellyativning ikkinchi komponenti *yon* – tomon maʼnosidadir.

Ayrim manbalarda Balxi urugʻ sifatida ham qayd etiladi (T.Nafasov, 52).

Balx Shimoliy Afgʻonistonda, hozirgi Mozori Sharif shahrining gʻarbidagi koʻhna shahar. Shahar eramizdan oldin VII asrlardan maʼlum boʻlib, *Ummul Bilod (Shaharlar onasi)* deb yuritilgan va mazkur shahar Gʻarb va Sharqni boʻglab turgan “Buyuk ipak yoʻli”dagi yirik savdo markazlaridan biri boʻlgan.

BAMARDAK – qoya. Toshkent viloyatining Parkent tumanidagi qoya, Odamtosh ham deyiladi. **Bomardak** – tojikchada *Boboi mardak* – “buva” degani. Qoya odam shaklida boʻlgani uchun shunday atalgan. Kofirlar bosib kelganda bir qariya toshga aylanib qolgan ekan. Bu toponimiyada keng tarqalgan rivoyat.

BAND – qishloq. Navoiy viloyati Karmana, Xatirchi tumanlaridagi qishloq nomlari. *Band* – *“qoʻrgʻon, toʻgʻon, suv ombori, damba”* (qarang: Bandixan).

Oʻzbekistonda joy nomlari tarkibida uchraydigan irrigatsion termin. Togʻ daralariga qurilgan qadimiy gidrotexnik inshoot *band* deyilgan. Masalan, Jom qishlogʻi yaqinidagi suv omborining toʻgʻoni (XII asr) *Gʻishtband*, Eskioqchob qishlogʻi yaqinida Buxoro xoni Abdullaxon (1557–1598) tomonidan qurdirilgan *Abdullaxon bandi* ana shular jumlasidandir. Daryolarga qurilgan toʻgʻon ham *band* deb atalgan.

BANDISALOR – Aysi bilan Andijon oraligʻidagi joy. Axsidan Andijonga boradigan eng yaqin yoʻl Bandi Salor orqali oʻtgan va “Boburnoma”da “Bandi Salor yoʻli” deb qayd etilgan. “Axsidin namoz jumʼa vaqtida chiqib, Bandi Salor yoʻli bila namoz shom bila namoz xuftan orasida Andijongʻa keldim” (B. 51). Zahiriddin Bobur 905-yilning qish faslida (jumod ul-avval – shaʼbon /1499-y. dekabr – 1500-y. fevral), Kosonda joylashgan Sulton Ahmad Tanbalga qarshi jang qilish maqsadida, Andijondan safar qiladi va Bandi Salor yoʻli bilan Axsiga kelib, u yerdan Kosonga yuradi.

BANDIXON – tuman. Surxondaryo viloyati tarkibidagi maʼmuriy-hududiy birlik. Tuman hududi Surxon – Sherobod choʻlining shimoliy qismida joylashgan. Tumanga nom boʻlgan *bandixon* soʻzi fors-tojik tilida

¹ Doʻsimov Z., Egamov X. Joy nomlarining qisqacha izohli lugʻati. –T.: Oʻqituvchi, 1977. –B. 25.

“xon tomonidan qurilgan suv to‘g‘oni” ma‘nosini anglatadi. Nom dastlab *“suv to‘planadigan va taqsimlanadigan joy”* bo‘lgan. Keyinchalik gidronim shu atrofda paydo bo‘lgan aholi punktiga ham berilgan.

Tuman va shaharchaga nom bo‘lib o‘tgan Bandixon aslida qisq darada qurilgan to‘g‘on (band)ning nomi. Suv manbalari taqchil bo‘lgan Markaziy Osiyo sharoitida suvdan tejab-tergab foydalanish, mavsumiy suvlarni bir joyga to‘plab, ulardan unumli va oqilona foydalanish hamma davr-u zamonda g‘oyatda muhim ahamiyat kasb etgan. Shu maqsadlarni ko‘zlab, qadimdan hozirgi O‘zbekiston hududida suv omborlari va to‘g‘onlar qurilgan.

Bandixon to‘g‘oni qurilgan dara Boy-sunsoy vodiysi Takasakirdi tizmasini kesib o‘tgan joyda joylashgan. Uning uzunligi 10–12 km, tagining eng tor joyi 8–10 metr. Yonbag‘irlari tik, janubiy yonbag‘rida ba‘zan qiyaroq joylari ham uchraydi. Bandixon darasining yonbag‘irlari bo‘r davrining gil, gips, ohaktosh, alevrolit jinslaridan, suvayirg‘ich qismi paleogen ohaktoshlaridan tuzilgan. Ohaktosh jinslari qattiq bo‘lganidan kam yemirilgan.

Tarixiy ma‘lumotlarga ko‘ra, to‘g‘on XVI asrda shayboniylardan bo‘lgan Abdullaxon II (1534–1598) tomonidan pishiq g‘ishtdan qurilgan va unga mahalliy xalq Bandixon nomini bergan. Uning eni 30–35 metrni tashkil qiladi. Soy eng tor joyida to‘g‘on

bilan to‘silgan va o‘sha davrda hozirgi Bandixon – Qiziriq tekisliklariga suv chiqarish uchun xizmat qilgan. Abdullaxon II davrida karvon yo‘llarida sardobalar, rabotlar, kanallar, suv omborlari, ko‘priklar, chorbog‘lar bunyod etilgan. Bandixon to‘g‘oni va suv ombori ana shulardan biri hisoblanadi.

Bandixon tumani hududida bir qancha qadimiy qo‘rg‘on qoldiqlari topilgan. Arxeologik yodgorliklar va madaniy meros obyektlari O‘zbekistonning me‘morchilik, hunarmandchilik va dehqonchilik madaniyati tarixini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Tuman ma‘muriy markazi – Bandixon shaharchasi (2009-yildan).

BANGI//BANGILAR – qishloq. (Hozirda bu nomlar amalda qo‘llanilmaydi, biroq mahalliy aholi og‘zaki nutqida mavjud). Buxoro viloyatining Shofirkon, Olot tumanlaridagi qishloqlar nomlari. O‘zbek tilining izohli lug‘atida **Bangilar** quyidagicha izohlanadi: 1) *nasha chekuvchilar, nasha chekishga o‘rganib qolganlar, nashavandlar*; 2) *umuman giyohga (ko‘knori, qoradori va sh.k.ga) o‘rgan-gan odam, giyohvand, ko‘knori*¹. Qishloq nomi shu nomdagi o‘simlikning borligi asosida paydo bo‘lgan bo‘lishi mumkin.

Mazkur nomdagi toponimlar respublikamizning ko‘plab hududlarida mavjud bo‘lib, mustaqillikdan keyin ularning barchasi yangi nomlar bilan almashtirildi.

¹ O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili. 1981. –B.78.

BANOKAT//BINOKAT – Shohruxiya shahri oʻrnidagi oʻrta asrli shahar. Muqaddasiy asarida ilk bor tilga olinadi (BAF, III. C. 277) (*kat – shahar, qishloq*). Bu shaharning xarobalari Toshkent viloyatining Oqqoʻrgʻon tumani hududida joylashgan.

BAQANLIJAP – orol. Qoraqalpogʻiston Respublikasi Shumanay tumanidagi ovul nomi. Qoraqalpoqlarning qoʻngʻirot qabilasi tarkibida bir urugʻ baqanli deb atalgan; *Jap, yab (yop)* esa “kichkina kanal”, “kichkina ariq” maʼnosini anglatadi.

BAQAQANGLI – qishloq. Toshkent viloyati Oʻrta Chirchiq tumanidagi qishloq nomi. Baqaqangli – qangli qabilasi boʻlimlaridan biri boʻlishi mumkin (qarang: *Qangli*).

BAQIROQSOY – soy. Toshkent viloyatidagi soy nomi. Aygaing daryosining chap oʻzani, soy (Chirchiq daryosining tizimi). Baqiroq – balki tez oqayotgani uchun shunday nomlangan.

BAQIRCHI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi, Qamashi, Nishon, Dehqonobod tumanlaridagi qishloqlar nomi. Tarkibi: *baqir/paqir+chi*. Qadimgi turkiy tilda *baqir/paqir* – mis (metall turi); toʻrt gramm ogʻirligidagi oʻlchov birligi; mis tanga; pul birligi (Древнетюркский словарь. – Л., 1969. – С. 82). Baqirchi/paqirchi – *roʻzgʻor va bezak buyumlari yasovchi, mis bilan boshqa metallarni qorishtiruvchi usta*. Kasb-hunar soʻzidan urugʻ nomi yuzaga kelgan. Mangʻitlarning qoramangʻit boʻlimi tarkibidagi urugʻ

tarmogʻi – baqirchi. Urugʻ nomidan qishloqlar nomi hosil boʻlgan.

BAQQOLON – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. *Baqqolon* – arabcha soʻz boʻlib, “*mayda-chuyda roʻzgʻor mollari va oziq-ovqatlar bilan savdo qiluvchi doʻkondor*”, degan maʼnoni bildirgan¹.

Shunday ekan, *Baqqolon* – “*Doʻkonchilar, savdogarlar qishlogʻi*” maʼnosini anglatadi.

BAQQOLXONA – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi qishloq nomi. Baqqol nomi asosida hosil qilingan boʻlib, *Baqqolxona* – *baqqolchilik doʻkoni* demakdir. Baqqolchilik doʻkoni mavjud boʻlganligi va u yerda, asosan, savdo-sotiq bilan shugʻullanganligi sababli shunday nom olgan.

BARINCHA – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Aslida, *Bahrincha* soʻzining dialektal varianti boʻlib, mazkur toponim *bahrin* qabilasi nomi bilan bogʻliq hisoblanadi. Demak, nomning vujudga kelishiga etnotoponim asos boʻlgan.

BARKAD//ABARKAD – shahar. Samarqand viloyatining oʻrta asrdagi shaharlaridan birining nomi. Buzmajan rustogʻi (tumani)ning markazi. Samarqanddan 4 farsax (28–32 kilometr) masofada joylashgan. Temur davrida mazkur shahar oʻrnida Sheroz qalʼasi qurilgan. V.L. Vyatkin Sheroz Gʻazira qishlogʻining (Jomboy tumani) shimoliy tomonida boʻlgan, deb yozgan. Sheroz nomi XVII

¹ Oʻzbek tilining izohli lugʻati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili. 1981. –B.89.

asrga qadar tarixiy manbalarda uch-rab turadi.

Mahalliy aholi Misr nomi bilan ataladigan qadimiy qal'a xarobasini Sheroz qal'asining qoldig'i, deb ko'rsatishadi. Barkat (keyinchalik Sheroz) shahri o'rta asr tarixida muhim rol o'ynagan. Arablar davrida ham, temuriylar davrida ham mazkur shahar nomi siyosiy voqealar munosabati bilan bir necha bor tilga olingan. Akademik Y.F. Buryakov Samarqanddan 30 km uzoqlikdagi masofada joylashgan G'ishtlitepa yodgorligini (Bulung'ur tumani) Barkat shahri xarobasi, deb yozadi. Bulung'ur kanali bo'yidagi Bolg'alitepa yodgorligini esa Sheroz shahri, – deb izohlaydi.

Prof. Sh.S.Kamoliddin esa "*Aborkat* yoki *Borkat* shahrining qoldiqlari Samarqanddan shimoli-sharqdagi Oqtepametani qishlog'i yonida joylashgan", deydi (Ibn Xavkal. 2011:210). *Barkat* nomi sug'dcha "*bar*" – *baland* va "*kat*" – shahar, *qishloq* so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, "*Baland shahar yoki qishloq*" ma'nosidadir. O'rta asrlarda Buxoroda ham xuddi shu nomdagi qishloq bo'lgan.

BARKAMOLLIK – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahallaning nomi. Mustaqillik yillarida atalgan mazkur so'z "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha izohlanadi: "*Yetuklik, mukammallik holati, kamolot cho'qqisi*".

BARLOS – qishloq. Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi qishloq nomi. Qabila nomi bilan bog'liq

nom. Hozirgi vaqtda barloslarning avlodlari Chiroqchi, Koson, Shahrisabz, Boysun, Denov, Sariosiyo, Forish, Jizzax, Marhamat, Xo'jaobod, Nurota, Urgut, G'allaorol tumanlarida yashaydi. "Badoyi al-lug'at" asarida "*barlos*" so'zi – "mard, botir, qo'mondon", deb izohlangan.

BAROQ – qishloq. Navoiy viloyati Nurota, Xatirchi tumanlaridagi qishloqlar nomi. Baroqqishloq – Samarqand viloyati Ishtixon tumani. O'zbeklarning qatag'on, qo'ng'iroq, Nurota turkmanlarining qozayaqli urug'i tarkibida, shuningdek, qirg'iz urug'ida barak (baraq) etnonimi qayd etilgan.

BAROQTOM – qal'a. Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani hududidagi tarixiy qal'a. Toponimning baroq so'zi bilan hech qanday aloqasi yo'q. Nom aslida eron tillariga xos. V.A. Abayevning yozishi-cha, eron tilida *baroq* so'zi "chavandoz, xabarchi" demakdir. *Baroqtom* – "*xabarchilar to'xtab o'tadigan joy*" degan ma'noni anglatadi.

BAROTXO'JA – mahalla. Toshkent shahrining Mirobod tumanidagi mahalla nomi. Quyliqota, "Parvona", "Matonat" mahallalari bilan chegaradosh. 1936-yil tashkil qilingan, bunda mahallaning birinchi oqsoqoli Tursunboy Saliboyevning xizmatlari katta bo'lgan. Mahalla hududidan anhor oqib o'tadi. Aytishlaricha, ushbu anhorda qadimda Barotxo'ja ismli shaxs umrining oxirigacha mirob bo'lgan. Uning vafotidan so'ng anhor Barot-

xo'ja deb nomlangan. Mahalla ham shu shaxsga nisbat berilib, Barotxo'ja deb atalgan.

BAROZ//BAROZUN – qishloq. Navoiy viloyatining Qiziltepa tumanidagi qishloq nomi. Xuddi shunday nomdagi qishloq Jizzax viloyatida ham uchraydi.

Sug'd va fors tillarida *"balandlik"*, O'rta Osiyoning ko'pchilik hududlarida *"tepasi yassi baland qirlar"* baroz deb yuritiladi.

Jizzax viloyatidagi **Katta Baroz** hamda **Kichik Baroz** nomli toponimlar ham xuddi shu so'zdan hosil bo'lgan¹.

BARRAJ – qo'rg'on. Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanidagi qo'rg'onning nomi. *Barraj* – fransuzcha so'z bo'lib, "to'siq, to'g'on" ma'nolarini anglatadi [146: 64]. Ushbu joy XX asrning 50-yillarida Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumani va Chirchiq shahri o'rtasida Chirchiq GESlarining Bosh gidrobog'lanmasining to'g'oni qurilishi davrida vujudga kelgan.

BARZUVON – qishloq. Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi qishloq nomi. Mazkur Barzu toponimi sug'd tilida "baland", "bahaybat" ma'nosini anglatadi, *-on ("lar")* affiksi esa forscha ko'plikni ifodalovchi qo'shimcha hisoblanadi. Tali Barzu tepaligi nomi ham shu asosda yasalgan.

BATOSH – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qarshi, G'uzor, Yakkabog' tumanlaridagi qishloqlar nomi. Qadimiy o'zbek qabilasi – batosh.

Bir necha o'zbek qabila va urug'lari tarkibida ham batosh urug'i bo'lgan. Turkmanjuz (Surxon vohasi)larning voxtamg'ali bo'limida batosh urug'i borligi aniqlangan (B.X.Karmyшева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М., 1976. – С. 97).

Afg'onistonda ham o'tmishda batoshlar yashaganligi ma'lum (B.X.Karmyшева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М., 1976. – С. 128). Surxondaryoning Sho'rchi, Oltinsoy tumanlarida ham Batosh qishlog'i mavjud. Barcha batoshlar Afg'oniston hududidan kelishganini ta'kidlashadi. Qishloq atrofida yashovchi boshqa etnik birlikka mansub aholi Batosh deb atagan, nomlashda etnik tarkib e'tiborga olingan.

Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani. T.Nafasovning fikricha, batosh o'zbek qabilasi Qashqadaryo viloyatida yashashgan. Batosh urug'i, shuningdek, ko'chmanchi o'zbeklarning yuz qabilasi, ersari turkman qabilasi tarkibida ham qayd etilgan va batoshlar qirg'iz va boshqirdlarda ham bor.

BAXILTOG' – cho'qqi. Samarqand viloyati. Oqtog'ning g'arbiy davomi va Samarqand viloyatining shimoli-g'arbiy qismidagi tog' cho'qqisi. Baxil – "xasis, ziqna" ma'nosini anglatadi. Tog'ning past tog' ekanligi, shu bois balandlik mintaqalari ko'p emasligi va o'simlik hamda hayvonot dunyosiga nisbatan "kambag'alligi" obyekt-

¹ Do'simov Z., Egamov X. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. –T: O'qituvchi, 1977. –B.26.

ning shunday atalishiga asos bo'lgan bo'lsa kerak.

BAXITLI – aholi punkti. Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy tumanining shimoli-g'arbiy qismida, Chimboy shahridan 14 km uzoqlikda joylashgan QFY va aholi punkti nomi. Bu nom ideologik nom hisoblanib, xalq baxtli, shod-u xurram yashasin degan niyatda shunday nomlangan.

BAXMAL – tuman. Jizzax viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududi, asosan, tog' oldi tekisliklari va tog'lardan iborat. Nomshunos olimlar tomonidan tuman nomining etimologiyasi haqida aniq bir fikr bayon qilinmagan. Ko'pchilik mutaxassislar gazlama hisoblangan baxmalga bu so'zning hech qanday aloqasi yo'qligini ta'kidlashgan. Janubiy O'zbekiston toponimiyasini o'rgangan olim To'ra Nafasov baxmal so'ziga ta'rif berib, qovchinlarning bir urug'i boqmon (baqman), baxmal uning talaffuzda o'zgargan shaklidir, degan xulosani bayon qilgan. Bozorboy O'rinboyev ham yuqoridagi fikrni tasdiqlagan. Ammo qaysi til qonuniyatlari asosida baqman so'zi baxmal shakliga o'zgarganligi sabablari ochib berilmagan.

Tuman nomining etimologiyasi haqidagi yuqorida keltirilgan izohni ishonarli deb bo'lmaydi. Chunki hozirgi Baxmal tumani hududida o'tmishda baqman, boqmon yoki baxmal nomi bilan etnik guruh yoki qishloq qayd qilinmagan. Mavjud dalillarga asoslanib aytish mumkinki, tuman nomi

xuddi Forish, G'allaorol tumanlari nomlari kabi sobiq sho'rolar davrida paydo bo'lgan yasama (soxta) nomlar sirasiga kiradi.

Yana bir e'tiborli tomoni shuki, Baxmal tumani 1943-yili G'allaorol tumani negizida Qoraqishloq nomi bilan tashkil etilgan. Dastlab tuman markazi sifatida Qora qishlog'i tanlangan, ammo ko'p o'tmay qishloqni noqulay geografik o'rni, katta yo'l va yirik aholi punktlardan chekkada joylashganligi e'tiborga olinib, tuman markazi hozirgi O'smat shaharchasiga ko'chirilgan. Mahalliy ma'lumotlarga qaraganda, baxmal so'zi tuman nomi sifatida 1971-yili tuman qayta tashkil etilgan vaqtda paydo bo'lgan.

Sangzor vohasi tarixini o'rgangan arxeolog olim M.Pardayev ham tumanga qachon bu nom berilganligiga e'tiborni qaratish lozim deb hisoblaydi. Olimning yozishicha, tarixiy manbalarda ushbu voaha "yoryayloq" nomi bilan qayd qilingan. Balki vohaning aynan go'zal, yam-yashil va chiroyli tabiati uni shu nom bilan atalishiga sabab bo'lgandir. Mutaxassislar tomonidan tuman nomiga asos bo'lgan baxmal so'zining kelib chiqishi va etimologiyasi sinchiklab o'rganilishi maqsadga muvofiq.

Tuman ma'muriy markazi O'smat shaharchasi (1971-yildan). Nomning Usmat talaffuzi ham bor. O'smat so'zining ilmiy etimologiyasi aniqlanmagan bo'lsa ham, oykonimning kelib chiqishi to'g'risida ko'plab afsona va rivoyatlar mavjud. Tarixchi S.Ravsha-

nov "Baxmal tarixi" kitobida: "O'smat buyuk kishilarni tarbiyalab voyaga yetkazgan maskandir, qadimda bu hududdan Buyuk Ipak yo'li o'tgan. Tuman markazidagi eng so'lim go'shada, Dunyotepa poyida hazrat Usmon ota ziyoratgohi bor.

Rivoyat qilishlaricha, u kishi dushmanlar ta'qibidan qochib, tepa poyida yashirinadi va sirli ravishda g'oyib bo'ladi. Zamonlar o'tib e'tiqodda sobit xalq tomonidan bu muqaddas joyda hujra barpo etilib, ramziy qabr o'rnatilgan. Bu joyning O'smat deb atalishi ham shu kishining nomi bilan bog'liq bo'lishi mumkin, degan taxmin mavjud", - deb yozgan.

Abu Sa'd Abdulkarim Somoniyning "Kitob al-ansob" ("Nisbalar kitobi") asarida (XII asr) Usmatning nomi "Usmand" shaklida berilgan. Usmatdan fiqhshunos Abul Fath Muhammad ibn Abdulhamid al-Usmandiy as-Samarqandiy (XII asr), Abdullo Usmatiy ibn Muhammad Yusuf Xalifa ("Sharh al-Ilyos" asarini yozgan) yetishib chiqqan. Nomning xalqona etimologiyalari ishonchsiz.

BAXMALBOP//BAXMALBOFON - mahalla va qishloq. Farg'ona viloyatining Qo'qon shahridagi mahalla nomi bo'lsa, shu hududning o'zida va Buxoro viloyatining Buxoro tumanida Baxmalbofon deb atalgan qishloq ham mavjud.

Ushbu nom Baxmal so'zi asosida shakllangan hisoblanib, barxat, duxobadir. *Baxmalbof* nomi forscha bo'lib, "Duxoba tikadigan shaxs yoki

baxmalga o'xshash mato, gazlama" kabi ma'nolarni ifodalasa, *-on* - ko'plik son qo'shimchasi sanaladi.

Yuqoridagilarga asosan **Baxmalbofon** toponimi barxat tikuvchilar, baxmalchilar qishlog'i ma'nosini ifodalaydi. Biroq bu o'rinda, bizningcha, Baxmalbof - baxmal tikuvchi emas, balki baxmal to'quvchi ma'nosidadir.

BAXSHI QUDUQ - quduq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumandagi quduq nomi. Gidronimining birinchi komponenti "xalq qo'shiqlari va dostonlarini yoddan kuylovchi shoir; oqin; irim-sirimlar qilib, duolar o'qib, dam solib davolovchi tabib" ma'nolarini [O'TIL.1, 180], ikkinchi komponenti quduq "suv olish maqsadida vertikal tarzda qazilgan tor va teran chuqurlik; gidrotexnik inshoot" ma'nosini anglatadi [O'TIL. 5, 364].

Demak, mazkur nomni antropogidronim sifatida baholash mumkin, chunki "muayyan shaxs (baxshi) tomonidan, uning shofyeligida qazilgan yoki unga tegishli quduq" ma'nosini ifoda etadi.

BAXSHITEPA - qishloq. Surxondaryo viloyatining Sho'rchi hamda Samarqand viloyatining Toyloq tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Xo'ja Asrorning vaqf hujjatlarida Samarqand atrofida Baxshikent kanali qayd etilgan (O.D.Чехович. Самаркандские документы. С. 246). V.V. Bartoldning fikricha, baxshi sanskritcha *bxikshu* - "sufizm darveshi".

Mo'g'ullar hukmronligi davrida *baxshi* - "kotib, mansabdor shaxs"

ma'nolarini ifodalagan. 1920-yili Kalkuttada nashr qilingan Chig'atoy lug'atida *baxshi* so'zi "noib, tabib, nozir, ovchi" sifatida tushuntirilgan (Л.Бударов. Сравнительный словарь, т. I. С. 245).

Buxoro xonligida kirim-chiqim resurslari bilan shug'ullanuvchi, mamlakat qurilishi uchun mablag' ajratuvchi *baxshi* deb atalgan. Hozirgi o'zbek tilida *baxshi*: 1) to'quvchi; 2) ruhoniylar, sehrkar. Qo'ng'iroq qabilasining bir qismi *baxshi* atalgan (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 93).

BAXSHIVOY – qishloq. Samarqand viloyatining Pstdarg'om tumanidagi qishloq nomi. *Baxshivoy* – Zarafshon vodiysidagi arabcha etnonim sanilib, mazkur hududning nomlanishiga o'sha etnonim asos bo'lgan.

BAXSHIYON – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. O'zbek tilining izohli lug'atida *baxshi* so'zi quyidagicha izohlanadi:

1) xalq dostonlarini kuylovchi shoir, oqin;

2) *etn.* duolar o'qib, dam solib irim-sirimlar qilib davolovchi tabib;

3) *tar.* Buxoro xonligida: qurilish uchun hisob-kitob yurituvchi lavozimli kishi¹.

V.V. Bartoldning yozishicha, **Baxshiyon** – *baxshi* so'zi sanskritcha *bxikshu* "budda qalandari" so'zidan kelib chiqqan. Mo'g'ullar davrida *baxshi* deganda mirzo, kotib, katta amaldor kishi tushunilgan. 1920-yilda bosilgan "Chig'atoycha lug'at"da *baxshi*

so'ziga "*rohib, jarroh, nozir, ovchi*" – deb izoh berilgan. Buxoro xonligida hukumat tomonidan quriladigan imoratlar uchun sarf qilinadigan mablag'larni daromad-xarajat qilib turadigan shaxs *baxshi* deyilgan. Hozirgi o'zbek tilida *baxshi* so'zi ikki ma'noni anglatadi:

1. Xalq orasidan chiqqan badihago'y oqin, shoir.

2. Emchi, shomon, sehrkar. XX asrgacha O'zbekistonning ko'pgina joylarida (masalan, Samarqand, Qashqadaryo viloyatlarida) har bir qishloqda bir necha *baxshi* (shomon) bo'lgan. *Baxshichilik* ko'pincha avloddan-avlodga o'tgan. *Baxshilar* aksar ayollardan chiqqan. Qo'ng'iroq qabilasining kichik bir tarmog'i – *baxshi* deb atalgan². Biroq Xorazmda *baxshilar* faqat erkak kishilar hisoblangan, xalq og'zaki ijodi yo'lida ijod qiladigan qo'shiqchilarga xalfa deb aytiladi.

BAYDOQCHI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Muborak, Kasbi tumanlaridagi qishloq nomi. O'tmishda bu qishloqni *Neko'z/ Nekuz* ham deyishgan. *Neko'z, baydoqchi* – mang'itlarning oqmang'it bo'limiga qarashli urug'lar. "O'zbek xalq dostonlarida *baydoq* – "bayroq". Turkman tilida *bayroqchini baydaq* deyishadi. Uch qismidagi qo'ndoqqa ipak popuk taqilgan bayroqni ko'tarib yuruvchi harbiy kishi – *baydoqchi*. Harbiy atama etnonimga aylangan. Etnonimdan qishloq nomi yuzaga kelgan.

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili. 1981. –B.86.

² Karmisheva B.X. Ko'rsatilgan asar. –B.93.

BAYKEQUM – qumlik. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtako‘pir tumani “Mulik” OFY hududida joylashgan qumlik nomi. Qumlik nomining kelib chiqish tarixiga ko‘ra qumlik yonida Bayke ismli yoshi ulug‘ inson istiqomat qilgan ekan.

BAYOT – qishloq. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Beruniy tumanidagi qishloq nomi. Etnotoponim. O‘zbekistonning boshqa hududlarida, jumladan, Qoraqalpog‘iston Respublikasi, Xorazm vohasida, Buxoro viloyatida ko‘plab uchraydigan qishloq nomidir.

Mahmud Koshg‘ariy yigirma ikki urug‘i orasida to‘qqizinchisi *bafat* deb tilga olar ekan, bu so‘z arg‘u tilida “*xudo, tangri*” degan ma‘noni anglatishini ham qayd qiladi¹.

A.N.Samoylovich mazkur nomni totemik ma‘nodagi bu so‘z qabila nomi bo‘lib xizmat qilgan bo‘lsa kerak, deb hisoblaydi². Uning fikricha, bu so‘z *bayan* “boy” so‘zining ko‘plik formasi bo‘lib, *-t* affiksi orqali hosil qilingandir.

Rashiddinning qayd etishicha, *Bayat* antroponimik nom bo‘lib, Kunxanning ikkinchi o‘g‘lining ismidir. Bu so‘z “*baxtli va rahmdil*” degan ma‘noni bildiradi³.

Bu nom bilan ataluvchi hududlar Ozarbayjonning bir qancha joylarida, Turkmaniston, Eron, Ozarbayjon va

Iroq respublikasi, shuningdek, Turkiyada ham mavjud⁴.

Ushbu etnonimga asos bo‘lgan qadimgi turkiy *bay* so‘zining etimologiyasi, turkiy xalqlar tarixining turli davrlarida anglatgan ma‘nolari, shuningdek, mazkur so‘z asosida hosil bo‘lgan yangi apellyativlar, qo‘shni xalqlar tiliga o‘zlashish sabab va omillari xususida V.V.Radlov, N.A.Baskakov, S.Y.Malov, E.V.Sevortyan kabi olimlar tomonidan e‘tiborli fikrlar bayon qilingan.

Qayd etilgan ishlarni umumlashirib tahlil qilgan N.Kudachina ham o‘zining mavzuga doir yangi mulohazalari bilan boyitgan (Bu haqda qarang: D.Yo‘ldoshev. Janubiy Qoraqalpog‘iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, 2012).

BAYOTQISHLOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg‘om tumanidagi qishloqlar nomi. Bayot urug‘i yashaydigan qishloq bo‘lganligi uchun shunday nomlangan (Ataniyozov, 1980: 347).

BAYROQ TEPA – tepalik. Samarqand viloyatining Qo‘shrabot tumanidagi tepalik nomi. Bu oronim xalq etimologiyasiga ko‘ra, mazkur tepalikda o‘z zamonida bayroq o‘rnatilgan. Ayrim toponimistlarning fikricha, “bayri” “manzil, makon” so‘zi toponimga asos bo‘lgan (S.D.Nominxa-

¹ Mahmud Kashg‘ariy. Devonu lug‘otit turk. Birinchi tom. –Toshkent: Fan, 1960. –B. 186.

² Самойлович А.Н. Богатый и бедный в тюркских языках//Известия АН СССР отд. общ. наук. 1936. №4. – С. 31-32.

³ Расъхид-аддин. Сборник летописей. Том I. Кн.1. Перевод с персидского Л. А. Хещгурова. – М., 1952. – С. 88.

⁴ Гусаинзаде А. Параллели огузских этнонимов в современной топонимии Азербайджанской ССР // Советская туркология. №4,1977. – С. 47-51.

nov). -ak kichraytirish ma'nosini bildiruvchi affiks.

V.I.Abayev eron tillarida "bayroq" – "toychoq, ot" degan ma'noni berishini aytadi [Abayev, Slovar, 1, 232; qarang: Do'simov, 1977:24].

Shunday ekan, mazkur oronimni "tepalikdagi kichik bekat" deb izohlash mumkin.

BAYROQCHI – qishloq. Buxoro viloyatidagi qishloq nomi. Ayrim mahalliy aholi vakillari mazkur toponimning nomini hozirgi *bayroq (alam)* so'zlari bilan bog'lashadi, biroq u ishonchsizdir.

Ayrim toponimistlarning fikricha, mazkur nom mo'g'ulcha *bayri* "manzil, makon" so'zi orqali hosil qilingan bo'lib, mazkur toponimning yasashiga asos bo'lgan va *Bayroqchi* – "manzilga to'xtagan kishi" ma'nosini anglatgan (S.D.Nominxanov).

B.I.Abayev esa eron tillarida *Bayroq* – "toychoq, ot" ma'nosini ifodalashini qayd etadi (Б.И.Абаев. Словарь. 232).

Bizning fikrimizcha, *Bayroqchi* toponimi aynan shu so'z bilan aloqadordir va u "Otboqar yoki Otboqarlar qishlog'i" ma'nosini ifodalaydi.

BAYTALCHI – qishloq. Farg'ona viloyatidagi qishloq nomi. Avvalo, ta'kidlash joizki, *Baytalchi* toponimining *baytal* so'ziga hech qanday aloqasi yo'qdir.

Aslida, mazkur toponim *baytur* so'zi asosida vujudga kelgan (Q.Yusupov. Ayrim toponimlar masalasi// O'zbek tili va adabiyoti. 1966. 1-son,

17-bet). *Baytur* – "o'rish arqog'i juftlama qilib chiritilgan ipdan to'qilgan gazlama" ma'nosidadir.

Demak, *Baytalchi* yoxud *Bayturchi* – "gazlama to'quvchilar" ma'nosini anglatadi.

BAYTQO'RG'ON – qishloq. Toshkent viloyatidagi qishloq nomlaridan biri. *Bayt* va *qo'rg'on* so'zlarining qo'shilishi natijasida hosil bo'lgan. Mahalliy aholi vakillari, shuningdek, ayrim ijodkorlar mazkur toponim tarkibidagi *bayt* so'zini *bayt, g'azal* bilan aloqador ekanligini qayd etishadi, aslida esa, uning *bayt, g'azal* kabi adabiyotshunoslik terminlariga hech qanday bog'liqlik tomoni yo'q bo'lib, *bayt* so'zi arab tilidan o'zlashib, u o'zbek tilida "mustahkamlangan", "saqlanlan", "qo'riqlangan" kabi ma'nolarni anglatadi.

Shunday ekan, *Baytqo'rg'on* toponimi – "*Bayti qo'rg'on*", ya'ni "*mustahkamlangan qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

BAZZOZLAR – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasi Mang'it tumaniidagi qishloq nomi. Mazkur *Bazzoz* toponimi arab tilidan o'zlashgan bo'lib, "*Ip, gazlama bilan savdo qiluvchi do'kondor*" (baza – gazlama) ma'nosini anglatadi va -lar ko'plik hosil qiluvchi qo'shimcha topofarmat hisoblanadi. Toponim tarkibida ma'lum bir bazzoz va unga yaqin kishilarning shu qishloqda yashashini anglatadi.

Respublikamizning boshqa viloyatlari, jumladan, Xorazm hamda Buxoro viloyatlarida bazzoz so'zi orqali hosil

qilingan toponimlar mavjud, masalan: *Bazziovul*, *Bazzoz qal'a* kabi toponimlar shular jumlasidandir.

BAG'ANALI – qishloq. Jizzax viloyatining G'allaorol va Forish hamda Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on, Pastdarg'om tumanlaridagi qishloqlar nomi; Qorabag'anali – Jizzax viloyati Forish tumani. Bag'anali etnonimi qoraqalpoqlarning qipchoq, qozoqlarning arg'in va nayman, o'zbeklarning yuz qabilasi tarkibida qayd qilingan.

Undan tashqari, o'zbek qabilasi minq tarkibida bog'olan urug'i tilga olingan. Ta'kidlash mumkinki, *bag'anali* va *bog'olan* etnonimlari aynan bir xildir. Qolaversa, Xorazm viloyatining Urganch tumanida Bag'alanchi bor. *Bag'anali* – “*qorako'l terisi bilan*” (*Bag'ana* – *qorako'l terisi*).

BAG'ANALIARIG'I – ariq. Samarqand viloyati Paxtachi tumanidagi ariqning nomi. Bu ariq ochamayli, vaxtamg'ali, kenagas, qozoqli kabi urug'lar tarkibiga kiruvchi aholi nomi bilan bog'liq holda atalgan. “*Bag'ana*” so'zining “*ustun*” ma'nosi ham bor.

BAG'DOD – tuman. Farg'ona viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududi, asosan, tekislik, janubi-g'arbida toshloqli dasht yerlar bor. Bag'dod juda qadimiy nom, yozma manbalarda ikki ming yildan buyon qayd qilib kelinadi. O'zbekiston joy nomlari tarkibida diniy e'tiqodlar bilan bog'liq toponimlar ko'plab topiladi. Ularning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan omillar ham turlicha. Bun-

day geografik nomlar qatoriga Bog'dod – “Alloh in'om etgan” nomini kiritish mumkin.

Shaharcha va tuman nomining etimologiyasi haqida bir qancha rivoyatlar mavjud, shulardan eng keng tarqalgani: Bog'i Dod (Dodning bog'i) va But (sanam) tuhfası. Rus sharqshunos olimi V.V.Bartold Bag' so'zini eroniy tillarda “xudo” degan ma'nosi borligini ta'kidlaydi. Olim o'zining “Eronning tarixiy-geografik tavsifi” nomli asarida Bog'iston degan joyga “Xudo maskani” deb ta'rif bergan.

Taniqli toponimist olim H.Hasanov Bag'dod nomini quyidagicha izohlagan: *bog'* – “Alloh”, *dod* – “tuhfa”, ya'ni “Allohning tuhfası”. Demak, Toshkent viloyatidagi *Bog'iston*, Jizzax viloyatidagi *Bog'don*, Xorazm viloyatidagi *Bog'ot* kabi qadimiy nomlarni talqin qilishda *bag'* yoki *bog'* so'zining qadimiy ma'nosini ham inobatga olish zarur. E'tiborli tomoni shuki, olim har qanday geografik nomni mintaqa tarixi va tabiiy sharoiti bilan bog'liq holda o'rganishni maqsadga muvofiq deb hisoblaydi.

Mutaxassislarning fikricha, O'zbekiston toponimiyasi tarkibidagi diniy e'tiqodlar bilan bog'liq toponimlarning negizini tashkil qiluvchi so'zlar ancha qadim davrda mahalliy xalqlar tiliga o'zlashgan va ular bevosita arablarning Movarounnahrni ko'p asrlik istilosi bilan bog'liq. Olimlar, diniy toponimlar orasida avliyolar, payg'ambarlar va har xil diniy e'tiqodlar bilan bog'liq bo'lgan nomlarning ko'pligini alohida qayd qilishgan.

Tuman ma'muriy markazi Bag'dod shaharchasi (1962-yildan). Shaharcha 1894–1962-yillarda Serovo deb atalgan. Bu nomni shaharchaga XIX asrning oxirida Rossiyadan ko'chirib keltirilgan ruslar berishgan.

BAG'DODAK – qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani Primkent qishloq kengashi nomi. *Bag'dod* va *-ak* affiksidan yasalgan toponim. "*Kichik Bag'dod qishlog'i*" ma'nosini ifodalaydi.

BAG'ISH – qishloq. Farg'ona viloyatining Dang'ara, Namangan viloyatining Chortoq tumanlariga tegishli oykonim. *Bag'ish* qirg'izlarning o'ng qanot guruhiga kirgan yirik urug' nomlaridan biri. Ushbu birlik qirg'izlarning *cho'ngbag'ish* // *chuybag'ish*, *saribag'ish*, *qorabag'ish*, *oriqbag'ish* kabi urug' nomlari tarkibida ham uchraydi.

K.Marqayev tadqiqotlariga ko'ra *bag'ish* etnonimi V-VI asrlardan ma'lum bo'lib, uning qadimiy ma'nosi – *bug'u*. Demak, etnonim kishilarning totemistik qarashlari natijasida vujudga kelgan va turkiy, jumladan, qirg'iz xalqlarida *bug'u* muqaddas jonivor sanalgan.

Farg'ona vodiysining turli hududlarida *bag'ish* leksemasi asosida yasalgan *Cho'ngbag'ish* (qirg'. *cho'ng* – "katta" – Katta bag'ish), *Qorabag'ish*, *Ariqbag'ish* singari etnotoponimlar uchraydi, lekin ularning yozilishida imloviy jihatdan xilma-xillik kuzatiladi. Bu esa o'z navbatida joylarda toponimik bilimlarning kamligi va ularga bee'tiborlikdan dalolat beradi. Ma-

salan: *Cho'mbog'ish* (Farg'ona viloyatining Buvayda tumani), *Cho'nbog'ish* (Farg'ona viloyatining Rishton tumani), *Bog'ish* (Farg'ona viloyatining Dang'ara tumani), *Cho'mbog'ich* (Andijon viloyatining Xonobod shahri, Oltinko'l tumani), *Qorabog'ish* (Andijon viloyatining Marhamat tumani), *Cho'nbag'ish* (Namangan viloyatining Yangiqo'rg'on tumani) kabi.

BASHIR – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kitob tumanidagi qishloq nomi. Beshir (tojik tilli qishloqlar aholisi nutqida) talaffuzi ham bor. *Be+shir* (f-t) so'zi asosida ona sutini emmasdan o'sib ulg'aygan kishi ismi (Beshir) bilan bog'lab izohlashga mayldorlar mavjud.

Bashir – o'zbek xalqi tarkibiga kirgan urug', qadimiy etnonim, qishloq nomi sifatida saqlanib qolgan. O'zbekistonning qadimiy aholisi bo'lmish qatag'onlarning bashir urug'i borligi aniqlangan (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М., 1976. – С. 105).

BACHKI – Samarqand viloyati Samarqand tumani. *Bachki* – *o'simlik yonidan o'sib chiqqan shox-shabba*. Etnonim bo'lishi mumkin. Байулы qozoq qabilasida bachik urug'i qayd etilgan (Н.А.Аристов. Заметки об этническом составе. С. 280).

BACHQIR – shaharcha. Farg'ona viloyatining Buvayda tumanidagi shaharcha nomi. *Bachqir* toponimining "bos" va "qir" yoki *boj gir* – "solliq sol" so'zlariga aloqasi yo'q. Toponim

urug' nomi asosida yasalgan bo'lib, 92 o'zbek qavmlari ro'yxatida turlicha nomlar bilan, masalan, muallifi noma'lum bo'lgan "Solnomayi xoja Abdulhakim Termizi" asarida *bachqir*, "Asomiyi navadu du firqayi o'zbek" asarida *bochqir*, "Tuhfat at-tavorixi xoniy" asarida *bojqir* (*boshqird*) tarzida yuritiladi.

Etnograf olim N.Elmuurodov ushbu urug' nomini tarixiy manbalarda yana quyidagi variantlarda uchrashini qayd etadi: *boshqird // boshqirt // bojqir // boshqir // bachqir // pachqurt // boshqurt // beshqurt // boshg'irt* kabi.

Demak, *bachqir* urug' nomi *boshqird* etnonimining o'zaro variantdoshi hisoblanadi. O'Qoratoyev *bosh + qird // bosh + gurt* etnonimining kelib chiqishini totem asosidagi "*bash karayshkыр*", ya'ni "*yo'l boshlovchi qashqir, bo'ri*" tarzida izohlaydi. Urug' nomi bora-bora joy nomiga aylangan.

BEDANA – Samarqand viloyati Bulung'ur tumani. Hech qanday qo'shimcha komponentlarsiz toza asos, toponim sifatida deyarli uchramaydi, uchrasa ham o'zining komponentlaridan birini takrorlaydigan toponimlar – ellipslar.

Samarqand atrofida Bobur davrida (XV–XVI asrlar va undan keyin ham) xon mulozimlariga ov qilish uchun xizmat qilgan "Bedana qo'rig'i" nomli qo'riqxonaga bo'lgan.

BEDANAQO'RIQ – Samarqand yonidagi joy nomi. Amir Temurning Dilkusho bog'ining janub tomonida (Panjakentga ketadigan yo'l yaqini-

da) bo'lgan. Bedanaqo'riq – o'zlashtirilmagan keng yaylov, shu yerda bedana ko'p bo'lgan va xon tomonidan qo'riqlangan, ya'ni qo'riq hisoblangan. Bu qo'riq to'g'risida Bobur bunday deydi: "Yana bir o'lang Bedana qo'rug'idur, Dilkusho bog'i bilan Samarqand orasida voqe bo'lubtur" (BN, 107).

BEDARAK – qishloq. Farg'ona viloyati Bag'dod tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponimning etimologiyasi aniq emas. O'zbek tilida "*bedarak*" – *daraksiz, nom-nishonsiz* degan ma'noni bildiradi.

BEGISING QUMI – qumlik. Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Qoraoy" OFY hududida joylashgan qumlik. Qumlikning bunday atalishiga qoraqalpoqlar tarixidagi tarixiy shaxs Aydosbiyning ukasi Begis shu qumlikka yaqin joyda yashaganligi sabab bo'lgan.

BEGISH – qishloq. Samarqand viloyati Qo'shrabot hamda Qashqadaryo viloyati Kitob tumanlaridagi qishloqlar nomi. Toponimining kelib chiqishi haqida uch xil taxmin mavjud:

1. Bu toponim "begning ishi" ma'nosini anglatadi: *begning ishi > begishi > begish > Begish*. Bu holda qaratqich kelishigi qo'shimchasi tushib qolgan va ikki so'z birikib, qo'shma so'zga aylangan. So'ngra u toponimik leksika sathiga ko'chgan.

2. Etnonimdan hosil bo'lgan joy nomi: *begshi > Begish*. Qatag'on urug'ining bir bo'limi *begish* deb atalgan.

3. Odamlar "Beglar yashagan joy" ma'nosida topoobyektga **Begish** deb nom berishgan: *beg+-ish > begish > Begish*. Bunda beg so'zi ba'zi amaldorlarga beriladigan unvon, bunday unvonga ega bo'lgan amaldorlar ma'nosini ifodalaydi, *-ish* topoformanti ko'plik ma'nosini bildiradi: *beg+-ish > begish > Begish*. Bu joy nomi toponimik derivatsiya jarayonida hosil bo'lgan. Uning etimoni *beglar* ma'nosidagi *begish* yasama so'zidir. Shu o'rinda T.Nafasovning ushbu toponim etnonimdan shakllangan etnotoponim degan fikriga qo'shilmaymiz. Bizningcha, yuqorida keltirilgan uchinchi fikrda asos bor: *beklar* yashagan joyning shunday atalishi tabiiy. Uning etimoni *beglar* ma'nosidagi *begish* yasama so'zi hisoblanadi.

BEGLARQISHLOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. Qabila boshliqlari yoki yirik harbiy sarkardalar unvoni bilan bog'liq nomlar tarkibida "bek" so'zi qo'llangan. Pastdarg'om tumanidagi "Beklar", Urgut tumanidagi "Beklar ravot" nomli qishloqlar nomi ham shunday hosil bo'lgan.

BEGLIK – qishloq. Navoiy viloyati Konimex tumanidagi qishloq nomi. "Beglik" bu yerda beklar tomonidan boshqariladigan ma'muriy birlik sifatidagi "beklik"ni ifodalamaydi, balki "dehqonchilik", "o'qituvchilik" umumiy ma'nolariga ega. *Beglik* – "beklar", "beklar yashaydigan qishloq" yoki "beklarga tegishli qishloq".

BEHIZOR – Farg'ona viloyatida keng tarqalgan joy nomlaridan biri. O'simlik va daraxt nomlari bilan ataladigan aholi manzilgohlari ko'p takrorlanishi kuzatiladi. Bunday fitooykonimlar tarkibidagi *-zor* qo'shimchasi ma'lum turdagi o'simlikni shu yerda keng tarqalganligini bildiradi. Viloyatda *Anjirzor, Bodomzor, Gulzor, Do'lanazor, Qayrag'ochzor, Ko'kalamzor, Ko'chatzor, Limonzor, Lolazor, Mevazor, Nokzor, Olmazor, Olchazor, Terakzor, Tokzor, Tolzor, Tutzor, Uzumzor, O'rikzor, Chamanzor, Chilonzor, Shaftolizor, Yulg'unzor* kabi qishloq va mahallalar nomi qayd etiladi. Bu nomlardan *Behizor, Mevazor* 3 martadan, *Uzumzor* 5 marta, *Bodomzor* 7 marta, *Gulzor, Olmazor, O'rikzor* 10 martadan takrorlanadi.

BEKAT – Jizzax viloyatining Forish tumani, Samarqand viloyatining Samarqand tumani, Farg'ona viloyatining Oltiariq tumani. Chuqurbekat – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani. *Bekat* – "kordon", "o'rmon xo'jaligi", "pochta stansiyasi", "karvon-saroy" ma'nolaridagi ruscha – "beket" (fransuzcha – "piket") so'zidan kelib chiqqan. Qozoqlarning alimuli qabilasida beket urug'i bor (В.В.Востров. Родоплеменной состав и расселение казахов на территории Тургайской области. – Труды Института истории, археологии и этнографии АН Казахской ССР. – Алма-Ата, 1962. С. 87.).

BEKENCHILAR – qishloq. Xorazm viloyatining Urganch tumanidagi qishloq nomi. *Baken* – sudlarning tergov

olib borishi uchun langarda suzuvchi belgi. *Bekenchi* – bakenlarni o‘rnatish va kuzatish bilan shug‘ullanuvchi; *-lar* – ko‘plik qo‘shimchasi.

BEKLAR//BEGLAR – qishloq. Jizzax viloyatining Jizzax tumani, Samarqand viloyatining Pastdarg‘om tumani, Farg‘ona viloyatining Farg‘ona tumani va Buxoro viloyatining Buxoro, Kogon, G‘ijduvon tumanlaridagi qishloqlar nomlari.

Bek – 1) taniqli shaxsning maqomi, 2) feodalizm davrida O‘rta Osiyo xonliklaridagi qaysidir bir shahar yoki tuman boshqaruvchisi (*-lar* – ko‘plik qo‘shimchasi; bu yerda toponim hosil qiluvchi formant rovida).

Beglar//beklar – *urug‘, urug‘ tarmog‘i*. Qashqadaryo mang‘itlari oqmang‘it bo‘limi, mirishkorlarning bir kichik tarmog‘i – beglar//beklar deb yuritilgan. Qo‘ng‘irotlar oyinni bo‘limidagi beshbola urug‘ining bir bo‘lagi ham **beglar//beklar** deb atalgan.

Boshqacha izoh: Buxoro xonligida beklarbegi yuksak lavozim va unvon hisoblangan. Viloyat yoki katta shaharlarning hokimi beklarbegi deyilgan. Qarshi bekligini ana shu unvon va lavozimdagi kishi boshqargan. Zikr qilingan joylar beklarbegining suyurg‘oli (suyurg‘ol – shoh, xon, amir tomonidan amaldor va sarkardalarga alohida xizmati uchun in‘om qilingan yer-suv, yer-mulk¹) bo‘lgan. Natijada Beklarbegi soddalashib, qis-

qarib beklar tarzida nutqda qo‘llangan bo‘lishi va shu tariqa **Beglar//Beklar** deb atalganligi mulohazasini asosli deb qarash mumkin².

BEKLAR BULOQ – buloq. Samarqand viloyatining Qo‘shrabot tumanidagi buloq nomi. Qo‘ng‘irot qabilasining oyinni bo‘limida beshbola shoxobchasi bo‘lib, u yigirma to‘pdan iborat [Z.Ziyotov, 40]. Ana shu to‘plarning biri “beklar // beglar” deb ataladi [T.Nafasov, 30-31]. Shuningdek, mang‘itlarning oq mang‘it urug‘i va mirishkorlarning tarkibida ham “beglar” to‘pi mavjud [S.Qorayev, 36]. Geografik termin “buloq” “yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joyi, chashma” [O‘TIL. 1, 371].

Shunga binoan bu gidronimni “*beklar // beglar to‘pi aholi yashaydigan qishloqdagi buloq*” deb izohlash mumkin.

BEKLARSOY – qishloq. Samarqand viloyatining Qo‘shrabot tumanidagi qishloqlardan birining nomi. Qo‘ng‘irot qabilasining oyinni bo‘limida beshbola shoxobchasi bo‘lib, u yigirma to‘pdan iborat [Z.Ziyotov, 40]. Ana shu to‘plarning biri “beklar // beglar” deb ataladi [T.Nafasov, 30-31]. Shuningdek, mang‘itlarning oq mang‘it urug‘i va mirishkorlarning tarkibida ham “beglar” to‘pi mavjud [S.Qorayev, 36]. “Soy” so‘zi umumturkiy bo‘lib, “ikki adir yoki tog‘ oralig‘idagi, ko‘pincha oqar suvlar harakati nati-

¹ O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 2 tomlik. 2-tom. –M.: Rus tili. 1981. –B.90.

² Nafasov T. Qashqadaryo qishloqnomasi. –T: Muharrir. 2009. –B.56.

jasida hosil bo'lgan pastlik joy, suv yo'li, vodiy" ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 5, 3, 545]. Shunga binoan bu mikrotoponimni "beklar // beglar to'pi aholi yashaydigan, soy bo'yidagi qishloq" deb izohlash mumkin. Etnoonym o'zak+o'zak beklar//soy shaklida tahlil qilishimiz mumkin.

BEKLIK – Buxoro viloyatining Shofirkon, Vobkent tumanlaridagi qishloq nomi. XVII–XIX asrlarda Buxoro xonligi tarkibida ayrim viloyatlar bek tomonidan yoki to'ra tomonidan boshqarilgan. Bek so'ziga turli manbalarda turli darajada ta'rif berilgan. **Bek (beg, bey)** (turkiycha – *hukmdor, janob*; sinonimi – *amir*). 2000-yilda nashr qilingan "O'zbek ensiklopediyasi"da uning quyidagi ma'nolari qayd etilgan:

1) qadimiy turkiy xalqlarda xon xizmatidagi alohida harbiy qism vakillari. Ular katta imtiyozlarga ega bo'lib, oliy harbiy zodagonlar tabaqasini tashkil qilgan;

2) Movarounnahr xonliklarida davlat arboblarning bolalari va yaqin qarindoshlariga, zodagonlarga berilgan faxriy unvon. Bek bolalari "bekzodalar" deb atalib, ular yoshlik chog'idanoq maxsus tarbiyachilardan harbiy-siyosiy ta'lim olganlar. Ular kelgusida mamlakatni idora qilish, dushman hujumini qaytarish, el-ulus taraqqiyoti yo'lida sa'yi harakat qilish ruhida tarbiyalangan;

3) Zakavkazye turkiy xalqlarida o'rta asrlar va yangi davrda yer egasi, mulkdor unvoni;

4) Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida o'rta asrlarda yer egalari unvoni;

5) Usmonli turk saltanatida viloyat (sanjoq) hokimi; XIX–XX asrlarda bek unvoni yuqori darajadagi turk zobitlari va amaldorlariga berilgan (1934-yilda bekor qilingan); XIX asrning ikkinchi yarmidan bek asosan murojaat shakli;

6) Eronning ayrim joylarida qabila boshliqlari unvoni;

7) Tunisda 1705–1957-yillarda valiahd shahzodalarga berilgan unvon¹.

Toponim tarkibidagi bek so'zi ayrim turkiy xalqlarda feodalizm davrida shahar yoki viloyat hokimlariga, shuningdek ba'zi amaldorlarga berilgan yoki meros bo'lib o'tgan unvon va shunday unvonli amaldor².

Demak, **Beklik** – "bek va uning boshqarish apparati, oila a'zolari yashagan qo'rg'on, qal'a" ma'nosini bildiradi.

BEKOBOD – tuman. Toshkent viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Jonli tilda nomning Begovot talaffuzi ham bor. Bekobod shahri Farg'ona vodiysining eng tor qismidan oqib chiqqan Sirdaryoning bo'yida, Farhod qoyalari etagida qad ko'targan. Nom ikki tarkibiy qismdan iborat, bek (beg) – O'rta Osiyo, Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlarida mansab, unvon. Qadimda turkiy xalqlarda xon xizmatidagi alohida harbiy qism

¹ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 12 tomlik. 1-tom. -T: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. -B.680.

² O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik. 1-tom. -M.: Rus tili. 1981. -B.97.

vakillari. Ular katta imtiyozlarga ega bo'lib, oliy harbiy zodagonlar tabaqasini tashkil qilgan. Movarounnahr xonliklarida davlat arboblarning bolalari va yaqin qarindoshlariga, zodagonlarga berilgan faxriy unvon.

Obod – ba'zi otlarga yoki ayrim sifatlarga qo'shilib, joy nomini yasaydigan, "obodonlashtirilgan", "o'zlashtirilgan", "gullab-yashnagan", "go'zal" ma'nosidagi so'z. Obod – asli ob – "suv" so'zidan kelib chiqqan, degan fikr ham bor. Bekobod yaqinidan Dalvarzin va Do'stlik kanallari boshlanadi.

Chor Rossiyasi davrida (1899-yili) shahar atrofidan temiryo'l o'tkazilgan va ruslar temiryo'l stansiyasiga Xilkovo nomini berishgan. 1915-yilda temiryo'l stansiyasi yaqinida sement zavodi qurilgan, uning yonida paydo bo'lgan aholi punkti, keyinchalik Bekobod shahriga (1954-yildan) aylangan. Bekobod shahrida 1942-yili Markaziy Osiyoda yagona bo'lgan qora metallurgiya zavodi barpo etildi. 1943-yili shahar yonidan oqib o'tadigan Sirdaryoda Farhod gidroelektrstansiyasi qurilgan. Hozirda Bekobod Toshkent viloyatining sanoatlashgan yirik shahri bolib, Dalvarzin cho'lining janubi-sharqida, Sirdaryoning har ikkala sohilida joylashgan.

Tuman ma'muriy markazi Zafar shaharchasi (1954-yildan). Zafar – rasmiy-ma'muriy tarzda yaratilgan nomlar sirasiga kiradi. *Zafar* so'zining yutuq, g'alaba kabi ma'nolari bor. Aholi punkti 1918–1972-yillarda Olmazor deb atalgan. 1870-yili Rossi-

yadan ko'chirib keltirilgan ruslar barpo qilgan aholi punkti Korzinkin xutor deb atalgan va o'sha vaqtlar Dalvarzin volostining markazi bo'lgan.

BEKSIK – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegeyli, Xo'jayli, Chimboy tumanlari. Beksiik – ktay qoraqalpoq qabilasi urug'laridan biri (Т.А. Жданко. Каракалпаки Хорезмского оазиса. Рис. 3. Таблица родоплеменных делений).

BEKTEMIR – tuman. Toshkent shahridagi ma'muriy-hududiy birlik. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Rayosatining "Toshkent shahar tarkibida Bektemir tumanini tashkil etish to'g'risida"gi 1990-yil 27-fevraldagi 3938-XI-sonli qarori bilan tasdiqlangan. Bektemir – bu atoqli ot yoki etnonim; igdir turkman qabilasida bektemir urug'i qayd etilgan. Aslida, kanal shunday atalgan bo'lib, hududning nomi tumandan oqib o'tuvchi Bektemir kanali nomidan olingan. 1960–73-yillar Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq tumanidagi Bektemir shaharchasi, 1973–80-yillarda shahar, 1981–90-yillarda davlat va jamoat arbobi Narimon Narimov (1870–1925) nomi bilan yuritilgan. 1990-yil 27-fevraldan Toshkent shahridagi tuman. Bektemir tumani Toshkent shahrining janubi-sharqiy tomonida bo'lib, Katta halqa yo'lining tashqarisida, asosan, Chirchiq daryosining chap sohilida joylashgan. Bektemir tumani shimol va shimoli-g'arbda Toshkent viloyatining Qibray tumani, Toshkent shahrining

Yashnobod va Mirobod tumanlari, sharqda Toshkent viloyatining Yuqori Chirchiq, janubi-sharqda O'rta Chirchiq tumanlari, janubi-g'arbda Toshkent viloyatining Zangiota va Toshkent shahrining Sergeli tumanlari, janubda Toshkent viloyatining Quyi Chirchiq tumani bilan chegaradoshdir. Demak, etnonim gidronimga ko'chib, keyinchalik etnotoponimga aylangan.

Shuningdek, Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanida ham mazkur nom bilan atalgan joy nomlari mavjud.

BEKTO'BI – qishloq. Samarqand viloyati Payariq tumanidagi qishloq nomi. Bekto'bi – beklar guruhi. To'p – urug' bo'limlarini ifodalash uchun nisbatan qo'llaniladigan terminlardan biri (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 27–28).

BEKTO'P – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bek turkiy xalqlarning ba'zilarida xonliklar davrida davlat arboblari, shahar yoki viloyat hokimlariga, ularning bolalariga berilgan faxriy unvon hamda shunday unvonga sazovor bo'lgan shaxs [O'TIL. 1, 213].

"To'p" so'zi aynan "to'da" ma'nosi ni bildiradi [O'TIL. 5, 4, 241]. Bundan kelib chiqadiki, beklarga mansub kishilar yashagan maskan **Bekto'p** deb nomlanadi.

BELESMOZOR – Jizzax viloyatining Zomin tumanidagi o'lka. Qirg'izcha *beles* – "qalin tog' tarmog'i" (К.К. Юдахин. Киргизско-русский

словарь, 1 книга. –Фрунзе, 1985. С. 127), *Belesmazor* – "*Tog' tarmog'idagi qabriston*" (u yerda qirg'izlar yashashadi).

BELIBOYLI – qishloq. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani. Tarkibi soddalashgan, azaliy shakli o'zgargan. Boyli – urug' nomi. Qipchoq turkiy tillari (qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, boshqird, o'zbek qipchoq lahjasi)ga xos urug', qabila – *boyli/moyli*. Nomning bosh qismi qadimgi turkiy tilga mansub "*bo'rluk*" (*tepalik, qir; chakalak, to'qay*) so'zining o'zgaragan shakli bo'lishi mumkin: *bo'rluk* → *bo'llik* → *bullik* → *bellik* → *belli* → *beli*. **Beliboyli** – "*Tepalikdagi yoki qir quyisidagi Boyli qishlog'i*" yoki "*boylilarning balandlik etagidagi qishlog'i*".

BELTOV – qir. Qoraqalpog'iston Respublikasining Taxtako'pir tumani hududining shimoli-sharqiy qismida joylashgan qirlar. Balandligi 140–145 metr atrofida. Bu ikki oronimik "*bel*" va "*tov*" terminlaridan tarkib topgan. "*Bel*" mahalliy geografik termin sifatida "*tog'dan oshib o'tish joyi*" degan ma'noni anglatadi. Qadimgi turkiy tillarda "*bel*" so'zi "*to'be, tepa, do'ng*"; "*past tog*"; "*tog' tizmasining pasaygan joyi*" ma'nolarida (asosan balandliklarda) joy nomlari tarkibida uchraydi. *Beltov* – "*past tog*"; "*tog' tizmasining pasaygan joyi*"; "*tog'dan oshib o'tish joyi*".

BELSOY – soy. Toshkent viloyatining Bo'stonliq hamda Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi soy nomi. Birinchi komponent "*tog'* va

tepaliklarning egarsimon eng baland joyi” ma’nosini anglatuvchi geografik termin [O’TIL. 1, 219].

Geografik termin “soy – “ikki adir yoki tog’ oralig’idagi, ko’pincha, oqar suvlar harakati va boshqalar natijasida hosil bo’lgan pastlik joy, suv yo’li; shunday vodiya, pastlikda doimiy yoki mavsumiy oqadigan kichik daryo, ariq, irmoq” [O’TIL. 3, 545].

Demak, mazkur gidronimni “tepalikning egarsimon qismidan o’tuvchi suv o’zani” deb izohlash mumkin.

BERDIBULOQ – buloq. Samarqand viloyatining Qo’shrabot tumanidagi buloq nomi. Gidronimning oykonimga aylangan shaklidir.

Berdi ismli shaxs buloq yonida qo’nalga barpo etganligi bois buloqqa shu nomni berishgan. Gidronim oykonimga o’zgargan. Bo’ron buloq oykonimi ham shu tipdagi antropoykonim.

BERUNIY – tuman. Qoraqalpog’iston Respublikasi tarkibidagi ma’muriy-hududiy birlik. Beruniy Abu Rayhon Muhammad ibn Ahmad (973, Kat sh. –1048, G’azna sh.) – ulug’ o’zbek mutafakkir olimi, o’rta asrning buyuk daholaridan biri. Mutaxassislarining fikricha, uning nasl-nasabida “*berun*” so’zi “*tashqi*”, Beruniy esa “*shahardan tashqarida yashovchi kishi*” ma’nosini bildiradi. Abu Rayhon Beruniy shu hududda joylashgan qadimiy Kat shahrida tavallud topgan.

Geograf, sayyoh, olim va yozuvchi Asror Nizomov “Beruniyning gidrologik merosi” nomli monografi-

yasida Beruniy taxallusini yangicha talqin qilgan. Unga ko’ra, ko’pchilik olimlar ta’kidlaganidek, Abu Rayhon Beruniy shahardan tashqarida emas, balki shaharning o’zida tug’ilgan. Chunki o’rta asrlarda Kat shahri-ning Raboti Berun degan nomi ham bo’lgan. Nomshunos olim, ayrim tarixiy manbalarda, jumladan, A.Somoniy asarlarida shahar “Raboti Berun” nomi bilan qayd qilinganligi va o’sha davrda A.Beruniy tug’ilganligini hisobga olib, Beruniy taxallusining kelib chiqishi sabablarini ilmiy asoslashga harakat qilgan.

Amudaryoning o’ng sohilidagi bu shahar qadimda Kat deb atalgan va Xorazmning poytaxti bo’lgan. Qadimgi Kat (Kad) shahri-ning xarobasi hozirgi Beruniy shahridan taxminan 2,5 km shimolroqda joylashgan. 1957-yilgacha shahar Shabboz (Shayx Abbos Vali) deb atalgan. 1957-yil shaharga shu yerda tug’ilib-o’sgan olim va mutafakkir Abu Rayhon Beruniy nomi berildi. Beruniy 990-yillarda shaharda astronomik kuzatishlar olib borgan. X asrda fors-tojik tilida bitilgan muallifi noma’lum “Hudud ul-olam” nomli geografik asarda “Kat – Xorazmning bosh shahri, savdogarlar oqib keladigan joy, shahar katta boylikka ega, yostiq-choyshablari, qavilgan kiyimlar, ip gazlamalar, kigiz va boshqalar o’sha yerdan olib kelinadi”, deb yozilgan. Kat o’rta asrlarda turkiy elatlarning savdo-sotiq markaziga aylangan. Tarixiy manbalarga qaraganda, shahar turli davrlarda turlicha

nomlangan. Ular orasida eng mashhur Kat – xorazmiy tilida “aholi yashash manzili” degan ma’noni anglatgan.

O’rta asr arab geografi Yoqut Hamaviyning yozishicha, Kat Jayhun (Amudaryo)ning sharqiy qirg’og’ida, Jurjoniyan yigirma farsax narida joylashgan. Bozori shahar markazida, Jardurishak soyi bo’yida bo’lgan. Muqaddasiyning ma’lumotlariga ko’ra, Kat shahriston deb ham atalgan va kattaligi jihatidan Nishopurga tengdir. A.Samoniylar esa o’zining “Kitob ul-ansob” asarida Kat raboti “Berun” deb atalganini qayd etgan. Beruniy Afrig’iylar sulolasining asoschisi Afrig’ shahri ichida 3 qavat devor bilan o’ralgan qasr qurdirganligi, uning devorlari nihoyatda baland bo’lib, taxminan 20 km uzoqlikdan ham ko’rinib turganligi haqida ma’lumot yozib qoldirgan.

X asrda Kat Xorazm davlatining poytaxti bo’lgan. Keyinchalik Amudaryo shahrini yuvib keta boshlagach, aholi uning sharq tomoniga ko’chib o’tib, yangi Kat shahrini qurgan. X asr oxirlariga kelib eski shahar, asosan, yuvilib ketib, poytaxt Gurganj (hozirgi Ko’hna Urganch)ga ko’chirilgan. 995-yil Gurganj hokimi Abulabbos Ma’mun ibn Muhammad dastlabki Xorazmshohlar sulolasini tor-mor keltirgach, Kat shahri o’zining siyosiy ahamiyatini yo’qotgan. Arab sayyohi Ibn Battuta Katni Xorazm (ya’ni, Gurganj) bilan Buxoro o’rtasidagi aholi yashaydigan yagona shahar ekanligini eslatib o’tgan.

XIV asrda shahar Xiva bilan birga Chig’atoy ulusi tarkibiga kirgan. 1372-yili shaharni Amir Temur egalagan. XVII asrda yangi Katni suv bilan ta’minlab turgan yop (yob) ni Amudaryo yuvib ketadi va Xiva xoni Anushaxon daryoning chap qirg’og’ida Toza Yormish yopni qazdirib, uning bo’yida bir qal’a qurdirgan (1681), so’ng eski shahar aholisi o’sha yerga ko’chib o’tgan.

XIX asr boshida bu joyni ham Amudaryo yuvib ketgan, shahar aholisi daryoning o’ng sohilidagi Shayx Abbos Vali mozori tevaragiga kelib joylashgan. Shundan e’tiboran aholi punkti Shobboz deb atala boshlagan. 1957-yili Shobboz shaharchasiga Beruniy nomi berilgan. Tuman ma’muriy markazi Beruniy shahri (1962-yildan).

BESARANG – qishloq. Farg’ona viloyatining Toshloq tumanidagi qishloq nomi. Qo’qon xonligiga tegishli arxiv hujjatlarida *Besaron* – (بسران) shaklida uchraydi. Xalq ichida yurgan rivoyatlarga ko’ra bu joyga qadimda *besar*, ya’ni boshsiz holdagi bir chavandoz kelib qolgan va shu voqea keyinroq qishloq nomiga asos bo’lgan.

Biroq qishloq ahlining etnik tarkibi o’rganilib, toponimning arxiv hujjatlarida qayd etilgan dastlabki shakllaridan biri – *Besaron* lisoniy jihatdan tahlil etilsa, nom etnonim asosida shakllangani ma’lum bo’ladi.

Bizningcha, toponimning yuzaga kelishi qirg’izlarning qipchoq urug’i tarkibidagi *besh sari* / *bes sari* etno-

nimi bilan aloqador hisoblanadi. *Besh sari* etnonimi qozoq va qoraqalpoq urug'larida ham uchraydi va *bes sari* shaklida qayd etiladi. Nom tarkibidagi *-on* ko'plik qo'shimchasi esa toponimiyada aksariyat etnonimlar bilan birga qo'llanib, kishilarning shu urug'-qabilaga mansub ekanligini bildiradi (*Bes sari + on*).

Demak, toponim morfemik jihatdan quyidagicha rivojlanib borgan: *Beshsariion // Bessarion > Besarion > Besarang*. Urug' nomi bevosita qishloq nomi uchun asos bo'lgan.

BESJAP – kanal. Qoraqalpog'iston Respublikasining Chimboy va Qorao'zak tumanlari hududida oqadigan kanal. Bu kanalni beshta kishi qazdirgan va qazib bo'lgach, ular kanal nomini o'zlarining ismlari bilan atashi ustida janjallashadi. Oxirida esa kanal nomi beshalasining ham nomi bilan *Besjap* deb atalgan.

BESKEMPIR OVULI – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasi. Qoraqalpoqlarning Beskempir urug'i nomi bilan atalgan qishloq nomlari. Bunday nom bilan atalgan qishloqlar Chimboy tumanining "Qosterak", Qorao'zak tumanining "Olg'abos" OFY hududlarida bor.

BESSARI – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Kegeyli, Chimboy tumanlari. Bessari – qoraqalpoqlarning qtay (xitoy) qabilasi urug'laridan biri (Т.А.Жданко. Каракалпаки Хорезмского оазиса, рис. 3, таблица родоплеменных делений).

BESSARIOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasida bu nom bilan atalgan qishloqlar Taxtako'pir tumanining "Qoraoy", "Otako'l", Chimboy tumanining "Kenes", "Tazg'ara", Qorao'zak tumanining "Qarshig'ali" OFY hududlarida bor. Qoraqalpoqlarning Bessari urug'idan bo'lgan xalq bu qishloqlarda ko'pchilikni tashkil qiladi va ular bu yerlarda azaldan yashashi sabab qishloq nomlari shunday atalgan.

BEVAZANON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro, Kogon tumanlaridagi qishloqlar nomi. *Bevazan* forscha – "beva", *bevazanon* – "bevalar". *Bevazanon* – "bevalar ko'p qishloq", qishloqqa balki bevalar tomonidan asos solingandir va nom ham shu yerdan paydo bo'lgandir.

BESHARIQ – tuman. Farg'ona viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududi, asosan, pasttekislik, tekislik, qir, toshloq va qumli chala cho'llardan iborat. Janubig'arbida qum barxanlari, sharqida Markaziy Farg'onaning So'x – Isfara massivi joylashgan.

Ayrim manbalarda Beshariq nomi quyidagicha izohlangan: "Qadimda aholi suvsizlikdan qiynalib ariq qazib, Ravot tomonidan suv olib kelingach, shodlanib bu ariqni "Behisht ariq" deb nomlaganlar, keyinroq bu yerni Beshariq deb talaffuz qilganlar. Yana bir variantda esa suvsizlikdan qiynalgan xalq Sirdaryodan beshta ariq orqali suv o'tkazib ichganlar, shunga bog'liq holda Beshariq deb nomlangan" deyiladi.

T.Nafasovning yozishicha, ariq so'zi oldidan uch, besh, olti kabi sonlarning qo'shilishi nutqda bor hodisa. Uchariq, Beshariq, Oltiariq nomlari shunday yaratilgan. Bunday nomlarning yaratilishida ariqni boshlangan joyida bir necha shoxobchalarga bo'linishi nazarda tutiladi. Nom dastlab gidronim sifatida yaralgan, so'ngra shu yaqin masofada paydo bo'lgan aholi punktiga nom bo'lib o'tgan.

Ariq (ayiriq so'zidan) – daryo, soy, kanal va boshqalardan sug'orish, suv bilan ta'minlash maqsadlarda inson kuchi bilan chiqarilgan suv shoxobchasi. Qadimdan har bir ariq sug'oriladigan voqa, kesib o'tadigan maydon, shahar, qishloqlar yoki uni ochgan kishi nomi bilan atalgan. Katta ariq – anhor deyilgan. Anhor o'zani kengroq, tubi chuqurroq, notabiiy suv yo'lidan besh, ba'zan ko'p yoki oz ariqqa bo'lingan band quyisidagi joy – Beshariq. Tuman ma'muriy markazi Beshariq shahri (1983-yildan).

BESHATMON – ariq. Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumanining Nanay qishlog'idan qo'shni Qirg'izistonning Karavon shahriga oqib o'tuvchi ariq nomi. *Beshatmon* gidronimi "besh botmon" so'z birikmasining fonetik o'zgarishga uchragan shakli bo'lib, birikma tarkibidagi ikkinchi so'zning birinchi bo'g'inidagi **b** undoshi davrlar davomida tushib

qolgan, keyinchalik so'z birikmasi, ya'ni otli birikma yuzaki qaraganda etimologik talqini murakkab tuyuladigan suv obyekti nomiga aylangan: *besh botmonli* > *besh botmon* > *besh + atman* > *Beshatmon*. Aniqrog'i, yer o'lchovi tushunchasini ifodalovchi birikma onomastik konversiya usulida atoqli otga, gidronim (ariq nomi) ga o'tgan. "Botmon" so'zi asli fors-tojikcha bo'lib, og'irlikni ifodalovchi o'lchov birligi. Manbalarda *mann* shaklida ham qo'llanadi.

Botmon so'zi Yaqin va O'rta Sharq mamlakatlari: Arabiston, Misr, Suriya, Iroq, Eron, Turkiya, Hindistonda, shuningdek, Markaziy Osiyoda qo'llanib kelingan. Shariatga ko'ra, botmon asosan 0,832 kg ni tashkil qilgan, lekin turli mamlakat va davlatlarda uning mezoni har xil bo'lgan. Markaziy Osiyoda ham botmonning vazni o'zgarib turgan. Jumladan, Farg'ona vodiysida botmon 8–10 pud (131,044–163,805 kg)ga teng bo'lgan¹. Bu o'lchov paxta va mevalarni o'lchashda ham qo'llanilgan. Markaziy Osiyoning ko'p joylarida esa botmon yer sathini o'lchash birligi sifatida qo'llanilib, 1 botmon yer deganda, 1 botmon don yoki paxta ekiladigan maydon tushunilgan². Hozirgi o'zbek tilida botmon taxminan bir gektarga teng sath, yer o'lchov birligini ham anglata-

¹ Хинц В. Мусульманские меры и веса с переводом в метрическую систему. – Москва, 1970.

² O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent, 2001. – B. 171.

di¹. Mavlon akaning meros mahriga tushgan ikki botmon yeri bor (H.G'ulom. "Mash'al"). Biz yuqorida tilga olgan ariqning nomlanish tarixi "*botmon hisob*" so'zining ana shu so'nggi ma'nosi bilan bog'liq.

Nanay qishlog'i hududidagi mazkur ariq dastlab besh botmon – besh gektar yerni sug'orishga xizmat qilganligiga ko'ra, "*Besh botmonli yer arig'i*" deb atalgan. Vaqtlar o'tishi bilan birikma tarkibidagi "*ariq*" so'zi tushib qolgan, "*besh botmon*" birikmasi xalq jonli nutqida hozirgidek *Beshatmon* shakliga kelib qolgan.

Demak, *Beshatmon* gidronimi-ning etimoni *besh botmonli yer arig'i* otli birikmasidir. Gidronim tarixan uch ma'noli qismdan tarkib topgan: *besh*, *botmon*, *-li* > *besh botmonli*. Keyinchalik til taraqqiyoti va toponimik derivatsiya natijasida so'z birikmasi fonetik o'zgarishlar bilan gidronimga aylangan: *besh botmonli yer arig'i* > *besh botmonli* > *besh botmon* > *beshatman* > *Beshatmon*.

BESHBOLA – qishloq. Samarqand viloyatining Jomboy, Bulung'ur, Ish-tixon, Pastdarg'om tumanlaridagi qishloqlar nomi. Beshbola – etnonim. Qo'ng'irotlarning oyinni bo'limida, Zarafshon qoraqalpoqlari, sariqipchoqlar tarkibida, turkman juzlari, marqa shoxobchasida Beshbola urug'i mavjud. Qishloq aholisining etnik tarkibi asosida qishloq nomlangan (O'rinboev, 2003:29).

Farg'ona viloyati Farg'ona shahar kengashiga kiruvchi qishloqlardan biri ham Beshbola deb nomlanadi. Qo'ng'irot qabilasining kichik bir guruhi beshbola deb atalgan. Respublikada bu etnonim joy nomi sifatida 10 marta-gacha takrorlanishi qayd etiladi.

Professor Z.Do'simov: Mazkur toponim forscha "*Bolo*" so'zidan olingan bo'lib, "*Tepalik, balandlik*" degan ma'noni beradi", deb yozadilar. Bunday yondashuvda *Beshbola* – "*Tepa oldidagi qishloq*" degan ma'noni anglatadi (Do'simov, 1977). Viloyatdagi Beshbola qishlog'ining geografik o'rnini (relyefini) o'rganish, bu nomni etnonim (urug' nomi) deb izohlash haqiqatga yaqin ekanligini ko'rsatadi. Viloyatda *Beshog'a*, *Beshsari*, *Beshog'ayni*, *Beshkal*, *Beshkaltak* kabi joy nomlari qayd etilgan, ularning ko'pi etnonim – urug' nomidir.

BESHBOLAARIG'I – ariq. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanidagi ariq. Qishloq nomining gidronimga ko'chishi natijasida hosil bo'lgan termin. O'zbek-qipchoqlarning qoraqipchoq tarmog'iga kiruvchi urug'lardan biri Beshbola deyiladi. Jomboy tumanida ham Beshbola nomli qishloq bor.

BESHBULOQ – qishloq va mahalla. Sirdaryo viloyatining Sirdaryo va Guliston tumanlaridagi mahalla va qishloq nomlari. Mo'g'ul va turkiy tillar uchun umumiy, mushtarak bo'lgan terminlardan biri *buloq*, u yerosti

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. T. 1. – Moskva: Rus tili, 1981. – B. 135.

suvlarining tabiiy holda yer yuzasiga sizib chiqqan joyga aytiladi.

Buloq soʻzining areali ancha keng va toponimik termin sifatida barcha turkiy tilli hududlarda qoʻllaniladi. Buloq soʻzi "oqmoq, aralash-tirmoq" maʼnosidagi bula feʼlidan kelib chiqqan, degan xulosa mavjud.

Demak, Beshbuloq – "*besh buloq-dan iborat joy, buloqlari koʻp joy*" degan maʼnoni anglatadi.

BESHBOʻYNOQ – qishloq. Andijon shahrining shimolidagi qadimiy qishloq nomi. Qadimgi turkiy tilda togʻning ingichka siqiq joyi Boʻynoq atalgan va ikki balandlikni tutash-tirgan oraliqqa aytilgan. Hozirgi Beshboʻynoq qishlogʻining qadimgi oʻrni Andijon–Boʻtaqora adirlarining yonbosh-etak qismi choʻzilib ketgan balandlik tepaliklarning oraligʻi edi. XVI asrdan boshlab oʻzbek urugʻlari oʻrnashib, landshaft asrlar davomida oʻzgarib ketgan.

BESHECHKI – qishloq. Fargʻona viloyatining Oʻzbekiston tumanidagi qishloq nomi. Echki – etnonim. Echki – qatagʻon qabilasi oʻzbek urugʻi nomi (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 105).

BESHKCHILAR – ovul. Qoraqalpogʻiston Respublikasining Toʻrtkoʻl tumanidagi ovul nomi. *Beshkchilar* toponimiga asos boʻlgan *beshik* soʻzi V.V.Radlov¹ tomonidan ham, L.Buda-

gov² tomonidan ham *beshik*, *bashik* shaklida qayd etilgan. Uning tarqalish areali bolgar va serb kabi slavyan tillariga ham borib taqalishi qayd etilgan³.

Shu nom bilan atalgan oʻram aholisining hozir ham asosan duradgorlik bilan shugʻullanishi ushbu toponim uchun *beshikchi* shaklidagi zoonim emas, kasb-hunar nomi asos boʻlganini koʻrsatadi (Bu haqda qarang: D.Yoʻldoshev. Janubiy Qoraqalpogʻiston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

BESHKAPA – qishloq. Samarqand viloyatining Urgut va Andijon viloyatining Asaka hamda Fargʻona viloyatining Beshariq va Namangan viloyatining Uchqoʻrgʻon, Yangiqoʻrgʻon tumanlaridagi qishloqlar nomlari. "Beshkapa" – etnonim; adagine qirgʻiz qabilasida Beshkepe urugʻi, qoraqalpoqlarda Kepe urugʻi, oʻzbeklarda Kapa urugʻi boʻlgan.

Mazkur toponim Fargʻona vodiysida ham keng tarqalgan joy nomlaridan hisoblanadi. Qamishdan yasalgan, usti somonli loy bilan suvalgan uylar – kapa deyilgan. Beshkapa – beshta kapa maʼnosidadir. Beshkapa bora-bora urugʻ nomi – etnonimga aylangan. Viloyatda *Beshkapa*, *Kapa*, *Kapasaroy*, *Kapayangi*, *Katta Beshkapa*, *Kichik Beshkapa*, *Pastki Beshkapa*, *Yuqori Beshkapa* kabi qishloq va mahallalar bor.

¹ Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Том IV. – С6. 1911. – С. 1635.

² Будагов Л.З. Сравнительный словарь тюреско-татарских наречий. Том I. 1869. – С. 259.

³ Севортян У.В. Этимологический словарь тюркских языков. – М.: Наука, 1978. –С. 123.

Ushbu kapa so'zi orqali hosil qilingan toponimlar respublikamizda joy nomi sifatida 40 martaga yaqin takrorlanishini, uning asosiy qismi Farg'ona vodiysida ekanligini qayd etish mumkin.

BESHKENT – shahar. Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumanidagi ma'muriy-hududiy birlik (1982). Naxshab viloyatida eng qadimiy aholi maskani, Qarshi quyisida va atrofida "kent" so'zli birorta qo'rg'on, qishloq, shahar bo'lmagan. Yerqo'rg'on xarobasi o'rnida bo'lgan aholi maskani (shahar) Navkat (Yevropa ilmiy manbalarida – Navtaka) deb atalgan. Qarshi shahri janubida Kat qo'rg'oni bo'lgan. Hozir Kat mahallasi, yaqin o'tmishda Kat qishlog'i. Beshkentdan quyida Navkat qishlog'i bo'lgan. Hozir bu qishloqning nomi – Novqat. Hozirgi Beshkent nomi Somoniy, Yoqut Hamaviy asarlarida *Fijkat/Fijaket* (В.В.Бартольд Сочинения. Т. 1. –М., 1963. – С. 196). XVI asr vaqf hujjatlarida *Vijkat/Bijkat/Bejkat* (Р.Г.Мукминова. К истории аграрных отношений в Узбекистане XVI в. по материалам "Вакф-наме". – Т., 1966. – С. 218, 291). Bu nomning (p) undosh tovush bilan boshlanadigan varianti ham bo'lgan: *Bijkat/ Bujkat/ Bijkat/ Pijkat/ Pejkat/ Vijkat/ Fijkat*. Aholi maskanlari nomida **kat** va **kent** so'zli nomlar sarhadi bir-biridan farq qiladi.

Eroniy tilli hududlarda **kat** so'zli, turkiy tilli hududlarda esa **kent** so'zli qishloq, qo'rg'on, shahar nomlari tarqalganligi aniqlangan. **Kat** va **kent** so'zlari qaysi hududdagi nom-

lar tarkibida bo'lishidan qat'i nazar, qo'rg'on, qishloq, shahar ma'nosini bildirgan. Nomning bosh qismi bo'lmish **bes** so'zi **Beshkent** nomi haqida turli izoh, talqinlar yaratilishiga sabab bo'lgan: *Besh+kent – beshta qo'rg'on. Besh+kent – yaxshi qo'rg'on.*

Fors-tojik tilida **bes** so'zining "yaxshi, ajoyib, durust" ma'nolari ham bor. *Besh+kent – Beshkas* nomining o'zgargani, beshta og'ayni beshta qo'rg'on qurgan. *Besh+kent* nomi azalda *Pesh+kent* tarzida bo'lgan – old qo'rg'on, oldingi qo'rg'on, sharq tomondagi qo'rg'on (Z.Do'simov, 1977). *Beshkent – beshkal* urug'ining qishlog'i. Bu izohlarning barchasi o'zbekcha "**bes**", fors-tojikcha "**pesh**" so'zlarining ma'nolariga asoslanib yaratilgan. *Beshkent* nomidagi **bes** so'zining o'zbekcha **bes** so'ziga daxli yo'q. Nomning bosh qismidagi *bes/pesh/bij/pij/fij/vij* so'zi shahar/qo'rg'onning joylashgan o'rni bilan bog'liq belgisini bildirgan. Qo'rg'onning o'rni Naxshab shahrining o'rni bilan qiyoslangan.

Ana shu qiyos asosida aytish joizki, nom boshidagi "bes" so'zi – "quyi, adoq" yoki "old, yuqori" ma'nolarini bildirgan bo'lishi mumkin: *Beshkent – quyi qo'rg'on. Beshkent – yuqori qo'rg'on, kun chiqar tomondagi qo'rg'on.*

BESHKUBI – qishloq. Jizzax viloyatining Zomin hamda Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanlaridagi qishloq nomi. *Beshkubi* – etnonim: Xitoy-yuzi unchalik katta bo'lmagan o'zbek urug'lari avlodidan sanaladi (X.Doniyorov, O'zbek shajara va shevalari).

BESHOG' OCH DARVOZASI – darvoza. Toshkent shahri Ko'kcha dahasi-ning janubiy qismida. Bu darvoza nomi Beshog'och qabilasi nomidan olingani qayd etilgan. U holda mazkur toponim etnotoponimlar guruhiga mansub bo'ladi. Ba'zi tadqiqotlarda esa bu so'z "beshinchi manzil" ma'nosini anglatishi haqida yozilgan. Mazkur darvozaning nomi Muhammad Solihning XIV-XV asrlar uchun bergan ro'yxatida mavjud. Keyingi davr rus manbalarida ham u qayd etilib, "Beshagach" shaklida berilgan. Beshog'och darvozasi XX asr boshlarigacha bo'lgan, bu yerlarda Beshog'och mahallasi joylashgan. Hozir mazkur hudud "Beshyog'och" deb ataladi, sababi, vaqt mobaynida "Beshog'och" toponimi xalq talaffuzida birmuncha o'zgarib, "Beshyog'och" shaklini oldi.

BESHPAYKAL – qishloq. Surxondaryo viloyatining Angor hamda Samarqand viloyatining Narpay va Buxoro viloyatining Kogon tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Qadimgi O'rta Osiyo paykal termini.

X asrdan boshlab, manbalarda yersuvdan foydalanish haqida tilga olinadi, u turli tumanlarda har xil qo'llaniladi: yer uchastkalari maydoni va suvni o'lchash ma'nosida. Paykallarning o'lchovi turli joylarda yer uchastkasi sifatida turlicha bo'lgan: 12 gektardan 160 gektargacha. Paykal hammasidan ko'proq suvdan foydalanish bilan bog'liq yer uchastkalari sifatida mashhurdir. **Paykal** so'zi ikki komponentdan tashkil topgan: **pay** (turkcha) – "qism", yer

maydoni; **kal** (forscha) – "xandaq" (A.B.Вильданова, О.Д.Чехович. Об общинном водо-земельном пользовании, обозначаемом термином пайкал, ж. "Народы Азии и Африки", 1965, №1. С. 110–112).

Mazkur komponentlar bilan bog'liq tarixiy toponimlar Buxoro shayxlari arxivlarida qayd etilgan (XVI–XVII asrlar) (РП.П. Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов. К истории феодального земледелия в Средней Азии в XVI–XVII вв. –М. – Л., 1954. С. 188).

Mazkur komponentlar bilan bog'liq tarixiy toponimlar Buxoro shayxlari arxivlarida qayd etilgan (XVI–XVII asrlar) (РП.П. Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов. К истории феодального земледелия в Средней Азии в XVI–XVII вв. –М. – Л., 1954. С. 188).

BESH QAHRAMON – Samarqand viloyatining Pastdarg'om hamda Qo'shrabot tumanlaridagi qishloqlar nomi.

Son+ot strukturali ikki komponentli mikrooykonim. Birinchi komponent sanoqni bildirsa, qahramon shijoati, dovyurakligi, botirligi bilan shuhrat qozongan, jonbozik, mardlik qilib, o'zini ko'rsatgan shaxs [O'TIL. 5, 272; 591].

BESHQAYRAG'OCH – mahalla. Toshkent shahrining Uchtepa tumandagi mahalla nomi. "Davlatobod", Abdulla Qodiriy, "Taqachi", "Sharq yulduzi", "Ibrat", "Oqmachit", Hayratiy mahallalari bilan chegaradosh. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, mahalla

hududi 1910–12- yillarda “Tuyatortar karvon yo‘li” nomi bilan atalib kelingan. “Temurnoma” asari muallifi Salohiddin Toshkandiy shu mahallada yashab, ijod qilgan. Mahalla guzarida beshta qayrag‘och daraxti ekilgan bo‘lib, Salohiddin Toshkandiy taklifi bilan mahalla “Beshqayrag‘och” nomi bilan atalgan.

BESHQUDUQ – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Beshni mahalliy aholi tojikcha pas/t/ so‘zining o‘zgargan shakli deb hisoblaydi. Besh so‘zining qadimiy ko‘hna ma‘nolari bo‘lgan. Besh quduq – qadimiy quduq bo‘lsa kerak. **Beshquduq** – “*yuqoridagi quduq, yuqori tomondagi quduq*” ma‘nosini bildiradi. Z.Do‘simov pesh (pastning aksi, yuqori, baland) so‘zining o‘zgar-gani deb qaraydi. Apellyativning birinchi qismi bo‘lgan beshni besh raqamiga aloqasi yo‘q. Aslida esa u pesh bilan aloqador bo‘lib, pesh – old tomon ma‘nosini ifodalaydi.

Demak, **Beshquduq** toponimi – “*yuqoridagi quduq, old tomondagi quduq*” demakdir.

BESHQO‘L – qishloq. Toshkent viloyatining Ohangaron tumani “Qurama” QFY hududida, Ohangaron daryo-sining o‘ng sohilida, “Toshkent–Andi-jon” avtotrassasining 130-kilometri-da joylashgan kichik qishloq. Uning shimoliy qismidagi Chatqol adirlari-dan Beshqo‘lsoy oqib tushadi. Topo-nimshunos S.Qorayevning yozishicha, turkiy tillarda “qo‘l” (“qol”) so‘zining “soy”, “jilg‘a” degan ma‘nosi ham

mavjud (Qorayev, 1978, b.97). Besh-qo‘l beshta kichik irmoqlardan hosil bo‘lgan soy demakdir.

BESHQO‘SH – qishloq. Sirdaryo vi-loyatining Mirzaobod tumanidagi qish-loq nomi bo‘lib, o‘zbek urug‘laridan birining nomi sifatida etnotoponim sa-naladi.

Asosiy aholisi “*beshqo‘sh*” urug‘i-dan bo‘lgani uchun ushbu qishloq no-mini olgan. Bu yerda yashovchi aholi, asosan, Zomin tog‘laridan ko‘chib kel-gani haqida ilmiy manbalarda qayd etiladi.

BESHSARI – qishloq. Farg‘ona vi-loyati Beshariq tumanidagi qishloq nomi. Namangan viloyati Pop tuma-nida ham shu nomdagi qishloq qayd etilgan. Sari qipchoqlarning bir urug‘i Beshsari deb atalgan (Qorayev, 1987).

BESHTA – qishloq. Xorazm viloya-tining Hazorasp tumanidagi qishloq nomi. O‘zbek tilida jamlovchi son-lardan toponimlar hosil qilinmaydi (Beshta – beshala). Z. Do‘simovning fikrlariga ko‘ra, **Peshdaha** (daha – ma‘muriy birlik) –Beshtaga aylangan. (Aslida, Beshta besh raqami bilan emas, Xorazm shevasida “**pe-sh**” so‘zi bilan bog‘liq, **pe-sh** – “**old tomon**” ma‘nosini ifodalagan, shuning uchun Z.Do‘simov **Peshdaha** deb to‘g‘ri ta’-kidlagan va **Peshdaha** – “old qishloq” ma‘nosini ifodalaydi).

BESHTENTAK – Toshkent viloyati-dagi qishloq nomi. Toponimning shakl-lanishi va kelib chiqishi to‘g‘risida bir necha farazlar mavjud:

1. Avvallari odamlar bir-biriga haddi siqqani uchun hazillashib chaqirish ma'nosida bir guruh vakillari ikkinchi bir guruhning vakillarini chaqirishda "besh tentak" deyishgan.

2. Toponim ikki ma'noli qismdan iborat: *besh*, *tentak*. Ikkalasi ham topoasos hisoblanadi. Bular birikib, oldin qo'shma so'zni, keyin etnonimlashuv jarayonida etnonimni, so'ngra toponimlashuv jarayonida etnotoponimni hosil qilgan: *besh+tentak > besh tentak > beshtentak > Beshtentak*.

Demak, bu toponim etnonimdan shakllangan bo'lib, "*beshtentak urug'i vakillari yashagan joy*" degan ma'noni anglatadi. Uning etimoni qo'shma so'z shaklidagi *beshtentak* etnonimi, etnonimning etimoni esa *besh tentak* qo'shma so'zi sanaladi.

Beshsariq toponimi ham etnonim nomidan hosil bo'lgan. Toponim ikki topoleksemadan tashkil topgan: *besh*, *sariq*. U quyidagicha shakllangan: *besh+sariq > besh sariq > beshsariq > Beshsariq*. Ikki so'zning qo'shilishidan, avval *beshsariq* etnonimi hosil bo'lgan, so'ngra etnonim toponimga ko'chgan. Toponim beshsariq urug'i vakillari yashagan obyektning nomini ifodalab, etnotoponimlardan biri hisoblanadi. Uning etimoni *beshsariq* etnonimi, etnonimning etimoni esa *beshsariq* qo'shma so'zi hisoblanadi.

BESHTERAK – qishloq. Farg'ona viloyatining Buvayda tumanidagi qishloq nomi. O'simliklarning kamligi yoki sanoqli ekanligini, biroq shu hudud uchun xarakterli belgi vazi-

fasini o'taganligi uchun qo'yiladigan nom (Oxunov, 1989). Bunday nomlardan viloyatda *Chorbog'*, *Yakkatut*, *Qo'shchinor* kabilarni, qo'shimchasiz o'zak holda ishlatiladigan *Archa*, *Rayhon*, *Sadda*, *Qayrog'och* nomli qishloqlarni ham keltirish mumkin.

BESH TO'LA – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Ikki komponentli mikrooykonim. *Besh* – geografik obyektning miqdorini ko'rastuvchi son. Mikrooykonim tarkibidagi *to'la* – kishilar tomonidan istiqomat qilish uchun tuproqli qir va tepaliklarda o'yib kovlash natijasida yasalgan uy.

Demak, bu ushbu aholi yashash maskanida tarixiy joylar borligidan dalolat beradi.

BESHTO'R – soy. Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanidagi soyni nom. Ushbu gidronim tarkibidagi *to'r* termini qirg'izchada "baland tog' yaylovi" demakdir ("uyning to'ri" deganday "tog' vodiysining to'ridagi tog' yaylovi").

BESHUY – mahalla. Xorazm viloyatining Gurlan tumanidagi mahalla nomi. Hali hududlar markazlashtirilmagan va ko'challashtirilmagan vaqtda mazkur hududda dastlab faqat besh-ta uydin iborat bo'lgan aholi punkti mavjud bo'lgan, keyinchalik ushbu hudud markazlashtirilib, ko'plab oilalar ko'chib borib joylashgandan keyin ham shu nom saqlanib qolgan va shuning uchun mazkur nom bilan atalgan.

BESHYOG'OCH – mahalla. Toshkent shahridagi mahalla nomi. Mahal-

la nomi beshog'och nomli qabila bilan bog'liq. "**Beshog'och**" qo'shma toponim bo'lib, "besh" va "og'och" so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. H.Hasanov fikriga ko'ra, **Beshog'och** – "beshinchi yog'och", ya'ni "beshinchi stansiya", Eski Toshkentdan hisoblaganda beshinchi karvonsaroy ma'nosida ham talqin qilinadi ("og'och" yoki "yog'och" – masofa o'lchov birligini anglatgan, taxminan 7–8 km). Tarixchi Muhammad Solihxo'ja asarida mazkur toponim "**Beshog'och**" shaklida berilgan va qabila nomi ekanligi qayd etilgan. Beshog'och mahallasi aholisi misgarlik, egarchilik, tikuvchilik, pishiq g'isht tayyorlash kabi kasblar bilan mashhur edi. Daha hududida bog'lar ham ko'p bo'lgan. Shahar tashqarisidagi yerlarda beshog'ochliklarning bog'lari va dehqonchilik yerlari (mavzolari) joylashgan.

Ushbu nom Samarqand viloyatida mavjud.

BESHYUZ – qishloq. Toshkent viloyatining Bekobod tumani. Beshyuz (beshjuz) – Jizzax viloyatining G'allaorol va Zomin tumanida yashovchi yuz qabilasi o'zbek urug'i nomi hisoblanib, mazkur qishloq shuning uchun ham shunday nomlangan.

BINOKOR – qishloq va mahalla. Sirdaryo viloyatining Xovos tumanidagi qishloq, Yangiyer shahridagi mahalla nomlari sanaladi. Mazkur **Binokor** nomi, aslida, forscha so'z bo'lib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati" da: "*Bino qiluvchi, bino quruvchi, binj quruvchi usta, ishchi*" kabi

ma'nolarni bildirishi qayd etilgan. (O'TIL. 2022, I, 267).

BIRKUNLIK – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi qishloq nomi. Nomning tovush va so'z tarkibi o'zgargan. Ayrimlar qishloq bilan Kitob shahri yoki markaziy bozor orasidagi masofa bir kunlik yo'l bo'lgan, markazdan ancha uzoq bo'lgani bois bir kunlik yo'l → Birkunlik deb atalgan deyishadi.

Tilshunos olim X.Doniyorov esa nom asossiz tarzda o'zgartirilganligini qayd etadi. Uning azaliy shakli – *Burgutli/ Burqutli*. O'zbek xalqi tarkibiga kirgan urug'lardan biri – *burgut/burqut* (X. Doniyorov. O'zbek xalqining shajara va shevalari. – T., 1968. – B. 81).

Burgutli, Burqutli nomining qarluq lahjasidagi shakli – *Burgutlik, Burqutlik*. Shahrisabz, Kitob tumanlari shevasida ham *-li* qo'shimchasi *-lik* qo'shimchasi tarzida aytiladi va yoziladi.

BIRLASHGAN – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahalla nomi. Ushbu termin "*birlashmoq*" so'zining sifatdoshi asosida nomlangan bo'lib, u "*o'zaro jiplashgan, o'zaro kelishilgan*" ma'nolarini ifodalab, mazkur hududning aholi vakillari birlashsin, deya shunday atalgan.

BIRQOZONLIKO'L – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasining Qo'ng'iro't tumanidagi ovul nomi. Birqozon (yoki saqoqush), Birqozonliko'l – Saqoqush ko'li ekanligi qayd etilgan va shuning uchun ham shunday nomlangan.

BIRYONKATI – mahalla. Buxoro viloyatining Peshku tumandagi mahalla nomi. Buxoro amirligi devonxonasi hujjatlarida shu ko‘rinishda uchraydi. Mazkur toponim ikki qismdan iborat bo‘lib, **Biryon** fors-tojik tilida “qovurilgan”, “kuygan”, “g‘am-alamga botgan”, “g‘am-g‘ussali” ma‘nolarini anglatadi. Apellyativning ikkinchi tarkibiy qismini tashkil etuvchi **kati** so‘zi, aslida, Buxoro vohasining janubiy hududlarida yashaydigan qisman turkmanzabon aholi tomonidan *katti, gati, gatti, gitti, ketti* tarzida talaffuz qilindi va “ketdi” ma‘nosini bildiradi.

Demak, toponim “g‘am ketdi” ma‘nosini anglatib, g‘am-alam, tashvishlardan forig‘ bo‘lgan qishloqqa nisbatan ishlatilgan.

BITIKLIK – dara. Mo‘g‘ultov tog‘laridagi dara (O‘zbekiston va Tojikiston chegaralarida). *Bitik* – yozuv. *Bitiklik* – “yozuvi bilan”. Daraning qoyalari turli xildagi yozuvlar uchraydi, shu jumladan, shoir Amir Ma‘sudning she‘rlarida ham qayd etilgan.

BIYA – qishloq. Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi. Ilmiy manbalarda Nayman qabilasining bir urug‘i *biya* deb ataladi (O‘rinboyev, 2003:29).

BIYASIG‘MAS – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanidagi dara, eski qishloq nomi hisoblanadi. Oykonim shakllanishining talqini bo‘yicha bir necha taxminlar bor:

1. Bu toponim chorvadorlar tomonidan yaratilgan. Ular yashaydigan joy-

lari tor bo‘lgani uchun *biyasig‘mas* deb atashgan. Oldin bu birikma bir xonadon uchun aytilgan, keyin butun qishloqqa shu birikma nom bo‘lib qolgan.

2. Toponimi uchta ma‘noli qismdan iborat: *biya, sig‘, -mas*. Bu toponimda ikkita topoleksema bor: *biya* va *sig‘moq*. Tabiiy geografik omilning ta‘sirida obyektning nomlanish ehtiyoji bilan hamda toponimlashuv va toponimik derivatsiya oqibatida joy nomi shakllangan: *biya+sig‘ + -mas > biya sig‘mas > Biyasig‘mas*. Ungacha *biya sig‘mas* ko‘rinishidagi predikativ birikma holatida bo‘lgan.

“**Biya**” so‘zi bir ma‘noga ega. Otning urg‘ochisi. Bu ma‘nosi bilan ushbu so‘z “*sig‘moq*” so‘zining “*joylashmoq*” ma‘nosiga moslashgan. Sifatdoshning bo‘lishsizlik shaklini hosil qiluvchi *-mas* qo‘shimchasi bu predikativ birikmaning yuzaga kelishida vosita bo‘lgan. *Biya sig‘mas* predikativ birikmasi toponimikadagi birlamchi o‘tish qonuni asosida toponimga aylangan. So‘zsiz, bu yerda ham toponimik derivatsiya jarayoni bor. Hosil bo‘lgan joy nomining etimoni predikativ birikmaning ot+sifatdosh ko‘rinishidagi birikmaga oid: *biya sig‘mas*. Bu yerda, albatta, ekstralingvistik omillardan biri bo‘lgan geografik omilning mavjudligini ta‘kidlash shart.

BIYBOZOR – qishloq. Qoraqalpog‘iston Respublikasi Beruniy tumanidagi qishloq nomi. *Biybazar* – toponimi ham tarkiban turli lug‘aviy qatlamga mansub so‘zlardan tashkil topgan. Apellyativning birinchi tarkibiy qismi

biy tariximizning keyingi davrlarida *bek* terminidan farqli ravishda ijtimoiy-siyosiy ma'no anglatgan bo'lsa ham uning genetikasi ushbu so'zga borib taqaladi.

Sh.Rahmatullayevning fikricha, bu so'z dastlab "*katta*", "*yirik*" kabi ma'nolarni anglatgan, keyinchalik ma'no taraqqiyoti natijasida sifatdan otga aylangan¹. *Beg* / *bek* so'zining ushbu ma'nosi hozirgi kunda Janubiy Qoraqalpog'istondagi o'zbek shevalarining o'g'uz lahjasida saqlanib qolgan.

A.N.Baskakov ushbu so'zning kelib chiqishini xitoycha *paik* so'ziga bog'laydi². Lekin bu masalada olimlar tomonidan bir to'xtamga kelinmagan. Sababi – ushbu so'z barcha turkiy tillar lug'at fondida mavjud va turli fonetik o'zgarishlarga uchragan holda ishlatiladi. Ba'zi tadqiqotlarda mazkur so'z genetikasini eroniy tillarga bog'lashga harakat qilingan. Jumladan, H.Mozandaroniy bu so'zni ahmoniylar toshbitiklarida *baga*, "Avesto" da *bağa*, sanskritda *bhāga*, rus tili da *bog*, pahlaviyda *bag* yoki *bak* qatori eroniy asosga ega deb ko'rsatadi.

M.Mu'in esa *bekni* turkiy tillarga mansubligini ta'kidlaydi. *Bazar* so'zi hozirgi fors tili uchun ham, o'zbek tili uchun ham tub so'z sanalsa-da, tarixan ikki tarkibiy qismdan iborat.

Bazar so'zining etimologiyasiga nazar solsak esa pahlaviy tilida *vacar*

shaklida bo'lgan bu so'z qadimgi forsiyda *abâcari* tarzida ishlatilgan. Uning *abâ* qismi sanskritcha *sabha* bilan o'zakdosh bo'lib, "*odamlar to'planadigan joy*" ma'nosi anglatrsa, *cari* qismi maydon, sahn mazmunlarini anglatgan³ (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

Mahalliy aholi orasida toponimning "*bozorsiz, ya'ni bozori yo'q, bozori bo'lmaydigan*" qishloq ma'nosidagi etimologiyasi keng tarqalgan. Aslida esa nom ikki komponentdan tashkil topgan bo'lib, apellyativning birinchi qismi **-biy** – unvon nomidir. Apellyativning ikkinchi komponenti **bozor** – savdo qilish joyi, maskanidan tashqari, Xorazmda qishloq, qishloq markazi ma'nosida ham qo'llaniladi.

Demak, **Biybozor** toponimining ma'nosi "*qabila boshlig'i yashaydigan qishloq*" dir.

BIYDAYKO'L – ko'l. Qoraqalpog'iston Respublikasining Taxtako'pir tumanidagi "Qoraoy" OFY hududida joylashgan quruq ko'l nomi. Ko'l joylashgan hudud dastlab bug'doy ekladigan o'y joy ekan, keyinchalik bu hududni suv bosgan va ko'l shu nom bilan atalib ketgan. Hozirda ko'l yo'q, lekin nomi saqlanib qolgan.

BICHOQCHI – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq

¹ Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000. – B.43.

² Баскаков Н.А. Титулы и звания в социальной структуре бывшего Хивинского ханства // Советская тюркология. 1989. – №1. – С.67.

³ Shamsiddin bin Xalaf Tabriziy. Burxon qote'. – Tehron: Amiri kabir, 1375. – S. 128.

nomi. **Bichoqchi** aslida **Pichoqchi** ning dialektal varianti bo'lib, u "*pichoq tayyorlaydigan usta*" ma'nosini ifodalaydi. Zarafshon daryosining quyi oqimida yashovchi aholi so'zlashuvida **pichoq** so'zi **bichoq** sifatida talaffuz qilinadi.

BOBIRTEPA – cho'qqi. Toshkent viloyatining Bo'ka tumanidagi cho'qqi nomi. Bu yerda Samsirak qishlog'ida 907-hijriy yili (mil. 1501–1502-yillar)da bir necha bor Zahiriddin Bobur bo'lgan (M.E. Массон. Ахангеран. С. 117). Balki bu toponim shu haqida guvohlik berar. Qashqadaryo viloyatidagi *Bobirtepa*, *Bobirgurgon* toponimlari Hindistondagi Boburiylar sulolasining asoschisi Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530) bilan bog'liq.

Qirg'izistonning O'sh viloyatida Bobul qishlog'i bor. Keksa insonlar o'zining harbiylari bilan mazkur o'lkalarda bo'lgan, asli kelib chiqishi andijonlik hisoblangan Bobur nomi ularning qishlog'ining nomi ekanini qayd etishadi.

Bobur nomi Rossiyada ham mashhur. Rus onomastikasida uchraydigan *Baburin*, *Baburov*, *Zababurin*, *Baburchyonok*, *Babur* kabi familiyalar shular jumlasidandir. G.F. Blagova aynan Zahiriddin Bobur bilan bog'laydi.

Qiziqarlisi shundaki, XVI asrdagi "yozma kitoblar"da Nijneye Baburino tilga olinadi; undan tashqari, Vladimirsk viloyatining Kirjak tumanida hozirgi davrda ham Baburino nomli qishlog'i bor, balki bu qadimgi bo'sh yer Nijneye Baburinodan kelib chiqqandir.

BOBOILOHIY – Xurosondagi kent. "Boburnoma"da Sulton Husayn Mirzo (Husayn Boyqaro) vafot etgan joy sifatida eslatilgan. "Bu [911]-yilning oxiri zulhijja oyida Sulton Husayn Mirzo Shayboniyxonning ustiga cherik tortib, Boboilohiyg'a yetganda tengri rahmatig'a bordi" (B.127). Mirxondning "Ravzat as-safo" asarida bu sana aniqroq yozilgan va 911-yil 11-zulhijja (1506-yil 5-may), dushanba, hayit kunining ertasiga, quyosh botishi paytida, ul saltanat osmonining quyoshi mag'rib tomon ko'chdi, deyilgan. Shaxs nomi orqali joy nomi hosil bo'lgan.

BOBOJON BULOQ – buloq. Navoiy viloyatining Xatirchi tumanidagi buloq nomi. Birinchi komponent bobo "o'tmishda Buxoroning katta dahalarini nazorat qiluvchi bosh mirshab unvoni [O'TIL. 1, 293] – jon affiksoidi erkalatish, ba'zida kesatiq" ma'nosini bildiradi. Geografik termin "buloq" – "yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma" [O'TIL. 1, 371].

Ushbu gidronim komponentlarining denotativ semalariga tayanilsa ham antropogidronim, ham tabiiy geografik gidronimlar sirasiga kiritish mumkin.

BOBO XUROSON – qishloq. Andijon viloyatining Marhamat tumani markaziga yaqin qishloqning nomi. Uning tarixi xalq og'zaki ijodida ba'zi rivoyat-naqlar bilan izohlanib kelinadi. Bizning tekshirishlarimiz shundan dalolat qiladiki, Bobur otasi Umarshayx Mirzo davridan boshlab,

Andijonda ma'naviy-ma'rifiy hayot sezilarli darajada rivojlanib, atrof-dan ilm ahli – ulamolar, shoirlar kelib o'rnashgan. Shulardan biri hirotlik katta olim Mavlono Shayx Husayndir (uning nomi hamon xalq xotirasida saqlanadi).

Fikrimizcha, o'sha olimning saf-doshlaridan yoki shogirdlaridan biri bugungi Marhamat tomonga borib, turib qolgan. Uning vafotidan so'ng o'sha mahalla, keyincha esa butun qishloq Bobo Xuroson(iy) deb atalib ketgan.

BOBOYURT – mahalla. Sirdaryo viloyatining Boyovut tumanidagi mahalla nomi. Ma'lumki, tilda otayurt, boboyurt terminlari respublikamizning deyarli ko'pchilik hududlarida juda ko'p qo'llaniladi va uni toponim-ga aylanishi o'sha hududda yashab, vaqt o'tishi bilan boshqa hududlar-ga ko'chib ketishi natijasida mazkur hudud o'sha ko'chib ketganlar uchun **Boboyurt** sanalgan, bir kun kelib esa shunday nomni olgan.

Demak, **Ota (bobo)yurt** dastlab otalari, bobolari yashagan joy, makon degan ma'noda qo'llanilgan.

BOBOSHAYX – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Toponimning asosini tashkil qiluvchi "**shayx so'zi oliy musulmon ruhoniylari vakilini hamda mozor va boshqa ziyoratgohlar mutasaddisi**" ma'nosini ifodalaydi. Mahalliy aholining ma'lumotlariga ko'ra, qadimda qishloq hududida keksa yoshli shayx yashagan. Shu sababli qishloqning nomi ham Boboshayx deb atalgan.

BODIYA-I XURDAK – Navoiy viloyatining Karmana shahri qadimgi nomlaridan biri. Narshaxiyning "Buxoro tarixi" va akademik V.V.Bartoldning asarlarida bu nom "*ko'zacha*" sifatida qayd etilgan.

Badiya (bodiya)ning boshqa bir ma'nosi – "*cho'l*", "*dasht*". **Badiyai Xurdak** – "*katta bo'lmagan dasht*". Narshaxiy "Buxoro tarixi" asarida Buxoro atrofida Dashtak nomli joyni aynan shu ma'noda tilga oladi (*dasht, -ak* erkalash qo'shimchasi).

Bu dasht Eronda **Sarob-i bodiya** deb nomlanib, u "*sarobdagi dashtliklar*" ma'nosini ifodalaydi.

BODOMCHA – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Ilgari qishloq hududida bodomzorlar ko'p bo'lgan. Mazkur nom *bodom* so'zi va *-cha* affiksining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Demak, Bodomcha – "*bodom ko'p o'sadigan joy*" ma'nosidadir.

Shuningdek, Buxoro viloyatining Vobkent tumanida shunday nomli toponim mavjud bo'lib, u aynan shunday ma'noda ekanligi qayd etiladi.

BODOMCHOLI – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Toponim forscha-tojikcha "**bodom**" va "**choli**" so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Bodom** so'zi o'zbek tilining izohli lug'atida – sermoy va lazatli mag'zi uchun ekiladigan daraxt sifatida izohlanadi [O'TIL. 1, 295]. **Chol** – chuqurlik, botiq joy, o'yiq, suv o'ygan, suvning quyilish joyi, to'g'on, hovuz, havza. **-li** so'z yasavchi affiks.

Shunday ekan, **Bodomcholi** – bodomi bor to‘g‘on yoki suv quyilish joyi yonidagi qishloq, demakdir.

BODOQSOY – qishloq va ariq nomi. Toshkent viloyatining Bo‘stonliq tumani; bodoq – etnonim. Xorazmiy tilida esa **bodoq** – ariq, kanal ma‘nosini ifodalaydi. Xorazm viloyatining Bog‘ot tumanidagi Qumbodoq tarixiy toponimi tarkibidagi bodoq qismining ma‘nosi ham shudir.

BOJOQISHLOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Qo‘shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim “**boja // bojo**” va “**qishloq**” so‘zlari ning qo‘shilishidan hosil bo‘lgan.

“**Boja // bojo**” umumturkiy so‘z bo‘lib, “*opa-singillarning erlari*” (bir-birlariga nisbatan) ma‘nosini bildiradi [O‘TIL. 5, 1, 297].

“**Qishloq**” esa “*aholisi, asosan, qishloq xo‘jalik ishlari bilan shug‘ullanuvchi joy, maskan, hudud*” ma‘nolarini ifodalaydi [O‘TIL. 5, 5, 315]. Shunga binoan, bu mikroponimni “bojalar tomonidan barpo etilgan yashash maskani” deb izohlasa bo‘ladi. Bu nomning tashqi ko‘rinishi asosidan vujudga kelgan etimologiyadir.

Etnografiyaga oid adabiyotlarda qirg‘izlarning bir urug‘i **bo‘jay** deb yuritilgani qayd etib o‘tilgan [Sidiqov, 1927:26]. Toponimning birinchi qismidagi **boja** ← **bo‘jay**ning tovush o‘zgarishi va tushishi hosilasidir. Qishloq shu urug‘ nomi bilan atalgan bo‘lishi ehtimoldan xoli emas. Ikki o‘zakli boja va qishloq so‘zlaridan tashkil topgan va *ot+ot* so‘z turkumiga mansub.

BOFANDALAR – qishloq. Buxoro viloyatining G‘ijduvon tumanidagi qishloq nomi. **Bofanda** forscha bo‘lib, u “*Tikuvchi*” ma‘nosini ifodalaydi. Demak, **Bofandalar** – “*Tikuvchilar*”, “*Tikuvchilar qishlog‘i*” degan ma‘noni bildiradi.

BOLATOSH – qishloq. Samarqand viloyatining Pstdarg‘om tumanidagi qishloq. Bola, tosh (bolaning gavdasini eslatadigan tosh). Balki forscha *bolo* – *yuqori, yuqorigi, baland*”, o‘zbekcha – *tosh* ma‘nosida ham bo‘lishi mumkin. Agar shunday bo‘lsa, *Bolatosh* – “*baland tosh*” (*qoya*) ma‘nosini ifodalaydi.

BOLDIR – qishloq. Samarqand viloyatining Pstdarg‘om tumani va Surxondaryo viloyatining Muzrabod tumanlaridagi qishloq nomi. Baldir (*boldir*) – *cho‘qqi* ma‘nosini ifodalaydi (Древнетюркский словарь. С. 28). Ayrim manbalarda etnonim bo‘lishi mumkinligi ham qayd etiladi.

BOLDIRSOY (BELDERSOY) – qishloq va soy. Toshkent viloyatining Bo‘stonliq tumanidagi soy va qishloq nomi. Baldir (*boldir*) – *cho‘qqi* ma‘nosini ifodalaydi (Древнетюркский словарь. С. 28). Ayrim manbalarda etnonim bo‘lishi mumkinligi ham qayd etiladi.

BOLOYIRO‘D – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim forscha – *bolo* – “*yuqori, ro‘d*” – “*ariq, kanal*” degan ma‘nolarni anglatadi.

Demak, **Boloyiro‘d** – “*ariq, kanal yuqorisidagi qishloq*” ma‘nosini ifodalaydi.

BOLQUDUQ – quduq. Navoiy viloyatining Tomdi tumanidagi quduq nomi. *Bol* – “asal”, *bolquduq* – “*chuchuk suvli quduq*” ma’nolarini ifodalasa, cho’l-sahrolarda cho’ponlar uchun asosiy taxminiy joy ma’nosini ham bildiradi.

BOLTA – qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo, Kattaqo’rg’on, Payariq hamda Toshkent viloyati Quyi Chirchiq tumanlaridagi qishloqlar nomi. Mazkur nom etnonim hisoblanadi. Uning Toshkent viloyatining Quyi Chirchiq tumanida **Qorabolta** shakli ham mavjud. *Baltali* etnonimi mashhur bo’lib, u bolta shaklidagi tamg’ani eslatadi. Qozoq olimining ma’lumotiga ko’ra, *Baltali* – O’rta juzning asosiy qabilalaridan biri (С.А. Аманжолов. Вопросы диалектологии и истории казахского языка, ч. I. –Алма-Ата, 1959. С. 9, 14, 16). Toponimikaniy ma’lumotlari bo’yicha ta’kidlash mumkinki, *Boltali* etnonimi (qisqartirilgan varianti *bolta*) o’zbeklar tarkibida bo’lgan.

BOLTABOSHI – qishloq. Samarqand viloyati Payariq tumanidagi qishloq nomi. *Bolta* nom hisoblanib, *boshi esa*, shu urug’ning boshi ma’nosidadir. Shuningdek, qozoqlarda *Boltali* asosiy urug’lardan biri hisoblanadi. S.Qorayevning fikricha, *Boltali* (*bolta*) urug’i o’zbeklar tarkibiga ham kirgan bo’lsa kerak (Qorayev. 1978, 39).

BOLTAKO’L – qishloq. Farg’ona viloyati Qo’shtepa tumanidagi qishloq nomi. Urug’ nomidan olingan, degan

fikrlar bor. Biroq bu so’z ko’l kotlovinasining shaklidan olingan bo’lishi ham mumkin. Viloyatdagi *Achchiqko’l*, *Damko’l*, *Ko’lbo’yi*, *Ko’lariq*, *Qorako’l*, *Oydinko’l* kabi joy nomlarini paydo bo’lishida ko’l so’zi asosiy o’rinni egallaydi.

BOLTAMIN – qishloq. Samarqand viloyatining Qo’shrabot tumandagi qishloq nomi. Mazkur toponim “*bolta*” va “*amin*” qismlaridan iborat. “*Bolta*”, “*boltali*”, “*boltachi*” – umumturkiy etnonim so’zlar bo’lib, “*bolta*” shakli, boltaga o’xshash tamg’asi bo’lgan urug’lardan biridir.

O’zbeklar tarkibidagi sarqipchoqlarda, qoraqalpoqlarda, tatar, qozoq va ozarbayjonlarda “*bolta*” deb nomlanuvchi urug’ mavjud. “*Amin*” – tuman yoki qishloq oqsoqoli, bozorda sotuvchilardan soliq yig’uvchi amaldor, afv etuvchi demakdir.

Shuningdek, “*amin*” so’zi arabcha bo’lib, “*ishonchli*” ma’nosini ifodalaydi [O’TIL. 1, 78]. Toponimni “*bolta*” urug’iga mansub *amin* (amaldor) barpo etgan yashash maskani, qishloq, deb izohlash mumkin. Ushbu etnonim bolta/amin ot+ot strukturasiga egadir.

BOLTAMAZOR – qabriston. Toshkent shahri hududidagi qabriston, bu nomdagi manzil Qozog’istonda ham bor. Qozoqcha *Balta* (*baltali*) urug’i bilan nomlangan.

BOLG’ALI – qishloq. Jizzax viloyatining G’allaorol tumani, Samarqand viloyatining Qo’shrabot tumanlaridagi qishloqlar nomi.

Qozoq va qoraqalpoqlarning turkman juzlarining hamda o'zbeklarning jaloyir, qo'ng'iroq, qoraxitoy, yuz, qurama, kenagas qabilalari tarkibida bir urug' **bolg'ali** deb ataladi [S.Qorayev, 1, 39; T.Nafasov, 41-42; Z.Ziyotov, 48; N.Begaliyev, 41]. Ularning tamg'asi bolg'a shaklida bo'lgan.

Shunga ko'ra B.O'rinboyev Qo'shrabot tumanidagi Bolg'ali mikrotoponimini etnooykonimlar qatoriga kiritadi [B.O'rinboyev, 39]. Tashqi tuzilishiga ko'ra, ot + -li topoformantidan tashkil topgan.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ushbu etnooykonimni ham yaxlit bir o'zakli ham bir o'zak va topoformantli etnooykonimlar sinfiga kiritish mumkin.

BOQI – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Yuz qabilasining marqa bo'limi 16 ta shoxobchaga bo'linadi [Z.Ziyotov, 40]. Ana shu shoxobchalardan biri qoratamg'ali deb ataladi.

Qoratamg'ali urug'i tarkibida, laqaylarning tuyachi urug'i tarkibida, oqmang'itlar tarkibida boqivachcha urug'i mavjud [T.Nafasov, 43; B.O'rinboyev, 40]. Boqivachcha so'zi qisqarib, boqi shaklida qo'llangan¹.

Bu o'rinda boqi patronimi oykonimga aylangan, degan xulosaga kelisa bo'ladi. Etnooykonim bir o'zakli, ot so'z turkumiga mansubdir.

BOQIY SHAHAR MAJMUASI – Samarqand viloyatining Samarqand shahridagi ulkan xalqaro turizm markazi.

Mazkur majmua 2022-yilning 22-avgustida O'zbekiston Respublikasining Prezidenti SH.M.Mirziyoyev tashabbusi va sa'y-harakatlari bilan tashkil etilgan.

BOQICHIG'ATOY – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponimning tarkibi "boqi // boqibachcha // boqivachcha" va "chig'atoy" etnonimlaridan tuzilgan. Yuz qabilasining marqa bo'limi 16 ta shoxobchaga bo'linadi [Z.Ziyotov, 40]. Ana shu shoxobchalardan biri qoratamg'ali deb ataladi. Qoratamg'ali urug'i tarkibida, laqaylarning tuyachi urug'i tarkibida, oqmang'itlar tarkibida boqivachcha urug'i mavjud [T.Nafasov, 43; B.O'rinboyev, 40].

Boqivachcha so'zi qisqarib, boqi shaklida qo'llangan². Mo'g'ul imperiyasi davrida G'uljadan Amudaryogacha bo'lgan yerlar Chig'atoy ixtiyorida bo'lgan. Movarounnahr Chig'atoy ulusi deb atalgan.

Chig'atoy so'zining ma'no va qo'llanish doirasi kengaygan. O'sha davrda Chig'atoy kishi ismi funksiyasidan tashqari, ijtimoiy-siyosiy, harbiy va etnik ahamiyat kasb etgan. XIII-XIV asrlarda Chig'atoyxon harbiy qo'shinlari va avlodlari, imtiyozga ega bo'lgan

¹ Begaliyev N. O'zbek etnonimlari tarixidan. – Samarqand: SamDChTI nashri, 2004, 38-bet.

² Begaliyev N. O'zbek etnonimlari tarixidan. – Samarqand: SamDChTI nashri, 2004, 38-bet.

turkiy-mo'g'ul kishilari, XV asrda Movarounnahr va Sharqiy Xurosonning barcha turkiy aholisi chig'atoy deb yuritilgan [T.Nafasov, 209].

Temuriylarning Shayboniylarga qarshi kurashi davrida esa Movarounnahrning ham turkiy, ham tojik tilida gaplashuvchi aholisi chag'atoylar deyilgan. Chig'atoy // chag'atoy XV-XVI asrlardayoq hududiy ma'noga ega bo'lgan, etnonimik ma'nosi va vazifasi ham shu davrlarda yuzaga kelgan. Bu davrda chig'atoy // chag'atoy so'zi ham etnonim, ham antroponim vazifasida qo'llangan [O'TIL.5, 4, 501].

Shunga ko'ra bu etnotoponimni "boqichig'atoy" urug'i vakillari yashaydigan qishloq, maskan" deb izohlash mumkin. Ushbu etnotoponim ot+ot boqi/chig'atoy tuzilishiga ega.

BOQSUQ (qadimgi nomi Kallauretpa) – Toshkent viloyati Angren shahrining shimoli-sharqiy qismidagi ko'hna joy nomi. Aholisi ko'mir sanoati ehtiyojlari munosabati bilan o'tgan asrning 80-yillarida Angren shahri hududiga ko'chirilgan. Ayrim mahalliy vaqtli matbuot nashrlarida "Boqsuq" atamasiga Bog'isug'd, Bog'isurx tarzida noto'g'ri talqin berilgan. Bu termin aslida shu yerda taxminan XIV asrda mustahkam istehkom va bozorni bunyod etgan Bobojuq degan mard va tanti bir odam ismining fonetik buzilgan shaklidir. Tarixiy qo'lyozma asarlarda bu yer Bobojuq qal'asi deb keltiriladi. Misol uchun Hofiz Tanish Al-Buxoriyning 1534–1590-yillarda yozilgan mashhur "Abdullanoma" asa-

rining ikkinchi jildida shunday ma'lumot mavjud: "...Sipohlar Sperimbiy naymanning... Ohangaron tevaragida balandligini ko'z ilg'amaydigan Bobojuq qal'asiga yashiringanini eshitdilar. Oxiri shijoatli Abdusamadbiy, Ahmadali Bahodir va boshqa sipohlar... metin, cho'b va tabarzinlarning zarb zahmi bilan... tog'dan bir parcha bo'lgan o'sha qal'ani ochdilar. Qiyomatasar lashkar qal'aning asosini buzib, kungularini yer bilan barobar qildilar" (*Hofiz Tanish Al-Buxoriy, j.2, b.95*).

BOROQTOM – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponimning *baroq* (*yungdor*) so'zi bilan hech qanday aloqasi yo'q. Nom aslida eron tillariga xosdir. B.I.Abayevning e'tirof etishicha, Baroq so'zi eron tillarida "chavandoz, xabarchi" ma'nosini anglatadi (B.I.Abayev. Slovar. I. 236).

Shunday ekan, *Baqortom* – "xabarchilar to'xtab o'tadigan qishloq" ma'nosini ifodalaydi.

BORSAKELMAS – Qoraqalpog'iston Respublikasi Orol dengizining suvi kamaymasdan oldin katta orol bo'lgan, hozir yarim orol.

Orolning nomi haqida turlicha rivoyatlar bor. Shulardan biri haqiqatga yaqinroq bo'lib, ilgarilari Orol atrofidagi boylar qish paytlarida chorva mollarini muz ustidan sero'tli orolga haydab borib, bahorda muz erishi oldidan chorvalarini yana orol sohili-ga olib qaytishar ekan. Bir yili bahor erta kelib, muz erib ketganidan mol-

lar o'sha orolda qolib ketgan emish. Shundan keyin orol *Borsakelmas* deb atalar ekan.

BOSAY – kanal. Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani markazidan oqib o'tuvchi kanal nomi. Kanalning Bosay deb nomlanishining sababini 60 yoshli (2017-yil) Qadir bobo quyidagicha tushuntirdi: uning Bosay degan bobosi cho'pon bo'lgan. Har kuni ot bilan mol boqqan. Kunlarning birida otni minib uyiga kelayotganda, kanalga oti bilan qo'shib oqib, cho'kib ketadi va shundan so'ng mazkur kanal *Bosay* nomi bilan ataladi.

BOTIR – qishloq. Andijon viloyatining Baliqchi tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanida *Botirboy*, Andijon viloyatining Izbosgan tumanida *Botirobod* shaklidagi qishloq, Farg'ona viloyatida esa *Botirsoy* nomli ariq mavjud. Xullas, deyarli barcha turkiy xalqlarda *Botir* etnonim sifatida qayd etilgan.

BOTQOQQUM – Amudaryo va Zarafshonning quyi qismida joylashgan Qizilqumning janubiy qismi shunday nomlangan. *Botqoqqum* – “*botqoq sochiluvchan qum*” ma'nosini ifodalagan.

BOVURCHI – atrofi tabiiy narsalar bilan o'ralgan chegara, Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumani. *Bovurchi* (“*dasturxonchi*”) – Chingizxon davrida “*ovqat va ichimlik mudiri*”, keyinchalik *xonning asosiy oshpazi (bakovul)* bo'lgan. Demak, *Bovurchi* – “*oshpaz*” ma'nosini ifodalaydi.

BOY – Farg'ona viloyatida keng tarqalgan joy nomlaridan biri, ushbu maskanda yashayotgan kishilarning mulkiy holatiga nisbatan yoki biror kishiga qo'yiladigan ism nomidan joy nomi hosil qilingan.

Boymahalla, Boyto'pi, Botirboy, Jumaboy, Katta-boybuchcha, Meliboy, To'laboy, Toshboy zamini, Uzoqboy, O'rinboy, Qo'qonboy kabi joy nomlari shular jumlasidandir.

BOYBICHA – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Aholi nutqida *boybicha* – *boyvicha* – *boybika, boy-xotin, boy-becha* tarzida izohlanadi. *Boybicha* – etnonim, qopaqalpoqlarning qтай (xitoy), qipchoq, muyten qabilalari tarkibida boybishe urug'i bo'lgan. Janubiy O'zbekiston qo'ng'irotlarining *boybicha* – *boyvicha* degan urug', tarmog'i bo'lgan. Etnonim oykonimga o'tgan.

Qozoq tilida baybishetau tog' etagi, tog' bag'ridagi keng yoyiq maydon¹ ma'nosini ifodalagan. Buxoro viloyatining mazkur hududida tog' mavjud emasligini inobatga olsak, nom aslicha, o'sha hududlardan aynan ko'chgan deb hisoblash mumkin.

BOYBICHAKON – Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanidagi qaynatilgan tuzning paydo bo'lgan joyi. **Boybicha** (eski o'zbekcha, qirg'izcha, qozoqcha) – *boyning xotini, boyning katta xotini; kon* (forscha) – *paydo bo'lgan joy*.

¹ Койчубаев Е. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. –Алма-Ата: 1974. –С. 94.

Taxmin qilish mumkinki, "boybicha" so'zi mo'g'ulcha bo'lib, dastlab *baydjın, baychin, baycha* tarzida talaffuz qilingan. O'xshashligi bo'yicha va "bayvachcha" so'zining ta'sirida (boyning o'g'li) o'zbek tilida *boybicha* va *boyvuchcha* sifatida talaffuz qilinadigan bo'lgan yoki mo'g'ulcha *djin, chin* qo'shimchalari ayollik jins belgisini ko'rsatuvchi affiks bo'lib xizmat qilgan, masalan, *g'unan* – uch yoshli ot, *g'unajin* – uch yoshli ho'kiz yoki sigircha, *dunan* – to'rt yoshli ot, *dunajin* – yosh (to'rt yoshli) ho'kiz yoki sigir; *megajin* – to'ng'izning urg'ochisi va boshqalar.

BOYBOG'ISH – Samarqand viloyatining Jomboy tumanidagi qishloq nomi. **Bag'ish** – qirg'iz urug'ining "butoq" ma'nosidagi nomi. Farg'ona vodiysining o'zbek qismlarida *Bog'ish, Saribog'ish, Cho'ngbog'ish* kabi qishloqlar mavjud. Ba'zan Bog'ishni o'zbek urug'i deb ham hisoblashishadi (В.П.Наливкин. Краткая история Кокандского ханства. –Казань. 1886. С. 13.)

BOYBO'L – qishloq. Samarqand viloyati Urgut tumani. **Boybo'l** – "boy bo'l" ma'nosidagi etnonim (qozoqlar, turkmanlar, balki o'zbeklar tarkibida ham bo'lishi mumkin).

BOYBO'RI – Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Boybo'ri – "Alpomish" dostonidagi to'rt qahramonlardan biri (jarayonlar hozirgi Surxondaryo viloyati hududida bo'lib o'tadi). Katta ehtimollar bilan bu – etnonim.

BOYBO'TA – Farg'ona viloyatining Qo'qon shahridagi mahalla nomlaridan biri. Boybo'ta urug' nomlaridan biri bo'lib, u etnonim hisoblanadi. Bundan tashqari, qirg'iz qabilalari bo'limlaridan biri bag'ish ham shunday deb nomlangan. "Boybo'ta" degan urug' haqiqatan ham, mavjud bo'lgan, biroq Qo'qondagi bu nomli joy etnonim emas, antrotoponim bo'lib, mazkur joy Qo'qon xonlari xonadoni vakili Boybuta Bahodir ibn Sulaymonxon degan xonzodaga qarashli mulk bo'lgan, shuning uchun ham u etnonim emas, balki antropotoponimdir.

BOYHO – Navoiy viloyatining Konimex tumanidagi qishloq nomi. U forschacha "boyxo" – *boylar* ma'nosida bo'lib, etnonim (patronim) hisoblanadi.

BOYHO/BOYLAR – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon, Shofirkon tumanlaridagi qishloq nomlari. Forschadan olingan – *boyho* so'zi – o'zbek tilida *boylar* demakdir. O'zbekistonda, xususan, Buxoro viloyatida *boylar* degan bir nechta qishloqlar bor. Manbalarda boylar degan etnonim ham borligi qayd etilgan.

Bundan tashqari, Navoiy viloyatining Konimex, Navoyi tumanlarida ham shunday qishloq nomlari mavjud.

BOYLIK – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Mazkur so'z o'zbek tilining izohli lug'atida: *Boylık* – *boy, dunyo, davlat, mol-mulk, moddiy resurslar majmuyi* tarzida izohlanadi¹. Shuningdek, o'zbek toponimiyasida ba'

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili. 1981. –B.127.

zan *boyli* etnonimini *boylik* shaklida qo'llash holatlari uchraydi. Chuyut, mang'it va saroylarning boyli urug'i borligi ma'lum. Boyli so'zi o'zbek urug'lari: achamayli (acha//ocha+moyli //boyli), jag'albayli. Moyli, Boyli kabi kishi ismlari ham boyli urug' nomidan olingan. Boy//moy - qush nomi. Qush - totem, totemdan urug' nomlangan, urug' nomi qishloq nomiga aylangan¹.

BOYLIOTA - Miyonqolning qadimiy qishloqlaridan biri. Sug'd azizlaridan Abul Hasan Rastafig'oniy mozori ushbu joydadir. Qishloq XVI asrgacha *Rastivag'n* deb atalgan. Ushbu toponimning etimologiyasi haqida turlicha fikrlar bor.

V.A. Livshis qishloq nomi Mug' bitiklarida tilga olingan dehqon Rustning ismi bilan bog'liq, deydi. O.I. Smirnova esa, qadimiy Eron ilohi Rashna nomiga aloqador, deb izohlaydi. Toponimning birinchi qismi adolat ilohi Rashna nomi va ikkinchi qismi "*bag'n*" (sug'd tilida "*ibodatxona*") so'zlaridan yasalgan va *Rashibag'n* shaklida bo'lgan hamda "*adolat ilohi ibodatxonasi*" ma'nosida, - deyiladi.

Qishloq nomi keyinchalik talaffuzda o'zgarishga uchrab, *Rast(i)-vag'n* deb atala boshlangan. Agar sug'd tilida "*rusto*" - qishloq so'zining mavjudligini hisobga olsak, mazkur nomning ma'nosini "*qishloq yoki tuman ibodatxonasi*" deb izohlash mumkin. Qishloq qadimdan muqaddas joylardan biri sifatida e'zozlanib kelingan. Bu uning

keyingi nomi - *Boyliotada* ham o'z aksini topgan.

BOYMONOVUL - qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. O'zbek xalqi tarkibidagi *baymoq//boymoq* urug'i mavjud [Nafasov, 2007:16], ushbu holatda *boymon* < *boymoq* < *baymoq* shaklida tovush o'zgarish hodisasi voqe bo'lgan deb taxmin qilindi.

"Ovul" so'zi chorvadorlarning bahor va yozda turar joyi; qora uylar tikilgan manzil [Nafasov, 2007:43].

Demak, **Boymonovul** - "*boymoq urug' qabilasiga mansub kishilar yashaydigan manzil*" demakdir.

BOYMOQLI - Jizzax viloyatining G'allaorol va Zomin tumanlari; Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on tumani. Boymoqli etnonim hisoblanib, xususan, u qo'ng'iroq qabilasi bo'limlaridan biridir. Shuningdek, Baymoqli urug'i boshqa turkiy xalqlar, xususan, qoraqalpoqlar, qozoqlar (baybaqti) tarkibida ham qayd etilgan.

BOYOVUT - tuman. Sirdaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Boyovut tumani viloyatning sharqiy qismida, Mirzacho'l dashtining janubida joylashgan. Relyefi, asosan, tekisliklardan iborat bo'lib, uning yuzasi allyuvial yotqiziqlar bilan qoplangan. Tuman nomiga aylangan. Boyovut - O'zbekiston hududida qadimdan yashab kelgan turkiy urug'lardan birining nomi.

Rashididdinning "Jome ut-tavorix", Abulg'ozir Bahodirxonning "Sha-

¹ Nafasov T. Qashqadaryo qishloqnomasi. -T: Muharrir. 2009. -B. 66.

jarayi turk" asarlarida Chingizxon qo'shinlari bilan birga kelgan qabilalar orasida Boyovut urug'i tilga olingan. *Boyovut* – "boy", "boylar" degan ma'nolarni anglatadi. Qozoqlarning Arg'in qabilasi tarkibida ham bayaut urug'i qayd qilingan. Ayrim mutaxassislar, jumladan, boshqird etnolog olimi R.G.Kuzeyev Boyovut bilan Bayot aslida bir qabila, deb hisoblaydi.

Rashiddinning yozishicha, qadimgi vaqtda boyovut ancha katta qabilalardan biri bo'lib, bir necha tarmoqqa bo'lingan. XII–XIV asrlarda Boyovutlarning katta bir qismi o'zbek, turkman xalqlari tarkibiga kirib, ular bilan aralashib ketgan. Qo'lyozma nasabnomalarning ba'zilarida boyovut qadimiy 92 o'zbek urug'ining biri sifatida ko'rsatilgan.

Boyovut so'zining kelib chiqish tarixiga oid rivoyatlarga asoslangan boshqa talqinlar ham bor. Masalan, rivoyatlardan birida qadimda bu yer otlarga boy bo'lgan va "otga boy", "boy ot" so'zlaridan kelib chiqqan deyilsa, boshqa rivoyatda bu yerlar o'tga boy joylar bo'lgan, *Boyovut* – "boy o't" so'zidan kelib chiqqan deyiladi. XVI asrda yashagan farg'onalik Mulla Sayfiddin Axsikandiyning "Majmuat-tavorix" asarida Boyovut 92 bovli o'zbek urug'laridan biri sifatida qayd qilingan.

Tuman ma'muriy markazi – Boyovut shahri (1991-yildan). O'tgan asrning 60-yillarida Mirzacho'lni o'zlashtirish harakati boshlanishi bilan uzoq-yaqindan ko'chib kelganlar va

quruvchilar hisobiga shahar kengaygan. Shahar 1961–1991-yillari *Dmitrovo* deb atalgan.

BOYSUN – tuman. Surxondaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Boysun Surxondaryo viloyatidagi eng qadimiy aholi manzilgohlaridan hisoblanadi. Boysunning shimoli-g'arbida Teshiktosh g'ori joylashgan. Boysunda miloddan avvalgi taxminan 5 ming yillik oxirida aholi yashaganligi ma'lum. Miloddan avvalgi I asrdan milodiy I asrgacha Boysun o'rnida Poyikalon nomli mustahkam qal'a-shahar mavjud bo'lgan.

Milodiy VI–XIII asr boshlarida Boysun o'rnida Chag'oniyon shaharlaridan biri – Bosand joylashgan. Abu Is'hoq Istaxriyning "Kitob masolik va al mamolik" ("Mamlakatlar yo'llari to'g'risida kitob") asarida ham Bosand deb ta'riflangan.

"Hudud ul olam" kitobida Bosand ko'p sonli va jangovar aholili mustahkam joydir, deyilgan. Bosand Chag'oniyon markazidan Temir qapig' orqali Samarqandga boradigan savdo yo'li ustida joylashgan.

Arxeologik manbalarga ko'ra, Bosandda hayot ilk o'rta asrlardan mo'g'ullar istilosigacha davom etgan. Mo'g'ullar bosqinida vayron bo'lgan shahar keyinroq qayta tiklangan. Boysun mavzesi.

"Zafarnoma"da ham qayd etilgan. XIX asrda Boysun Buxoro amirligi davrida Surxondaryodagi uchta beklikdan birining markazi bo'lib, unda badavlat turkiy qavmlar yashagan.

Chig'atoy ulusi tarkibiga mansub ko'chmanchi turkiy qavmlar unga "Boysun" deb nom berganlar. "Boysun" atamasi qadimiy turkiycha "boy" va "sin" dan olinib, "ulug' tog'" yoxud "katta tog'" ma'nosini ifodalagan. V.V. Verbitskiyning XIX asr oxirida tuzgan lug'atida ham "sin" so'zi orografik obyekt ifodalashi qayd qilingan.

T.Nafasovning yozishicha, "sin" so'zining areali ancha keng, orografik obyekt – *tog'*, *tog' tizmasini* bildirishi Oltoy, Sibirda saqlangan, qad-qomat, bo'y-bast ma'nosini ifodalashi Volga-bo'yi, Markaziy Osiyo, Qozog'istonda saqlanib qolgan. Qadimiy turkiy qavmlarda boshqa narsalarga sig'inishlar qatorida toqqa sig'inish ham mavjud bo'lib, *tog'lar* muqaddas sanalgan.

Tog', *tog' tizmasi* "sin" so'zining qadimgi, birlamchi ma'nosi, "bo'y, qad-qomat" ma'nosi ikkilamchidir. O'zbek xalq dostonlaridagi Boysin yurti ham *tog'* va o'lka nomidir. Mahalliy rivoyatlarga ko'ra, bu yerda qadimdan turkiy qavmlarning badavlat kishilari yashagan bo'lib, "Biysun" atamasi "Boylar qishlog'i" ma'nosini anglatgan. Tuman ma'muriy markazi – Boysun shahri (1975-yildan).

BOYTERAK – Qashqadaryo viloyati yondosh qishloq. Nomning talqini "ulkan terak, muqaddas terak" ma'nosidadir. Terak – mevasiz, manzarali, yog'och bo'ladigan daraxt. Daraxtlarga sig'inish kulti asosida nomlangan.

Boshqacha talqin: *boy* – katta, *ulkan*, "terak – darak" so'zining o'zgarгани. **Darak** – katta anhordan oqayot-

gan suvni bir necha ariqlarga bo'lib yuboradigan band. Demak, **Boyterak** – bir qancha ariqlarga suv bo'linadigan katta band.

Bundan tashqari, Qoraqalpog'iston Respublikasi Qo'ng'iro't tumanidagi joy, quduq nomi ham shunday ataladi. **Boyterak** – *chinor*, *tayanch*, *muqaddas daraxt*. Turkiy xalqlarda *Boyterak*, *Bayterek* degan ismlar bor. Boyterak etnonim – qozoqlarning Qangli qabilasi va qirg'izlarning Saribag'ish qabilasi tarkibida Boyterek (Bayterek) urug'i qayd qilingan.

BOYQOZON – qishloq. Toshkent viloyatining Parkent hamda Buxoro viloyatining Vobkent tumanlaridagi qishloq nomi. Mahalliy aholi qishloqni *Boyqazon* deb ataydi. Buxoro viloyatining ko'pgina hududlarida *qozon* so'zini *qazon* shaklida talaffuz qilish hollari uchraydi. Toponim ikkita so'z – *boy* va *qozon* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Toponimning birinchi komponenti – *boy* so'zi "badavlat odam" ma'nosini bildiradi. Ikkinchi komponenti – *qozon* so'zi esa – *ovqat pishiriladigan quyma cho'yan idishni* bildiradi.

Mahalliy aholining ma'lumotlariga ko'ra, ilgari bu hududda boy temirchi, misgarlar yashagan bo'lib, ular *qozon* va har xil xo'jalik buyumlari yasashgan. Ammo *Qozon* nomli etnonim – urug' nomi mavjudligini e'tiborga oladigan bo'lsak, *Boyqozon* – "qozon urug'idan bo'lgan boylar bunyod etgan (qurgan) qishloq" ma'nosini anglatadi.

BOYQOZOQ – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Viloyat tumanlari hududlarida “qozoq” etnonimi ishtirok etgan geografik nomlar juda ko‘plab uchraydi. *Maydaqozoq, Beshqozoq, Qozoqlar* (Narpay), *Qozoqot* (Kattaqo‘rg‘on), *Qozoqovul, Kichikqozoqovul, Qozoqxurmi* (Oqdaryo), *Qozoqtepa, Qozoqko‘prik* (Urgut) kabilar shular jumlasidandir.

Mazkur nomlar turli siyosiy voqealar bilan bog‘liq tarixiy ma‘lumotlar berish bilan ajralib turadi. Jumladan, tarixchi Mahmud ibn Valining aytishicha, Buxoro hukmdori Imomqulixon o‘z amakisi Valimuhammadxonga qarshi kurashda qozoq xoni Ishim Sultondan yordam so‘ragan va evaziga uning o‘g‘li Jonibek Sultonga Sog‘arj tumanini tuhfa qilgan (Ahmedov. 1982 : 107).

Ko‘rinib turibdiki, qozoqlarning Movarounnahrga kelib o‘rnashishlari, ko‘pchiligining qaytib ketishlari bir paytda sodir bo‘lmasdan, vaqti-vaqti bilan yuz berib turgan va bu hodisa mahalliy toponimiya-da o‘z aksini topgan.

BOYQUT – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi. Ilmiy manbalarda Boyqut etnonim sifatida qayd etiladi (X.Doniyorov. O‘zbek shajara va shevalari).

BOYQO‘NG‘IR – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. Shuningdek, Boyqo‘ng‘irsoy nomli ariq ham bor bo‘lib, u Sangzor daryosining o‘zani (shu yerda) sifatida qaraladi. Aslida esa Boyqo‘ng‘ir etnonim hisoblanadi.

BOYTO‘BI – Toshkent viloyatining Bo‘ka tumani; Samarqand viloyatining Bulung‘ur, Ishtixon, Pastdarg‘om tumanlaridagi qishloq nomlaridan biri. *Boyto‘bi* – “*boylar urug‘i*” etnonim, aniqrog‘i, patronim. *Bay* asosi bilan (*boy, boylar, baydar, bayli, bayat, bayaut, bayandur* va boshqalar) bog‘liq etnonimlar o‘zbeklar, qozoqlar, qirg‘izlar, boshqirdlar va boshqa turkiy xalqlarda keng uchraydi.

BOYTO‘P(I) – qishloq Samarqand viloyatining Ishtixon va Qo‘shrabot tumanlaridagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim “*boy*” va “*to‘p*” qismlaridan iborat.

“*Boy*” so‘zi katta, baland, boyligi ko‘p ma‘nolarini ifodalaydi [O‘TIL. 5, 1, 301]. “*To‘p*” so‘zi aynan “*to‘da*” ma‘nosini bildiradi [O‘TIL. 5, 4, 241]. Ya‘ni biror maqsad bilan uyushgan kishilar guruhi qadimdan etnografik jihatdan “*to‘p // to‘da*” deb yuritiladi.

Yuqoridagilarga asosan *Boyto‘p* mikrotoponimini boyligi ko‘p kishilar guruhi yashaydigan qishloq, maskan [B.O‘rinboyev, 37] deb izohlash mumkin. **Leksik jihatdan ikki o‘zakli ot+ot shakliga xos.**

BOYO‘G‘LI – Toshkent viloyatining Oqqo‘rg‘on tumanidagi qishloq nomi. Boyo‘g‘li-aday qozoq qabilasi; o‘zbek-qipchoqlarda ham Boyo‘g‘li urug‘i bo‘lganligi ilmiy manbalarda qayd etilgan.

BOYG‘UNDI – Qashqadaryo viloyatining Koson tumanidagi shaharcha (2009). Shuningdek, Qarshi tumanida qishloq va Kasbi tumani-

da esa mahalla nomi ham shunday ataladi. Mang'itlarning bir urug'i – Boyg'undi. Ba'zan Boyg'undi mang'it ham deb atashadi.

Mahalliy aholi *boy qo'ndi, qo'nish qildi, qo'rg'on qurdi* tarzida izohlashadi. Bu – xalq og'zaki ijodining izohi. Boyg'undi – qadimgi turkiy xunn xalqi nomi bilan bog'liq etnonim. Etonim tarkibidagi *"boy"* so'zining ma'nosi – *ulug', qudratli; ulkan, yuksak* demakdir. Bundan tashqari, totem vazifasini bajargan va jamoa uchun totem hisoblangan qushning nomi ham hisoblanadi. Boyqushni totem qilib tanlagan. *G'undi/qundi/xundi/g'unli/qunli/xunli* so'zlari esa etnonim sifatida qayd etilgan.

BOZORBOSHI – Farg'ona viloyati Oltiariq va O'zbekiston tumanlaridagi qishloq va mahallalar nomi. Markaziy Osiyoda kishilarning iqtisodiy turmushida savdo va transportning ahamiyati yuqori bo'lgan. Savdo mazkur hududning gullab-yashnashiga ta'sir o'tkazgan. Shu bois *"bozor"* iborasi toponimlar tarkibida keng tarqalgan. Viloyatda *Bozor, Bozoryaypan, Yog'bozori, Saribozorcha, Ustabozor, Yangibozor* kabi joy nomlari mavjud.

Andijon viloyati Izbosgan tumani-dagi qishloq ham shunday nomlanadi. U *"Bozorda", "Bozorning yonida"* (aynan *"bozor boshi"*); forscha ekvivalenti *Saribozor (Sarbozor)* aynan shu ma'noni ifodalaydi.

BOZORJIQ – Xorazm viloyatining Xiva tumanidagi qishloq nomi. U ada-

biy tilda *"bozorcha"* ma'nosini ifodalaydi. Hozirda mazkur toponimning nomi keksa avlod vakillari nutqidagina tilga olinadi, xolos.

BOZORJOY – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Aslida, *"bozor"* forscha so'z bo'lib, *"aholi savdo-sotiq qiladigan maxsus joy, maydon"* ma'nosini bildiradi [O'TIL.5, 1, 298]. *"Joy"* ham forscha so'z bo'lib, *"ma'lum bir narsa yoki ish-harakat uchun eng qulay, mos yer, o'rin, maydon"* ma'nolarini bildiradi [O'TIL.5, 2, 99]. Shularga asoslanib, B.O'rinboyev bu mikrotoponimni *"aholi savdo qiladigan maxsus joy"*, – deb izohlaydi [B.O'rinboyev, 2, 14].

Bozor savdo qilish joyi ma'nosidan tashqari, Xorazmda *"qishloq, qishloq markazi"* ma'nosida ham qo'llanadi. Mazkur joyga tutash bo'lgan Urganchi toponimi ushbu hududdagi aholi hozirgi Xorazm vohasining Urganch shahri hududidan ko'chib kelganini hisobga olsak, ushbu toponimni *"qishloqning markaziy qismi yoxud qishloqlarning o'rtasi"* deb taxmin qilish mumkin. Leksik jihatdan ikki o'zakli ot+ot shakliga xos.

BOZORTOSH – Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi qadimiy tosh nomi. Mahalliy manbalarga ko'ra, qadimda bu yerda qul bozori bo'lgan. *Bozortosh*ning g'arbiy tomonida bir g'or bo'lib, u juda chuqur, ichi qorong'i. Mahalliy shevada bu *g'or zindon* deb yuritiladi. G'orda qullar saqlangan degan ma'lumotlar bor.

Bozortosh oronimi tarixiy arxeologik mohiyatga ham ega, undagi g'orda oy, quyosh, ot va qo'y-mollarining suruvi tasvirlangan tosh suratlar saqlanib qolgan (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti, 2019).

BOZORCHA – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. To'g'ri, ko'pchilik toponimik nomlarga mahalliy aholi tomonidan turlicha rivoyatlar, afsonalar to'qiladi. Har qanday afsona yoki rivoyatning tagida qandaydir haqiqat bo'lganidek, aynan, mazkur toponimdagi rivoyat haqiqatga ancha yaqindir.

Birinchidan, nom yaqin atroflarda paydo bo'lgan;

ikkinchidan, nom haqidagi tushuncha va tasavvurlar yuzasidan hozirgi aholi ma'lumotga ega. Chunki mazkur qishloq hududida bozorcha bo'lib, u yerda mahalliy aholi mayda savdo-sotiq bilan shug'ullangan.

Shunday ekan, **Bozorcha** – “bozor bo'lgan joy, savdo-sotiq qilingan qishloq” ma'nosini bildiradi.

BOZORCHABOLO – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. **Bozorcha** – *unchalik katta bo'lmagan savdo joyi*, *bolo* – *yuqori*, *yuqori qism*, **Bozorchayi bolo** – “yuqori bozorcha”. Shunday deb nomlangan qishloqlar respublikamizning boshqa hududlarida ham bor.

BOG'AJAT – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim “*bog'a // bog'at*” va “*jat*” so'zlarining birikuvidan tashkil topgan.

“*Bog'a // bog'at*” – yozda yashash uchun shahar va qishloqdan tashqarida tashkil qilingan mevazor ma'nosini bildiradi [O'TIL. 5, 1, 350].

“*Jat*” – G'arbiy Afg'onistonda lo'li sanaluvchi qavmning nomi [T.Nafasov, 72].

Barloslarning “*jat*” deb nomlangan kichik urug' tarmog'i ham bo'lgan [T.Nafasov, 72; S.Qorayev, 54].

Etnograf B.Karmishyevaning ma'lumotlariga qaraganda, O'rta Osiyoda *jat // jatta* (“*jete*” – qaroqchi) degan urug' bo'lgan, ular o'zlarini barloslarning jatta urug'i vakillari, deb hisoblashgan¹.

Shunga binoan bu etnotoponimni “*jat*” urug'iga mansub kishilarning yozda yashash maskani o'rnida barpo etilgan qishloq, deb izohlash mumkin. *Bog'at/jat ot+ot* strukterasiga ega etnooykonim.

BOG'DOR – qishloq. Xorazm viloyatining Hazorasp tumanidagi qishloq nomi. Mazkur **Bog'dor** nomi – “*bog'bon*, *bog' egasi*” ma'nosini ifodalaydi, shuning uchun ham bu hudud shunday atalgan.

BOG'IBIHISHT – bog' nomi. Samarqandda 1378-yili Amir Temur tomonidan o'zining xotini Tuman og'a uchun qurilgan bog'ning nomi Bog'i-

¹ Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: Наука, 1976. – С. 186.

bihisht deb nomlanib, u "*Jannat bog'i*" ma'nosini bildirgan.

BOG'IBOLO – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Forscha izofali toponimdir. *Bog'+i+bolo* – "*yuqoridagi, shimol tomondagi bog*" ma'nosini bildiradi.

Boshqa bog'larga qaraganda nisbatan (yoki aholi punktidan yuqori joylashgan yoki atrofida tashkil bo'lgan bog') yuqorida bo'lgani uchun shunday atalgan.

BOG'IDASHT – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Forscha izofali toponim bo'lib, *Bog'+i-dasht* – "*dashtdagi bog*" degan ma'noni anglatadi.

BOG'IDILKUSHO – Amir Temur bog'laridan birining nomi. U "*ko'ngil ochadigan, xursand qiladigan bog*" ma'nosini ifodalagan. Samarqandning sharqida, Feruza darvozasidan 6 km narida bo'lgan. 1396-yilda Amir Temurning xotini To'qalxonim uchun qurilgan. Bog' to'rtburchak shaklida bo'lib, har tomoni 1500 gaz (taxminan 1 km) bo'lgan. Bog'ning atrofi baland devor va xandaq bilan o'ralgan. Bog'ning o'rtasida uch qavatli saroy (ko'shk) bo'lgan. "Ul ko'shkda Temurbekning Hindiston urushini tasvir etiburlar" (BN,105) va Amir Temurning hamda xotinlarining surati solingan edi (Qorayev, 1970, 29–30). Dilkusho saroyining xarobalari Panjakentga boradigan yo'lning janub tomonidagi Xoncharbog' tepaligi o'rnida bo'lgan (M.Y.Masson).

BOG'IJAHONNAMO – tog' yaqinida joylashgan Samarqanddagi Amir

Temur bog'i. U "*butun dunyoni ko'rsatadigan bog*" ma'nosini ifodalagan.

BOG'IKALON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Forscha izofali toponim sanaladi hamda *Bog'ikalon* – "*katta bog'li qishloq*" demakdir.

BOG'IMAYDON – mahalla. Samarqand viloyatining Samarqand shahridagi mahalla nomi. Amir Temur tomonidan barpo etilgan bog'lardan birining nomi sanaladi.

BOG'ISAIDON – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomi. Forscha – izafet. *Bog'+saidon*: *bog'* va *said*, sayyid – Muhammad (s.a.v.) payg'ambarning avlodlari, *-on* – forscha ko'plik ko'rsatkichidir. Demak, *Bog'i Sayyidon* – "*Muhammad (s.a.v.) avlodlari bog'i*" ma'nosidadir.

BOG'ISTON – qishloq. Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanidagi qishloq nomi. "**Bog'**" so'zi bundan bir necha asr oldin "Alloh" ma'nosini ifodalagan (В.В.Бартольд. "Историко-географический очерк Ирана", Ташкент, 1926. С. 55, 130).

Geograf olim X.Hasanovning fikricha, Bog'iston toponimi "*Bug'ular hayoti*" ma'nosini ifodalagan. Biroq bunday tahlillar asos talab qiladi. Yoki *-iston* qo'shimchasi so'zlarga qo'shilib, quyidagi ma'nolarni ifodalaydi:

1) qaysidir mamlakat yoki xalqning yashash joyi, mamlakat nomi;

2) nimalarnidir serob joyi. Mazkur qo'shimcha so'zlarga qo'shilib, qaysidir bir hayvonning nomini hosil qilgani noma'lum.

Professor I.P. Petrushevskiy "Bog'iston" terminini "*daraxtlar o'tkazilgan bog*" sifatida tushuntiradi va buni biz nisbatan to'g'ri deb hisoblaymiz.

Shunga qo'shish mumkinki, qirg'izlarda bogostan-bugustan urug'i bo'lgan (Н.Ф.Ситняковский. Перечисление некоторых родов киргизов, обитавших в восточной части Ферганской области. – ИТОРГО, т. 2, вып. 1,2, –Ташкент, 1900. С. 58)

Boshqa bir ilmiy manbalarda uning ikki xil talqini mavjud. Bular-dan biri Bug'uston – "*bug'ular yashaydigan makon*" degan ma'noni bildirsa, ikkinchidan, o'tmishda bog'rog'lar ko'p joy, serdaraxt guzar – bog'iston deyilgan. Rashiddin-ni "Jome' at-tavorix" asarida ham bog'iston so'zi bor.

Xorazm viloyatining Bog'ot va Gurlan tumanlarida ham mazkur nom bilan atalgan mahalla nomi mavjud bo'lib, u quyidagicha izohlangan: "*Bog'iston – (forscha – bog'larga boy joy; bog'lar) serbog' joy; bog'lar o'lkasi, bog'-rog'lar bilan qoplangan maydon, joy*" ma'nosini ifodalaydigan toponimdir. Mazkur hudud shuning uchun ham shunday nomlangan.

BOG'ITURKON – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumani. *Bog'turkon – turklar, Bog'i turkon – turklar bog'i*. Undan tashqari, "*Turkon*" so'zi "*Turk shohlari*" nomi sifatida tez-tez uchraydi.

BOG'IZOG'ON – qishloq. Samarqand viloyatining Toyloq tumanidagi

qishloq nomi. Bu yerda *Bog'izog'on* nomli Amir Temurning mashhur bog'i bo'lib, u *Qarg'alar bog'i* deb ham atalgan.

BOG'ISH – qishloq. Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanidagi qishloq nomi. Bog'ishni o'zbek urug'i deb hisoblashadi (В.П.Наливкин. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886. С. 13). Farg'ona vodiysida bir necha qishloqlar *Boy-bog'ish, Saribog'ish, Cho'ngbog'ish* kabi nomlar bilan ataladi. *Багыш солто* qirg'iz qabilasining urug'i (С.М.Абрамзон. Этнический состав киргизского населения. ТКАЭЭ, т. 4, –М., 1960. С. 108).

Aslida, **bag'ish** – "*bag'ish*" so'zining fonetik varianti. Bag'ish – Oloy tomonlardan ko'chib kelgan qirg'izlar urug'ining nomi, etnonim. Manbalarda izohlanishicha, *Bag'ish* etnonimining ma'nosi: "*лось*" – qadimgi turkiy tilda *bulan // pulan* deb atalgan "*bug'usimon sershox yirik hayvon*"¹.

Ko'chmanchi Bag'ishlar Namangan viloyatidagi Chortoq tumanining Peshqo'rg'on qishlog'i atrofiga kelib o'rnashgan va hozirda ham shu hududda yashaydi. Ular yashayotgan manzillar *Cho'mbag'ish* (aslida, *Cho'ngbag'ish*) va *Arbag'ish* deb ataladi. Ana shu *Arbag'ish* qishlog'idagi bag'ishlar tomonidan qazilgan, ularga xizmat qiluvchi ariq *Bag'ishariq* deb atalgan.

Demak, bag'ishlar arig'i qaratqichli birikmasi davrlar davomida sayqal-

¹ *Qarang.* Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosi. – Toshkent: O'zbekiston, 1978. – B. 153.

lanib, Bag'ishariq gidronimiga aylangan va gidronimning birinchi bo'g'inidagi *a* unlisining *o* tarzida talaffuz qilinishi natijasida *Bog'ishariq* shaklini olgan: *Bag'ishlarning arig'i* > *Bag'ishlar arig'i* > *Bag'ish arig'i* > *Bag'ishariq* > *Bog'ishariq*.

BOG'ISHAMOL – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. Bu yerda 1397-yili Amir Temur tomonidan o'zining Mironshoh qizi va nevarasiga bag'ishlab *Bog'ishamol bog'i* barpo etilgan, u "*Shamolli bog'*" ma'nosini ifodalaydi. Aynan shunday nomli qishloq Jizzax viloyatining Zomin tumani, Farg'ona viloyatining Bog'dod tumani va Namangan viloyatining Chust tumanlarida ham bo'lganligi qayd etiladi.

Mazkur qishloq Temurning yetti bog'idan birining nomi bilan atalgan. "Boburnoma" da: "yana Samarqandning quyi yonida Bog'i Shamol va Bog'i Bi-hishtdir" (BN,105), – deb ko'rsatiladi.

BOG'ISHARIQ – ariq. Namangan viloyati Chortoq tumanining Arbag'ish qishlog'idagi ariq nomi. Mazkur gidronim etnogidronimlar guruhiga mansub. Ma'lumki, Farg'ona vodiysining tub joyli xalqlaridan biri qirg'izlardir.

V.Nalivkinning ko'rsatishicha, XVI asrdan boshlab, ayniqsa, XVII asr oxirlarida Farg'ona vodiysiga, tog' va tog'oldi tumanlariga ko'chmanchi chorvador qirg'izlar kelib o'rnashadilar¹. Ana shu "ko'chmanchi o'zbeklar"

– Oloy tomonlardan ko'chib kelgan qirg'izlar, asosan, Namangan bilan Peshqo'rg'on hamda Namangansoy oraliqlariga kelib o'troqlashganlar. Farg'ona vodiysiga Oloy tomonlardan kelgan mazkur qirg'izlarning bir qismi dehqonchilik bilan shug'ullangan. Ular, asosan, soy suvlaridan foydalanганlar: Shuningdek, o'troqlashgan aholining har bir urug'i o'z imkoniga qarab sug'orish tarmoqlari barpo etishga, qazishga harakat qilgan. Ana shu harakatlar mahsuli sifatida yuzaga kelgan har bir ariq aynan shu jamoaning, urug'ning ehtiyojinigina qoplagan va mazkur urug' nomi bilan atalgan. Namangan viloyati hududidagi *Quramaariq*, *Mamayariq*, *Qipchoqariq*, *Qirg'izbuloq* kabi etnogidronimlar fikrimizning dalilidir. Jumladan, *Bog'ishariq* ham ana shunday etnogidronimlardan biridir.

BOG'ICHINOR – bog'. Amir Temur o'z hayotining eng oxirida qurgan bog'lardan biri. U Samarqandning janubida joylashgan bo'lib, "**Qal'aga yovuqtur**" (BN,1965), "**Bog'ning saroyi**" (ko'shk) nomlari bilan tepalikda qurilgan edi.

Bog'ichinor hozirgi Qizilqo'rg'on tepaligi o'rnida joylashgan bo'lsa kerak, chunki bu yerda ko'plab paxsadevor qoldiqlari bor (M.Y. Masson).

Boshqa bir ilmiy manbalarda u shahardan janubda joylashganligi qayd etilib, Amir Temir umrining oxirgi kunlarida asos solgan Samarqand shahridagi bog' ekanligi qayd

¹ Qarang. Jalilov S. Farg'ona vodiysining sug'orilish tarixi. – Toshkent: Fan, 1977; Миддендорф А. Очерки Ферганской долины, 1982. – С. 195.

etiladi (O'rinboyev, 2003). Istirohat bog'i bo'ylab chinorlar ekilgan bo'lib, shu yerdan bog'ning ham nomi kelib chiqqan.

BOG'OLON – qishloq va mahalla. Xorazm viloyatining Yangibozor tumanidagi qishloq va mahalla nomlaridan biri hisoblanadi. Mahalliy aholi mazkur toponimni "*bog'i ko'p, bog'zor*" deb talqin qilsa, shu hudud-dan yetishib chiqqan O'zbekiston xalq shoiri Omon Matchon Bog'olonni "*bog' va olanglar bilan o'ralgan qishloq*", deb ataydi.

Keyinchalik Xorazm toponimlari bo'yicha maxsus ilmiy tadqiqotlar olib borgan prof. Z.Do'simov bu haqida tarixiy faktlarga asosan shunday yozadi: "Ushbu toponimni *bog'i alon* deb tushunish, ya'ni qadimgi alon xalqining nomi bilan bog'lash haqiqatga ancha yaqindir, chunki Xorazmda qadimgi eron guruhi tillarida gaplashuvchi alon qabilalarining yashaganligi haqida ma'lumotlar bor, shuningdek, bu yerda hozir ham saqlanib qolgan alanlar, Alan Qal'a kabi nomlar bu fikrni yana bir bor isbotlaydi.

Bu fikrni S.P.Tolstov ham tasdiqlaydi. Toponimning birinchi qismi "*bog*" so'zining mevazor ma'nosidan tashqari bir qancha ma'nolari bor: *bog', yer to'p, jamlik, atrofi o'ralgan maydon, xalq, qabila* kabilar. Shunday ekan, *Bog'olon – alonlar jami*, degan ma'noni anglatadi" (Z.Do'simov, X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent, 1977. 33-bet).

BOG'OT – tuman. Xorazm viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Bog'ot tumani Xorazm viloyatining janubi-sharqiy qismida joylashgan.

Relyefi asosan, uchlamchi davr oxiri va to'rtlamchi davr boshlarida daryo keltirgan yotqiziqlarning to'planishidan vujudga kelgan.

Janubiy O'zbekiston toponimiya-sini o'rgangan nomshunos olim T.Nafasovning yozishicha, bog'ot so'zining ilmiy ma'nosi – *bog'lar, bog'* so'zining ko'plik shakli, *-ot* qo'shimchasi ko'plik, me'yoridan ko'p ma'noni bildiradi. Shahardan tashqari, atrofi devor bilan o'ralgan, mevali daraxtlar, tok va gullar ekilib, bog'-rog' va gulzorga aylantirilgan joy – bog'ot. Ana shunday joy atrofida bunyod qilingan aholi punktiga ham Bog'ot nomi berilgan. Xorazmiy tilda bog'ot so'zi ana shunday ma'noda qo'llangan bo'lishi mumkin.

Markaziy Osiyo xalqlari qadim-dan bog'-rog'lar barpo qilishga ishtiyoyi baland bo'lgan. Arab sayyohlari O'rta Osiyo shaharlari bog'larga burkanganligini ko'rib hayratda qolganlar. Amir Temur davrida barpo etilgan bog'larning tuzilishi o'ziga xos bo'lgan. XVII–XIX asrlarda Xiva atrofida Qibla toza bog', Rofanik kabi bog'lar barpo qilingan. Bog'otlar nafaqat dam olish va hordiq chiqarish maskani, balki mahalliy aholining meva va meva mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun ham xizmat qilgan.

Tarixiy manbalardan Bog'otni 2000 yillik tarixga ega ekanligi ma'lum. Bog'ot janubidagi Qal'ajiq (Dovud-qal'a) dan topilgan buyumlar milod boshlariga oidligi aniqlangan. Bu qal'a "Buyuk ipak yo'li"da joylashganligi sababli iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy hayotda katta rol o'ynagan. Hozirgi kungacha qal'aning g'arbiy qismi mahalliy aholi o'rtasida "cho'yanbozor" deb yuritiladi. Hozirda qal'aning ayrim qismlarigina saqlanib qolgan. Navoiy va Surxondaryo viloyatlarida ham Bog'ot nomli aholi punktlari bor. Tuman ma'muriy markazi Bog'ot shaharchasi (1970-yildan).

BOG'ZOR – mahalla. Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi mahalla nomi. Bog'ot tumanining aksariyat hududlarida bog'lar ko'p bo'lib, ular, asosan, uzumchilik bilan shug'ullanishadi. Shuning uchun bo'lsa kerakki, Bog'ot tumanida *Bog'zor*, *Uzumzor*, *Uzumchilik*, *Mevazor* kabi nomlar, aniqrog'i, toponimlar ko'plab uchraydi. Demak, **Bog'zor** – "*mevazor, chamanzor, bog'li joy*" deganidir.

BOG'CHA – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Sug'dcha *bag'*, yag'nob tilida *bug'*, tojikcha *bog'* – "*mevali daraxt, tok, gul parvarishlab voyaga yetkazilgan joy*" kabi ma'nolarni anglatadi.

Yozda yashash uchun shahar qishloqdan tashqarida tashkil qilingan mevazor, bog'ot. Bog'cha tarkibidagi **-cha** aslida, - "jo/y/ so'zining sodalashgani *bog'jo/y/ bog'ja – bog' bo'lgan joy, daraxtli joy*" deganidir.

Hozirgi o'zbek adabiy tilida **-cha** qo'shimchasi lug'aviy shakl yasovchi affiksga aylangan, **-cha** affiksi ayrim holatlarda esa kichraytirish ma'nosiga ham ega, toponimlar tarkibida tez-tez uchraydi: **Qo'rg'oncha, Darcha, Tandircha** va boshqalar shular jumlasidandir.

BOSHBULOQ – buloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi buloq nomi. O'zbek tilining izohli lug'atida "**Bosh**" so'zi "*ulkan, asosiy, katta*" ma'nolari mavjud [O'TIL. 1, 333].

Geografik termin sanalgan "**buloq**" so'zi esa yuqorida qayd etilgan izohli lug'atda "*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma*" [O'TIL. 1, 371].

Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, **Bosh buloq** deganda asosiy katta buloq nazarda tutiladi.

BOCHQIR – qishloq. Farg'ona viloyati Buvayda tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Ayrimlar qishloq nomi "*Bos*" va "*qir*" so'zlaridan tarkib topgan deyishadi.

Bu yerga arablar bostirib kirganda xalq bosqinchilarga qattiq qarshilik ko'rsatadi, arab sarkardasi xalqni "*Bosib, qirib tashla*" deb buyruq berganidan qishloq shunday atalgan emish. Ba'zilar qishloq **Boj gir** – "*Soliq sol*" degan ma'noni anglatadi, deyishadi.

Bizningcha, haqiqatga yaqinrog'i Bochqir qishlog'i nomining boshqird etnonimi bilan atalganligidir. XVII–XVIII asrlarda ana shu qishloqda

boshqirdlar yashagan (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. – Т., 1974. С. 145).

BUKRITOSH – tosh. Samarqand viloyatining Nurobod tumanida tosh nomi. Bukri apellyativi "umurtqa yoki ko'krak qafasining qiyshayib o'sishi natijasida hosil bo'ladigan do'mboq, bukri joy" ma'nosini anglatadi.

Toshning shakliy tuzilishi shunday ko'rinishda bo'lgani bois **Bukritosh** deb atalgan (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti, 2019).

BULBULAK – mahalla. Samarqand viloyati Samarqand shahrining eski shahar qismidagi mahalla nomi. M.Abramovning fikricha, XVII asr boshlarida tashkil etilgan.

Qadimda mahalla ahli, asosan, kullolikning bir yo'nalishi bo'lgan bolalar o'yinchoqari yasash bilan shug'ullangan (M.Abramov. Гузари Самарканд, 1989, В. 42).

Bulbul so'ziga sug'dcha -ak erkalash-kichraytirish qoshimchasi qo'shilishi natijasida hosil qilingan bo'lib, bulbulcha yasash ma'nosini bildiradi.

BULOQ – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. "**Buloq**" so'zi "yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma" ma'nosini bildiradi [O'TIL.5, 1, 370-371].

Shunga binoan bu mikrotoponimni "*buloq yoqasida bunyod etilgan yashash maskani, qishloq*" [B.O'rinboyev, 45] deb izohlash mumkin. **Leksik jihatdan bir o'zakli ot shakliga xos.**

BULOQBOSHI – tuman. Andijon viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Aholi maskani buloqning boshlanishi tomonidan bo'lganligi uchun shunday nomlangan.

Buloqboshi "*sarchashma*" so'zining o'zbekchasidir. Buloqboshi nomli o'zbek urug'i ham bor (Qorayev, 1970). E.Murzayevning yozishicha, bu so'z "*oqmoq*", "*aralashmoq*" fe'lidan olingan (1984). Buloqning xarakteri, shakli, soni, egasini ifodalovchi so'zlar qo'shilib, ko'plab joy nomlari hosil bo'lgan, jumladan, *Yettibuloq, Zarbuloq, Oqbuloq, To'qqizbuloq* kabi joy nomlari "**buloq**" so'zi bilan bog'liq.

BULOQOVUL – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Ikki o'zakli mikrooykonim. U **buloq** va **ovul** qismlaridan tashkil topgan.

Apellyativning birinchi komponenti "**buloq**" – yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma"dir [O'TIL. 1, 680].

"**Ovul**" so'zi esa "*ko'chmanchi chorvadorlar o'rnashgan joy, yashash maskani, qishloq*" ma'nolarini ifodalaydi (O'TIL.5, 3, 81).

Obul tipdagi joy nomlari ko'p uchraydi (*Tegirmonovul, Ko'povul, Abirovul, Tojikovul, Qirqovul, Kamarovul, Chorovul, Sariovul, Sortovul* va boshqalar).

Demak, **Buloqovul** mikrooykonimi – *buloq boshida barpo etilgan yashash maskanidir.*

BULOQSOY – buloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi buloq nomi. Apellyativning birinchi komponenti "**buloq**" geografik termin bo'lib, u o'zbek tilining izohli lug'atida "*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma*" ma'nosini anglatadi [O'TIL. 1, 371].

Geografik termin hisoblangan "**soy**" esa "*ikki adir yoki tog' oralig'idagi, ko'pincha oqar suvlar harakati va boshqalar natijasida hosil bo'lgan pastlik joy, suv yo'li; shunday vodiya, pastlikda doimiy yoki mavsumiy oqadigan kichik daryo, ariq, irmoq*"dir [O'TIL. 3, 545].

Demak, Buloqsoy gidronimini "chashma suvlaridan to'yinuvchi suz o'zani" shaklida izohlash mumkin.

BULUNG'UR – tuman. Samarqand viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tumandagi yirik ariqlardan birining nomi. Shu nomdagi qishloq ham bor. Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma" asarida "*Bulung'ur suyi*" nomi bilan tilga olingan.

V.L.Vyatkin fikricha, bu ariq qadimiy sug'orish inshootlaridan bo'lib, uning o'zani ilgaridan mavjud bo'lgan soyluk bo'ylab o'tgan.

S.D.Nominxonovning aytishiga ko'ra, **Bulung'ur** mo'g'ulcha "*loyqa suv*" demakdir. Surxondaryo viloyatida *Bulung'ur* nomli soy, Xitoyning Gansu viloyatida *Bulunszir*, ya'ni *Bulung'ur* degan daryo bor.

Professor B.O'rinboyevning fikricha esa, **bulung'ur** umumturkiy so'z bo'lib, **bulung**, **bulun**, ya'ni "*burchak oxiri, chegara va qir, qir yonbag'ri, tog' yonbag'ridagi soyluk, zov, tepalik qirras*" so'zlaridan tashkil topgan. Demak, **Bulung'ur** – "*uzunasiga ketgan yassi tog'lik burchagi*" ma'nosini beradi.

Mahalliy aholi uni *Qumariq* nomi bilan ham yuritadi. Tuman markazi nomi 1926-yilgi aholi ro'yxatida *Rostovsevo stansiyasi (bekati)*, deb tilga olingan, o'tgan asrning 90-yillariga qadar esa Krasnogvardeysk nomi bilan mashhur edi. Mustaqillikdan so'ng *Bulung'ur* nomi bilan yuritila boshlagan. Xuddi shu tumandagi Temiryo'lchi bekatining nomi ham mustaqillikka qadar rus tili ta'sirida Mixaylovo-Valnevskeye, Bol. Mixaylovka nomlari bilan atalib kelinganligi keksa kishilar xotirasida saqlanib qolgan.

BULUCH – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumani. Mazkur qishloq baluj xalqlari nomi bilan atalgan, ular, asosan, Eron va Afg'onistonda, shuningdek, Tojikistonning ham ayrim hududlarida yashaydi (T.Nafasov. "Mehnat va turmush", 1973, № 8).

BUNYODKOR – mahalla. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mustaqillikdan keyin atalgan mazkur so'zga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha izoh beriladi: "*asos soluvchi, barpo qiluvchi, yaratuvchi*" (O'zbek tilining izohli lug'ati, I jild, 522-bet). Keyin davr mahsuli bo'lgan bunday nomlar

respublikamizning ko'plab hududlarida uchrashini qayd etish zarur.

BURAMATUT – qishloq. Namangan viloyatining To'raqo'rg'on tumanidagi qishloq nomlaridan biri. **Buramatut** – “*Tut daraxtlari bilan o'ralgan tutzor*” ma'nosini ifodalaydi.

BURBALIQ – qishloq. Farg'ona viloyatining Oltiariq tumanidagi qishloq nomi. Ushbu **Burbaliq** toponimining “Bo'rilar shahri” degan etimologiyasi nomning tashqi o'xshashligi asosida vujudga kelgan. Aslida, nomning birinchi qismi **bur** – “*ekilmaydigan yer, bo'z, portov yer*” degan ma'noni ifodalasa, apellyativning ikkinchi komponenti **baliq** esa “*shahar, qo'rg'on, qishloq*” ma'nosini ifodalaydi.

Demak, **Burbaliq** toponimi “*bo'z yoxud portov yerlardagi qishloq*” degan ma'noni anglatadi.

BURDAGO'Y – Termiz yaqinidagi qishloq (Surxondaryo viloyati). XV asrda Amudaryoda Burdaguy bo'lgan. Mashhur tarixchi va geograf Hafiz Abru (1361–1430) shunday yozgan: Burdaguy qishlog'i Aleksandr Makedonskiy (Iskandar Zulqarnayn), mazkur so'z yunoncha “*mehmonxona*” ma'nosini ifodalaydi.

Harbiy kartograf, general-mayor I.V.Bouverning (XVIII asr oxiri) xaritasida qadimgi Burdaguy shahrining yaqinida Burdalik aholi punkti ko'rsatilgan, Burdalik beklar markazi bo'lgan. Professorning hisoblashicha, Hafiz Abru tomonidan tilga olingan Burdalik qadimgi Burdaguy shahridir (M.E.Массон. Новые картографи-

ческие данные о прошлом Туркменистана XVIII в. Известия АН Туркменской ССР, №1, 1958. С. 47).

BURGALIK – qishloq. Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq tumani. Ko'chmanchi o'zbeklar tarkibida *Burga* degan **urug'** bo'lgan, saroy qabilasining bir urug'i *Burgali-saroy* deb atalgan. **Burganlik**, ya'ni “*soy ichi burgan o'simligi bilan qoplangan*” ma'nosida ham bo'lishi mumkin.

BURGAN – Navoiy viloyatining Xatirchi tumani va Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanlaridagi qishloqlar nomi. Bu mikrotoponim tarkibidagi “**burgan**” so'zi aslida fitonim bo'lib, “*bargi ikki-uch karra patsimon qirqilgan, sariq gulli, bo'yi 60-100 sm, murakkab gulli, poyasi va bargida oshlovchi modda, smola, shakar, efir moyi va alkaloidlar bo'lgan bir yillik o'simlik*” ma'nosini bildiradi [O'TIL. 5, 1, 376].

Professor T.Nafasov mazkur mikrotoponimni “*burgan o'simligi o'sadigan joyda bunyod etilgan qishloq, yashash maskani*”, deb izohlaydi [T.Nafasov, 46]. Ushbu fitooykonim bir o'zakli bo'lib, ot shakliga xos.

BURGANLI – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponimning tarkibi “**burgan**” va “**-li**” qismlaridan iborat. Burgan so'zi aslida fitonim bo'lib, “*bargi ikki-uch karra patsimon qirqilgan, sariq gulli, bo'yi 60-100 sm, murakkab gulli, poyasi va bargida oshlovchi modda, smola, shakar, efir moyi va alkaloidlar bo'lgan bir yillik o'simlik*” ma'nosini bildiradi (O'TIL. 1, 376).

Shunga binoan "*burgan o'simligi ko'p o'sgan joyda bunyod etilgan qishloq, yashash maskani*" deb izohlash mumkin.

BURGUT – qishloq. Navoiy viloyatining Karmana tumanidagi qishloq nomi. Burgut, aniqrog'i, burqut – turklashgan mo'g'ul qabilasi, ularning aksariyati XII – XVI asrlarda Markaziy Osiyoga kelib, Zarafshon vodiysi va bo'sh dashtga joylashib, o'zbeklarga moslashishga ulgurishgan.

BURGUTLAR – qishloq. Buxoro viloyatining G'ujduvon tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Burgut toponimining hech qanday yirtqich qushga aloqasi yo'q, bu o'zbeklar tarkibiga kirgan *Burqut* qabilasi nomidan kelib chiqqan.

BURGUTLI – dovon. Turkiston tizmasi cho'qqisidagi dovon (Jizzax viloyati Baxmal tumani). "**Burgutli**" – "*burgut –berkut*" ma'nosini ifodalaydi.

BURGUTLISOY – soy. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi soy nomi. Apellyativning birinchi komponenti "**Burgut**" o'zbek tilining izohli lug'atida – "*qarchig'aysimonlar oilasiga mansub katta yirtqich ovchi qush*" ma'nosiga ega [O'TIL. 1, 376].

Uning geografik termin sanalgan ikkinchi qismi "**soy**" esa "*ikki adir yoki tog' oralig'idagi, ko'pincha oqar suvlar harakati va boshqalar natijasida hosil bo'lgan pastlik joy, suv yo'li; shunday*

vodiyda, pastlikda doimiy yoki mavsumiy oqadigan kichik daryo, ariq, irmoq" [O'TIL. 3, 545].

Demak, **Burgutlisoy** – "*Burgut yoki burgutsimon qushlar ko'p bo'lgan soy, maskan*" ma'nosini anglatadi. Ushbu nomni ornitogidronimlar sirasiga kiritish mumkin.

BURGUTQAL'A – qal'a. Qoraqalpog'iston Respublikasining Ellikqal'a tumanidagi qal'a nomi. Mazkur arxiotoponim hudud toponimiyasida yuqoridagi tasnifga asosan ikkinchi guruhga mansub joy nomlaridan biridir. Ana shunday joy nomlaridan biri bo'lgan *Burgutqal'a* toponimini tarixiy-etimologik jihatdan tahlil qilar ekanmiz, uni yuqorida ta'kidlanganidek, o'zining ilk (asosiy) nomini saqlab qolmagan, turkiy adaptatsiyadan keyin nomi to'la turkiylashgan va mahalliy aholi tomonidan "*moslashtirilgan*" toponimlar sirasiga kiritishimiz mumkin bo'ladi.

Burgutqal'a – Ellikqal'a tumanidagi "Qirqqizobod" fermer xo'jaligida joylashgan. Yodgorlikning devor va burjlarida ilk o'rta asrlarda ta'mirlash ishlari olib borilgan¹.

Ajdodlarimizning ilk manzillarni nomlash odatlari, shuningdek, arxeologik natijalar qal'aning bu qadar qadimiyligini tasdiqlashi hisobga olingani holda, uning nomi qal'a bilan barobar yuzaga kelmagan bo'lsa kerak, degan fikr tug'iladi. Bundan tashqari, hudud toponimlarida "juft nom-

¹ Sobirov Q. Xorazmning qishloq va shaharlari mudofaa inshootlari. – Toshkent: Fan, 2009. –B. 49.

lar" tamoyili¹ ham shunday fikrga kelishimizga asos bo'ladi. Fikrimizcha, apellyativning birinchi komponenti *bardir*. Mazkur so'zning ilk ma'nosi "*qabul*" bo'lib, polisemiya natijasida "*saroy*"; "*qasr*"; "*hukmdor manzili*" kabi mazmun kasb etgan. So'zning ushbu ma'nosi hozirgi fors tilidagi va eski o'zbek tilidagi *borgoh* so'zida saqlanib qolgan². Ikkinchi komponent esa *git* shaklida bo'lgan. Tarixiy ma'lumotlar hududda shu nomli qal'a bo'lganligini ham ko'rsatadi. *Git* yoki *Puljoy* Xorazm vohasining g'arbiy qismida joylashgan shahar bo'lib, mudofaa devorlari bilan o'rab olingan³.

Arab sayyohlari asarlarida mazkur shahar *Jit* nomi bilan tilgan olingan. Eroniy tillardagi fonetik qonuniyatlarga asoslanib, *Git* nomini *Kat* so'zining fonetik variantlaridan biri deb hisoblash mumkin. Bu holda **Burgut** – "*saroy joylashgan shahar*"; "*saroyli shahar*" degan ma'noni anglatadi.

Qal'aning arxitekturasi, hududning aholisi nisbatan zich yashagan qismi bo'lgani hamda shahar vayronlarining bugungi mahobati ham shu xulosamizga asos bo'ladi. Keyinchalik hudud toponimlarida *qal'a* indikatorining faollashuvi, xorazmiy tilining iste'molidan chiqib, nomning lug'aviy ma'nosi unutilishi natijasida qal'a *Bargit* nomi mahalliy aholi

tilida mavjud *Burgut* zoonimi bilan almashgan va bu bilan bog'liq toponimik rivoyatlar yuzaga kelgan.

Toponimikada bu tabiiy jarayon bo'lib, bugungi kunda ham, deylik, "kent" so'zining lug'aviy ma'nosi anglangan holda "*shahar*" indikatorini qo'shamiz.

Hudud toponimiyasida *Burli* nomining ham mavjudligi toponimning *bur* qismi haqidagi fikrlarimizga yana bir dalil deb hisoblaymiz (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi. –Nukus, 2012).

BURQUT – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Toponimga asos bo'lgan *Burqut* (*burqit*) so'zi urug' nomi, etnonim. Shu urug' vakillari yashaydigan joy – Burqut. Geografik joy nomi etnonim asosida vujudga kelgan.

Shuningdek, Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi ham shunday ataladi. *Burqut*, *burgut* – o'zbek xalqi tarkibidagi urug'lardan biri (Doniyorov, 1968:81).

Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani, Samarqand viloyatining Payariq, Navoiy viloyatining Xatirchi tumanlarida *burqut* etnonimi bilan bog'liq qishloqlar nomi ko'p.

Burqut, bargut qabilasi nomi mahalliy talaffuzda *burgut* bo'lib ketgan. Rashididdin asarida qayd qilingan Bur-

¹ Неразин Э.Э. К проблеме развитие городов Хорезма.// Культура и искусства древнего Хорезма. –М.: Наука,1981.–С.225.

² Персидско-русский словарь. Том 1. –М.: Русский язык, 1983. –С. 165.

³ Sobirov Q. Xorazmning qishloq va shaharlari mudofaa inshootlari. – Toshkent: Fan, 2009. –B. 77.

gut qabilasi keyinchalik o'zbek qavmlari qatorida tilga olingan bo'lsa kerak.

Olim Qori, Tulas, Bargut qabilalarining o'zaro yaqinligini ta'kidlaydi.

"Abdullanoma" asarining muallifi Hofiz Tanish Buxoriy o'z asarida Abulxayrxonning o'g'li Shoh Budog' (Muhammad Shayboniyxonning otasi)ning onasi Burkut qabilasidan bo'lganligini yozib qoldirgan.

BURCHMO'LLA – qishloq. Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumandagi qishloq. Toponimning etimologik tahlili bilan uning etimoni ham bahsli va unutilgan jarayon nomi ekanligi ko'rsatildi. Toponim haqida ikkita taxmin bor:

1. Toponim ikki ma'noli qismdan tashkil topgan: *burch*, *mo'lla*. Undagi "mo'lla" so'zi "mulla" so'zining o'zgarigan shakli. Bu joy nomi "burchli mulla" degan ma'noni beradi: *burchli + mulla > burchli mulla > burchmulla > Burchmo'lla*. Mazkur toponimda *u > o'* fonetik hodisasi ro'y bergan. Ammo toponimning ma'noli qismlariga qarab, "Burchli mulla" degan ma'noni anglatadi deyish, bizningcha, xalq etimologiyasi sanaladi.

2. Oykonim ikki ma'noli qismdan iborat: *burj*, *mo'lla*. "**Burj**" so'zi – "qal'a, qo'rg'on devori bilan tutashgan kuzatuv binosi" ma'nosini ifodalaydi. "**Mo'lla**" so'zi toponim uchun lug'aviy asos bo'lgunga qadar asli *mo'la* shaklida bo'lgan. U lug'aviy asos sifatida tanlangach, bir *l* undoshi orttirilgan: *mo'la > mo'lla*.

T.Nafasovning qayd etishicha, *mo'la* – *tuproq uyib, chim yo g'isht (tosh)*

qalab, baland qilingan so'risimon joy. Mo'la – *kuzatish, qo'riqlash, xabar berish obyekt*i. Agar *mo'la* lug'aviy asosining yuqoridagi ma'nolari e'tiborga olinadigan bo'lsa, u holda harbiy termin sifatida qo'llanadigan **mo'ljar** so'zi ham u bilan ma'no jihatdan bog'liq: "xandaq oldidagi tuproq uyumi". Ehtimol, **mo'ljar** apellyativi fonetik o'zgarishlarga uchrab, **mo'la** shakliga kelib qolgan: *> mo'lja > mo'la*. O'rganilayotgan lug'aviy asos tarkibidan talaffuz vaqtida avval **r** undoshi, so'ngra **j** undoshi tushib qolgan.

Bizningcha, **burj** so'zi *mo'lla* so'zidan keyin toponimga qo'shilgan. Arablar bu obyektga yetib kelishgach, uning "kuzatish, qo'riqlash, xabar berish obyekt" ma'nosidagi *mo'lla* so'zi ekanligini tushunib-tushunishmay, uning arabcha ko'rinishi bo'lgan *burj* so'zini ham birgalikda qo'llashgan: *burj + mo'lla > burj mo'lla > burchmo'lla > Burjmo'lla*. Uning shakllanishi jarayonida **j** tovushi **ch** tovushiga o'tgan: *j > ch*. Toponimdagi ikki lug'aviy asosning ma'nolari bir-birini to'ldirib, qo'riqlash va kuzatish punkti bo'lgan harbiy inshootni bildiradi. Mazkur topoobyektning tog' o'rtasida joylashishi ham u ifodalayotgan toponimik ma'noga zid emas. Shuning uchun ham Burjmo'lla toponimi oldingi davrlarda "qurilgan kuzatish, qo'riqlash punkti joylashgan joy" ma'nosini anglatgan.

Demak, uning etimoni **burj** va **mo'la** lug'aviy asoslarining birikishidan hosil bo'lgan **burj mo'la**

birikmasi hisoblanadi. Xullas, bu toponim xalqimiz qadimdan himoya – qo‘riqlash tizimiga e‘tibor berganligini asoslab turibdi.

BUVAYDA – tuman. Farg‘ona viloyati tarkibidagi ma‘muriy-hududiy birlik. N.Abdulahatovning yozishicha, tuman o‘tgan asrning 30–50-yillarida Molotov nomi bilan atalgan. Tuman tashkil qilingan vaqtda o‘sha hudud-da muqaddas qadamjo hisoblangan Buvayda ziyoratgohining nomi tuman-ga berilgan. *Buvayda* nomining ilk shakli Bibi Huvaydo. Toponimikadagi tejalish qonuniyatiga ko‘ra, nom qo‘llanish jarayonida soddalashgan va talaffuzda qulay bo‘lgan Buvayda shaklini olgan. *Bibi – buvi (momo)* so‘zining mahalliy shevadagi shakli. *Huvaydo* arabcha “*oshkora, ravshan*” kabi ma‘nolarga ega so‘z.

Farg‘ona viloyati toponimlarini o‘rgangan olim N.Oxunovning yozishicha, *Buvayda* nomi – Bibi Ubayda so‘zining fonetik o‘zgarishga uchragan shaklidir. Bunda avval o‘xshash bo‘g‘inlardan biri (*bi+bi=bi*), keyin yonma-yon kelgan tor unli (*i+u*) lardan “*i*” unlisi tushib qolgan va intervokal holatda “*b*” fonemasi “*v*” tovushiga o‘tgan. Natijada *Bibi Ubayda* – *Buvayda* ko‘rinishiga kelib qolgan. Imlo uchun nomning talaffuzi asos qilib olingan.

“O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi”dagi ma‘lumotlarga ko‘ra, tuman hududida tarixiy obidalardan *Bibi Buvayda* me‘moriy yodgorligi (XV–XVI asrlar) saqlangan. Uni Farg‘ona

vodiysida islom dinini targ‘ib qilgan imom, afsonaviy sarkarda Shoh Mahmud Jalil onasi Bibi Huvaydo va xotiniga atab qurdirgan, deb taxmin qilinadi. Bundan tashqari, tumanda *Podshopirim, Bandikushod, So‘fi Aziz, Boston buva (Sulton Boyazid Bistomiy)*larning maqbaralari bor.

IX asrda yashagan Sulton Boyazid Bistomiy musulmon olamida katta shuhrat qozongan shaxs bo‘lib, tasavvufni yirik ta‘limotga aylanishida juda ulkan xizmatlar qilgan. Alisher Navoiy “Nasoyim ul-muhabbat”da u kishi haqida: “Boyazid Bistomiy – avvalqi tabaqadindur. Oti Tayfur binni Iso Ahmad Xizraviya... Tarix ikki yuz oltmish birda olamdin o‘tdi”, – deb yozadi.

XVIII asrda yaratilgan “Tazkirat ul-avliyoyi turkiy”da Bistomiyga shunday ta‘rif beriladi: “Ul sulton ul orifin, ul burhonil muttaqin, piri vaqt shayx Boyazid Bistomiy ul vaqtning avliyolari va mashoyixlarining ulug‘i erdi. Va xalifayi barhaq va qutbi olam erdi. To‘la riyozatlar tortqon va bisyor karomatlarlari bordur”.

Qo‘llanish jarayonida Sulton Boyazid Bistomiy nomi ixchamlashgan va qo‘llash uchun sodda va qulay bo‘lgan shaklga kelib qolgan. Nomning so‘nggi qismi – *Bastom* so‘ziga *bobo* so‘zi qo‘shilib, *Bastombobo*, so‘ngra *bobo* qo‘shimchasi o‘rnini mahalliy shevadagi *buva* so‘zi egallagan va nom tubjoy xalq uchun qulay bo‘lgan *Boston-buva* shaklini olgan.

Tuman ma‘muriy markazi Yangi-qo‘rg‘on shaharchasi (2009-yildan).

Yangiqo'rg'onning belgisini bildiruvchi so'z. Yonidagi qo'rg'onlarga nisbatan ulardan keyinroq qurilgan qo'rg'on – Yangiqo'rg'on. O'tmishda Farg'ona vodiysi tarkibida qo'rg'on so'zi bo'lgan nomlar boshqa mintaqalarga nisbatan ko'proq bo'lgan.

BUXORO – viloyat. O'zbekistondagi viloyat nomi, ma'muriy-hududiy biirlik. Markaziy Osiyodagi qadimgi shaharlardan, endi shu nomdagi viloyatning markazi. U shahar sifatida yangi era davridan ma'lum. VI–VIII asrlarda feodal buxarxudotlar ("buxorolik hukmdorlar") davlatining poytaxti bo'lgan.

Buxoro 709-yili Qutayba ibn Muslim boshchiligida arab harbiylari tomonidan bosib olingan. IX–X asrlarda Buxoro Xuroson va Movarounnahr hududlaridagi Somoniylar davlatining poytaxti bo'lgan. Mazkur shaharda butun dunyoga mashhur bo'lgan Abu Ali ibn Sino (980–1037) shifokor sifatida, shoir Rudakiy (X asr), davlat arbobi va tarixchi Bal'amiy (X asr), shoir Daqiqiy (X asr), tarixchi Narshaxiy (X asr), yozuvchi va astronom Ahmad Donish (1825–1897), yozuvchi Ayniy (1878–1954) va boshqalar yashab, o'zlarining mo'jizalari bilan dunyoni lol qoldirgan.

Buxoro nomi ilk bor Ptolemey (II asr)ning "Geografiya" asarida **Puxar** tilga olinadi, Mug' tog'i sug'diy hujjatlarida (Tojikiston Respublikasi) VIII asrda, shevalarda **Buxara**, **Bukar**, **Puqar** shakllarida talaffuz qilinadi.

Akademik V.V.Bartoldning yozi-shicha, hozirgi Buxoroning o'rnida

islomgacha bo'lgan davrlardan ham bir necha asrlar avval shaharga asos solingan. Xitoyliklar uni hozirgi eramizdagi V asr deb nomlaydi va **Numijkatu** (Numijkat – Buxoro nomlaridan biri) nomiga moslaydilar. Buxoro nomi (xitoycha **Buxo**) ilk bor xitoylik mashhur Syuan Szanu (630-yillar atrofida) tomonidan tilga olinadi. Akademik V.V. Bartold kabi ko'pchilik olimlar ham nemis olimi V.Tomashek **Buxoro** nomini sanskritcha *vixara* so'ziga olib borib taqashadi va u "*buddizm cherkovi*" ma'nosini ifodalashini qayd etishadi.

Mazkur olimlarning so'zlariga ko'ra, **Buxor(o)** – mazkur sanskritcha so'zning turkcha-mo'g'ulcha shaklidir. So'nggi yillarda shunday tasdiqning qarshi tarafdorlari topildi. Shahar nomining sug'dcha shaklda yozilishiga asoslangan eronliklar, shunday etimologiyaning ishonchligiga shubha qilishgan; ularning fikricha, *vixara* fonetik jihatdan shahar nomining hozirgi shaklini berishi mumkin emas (В.А.Лившиц, К.В.Кауфман, И.М.Дьяконов. О древнейшей согдийской письменности Бухары. Вестник древней истории, № 1, 1954. С. 150–163).

Buxorolik tarixchi Hofiz Tanishning (XVI) tasdiqlashicha, Buxoro nomi *buxor* so'zidan kelib chiqqan, u otashparastlar tilida "*bilimlar uyi*" ma'nosini ifodalaydi (Hofiz Tanish. "Abdullanoma" –T., I. 1966. С. 273).

Ta'kidlash joizki, **Buxoro** boshqa joylarda ham uchraydi: Sibirda **Buxoro** arig'i, Janubiy Uralda – **Buxorcha** ariqchasi, Bekobod yaqinida **Buxarariq** kanali; Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida okruglar, mahallalar, joy nomlari **Buxoro** nomi bilan qayd etilgan. "Buxoro"ning nomlanishi ilk bor V asr tangalarida bo'lib, yozma yodgorliklarda esa VII asrda tilga olinadi. Tarixchi Djuveyn (XIII), uning izidan boshqa tadqiqotchilar, shu jumladan, I.Markvart, V.Tomashek, V.V. Bartoldlar **Buxoro** nomini sanskritcha *vixara* – "suffizm cherkovchisi"ga bog'lashga harakat qilishgan.

O'zbekistonning o'zida ham **Buxoro** deb nomlanadigan ko'plab joylar bor: Samarqand tumanida **Buxoro** nomli qishloq, Oqdaryo tumanida **Buxororavot** qishlog'i, Toshkent viloyatining Bekobod tumanida **Buxorariq** nomli ariq bor. Bundan tashqari, Respublikada **Buxoro**, **Buxorto'par**, **Buxoriy**, **Xo'jabuxoriy** nomli mahalla, dara va boshqalar bor.

BUXORO ARIG'I – ariq. Sirdaryo viloyatining Mirzacho'l hududidagi o'tmishdagi ariqlardan birining nomi. Buxoro amirligi davrida 1885–1890-yillarda qurilgan. 1895-yil 1-sentabrda esa mazkur Mirzacho'lga ilk bora suv chiqqan. Sirdaryodan suv olgan. Shuning uchun ushbu nom Buxoro amirligi sharafiga atab qo'yilgan.

BUYRAK – qishloq. Farg'ona viloyatining Uchko'prik tumanidagi qishloq nomi. Toponimning kishilar orasida: "Buyrakka o'xshash" bo'lgan-

ligi uchun shunday ataladi", – degan izohining hech qanday asosi yo'q. *Buyrak* – "Bayri" va "-ak" ("kichraytirish" ma'nosini bildiruvchi qo'shimcha) affiksi orqali yasalgan joy nomidir. "Bayri" – "Bekat, to'xtash joy" degan ma'noga ega. *Buyrak* yoki *Bayrak* – "kichik bekat" demakdir (Do'simov, 1977). Ayrim manbalarda *Buyrak* urug' nomi ekanligini yozadilar. Buxoro viloyati Kogon tumanida ham shunday nomli toponim mavjud bo'lib, uni Shayboniylik hukmronligi ostida joylashgan asosiy urug'lardan biri (qushchi, nayman, buyrak va qarluq) ekanligi qayd etiladi (B.V.Бартольд, Сочинения. Т. VIII. С. 168).

BUYUK AJDODLAR – mahalla. Xorazm viloyatining Hazorasp tumanidagi mahalla nomi. Mazkur nom Mustaqillikdan keyin buyuk ajdodlarimizni xotirlash, doimiy eslab yurish maqsadida atalgan.

Qolaversa, o'sha hududda diniy peshvolar, shariat va tariqat ilmini mukammal egallagan Sayyid Mazaddin bobo, Odina Eshon bobo, Bulad Xo'ja bobo va boshqa buyuk shaxslar yashab o'tganligini ham inobatga olgan holda, shu bilan birga, har qanday buyuk ajdodlarimizni doimiy ravishda eslab, xotirlab yurish maqsadida **Buyuk ajdodlar** nomi berilgan.

BUYUK TURON – aholi punkti. Sirdaryo viloyatining Sirdaryo tumanidagi aholi punkti nomi. Mazkur nom buyuk va turon so'zlaridan tashkil topgan.

Apellyativning birinchi komponenti **buyuk** so'zi "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "*hajm-o'lchovi odatdagidan ortiq, katta; ulkan. Ulug'vor, yuksak, tengsiz, mislsiz. Aziz, mo'tabar*" tarzida ifodalangan (O'TIL. I, 390).

Uning ikkinchi komponenti **Turon** – bu turklar, turkiy qabilalarning yurti degan ma'noni bildirib, keyinchalik Turkiston tushunchasiga aylangan. Turkiston termini sug'dcha – yer, tuproq, dala va dasht kabi ma'nolarni ifodalagan.

Shunga ko'ra, Turkiston, Turon toponimi pasttekislik, dala-yu dashtliklar, ya'ni keng yaylovlar degan ma'noni anglatgan.

BUYUK ZAMIN – aholi punkti. Sirdaryo viloyatining Sirdaryo tumanidagi aholi punkti nomi. Buyuk – "*hajm-o'lchovi odatdagidan ortiq, katta; ulkan. Ulug'vor, yuksak, tengsiz, mislsiz. Aziz, mo'tabar*" kabi ma'nolarni bildirsa, (O'TIL. I, 390). Zamin esa forscha so'z bo'lib, "*yer, tuproq; mamlakat*" kabi tushunchalarni ifodalaydi (O'TIL. I, 126).

Demak, nazkur toponim *buyuk mamlakat, buyuk tuproq, buyuk yer* kabi birikmalar bilan hamohangdir.

BUYUK YURT – qishloq. Sirdaryo viloyatining Boyovut tumanidagi qishloq nomi. Buyuk – "*hajm-o'lchovi odatdagidan ortiq, katta; ulkan. Ulug'vor, yuksak, tengsiz, mislsiz. Aziz, mo'tabar*" kabi tushunchalarni ifodasa (O'TIL. I, 390), yurt so'zi esa – "*ma'lum xalq, aholi yashab turgan*

joy; o'lka, mamlakat, vatan. Biror mamlakat yoki o'lkada yashovchi xalq; el; aholi" kabi ma'nolarni bildiradi (O'TIL. V, 93).

BUZRAVOT – mahalla. Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumanidagi mahalla nomlaridan biri. **Buzravot** forscha "*buzrug*" – "*katta*" va arabcha "*rabot*" – "*karvonsaroy*" so'zlarining qo'shilishidan tashkil topgan (T.Nafasov. O'zbekiston toponimlari izohli lug'ati. – Toshkent, 1988. C. 45).

BUZUQLI – qishloq. Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi tepa va qishloqning nomlaridan biri. Toponimning shakllanishi to'g'risida quyidagi taxminlar mavjud:

1. Bu toponim ikkita ma'noli qismdan iborat: *buzuq, -li*. "**Buzuq**" so'zi *buz* fe'lidan *-uq* qo'shimchasi bilan yasalgan: *buz+uq > buzuq*. Ushbu so'z asosida oykonim yasalgan. Binobarin, mazkur so'z toponim tarkibida "*yurib bo'lmaydigan joy*", ya'ni qisman salbiy ma'noni anglatgan.

2. B.O'rinboyev bu toponimni *yurib bo'lmaydigan tik yon bag'irdagi joy*, deb ko'rsatgan.

3. Sababi, bunday nomlangan obyekt tog'li hududda joylashgan qishloqdir, *-li* topoformanti esa xususiyatga tegishlilik, ega bo'lganlik ma'nosini ifodalab, *buzuq* so'ziga birikib kelgan: *buzuq-li > buzuqli*. Hosil bo'lgan yasama so'z toponimlashuv hodisasining toponimik derivatsiya jarayonida apellyativ leksika sathidan onomastik leksika sathiga ko'chgan: *buzuq+-li > buzuqli > Buzuqli*.

Demak, toponim *"yurib bo'lmaydigan tik joy"* ma'nosini ifodalaydi. Uning etimoni esa *buzuqli* shakliga ega bo'lgan yasama so'z sanaladi. Joy nomi to'g'risidagi ikkala taxmin bir-birini ma'lum ma'noda to'ldirib borgani uchun bir mukammal ilmiy tahlil yuzaga kelgan.

BUZUNDUVON – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Nomning etimologiyasi ma'lum emas. Bu nomni ikki xil talqin qilish mumkin:

birinchisi, toponim aslida *Buzurgdovon* bo'lishi mumkin. Toponim tarkibidagi *buzurg* so'zi *"katta"*, *"ulkan"*, *"yirik"* degan ma'noni bildiradi. Ikkinchi komponenti – *dovon* so'zi esa *"Tog'dan oshib o'tish mumkin bo'lgan joy"* ma'nosidadir;

ikkinchisi, toponim *Buzuqdovon* bo'lishi ham mumkin. Toponimning birinchi komponenti – *buzuq* so'zi *"yurib bo'lmaydigan, yiqilib tushadigan tik yonbag'ir"* ma'nosini bildiradi. Ikkinchi komponenti – *dovon* so'zi esa *"Tog'dan oshib o'tish mumkin bo'lgan joy"* ma'nosini anglatadi. Demak, *Buzuqdovon* – *"Tik yonbag'irli dovon"* deganidir.

BUZUQSOY – irmoq. Yuqori Zarafshon daryosining irmoqlaridan biri. *Buzuq* – yomon, xo'jalikda foydalanish uchun yaroqsiz yerlar, yo'lsiz aylanma qoyalarni ifodalaydigan geografik termin hisoblangan. Shuning uchun ham mazkur hudud shunday nomlangan.

BUG'AJIL – ariq va qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani-

dagi ariq va qishloq nomi. Bo'gajil ochamayli, vaxtamg'ali, kenagas, qozoqli kabi qabila tarmoqlari tarkibiga kiruvchi urug'. Ariq shu nomdagi qishloq yonidan oqib o'tadi. Shuning uchun ushbu ariq va qishloqning nomi shunday atalgan.

BUG'DOYQO'RG'ON – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur mikrotoponim *"bug'doy"* va *"qo'rg'on"* qismlaridan tashkil topgan.

"Bug'doy" – *g'alladoshlar oilasiga mansub o'tsimon o'simlik va uning doni, g'allasi"* ma'nosini bildiradi [O'TIL.5, 1, 393].

"Qo'rg'on" esa *"atrofi devor bilan mustahkamlangan hovli, joy"* ma'nosidadir [O'TIL.5, 5, 416].

Shunga binoan bu mikrotoponimni *"bug'doy o'simligi ekiladigan, g'allachilik bilan shug'ullaniladigan joyda barpo etilgan qo'rg'on, yashash maskani"* deb izohlasa bo'ladi, – degan xulosaga keldik.

BUG'DOYCHI – qishloq. Farg'ona viloyati Oltiariq tumani. *Bug'doy* so'zi va *-chi* – ma'lum bir kasbni ifodalovchi ot yasovchi affiksining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Demak, **Bug'doychi** – *"bug'doy bilan shug'ullanadigan yer egasi"* ma'nosini ifodalaydi.

BO'BAKSOY – soy. Navoiy viloyatining Nurota tumanidagi soy nomlaridan biri. **Bo'bak** – *"kichkina bola, go'dak"* ma'nosini ifodalab, **Bo'baksoy** esa – *"daryoning, soyning kichkina bolasi"* ma'nosini bildiradi.

BO'DANA QO'RUG'I – qo'riqxon. Samarqand shahri yaqini atrofidagi dasht-qo'riqlardan biri. "Boburnoma"-da Samarqand atrofida bir nechta o'langlar sanab o'tilgan va tavsiflangan (*Konigil o'langi, Xon yurti o'langi, Bo'dana qo'rig'i, Ko'li mag'ok o'langi, Qulba o'langi*). Shulardan yana biri Bo'dana qo'rug'idur. Mazkur asarda u "Dilkusho bog'i bila Samarqand orasida voqi' bo'lubtur", deb qayd etilgan (B.61).

BO'JAY – qishloq. Farg'ona viloyatining Rishton tumanidagi qishloq nomi. U yerda yashovchi mahalliy aholi mazkur termini *bu* va *joy* so'zlarining o'zaro birikuvidan vujudga kelgan, deb izohlaydi. Lekin etnografiyaga oid adabiyotlarda qirg'izlarning bir urug'i bo'jay deb yuritilganligi qayd etilgan. Qishloq shu urug' nomi bilan atalgan bo'lishi ehtimoli bor (Oxunov, 1984).

BO'KA – tuman. Toshkent viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Bo'ka tumani hududi janub va janubig'arbga tomon Sirdaryoga qiya tushgan tog'oldi tekisliklaridan iborat. Tuman nomiga turkiy xalqlarning Bo'ka (Bo'ke) urug'ining nomi asos bo'lgan deb taxmin qilinadi. Mutaxassislar O'zbek-qang'lilar va Qatag'anlar tarkibida Bo'ka-qangli, Bo'ka-qatag'an urug'lari borligini qayd qilishgan.

Qozoq toponimisti Y.Koychubayev ma'lumotiga ko'ra, qozoqlarning bir urug'i Bo'ke (Bo'ka) deb atalgan. Taniqli olim Suyun Qorayevning yozishicha, qadimiy turkiy tilda *bo'ka* so'zi – "*kuchli, qudratli, pahlavon*"

kabi ma'nolarni anglatadi. Mahalliy xalqning aytishicha, o'tmishda etnik guruh vakillari turli milliy bayram va tantanali marosimlar chog'ida o'tkaziladigan pahlavonlar musobaqasida kurashchi, polvon sifatida faol qatnashib, nom chiqargan.

Tarixiy manbalarda qadimgi turkiy tilda "*Bo'ka*" so'zi – "*zo'r*", "*kuchli*" deb izohlangan. Darhaqiqat, o'tmishda turli an'anaviy bayram va tantanali marosimlar chog'ida o'tkazilgan pahlavonlar musobaqasi qatnashchisini *bo'ka* deyishgan. Bo'kalarining xalq orasidagi obro'si juda baland bo'lgan.

Sug'dda eng kuchli bo'ka sharafiga yiliga bir marta nishonlanadigan bayram kuni bo'lgan. O'sha kuni bo'ka uchun noz-ne'matlar bilan bezatilgan maxsus dasturxon tayyorlangan. Yozilgan dasturxonga bo'kadan boshqa kishi yaqinlashmagan. Bo'kalar musobaqasi tinchlik vaqtlarida, shuningdek, harbiy safar va yurishlar paytida ham o'tkazilib turilgan.

Professor Z.Do'simovning ta'kidlashicha, *bo'ka* so'zining boshqa ma'nolari ham bor. Eron toponimiyasida sermahsul bo'lgan *bo'ka* so'zi ikki xil ma'noga ega: 1) mozor, ibodatxona, bino. 2) mamlakat, joy, pastlik. Taniqli olimning taxminicha, *bo'ka* toponimi birinchi ma'nosi asosida paydo bo'lgan. Tuman ma'muriy markazi Bo'ka shahri (1980-yildan).

BO'KTARYO'L – yo'l. Jizzax viloyati Zomin tumanidagi yo'l. **Bo'ktar** – umumturkiy so'z sifatida "*Tog' etaklari*" ma'nosini ifodalaydi (Mahmud

Koshg'ariyda qayd etilgan). **Bo'ktaryo'l** – “Tog' etaklariga mos keladigan yo'l”, shunda haqiqatga yaqinroq bo'ladi.

BO'LMAS – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson va Qamashi tumanlarida ham O'lmas qishlog'i bor. *Bo'lmas*, – *O'lmas* nomlari bir so'zning so'z boshidagi bir tovush bilan farqlanadigan ko'rinishi. Tarkibi: *bo'l/o'l+mas*. Tarixiy manbalarda *bo'lmas*, *o'lmas* shaklida ishlatilganligi ma'lum.

Nomning qadimiy shakli bilan hozirgi amaldagi shakli o'rtasida nomutanosiblik yuzaga kelgan. *Bo'lmoq*, *o'lmoq* fe'lining asosi (*bo'l*, *o'l* so'zi) va fe'lining bo'lishsiz shakli *-mas* qo'shimchasining (*ishlab charchamas*, *oqar-oqmas*, *kelar-kelmas*) qo'shilishidan hosil bo'lgan (*bo'lmas* → *Bo'lmas*, *o'lmas* → *O'lmas*) tarzidagi tafsir nomlarning hozirgi shakli va tilda bu nomlarga o'xshash bo'lgan so'z va qo'shimchalarga asoslanib izohlashdir.

Farg'ona qipchoqlarining urug'laridan biri – O'lmas (K.K. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. – Т., 1971. – С. 116). Bu urug' nomi bir necha manbalarda qayd qilingan. Qamashida O'lmas – sa-roylarning urug'i. Kosonda Bo'lmas – mang'itlarning urug'i. Urug'ga totem nomi asos bo'lgan. *Bo'lmas*, *o'lmas* – *totem vazifasidagi jonzot nomi* (*qo'y*, *hayvon*, *hasharot*), turkiy so'z.

BO'M – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani. Turk-mo'g'ulcha **bum**, **boom** – “qiyin o'tiladigan

soylik, tor joyda joylashgan daryo vodiysi, darasi, qoyali devor” (Э.М. Мурзаев. Словарь народных географических терминов. – М., 1984. – С. 91). Qishloq tog' darasida joylashgan.

BO'RBALIQ – qishloq. Farg'ona viloyati Oltiariq tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Toponimning “bo'rilar shahri” degan etimologiyasi nomning tashqi o'xshashligi asosida vujudga kelgan. “**Baliq**” so'zining “*aholi yashaydigan maskan, qishloq*” ma'nosi bor. **Bo'r** so'zi – “*ekin ekilmaydigan bo'z, partov yer*”, degan ma'noni bildiradi.

Demak, **Bo'rbaliq** so'zi “*bo'z, partov yerdagi qishloq*” degan ma'noni beradi (Do'simov, 1977).

Bo'r so'zining *orol* ma'nosi ham borligini e'tiborga olgan holda, ushbu toponimning etimologiyasini yanada chuqurroq tahlil qilish lozim.

BO'RI – qishloq. Samarqand viloyatining Payariq tumanidagi qishloq nomi. O'zbek ko'chmanchilari, Zarafshon qipchoqlari tarkibida Adigine, qirg'iz qabilalarida – Aziq, qozoq qabilasi Argin bo'ri deb qayd etilgan (K.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа, 1974. С. 123, 129; Н.Ф.Ситняковский. Перечисление некоторых родов киргизов... ИТОРГО, т. 2, вып. 1, 2. – Ташкент, 1900. С. 102).

Demak, **Bo'ri** toponimi qabila nomlaridan biri bo'lib, u etnonim hisoblanadi.

BO'RIJAR ARIG'I – ariq. Bo'zsuvning chap tarmog'i, uzunligi 5,4 km.

Hozirda Chilonzor va Yakkasaroy tumanlari hududidan oqadi, Salor kanaliga quyiladi. Mazkur ariq Anhor arig'ining shahar tashqarisidagi davomidir.

"Bo'rijar" gidronimi tadqiqotlarda har xil talqin qilingan: **"Bo'rjar"** aslida *"bo'z (oqish, oqimtir) va jar"* so'zlarining o'zgargan shakli¹; bu yerda chiyabo'ri ko'p bo'lganidan xalq ariq oqib o'tgan jarni va ariqni **"Bo'rijar"** deb atagan².

Bizningcha, **"Bo'rjar"** gidronimining etimologiyasini **"Bo'zsuv"**dan olib qaragan to'g'riroq, chunki *Bo'rijar arig'i* Bo'zsuv kanalining davomi va *"Bo'rjar" - "Bo'z jar" - "Bo'zsuv oqqan jar"* iborasining qisqargan shaklidir.

XX asr boshlarida **Bo'rijar arig'i** Toshkent shahri atrofidagi *Rakat, Chilonzor, Taxtakoprik, Xayrobod, Katta Qozirabod, Kichik Qozirabod, Zangiota, Bo'rijar* mavzellaridan oqib o'tgan va bu suvdan ekinzorlarni sug'orishda foydalanilgan.

BO'RILIK – qoya. Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi qoya nomi. Ba'zilar bu qoyani **Murilik** ham deyishadi. Jom tarixini yozgan Z.Sarimsoqov, H.Sarimsoqovlar shu qarashni qoya tepasida saqlanib qolgan muhrga o'xshagan suratlarga asoslangan holda, to'g'ri hisoblab, **murilik** so'zi **muhrlilik** so'zining shevadagi talaffuzi degan xulosa beradilar.

Bizningcha, bu juda sodda va ishonchsiz talqin. Qipchoq shevalari-

da **muhrlilik** so'zi **murilik** tarzida talaffuz qilinmaydi.

Manbalarga ko'ra, **Bo'rilik** atrofi-da chorvador qabilalar yashashgan. Manzildan qadimiy tosh qurollar, kamon o'qi topilgan. Shuningdek, u yerda qoyatoshga chizilgan chorva hayvonlarining suratlari saqlanib qolgan. Bu dalillar qoyani **Bo'rilik** deb atalishini tasdiqlaydi.

Demak, oronim **bo'rilar makoni** degan oronimik ma'noga ega (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti, 2019).

BO'RIXONA – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumani, Jizax viloyati Zomin tumanidagi qishloq va Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi jarlik nomi.

T.Nafasovning fikricha, xalq nutqida **"bo'ri//bo'ra//bo'ru (o' tovushi cho'ziq) ulkan, katta"** degan ma'nolarni ifodalashi qayd etiladi [Nafasov, 2007:18]. **"Xona"** so'zi **"chuqurcha, o'yiq"** kabi ma'nolariga egadir [O'TIL.4:410].

Demak, **Bo'rixona** – *"ko'p bo'rilar joylashgan yer"* ma'nosini ifodalaydi.

BO'RLOQ – mahalla. Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumani. Nafaqat viloyatda, balki respublikaning ko'pgina hududlarida mazkur nom bilan atalgan toponimlar uchraydi. Rivoyatlarga qaraganda, bu joyga qadimda Xon dam olgani borgan va bu

¹ Qorayev S. Geografik nomlarning ma'nosini bilasizmi? – T: O'zbekiston, 1970. –B. 67.

² Karimova L. O'zbek tilida toponimlarning o'rganilishi. – T: Fan, 1982. –B. 91.

yerning tabiati unga yoqqan hamda Xon bu joyni "Borliq" deb atagan. Shundan keyin mahalliy aholi o'zlarining talaffuziga moslashtirib, mazkur hududni *Bo'rloq* deb atashgan.

Shuningdek, bir necha aholi punktlarining nomi (Qoraqalpog'iston Respublikasi, Samarqand viloyati Jomboy tumani) **Burlak** so'zi bilan bog'liq. O'ylash mumkinki, mazkur toponim ruscha *burlak* so'zi bilan bog'langan deb, qolaversa, ko'pchilik qishloqlar nomi Amudaryo va Zarafshon daryolarining qirg'oqlarida joylashgan. Bundan tashqari, rus leksikografi V.Dalning so'zlariga ko'ra, rus tilining shevalarida "*Burlak*" – "*daryo kemalarida pul topish uchun elga ketadigan dehqon-krestyanin*", shuningdek "*uysiz, uylanmagan, bo'ydoq*" ma'nolarini ifodalaydi (В.Даль. Тольковый словарь живого русского языка, – М., 1955, т. I. С. 143). Ko'chmanchi o'zbeklar tarkibida ("Материалы по истории казахских ханств в XV-XVIII веков". – Алма-Ата. 1969. С. 452) va no'g'aylarda *burlak* etnonimi bor (Н.Г.Волкова. "Этнонимы и племенные названия Северного Кавказа". – М., 1973. С. 81). Demak, *Burloq* aslida etnonim hisoblanadi.

BO'STON – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Uning nomi 2006-yilga qadar *Arabxona* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Miyona Arabxona* deb o'zgartirilgan. Qishloq nomiga *arablar* nomi asos bo'lgan. Shu sababdan ham bu geografik joy nomi etnotoponim

hisoblanadi. Toponimning birinchi komponenti – *miyona* so'zi "*o'rta*", "*o'rtaliq*", "*bel*" degan ma'nolarni bildiradi. Toponim tarkibidagi *Arabxona* so'zi esa "*arablar yashaydigan joy*" ma'nosidadir. Shundan bilish mumkinki, *Miyona Arabxona* – "*o'rtadagi arablar yashaydigan joy*" ma'nosidadir. Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Bo'ston* deb o'zgartirilgan. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da (1981) arabcha *bo'ston* so'zi "*bog*", "*dala*", "*tomorqa*", "*poliz*", "*bog'-rog'li obod yer*" kabi ma'nolarni anglatishi qayd etilgan.

Shuningdek, Andijon viloyatining Andijon va Baliqchi tumanlari, Farg'ona viloyatining Rishton tumanida ham shunday nomli qishloqlar bor.

Bundan tashqari, ilmiy manbalarda Farg'ona viloyatida mazkur toponimning o'n martadan ko'proq takrorlandigan qishloq va mahallalar nomlari qayd etilgan. Farg'ona – Yozyovon – Quva oralig'ida yashovchi qirg'izlarning *Bo'sto'n* (*bo'z to'nli*) urug'i vakillari keng tarqalgan joylarda shu nomli qishloqlar bor (Gubayeva, 1983). Albatta, hamma *Bo'ston* toponimlari urug' nomidan olingan – etnonim deb o'ylash xato. *Bo'ston* so'zi o'zbek tilida "*yashnagan bog*" ma'nosida ishlatilishini ham e'tiborga olish lozim.

Andijon viloyatida *Bo'ston* tumani mavjud. U 1950-yilda tashkil etilgan. 2019-yilga qadar tuman nomi *Bo'z* deb atalgan. H.Hasanovning yozishicha, *bo'z* so'zining *yangi* degan ma'nosi bor, *bo'z yer* – *yangi yer*, *bo'z bola* – *yosh yigit* va boshqalar. Shu sa-

babdan *bo'z qishloq* deganda, *yangi qishloq* deb tushunish mumkin. **Bo'z** so'zini *loyqa, sarg'ish* degan ma'nosi ham bor. *Bo'z suv – loyqa suv, sarg'ish rangdagi suv.*

Qadimda qo'l dastgohlarida bo'sh pishirilgan paxta ipidan sodda to'qilgan mato ham *bo'z (karbos)* deyilgan. Yozma manbalarda boshqa matolar qatori bo'z ham ko'p tilga olingan. Bo'z Turkistonda qo'lda to'qilgan matolar orasida xaridorbop mato bo'lgani uchun mahalliy aholi orasida keng tarqalgan. Chunonchi, Buxoroda bo'z sotiladigan "Bozori karbos" nomli maxsus joy bo'lgan. *Bo'zchilar* (bo'z to'qish kasbini egallagan) – bo'zdan turli xil kiyimlar, kashta tikilgan buyumlar, gul bosib bezatilgan dasturxon, choyshablar tayyorlagan.

Bo'z so'zining yana bir ma'nosi – *o'zlashtirilmagan, uzoq yillar ishlov berilmagan qo'riq yer, dasht, cho'l.* Bo'z yer, asosan, sug'orish imkoni bo'lmaganligi tufayli saqlanib qolgan va ular ekin maydonlarini kengaytirishning asosiy zaxirasi hisoblanadi. O'zbekistonda bo'z tuproq turi dengiz sathidan balandligi 300 metrdan 1000 metrgacha bo'lgan yerlarda tarqalgan va qishloq xo'jaligida keng foydalaniladi. Ayrim mutaxassislar, "baz" yoki "bo'z" so'zini qadimiy turkiy tilda "o'zga yerlik kishi", "begona kishi" degan ma'nolari ham bo'lgan deyishadi.

2019-yil 30-sentabrda tuman nomi Bo'ston tumani deb o'zgartirilgan. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da

bo'ston so'zi "gullagan joy", "gulzor", "serbog' joy", "bog'iston", "diyor" degan ma'nolarni anglatadi.

BO'STONLIQ – tuman. Toshkent viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududi Tyanshan tog' tizimidagi Ugom, Piskom, qisman Qorjontov, Chotqol tizmalari oralig'ida joylashgan. Tumanga nom bo'lgan *Bo'stonliq*dan tashqari, min-taqa joy nomlari tarkibida, xuddi shunday "**-liq**" qo'shimchasi (formanti) bilan tugaydigan *Xondayliq, Soyliq* kabi nomlar ham bor. Albatta, bu tasodifiy holat emas, balki aniq bir toponimik qonuniyat mahsulidir.

Bo'stonliq nomiga asos bo'lgan "bo'ston" so'zining ilk shakli fors-tojik tilidagi – "bo'yiston", "yashnagan", "gullagan", "bog'-rog'li joy", "hidlar o'lkasi" degan ma'noni bildiradi. Nom so'ngidagi "**-liq**" qo'shimchasi shu narsani ko'pligiga ishoradir. Ayrim mutaxassislar, tuman tashkil etilayotgan vaqtda tumanga nom rasmiy-ma'muriy tarzda berilgan, deyishadi.

S.Qorayev tuman nomi haqida shunday yozgan: "Bu rayon Qozog'iston Respublikasi tarkibida ekanligida qozoqcha Bostandiq (Bo'stondiq) shaklida yozilar edi. Bo'stonliqni "bog'-rog'" ma'nosidagi *bo'ston* so'zidan ko'ra *Bo'ston (bo'z-to'n-li)* degan urug' nomi bilan atalgan deyish to'g'riroqdir. Shu joyda *Chimboyliq* degan qishloq ham bor. (*Chimboy* – urug' nomi); **-liq, -lik (lig')** affiksi kishilarning qaysi qabila-urug'dan ekanini ham ko'rsatadi; masalan, ming

qabilasidan bo'lgan kishilar minglig' deb atalgan".

Tuman ma'muriy markazi G'azalkent shahri (1964-yildan). Shahar Chirchiq daryosining chap sohilida, Oqsoq ota soyining Chirchiq daryosiga quyilish joyida joylashgan. Ayrim mutaxassislar, o'rta asr arab geograflari asarlariga tayangan holda, Gazak shahri hozirgi G'azalkent bo'lsa kerak, - deb taxmin qilganlar. Professor H.Hasanov esa *G'azalkent* nomi *g'izol* - "*ohu*" va *kent* - "*shahar*" so'zlaridan tarkib topgan, degan xulosaga kelgan.

BO'TAKO'L - ko'l. Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumanini "Qorateren" OFY hududida joylashgan ko'l nomi. Ko'lning bo'yida cho'ponlar tuya boqadi va ularning bo'talari nomiga *Bo'tako'l* deb atalgan.

BO'TAN - Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi. Toponimist olimlar "**Bo'tan**" so'zi "*To'daga qo'shilmay ajralib chiqqan, yakka, yolg'iz, chekkaroq joyda, boshqa aholi punktlaridan uzoqroq, xilvat joyda bunyod bo'lgan qishloq*" ma'nosida ekanligini yozishgan (Nafasov. 1988:50; O'rinboyev. 2003:47).

BO'TANACH qishloq (hozirgi ko'rsatkichlarda *Bo'tanosh* shaklida yozilgan). - Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanidagi qishloq. Bizningcha, bu nom ham "**bo'tan**" so'ziga tegishli bo'lib, "*asosiy qishloqdan ajralib chiqqan qishloqcha*" ma'nosida bo'lsa kerak.

BO'TAQORA - qishloq. Andijon viloyati Andijon shahridan 6 km shimoli-sharqdagi qishloq. Etimologiyasi - asl ma'nosi aniq emas. Ammo o'zbek urug'larining kichik bir tarmog'i qadimda "Bo'taqora" deb atalgan. Shaxsiy tekshirishlarimiz natijasiga suyanib, quyidagi xulosaga keldik: *Bo'taqora* Qoradaryo bo'yidagi qadimiy buloq atrofida paydo bo'lgan qishloq. Islom dinidan ilgari odamlar buloqni muqaddas deb hisoblaganlar. Johiliya davridagi e'tiqodning "animizm" tarmog'i, ya'ni ayrim tabiiy narsalarga sig'inish hisoblangan.

Arablar kelgach, bu atrof egallanib, buloq atrofiga maxsus kishilar tayinlangan. Bir ungurda XI asrga oid qabrtoshi saqlanib qolgan. Bu yer hozirgacha buloq bo'yidagi odamlar dam oladigan joydir. Unga yaqin "xo'jalar mahallasi" ham bor. XVI asr boshlarida Farg'ona vodiysini Shayboniyxon boshliq ko'chmanchi o'zbeklar egallab, asta-sekin o'troqlashadilar. O'zbek urug'ining "Bo'taqora" tarmog'i shu yerda o'rnashib, joyning qadimgi nomi unutilib ketgan. Keyinchalik Bo'taqoraning janub tomonidagi adirga bug'doy ekilib mashhurlashdi ("Bo'taqoraning qayrog'i"). Shimol qismi Qoradaryoning qadimiy izlaridan bo'shab, "achima" joylarda sholikorlik rivojlanib, "Bo'taqora" guruchi bilan mashhur bo'lib ketgan.

BO'TQACHI - qishloq. Farg'ona viloyati Yozyovon tumanidagi qishloq nomi. Bo'tqachi qirg'izlarning ichki

guruhi tarkibiga kiruvchi nayman qabilasining bir tarmog'i bo'lgan (Gubayeva., 1983). Urug' nomi asosida qishloq nomi vujudga kelgan. Ba'zi adabiyotlarda bu qishloq aholisi shirin-shirin bo'tqa pishirib, mehmonlarni kutganidan shunday yuritiladi (Oxunov, 1989).

BO'YINTURUQ – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. *Bo'yinturuq – bu eshakni aravaga qo'shganda uning bo'yniga ildiradigan buyumning ustida turadigan qurilma.* Qishloqning nima uchun shunday nomlangani noma'lum. Balki shu buyumni tayyorlaydigan joy bo'lgani uchun shunday nomlangandir.

BO'YNIQORA – qishloq. Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumanidagi qishloq nomi. *Qorabo'yin* aslida etnonim bo'lib, mazkur etnonim fors tilining ta'sirida "*Bo'yniqora*"ga aylangan va shunday nomlangan.

BO'YRABOP – qishloq. Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Forscha "**Buryobof**" – *o'g'ilcha* ma'nosini ifodalaydi. *Bo'yra* o'simlik nomi bo'lib, shu o'simlikka xos tushunchani ham ifodalashi mumkin. Xalqda maqol bor: "O'tirgan bo'yra, yurgan daryo".

BO'YRACHI – qishloq. Surxondaryo viloyatining Denov tumani, Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumani, Xorazm viloyatining Shovot tumani hududlarida shunday nomli qishloqlar mavjud. Mazkur toponimning shunday nomlanishini *buyrak*

etnonimi bilan bog'liq ekanligi qayd etiladi (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 99).

BO'YROBOF/BO'YROBOFHO – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent, G'ijduvon, Romitan tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Mazkur *Bo'yra* toponimi – "*tozalangan qamish cho'pidan to'qilgan to'shama*" ma'nosini bildiradi. *Bo'yrabof* – "bo'yra to'quvchi, bo'yrachi"¹ tarzida birlikdagi nom ma'nosida kelsa, *Bo'yrabofho* esa ko'plik shaklidagi "*bo'yra to'quvchilar*" ma'nosini ifodalaydi.

Xorazm viloyatining Shovot tumanidagi *Bo'yrachi* toponimi ham shunday ma'noni anglatadi.

BO'Z – qishloq. Andijon viloyatining Bo'z shaharchasi, Toshkent viloyatining Qibray tumanidagi qishloq nomlaridan biri. U o'zbekcha *bo'z yer* ma'nosini ifodalaydi, shuning uchun mazkur hudud shunday nomlangan.

BO'ZATOV – tuman. Qoraqalpog'iston Respublikasidagi ma'muriy-hududiy birlik. Amudaryo bo'yida – Xorazmda, Qoraqalpog'istonda **atao'**: 1) *o'tov, bo'z uy*; 2) *daryo o'rtasidagi kichikroq orol*; 3) *qamishzor, to'qqay* ma'nolarini ifodalaydi Shuning uchun ham bu hudud shunday nomlangan.

BO'ZAXONA – qishloq. Toshkent viloyatining Qibray tumanidagi qishloq nomlaridan biri. U yerda odamlar – savdogarlar yo'lining to'xtash joyida, karvonning yonida bo'z savdosi bilan

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili. 1981. –B. 160.

shug'ullanishgan. Shu sabab hudud-dagi qishloq shunday nom olgan.

BO'ZAXO'R – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq. *Bo'zaxo'r* – “*bo'zni yoqtiruvchi*” ma'nosini ifodalab, u “*bo'zni yoqtiruvchilar qishlog'i*” ma'nosini bildiradi.

BO'ZACHI – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi qishloq nomlaridan biri. **Bo'za** – *tariqdan, mayda guruchdan tayyorlangan mast qiluvchi ichimlik* bo'lib, **bo'zachi** yoki **bo'zagar** esa bo'za *tayyorlash bilan shug'ullanadigan shaxsdir*.

BO'ZSUV – daryo. Toshkent viloyatidagi daryo nomi. Hidronimning kelib chiqishi bo'yicha bir necha variantlar bor. Biz nisbatan mos keluvchi deb bo'zsuvni hisoblaymiz. U “*ko'kroq (rangli) suv*” bo'lganligi uchun Chirchiqning irmoqlaridan biri *Ko'ksuv* deb nomlanadi, daryo aslida chuqur bo'lib, uning soy joylari ko'kroq bo'lib oqadi, nom ham shu yerdan kelib chiqqan.

BO'ZYOP – yop (kichkina kanal). Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani Qoraoy aholi punkti-ning sharqiy va Oqko'l aholi punkti-ning shimoliy tarafidan oqib o'tuvchi sug'orish tarmog'i.

Yoshi katta bobolarimizdan eshitishimizga qaraganda, ekin maydonlarini kengaytirish maqsadida yangidan bo'z yerlar o'zlashtirilib, bu o'zlashtirilgan yerlarni sug'orish uchun kanal qazilgan hamda kanal nomi Bo'zyop deb atalgan.

BO'ZYOPBO'YLI – qishloq. Xorazm viloyatining Yangibozor tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom **bo'z**, **yop** va **bo'y so'zlari** hamda -li affiksi qismlaridan iborat.

Nomning birinchi va uchunchi qismlari **bo'z** va **bo'y** so'zlari indikator sanalib, **bo'z** so'zi “*ekilmaydigan, chim bosgan, haydalmagan, ishga solinmagan yer, qo'riq*” ma'nolarini anglatasa, **bo'y** so'zi “*qirg'oq, tomon*” kabi ma'nolarni ifodalaydi.

Mazkur indikator Xorazmda *Yar-myshboylы, Arnaboylы* kabi toponimlar tarkibida uchraydi. Ushbu nomlar tarkibida ma'lum qishloqda yashovchi xalqning biror joydan, asosan, katta suv qirg'oqlaridan ko'chib kelganligiga ishora qiladi.

Masalan, **Bo'zyopbo'yli** qishlog'i aholisi oldin Bo'zyop kanali atrofi-da yashaganligi yoki turmushi shu obyekt bilan bog'langanligini ko'rsatadi, ya'ni Bo'zyop atrofida yashagan yoki Yormish kanalidan suv ichgan aholi ekanligini anglatadi.

Mazkur indikator boshqa turkiy tillarda ham uchraydi. Turkm. **boy** – “*qirg'oq*”; qarach. balq. **boy** “*tomon, qirg'oq*”, uyg'. **boj** “*daryo qirg'og'i, etak*”.

Ayrim tadqiqotchilar **Uzbo'y** nomini ham shu indikator bilan bog'laydilar (Bu haqda qarang: O'Rajapov. Toponimik indikatorlarning funksional-semantik xususiyatlari. Filol. fanl. nomz. dissert-si avtoref. – Toshkent, 2009.)

BO'ZQALA – qishloq. Xorazm viloyatining Yangibozor tumanidagi qish-

loq va mahalla nomi. Mazkur nom **bo'z** va **qal'a** qismlaridan iborat.

Apellyativning birinchi komponenti **bo'z**, aslida, indikator sanaladi. Xorazmda *Bo'z, Bo'zatov, Bo'zliq, Bo'zloq, Bo'zyop, Bo'zsolma* kabi o'nlab nomlar tarkibida uchraydi. Bu indikator, asosan, Xorazm qipchoq shevalari vakillari yashaydigan hududga xosdir. Bu so'z "ekilmaydigan, chim bosgan, haydalmagan, ishga solinmagan yer, qo'riq" ma'nolarini ifodalaydi. Ushbu so'z ko'pgina turkiy tillarda uchraydi: ozarbayjon tilida: *boz* – *yalang, daraxtsiz joy*; turk tilida *bozkur* – *sahro, cho'l*; Turkmanistonda *boz* – *cho'l* kabi.

E.M.Murzayev ushbu so'z bolgar tiliga ham o'tganligini qayd qiladi (Murzayev. Lug'at, 88).

E.V.Sevortyan ushbu so'zning etimologiyasini tekshirar ekan, mo'g'ulcha *bor, bur, baro*; oset. *bur, bor*; "sariq" so'zi ham ushbu indikator bilan aloqador ekanligini qayd qiladi¹.

Bo'zburun, Bozag'il (Ozarbayjon), *Boro* (Oltoy), *Bozaral* (Qozog'iston), *Bozbaytal* (Tojikiston), *Bo'zayg'ir, Bo'zariq* (Qozog'iston, Chimkent), *Bo'zdala* (Qizilo'rda), *Bo'zsuv* (Toshkent), *Bo'zteri* (Issiqko'l) kabi joy nomlari mavjud.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda **Bo'zqal'a** toponimi "ekilmaydigan, chim bosgan, haydalmagan, ishga solinmagan yerdagi qishloq, qal'a" ma'nosini ifodalaydi (Bu haqda qarang: O'.Rajapov. Toponimik indikatorlarning funksional-semantik xususiyatlari. Filol. fanl. nomz. dissert-si avtoref. – Toshkent, 2009.)

Ushbu fikrni professor Z.Do'simov ham qo'llab-quvvatlagan.

BO'ZCHI – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomlaridan biri. *Bo'z* – *qo'pol paxta xomashyosidan ishlab chiqariladigan mato* ma'nosini ifodalaydi. Demak, *Bo'zchi* – *bo'z to'quvchidir*.

¹ Севортян Е.В. К отношению грамматики и лексики в тюркских языках, к проблеме словообразования // Вопросы узбекского языкознания. – Т., 1954.

DABBOQI – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq. Forscha "Dabbog" – "charm terisi bilan shug'ullanuvchi, terichi" ma'nosini ifodalaydi.

DABUSIYA – Samarqand viloyatining Narpay tumani. Zarafshon daryosining chap sohilidagi ulkan qal'a xarobasi.

Qal'a raboti 70 gektarni, shahristoni esa 22-23 gektarni tashkil qiladi. Shahar hukmdorini Dabusshoh deb ataganlar. Qal'a bir necha asrlar davomida viloyatning markazi bo'lgan. Shahar xarobasida Imom Bahra ota maqbarasi (XVI asr) mavjud.

Dabus – "Temir qo'rg'on" ma'nosini bildiradi. Shahar mustahkam qurilgani uchun shunday atalgan (Sanayev, 1996 : 14).

DAGARLIK – yaylov. Surxondaryo viloyati Muzrabod tumani. Qashqadaryo daryosining quyi qismida tuproqlari zich va qotib qolgan, o'simliklardan mahrum bo'lgan pasttekisliklar *dagar* deb ataladi (qarang: **Taqir**) (T.Nafasov. O'zbekiston toponimlari izohli lug'ati. –T., 1988. C. 56).

DAHA – qishloq. Tarixiy toponim. Xorazm viloyatining Yangiariq tumani-

dagi qishloq nomi. **Daha** respublika-mizning ko'plab hududlaridagi toponimlar tarkibida uchraydi. **Daha**, aslida, sug'd tilidan o'zlashgan bo'lib, u "qishloq" ma'nosini ifodalaydi.

Shaharlarning ma'muriy bo'linishidagi bir bo'lagi *daha* deb (yaqinlargacha u kvartal deb qo'llanilib kelingan) yuritilgan. Toshkent shahridagi *Ko'kcha, Sebzor, Shayxontohur, Beshyog'och* va boshqalar shular jumlasidandir.

Shaharlarning ma'muriy bo'linishidagi bir bo'lagi sifatida **daha** termini hozir ham mavjud.

DAHANA – qishloq. Tarixiy toponim. Surxondaryo viloyatining Denov tumani va Buxoro viloyatining Vobkent tumanlaridagi qishloqlarning nomi. Toponim forscha-tojikcha *dahan*, ya'ni "og'iz" so'zidan olingan bo'lib, toponimiyada "daraga kira-verish joyi", "dara", "daryoning quyilish joyi", "bo'g'iz", "to'g'on", "ariq yoki kanal boshlanadigan joy", "ko'chaning og'zi" kabi bir qancha ma'nolarda kelishi qayd etiladi.

Bu yerda *dahana* so'zi "to'g'on" ma'nosini anglatmoqda. Qishloq hududida uni suv bilan ta'minlovchi

kanalga to'g'on qurilgan bo'lib, u orqali boshqa qishloqlar hududiga suv taqsimlanadi. Shu sababdan ham qishloq shunday nom olgan.

Mazkur elementlar bilan bog'liq bo'lgan toponimlar O'zbekistonning janubida tez-tez uchraydi: *Bo'zrabot-dahana, Gundahana, Dahanajom, Kattadahana, Nandahana, Oqdahana* (4 marta takrorlanadi), *Qoradahana. Dahana* – ko'p ma'noli termin: "*daraga chiqish; daryoning og'zi; ko'chaning boshi; to'g'on; ariqning sug'orish joyidan kanalning asosiy joyigacha*" ma'nolarini ifodalaydi. Oqim suvini maydalash uchun katta sug'orish ariqchasi bo'ylab kesilgan narsa bilan mustahkamlanadi. Suv oqib o'tadigan har bir kesik narsa ham *dahana* deb nomlangan (forscha *dahon* – "og'iz").

Ta'kidlash joizki, nomlar turli hududlarda uchrasa-da, ma'nolari deyarli bir-biriga yaqindir.

Dahana geografik termin sifatida qator ma'nolarni ifodalash uchun qo'llaniladi. Jumladan, *dara og'zi, daryoning quyilish joyi, g'or og'zi* kabilar Dahana deb ataladi (H.Hasanov. Geografik terminlar lug'ati. 81). S.Qorayevning fikricha, "*Ariq yoki kanal boshidagi joy, ya'ni to'g'onboshi*" ham **Dahana** deyiladi (S.Qorayev. Lug'at. 43).

Shunday qilib, **Dahana** toponimi "*to'g'on boshidagi yoki dara oldidagi qishloq*" ma'nosini anglatadi.

DAHBED – qishloq. Shayboniyxon hukmronligi davrida Ofarinkent tumanidagi bu qishloq nomi ilk bor tilga olinadi.

Dahbedning paydo bo'lishi XVI asrning birinchi yarmida Farg'ona vodiysining Koson shahrida yashagan Sayid Ahmad Jaloliddin Kosoniyning (1461–1542) nomi bilan bog'liqdir. U Samarqand hukmdorlari, xususan, shayboniylardan Jonibek Sultonning taklifiga binoan Miyonko'lga ko'chib kelgan va shu yerda dastlab o'nta tol ekkan. Natijada ul zot yashagan mavze "*Dahbed*" (forscha "*o'nta tol*" degani) nomi bilan atalib ketgan, – deyiladi rivoyatlarda.

Farg'onaning Koson qishlog'idan shayx Mahdumi A'zamning bu yerga ko'chib kelishi bilan mazkur joy mashhur bo'lib ketadi. Shayxning qabri ham Dahbedda bo'lib, keyinchalik Yalangto'sh Bahodir bu yerda xonaqoh qurdirgan. Mang'itlar davrida pishiq g'ishtdan machit va darsxonadan iborat 34 hujrali madrasa bunyod etilgan. Shayboniylar davrida Dahbed bir necha darvozasi bo'lgan devor bilan o'ralgan va ular orasida Juq mozori darvozasi mashhur bo'lgan. Dahbedning shimoliy tomonidagi bu darvozaga yaqin joyda keyinchalik daryo yuvib ketgan *Safeduk* qishlog'i bo'lgan. Qishloqda shayx Xo'ja Is'hoqning mozori va xonaqoh bo'lgan. Qabrni Oqdaryo suvlari yuvib ketishi xavfi tug'ilgach, Xo'ja Is'hoqning mozori Bog'i Balandga ko'chirilgan (Vyatkin, 1902: 60).

1892–1893-yillarda *Dahbed* qishlog'ida *Shaxob, Sartarosh, Safeduk, Achidoqar, Tongotar, Beshtut, Oynaqo'rg'on, Kattaqo'rg'on, Kattasolin, Xonaqoh, Te-*

mirchi, Qozi, Kichiksolin, Dehqon, So'fi, Kichikqo'rg'oncha, Bozorjoy guzarlari bo'lgan (CKCO на 1896 г.:1-2).

Hozirgi kunda *Dahbed* qishlog'ida *Ulug'bek, Navoiy 1, Navoiy 2, Ibn Sino* mahallalari mavjud.

DAHBEDE – mahalla. Samarqand viloyatining Samarqand shahridagi mahalla nomi. M.Abramovning fikricha, XVIII asr boshlarida hozirgi Oqdaryo tumani *Dahbed* shaharchasidan ko'chirib keltirilgan aholi shu yerga joylashtirilgan va shuning uchun mazkur joy shunday nom olgan (М.Абрамов Гузары Самарканд, 1989).

Demak, *Dahbed+i*, ya'ni "*dahbedliklar, Dahbeddan ko'chib kelganlar*" ma'nosini ifodalaydi.

DAHYAKOTA – qishloq. Namangan viloyatining Uychi tumanidagi qishloq nomi. Forscha "*dahyak – kirimning o'ndan bir qismiga teng soliq*" ma'nosini anglatadi. O'qituvchilar va o'quvchilar tomonidan pulga beriladigan qo'llanma ham *dahyak* deb atalgan. "*Dahyakota – qo'llanma olgan mulla*" ma'nosini ifodalaydi. Bizningcha, bu munozarali bo'lib, u bu qishloqning nomlanishi qabriston hamda ziyoratgoh bilan bog'liqdir va bu haqiqatga yaqindir.

DALATOV – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasining Ellikqal'a tumanidagi ovul nomi. **Dalatov** toponimi, aslida, uch ma'noli qismga ajraladi: *dol + li + atov*.

Apellyativning birinchi qismi bo'lgan *dal* qadimiy xorazmiy tilida

"*to'g'on*", "*qo'rg'on*" degan ma'noni anglatadi. Bu so'z ipak qurti uchun yaraydigan tut daraxti va *-li* affiksi toponimlar yasashda unumli formant, *atov* esa landshaft ifodalovchi indikatordir.

Demak, etimon "*dolli atov*" so'z birikmasi. Bu fitotoponim hozirgi holatga sintaktik ellipsis sababli o'tgan (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, – Nukus, 2012).

DALIGUZAR – qishloq. Toshkent viloyadagi qishloq nomlaridan biri. Mazkur toponim ikki qismdan, ya'ni "*dal*" va "*guzar*" so'zlarining qo'shishidan tashkil topgan bo'lib, *dal* (aslida, *tal*) "*tepa, baland*" ma'nosini bildirsa, *guzar* esa "*mahalla*" degan ma'noni anglatadi.

Shunday ekan, *Daliguzar* toponimi "*yuqoridagi qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

DALVARZIN – qishloq. Andijon shahrining g'arb tomonidagi sobiq qishloq (hozir shahar mahallasi) va Jalaquduq tumani hududidagi arxeologik yodgorlik nomi. Qadimgi istehkom xarobasi.

Eski o'zbek tilida "*Dalvarzin*" ("**Dal** (**tal**) – *tepa, "var" – qal'a, qo'rg'on*) – "*Tepalikka qurilgan qal'a-istehkom*" – degan ma'nolarini ifodalashi qayd etiladi (akademik Y.G'ulomov tekshirishlarining qo'lyozmalari). Demak, Andijonning sobiq Dalvarzin qishlog'i o'rnida qadimiy qal'a-istehkom bo'lganligi mumkin. Afsuski, ular

paxta dalalari bilan tekislanib ketgan. Jalaquduq tumanidagi Dalvarzinda esa bundan uch ming yil ilgari davrga oid shaharcha qoldiqlari, tepaliklar hamon saqlanadi. Keyinchalik bu joylarga odamlar kelib o'rnashib, o'sha urug'-qabila ham "Dalvarzin" nomi bilan atalib, etnotoponimga aylanib ketgan (ya'ni joy nomi urug' nomiga aylangan). O'zbekistonning janubiy tomonlarida ham shu nomdagi qishloqlar ko'plab uchraydi.

Shuningdek, Sirdaryoning o'ng qirg'og'idagi (O'zbekistonning Toshkent viloyati) dashtning nomi ham shunday ataladi.

O'zbek arxeologi A.R.Muhamedjanovning fikricha, *dalvarzin* so'zi arabcha *dal*, - *tal* - "tepalik", "qo'rg'on", eroncha *var* - "qal'a", "qasr" so'zlaridan kelib chiqqan va *zi* (*zin*) - yer deganidir. Yana ham ishonchliroq etimologiyasi bo'yicha, *dalvarzin* mo'g'ulcha *dorboljin* - "to'rtburchak" (hozirgi mo'g'ul tilida *dorvoljin* - "kvadrat") so'zidan kelib chiqqan. Qadimgi istehkomlarning qoldiqlari ham *dorboljin* deb atalgan.

Qadimgi turkcha *to'rtko'l*, forscha *choldevor* (xususan, *chordevor*), mo'g'ulcha *dorboljun* aynan bir xil: "sobiq istehkomlarning kvadrat xarobalari" ma'nosini ifodalaydi. Dalvarzin dashtini tojiklar **Dilvarzin** deb atashadi, Afg'onistonning Balx vohasidagi tarixiy viloyat **Dilberjin** tarzida nomlanadi. Bu nomlarning barchasi mo'g'ulcha "dorboljin", "dorvoljin" so'zlaridan kelib chiqqan.

DALOILXONA - Qo'qon xonligi madrasasida (А.Л.Троицкая. Каталог архива кокандских ханов XIX в. - М., 1968. С. 83, 332) shunday nomli joy bo'lgan. *Daloilxona* - arab tilidagi kitoblarni o'rganadigan musulmon diniy maktabi "Daloil ul-hayrat" - "*Dalillar bilan hayratlanadigan*" (*daloil* so'zining ko'plik shakli *dalil* - "asoslash", "*dalil*" ma'nolarini anglatadi.

DAM - qishloq. Namangan viloyatining Jarqo'rg'on tumani, Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumandagi qishloqlar nomi. Shuningdek, Samarqand viloyatining Narpay tumanida esa **Damcha** nomli qishloq mavjud. *Dam* - tortishish kuchi emas, "tortish" ma'nosini ifodalaydigan geografik termin bo'lib, *ariq* so'zi bilan birgalikda qo'llaniladi. Demak, **Damariq**ning qisqartirilgan varianti **Dam** hisoblanadi.

Shuningdek, Andijon viloyatining Andijon tumani, Farg'ona viloyatining Quva tumanlarida **Damariq** nomli qishloqlar ham mavjud.

Damaxumdon, Damcha, Damqishloq (Narpay), **Damchag'atoy** (Ishtixon), **Damqorin** (Qoradaryo) toponimlari tarkibidagi "dam" so'zi "suvi yaxshi oqmaydigan, dam bo'lib qoladigan arig'i bor qishloqlar" ma'nosida qo'llanilgan.

DAMARIQ - ariq. Namangan viloyatining Chust, Uychi tumanlaridagi ariqlar nomi. Shuningdek, **Dam** (ariq - Namangan viloyati Uchqo'rg'on tumani Qayqi qishlog'i), **Jo'yidam** (Namangan viloyati Kosonsoy

tumani) kabi gidronimlar ham mavjud. Mazkur suv obyektlari suvning oqish holati (harakati) motivatsiyasi asosida nomlangan. Bunday nomlar tarkibidagi **dam** leksemasi ko'chma ma'noli bo'lib, suvning "dimlanib, sekin oqish" holatini anglatadi.

Demak, **Dam, Damariq, Jo'ydam // Jo'yidam** gidronimlari "suvi dimlanib, sekin oqadigan ariq" degan gidronimik ma'noga ega.

DAMACHCHI – qishloq. Toshkent viloyatining Zangiota tumanidagi qishloq nomi. U "achchi qishlog'i arig'i" ma'nosini ifodalaydi.

DAMKO'L – botqoqlik. Markaziy Farg'onaning shimoliy qismida joylashgan bo'lib, aynan "damlangan" ma'nosini ifodalaydi. Shuningdek, Namangan viloyatining Namangan tumanida shunday nomli qishloq oldin ko'l deb nomlangan va qirg'og'ida aholi punkti paydo bo'lgan.

DAMQISHLOQ – qishloq. Namangan viloyatining Chust tumanidagi qishloq nomi. "O'zi oqadigan ariqqa ega qishloq" ma'nosini ifodalaydi.

DAMCHA – qishloq. Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. *Dam* – "damlangan ariq", *-cha* erkalash-kichraytish qo'shimchasi, toponim hosil qiluvchi formant hisoblanadi.

DANFAG'ANKAT – shahar. O'rta asrlarda Binketdan (Toshkentdan) uzoq bo'lmagan joyda mavjud bo'lgan va *Shuturket (Tuyalar shaharchasi)* dan ikki chaqirimda joylashgan shahar. (Мукаддаси. БАГ II. С. 276–277).

Danfag'ankatning xarobalari Niyozbosh qishlog'idan uzoq bo'lmagan joyda, Yugantepa qo'rg'oni yonida, Sharqiy Yangiyo'l temiryo'l stansiyasidan 4 km uzoqda joylashgan. Tarixchi O.I.Smirnova mazkur shaharning nomini **Dinfag'nkak** deb hisoblaydi va uni sug'dcha "kat – ibodat uyi", deb hisoblaydi (О.И.Смирнова. Места до мусульманских культов в Средней Азии (по материалам топонимики)).

DANG'ARA – tuman. Farg'ona viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududi, asosan, tekisliklardan iborat. Uning janubi-g'arbiy qismi So'x yoyilmasining shimoli-g'arbiy chekkasida, shimoli-g'arbiy qismi esa Sirdaryoning birinchi va ikkinchi terrasalarida joylashgan. Bahorda va kuzda kuchli "qo'qon shamoli" esadi.

Shubhasiz, har qanday joy nomi qandaydir bir ma'noni anglatadi, chunki ma'nosiz toponimning o'zi yo'q, ammo hali ma'nosi aniq bo'lmagan nomlar ko'p. Buning sababi, ayrim toponimlar uzoq o'tmishda paydo bo'lgan, ularni yaratgan xalqlar tarix sahnasidan ketgan, nomga asos bo'lgan so'zlar muomaladan chiqqan yoki fonetik jihatdan tamoman o'zgarib, tushunarsiz bo'lib qolgan bo'lishi mumkin.

Nomshunoslikning muhim qonuniyatlaridan biri shuki, notanish so'zlarni xalq o'z tilining grammatik xususiyatlariga moslashtirishga urinadi. Mahalliy xalq orasida *Dang'ara* nomi "don g'arami" so'zidan kelib chiqqan, degan rivoyat bor. Nomdagi notanish so'z tildagi tanish so'zga aylantirilgan.

Demak, bu xalqona talqin, nomning ilmiy etimologiyasi noma'lum va u qo'shimcha toponimik tadqiqotlarni talab qiladi.

Bizningcha, tuman nomi tarkibidagi "dan" so'zi sug'd tilidagi "darani boshlanishi, og'zi" ma'nosidagi *dahna*, *dahana* so'zining qisqargan, soddalashgan shakli bo'lishi mumkin. Tog'li tumanlarda *dahana*, *dahna* – doimo suv oqadigan o'zan, oqar suv. T.Nafasovning yozishicha, IX–XIX asrlar tojik tilida *dahana* – *dara*, *soy*, *qishloqning etak qismi*. O'konimning ikkinchi qismidagi "g'ar, g'ara" so'zi esa qadimiy sug'd tilida tog' ma'nosini ifodalaydi. *Dang'ara* – tog' darasida yoki kiraverish qismida joylashgan joy, aholi punkti.

Joy nomi nomlanayotgan obyektning o'rni, tabiiy va iqtisodiy-ijtimoiy xususiyatlarini hamda ko'pgina boshqa geografik tushunchalarni ham o'zida mujassam etgan bo'ladi. H.Hasanovning iborasi bilan aytganda: nomlar joylarga shunday moslab berilganki, mahalliy aholining zakovatiga qoyil qolasan kishi. Yangi tug'ilgan chaqaloqqa ot qo'yish oson. Chunki yuzlab tayyor ismlar bor, ulardan faqat o'zingizga ma'qulini tanlab olasiz. Ammo joy nomlarini o'ylab topish lozim va ismini jismiga monand qilish kerak. Tuman ma'muriy markazi Dang'ara shaharchasi (1979-yildan).

Jizzax viloyatining Baxmal tumanida ham shunday nomli qishloq bor.

DAPSAN – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Dapsan* – bu *O'zbekistonning tog'oldi hududlaridagi tekis yuzaga ega balandlik*. Mazkur termin *depsan*, *depsen*, *tepsen* shakllarida Jizzax viloyatida, shuningdek, Qozog'istonda ham aynan shu ma'noda uchraydi (Г.К. Кошкашпаев. Словарь географических терминов. – Алма-Ата, 1963).

Qiyoslang: Qoraqum tog'idagi eng katta balandlik **Chogori Dapsang** deb nomlanadi.

DARAI ZANG – Bu nom Sharafiddin Ali Yazdiy "Zafarnoma" sida "*Darai Zangiy*" shaklida yozilgan. Movarounnahrning janubiy qismida, hozirgi Surxondaryo viloyatining Boysun tumani hududida joylashgan qishloq. XIV–XV asrlarda muhim strategik ahamiyatga ega bo'lgan.

746 (1345–1346)-yili Darai Zangiy qishlog'i yaqinida Chig'atoy ulusi xoni Qazon Sultonxon bilan Amir Qazag'an o'rtasida jang yuz beradi va unda Qazon Sultonxon g'olib keladi.

"Boburnoma" da 909 (1503–1504)-yil voqealari bayonida Sulton Husayn mirzo Shaybonxonning Xurosonga bostirib kelishiga qarshi choralar ko'rgani va o'g'li Badiuzzamon mirzoga Darai Zangda turishni buyurgani qayd etilgan. "Badiuzzamon mirzo Balx va Shaburg'on va Andxud qo'rg'onlarig'a mazbut kishilarni qo'yub, o'zi Gurzvon va Darai Zangda ul ko'histonni berkitsun" (B.103). Bobur Movarounnahrdan Chag'oniyonga va Qobuldan

Samarqandga hamda u yerdan yana Qobulga qaytish safarlari chog'ida uning yo'li Darai Zang orqali o'tgan.

DARAYTUT – qishloq. Samarqand viloyati Nurobod tumanidagi qishloq nomi. *Dara* tojikcha izofa *dara+yi+tut* hosil qilingan bo'lib, u "*Tutli dara*" ma'nosini ifodalaydi.

DARBAND – qishloq. Surxondaryo viloyatining Boysun tumanidagi qishloq nomi. *Darband* – "*qisqa joy*", "*tog'dan o'tish uchun tor yo'l*" – (forscha *dar* – eshik, *band* – yopiq, mustahkamlangan) ma'nolarini ifodalaydi.

DARDOQ – qishloq. Andijon viloyatining Qo'rg'ontepa tumanidagi qishloq nomi. *Dardoq* toponimi ikki qismdan iborat bo'lib, apellyativning birinchi qismi *-dar* oldin qo'shimchasi hisoblanib, uning ikkinchi qismi *doq* (*dak, dax* – dialektal variantlari) dex so'zining mahalliy aholi tilidagi talaffuz varianti sanaladi.

Demak, mazkur **Dardoq** toponimi "*uzoqdagi, chekkadagi qishloq*" ma'nosini bildiradi.

DARI ZANJIR – mahalla. XV asrda Samarqand shahrida bunyod etilgan mahalla. XVIII asrda mahallaga Zominnig Kultepa qishlog'idan aholi ko'chirib keltirilgan.

Dar – forcha, eshik ma'nosini bildiradi. Mahalla ahli asosan eshik zanjiri va qulf-kalit yasash ishlari bilan shug'ullangani ushuni ham shunday nom olgan (M.Абрамов. Гузары Самарканд, 1989. -С. 13).

DARVESHI – qishloq. Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi qish-

loq nomi. *Darvesh* – *darvish, zohid; darveshi* – "*darvishlar qishlog'i*" ma'nolarini anglatadi.

DARVESHIBOLO – qishloq. Buxoro viloyati Jondor tumani. Forscha izafet *Darveshi bolo* – *Yuqori darveshlar* ma'nosini ifodalaydi.

DARVESHIPOYON – qishloq. Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi qishloq nomi. *Darveshi poyon* – *Quyida Darveshlar* (qarang: **Darveshlar**) ma'nosini anglatadi.

DARVISHIQ – qishloq. 1926-yilgi aholi ro'yxatida qayd etilgan. Samarqand viloyati Payariq tumani O'rta Saydov qishloq kengashidagi **Darvesh shayx** qishlog'i keyinchalik mahalliy aholi tilida **Darvishiq** shaklida talaffuz qilina boshlagan.

Abu Tohir Xojaning "Samariya" asarida Sheroz tumaniga qarashli Aliobod (hozirgi Aylavot) qishlog'i yaqinidagi Darvesh shayx Azizonning (XVI asr) o'g'li Mo'min shayx mozori haqida ma'lumot berilgan (Abu Tohir Xoja, 1991:59).

Demak, qishloq tarixiy shaxs bo'lgan Darvesh shayx nomi bilan atalgan.

DARVOZAGAZA – qishloq. Samarqand viloyatining Payariq tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim "*darvoza*" va "*gaza*" qismlaridan tashkil topgan.

Aslida, "*Darvoza*" forscha so'z bo'lib, o'zbek tilining izohli lug'atida "*shahar, qo'rg'on, qal'a va shu kabilarga kiriladigan ikki tabaqali katta eshik*" ma'noni ifodalashi qayd etiladi [O'TIL. 5, 1, 560-561].

"Gaza" esa "tog' etaklari va notekis adirlarda qirsimon cho'ziq balandliklarning oshib o'tadigan yo'l bo'lgan qismi" ma'nosini bildiradi [T.Nafasov, 53; Z.Do'simov, 42].

Shunga asosan, mazkur mikroponimni gazalarning darvoza (kirish) qismida joylashgan qishloq, yashash maskani tarzida izohlash mumkin. Leksik jihatdan ikki o'zakli ot+ot shakliga xos.

DARVOZAQIR – qishloq. Sirdaryo viloyatining Boyovut tumanidagi qishloq nomi. Bu tepalik yassi bo'lib, u "tepacha, qircha" kabi ma'nolarini anglatgan. Hozir ham xalq bu joylarini "qircha" so'zi bilan ifodalaydi.

Qishloq M34 – xalqaro ahamiyatli magistral yo'li (Guliston – Yangiyer shaharlari) oraliq'ida nisbatan tepalik(qir)da joylashgan. Shu yerda yashovchi mahalliy aholining aytishiga qaraganda, qishloq dastlab tashkil topgan vaqtlarda qishloqqa kiraverishda darvoza o'rnatilgan.

Mazkur hodisa qishloq nomiga ko'chgan va shu tariqa **Darvozali qir** // **Darvozaqir** nomini olgan.

DARVOZAQUM – qishloq. Andijon viloyati hozirgi Bo'z shaharchasi paydo bo'lgunga qadar uning g'arb tomoni Markaziy Farg'ona cho'liga tutashgan qumlik barxanlar bilan qoplangan cho'l yerlar ushbu nom bilan atalib kelgan.

"Boburnoma"da Xo'jandgacha tashqari qum sahrosi "Ho darvish cho'li" deb tilga olinadi va bu nom

haqida naql ham keltiriladi (ya'ni sayohatchi darvishlar qum bo'roniga uchrab, bir-birlarini yo'qotib qo'yishgan va "ho darvish" – deb chaqirishib halok bo'lganlar). "Darvozaqum" ham tarixiy nom hisoblanib, XX asr o'rtalarida cho'lga hujum boshlanib, butunlay o'zlashtirilgan va qum barxanlari deyarli tugatilgan.

DARXASELAT – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasining Beruniy tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim **darxas** va **elat** so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Xorazm vohasi tarixiy toponimiyasida ham mazkur darxas formasi bilan hosil bo'lgan nomlar uchraydi.

Y.G'ulomov qadimda *Darxas* درخس nomli qishloq bo'lganini yozadi¹.

Darxas — Katdan pastroqda, undan bir manzil narida daryoning o'ng qirg'og'ida joylashgan. Bu hozirgi Gurlanning yoniga to'g'ri keladi. Hozirgi Xonqa shahri ham shu nom bilan yuritilgan².

Darxaselat toponimi "ichkari shahar, shahar ichkarisi" kabi ma'noni ifodalagan. Xorazmiy tilida bu ma'noda "darun, daran" so'zlari qo'llanilgan. Abu Rayhon Beruniy o'z tug'ilgan qishlog'i *Berun* — tashqaridagi shahar, sirdagi qishloq o'sha "darun" so'ziga antonim ekanligini qayd etgan.

Hozirgi fors tilida ham *darun* درون – *ichkari* (izofali predlog holatida *ichida*), *birun* بیرون – tashqari (izofali predlog holatida *tashqarida*) ma'no-

¹ G'ulomov Y. Xorazmning sug'orilish tarixi. – Toshkent, 1959. – B.155.

² G'ulomov Y. Xorazmning sug'orilish tarixi. – Toshkent, 1959. – B.211.

larini anglatadi¹. Pahlaviy tilida *byorop* shaklidagi bu soʻz qadimgi forsiy *divarya un* soʻziga qoʻshimcha qoʻshilishi natijasida hosil qilingan².

Fikrimizcha, arab tilidagi “hovli” maʼnosini beruvchi *daar* دار soʻzi *dar* ning fonetik oʻzgarishga uchragan (unli choʻziq holatga oʻtgan) shaklidir. Arabchada bu soʻz umuman uy mazmunini ham anglatadi. Masalan, *aljaaru summa-d-daaru* الجارثم الدار – avval qoʻshni (tanla), soʻngra uy (ol) maqolidagi kabi³. Keyinchalik bu soʻz *manzil, turar joy, makon* mazmunini umumlashtirgan holda ifoda eta boshlagan. Masalan, *daaron* داران – *ikki dunyo* kabi⁴. Aynan *ikki manzil, ikki makon* maʼnosidagi bu soʻz arabchada musulmon va gʻayri musulmon mamlakatlar maʼnosini ham anglatadi⁵.

Xorazm va Janubiy Qoraqalpogʻiston toponimlari tizimidagi *dar, dur, dir* qismlarini barcha holatda ham *darning* fonetik variantlari sifatida qabul qilish unchalik toʻgʻri boʻlmaydi. Masalan, *Durgadik dur* (yoki *dar*) + *kad* “qishloq” + *ik* (yoki *ak*) kichik qishloq < Dar + kad + ik. Shu oʻrinda mazkur toponim tarkibida *dur* uzoq maʼnosini (mazkur eroniy soʻz *uzoqdan koʻruvchi* maʼnosidagi *durbin* soʻzi tarkibida ham bor) anglatishini yoki *eski* maʼnosidagi *di:r* soʻzi bilan aloqadorligini ham taxmin qilish mumkin. Toponimlarning nomla-

nish tamoyillari ham (*Uzoq qishloq, Eski shahar* kabilar) shunday xulosa chiqarishga asos boʻladi.

Darbant – *dar* prefiksiga *band* بند soʻzining qoʻshilishidan hosil boʻlgan. Pahlaviy tilida ham shu shaklga ega boʻlgan *band* soʻzi bir necha maʼnolarga ega. Jumladan, *toʻgon, gʻov, toʻsiq, tepa* va hokazo. Shunday ekan, *Darband* toponimi “*gʻov ichidagi, atrofi oʻralgan qishloq*” maʼnosini anglatadi.

Aqdarband xuddi shu maʼnodagi soʻzga “*aq*” soʻzi qoʻshish orqali hosil qilingan. Xorazmda istiqomat qiluvchi oqdarbandliklarning asl vatani boʻlgan Xurosondagi Darband qishlogʻi haqida Ogahiy keltirgan maʼlumotlar ham shu fikrni tasdiqlaydi (Bu haqda qarang: D.Yoʻldoshev. Janubiy Qoraqalpogʻiston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

DARGʻABOGʻI – qishloq. Buxoro viloyatining Qorakoʻl tumanidagi qishloq nomi. *Darga* – *daruga* moʻgʻullarda *viloyat, shahar, gubernator boshligʻi* maʼnolarini ifodalaydi (Л.Будагов. Сравнительный словарь, Т. I. С. 547).

Buxoro xonligida *dargʻa* – “*soliq yigʻimchisining yordamchisi, tuman boʻyicha hosilni xirmon bilan yigʻib olishni taʼminlaydigan shaxs*”.

Qoʻqon xonligida *dargʻa* soliq yigʻimlari masalalari bilan shugʻullan-

¹ Vafoiy A., Abdusamadov M., Avazmetov Sh. Forscha-oʻzbekcha lugʻat. – Toshkent : 2007.

² شمس الدين محمد بن خلف تبریزی. برهان قاطع. بااهتمام دکتر محمد معین. تهران. امیر کبیر. 6831. جلد 1. ص 533

³ قاموس المحيط www.dorar.net

⁴ قاموس المحيط www.dorar.net

⁵ Баранов Х.К. Арабско-русский словарь. –М: Русский язык. 1985. – С. 266.

gan. Bosh darg'a *darg'aboshi* deb nomlangan. Qo'qon xonligida Xudoyorxon davrida *darg'aboshi* ("bosh darg'a") xon tuyalari va ularning haydovchilariga mas'ul mansabdor shaxslar nomlangan (А.Л. Троицкая. Каталог архива Кокандского ханства. С. 539).

Xiva xonligida *darg'*aning ma'nosi "*kema kapitani*" tarzida qayd etiladi.

DARG'ALI//DORG'ALI – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako'l tumani-dagi qishloq nomi. *Darg'a* – *dorug'a* so'zi asli mo'g'ulcha bo'lib, "*boshliq, qo'mondon*" degan ma'noni anglatishi yuqorida qayd qilingan edi. Hozirgi mo'g'ul tilida ham *darg'a* – "*rais, boshliq*" demakdir. Ayrim tadqiqotchilar fikricha, *darg'a* so'zi o'z navbatida, "*ezmoq, qismoq*" ma'nosidagi daraxt fe'lidan kelib chiqqan, deyishadi. *Darg'a* mansabi dastlab, Chingizxon davrida paydo bo'lgan va *daruxachi* (*darugachin*) deb atalgan.

Dorg'a mo'g'ullar, temuriylar va shayboniylar hukmronlik qilgan davrlarda (XIV–XVI asrlar) viloyat, shahar hokimi hisoblangan. *Dorg'a* idora qilish hamda soliq undirish bilan ham shug'ullangan. *Dorg'a* mansabi keyingi asrlargacha mavjud bo'lgan. Chunonchi, Buxoro xonligida *dorg'a* soliq yig'uvchining yordamchisi hisoblangan va har bir viloyatda qancha hosil olishini hisob-kitob qilgan. Xiva xonligida ham *dorg'a* oliq-soliq ishlari bilan mashg'ul bo'lgan. Bosh *dorg'a darg'aboshi* deb atalgan. Xudoyorxon davrida *darg'aboshi* xonning boshqa mamlakatlarga mol olib

chiqadigan sarbonlariga (tuyakashlariga) boshchilik qilgan.

Xiva xonligida *dorg'alar* saroyda amaldorlik vazifasini ado etgan, davlat ishlari, ma'muriy ishlarni bajar-gan. Kishi va yuklarni Amudaryodan o'tkazib qo'yish ishlari ham *dorg'alar* zimmasida bo'lgan. Hozirgi vaqtda esa Xorazmda kema kapitani yoki shatak kema boshlig'i *dorg'a* deyiladi.

Xorazmda *Abdullatifdorg'a, Bobodorg'a, Yoqubdorg'a, Jabborberdidorg'a, Muroddorg'a, Shermuhammaddorg'a, Yusufdorg'a, Qoraboydorg'a* degan qishloq bo'lgan.

Suv darg'asi, suv taqsimlovchi mirob darg'ob (*dorg'anob*) deb atalgan. *Dorg'alik* mansabining boshqa vazifalari ham bo'lgan. Ba'zan mirshab (polistiya), bozor hokimi ham *dorg'a* deb atalgan. Biron lavozimda turgan mas'ul shaxsni ham *dorg'a* deyishgan. Masalan, mashhur tarixchi Xondamir Alisher Navoiyning ukasi Darvishalini "*Dorug'ayi kitobxonayi humoyun*", ya'ni "*Qutlug' kutubxona mudiri*" deb atagan.

Ma'lumki, Darvishali Alisher Navoiy davrida sulton kutubxonasining kitobdori, ya'ni kutubxonachisi bo'lib xizmat qilgan¹.

DARG'OM – kanal. Sosoniylar davri diniy afsonalari to'plami "Bundaxesht"da "Suda", ya'ni Sug'ddagi Dargaman (*Darg'am*) kanali tilga olinadi (Masson, 1972: 22).

V.V.Bartold o'rta asr tarixchisi Istaxriy asarida tilga olingan Barsh

¹ Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosi. -T.: O'zbekiston, 1978. -B. 46-47.

kanalini Darg'om bilan bir bo'lsa kerak, – deb qayd qiladi (Бартольд. 1. 1963: 133–134). Darg'om nomli qishloq ham bo'lgan (Вяткин, 1902: 39).

Zahiriddin Muhammad Bobur o'z asarida Darg'om haqida shunday yozadi: "...Ko'hak suyi derlar. Bu suvdin bir ulug' rud ayiribturlar, balki daryochadur, Darg'am suyi derlar" (Bobur, 1966: 104).

Sh.S. Kamoliddin Darg'am dunyodagi inson qo'li bilan barpo qilingan eng uzun sun'iy ariqlardan biridir, deydi.

Rozenfeld: "*Darg'*" so'zi "*daryodan ajratilgan ikkinchi yoki uchinchi darajali oqim, kanal*" ma'nosida, – deb qayd qiladi (Розенфельд, 1980: 157).

B.P. Lurye fikricha esa, uning nomi qadimgi eroniy *darg'a* – "*uzun*" so'zidan hosil bo'lgan (Лурья, 2004).

DARG'OT – qishloq. Jizzax viloyatining Jizzax tumanidagi qishloq nomi. *Darg'ot – to'g'on, qoya* (Таджикско-русский словарь. – М., 1954. С. 137), *dargot – suvni ajratib turuvchi tog'on*, degan ma'nolarni anglatadi (О.Д. Чехович. Бухарские документы XIV в., 222).

DAROZON – qishloq. Vuxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomi bo'lib, u forscha *daroz* – "*baland, uzun, uzun bo'yli (inson)*" ma'nolarini bildiradi. *Darozon – uzun, baland bo'yli odamlar, "uzun, baland bo'yli odamlar yashaydigan joy"* ma'nolarini anglatadi.

DARXON – qishloq. Andijon viloyati Xakan qishlog'i o'ramidagi qishloqcha – hozir mahalla nomi hisoblanadi. Manbalarda: "*Davlat oldidagi*

ma'lum xizmatlari evaziga barcha soliq va majburiyatlardan ozod qilingan shaxsga "Tarxon (Darxon)" yorlig'i berilgan", deb ko'rsatiladi. Terminning kelib chiqishi haqida turli fikrlar mavjud. Bu so'z ko'pchilik turkiy tillarda uchraydi, shuningdek, fors-tojik, kurd, osetin, gruzin, venger, rus tillarida ham uchraydi va "*Ma'lum imtiyozlarga ega bo'lgan, davlat oldida gunohi kechirilgan shaxs*", – deb tushuniladi. Gruzin tilida "*darxon (tarxon)*" – "*shahzoda, yuksak unvon*" ma'nosini ifodalaydi (bundan 50-yillar ilgari Andijonda ishbilirmon gruzin "*Tarxon*" nomli yaxna ichimligini ishlab chiqqan edi).

Shuningdek, Andijon viloyati Andijon tumani; Toshkent viloyati Yuqori Chirchiq va O'rta Chirchiq tumanlari; Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanlarida ham shunday nomli qishloqlar bo'lgan. *Darxon (tarxon)* – barcha turdagi soliqlar va bojlardan ozod qilingan shaxs. Chingizxon davrida harbiy zodagonlar tomonidan urushda va ovda qo'lga kiritilgan barcha o'ljalar ularning shaxsiy mulki hisoblangan (B.B. Бартольд. Сочинения, Т. I. С. 451).

Bundan tashqari, Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanidagi bir qator qishloqlar nomlari tarkibida uchraydigan termin. 1892-yilgi manbalarda *Qirqdarxon, Po'latdarxon* qishloqlari nomlari uchrasa, 1926-yilgi aholi ro'yxati materiallarida *Ozoddarxon, Jo'raboydarxon, Nomozdarxon, Oshkadidarxon* kabi qishloqlar nomi qayd qilinadi (Материалы, 1927: 117).

Darxon so'zi ancha qadimiy manbalarda uchraydi. Mug' tog'i yodgorliklarida, shuningdek, arab yilnomalarida tilga olingan Tarxun (704–710) nomi munosabati bilan bu so'zning etimologiyasiga doir birmuncha muhazalar bildirilgan.

Tarxonlik, ayniqsa, XV asrda avj olgan va feodallarga keng imtiyoz berishning bir vositasi bo'lib xizmat qilgan. Temuriylar davlatida tarxonlar qo'lida yirik yer maydonlari va katta hokimiyat bo'lgan. Tarxon xohlagan narsasini qila oladigan, butunlay mustaqil, harbiy xizmatdan ozod kishidir, tarxonlar har qanday jinoyat qilsa ham, to'qqiz martagacha afv etilgan. Aftidan, darxon termini ishtirok etgan qishloqlar hukmdorlar tomonidan tarxon (darxon)lik berilgan shaxslarga tegishli bo'lgan.

DARXONARIQ – Toshkentdagi ariq. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanida *Boshdarxon, Ozoddarxon, Naymandarxon, Po'latdarxon, Qirqdarxon* nomli qishloqlar mavjud.

Mo'g'ulshunos Nominxanovning so'zlariga qaraganda, *darxon* mo'g'ulcha so'z bo'lib, "*Temirchi (odam) – barcha bojlar va to'lovlardan ozod etilgan*" ma'nosida qo'llanilgan (Ц.Д. Номинханов. Монгольские элементы в этнонимике и топонимике Узбекской ССР. "Записки (Калмыцкий. Научно-исследовательский институт языка, литературы и истории", вып. 2. Элиста, 1962. С. 258).

V.V.Radlovning fikrlariga ko'ra, turkiy xalqlarda (xususan, qozoqlar va qirg'izlarda) *darkan (tarkan)* "tumir-

chi", "*rassom*", "*ozodlikni sevuvchi*", "*qadr-qimmat*" ma'nolarini ifodalagan (В.В.Радлов. Опыт словаря, т. III, 1629). Shunday qilib, *darkan (darxon)* va *tarxan (tarqan)* aynan bir ma'nolarda: *tarxan – hukmdor nomi* (Mahmud Koshg'ariy. Devon. Т. I. 409-bet). "*Tarxan – barcha soliqlardan ozod qilingan bilimdon*" (В.В.Бартольд, Сочинения, Т. III. С. 44).

Markaziy Osiyoda tarxonizm so'nggi asrlarda ham harakatda bo'lgan. Ba'zida tarxonizm nafaqat ayrim shaxslarga, balki butun shahar aholisiga ham berilgan. Masalan, amir Shoh Murod Buxoro aholisining ishonchiga kirish uchun aholini barcha soliqlardan ozod qilgan tarxonizm faxriy yorlig'i bilan taqdirlagan. Zarafshon vodiysida **Tarxon, Tarxonon, Tarxononbollo, Tarxononpoyon, Tarxonsayot** sifatidagi ariqlar va qishloqlar bo'lib, ularning ayrimlari hozirgi kungacha mavjuddir. Shu bilan birgalikda, shunday nomli etnonimlar: *darkan* (qirg'iz qabilasida cherik), *darxon* (qozoq qabilasida chanshkili), *tarxan* (turkman qabilasida gyoklen, igdir, ersari, shuningdek tuvinlarda) ham mavjud.

Shubhasiz, bu etnonimlarning barchasi egalari tarxonlik yorlig'ini olgan insonlarning avlodlaridir. Ta'kidlash joizki, Toshkentda **Darxonariq** kanali **Jui Tarxon** yoki **Tarxonsayot** tarzida nomlangan.

DASTORTOSH – qoya. Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi qoya nomi. Oronim salla; sochiq ma'nosini anglatuvchi fors-tojikcha **dastor** va **tosh** oronimik indikatoridan tarkib

topgan bo'lib, qoya boshi boshga, taram-taram qilib o'raladigan sallaga o'xshashi bois shunday atalgan.

Demak, oronim sallaga o'xshash qoya ma'nosiga ega. Rus tili obro'e'tibori ortgan davrda ayrim mahalliy aholi vakillari *Dastortoshni Shapkalitosh* deb ham atashgan (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti, 2019).

DASTURXONCHI – qishloq. Andijon viloyatining Asaka tumanidagi qishloq nomi. Xonliklar zamonida ushbu nomda maxsus saroy xizmatchisi bo'lib, mehmon kutib olish, taom keltirish va kuzatib qo'yish vazifasini bajargan.

Qo'qon xonligi tarixida davlatlar lavozimlari ro'yxatida "Dasturxonchi" ham keltiriladi. Keyinchalik ularning xizmati evaziga yer-suv berilgan (Farg'ona viloyatida "*Cheki dasturxonchi*" qishlog'i bor).

DAVKAMAR – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanidagi qishloq nomi. *Dav – tov, ya'ni "Tog"* so'zining o'zgargan shakli. – *Tog' tizmasi yonbag'ridagi kamar*. Yana bir izoh: *dav – katta, ulkan. Kamar – tog' yonbag'ridagi o'yi, pastqam joy*.

Demak, **Davkamar** – *katta kamar (yonidagi qishloq)* ma'nosini anglatadi.

DAVLATOBOD – tuman. Namangan viloyatidagi ma'muriy-hududiy birlik. Namangan shahri tarkibida 2020-yilda tashkil etilgan ma'muriy-hududiy birlik – tuman nomi

(xoronim). Xoronim davlat va obod topoforantidan tarkib topgan. Nomga davlat so'zining mamlakat ma'nosi lug'aviy asos bo'lgan.

Sirdaryo viloyatining Yangiyer shahridagi mahalla nomi. Mazkur **Davlatobod** toponimi *davlat* va *obod* so'zlari qo'shilishidan hosil bo'lgan. Apellyativning birinchi qismi **Davlat** forscha so'z hisoblanib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "mamlakat" ma'nosini bildirishi qayd etiladi (O'TIL. I, 537).

Demak, **Davlatobod** "Obod mamlakat, obod joy, obod yurt" ma'nosini ifodalaydi. Sirdaryo viloyatining Yangiyer shahridagi mahalla nomi. Mazkur **Davlatobod** toponimi *davlat* va *obod* so'zlari qo'shilishidan hosil bo'lgan. Apellyativning birinchi qismi **Davlat** forscha so'z hisoblanib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "mamlakat" ma'nosini bildirishi qayd etiladi (O'TIL. I, 537).

Demak, **Davlatobod** "Obod mamlakat, obod joy, obod yurt" ma'nosini ifodalaydi.

DAVLAY – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. T.Nafasov *Davbola, Davbobo, Davbuloq* singari toponimlar tarkibidagi "dav" qismini "*katta, yirik jussali, ulkan, bahaybat*", deb izohlaydi [T.Nafasov, 56].

Bizningcha, bu joy nomi, aslida, "*Davlat*" so'zining dialektal variantidir, keyinchalik bu so'z og'zaki so'zlashuv nutqida "**Davlay**" shaklida talaffuz qilingan.

Qozoq xalqi etnik tarkibiga kiruvchi "**duvlat**" urug'i ham bor [Nosirov, 2012:367].

"Davlay" Nurota turkmanining bir toifa urug'i ekanligi ham ta'kidlanadi [O'roqov, 2011:46].

Bundan shunday xulosa qilish mumkinki, ushbu mikrotoponim bir o'zakli ot so'z turkumiga mansub etnooykonimdir.

DAVRQO'RG'ON – qishloq. Samarqand viloyati Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur mikrotoponim "**davr**" va "**qo'rg'on**" qismlaridan iboratdir.

"**Davr**" arabcha so'z bo'lib, "*aylanish, aylana, almashinish, navbat*" kabi ma'nolarni bildiradi [O'TIL. 5, 1, 540-541].

"**Qo'rg'on**" esa "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "*atrofi devor bilan mustahkamlangan hovli, joy*" tarzida izohlanadi [O'TIL.5, 5, 416].

Yuqoridagilarga asoslanib, ushbu mikrotoponimni "*aylana shaklida bo'lgan joyda barpo etilgan qishloq, yashash maskani*" deb izohlasa bo'ladi.

DAVTOSH – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumanidagi qishloq. Toponimist T.Nafasovning yozishicha, "*dav (dev) – jonsiz narsalarning me'yoridan katta, hajmi va tanasi ulkan*" ekanligini bildiradi. Qishloq atrofida ulkan hajmli toshlar ko'p bo'lganligidan Davtosh deb atalgan. **Davtosh** – "*tog' bag'ridagi qishloq, tog'-u toshli qishloq*" ma'nosini anglatadi.

DASHT – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumani, Farg'ona

viloyatining Bog'dod tumani, Andijon viloyatining Izboskan tumanlaridagi qishloq nomlari.

Dasht – "*bo'shliq, dasht, toshli, g'ishtli tekislik*" degan ma'nolarni ifodalaydi. Respublikada *dasht* so'zi bilan bog'liq bir qancha toponimlar uchraydi: **Dashtariq** – qishloq. (Qashqadaryo viloyati Kitob tumani), **Dashtiso'xta** – "*kuygan dasht*" (Samarqand tumani), **Dashtig'oz** – "*g'ozlar dashti*" (Surxondaryo viloyati Boysun tumani), **Dashtichinor** – "*chinorlar dashti*" (Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani), **Dashtmahalla** – (Farg'ona viloyati Quva tumani, Andijon viloyati Izboskan tumani) va boshqalar.

Shuningdek, Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumanida ham shu nomli qishloq bo'lib, u o'zbek tilida "*ekin ekilmay yotgan suvsiz yer, cho'l, keng ochiq maydon*" degan ma'nolarni ifodalashi qayd etiladi. Shunday yerda barpo bo'lgan qishloq shu nom bilan atalgan.

Bundan tashqari, Farg'ona viloyatida keng tarqalgan toponimlardan biri ham dashtdir. Dasht aslida geografik termin sifatida "*dala, ovloq joy*"; "*Toshloq cho'l*" ma'nolarida qo'llaniladi. Ana shunday ovloq, ochiq joylardagi qishloqlar dasht deb yuritiladi. Ba'zi hollarda bu so'z toponim tarkibida ham uchraydi, masalan, *Dashtmahalla, Dashthasan, Dashtcho'pon, Dashtiqipchoq* (Do'simov, 1977; Oxunov, 1989).

DASHTAK – dara. Buxoro shahri ostidagi dara. Narshaxiy tilga olga-

nidek, bizningcha, bu Dashtak (Narshahiy. Buxoro tarixi. – T., 1966, S. 31–32) forscha *dasht* soʻzi va *-ak* – erkalash-kichraytish qoʻshimchasi-ning qoʻshilishi natijasida hosil boʻlgan. **Dashtak** – “*kichkina dasht*”, “*kichkina boʻshliq*” maʼnolarini ifodalaydi.

DASHTAKIBOLO – qishloq. Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim quyidagicha hosil boʻlgan. Apellyativning birinchi qismi *dasht* – “*dala, ovloq, joy*” maʼnosini ifodalasa, uning ikkinchi qismi *-ak* – erkalash-kichraytirish qoʻshimchasi hisoblanadi va apellyativning uchinchi qismi *bolo* esa “*tepa yoki yuqori*” maʼnosini bildiradi.

Shunday ekan, *dashtakibolo* toponimi “*yuqori yoki kun chiqishdagi dasht*” demakdir.

DASHTIQIPCHOQ – dasht. Jizax viloyatining Paxtakor tumanidagi dasht nomi. Tarixiy nom va ikki qismdan iborat boʻlib, *dasht* – “*dala, ovloq, joy*” maʼnosini ifodalaydi. *Qipchoq* esa urugʻ nomi sanaladi. Oʻzbek tilidagi lahjalardan biri ham *qipchoq* deb yuritiladi.

Sirdaryoning quyi oqimi va Balxash koʻlidan Dnepr daryosining quyi oqimlarigacha boʻlgan hududning XI–XIV asrlardagi nomi.

Dashtiqipchoq terminini dastlab Nosir Xisrav (1003–1088) qoʻllagan va shundan boshlab arab hamda fors tillaridagi asarlarda uchraydi.

V.V. Bartoldning aniqlashicha, *Dashti qipchoq* aholisi sharq manbalarida

– *Qipchoqlar*, Vizantiya xronikalarida – **Kumanlar** deb yuritilgan. Xorazmga qoʻshni boʻlgan.

XIV asrning 60-yillaridan boshlab, Sharqiy dashti qipchoq “Oʻzbeklar mamlakati” va uning aholisi esa oʻzbeklar deb atala boshlangan.

DASHTISOʻXTA – qishloq. Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomi boʻlib, u “*kuydirilgan dasht*” maʼnosini anglatadi.

DASHTMAHALLA – qishloq. Andijon viloyati Izboskan tumani, Fargʻona viloyati Oʻzbekiston tumani. *Dashtmahalla* – “*Boʻsh mahalla*”, “*boʻshliqda paydo boʻlgan mahalla*” (mahalla – shahar dahasi) maʼnolarini ifodalaydi.

DASHYOQ – mahalla va qishloq. Xorazm viloyatining Xiva tumanidagi mahalla va qishloq nomi. Afsona va rivoyatlarga koʻra, Xiva qalʼasining atrofi dasht, qum, koʻllardan tashkil topgan boʻlib, u ikkita qum oraligʻida joylashgan, yaʼni choʻlliklar, dashtliklardan iborat deb qaralgan va shuning uchun bu hududni *Dashtyaq*, *Dashyat* tomon deb aytilgan, keyinchalik *Dashyoq* deb yuritilgan.

Aslida, Xorazm shevasida, umuman, oʻgʻuzlarda “*dash*” soʻzi “*uzoq*”, “*yiroq*” maʼnolarini ifodalagan. “*Yoq*” shaklining “*yaq*” va “*yat*” shakllari ham boʻlib, u ham Xorazm shevasiga xos va “*tomon, chekka*” maʼnolarini bildirgan. Demak, **Dashyoq** – “*uzoq, yiroqdagi qishloq*” maʼnosidadir.

DEBALAND – qishloq. Navoiy viloyatining Nurota tumani. Forscha *-de*

(*deh*) – “qishloq” va “baland” – “Tepalikdagi qishloq” ma’nosini ifodalaydi.

DEGDAVON – qishloq. Buxoro viloyatining Peshku tumanidagi qishloq nomi. Toponim ikki qismdan iborat bo’lib, apellyativning birinchi komponenti *deh* yoki *dek* “qishloq” degan ma’noni ifodalaydi hamda uning ikkinchi qismi *davon* esa “o’tish joy” ma’nosini anglatadi.

Demak, **Degdavon** toponimi – “o’tiladigan joydagi, yo’l ustidagi qishloq” demakdir¹.

DEGREZ//DEGRIZ//DEGREZI//DEGREZLAR – qishloq va guzar. Farg’ona viloyatining Qo’qon shahridagi mahalla va Buxoro viloyatining Kogon tumani, Navoiy viloyatining ayrim tumanlardagi qishloqlar nomlari hamda Buxoro shahridagi guzarlaridan birining nomi. To’g’risi, **Degrez** tojikcha so’z bo’lib, u ikki qismdan tashkil topib, apellyativning birinchi komponenti *deg* – “qozon” ma’nosini ifodalaydi hamda uning ikkinchi komponenti *rextan* – “quymoq” ma’nosini bildiradi.

Shunday ekan, **Degrez** toponimi “qozon quyuvchi, qozon ustasi” degan ma’noni anglatadi.

Degrezlar cho’yan, jez, abjush (haftjush) – “yetti qotishma”dan qozon va boshqa har xil uy-ro’zg’or asboblari yasashgan. Kasb-hunar nomi oykonimga o’tgan.

Degrezi – Buxoro shahridagi hunarmandlar yashab faoliyat ko’rsatadigan

guzarlardan birining nomi bo’lib, *guzar ahli ko’proq omoch tishi quyib kun kurgani uchun pozagar deb atalgan*².

Toshkent shahri va boshqa hududlardagi Degrez mahallasi nomi ham shu so’z bilan bog’liq bo’lib, bunday nomdagi toponimlar respublikaning ko’p hududlarida uchraydi.

Degrezlar – “qozonchi”, “quyma temirdan qozon quyuvchi usta” ma’nosida qayd etilgan. Toshkent shahri Uchtepa tumanida Degrez nomli mahalla mavjud.

Fors-tojik tilida “cho’yandan xo’jalik buyumlari yasaydigan ustalar yashaydigan joy” ma’nosini bildiradi.

DEHIBALAND – qishloq. Navoiy viloyatining Nurota tumanidagi qishloq nomi. *Deh* – “qishloq” va “baland” – “tepalikdagi qishloq” (**Dehibaland** – tepalikda joylashgan qishloq) ma’nosini ifodalaydi.

DEHIMULLAYON – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi qishloq nomi. *Deh* – qishloq, *-i* forscha izofani ko’rsatuvchi; *mullo* va *-yon* ko’plik qo’shimchasi. Demak, **Dehimullayon** – “mullolar qishlog’i”, “mullolar ko’p yashaydigan qishloq” ma’nosini anglatadi.

DEHISAYIDON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. *Deh* – qishloq, *ovul*, *sayid* – Muhammad payg’ambarning avlodi, *-on* – ko’plikni ifodalovchi qo’shimcha; **Dehisayidon** – “Muhammad payg’ambarning avlodlari qishlog’i”, “ko’p say-

¹ Do’simov Z., Egamov X. Ko’rsatilgan asar. –B.49.

² Qorayev S. Geografik nomlar ma’nosi. –T.: O’zbekiston, 1978. –B. 48.

idlar yashaydigan qishloq" ma'nosini ifodalaydi.

DEHNAV – qishloq. Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo'lib, mazkur nom ikki qismdan iborat. Forschadan *deh* – qishloq va *nav* – yangi tushunchasini ifodalaydi.

Shunday ekan, **Dehnav** toponimi "*yangi qishloq*" ma'nosini anglatadi.

DEHQALANDAR – qishloq. Surxondaryo viloyatining Sariysiyo tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom *deh* va *qalandar* qismlaridan iborat bo'lib, "*adashgan darvish*" degan tushunchani ifodalaydi.

Demak, **Dehqalandar** – *darvishlar yashaydigan qishloq* ma'nosini anglatadi.

DEHQON – qishloq. Xorazm viloyatining Gurlan tumanidagi qishloq nomi. *Dehqon* – "qishloq xo'jayini": forsha *-deh* (qishloq) va mo'g'ulcha *kann* (xoqon). Dastlab Markaziy Osiyoda (V–XII asrlar) dehqonlar deb yer egalari, yirik feodallar nomlangan. Asta-sekin oddiy qishloq mehnatkashlari leksikasida qishloq deb nomlana boshlangan.

Bugungi kunda qishloq xo'jaligi ishlari bilan shug'ullanib, biror-bir qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtiruvchi shaxs dehqon nomi bilan ataladi.

DEHQONBOZOR – qishloq. Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi qadimiy qishloq nomlaridan biri sanaladi. *Dehqonbozor* – "Dehqon" so'zi *katta yer egasi, zamindor, qishloq hokimi* va "*bozor*" so'zi esa *savdo rastasi, savdo*

qatori" ma'nolarini ifodalovchi so'zlarning qo'shilishidan hosil qilingan nom.

Shu nomdagi toponimlar O'zbekiston Respublikasining ko'plab hududlarida uchrashini ta'kidlash zarur.

DEHQON KANALI – kanal. Sirdaryo viloyatining Guliston tumanidagi kanal nomi. Mazkur kanal o'tmishda dehqonlar tomonidan qo'l kuchi, qo'l mehnati hisobiga qazilganligi uchun shunday nom olgan va ko'p yillardan beri shu nom bilan atalib kelinmoqda.

DEHQONOBOD – tuman. Qashqadaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. 1925-yili tuman *Tangiharam* nomi bilan tashkil qilingan.

Dehqonobod tog'li tuman, relyefi o'rtacha balandlikdagi tog'lar, past tog'lar va tog'oldi qiya tekisliklardan iborat. Tog'li tumanlar aholisi nutqida *tangi* – *tor dara* (tojikcha *tang* – "*ensisiz*"). Kambar soylik, daraning tor, siqiq joyi, tangida ko'pincha suv oqib turadi. *Haram* – muqaddas joy, ziyoratgoh. Ziyoratgoh, muqaddas qadamjo joylashgan daradagi tangi – *Tangiharam*.

1935-yili tuman nomi rasmiy ma'muriy tarzda *Dehqonobod* deb o'zgartirilgan. Nom ikki tarkibiy qismdan iborat: *dehqon* va *obod*. Dehqon – agrar sohada faoliyat ko'rsatadi, yerga egalik qiladi va unda xo'jalik faoliyatini yuritadi. Dehqonning paydo bo'lishi ibtidoiy jamoat tuzumining parchalanishi jarayonida ixtisoslashuv yuz berib, dehqonchilikni paydo bo'lishi bilan bog'liq.

Markaziy Osiyoda dastlab jamoadan ajralib chiqqan katta yer egalari,

ba'zan qishloq oqsoqollari "dehqon" deyilgan. Ular o'zlarining devor bilan o'ralgan mustahkam qo'rg'onlariga ega bo'lganlar. O'rta asrlarga kelib dehqonlar qishloq xo'jaligi iqtisodiyotining asosiy tayanchiga aylandi. Z.Do'simovning yozishicha, XI–XII asrlardan keyin ekin ekuvchi aholining barchasini dehqon deb ataganlar. So'nggi davrlarda Xiva xonligida katta yer egalarga yollanib ishlovchi mardikorni dehqon deyishgan.

Hozirgi kunda O'zbekistonda dehqon davlatdan yerni uzoq muddatga (10–50 yil) ijaraga olgan yirik fermer xo'jaligi sohibi.

Dehqonlar o'zlashtirib, yangidan tashkil qilingan obod maskan – Dehqonobod. *Obod* – ba'zi otlarga yoki ayrim sifatlarga qo'shilib joy nomi ni yasaydigan, "obodonlashtirilgan", "o'zlashtirilgan", gullab-yashnagan, go'zal ma'nosidagi so'z. *Obod* – *asli ob* – "*suv*" so'zidan kelib chiqqan, degan fikr ham bor.

Ta'kidlash joizki, geografik obyektlarga nom berishda quyidagi shartlarga rioya qilishni zarur deb hisoblaymiz: birinchidan, nomning ma'nosi aniq, tuzilishi sodda, qulay bo'lishi lozim. Ikkinchidan, qo'yiladigan nom tilning grammatik qoidalariga mos kelishi zarur. Nom birgina geografik termin yoki ijtimoiy-siyosiy istilohlardan, birgina o'simlik yoki hayvon nomlaridan iborat bo'lmasligi kerak. Uchinchidan, bir xildagi nomlar ko'payib ketmasligi lozim, chunki bir viloyat, shahar yoki tumanning o'zida bir xil yoziladigan nom ikkita

bo'lsa, chalkashlik tug'iladi. Tarixiy toponimlarni o'zgartirmaslik kerak, ular lisoniy, tarixiy, siyosiy va ilmiy ahamiyatga ega. Xalq o'tmishidan darak beruvchi bunday nomlarni kelajak avlodlar uchun saqlab qolish shart.

Tuman ma'muriy markazi – Qorashina shaharchasi (1976-yildan). Nomning tarkibi ikki, ya'ni *qora* va *shina* so'zlaridan iborat. Janubiy O'zbekiston toponimiyasini o'rgangan T.Nafasovning yozishicha, turkiy va mo'g'ul tillarida *qora*, *xara* – *balandlik*, *do'nglik*. Qozoq tilida *shin* – *cho'qqi*, *tog'ning baland cho'qqisi*. Oltoy tillarida *sin* – *tog' tizmasi*, *cho'qqi*, *qoya*. Olimning fikricha, geografik obyektning joylashgan o'rni uni nomlashda muhim ahamiyat kasb etgan. *Qorashina* – *uncha baland bo'lmagan tog'*, degan ma'noni anglatadi, ya'ni aholi manzilgohi nomiga *tog'* nomi asos bo'lib xizmat qilgan.

DEHQONTO'DA – qishloq. Farg'ona viloyatining Beshariq tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *to'da* – "*guruh*", "*gala*" ma'nolarini anglatadi, shuningdek, *to'da* etnonimi ham mavjud.

DEHQONCHEK – qishloq. Andijon viloyatining Qo'rg'ontepa tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo'lib, u *chek* – "*yer ishlari*", "*yer uchastkalari*" ma'nolarini anglatadi hamda bu o'ringda -*chek* indikator vazifasida kelmoqda. Farg'ona vodiysida mazkur termin, shuningdek, 432–450 kv metrda teng bo'lgan yer o'lchovini ifodalash uchun ham qo'llanilgan (А.Л. Троицкая. Материалы по истории Кокандского ханства XIX в. – М., 1969).

DEHOJI – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. *De* (*deh*) – *qishloq* va *hoji* soʻzlari qoʻshilishidan hosil boʻlgan. **Dehoji** – “*Makka va Madinaga haj qilganlar qishlogʻi*” maʼnosini ifodalaydi.

DEHVAYRON – mahalla. Fargʻona viloyati Soʻx tumanidagi mahalla nomi. *Dehvayron* va *Dehmursad* kabi aholi manzilgohlari nomidagi “*deh*” iborasi *qishloq* maʼnosini anglatadi.

DEKDAVON – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq boʻlib, u turkiycha-moʻgʻulcha “*dovon*” (*Dovondagi qishloq*) maʼnosini anglatadi.

DEKMORON – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qamashi, Kitob tumanlaridagi qishloq.

Ayrim manbalarda *Dekmoron* forschadan (*deh* (*de*) – *qishloq* va *mor* – “*ilon*”, *-on* koʻplik qoʻshimchasi) – “*ilonlar qishlogʻi*”, “*ilonli qishlogʻi*” sifatida qayd etiladi.

Dek (*deh*) forscha-tojikcha soʻz boʻlib, *qishloq*, *ovul degani*, *moron* – xalqona talqinda *mor* – *ilon*, yaʼni *ilonlar koʻp joy* maʼnosida, lekin T.Nafasovning fikricha, *moron* – *margʻ*, yaʼni *oʻtloq* soʻzidan olingan. *Margʻ* – *oʻt*, *oʻtloq*, *chamanzor*, *oʻtzor* degan maʼnolarni anglatadi. Demak, *Dekmoron* – *oʻtloqdagi qishloq* deganidir.

DEKTAR – qishloq. Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumanidagi qishloq nomi. Nomning qadimiy shakliga asos boʻlgan soʻz – *boʻktir* (*boʻktar*). Mahmud Koshgʻariyda *boʻktir* – *togʻlardagi past-baland yer*. Qozoq tilida *boʻktur* – *togʻlardagi past-baland yer*, qirgʻiz tilida *boʻktur* – *togʻ etagidagi tepalik*.

Boʻktar soʻzining dialektal oʻzgarishidan *dektar* soʻzi kelib chiqqan. Demak, *Dektar* – *togʻ etagidagi qishloq*, *balandlik yonidagi qishloq* maʼnosidadir.

DENAV – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumanidagi shaharcha (2009) boʻlsa, Kitob tumanida qishloq nomidir. Tarkibi *deh+i* – *nav* (*-t*) – *yangi qishloq*. Yonidagi shaharcha qishloqdan keyin, soʻnggi davrda qurilgani uchun shu nom bilan atalgan.

DENGIZKOʻL – koʻl. Buxoro viloyati Qorakoʻl tumani (Zarafshon daryosining quyi oqimida). *Dengiz* va *koʻl* (“*katta koʻl*” maʼnosida) soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan.

DENOV – tuman. Surxondaryo viloyati tarkibidagi maʼmuriy-hududiy birlik. Tuman hududining shimol, janub va markaziy qismi tekislikdan iborat. Sharqda Bobotogʻ, gʻarbda Boysuntogʻ tizmalari bilan oʻralgan. Relyefi sharqqa tomon asta-sekin pasayib boradi.

Denov qadimiy shahar, yozma manbalarda XIV asrning oxirlaridan shahar tojik tilidagi Dehinav nomi bilan tilga olingan. Shahar shu nom bilan Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” (XV asr) asarida qayd qilingan. Nom ikki tarkibiy qismdan iborat, *deha* – “*qishloq*” va *nav* – “*yangi*”, yaʼni “*yangi qishloq*” maʼnosini anglatadi. Uzoq muddat isteʼmolda boʻlgan nom soddalashgan va talaffuzda qulay boʻlishi uchun “*deha*” soʻzi tarkibidagi “*a*” harfi tushib qolgan.

Dehinav soʻzi nom sifatida hozirgi oʻzbek tiliga “*Denov*” shaklida oʻzlashgan. Hozirda tuman markazi

bo'lgan Denov shahri kattaligi va aholi soni jihatidan viloyatda Termizdan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Shahar dengiz sathidan qariyb 600 metr balandlikda, Surxondaryo va Sangardak daryolari oralig'ida joylashgan. O'zbekistonda *Dehibaland*, *Dehisurx*, *Dehibolo* kabi yuzlab toponimlar *deha* atamasi ishtirokida paydo bo'lgan.

XVII asr tarixchisi Mahmud ibn Valining yozishicha, Dehinav ajoyib bozori, katta masjidi va xonaqosi bo'lgan mustahkam qal'a-shahar hisoblangan. Ayrim tadqiqotchilar qadimgi Chag'oniyon shahri o'rnida hozirgi Denov shahri barpo qilingan, deb hisoblashadi. Arxeologlar Chag'oniyon shahri xarobalarini Denovdan 6 km janubi-sharqda joylashganligini aniqlashgan.

Mo'g'ullar istilosidan keyin, xususan, temuriylar davrida Denov yirik savdo-sotiq va hunarmandchilik markaziga aylangan. XVII-XVIII asrlarda Buxoro xonligi tarkibida karvon savdosi markazlaridan bo'lgan, tuman hududida hunarmandchilikning yuzdan ziyod turi, ayniqsa, ko'ncharm tayyorlash, etikdo'zlik, to'quvchilik, zardo'zlik yaxshi rivojlangan. Denov shahrida me'moriy yodgorliklardan Said Otaliq madrasasi (XVI asr) saqlanib qolgan. Tuman hududidan xalqaro ahamiyatdagi temir yo'l va avtomagistral o'tgan. Tuman ma'muriy markazi Denov shahri (1958-yildan).

DEPELIQAQ – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim "depe", "-li" (ot yasovchi -lik affiksi-

ning dialektal varianti) va "qoq" so'z+affiks+so'z ko'rinishida hosil qilingan hamda apellyativning qismi "depe" so'zi Xorazm shevasiga xos bo'lib, o'zbek tilidagi tepalik so'zining dialektal variantidir. Uning uchinchi tarkibiy qismi "qoq" so'zi – "ko'l, sho'r, tashlandiq yer" kabi ma'noni bildiradi.

M.Kashg'oriy ham bu so'zni "qaq – yomg'irdan paydo bo'lgan yer" deb izohlaydi (M.Kashg'oriy. DLT. II. 327).

Demak, **Depeliqaq** – "*tepaligi bor yoki mavjud ko'l*" degan ma'noni bildiradi.

DESO'XTA – qishloq. Buxoro viloyatidagi qishloq nomi. Mazkur toponim ikki qismdan iborat bo'lib, apellyativning birinchi qismi "*de*" forscha dehqon so'zining qisqartirilgan, dialektal varianti hisoblanadi va u "*qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

Apellyativning ikkinchi qismi, ya'ni "*so'xta*" esa "*kuygan*" ma'nosini ifodalagan. Manbalarda "Kuygan" termini "jabr ko'rgan" degan mazmuni kasb etib, uning negizida qishloqning tabiiy ofatlar, jumladan, sel, yomg'ir, suv toshqinlari, hosilsizlik natijasida mashaqqat tortganiga ishora mavjud bo'lib, ushbu toponim "*jabr ko'rgan qishloq*" deganidir.

DEVONALAR – Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi hisoblanib, *Devona* so'zi va *-lar* ko'plik affiksining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Xorazm viloyati Yangibozor tumani O'zbekiston qishlog'ida ham shunday nomli aholi punkti bo'lib, mazkur toponim urug' sifatida qayd etiladi.

DEVONASOY – qishloq. Qashqadaryo viloyati Koson tumani. “Devona”, “past” – bu yerda “adashish” ma’nosida (boshida aholi punkti nomi ma’nosida bo’lgan) qayd etilgan.

DEVONBEGI – qishloq. Qoraqalpog’iston Respublikasi Amudaryo tumanidagi qishloq nomi. Tarixiy manbalarda *Devonbegi* “devon, devonxon (hukumat idorasi) boshlig’i” degan ma’noni anglatadi. O’rta asrlarda soliq yig’uvchi muassasa boshlig’i, keyinchalik esa unga mamlakatning barcha moliya ishlari topshirilgan. Xiva xonligida devonbegilar ko’p bo’lgan, ular elchilik, yasovulchilik va shunga o’xshash boshqa ishlarni bajargan. Devonbegiga qarashli ma’lum yerlar, odatda, uning nomi bilan atalib kelingan.

Shunday qilib, qishloq nomiga lavozim nomi asos bo’lgan va shuning uchun ham u *Devonbegi* deb yuritilgan.

DEVORI QIYOMAT – devor. Samarqand shahrining o’rta asrdagi devori nomi. Qoldiqlari hozir ham bor. Tarixchi at-Tabariy 713-yil voqealari haqida hikoya qilgan ekan, “Samarqand devori” (hayit) haqida eslatib o’tadi.

Ayrim kishilar devorni Abu Muslim qurdirgan, deb ma’lumot berishadi. Devorning “Devori ko’ndalang”, “Devori qal’a”, “Kampir devor”, “Kampirak devor” kabi nomlari ham bor.

Payariq tumanidagi qadimiy devor qoldiqlari *Kampirariq* deb ataladi. Buxoro vohasida ham *Kampirdevor* bo’lib, bu nomlarning kelib chiqishi-

dagi ma’nolarida bog’liqlik mavjud.

Toponimist Z. Do’simov bu nom haqida to’xtalib, “para”, “par”, “var” so’zlarining “qo’rg’on”, “devor” ma’nalari borligini qayd qiladi va respublikamizda *Kamparakdevor*, *Kampirdevor* nomi ko’p uchrashi hamda bu nom “Kanti parak”, ya’ni *shahar devori* ma’nosida ekanligini qayd qiladi.

DEVXONA – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako’l tumanidagi qishloq nomi. *Dev* – *div*, *devxon* – ko’p *devlar yashaydigan joy* ma’nosini anglatadi.

DEYDAROZ – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon, Peshku tumanlaridagi qishloqlar nomlari. *Deydaroz* – fors-tojikchadan olingan bo’lib, “*deh+i+daroz*” tarzida hosil qilingan.

Shunday ekan, *Deydaroz* toponimi – “uzun qishloq” ma’nosini bildiradi¹.

DEYCHA – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro, Peshku, Romitan tumanlaridagi qishloq nomlaridan bo’lib, u forscha *-deh* (de) – *qishloq*, *ovul*, *-cha* toponim hosil qiluvchi erkalashkichraytish qo’shimchasining qo’shishi orqali hosil qilingan.

DEYCHACHORVOQCHA – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. *Deycha* + *chorvoqcha* – “*kichkina chorbog*” (qarang: **Chorbog**) ma’nosini ifodalaydi.

DESHONQALA – qal’a. Xorazm viloyatining Xiva shahridagi qal’alardan biri bo’lib, “*shahardan tashqaridagi qal’a*” ma’nosini anglatadi. “*Deshon*” so’zi xorazmiy tiliga mansub bo’lib, u “*tashqari*” ma’nosini bildiradi.

¹ Do’simov Z., Egamov X. Ko’rsatilgan asar. –B.49.

DIBOLA – qishloq Surxondaryo viloyatining Boysun tumanidagi qishloq nomi hisoblanadi. **Debolo (Dehibolo)** – “*yuqori qishloq*” ma’nosini anglatadi.

DILKUSHOD – qishloq. Andijon viloyatining Xo’jaobod tumaniga qarashli Childuxtaron tog’ yonbag’ridagi qishloq (tuman janubida). Uning paydo bo’lish tarixi quyidagicha: Zahiriddin Muhammad Bobur 1499-yil yozida O’shga ketishda o’sha tog’ yonbag’ridagi Lotkankentga (katta qishloq) to’xtab o’tadi. Ushbu qishloq XVII asr o’rtalarida yuz bergan qattiq zilzilada vayron bo’lgan. Sobiq qishloq shimolidagi tekislikda yangidan qad ko’targan hozirgi *Dilkushod* qishlog’i tarixi Bobur xizmatidagi xo’jalar nomi bilan bog’liq. U to’g’risida ayrim naql-rivoyatlar saqlangan. Ammo tafsilotini manbalarda uchratmadik. Boburning 1993-yilda o’tkazilgan 510 yillik yubileyi munosabati bilan hozirgacha saqlanib qolgan “lotkan” arxeologik tepalik qo’rg’onga olindi va toshdan zinapoyalar qilinib, oldiga maxsus marmar lavha o’rnatildi va ziyoratgoh joyga aylantirildi.

Shuningdek, Andijon viloyatining Xo’jaobod tumanida aynan shunday nomli qishloq bo’lib, u “*yoqimli, qalbgaga yoqimli, sehrlil*” kabi ma’nolarni ifodalashi qayd etiladi.

DILKUSHOYIDURUN – guzar. Buxoro viloyatining Buxoro shahridagi guzar nomi. Mazkur nom *Dilkushoyi* va *durum* so’zlarining qo’shilishidan hosil bo’lgan. Apellyativning birinchi komponenti *Dilkushoyi* – “yurakni

quvontiradigan” degani bo’lib, uning ikkinchi qismi *durun* – “*ichkari*” ma’nosidadir.

Demak, *Dilkushoyidurum* nomi – “yurakni quvontiradigan ichkaridagi joy, maskan” ma’nosiga egadir.

DILEKESHOQAT – aholi punkti. Qoraqalpog’iston Respublikasi Qora-o’zak tumani hududida joylashgan qumlik va aholi punktining nomi. Qumlik yonida Dileke ismli kishi istiqomat qilgan va bu qumlikning *Dilekeshoqat* deb nomlanishiga sabab bo’lgan. Keyinchalik bu nom shu hududagi aholi punkti nomiga aylangan.

DIMISHQ – qishloq. Temuriylar davridagi mashhur qishloqlardan biri. Samarqandning qadimiy devori yonida, g’arbida bo’lgan.

Xalq rivoyatiga ko’ra, qishloqqa Damashq shahridan olib kelingan asirlar tomonidan asos solingan. Ammo Damashq shahri 1401-yili zabt etilganligi, Samarqand Dimishqi esa tarixiy asarlarda 1392-yilda tilga olinganligini hisobga olsak, bu rivoyat asosli emasligini ko’rish mumkin (Bartold, 1965:195).

Dimishqdan janub tomonda *Xishrav* qishlog’i joylashgan bo’lib, uni *Arabqishloq* deb ham atashadi. V.L.Vyatkinning qayd qilishicha, qishloq aholisi o’zlarini arablar deb bilishadi.

DIVARAKXURD va DIVARAKKALON – qishloq. Samarqand viloyatining Payariq tumanidagi qishloqlar nomlari. Prof. B.O’rinboyev mazkur nom *devor* va *-ak* qismlaridan hosil bo’lgan, deb ko’rsatadi va toponim ma’nosini “*devor bilan o’rab olingan*

qishloqcha” deb izohlaydi (O‘rinbo-
yev, 2003: 58).

DIYQANOVUL – aholi punkti. Qo-
raqalpog‘iston Respublikasi Taxta-
ko‘pir tumani “Qorateren” OFY hudu-
dida joylashgan aholi punktining nomi.

Mahalliy xalqning ko‘pchilik qismi
dehqonchilik bilan shug‘ullanadi, bu
esa aholi punkti nomining *Diyqanovul*
atalishiga sabab bo‘lgan. Qangliko‘l
tumani hududida ham *Diyqanobod*
deb atalgan aholi punkti bor.

DIYUL – qishloq. Samarqand ya-
qinida, sharq tomonda joylashgan
qishloq nomi. “Boburnoma”da 906
(1500–1501)-yil, ya‘ni Zahiriddin
Boburning 240 kishi bilan Samarqand
shahrini Shayboniyxondan tortib olib,
to‘rt oy davomida o‘z qo‘lida ushlab
turgani voqealari bayonida tilga olin-
gan. “*Sayid Muhammad mirzo do‘g‘lat
ham xon dodam (Sulton Mahmudxon)
qoshidin ko‘mak kelib, ming-ming besh
yuz kishi bila Diyul tushubtur, ora to‘rt
yig‘och yo‘ldur*” (B.82) , – deb yozadi
Bobur Toshkentdan yetib kelgan yor-
dam xususida.

DOBON – qishloq. Toshkent viloya-
tining Angren shahri hamda Samar-
qand viloyatining Urgut, Qo‘shrabot
tumanlaridagi tog‘likdan o‘tish joyi,
dovon nomi hisoblanadi. Mazkur nom
bir o‘zakli mikrooykonim. Aslida, Do-
bon dovon so‘zining shevadagi shakli,
dialektal variantidir.

Ushbu Dovon mikrooykonimi “O‘z-
bek tilining izohli lug‘ati”da – “tog‘
yoki tepalikning baland, ammo oshib
o‘tsa bo‘ladigan qulay joy” ma‘nosida
izohlanadi [O‘TIL. 1, 634].

Demak, Dobon mikrooykonimi
dovonning dialektal variant sanalib,
“O‘tish y‘oli” ma‘nosini anglatadi.

DODIQ – qishloq. Qashqadaryo
viloyatining Chiroqchi tumanidagi
qishloq nomi. *Dodiq* – Dodik nomi-
ning o‘zgargan shakli, *dodik* – *dodxoh-
larning arz so‘raydigan joyi* degan
izohlar mavjud (Z. Do‘simov, X. Ega-
mov. Joy nomlarining qisqacha izohli
lug‘ati. – T., 1977. – B. 53).

Avliyo mozori ustiga ko‘plab
tug‘lar (cho‘p, xoda, yog‘och, tayoq)
o‘rnatilgani sababli *dah+tug‘ (o‘nta
tug‘)* birikmasi bilan atalgan, de-
gan sharh ham bor: *dah+tug‘→do:
tug‘→dodug‘→dodug→dodiq→Dodiq*.
Tarkibida forscha *deh (qishloq)* so‘zi
o‘zgarishga uchragan nom ekanligi
ilmiy haqiqatga yaqinroq.

DODXO – qishloq. Buxoro viloya-
tining Qorako‘l tumani, Samarqand
viloyatining Qo‘shrabot tumanidagi
qishloq nomi. *Dodxo* lavozimi Buxoro
xonligida to‘rtinchi yuqori amaldor
bo‘lgan. Uning vazifasi xon nomiga
arizalarni qabul qilish (yoki amir-
ning) va ular bo‘yicha qabul qilingan
qarorlar haqida xabar berishdan ibo-
rat bo‘lgan. Keyinchalik *dodxo* harbiy
boshliq bo‘lgan. N.Xanikovning fikri-
cha, *dodxo* unvoni yana ham yuqori
deb sanalgan.

DODXOH – qishloq. Farg‘ona vi-
loyati Buvayda tumanidagi va Buxo-
ro viloyatining Romitan tumanidagi
qishloqlar nomlari. Toponimga amir-
likdagi mansab nomi asos bo‘lgan.
Dodxoh ma‘lum mansab nomi bo‘lib,
bir necha ma‘noda qo‘llanilgan:

a) Qo'qon va Buxoro amirligida qal'a boshlig'i, qo'rboshi;

b) Buxoroda arzhilar shikoyatini amirga yetkazib, javobini shikoyatchilarga bildiruvchi amaldor, raisi kalon. Bunday amaldorlarga qarashli yoki ular yashagan joylar shu mansab nomi bilan atalgan¹. Qo'qon xonligida "dodxoh" – saroy lavozimlaridan biri bo'lib, bu mansabdagi shaxs qal'a boshlig'i sanalgan.

Shuningdek, qozixona ishlari ustidan nazoratchi vazifasini ham bajargan.

Xonlikning XIX asrga oid hujjatlarida *Abdurahim dodxoh*, *Abdullabek dodxoh*, *Otabek dodxoh*, *Ashurbek dodxoh*, *Gadoyboy dodxoh* kabi nomlar uchraydi. S.Qorayevning (1970) yozishicha, bu so'z forscha bo'lib, "adolat talab qiluvchi", "adolatparvar" kabi ma'nolarni anglatadi.

Dodxoh so'zi forscha bo'lib, ma'nosi – "adolat talab qiluvchi, adolatparvar" demakdir.

DOMAN – qishloq. Andijon viloyati Asaka tumanidagi qishloq nomi. **Doman** (domana) so'zi "Boburnoma", "Shayboniynoma" kabi tarixiy asarlarda tez-tez uchraydi va "nimanidir chekkasi", "tog'ning qoyasi" ma'nolarini ifodalaydi, demak, **domani ko'h** – "tog' etaklarida" deganidir.

DONIYORBEBEK – mahalla. Samarqand viloyatining Samarqand shahridagi mahalla nomi. Mazkur mahalla XIX asrda Doniyorbebek ismli arbob tomonidan Samarqand shahrida bunyod etilgan (M.Абрамов. Гузары Самарканд, 1989. В. 46). Shuning uchun

ham ushbu mahalla shunday nom olgan.

DORBOZLAR – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *Darboz* – *dorvoz* – "arqonda yuruvchi" ma'nosini anglatadi. *Dorbozlar* – "arqonda yuruvchilar, arqonda yuruvchilar yashaydigan qishloq" ma'nosini ifodalaydi.

DORILOMON – qishloq. Andijon viloyati Asaka tumanidagi qishloq nomi. XIX asrning boshlarida Shahrixon ("xon shahri") shahriga asos solinganidan keyin bu yerlarni obodonlashtirish maqsadida mohir hunarmandlar va ustalar jalb qilingan. Shaharning yonida **Dorilomon** nomli qishloqqa ham asos solingan bo'lib, u "ozod" ma'nosini ifodalab, mazkur qishloqqa bir guruh mahbuslar keltirilgan.

DORISOY – qishloq. Buxoro viloyatidagi eski qishloq nomlaridan biri (Hozirda bu nomda qishloq mavjud emas). Mazkur toponim ikkita qismdan iborat bo'lib, apellyativning birinchi qismi ko'pchilik tomonidan ta'kidlanayotgan *dori yoki malham, davo* ma'nosida emas, balki *-dop (-dur)* old qo'shimcha hisoblanib, u biror obyektдан uzoqda joylashgani bildiradi.

Demak, **Dorisoy** "uzoqdagi suv yoki soydan uzoqdagi qishloq" ma'nosini ifodalaydi.

DOTQUSH – qishloq. Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanidadagi qishloq nomi. Nomning tovush tarkibi o'zgaragan. Uning so'nggi qismi bo'lmish *qush* so'zi *Hindukush* (ba'zan Hindiqush

¹ Do'simov Z., Egamov X. Ko'rsatilgan asar. –B.53-54.

tarzida xato yozishadi) tog' nomidagi *kush* so'zi bilan manbadoshlik munosabatida ekanligi qayd etiladi.

Forslar Hindukush (Afg'oniston va Pokiston hududidagi tog')ni Hindukush deb atashgan. "*Kush*" va "*ko'h*" so'zlari ma'no va kelib chiqishi jihatidan bir-biriga yaqin. *Kesh* nomi ham shu so'zga daxldor.

Hind professori S.N. Pande bu tog' nomi qadimda Hindukush bo'lganligini, nom tarkibidagi *kush* so'zi "*suva-yirg'ich tog'*" ma'nosini bildirishini yozgan (H. Hasanov. Yer tili. – T., 1977).

Nomlar tarkibidagi *kash/kish/kesh* so'zi *tog'*, *balandlik* ma'nosini anglatgan. **Dotqush** nomi ham qadimda *Dodkash/Dotkash/Dotkesh* tarzida bo'lganligi taxmin qilinadi. *Kash/kish/kesh/kush/qush* so'zi *tog'*, *balandlik* ma'nosini bildirgan. **Dot** so'zining tarkibi o'zgartirgan, ma'nosi noaniq. *Deh, dej, diz (qo'rg'on, qishloq)* so'zining o'zgartirgan shakli bo'lishi mumkin.

DOVDON – irmoq. Amudaryoning quyi qismidagi qadimgi irmoqlar. **Dev (div)** – "*iblis mavjudot*" va forscha *don* – "*joylashish*" so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Devdon – "*devlarning kelish joyi*" ma'nosini anglatadi. Qadimdan mavjudligi sababli Amudaryo va Vaxshlar suv ma'budasi (farishtalar)ning tug'ilgan joyi hisoblangan, daryoning irmoqlari esa **Devdon** deb nomlangan (H.Г. Маллицкий. О некоторых географических терминах, имеющих отношение к Средней Азии. Изв. ВГО №5, 1945. С. 283).

DOVON – Jizzax viloyatidagi (mo'g'ulcha daban) – tog'ning oshib o'tish qulay bo'lgan joyi. Sh.Rahmatullayev *dovon* lug'aviy birligini turkiy leksika sirasiga kiritadi va unga quyidagicha etimologik izoh beradi: "... bu ot eski o'zbek tilida "*tog'dan oshib o't*" ma'nosini anglatgan *daba-* fe'lidan *-n* qo'shimchasi bilan yasalgan; keyinchalik *b* undoshi *v* undoshiga almashgan: *daba + -n = daban > davan*".

O'zbek tilida *dovon* so'zi "*tog'* va *tepalikning baland, ammo oshib o'tsa bo'ladigan qulay joyi*" ma'nosida qo'llanadi.

O'zbek tilida va uning shevalarida *oshuv* termini *dovonning* sinonimi sifatida ishlatiladi. Qashqadaryo viloyati shevalarida *oshuv* lug'aviy birligi "*ko'ndalang cho'zilgan qirsimon va oshib o'tish mumkin bo'lgan balandlik*" ma'nosida uchraydi.

Tarixiy manbalarda uchraydigan *art, aqba, bel, ko'tal* terminlari ham *dovon* terminining sinonimlaridir. *Dovonlar* orqali ko'pincha yo'llar o'tkaziladi. Masalan, *Taxtaqoracha dovoni, Murunak dovoni* (Urgut t.), *Qoraguzar dovoni, Taxtaisa dovoni* (Nurobod t.), *Taqilon dovoni* (Qo'shrabot t.) kabi.

Izohli lug'atda *bel* so'zi "*tog'* va *tepaliklarning egarsimon eng baland joyi*" deb izohlangan.

Aqba, aqaba (arabcha *aqaba* – *dovon, tog'* yo'li, ko'pligi *aqabot*) – O'rta Osiyoda tarqalgan geografik termin. IX–X asrlardagi geograflarning asarlarida ko'p uchraydi.

Hozirda bu termin, asosan, tarixiy geografik nomlar tarkibida saqlanib

qolgan. Turkiston, Zarafshon tizmalarida va Pomir tog'larida *aqba* so'zi lug'aviy asos bo'lgan o'nlab dovon nomlari uchraydi: *Aqbaboshi, Aqba-vodimiy, Aqbayi Obburdan, Aqbayi Gishxun, Choshi aqba* va h.

Bu termin *axba, ag'ba, ovg'a* fonetik variantlarida O'zbekistonning bir qancha joylarida turli xil ma'nolarda ishlatiladi. Masalan, Samarqand, Jizax viloyatlarining ba'zi tumanlarida dovonga chiqiladigan tik yo'lni *ovg'a* deyishadi. Masalan, *Ovg'a* (Qo'shrabot t.).

Gazako'tal, Ko'talgaza, Ayriko'tal, Qiyako'tal, Ko'talqiya, Chag'ilko'tal degan oronimlar mavjud. Eski o'zbek tilida *ko'tal* so'zi "past dovon" ma'nosiga ega bo'lgan: "*Tangi va uchma yo'llarda tund va tez ko'tallarda qalin ot va teva qoldi. Uch-to'rt ora qo'nub, Sira tog' ko'taliga yettuk, ko'tal va ne nav' ko'tal, hargiz mundoq baland va tang ko'tal ko'rungan emas*". "Boburnoma"-da *ulug' ko'tal* (289), *kichik ko'tal* (189), *uch ko'tal* (188), *tez ko'tal* (138), *ozroqcha ko'tal* (189), *o'zga ko'tal* (202) kabi geografik terminlar va *Oqko'tal* (127), *Choshliko'tal* (290), *Anbahor ko'tali* (287), *Xupiyon / Xubyon ko'tali* (182), *Gunbozak ko'tali* (247), *Shibartu ko'tali* (189), *Javak ko'tali* (188), *Porandiy ko'tali* (188), *Hindukush ko'tali* (202), *Botkich ko'tali* (191), *Qora ko'ba ko'tali* (287), *Sanglaki ko'tali* (289), *Haftabacha ko'tali* (188), *Bozorak ko'tali* (188), *Bodom chashma ko'tali* (190), *Qipchoq ko'tali* (188) kabi oronimlar kuzatiladi.

Tahlildan shu narsa ma'lumki, *ko'tal* so'zi – tarixiy geografik termin, u tog'li hududdagi oroobyektlarning bir turi ma'nosiga ega. *Ko'tal* termini yordamida o'zbek tili o'tmishida ikki tur oronimlar yuzaga kelgan:

1. Obyekt belgisini bildiruvchi *so'z + ko'tal* indikator: *Oqko'tal*. Hozirgi o'zbek oronimiyasida ham, asosan, shu oronimik voqelanish saqlanib qolingan.

2. *Tayyor toponim + III shaxs -i qo'shimchasi ko'tal* termini: *Shibartu ko'tali* (189). Bu holat ham Urgut, Qo'shrabot, Nurobod tumanlari mikrotoponimiyasida mavjud: *Oqsoy ko'tali, Jom ko'tali, Anjirli ko'tali* (Nurobod t.). *Jom, Anjirli, Oqsoy* – qishloq nomlari. *Ko'tal* obyekt shu qishloqlarning yuqori qismida bo'lgani sababli qishloq nomi bilan atalgan.

Prof. Sh.Qurbonov bir guruh orografik obyektlarni bildiradigan geografik terminlar metafora yo'li bilan yuzaga kelganligini va ular tilda inson uzvlari nomini bildirishi, geografiyada esa oroobyektlar turini anglatishi, ana shu so'nggi ma'nolar asosida toponimlar, jumladan, oronimlar hosil qilinganligini ko'rsatgan: *bosh (Tegirmonboshi, Boshbuloq), bel (Bel-dovtepa, Chambil, Kattabel), bo'yin (Tuyabo'yin, Bo'ynoq, Mo'ynoq), oyoq/adoq (Adoqqishloq), qo'l/qul (To'raqul, Kengko'l), bo'y (Soybo'yi, Ariqbo'yi), burun (Uchburun, Toshburun), shox (Yetimshox), tumshuq (O'rtatumshuq), panja (Beshpanja), sar (Sarbozor, Saribozor), chashm/chashma (Chashma, Sarchashma), uch/ucha (Uchquduq), emchak (Qizemchak), ozig' (Og'zikeng)*

kabi (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti, 2019).

DOVUD – qishloq va mahalla. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanidagi mahalla va qishloq nomlari sanaladi.

Mahalliy xalq afsonalariga ko'ra bu yerda Dovud dafn etilgan emish. Shu sababli bu joy Dovud deb atalgan. Balki, David ("chiroyli") ismi – qadimgi yahudiy shohi David, musulmon payg'ambari sifatida Bibliya orqali Qur'on kitobiga kirgan.

Prof. Z.Do'simovning fikrlariga ko'ra, haqiqatan ham Dovud tarixiy shaxs bo'lib, eramizdan avvalgi X asrda Isroil va Iudeyani birlashtirib, yahudiy davlatini tuzgan. Keyinchalik uning o'g'li Sulaymon hukmronlik qilgan. U ilmiy, diniy manbalarda payg'ambar sifatida talqin qilinadi. Shu rivoyatlarga asoslanib, ruhoniylar ko'pgina joylarda ularning "mozori"ni vujudga keltirgan. Shu tariqa Xorazmda ham Dovudning qabri paydo bo'lgan va shu hudud Dovud deb atalgan (Z.Do'simov, X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent, 1977. 53-bet).

Buxoro viloyati Jondor tumanida Dovud nomli qishloq bo'lib, aholisi turli xil pichoqlar tayyorlash bilan shug'ullanadi.

DOVUL – qishloq. Namangan viloyatining Pop tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nomning "*kuchli bo'ron*" ma'nosini ifodalovchi *dovul* so'ziga

bog'liqligi yo'q. Nom dastlab *tovul* tarzda bo'lgan: keyinchalik so'z boshida *t* jarangsiz undoshining jaranglilashib *d* ga o'tishi natijasida **Dovul** shakliga kelib qolgan. *Tovul* aslida Farg'ona vodiysidagi qipchoq urug'laridan birining nomidir. Qishloqning nomlanishiga mana shu etnik guruh nomi asos bo'lgan¹.

Demak, nom "*dovullar yashaydigan aholi manzili*" degan ma'noni anglatadi.

Shunday nomdagi qishloqlar nomlari Jizzax viloyatining G'allaorol tumanlarida ham mavjud.

DOVQARA – aholi punkti. Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Qorateren" OFY hududida joylashgan aholi punktining nomi. Taxtako'pir tumani hududi ilgari "*Dovqara yerlari*" deb atalgan katta aholi yashash punkti bo'lgan.

Ilmiy adabiyotlarda bu yerda *Dovqara ko'li*, bir manbalarda *Dovqara botig'i* shaklida uchraydi. Sababi, bu yerlarda suv toshqini ko'p takrorlanadigan bo'lgan. Shu sababli ham birida quruqlik, birida esa ko'l tagi bo'lib turgan. Dovqara kishi ismi bo'lib, Y.Gulyamovda *Tavqara* shaklida uchraydi, aslida esa, *Dovqara* bo'lishi kerak.

Xalq rivoyatlarida Dovqara Chimboyning bolasi degani aytiladi. Bu haqida quyidagicha rivoyatlar bor: "Chimboy juda katta boy kishi bo'lgan, mollarini sig'dira olmay katta o'g'li Dovqarani o'tovga yaylovga chiqarar ekan. Dovqaraning ham keyin boyligi ortib, xalq orasida nomi chiqqan

¹ N.Oxunov. Joy nomlari ta'biri. –Toshkent: O'zbekiston, 1994.–B.17.

boy bo'lgan", deyishadi. Mazkur nom *tog'* so'zining *tov*, *dov* ko'rinishidagi dialektal varianti hamda *qoratov* ma'nosini ham anglatishi mumkin.

DRDUARIQ – tarmoq. Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi Ipakli qishlog'i yonida Qozonariq arig'idan chiqarilgan tarmoq. Uning yonidagi yana bir tarmoq Qo'ng'irotariq deb ataladi. *Drdu* yoki *durduv* nomi bilan ataluvchi bu ariq qo'shni Cho'michli qishlog'i yerlarini sug'oradi.

Rashididdinning "Jome at-tavorix" asarida O'g'uzxonning nabiralardan biri Oyxon haqida gapirar ekan, uning o'g'li Dordirg'a ismini ham tilga oladi. Muallif "*dordirg'a*" so'zi "*hokimiyatni egallovchi va qonunlarni amalga oshiruvchi*" ma'nosida ekanligini ta'kidlagan. Rashididdinning asarida qayd qilingan bu ma'lumotlar boshqa kitoblarda ham uchraydi.

Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asaridagi 22 o'g'uz qabilalari haqidagi ma'lumotda "Tutirqa" nomi ham keltirilgan.

Xuddi shunday fikr Abulg'ozzi Bahodirxonning (XVII asr) "Shajarai tarokima" asarida ham bor. Muallif o'g'uz qabilalarini sanar ekan, ularning etimologiyasi haqida ham to'xtaladi va "Dudurg'aning ma'nosi yurt olmoqni va ani saqlamoqni bilgichi temak bo'lur", – deb yozadi.

Yuqoridagi barcha fikrlar bitta, ya'ni Drdu qabilasi haqidadir. Tutirqa, dordirg'a, dudurg'a bitta so'zning turlicha fonetik variantlaridir. So'zning ma'nosi "*Tutmoq, tutib turmoq*" bo'lib, aftidan, Turk xoqonliklari davri-

dagi "*Tutuq, tudun*" unvonlari ham ushbu ma'no bilan bog'liq bo'lsa kerak.

Urgut tumanidagi Mirzaqishloq qishlog'ida istiqomat qiluvchi bir guruh oila o'zlarini "drduv to'p"ga tegishli deb biladilar, ammo o'zlaridan 2-3 km uzoqlikdagi *Drduariq* haqida hech narsa bilmaydilar.

Demak, ushbu fakt o'g'uz qabilalaridan bo'lgan durduv (drdu, dudurg'a)larning o'zbek xalqi tarkibida etnografik guruh sifatida saqlanib qolganligini ko'rsatadi (dala materiallarida Dodurg'alar guklan turkmanlarning to'rt urug'idan biri sifatida tilga olinadi).

DRIN – qishloq. Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. Professor B.O'rinboyev ushbu toponimni "*Diring*", "*dirang*" shakllarida yozadi va mazkur so'z tojikcha bo'lib, "*sustlik, o'rtaga tushmoq, harakatsizlik, doimiy sukunat, ustuvorlik, vaqt, zamon, soat*" ma'nolariga ega, deb qayd qiladi (O'rinboyev, 2003).

DUKARCHILA – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtko'l tumanidagi hudud nomi. ***Dukarchyla*** – toponim.

Ma'lumki, tillarning genetik qarindoshligini aniqlashdagi mezonlardan biri sifatida son va olmosh turkumidagi so'zlar hisoblanadi. Chunki genetikasi turlicha bo'lgan tillar yaqin munosabatda bo'lganda ham son va olmosh leksik sofligini saqlab qolishi ko'p kuzatilgan. Masalan, o'zbek tilida ham yigirma uchta ko'p qo'llanadigan sonning yigirma bittasi asl tur-

kiy. Xorazmiy tilida *iv* – bir, *zu* (“z” tish ora tovush) – ikki, *shi* – uch, *sid* – yuz, *uksid* – olti yuz, *hazor* – ming va hokazo¹. Shu o’rinda keksalar nutqidagi “hazor shukur” iborasidagi “hazor”ni tojik yoki fors tili o’zlashmasi deyish noto’g’ridir.

Bundan tashqari, *zu* (*du*) – 2 soni bilan bog’liq *dukard* دوکارد (qaychi) so’zini bemalol qadimgi Xorazmiy so’zi sifatida sharhlash mumkin. To’g’ri, *dukard* hozirgi fors, tojik tilida ham bor. Lekin bu so’z bevosita o’zlashgan deyishga asos bo’lmaydi. Til ora “z” (inglizcha th) keyinchalik til oldi “d”ga o’tgan. Misol uchun Xorazmiy tilidagi *zast* fors tilida *dast* (qo’l)². Bu hodisa turkiy tillarda ham borligi ma’lum. *Kard* کارد komponenti esa umumeroniy so’z – “Avesto”da *kareta* (pichoq), kurdcha *kird*, baluj tilida *karja*, *karj* kabi shakllarda uchrasa, sanskrit tilida *kard* ko’rinishiga ega³.

Shuningdek, *dukard* دوکارد so’zining hudud shevalaridagi va fors tilidagi ma’nolari o’rtasida farq bor. Bizning shevada bu so’z *qaychi* so’zi bilan sinonim tarzda qo’llanadi. Forslar ham *qaychini* قیچی tarzida ishlatadilar. دوکارد draku D esa fors tilida qo’y qirqadigan qaychini anglatadi⁴. Obyekt hududda keng tarqalgan agronimlar tarkibidagi *karta* indikatorining ayni shu so’z bog’liqligiga shubha yo’q. Bu holatda *karta* “kesib olingan yer”, “ma’lum bir chegaraga

ega yer” kabi ma’nolarni anglatadi⁴. Kartani arabcha *iqto’*, *qit’a* so’zlari anglatgan ma’nolariga qiyoslash ham bu fikrni dalillaydi (Bu haqda qarang: D.Yo’ldoshev. Janubiy Qoraqalpog’iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

DUKTAROSH – qishloq. Buxoro viloyatining Peshku tumanidagi qishloq nomi. **Duk** – *yo’nuvchi, tarashlam-oq* ma’nosida bo’lib, **DuktaroSh** – *duk ishlab chiqaruvchi, temir yo’nuvchilar qishlog’i* ma’nosini ifodalaydi.

DUKCHILAR – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro va Vobkent tumanlaridagi qishloqlar nomi. Toponimga asos bo’lgan *duk* so’zi *charxning ip o’ralib boradigan qismini* bildiradi. *Dukchi* – *duk yasovchi usta*. Toponim tarkibidagilar qo’shimchasi ko’plikni bildiradi. Demak, **Dukchilar** – “*duk yasovchi ustalar yashaydigan joy*” ma’nosini anglatadi.

DUKCHILIK – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumanidagi qishloq nomi. **Duk** – *yo’nuvchi* ma’nosini ifodalab, dukchilik esa quyidagi ma’nolarda ekanligi qayd etiladi: 1) *temir yo’nuvchi usta*; 2) *tayyorlangan mahsulotlar sotiladigan bozor qatori*. Matolardan qo’l san’atlari ishlab chiqarilishida yo’nuvchi kasbi Markaziy Osiyoda juda keng tarqalgan edi. Barcha shaharlarning bozorlari va ba’zi bir yirik qishloqlarida tayyor mahsulotlar sotadigan rastalar shunday atalgan.

¹ Фрейман А.А. Хорезмский язык. –М, 1951. – С. 12.

² Фрейман А.А. Хорезмский язык. –М, 1951. – С. 46.

³ Shamsiddin bin Xalaf Tabriziy. Burxone qote’. – Tehron: Amiri kabir, 1375. – S. 1009.

⁴ Персидско-русский словарь. –М., Русский язык, 1983. – С. 681.

DULDUL – qishloq. Navoiy viloyatining Karmana tumanidagi qishloq nomi. *Duldul* – Muhammad payg‘ambarning sherigi, xalifa Alining afsonaviy nomi. Markaziy Osiyoda ko‘plab joylar Ali va uning otining nomi bilan bog‘liq. Darhaqiqat, bu iymon uchun kurashuvchi Movarounnahrda umumman bo‘lmagan.

DULOBO – aholi punkti. Buxoro viloyatidagi bir qancha aholi punktlari va joylarning nomi. *Dulob* – *suvni baland joylarga ko‘tarish vositasi* hisoblanadi (B.V.Бартольд. Сочинения. Т. III. С. 117).

DUOBO – qishloq. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumanidagi qishloq nomi. Forscha *du* – *ikki*, *ob* – *oqar suv*, *jilg‘a* yoki *daryoning irmog‘i* ma‘nolarini ifodalaydi. **Duob** – *ikki jilg‘a, qishloq shu ikki jilg‘a qo‘shilgan joyda* joylashgan. **Duoba** degan qishloq ham bo‘lib, u ikki suv (daryo, jilg‘a, suv) ning dara ichidan oqib kelib, yoyiq maydonchada tutashgan joydagi qishloq shunday atalgan.

Shahrisabz va Boysun tumanlaridagi *Dug‘oba* qishloqlari ham aynan shu ma‘noda qayd etiladi.

Markaziy Osiyodagi ikkita sayoz daryolarning tutashgan joyi **Duoba**, **Dug‘oba**, **Duvava** deb nomlanadi.

DUOBASOY – soy, To‘polondaryoning irmog‘i. (Surxondaryo daryosi havzasi), **Duobasoy** – *“Ikki suvning quyilishidan hosil bo‘lgan soy”* ma‘nosini anglatadi.

DURGADIK – qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi eng qadimiy qishloq va mahalla nomlaridan

biridir. Qishloq Polvon–G‘azovot kanali o‘rtasida joylashgan. Qadimda bu qishloqning atrofi chorbog‘ bilan o‘rab olingan qal‘a bo‘lgan. Unda ma‘dan, ro‘mol va olacha kabi ipak matolar to‘qiydigan ajoyib hunarmand kosiblar yashagan.

Xalq rivoyatlarida *Durvadik* yoki *Durg‘adik* so‘zining ma‘nosi *“durlar, durdonalar vodiysi”*, *“dur, durdona, qimmatli, qimmatbaho”* bo‘lib, ikki kanalning *“Torayib, kichrayib, oqqan joyi dadik”* deb nomlanib, shundan *Durgadik* termini paydo bo‘lgan.

DUVLAT – qishloq. Jizzax viloyati Baxmal tumanidagi qishloq nomi. Duvlat (qirg‘iz tilida – *duulat*) – qirg‘izlarning Manaq urug‘i kichik qabilasining nomi (bu qabilaning avlodlari u yerda yashaydi). Dulat – qozoqlar orasida katta urug‘ va qabila birlashmasi. Dulat, Duvlat, Dug‘lat qabilasi boshqirdlar, o‘zbeklar va boshqa turkiy xalqlarning qabilaviy bo‘linmalarida ham uchraydi.

DUXCHI – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand hamda Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumanlaridagi qishloqlar nomi.

Joy nomining kelib chiqishi haqida ikkita taxmin mavjud:

1. Toponim ikkita ma‘noli qismdan iborat: *tug‘ > tug > tux+chi > tuxchi > duxchi > Duxchi*.

2. *“Bayroq”* so‘zi turkiy tillarda *to’ // tug* so‘zi bilan ataladi. *To’ // tug* so‘zi fonetik o‘zgarishlarga uchrab, *t > d, g > x* o‘zgarishlari natijasida *dux* so‘zi paydo bo‘lgan: *tug‘ > dug > dux*. Unga *-chi* qo‘shimchasi qo‘shilib, *bay-*

roqdor ma'nosidagi *duxchi* so'zi yuzaga kelgan: *dux+chi* > *duxchi*. Ushbu so'z toponimning etimoni. Unda fonetik tamoyil amal qilgan. Hosil bo'lgan *duxchi* so'zi etnonimlashuv hodisasi natijasida apellyativ leksikadan onomastik leksikaga o'tib, etnonimning nomini bildiradi: *duxchi* > *duxchi*. So'ngra bu etnonim onomastik konversiya tufayli toponimga ko'chgan: *duxchi* > *Duxchi*. Uning etimoni esa bayroqdor ma'nosidagi *tuxchi* so'zi.

3. Bu toponim bir ma'noli qismdan iborat: *tuxsi*. T.Nafasov uni *tuxsi* etnonimining fonetik o'zgarishga uchragan ko'rinishi, deb ko'rsatgan: *tuxsi* > *tuxchi* > *tuqchi* > *duxchi* // *duqchi*. Bunda *s* undoshi *ch* undoshiga o'tgan: *s* > *ch*. So'ngra onomastik konversiya jarayonida etnonim toponimik leksika sathiga ko'chib, joy nomini hosil qilgan: *Duxchi* > *Duxchi*. Uning etimoni *tuxsi* etnonimi hisoblanadi. Ushbu toponimning shakllanishiga etimon asos bo'lgani uchun etnotoponim hisoblanib, *bayroqdorlar va duxchi qabilasi vakillari yashaydigan joy*, degan ma'noni ifodalaydi.

Bulardan ko'rinib turibdiki, ikkala taxmin ham bir-birini to'ldiradi. *Duxchi* toponimiga qachon duch kelsak, ozodlik hamda mustaqillik uchun kurashchilardan biri bo'lgan *Duxchi* eshon qo'zg'oloni esga tushaveradi.

DUYUM – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanidagi qishloq nomi. Naymansay urug'ining bo'linmalaridan biri *duyum* deb nomlangan (K.Kубаков. О некоторых

родоплеменных группах узбеков верхней Кашкадарьи // В книге "Этнографические культуры и быта узбекского народа". – Т., 1972).

DUSHOHASOY – soy. Navoiy viloyatining Konimex tumani. Forscha **Dushoha** – "ikkiga bo'lingan", "ikkita shoxli" (*irmoqlari bilan*) ma'nolarini anglatadi.

DO'LANA – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur "*do'lana*" mikroponimi o'simlik nomi (fitonim) bo'lib, uning "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "*atirgullilar oilasiga mansub, ko'pincha tog'li joylarda yovvoyi holda o'sadigan, sariq yoki qizg'ish, dumaloq mevali daraxt va uning yeyishli mevasi*" degan ma'noni bildirishi qayd etilgan [O'TIL. 5, 1, 673].

Shunga asosan, ushbu fitotoponimni "*do'lana ko'p o'sadigan hudud atrofida joylashgan qishloq*" deb izohlash mumkin.

DO'LANA BULOQ – buloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi buloq nomi. Apellyativning birinchi komponenti "ma'nodoshlarga mansub, ko'pincha tog'li joylarda yovvoyi holda o'sadigan, sariq yoki qizg'ish, dumaloq mevali daraxt va uning yeyishli mevasi" [O'TIL. 1, 673].

Geografik termin sanalgan "*buloq*" so'zi esa "*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma*" [O'TIL. 1, 371].

Yonida *do'lana* daraxti mavjud bo'lgan chashmani anglatgani uchun ham *Do'lana buloq* nomini olgan.

DO'LANAQISHLOQ – qishloq. Andijon viloyatining Asaka tumanidagi qishloq nomi. Do'lana mevali o'simlik nomi bo'lib, **Do'lanaqishloq** – “*ko'p do'lana o'sadigan qishloq*” ma'nosida ekanligi qayd etiladi.

DO'LTA – qishloq. Samarqand viloyatining Toyloq tumanidagi qishloq nomi. Do'lta yoki do'lta bo'ri adabiy tilda sirtlon deb ataladigan hayvon. Do'lta qishlog'i nomi elliptik, ya'ni qisqargan nomdir. Chunki hayvon, o'simlik nomi toponimga aylanganda unga biron qo'shimcha (chunonchi *-li, -lik, -xona*) yoki biron aniqlovchi (chunonchi *soy, qishloq* kabilar) qo'shilishi kerak (Qorayev, 1970).

Nayman urug'ining bir tarmog'i Do'ltanayman deb yuritiladi. Do'lta totem bo'lishi ham mumkin.

DO'LTALI – qishloq. Qashqadaryo viloyatining G'uzor, Qamashi tumanlaridagi qishloqlar nomi. Shuningdek, Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz, Dehqonobod tumanlari va Surxondaryo viloyatining Denov tumanida Do'ltaxona nomli joylar mavjud.

T.Nafasovning so'zlariga ko'ra, rel'yef turlarini bildiruvchi terminlar xon komponenti bilan toponim hosil qilmaydi: bunday terminlarga *-li* affiksi yoki qirq va ming soni, odatda, “son-sanoqsiz” qo'shilishi mumkin: masalan, *Mingchuqur, Mingtepa, Qirquduq, Qirqo'zak* va boshqalar.

Bizning kuzatuvlarimizga ko'ra, *do'lta* – *yirtqich hayvon* nomi – uning adabiycha nomi – *sirtlon*; xona komponenti esa “*uy*”, “*xona*”, “*mo'l-ko'llik yoki yashash joyi*” ma'nosida toponimlarni hosil qiladi: **Bo'rixona** – “*bo'rilar ya-*

shaydigan joy”, **Qulonxona** – “*ko'plab qulonlar yashaydigan joy*”. O'zbekistonning janubida, Samarqand, Farg'ona viloyatlarida tog'lar, qishloqlar, quduqlar bor: **Do'lta, Do'litali, Do'lta-lik**. Ushbu toponimlarning barchasida yoqimsiz tungi yirtqich hayvonining nomi – do'lta aks etgan.

DO'LTI – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur oykonim bir o'zakli mikrooykonim hisoblanib, mazkur o'rinda a tovushi i ga o'zgartgan.

Ushbu **Do'lta** nomi “O'zbek tilining izohli lug'ati”da “yumoloqqina, lo'ppi, do'mboq” tarzida izohlanadi [O'TIL. 1, 680]. Odamning tashqi ko'rinishiga nisbat bergan mikrooykonim sifatida qaralgani uchun shunday nom olgan.

DO'MBIROBOD – mahalla. Toshkent shahridagi ko'cha va mahalla nomi. Qariyalarning gaplariga qaraganda bu yerda Mirsoat do'mbira degan qassob o'tgan. Qorni do'mbiradek katta bo'lganidan shunday laqab olgan. Bizningcha, bu munozarali, mahallada yoshi ulug' oqsoqollarning ta'riflashicha, aslida, shu hududda do'mbirachilar istiqomat qilishgan, aynan, shularning sa'y-harakatlari natijasida hudud bosqichma-bosqich gullab-yashnab borgan va keyinchalik shu yer Do'mbirobood nomi bilan atalgan.

DO'NARTEPA – qishloq. Namangan viloyatining Kosonsoy tumanidagi qishloq nomi. Oykonim *do'n, -moq, -ar, tepa* morfemalaridan tarkib topgan bo'lib, unga *qiya tepalik, balandlab boruvchi tepalik* ma'nolarini anglatuvchi *do'nar tepa* birikmasi eti-

mon bo'lgan. Qishloq shunday tepalikda joylashganligiga ko'ra **Do'nartepa** deb atalgan.

DO'NGARIQ – qishloq va mahalla. Siradaryo viloyatining Mirzaobod tumanidagi qishloq va mahalla nomlari. Mazkur **Do'ngariq** toponimi do'ng va ariq so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan bo'lib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday izohlanadi: *do'nglik – do'ppaygan, qappaygan, bo'rtiq. Yerning qavariq bo'lib chiqqan joyilari, do'ng yer, tepalik* (O'TIL. I, 675).

Shunday ekan, ushbu **Do'ngariq** toponimi – do'nglikdan, tepalikdan kesib o'tgan ariq kabi ma'noni anglatadi.

DO'NGIZLI – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasining Ellikqal'a tumanidagi qadimiy hudud nomi. **Do'ngizli** nomi ham zootoponimlarga mansub joy nomlaridan biridir. Unga asos bo'lgan so'z turkiy tillarning ko'pchiligida ishlatiladi. Masalan, ozarbayjon tilida *donuz*, gagauz, turk tillarida *domuz*, qozoqcha *doñiz*, qoraqalpoq, turkman tillarida *doñuz*, tatar tilida *duñiz*, uyg'ur tilida *toñuz* shakllariga ega¹. Lekin ushbu nom bilan atalgan jonivorlarni bir-biridan farqlash lozim. Chunki Janubiy Qoraqalpog'iston o'zbek shevalarida *doñiz*// *doñg'iz* so'zi cho'chqanigina emas, yovvoyi cho'chqani ham ifodalaydi. Sababi xalqimizning diniy e'tiqodidan kelib chiqqan holda keyingi 1000–1500-yil davomida uyda cho'chqa boqilmagan.

Shuning uchun *doñiz* deganda ovlanadigan, go'shti yeyiladigan boshqa bir jonivor tushunilishi kerak. Bu jonivor, ayniqsa, yaralangan holda ovchilar uchun xavfli ekani, uni bir o'q bilan yiqitish lozimligi sababli xalqimiz orasida natijasi muhim bo'lgan tavakkal ma'nosini ifodalovchi "doñiza bir oq" iborasi shakllangan.

Muchal hisobidagi yillarning biri ham *doñiz* bo'lib, xalqimiz orasida bu muchal evfemik formada *qara kiyik* nomi bilan yuritiladi.

Alisher Navoiy "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida ushbu jonivor nomi ham qayd etadi: "Va yana biri sho'ru shaynlig' ovki, to'ng'uz ovidur, aning ham erkagini "qobon", tishisin "megajin" va ushug'in "cho'rpa" derlar"². O'tgan asrning yetmishinchi yillarigacha hududda to'ng'iz ovlangan va o'sha ovchilardan hozirgi kunda hayotlari kam.

Demak, ushbu zootoponim hudud hayvonot olami haqida ma'lum tasavvurlar beradi (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

DO'NKILLAK – qir. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qir nomi. Mazkur nom, aslida, oronim hisoblanib, "do'ng yer, tepalik" ma'nosida qo'llanuvchi do'ngalak so'zining buzib talaffuz qilish hosilasi, aniqrog'i, mahalliy, dialektal variantidir.

¹ Щербак А. Названия домашних и диких животных в тюркских языках // История развитие лексики тюркских языков. –М.:Издательство АН СССР, 1967. –С. 125.

² Alisher Navoiy. Asarlar. O'n besh tomlik. O'n birinchi tom. – Toshkent: G'G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1967. – B. 115.

DO'NGQISHLOQ – qishloq. Andijon viloyatining Andijon, Xo'jaobod tumanlari, Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloqlar nomi. **Do'ng-qishloq** – “tepalikdagi qishloq” ma'nosini anglatadi.

DO'NGSAROY – qishloq. Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanidagi qishloq nomi. *Do'ng* – tepalik ma'nosini ifodalasa, *saroy* – bu o'zbek qabilasining nomidir. Demak, tepalikda mazkur saroy qabilasi vakillari yashaganligi uchun qishloq shunday nomlangan.

DO'RMAN – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomi. Mamlakatdagi ko'p sonli aholi punktlari nomi. U aslida etnonim bo'lib, prof. Z.Do'simovning ta'kidlashicha, “Zarafshon vohasi, Xorazm, Surxondaryo, Toshkent viloyatlarida va Tojikistonda hamda Shimoliy Afg'onistonda istiqomat qiluvchi o'zbek qabilalaridan biri. Ular XVI–XVII asrlarda Dashti Qipchoqdan ko'chib kelishgan va ular yashagan qishloqlar **Do'rmon, Do'rmoncha** deb atalgan. **Do'rman** – mo'g'ulcha “*do'rba*” so'zidan olingan bo'lib, *to'rt* degan ma'noni anglatadi” (Z.Do'simov, X.Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent, 1977. 55-bet).

Shuningdek, Farg'ona viloyatining Qo'shtepa, Bog'dod tumanlaridagi qishloqlar nomi bo'lib, u XVI–XVII asrlarda Dashti Qipchoqdan kelgan o'zbek qabilalaridan biri ekanligi qayd etiladi.

Bundan tashqari, Do'rmanlar Zarafshon vodiysi, Surxondaryo va Toshkent vohalarida yashagan. Do'rmon qabilasining *Qo'yli, Uvoq, Uch rug'*,

Ko'kchelak, Sakson, No'g'oy, Gurdak, Oytamg'ali kabi urug'lari bo'lgan. Bu qishloqlar nomi *Do'rman* va *Do'rmon* shakllarida talaffuz qilinadi.

Shu bilan birgalikda, Samarqand viloyatining Narpay, Kattaqo'rg'on, Oqdaryo tumanlaridagi qishloqlar nomi ham shunday atalganini uchratish mumkin. Rashiddin Fazlullohning “Jomi at-tavorix” kitobida (XIV asr) do'rmonlar (baarin) qabilasi bilan yaqinligini qayd qilib, ikkalasi bir o'zakdan kelib chiqqan, deydi. U “Jomi at-tavorix” kitobini yozishda 1286-yili Xitoydan Eronga kelgan Po'lod Chjen-syan (ushbu amir Do'rmon urug'idan bo'lgan)ning hikoyalardan keng foydalangan.

Do'rmonlar Chingizxon hokimiyat uchun kurash boshlagan yillarda unga qarshi turgan qabilalardan biri bo'lgan (24:84). Abulg'ozining aytishicha, do'rmonlar mo'g'ullarning Bichinkayon nomli podshosining to'rtta o'g'lidan tarqalgan. Bichinkayon vafoti oldidan kichik o'g'lini to'ra, ya'ni podsho qilib tayinlashlarini vasiyat qilib, ko'z yumadi. Ota vasiyatiga amal qilgan xalq kichik o'g'lini xon qilib ko'taradi. Ammo to'rtta aka norozi bo'lishib, bizlardan qaysi birimizni xon qilib ko'tarsalarigiz rozimiz, ammo ukamizning xonligini tan olmaymiz, deb xalqqa murojaat qiladilar. Xalq esa bu to'rtta aka-ukalarning so'zlarini qabul qilmaydi. Natijada ular begona yurtga ko'chib ketishadi va bu elda aka-ukalarga “*do'rmon*” deb nom qo'yishadi, chunki mo'g'ullar to'rtini “*do'rmon*” deydi.

Hofiz Tanish Buxoriyning “Sharafnomayi shohiy” asarida yozilishicha,

to'rtta yosh yigit boshqa viloyatga borib yashash uchun daryodan o'tib istiqomat qilganlar. Mo'g'ullar to'rtni "do'rmon" deydilar. Ana shu to'rt yigitdan tarqalgan odamlarni *do'rmonlar* deb atay boshlaganlar.

Har ikkala rivoyat bir-biriga yaqin bo'lib, xalq orasida Do'rmon qabilasining kelib chiqishi haqidagi afsonalarning umumiyligini ko'rsatadi.

"O'zbek ensiklopediyasi"da do'rmonlar XV-XVI asrlarda Dashti Qipchoqdan kelgan o'zbek qabilalaridan biridir deyiladi (bu o'rinda ularning mo'g'ul qo'shinlari safida XIII asrdayoq O'rta Osiyo hududida bo'lganlari hisobga olinmagan bo'lsa kerak).

Ularning anchagina qismi Surxondaryoning Bobotog' tog'larining shimoliy yonbag'irlarida, shuningdek, Hisor va Kobadiyon tumanlarida istiqomat qiladilar. Xuddi shu hududda 1924-yilda Do'rmon qabilasiga mansub 7979 kishi bo'lgan. Kobadiyon tumani Shox qishlog'ida istiqomat qiluvchi J.Shomurodovning (1967-yil tug'ilgan) aytishiga ko'ra, bu yerda Do'rmonlarning O'rjaqlar, Xalachilar, Bekto'bi, Navandaki urug'lari yashashadi. Xalaji (xalach, kalach)lar qadimgi turkiy qabilalardan bo'lib, ular Qarluqlar bilan (balki ulardan ham oldinroq) Amudaryoning janubidagi mamlakatlar – Tohariston, Seiston va ularga chegaradosh viloyatlarga taxminan VI asrlarda ko'chib kelib joylashgan. Keyinchalik ular mahalliy xalq tarkibiga singib ketgan. Xalachlar afg'onlarning Gilzoyi qabilasining shakllanishida katta o'rin tutganlar.

Tadqiqotchilar Gilzoyi nomini Xalaj so'zi bilan bog'lab izohlaydilar. Xalajlarning bir qismi Eronda yashab, hozirgi kunga qadar o'z nomlarinigina emas, balki tillarini ham saqlab qolganlar. Ular Ozarbayjonning janubida, shuningdek Shimoliy Afg'onistonda – Rustakda ham yashashadi. Karmishevaning qayd qilishicha, Rustak xalachilari sho'rolar inqilobidan oldin o'zlarining Kobadiyondagi qabiladoshlari bilan bordi-keldi qilishgan. Demak, Do'rmonlar ichida yashayotgan Xalaji urug'i keyinchalik ushbu qabila tarkibiga singib ketgan.

DO'RMONCHA – qishloq. Farg'ona viloyatining Bog'dod tumanidagi qishloq nomi. **Do'rmon** so'zi va unga *-cha* (toponim hosil qiluvchi formant rolidagi erkalash-kichraytish affiksi) qo'shish orqali hosil qilingan. Demak, **Do'rmoncha** – "*kichik do'rmon, ikkinchi do'rmon*" ma'nosini anglatadi.

DO'SKA – qishloq. Surxondaryo viloyati Jarqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. Do'ska – o'zbek qabilasi Qo'ng'irotning Qonjig'ali bo'linmalari urug'i nomlaridan biri sanaladi (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории узбекского народа. С. 92).

DO'STLIK – tuman. Jizzax viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman yer yuzasi, asosan, tekislik, qisman qir va adirlardan iborat. O'tgan asrning 70-yillari boshida Jizzax cho'lini o'zlashtirish boshlandi. Sirdaryodan Janubiy Mirzacho'l kanali orqali katta miqdorda suv keltirildi. Sobiq Ittifoqning turli hududlaridan Jizzax cho'lini

o'zlashtirish uchun ko'plab mutaxassislar ko'chib kelishdi.

Bir qator yangi tumanlar, shaharchalar, qishloqlar qurildi. Yangi aholi maskanlariga yangi nomlar berildi. Millati, tili, e'tiqodidan qat'i nazar, barcha mehnatkash xalq bir tan bir jon bo'lib Jizzax cho'lini obod qilish uchun jonbozlik ko'rsatishdi. Turli millat va elat vakillarining hamkorligi sharafiga yangi tashkil etilgan tumaniga *Do'stlik* nomi berildi.

Do'stlik so'zi ijtimoiy-axloqiy va psixologik tushuncha. O'zaro hurmat, yoqtirish, manfaatlarning umumiyligi, yaqinlik, bir-birini tushunishga asoslangan kishilar o'rtasidagi munosabat shaklini ifodalaydi. Do'stlik millat va xalqlar o'rtasidagi ijobiy aloqalarda ham o'z ifodasini topadi. Hozirgi davrda ko'p millatli mamlakatimizning rivojlanishi uchun xalqlar o'rtasidagi do'stlik nihoyatda muhim.

Do'stlik oykonimi haqiqatdan Mirzacho'l va Jizzax cho'lini o'zlashtirishda qatnashgan saksondan ortiq millat va elat vakillarining hamkorligi sharafiga berilgan nomdir. Nom rasmiy-ma'muriy tarzda berilgan, xalqlarning ittifoqligi, birgalikda xo'jalik yuritishi, do'stligi kabi omillar uning paydo bo'lishida ijtimoiy asos vazifasini bajargan.

Aslida, geografik obyektlarga bandparvoz nomlar qo'yish, chaqiriq yoki shior toponimlarning sonini ko'paytirish, mafkuraviy lof urishning

hayotiy siyosat emasligini sho'rolar toponimiyasi ko'rsatdi. Shuning uchun, har qanday joy nomi, jumladan, oykonimlar mustaqillikning muhim ko'rsatkichi, yurt jamoli, xalqning aql-zakovati mahsuli bo'lmog'i kerak. Tuman ma'muriy va madaniy markazi Do'stlik shahri (1970-yildan).

DO'STLIK BOG'I – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahalla nomi. Mazkur so'z birikmasi *do'stlik* va *bog'* so'zlarining qo'shilishidan hosil qilingan.

DO'ZANDA – Namangan viloyatining Chust tumanidagi qishloq nomi. Mazkur oykonim mahalliy tojiklar tomonidan fors-tojikcha kasb otidan hosil bo'lgan. *Do'zanda* – *igna bilan tikuvchi, mashinachi, poyafzaldo'z* degani¹. Qishloq aholisi o'tmishda kash-ta hamda turli kiyim-kechak tikish bilan shug'ullangan, ularga bu hunar nasldan naslga o'tgan. Qishloq ana shu kasb-hunar egalariga nisbat berish asosida shunday nomlangan.

N.Oxunov negadir Do'zanda oykonimini mahalla nomi deb izohlaydi. Shuningdek, nom tojikcha *do'xtan* (*tikmoq*) fe'lining hozirgi zamon o'zagi hisoblanmish *do'z* so'ziga *-anda* qo'shimchasini qo'shish orqali yasalgan, deb ko'rsatadi².

Bizningcha, nom haqidagi bunday talqin noto'g'ri. *Do'zanda* oykonimi fors-tojik tilidagi sodda yasama kasb otidan yasalgan. Demak, nom yasama emas, uning lug'aviy asosi yasama, o'zbek tiliga shu shaklda o'zlashgan.

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati, 241-bet.

² Oxunov N. Joy nomlari ta'biri. – Toshkent: O'zbekiston, 1994. – B.18.

EGARBELITOG' – qoya. Jizzax viloyatining Forish tumani. Mazkur toponim uchta qismdan iborat. *Egar*, *egarbeli* – o'tiradigan egar va *tog'*.

Sunday ekan, ushbu *Egarbelitog'* toponimi o'tiradigan egar tog'i ma'nosini anglatadi.

EGARTOSH – tosh. Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi tosh nomi. Qizilqotning gaza deyiladigan joyidagi katta tosh shaklan "ot-ulov ustiga uriladigan va minib o'tirish uchun moslangan abzal"ni anglatuvchi egarga o'xshagani bois shunday atalgan (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti, 2019).

EGARCHI – mahalla. Toshkent shahri Eskijo'va bozorining Shayxontohur dahasiga tegishli qismida joylashgan qadimiy mahallalardan biri bo'lgan. Egarchilik hunarmandchilikning qadimiy hunar turlaridan biri bo'lib, asosan shaharlarda rivojlangan. O'tmishda egar-jabduq oddiy kustar usulida maxsus do'konlarda tayyorlangan. Mahalla aholisining

asosiy qismi egarchilik kasbi bilan shug'ullangan va mahallaning nomi ham shunga asosan atalgan.

EGIZTEPA // EGIZAKTEPA – Samarqand viloyatining Oqdaryo va Urgut tumanlaridagi tepalik nomi. Mazkur oronimlarining morfem tarkibi ikki qismdan: obyektning tabiiy xususiyatlarini bildiruvchi *egiz//egizak* va *tepa* oronimik indikatoridan iborat.

Oronimning birinchi komponenti *egiz*, *egizak* leksemasi onomastikada ijtimoiy nominativ, ma'noviy va farqlovchi vazifa bajargan.

Egiztepa, *Egizaktepa* oronimlari turkiy tillarning, jumladan, o'zbek tilining qadimiy o'tmishida yuzaga kelgan nomlardan biridir.

Egiz, *egizak* leksemalarining hozirgi o'zbek tilidagi ma'nolari sirasida geografik termin, ya'ni yer yuzasida tik ko'lami bilan farqlanadigan balandlik, yonma-yon yoki bir-biriga tutash, bir xil tiklikda va hajmdagi balandlik ma'nosi mavjudligi aniqlangan. Biroq geografiyaga oid lug'atlar va boshqa adabiyotlarda bu leksemaning geografik terminlik ma'nosi va vazifasi, oronimlar tarkibida uchrashi,

hosil qilishi, oroobyektning belgisini bildirishi qayd etilmagan.

Etimologik lug'atlarda umumturkiy leksik birlik sifatida turkiy tillarda **egiz** leksemasining *egis //yegis //ägiz //yegus //egüs //igiz //ugez//ye:s//iäs* kabi fonetik variantlari mavjudligi qayd etilgan.

Qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda, jumladan, qadimgi uyg'ur tili matnlarida, eski o'zbek tili bitiklarida ham bu leksema kuzatiladi.

Bu leksemaning tarqalish areali ancha keng. Qirg'iz, uyg'ur, lobnor, oltoy, qozoq tillarida, ayniqsa, uyg'ur tili dialektlarida **egiz** faol lug'aviy birlik sanaladi.

Prof. E.V. Sevortyaning qiyosiy kuzatishlariga ko'ra, **egiz//egiz** so'zi ikki qismdan iborat: *eg//eg* yoki *egi//egi* (yuqorilamoq, ko'tarilmoq, yuqoriga chiqmoq) fe'li so'z asosi, *-(a)z* yoki *-(a)r* qo'shimchasi esa fe'l asosidan ot yasagan. Bu – **egiz//egiz** so'zining morfema tarkibi haqida bir mulohaza. Turkiy tillarning ilk o'tmishida *-(a/i)z* va *-(a/i)r* qo'shimchalari fe'ldan ot, sifat turkumlariga mansub so'z yasovchi birlik bo'lganligini isbotlovchi misollar mavjud: *ko'z – ko'r, tiz – tir(sak), adir – adiz, qir – qiz/quz, ko'ks – ko'krak*.

Egiz so'zining etimoni va tarkibidagi lisoniy birliklarni aniqlash borasida prof. E.V. Sevortyaning quyidagi fikri oronimlar tarkibidagi **egiz** so'zining ma'nosi va vazifasi haqidagi fikrlarga ancha yaqin. U **egiz//egiz** so'zini turkiy tillardagi, xususan, eski o'zbek tilidagi ädiz, qadimgi uyg'ur

tilidagi *ädiz/ädiz* qadimgi turkiy yodgorliklardagi *idiz/ädiz* so'zlari bilan bog'liq deb hisoblagan. Bu so'zlarining asosi – *ad/aδ*. Yasovchi *-iz/-uz* qo'shimchasi esa fe'l asosdan ot, sifat yasagan. Ma'nosi – yuksak, ulug'; ko'tarilgan, yuqorilangan; tepalik, tepa, balandlik; ko'tarma qilingan, yuksak qilingan. *Adir* so'zi ham etimologik jihatdan shu etimonga daxldor. *Adir* so'zining ilk ma'nosi – tepa, tepalik, balandlik. **Egizak** leksemasining tarkibi: *egiz+-ak*. *Egiz* – birlamchi yasalish, **egizak** – ikkilamchi yasalish.

Egiz // egiz so'zining qadimiy ma'nosi asosida **Egiztepa, Egizaktepa** oronimlarini *baland tepa, yuksak balandlik* deb izohlash mumkin. Shu talqin orografik obyektning tabiiy xususiyatlariga mos. Hozirgi o'zbek tilida **egiz** leksemasi (ikkita) *egiz tug'ilgan* ma'nosini anglatadi, tirik mavjudotlarning tug'ilish va tug'ili-shidagi miqdoriy holatiga nisbatan ishlatiladi. So'nggi talqinda **egiz** so'zining hozirgi o'zbek tilidagi ma'nosi ko'zda tutilgan. **Egiztepa, Egizaktepa** oronimlari uzoq o'tmishda yuzaga kelgani sababi **egiz/egiz** so'zini qadimgi turkiy tillardagi ma'nolari bilan izohlash oroobyektning nomlanish tamoyili va motivini to'g'ri, aniq belgilashga asos bo'ladi. Obyektning miqdor belgisi emas, tik ko'lam belgisi nomlanishga asos bo'lgan deyish ilmiy jihatdan asosliroq (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti).

EGIZQUM – qishloq. Qoraqalpog'iston Respublikasining Chimboy tumanidagi joy. Egiz so'zi "qo'shaloq" dan tashqari, "baland, yuksak" degan ma'nolarni ham bildiradi. *Egizqum* – "baland qum tepaligi" ma'nosini ifodalaydi.

EGRIQO'L – qishloq. Samarqand viloyatining Nurobod tumani. V.L.Vyatkin mazkur qishloq o'tmishda Zarganlik nomi bilan mashhur bo'lganligini yozadi. (Вяткин, Материалы... 1902: 56). Tog'ning yuqori qismidan pastga qarab egri-bugri bo'lib tushgan, qiyshiq qo'l shunday atalgan bo'lishi mumkin. Mazkur qishloq *Uyriqo'l*, *Uyriq'o'l*, *lyriqo'l* deb ham yuritiladi.

Bu shakllar *Egriqo'l* so'zining shevadagi variantlaridir. Chunki tarixiy manbalarda *uyri* yoki *iyri* so'zi uchramaydi. *G'o'l* yoki *g'ul* so'zi eski o'zbek tilida, xususan, "Boburnoma" da tamoman boshqa ma'noda, ya'ni "harbiy qo'shinning markazi, qo'shin saflanganda uning o'rtasidan joy olgan asosiy otryad" ma'nosida ishlatiladi. Urgut tumanida *Eyriqo'lsoy* nomli gidronim mavjud.

EHTIROM – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mustaqillik yillarida atalgan mazkur nom arab tilidan o'zlashgan so'z bo'lib, "O'zbek tilining izohli lug'ati" da quyidagicha izoh beriladi: "yuksak hurmat, izzat-hurmat" (O'zbek tilining izohli lug'ati, V jild, 70-bet).

EKIN-TIKIN – Andijon viloyati. Shaharning sharq tomonidagi so-

biq qishloq nomi. Bu yerlar sharqdan g'arbga cho'zilgan adir etaklari bo'lib, etagi Andijonsoyga tutashgan. Shaharliklar bahorda bu tomonlarga ko'chib chiqib yer o'zlashtirar va dehqonchilik qilar edilar. Yillar o'tgach, bu dala joylardan paydo bo'lgan yangi qishloq ham "*Ekin-Tikin*" nomi bilan atalib ketdi. O'lkani Rossiya bosib olgach, temir yo'l qishloqning bir qismini oralab o'tgan, hozir uning bir qismi shahar tarkibiga kirgan.

ELLIQALA – tuman. Qoraqalpog'iston Respublikasi tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Ma'lumki, Xorazmda shaharni qal'a deyishadi. Mazkur toponim nomlangan paytda ushbu hudud Xorazm viloyati tarkibida bo'lgan. Keyinchalik Qoraqalpog'iston Respublikasi hududga kiritilgan. Arxeologlarning ma'lumotlariga ko'ra, mazkur hududda ellikta qal'a mavjud bo'lganligi uchun ham shunday nomlangan.

Shuningdek, Qoraqalpog'iston Respublikasining janubiy hududlarida mazkur nom bilan atalgan qishloqlar ham mavjud bo'lib, ular ham amalda shunday ma'noni anglatadi.

ELOBOD – aholi punkti. Sirdaryo viloyatining Mirzaobod tumanidagi aholi punkti hamda Sirdaryo tumanidagi mahalla nomi. Ushbu Elobod toponimi *el* so'ziga o'rin-joy ma'nosidagi ot yasovchi *-obod* affiksini qo'shish orqali hosil qilingan bo'lib, apellyativning birinchi komponenti *el* so'zi "O'zbek tilining izohli lug'ati" da: "*Bir joyning odamlari, aholisi, xalqi; umu-*

man, ko'pchilik odam, xaloyiq" kabi ma'nolarda qayd etilgan (O'TIL. V, 29).

Bunday nomdagi toponimlar Buxoro, Xorazm, Surxondaryo kabi viloyatlarda ham uchraydi.

ELTAMG'ALI – qishloq. O'zbeklar ning qurama qabilasining bir urug'ning nomi. Toshkent viloyati Oqqo'rg'on tumani. *Eltamg'ali* – etnonim.

ELCHI – qishloq va mahalla. Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanidagi qishloq va mahalla. O'z eli, yurtning ishonchli vakili, ishongan kishiga xabar yetkazuvchi vakil shunday nomlanadi. Mazkur toponimni alohida etimologik tahlil qilish lozim.

EMARI – qishloq. Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi *qishloq* nomi. Mazkur toponim arabcha *imori* yoki *amori* (ayn harfi bilan) tarzida bo'lib, u "*kajava*", "*taxtravon*" degan ma'noni bildiradi. Ba'zan amiri – amirga tegishli tarzida ham izohlanadi.

ENAKACHANDIR – qishloq. *Chandir* – o'zbek va turkmanlar tarkibidagi o'g'uz lahjasida so'zlashuvchi urug'lardan biri. Respublikamizning Buxoro, Samarqand, Xorazm va Qashqadaryo viloyatlarida Chandir nomidagi ko'plab qishloqlar nomlari uchraydi. *Eneke* – *Chandir urug'i tarmoqlaridan biri* (Ataniyozov, 1980: 348).

ERGANAKLI – qishloq. Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanidagi qishloq. Erganak (erganakli) – etnonim. *Erganak* so'zi "*katak*", "*uycha*" ma'nolarini ifodalagan.

ERNAZARQO'RG'ON – qishloq. Samarqand viloyatining Payariq tumani-

dagi toponim. Ashtarxoniylar davrida mazkur qishloq *Ortiqmo'ytan* nomi bilan mashhur bo'lgan.

ERONIHO – guzar. Buxoro shahridagi guzar. Daha, asosan, eronliklar bilan to'ldirilgan edi va shundan shu nom kelib chiqqan.

ERSUV – daryo. Ohangaron vodiysidagi bir necha daryolarning nomi (Toshkent va Namangan viloyatlari). Harakatchan va tez oquvchi daryo *Ersuv* – "*erlar suvi*" deb nomlangan (Н.Г. Маллицкий. О некоторых географических терминах, имеющих отношения к Средней Азии, ИВГО. Т. 77. С. 283).

Ehtimol, bu qadimgi turkiycha kult *yer* va *suv* – *yer-su* bilan bog'liqdir (Л.П. Потапов. К изучению шаманизма у народов Саяно-Алтайского нагорья. Сб. Филология и история монгольских народов. –М., 1958. С. 322).

ERTOSH – qishloq. Toshkent viloyati Ohangaron tumani. Mahalliy talaffuzi *iyartosh*: dialektal *iyar* (adabiycha – *egar*), *tosh* – egarni eslatadigan tosh, qoya, qoya-egar.

ESABIY – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur nom aslida shu yerlarga qadimda egalik qilgan beklarning nomidan kelib chiqqan. Esabiy nomi Isabiyning dialektal shakli bo'lsa kerak.

ESAT – qishloq. Qashqadaryo viloyati Yakkabog', Qamashi tumanlari. Naymansaroy urug'i bo'linmalaridan biri *Esat* deb atalgan (К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков Верхней Кашкадарьи. С. 14).

ESKI BIRINCH – soy. Samarqand viloyatining Urgut tumani Terak qishlog'idagi soy nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, mazkur soydan topilgan birinch (bronza) buyum soy nomining yuzaga kelishiga asos bo'lgan.

ESKI JO'VA – mahalla. Toshkent shahri. H.Hasanovning fikriga ko'ra, bu yerda qurol-yarog'lar ombori joylashgan – juva (xususan, **jiba** – “qurol”, “ovchilar qurollari”) va shu yerdan mahallaning nomi ham kelib chiqqan (H.Hasanov, O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. – T., 1965. 40-bet).

Buxoro xonligida *jibachi* – “ovchi” shu tarmoqdagi to'rtinchi amaldor deb hisoblangan. Tarixiy manbalarda *juba* – bozor maydoni, bozor rastalari (P.G.Мукминова. “Вакф-наме”. –С. 319) sanalgan. Buxoroda o'rta asrlardan *Jubai baqqolon* – “Baqqollar bozori” bo'lgan (Narshaxiy. Buxoro tarixi. –T., 1966. S. 21, 51). Eronda esa *Jubai jadid* – “Yangibozor” toponimi mavjud.

ESKIARAB – qishloq. Farg'ona viloyati Oltiariq tumanidagi qishloq nomi. Bu nomni arab etnonimiga aloqador ekanligi yuqorida ta'kidlangan edi. Toponimikadagi xronologik qonuniyatga ko'ra barcha nomlar eski va yangi nomlarga bo'linadi. Yangi aholi maskanini paydo bo'lishida boshqa maskandan kelgan kishilarning xizmatlari bo'ladi, ular odatda o'z maskanlari nomini “yangi”, “obod” qo'shimchalari bilan yangi joyga ko'chirib boradilar. Ularning oldingi maskanlariga ko'pincha “eski” iborasi

qo'shiladi. Masalan, *Eski, Eskishipan, Eskiko'rpa* kabi.

ETIKCHI – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi *qishloq* nomi. Etik va shunga o'xshash “*oyoq kiyimlar tikuvchi usta, etikdo'z*” kasb-koriga nisbat etilgan kishi laqabi. Shaxsning laqabi asosida vujudga kelgan oykonim hisoblanadi.

EVALAK – qishloq. Toshkent viloyati Bo'ka, Piskent, O'rta Chirchiq tumanlari. Ayrim olimlarning fikrlariga ko'ra (xususan, filologiya fanlari doktori X.Zaripov) *Evalak* – o'zbek urug'ining nomi.

EZGULIK – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Ushbu termin mustaqillikdan keyin atalgan nom bo'lib, unga “O'zbek tilining izohli lug'ati” da shunday ta'rif beriladi: “xayrli, ezgu ish” (O'zbek tilining izohli lug'ati, V jild, 22-bet).

ESHBO'RABOY – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. *Eshbo'ravoy* so'zi urug' nom (etnonim)laridan biridir. Qo'ng'irotlarning tortuvli bo'limi bir shoxobchasi eshuraboy deb ataladi [T.Nafasov, 49; Z.Ziyotov, 208]. Shunga ko'ra bu mikrotoponimni “eshbo'raboy urug'i vakillari tomonidan barpo etilgan yashash maskani, qishloq”, tarzida izohlash mumkin [B.O'rinboyev, 232].

Shu sababli ham mazkur joy nomi etnooykonimlar sirasiga kiradi.

ESHKOG'ABOSHI – qishloq. Kattaqo'rg'on uyezdi Charxin qishloq jamoasidagi qishloq. Eshikog'aboshi

darvozabonlar boshlig'i hisoblangan. XVII asrda Balxda mazkur amaldor saroydagi quyi amaldorlar qatoriga kiritilgan. Buxoro xonligining so'nggi davrlarida sakkizinchi darajali unvon bo'lgan (Мукимханская история, 252).

ESHIMJIRON – qishloq. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Bu toponimning kelib chiqishi haqida turli xil farazlar mavjud. Bulardan biri shuki, bu yerda Eshim degan kishi yashagan bo'lib, u jayron ovlashga qiziqqan. Uni hamma *Eshim jayron* deb atagan.

Mana shu jumlaning talaffuzda buzilishidan *Eshimjiron* atamasi kelib chiqqan.

Professor Z.Do'simov ushbu termini *yorgan/yorg'an* so'zi bilan bog'liq deb ko'rsatadi: *Eshimjarg'an/Eshimjaran/Eshimjiron*. Bizningcha, bu topoantroponim bo'lsa kerak, chunki Eshim nomidagi *m* harfi Muhammadning qisqargan shakli bo'lib, aslida ushbu nom Eshmuhammad ismining dialektal variantidir.

ESHIM TO'G'AY – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. *To'qay* so'zining mahalliy shevada *to'g'ay* bo'lib ishlatilishini dala ekspiditsiyasida uchratdik. Ana shunday shaklda Xorazm viloyatida ham qo'llanilishini kuzatdik.

Demak, *Eshim* ismli shaxs tomonidan to'qayzorni obodonlashtirish natijasida ushbu hudud mikro-antropooykonimga aylangan. Leksik jihatdan ot+ot strukturasi ega.

ESHON – qishloq. Farg'ona viloya-

ti. Uchko'prik tumanidagi qishloq nomi. Eshon dindorlar orasida ma'lum obro' qozongan ruhoni, din peshvosi. Viloyatda *Eshonguzar, Eshonko'cha, Eshon Sayid, Eshonto't, Eshonqishloq, Eshonqo'rg'on, Bandi Eshon* kabi joy nomlari tarkibida *eshon* toponim yasovchi so'z sifatida ishlatilgandir.

ESHONARIQ – ariq. Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumanining Navkent qishlog'idagi ariq nomi. Mazkur ariq eshonlar va ularning avlod-ajdodlari yashaydigan ko'chadan oqib o'tganligiga ko'ra shunday nomlangan. Gidronim tarkibidagi *eshon* termini forscha bo'lib, "*ular*" degan ma'noni anglatadi. Manbalarida ko'rsatilishicha, *eshon* – sufiylik oqimlarida diniy rahnamolar unvoni. Odatda, eshonlar darveshlik, sufiylik oqimlarining biriga mansub bo'lgan. Ismoiliylar sektasi dindorlar jamoasining rahbari ham eshon hisoblanadi. Shuningdek, *dindorlar orasida ma'lum obro' qozongan ruhoni, din kishisi* ma'nosini ham anglatadi. Gidronim tarkibidagi *eshon* lug'aviy birligi xuddi shu ma'noda qo'llangan.

ESHONLAR – qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi hudud nomi; Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, qadimda bu yerda ta'lim beruvchi ilm-u toliblar – *eshonlar* juda ko'p bo'lgan, shu sababli ham qishloq *Eshonlar* deb atalgan. Toponimni hosil qilgan *eshon* so'zi o'tmishda "*din odami*", "*ruhoni*", "*dindorlar orasida katta obro'ga ega bo'lgan shaxs*" ma'nolarini anglatgan.

Toponimning ikkinchi tarkibiy qismi qo'shimchasi esa ko'plikni bildiradi.

Demak, **Eshonlar** – *“dindorlar orasida katta obro'ga ega bo'lgan shaxslar yashaydigan joy”* ma'nosidadir.

ESHONTO'P – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur **Eshon** forscha so'z bo'lib, “O'zbek tilining izohli lug'ati”da *“dindorlar orasida ma'lum obro' qozongan ruhoniy, din peshvosi”* ma'nosini ifodalashi qayd etiladi [O'TIL. 5, 66]. **“To'p”** so'zi ham aynan shu lug'atda *“to'da”* ma'nosini bildiradi [O'TIL. 5, 4, 241].

Ushbu mikrotoponim **eshonlar** sulolasi istiqomat qiladigan maskan yoki ular tomonidan o'zlashtirilgan joyga nisbatan aytiladi. Biz yuqorida keltirilgan ijtimoiy maqomga ishora qilib, aholi yashash joylarini ifodalovchi oykonimlarni **o'zak + topolekse-**

ma tuzilishiga ega deb hisoblaymiz, chunki to'p, to'da komponentlari mustaqil ma'noga ega bo'lib toponim hosil qilmoqda.

ECHKILAR – qishloq. Xorazm viloyati Yangiariq tumani. Dashti Qipchoq o'zbeklar tarkibida *Echki* (ehtimol – *ichki*) qabilasi qayd etilgan; bu qabilalar ichidan Shayboniyxon Movarounnahrni bosib olishda qarshilik ko'rsatgan va shundan *echki* kelib chiqqan (A.A. Семенов. К вопросу о происхождении и составе узбеков Шейбани-хана, – МИТУ, вып. I, ТИИАЭ АН Тадж. ССР, т. XII, 1954. С. 24, 29; Б.А. Ахмедов. Государство кочевых узбеков, – М., 1965. С. 16).

XX asrning boshlarida *echki* nomi Qatag'on qabilalarini birlashtirishda unchalik katta bo'lmagan guruh sifatida saqlangan (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории узбекского народа. С. 105, 246).

FAQIR, FAQIRQISHLOQ – qishloq. Andijon viloyati Xo'jaobod tumani. *Paqir* (og'zaki so'zlashuvda) – *past, kambag'al* (adabiycha – *faqir*), etnonim bo'lishi mumkin; turkmanlarda *Paqir* (shix) urug'i deb qayd etiladi.

FARHOD – Sirdaryo viloyatining Xovos hamda Boyovut tumanlaridagi qishloq va Shirin shahridagi mahalla nomlari. Mazkur toponim Alisher Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonidagi bosh qahramon Farhod obraziga nisbatan qo'yilgan joy nomidir.

FARKAT – Toshkent viloyatining Parkent tumanidagi qishloqning qadimgi nomi. *Far* – qadimgi fors tilida nurni, *kat* qo'shimchasi sug'd tilida *obod joy* – shahar yoki qishloqni bildirishini hisobga olib, *nurafshon qishloq*, deb tarjima qilish mumkin. Lekin qadimshunoslar, Farkat toponimi zardushtlik diniga bog'liq ma'budlardan biri – *Farn* (Farn – ilohiy oliy zot. Baxt, omad ramzi, nurli siymo. Oq qush, oq qo'y, oq ot va boshqa qiyofalarda tasavvur qilingan. Avestocha – Xvarno)ga bag'ishlangan ibodatxona nomidan kelib chiqish ehtimoli ko'proq, deb bilishadi. *Xvarno* so'zi ilk fors tilida *farn*, so'ng *far*, sug'd tilida

esa *par* shaklida ishlatilgan. Masalan, *farax* – baxtli hayot (vaxi avestocha – *hayot*).

Tadqiqotchi olim M.Is'hoqov izohlariga ko'ra: "*Farn uzoq ajdodlarimiz tasavvurida din-u diyonatda, imon-u e'tiqodda, ezgulik va adolatda sobit-u mustahkam, haq buyurgan ishlarga o'zligini safarbar etgan, jismi, qalbi, ruhida qabohat va yomonlikni, fikrizikri, so'zidan aldoq va yovuzlikni, Axriman ("Avesto"da zulmat, yovuzlik yaratuvchi) paydo qilgan noravonlikni sitib chiqargan, pok insonlarga nasib bo'ladigan ilohiy baxt tajallisidir. "Avesto"da aytilishicha, borliqning yaratuvchisi va oliy hakam Axuramazda o'z irodasi bilan Farniga loyiq etgan suyuqli bandalari sanoqli bo'lgan. Jumladan, Kayyoniy shohlaridan Qayqubod, Kaykovus, Kaypishin, Kayorish, Siyovushlar ilohiy Farniga sazovor bo'lishgan. Ular Axuramazda suygan bandalar bo'lib, savobli, to'q, farovon qilib yaratilgan o'lkalardagi barcha ezgu insonlarga baxt-iqbol berishlari lozim hisoblangan*" (Авесто. Яшт китоби. Т., Шарқ, 2001., 54-6.).

Farkat nomining Parkat, Parkentga o'zgargan vaqtini aniqlash qo'shimcha

tadqiqot manbalarini talab qiladi. Fors va arab olimlarining sayohatnomalarida Farkat nomi bilan tilga olinishi, arablar istilosi va undan keyingi davrlarda ham mazkur hududning shu nom bilan atalganini bildiradi.

Mo'g'ullar istilosi davrida Farkat vayron bo'lib, 100–150 yillardan so'ng sekin-astalik bilan bu hudud yana qayta tiklangan. O'sha davrlarda ushbu joy Parkent nomi bilan tiklangan bo'lishi mumkin, degan ehtimol ham yo'q emas. "Boburnoma"da bu manzil Farkat deya tilga olingan. Xo'ja Abdulhaq qalamiga mansub, bobosi Xoja Ubaydullo Ahror Valiyning hayot yo'liga bag'ishlangan "Maqomati Xoja Ahror" asarida (XVI asr o'rtalari) Toshkentga qarashli Parkat qishloqlaridan biri Injakent qishlog'i haqida ma'lumot keltirilgan [Ахмедов Б. Тарихдан сабоқлар. – Т., Ўқитувчи, 1994., 257-261).

Demak, XVI asr o'rtalaridan boshlab, ya'ni shayboniylar davriga oid (1501–1600) yozma manbalarda Parkat toponimi qayd etila boshlagan.

FAROVON – Sirdaryo viloyatining Sayxunobod va Sirdaryo tumanlaridagi mahalla nomlari. Ushbu **Farovon** nomi forscha so'z bo'lib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday izohlanadi: "Mo'l, juda ko'p, ortiq, ziyoda" (O'TIL. IV, 330). Demak, mazkur toponim har jihatdan to'la-to'kis ta'minlangan, hamma narsasi mo'l-ko'l; to'q degan ma'noni bildiradi.

Ushbu nom, asosan, mustaqillik davrida qo'yilgan bo'lib, bunday nom-

dagi toponimlar Xorazm, Qashqadaryo, Jizzax va Toshkent viloyatlarida ham uchraydi.

FARG'ONA – viloyat. O'zbekiston Respublikasi tarkibidagi viloyat nomi, ma'muriy-hududiy birlik. Qadimgi Farg'ona davlatiga oid dastlabki ma'lumotlar miloddan avvalgi II asrdan boshlab yozilib kelingan xitoy manbalarida, ya'ni "24 tarix"ning 1-2 jildi "Shiji" ("Tarixiy xotiralar") va "Xan shu" ("Xannoma")da beriladi. Xitoy manbalarida Farg'ona xoronimi "Dayyuan" ("Davan") atamasi bilan yuritilib, "Tarixiy xotiralar" kitobida Farg'ona haqidagi ilk ma'lumot Chjang Chyaning (Farg'onaga birinchi marta yuborilgan elchi) Xitoy xoqoniga bergan axborotidan olingan: *"...farg'onaliklar (dayyuanliklar) avloddan-avlodga o'troq hayot kechirib kelgan ekan. [Ular] dehqochilik bilan shug'ullanib, sholi, bug'doy ekar ekan. Uzum sharobi chiqarar ekan. Farg'ona (Dayyuan)da asl otlar ko'p bo'lib, mazkur otlarning hammasi tulpor otlardan ekan. Badanida qizil ter tomchilari [yaltirab] chiqib turar ekan. [Dayyuanda] shahar, qal'a, uy-imoratlari bor, katta-yu kichik 70 dan ko'p shahar qarar ekan. Bir necha yuz ming aholisi bor ekan. Bu davlat askarlari o'q-yoy, nayza ishlatar va ular otga minishga, o'q-yoydan foydalanishga mohir bo'lar ekan..."*

Farg'ona o'lkasi, uning geografiyasi, tabiati va iqlimi, shaharlari nomi haqidagi ma'lumotlar X asrda arab sayyohlari tomonidan yaratilgan qa-

tor manbalarda va noma'lum muallif tomonidan fors tilida yozilgan (983 yil) "Hudud ul-olam" asarida ham aks etadi. Xususan, "Hudud ul-olam" asari o'rta asrlardagi Farg'ona nohiyati, uning tasarrufidagi yigirmadan ortiq joy nomlari haqida eng sara va ishonarli ma'lumotlarni o'zida saqlagan qimmatli manbadir: "*Farg'ona – katta va obod nohiyat, unda noz-ne'matlar farovon erur; tog'lar ko'p, dasht-u shaharlari, oqar suvlari bor. Turkistonning eshigidir. U yerga ko'plab turk qullar keltiriladi. Tog'lari oltin, kumush, mis, qo'rg'oshin, navshodir, simob, yonartosh, poyzahr toshi, magnit toshi va turli minerallarga boy; u yerda tabarxun va antiqa dorilar tayyorlashda ishlatiladigan giyohlar bor*". Manbada Farg'ona toponimining nomlanishi, uning etimoni xususida hech qanday ma'lumot berilmaydi. Shunday bo'lsa-da, asar o'lkaning o'sha davrdagi tabiati va iqlimi, joylashish o'rni, qolaversa, toponim o'rta asr manbalarining deyarli barchasida aynan *Farg'ona* atamasi bilan yuritilganligini asoslovchi ilmiy hujjat ekanligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

Farg'ona viloyatining qasaba va shaharchalari, poytaxt shaharlari, geografiyasi, joylashish o'rni, tabiati, aholisining kasb-kori, jamiyat hayotida tutgan o'rni hamda boshqa muhim ma'lumotlar keng va atroflicha yoritilgan manbalardan yana biri "Boburnoma" asaridir: "*Farg'ona viloyati beshinchi iqlimdir. Ma'muraning kanorasida voqe' bo'lubtur.*

Sharqi Koshg'ar, g'arbi Samarqand, janubi Badaxshonning sarhadi tog'lar, shimolida agarchi burun shahrlar bor ekandur, misli: Olmoluq va Olmotu va Yangi kim, kutublarda Tarozkent bitirlar, mo'g'ul va o'zbek jihatdin bu tarixda buzulubtur, aslo ma'mura qolmabdur. Muxtasar viloyattur, oshliq va mevasi farovon. Girdo-girdi tog' voqe' bo'lubtur. G'arbiy tarafidakim, Samarqand va Xo'jand bo'lg'ay, tog' yo'qtur. Ushbu jonibtin o'zga hech jonibtin qish yog'iy kela olmas... Yetti pora qasabasi bor: beshi Sayhun suyining janub tarafida, ikki shimoli jonubida".

Is'hoqxon Ibrat tomonidan yozilgan "Tarixi Farg'ona" asari ham vodiy toponimiyasi etimologiyasiga oid ma'lumotlarni, jamlagan, nodir manbalardan biri sifatida xizmat qiladi. Asarda Farg'ona toponimining kelib chiqishiga oid fikrlar bir qancha tarixiy – "Shohnoma", "Ravzat us-safo", "Mulhaqot us-Suroh" hamda Yoqut Hama-viyning "Ajoyib ul-buldon" asarlaridan keltirilgan parchalar orqali izohlanadi. Unga ko'ra, "*Farg'onani avvali insho etguchi kishi faylasuf Farg'ona bino qilg'on ekan. Ul kishi Afrosiyobi Turonshohiyning umarolaridan ekan*". Shu bilan bir qatorda, asarda Farg'ona nomi "har xona" iborati bilan bog'lanadi: "*Ajoyib ul-buldon*"da *masturdurki, Farg'ona iborati "har xona"*dur. ...*podshoh Iskandar, arzlarining nima-dur, deganlarida: "Arzimiz bul turgon joyimizni shahar qilib bersangiz!" deganlarida, umarolaridan bir bofarosat sohibi aqlli kishini ta'yin qilib, shahar*

qilmoqg'a amr qilg'on ekanlar. Ul kishining oti Farg'ona bahodir ekan. Ul kishi necha yillar harakat qilib, har shahardan va har xonadan odam olub, o'tquzub, oti "har xona" deb qo'yub, "harxona"ni "Farg'ona" o'qub, parxona, parg'ona deb o'qub va ham ul muassis kishining ismi qaviyroq bo'lib, Farg'ona shuhrat topgan".

Ibratning Farg'ona xoronimiga oid qarashlari yozma manbalarga asoslangan bo'lsa-da, ular xalqona etimologiyadan iborat, ilmiy jihatdan esa munozaralidir. Ko'plab tarixiy nomlarning kelib chiqishiga e'tibor berib qaralsa, aksariyati afsona va rivoyatlar bilan bog'lanadi. T.Nafasov ta'kidlaganidek, eng qadimgi nomlarning vaqtlar o'tishi bilan tarkibi o'zgarib, tildagi boshqa so'zlarga o'xshab qoladi. Natijada qadimiy nom bilan uning hozirgi shakli o'rtasida shakliy va mazmuniy mutanosiblik yuzaga keladi.

Yuqorida qayd etilgan "Farg'ona" va "har xona" so'zlari o'rtasidagi bog'liqlik ham shakliy va mazmuniy o'xshashlikdan boshqa narsa emas.

Nom qancha ko'hna bo'lsa, uning etimologiyasini bilish ham shuncha qiyin bo'ladi. Ayniqsa, kelib chiqishi ikki ming-uch ming yillik tarixga ega bo'lgan yurtimizdagi ko'plab toponimlar nomlanishi juda chuqur tekshirishlarni talab etadi. Farg'ona toponimi etimoni yechimi ham mutaxassislar e'tiroficha, qadimgi xitoy manbalari va sug'd hujjatlariga borib tutashadi.

Xususan, Farg'ona atamasi xitoy manbalarida "Dayyuan" ("Davan") nomi bilan yuritiladi. Xitoyshunos olim A.Xo'jayev izohicha, toponim tarkibidagi **day** – "buyuk", "katta" ma'nosini ifodalaydi. **Yuan (van)** iyeroglifini esa xitoylar qadimda atrofi balandlik yoki tog'lar bilan o'ralgan kosasimon joyga nisbatan ishlatishgan. Olim tadqiqotlarida qayd etilishicha, xitoyliklar dastlabki davrlarda o'zgarlar yurtidagi joylarga o'z tilida va yozuvida nom qo'yganlar. Shunga ko'ra, ular ko'p hollarda o'zga yurtlardagi joylarning nomlarini xitoychaga tarjima qilib olganlar. Jumladan, qadimgi Farg'ona ham mahalliy xalq tilida sug'diycha "Parkona" ("Parkana") deb atalgan bo'lib, Xitoylar uni o'z tillariga "Dayyuan" deb tarjima qilishgan. Natijada bu har ikki atama boshqa-boshqa tillarga mansub bo'lsa-da, ular "tog'lar bilan o'ralgan tekislik", "tog'lar orasidagi chuqurlik, pastlik" degan bitta ma'noni ifodalagan.

Bundan XIII asr ilgari yozilgan sug'd hujjatlarida esa Farg'ona xoronimi $\beta r \gamma' n k$ – *Far(a) gāna* yoki *Fragāna* shaklida qayd etiladi (B.A. Лившиц. Согдийские документы с горы Муг. Юридические документы и письма. Выпуск II. – Москва, 1962. 85-стр). "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"da sug'diy hujjatlarida ushbu shaklda yozilgan nomning hind-sanskrit tilida "kichik viloyat"; fors tillarida "Tog' oralig'idagi vodiy", "Atrofi berk soylik" degan ma'nolarga

ega ekanligi haqidagi ma'lumot beriladi (O'zME, 56-bet).

Sharqshunos olim M.S.Andreyevning ta'kidlashicha, atama fors-tojik tilida "parvan" yoki "parkana" tarzida talaffuz etilib, u "atrofi berk vodiy" degan ma'noni anglatgan. Toponimshunos H.Hasanov ham o'zining "Geografik nomlar siri" lug'atida Farg'ona atamasining kelib chiqishi haqida 10 ga yaqin farazlarni keltirib, Pomirdagi rushon shevasida "parkana" deb, "har tarafi tog', bir yog'igina ochiq vodiy"ga aytiladi, degan fikrni beradi va yuqoridagi tahlillarini "Boburnoma"dan keltirilgan ushbu parcha bilan izohlashga harakat qiladi: *"Girdo-girdi tog' voqe' bo'lubtur. G'arbiy tarafidakim ... tog' yo'qtur. Ushbu jonibtin o'zga hech jonibtin qish yog'iy kela olmas"*.

Geograf olim S.Qorayev M.Is'hoqovning qadimiy sug'd tilida "par" so'zi devor yoki aylanma shaklidagi balandlik, "kan" so'zi esa jamlanish, bironta boylikning yig'ilgan joyi kabi ma'nolarni anglatishi haqidagi mulohazasiga ishora qilib, Parkona, ya'ni Farg'ona toponimining ma'nosi mana shu ikki so'z birikmasidan hosil bo'lganligini asosli deb topgan.

E.M.Murzayevning qayd etishicha, Pomir tillarida "pargana", "bargana" so'zlari mavjud bo'lib, ular atrofi balandliklar bilan o'ralgan tekislik joy ma'nosida ishlatiladi.

A.Muhammadjonov o'zining shu mavzuga bag'ishlangan "Farg'ona nomining ma'nosiga doir" nomli maqo-

lasida ko'pchilik mutaxassislarning mulohazalarini tahlil qilish barobarida "Farg'ona" atamasining tarkibiy tuzilishi haqida quyidagilarni qayd etadi: "Farg'ona" tilshunoslik jihatidan ikki bo'g'inli nomdir. Uning birinchi bo'g'ini "far" yoki "par", ikkinchisi "g'on", "gan", "kon" va "kan" shakllarida qadimiy tarixiy toponimlar tarkibida substrat yoki morfemalar sifatida uchraydi. "Far" yoki "par" – tushmoq, enmoq, inmak, pastlamoq, "g'on", "gan", "kon" va "kan" – daryo, soy, havza va vodiy tushunchalarini bildirgan".

Tadqiqotchi olimlarning yuqorida sanab o'tilgan barcha tahlillarini umumlashtirgan holda aytish mumkinki, Parkon // Parkana // Parg'ana toponimi qo'shma tarkibli nom sanalib, *par+kon / kana / g'ona* birliklaridan tashkil topgan. Qadimiy sug'd tilida **par** topoleksemasi "devor yoki aylanma shaklidagi balandlik" ("par" birligining "aylana, aylanma, o'ralgan, qurshalgan" ma'nosi fors-tojik tiliga mansub pargar (sirkul), parma (aylanma harakat qilib teshadigan asbob), parvona so'zlariga ham aloqador bo'lishi mumkin), yana boshqa izoh bo'yicha **par** – "yuqori, baland", "devor bilan o'ralgan" ma'nosida, **-kon / -kana, -g'ona** birligi esa, umuman, joy ma'nosini ifodalagan. Farg'ona toponimining etimologiyasiga doir fikrlarni xitoy yozma manbalari va sug'd hujjatlari orqali aniqlash mumkin bo'lib, ushbu nom qadimgi xitoy solnomalarida *Dayyuan*, sug'd hujjatlari *Parkona (Pargana, Fragana)*,

arab manbalarida esa *Farg'ona* atamasi bilan yuritilgan.

Xoronim tarkibidagi **par** birligi "balandliklar bilan qurshalgan" yoki "tog'lar bilan o'ralgan", **-kon / -kana, -g'ona** formanti esa "joy, maskan, makon, vodiy" ma'nosini anglatib, **Farg'onani** – "tog' tizmalari oralig'ida-gi joy" yoki "tog'lar bilan qurshalgan vodiy" sifatida izohlash to'g'ridir.

FAXRI KATAK – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mikro-antropooykonimlardan biri sanaladi. **Katak** – parranda yoki ayrim (asosan mayda) jonivorlar turishi uchun maxsus ishlangan qurilma; xona, uycha [O'TIL. 2, 331]. Mohiyatan anglashiladiki, Faxri ismli kishi tomonidan barpo etilgan katak keyinchalik mikro-antropooykonim nomiga o'tgan. Bu tipdagi mikro-antropooykonimlar ham ko'p uchraydi. **Omon katak, Ismat katak, Baxtiyor katak** kabilar shular jumlasidandir.

Mazkur mikro-antropooykonim leksik jihatdan ot+ot strukturasi ega.

FAYZIOBOD//FAYZOBOD – Farg'ona viloyatining Oltiariq tumanining Sirdaryo viloyatining Xovosdagi qishloqlar nomi. **Obod** so'zi tojikcha "ob – suv, obod – suvli, suv yetarli joy" degan ma'noni bildiradi. Bu so'z shahar, qishloq, umuman, aholi manzilgohlariga nisbatan ishlatiladi. Asosiy ma'nosi "gullagan" demakdir.

Viloyatda ijtimoiy hayotdagi voqealardan *Dehqonobod, Jonobod, Yoshlarobod, Mehnatobod, Mingdonobod, Mulkobod, Navro'zobod, Nurobod,*

Obodmahalla, Oqariqobod, Paxtaobod, Toshobod, Fayziobod, Xalqobod, Chekmirzaobod, Chinobod, Sharqobod, Shohimardonobod, Yangiobod kabi joy nomlarining yaratilganligini ko'rish mumkin. Viloyatdagi qishloq va mahalla nomlari orasida Mehnatobod 3 martadan, Dehqonobod 6 marta, Yangiobod 7 marta takrorlanadi.

Andijon viloyatining Paxtaobod tumani. *Fayz* – "ko'rkamlik, jozibadorlik" hamda *obod* – "obodon".

Demak, **Fayzobod** – "jozibali, obod aholi yashash punkti" ma'nosini ifodalaydi.

FAZILAT – Sirdaryo viloyatining Yangiyer shahridagi mahalla nomi. Mazkur toponim mustaqillik yillarida qo'yilgan nom sanaladi. **Fazilat** arabcha so'z bo'lib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday izohlanadi: "Afzallik, ijobiy xislat; ezgu ish" (O'TIL. IV, 318). Demak, **Fazilat** toponimi ijobiy xislat, yaxshi xulq yoki xususiyat kabi ma'nolarni ifodalaydi.

FERUZA DARVOZASI – Samarqand shahri devoriga janubi-g'arb tomondan o'rnatilgan darvoza. "Boburnoma"da Zahiriddin Boburning 906 (1500–1501)-yili Samarqand shahrini egallash harakatlari va Shayboniyxon bilan janglari bayonida tilga olingan. "[Temurbek] Samarqandning sharqida ikki bog' solibtur, birikim yiroqroqtur, Bog'i Bo'ldudur, yovuqrog'i Bog'i Dilkushodur. Andin Feruza darvozasig'acha xiyobon qilib, ikki tarafida terak yig'ochlari ekturubtur".

FIDOKOR – Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahallaning nomi. Ushbu termin mustaqillik yillarida nomlangan yangi toponim hisoblanib, u “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “*biror kimsa, narsa yoki e‘tiqod yo‘lida o‘z jonini qurbon qiladigan*”, degan ma‘nolarni ifodalashi qayd etiladi (O‘zbek tilining izohli lug‘ati, IV jild, 342-bet).

FIDOYILAR – Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mustaqillikdan keyin nomlangan *fidoyilar* so‘ziga “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da quyidagicha izoh beriladi: “*O‘z tanlagan yo‘li, maslagi, g‘oyasiga, kasb-u koriga yoki biror kimsaga sodiqlik, o‘zini baxshida etish*” (O‘zbek tilining izohli lug‘ati, IV jild, 342-bet).

FILQALA – Qoraqalpog‘iston Respublikasining Beruniy tumanidagi qo‘rg‘on, qal‘a nomi. Mazkur qo‘rg‘on Xorazmning eng qadimgi markazi, Tabariy uni *Madinat al-fil* deb tilga oladi. Ibn Hayqal esa uni *Kat* yoki *Kas* deb ataydi. Abu Rayhon Beruniy asarlarida ham *Fil* yoki *Fir* nomi uchraydi. Xorazmning oldingi poytaxti halokatga uchragach, markaz yangidan qurilgan va *Kat* deb atalgan.

Mo‘g‘ullar istilosida to XVII asrgacha shahar *Kat* deb yuritilgan.

Fil yoki *Fir* nomining kelib chiqishi haqida mahalliy aholi shunday afsonalarni keltiradi. Bu yerda Xorazm shohlarining urushda qatnashadigan fillari boqilgan. Shu sababli ham shahar *Filqal‘a* deb atalgan deyishadi.

Aslida esa, mazkur toponimning fil so‘ziga hech qanday aloqasi yo‘q, u fir deb atalgan. *Fir* yoki *Pir* Xorazmiy tilida “*eski, ko‘hna*” ma‘nolarini anglatgan (Д.Т.Чхеидзе. Именное словообразование в персидском языке. –с. 37).

Shunday ekan, *Filqal‘a* – “*eski yoki ko‘hna qal‘a*” degan ma‘noni anglatadi.

FORISH – tuman. Jizzax viloyati tarkibidagi ma‘muriy-hududiy birlik. Tuman hududi viloyatning shimoli-g‘arbiy qismida joylashgan va viloyat maydonining salkam ellik foizini tashkil qiladi. Relyefi pasttekislik, qir, adir va tog‘lardan iborat. Tumanda *Arnasoy, Tuzkon, Baliqli, Pistali ko‘llari* va *Aydar botig‘i* bor.

Tumanga nom bo‘lib o‘tgan Forish so‘zi g‘alatiroq bo‘lganligi bois, uning etimologiyasi ko‘plab mutaxassislar diqqatini tortgan va turlicha talqin qilingan. “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”da tuman nomi quyidagicha izohlangan: “Mahalliy ma‘lumotlar bo‘yicha tuman nomiga o‘tgan Forish qishlog‘ining nomi Amir Temur Samarqand atrofida qurdirmoqchi bo‘lgan “Parij” shahri nomidan olingan. Keyinroq mahalliy xalq shevasida bu atama Forij, Farish, Forish deb o‘zgarib borgan, degan taxmin mavjud”.

Samarqand atrofida qurilmay qolgan “Parij” shahrining nomi qanday sabablarga ko‘ra, undan salkam 200 km shimolroqda, ya‘ni Nurota tog‘larining shimoliy etagida joylashgan kichik bir qishloqqa berilishi mum-

kin. Bu taxmin qanchalar haqiqatga yaqin? Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, "Parij" so'zi atoqli ot sifatida o'zbek tiliga rus tili orqali o'zlashgan, chunki faqat ruslar Fransiya poytaxtini Parij deb atashadi. Fransuzlar mamlakat poytaxtini Parij emas, balki Paris deb yozadilar, og'zaki nutqda "s" harfi qoldirilib, "Pari" shaklida talaffuz qilishadi.

Binobarin, "Parij so'zi Amir Temur davrida bizga rus tili orqali kirib kelgan", degan fikrni haqiqatga yaqin deb qabul qilib bo'lmaydi. Shuni ham ta'kidlash joizki, hozirgacha Amir Temur va undan keyingi davr yozma manbalarida Forishni Parijga nisbat berib atalganligi to'g'risida hech qanday ma'lumotlar aniqlanmagan. Bundan shunday xulosa chiqadiki, *Forish* so'zining Fransiya poytaxti Parijga hech qanday aloqasi yo'q.

Forish so'zining yana bir izohi B.O'rinboyevga tegishli. Olimning yozishicha, "Toponim sug'd tilidagi *far, par, bar, var* (yuqori) va turkiy, mo'g'ul tillaridagi *sin, shin* (xalqlar) qismlaridan tashkil topgan. *Forish, farshin* – "yuqorida istiqomat qiluvchi xalqlar demakdir". Bu talqin esa haqiqatga uncha to'g'ri kelmaydi, shu bois, uni sharhlash ham maqsadga muvofiq emas, deb hisobladik.

Bizningcha, tuman nomiga aylangan Forish – yasama so'z, uning paydo bo'lishi tumanning tashkil etilishi bilan bog'liq. Tuman nomiga hozirgi tuman markazidan 30 km shimoli-g'arbda, Nurota tog'lari etagidagi qadimiy *Porasht* qishlog'ining nomi

asos bo'lgan. Mahalliy xalqning aytishicha, o'tgan asrning 30-yillarida respublika rahbarlaridan biri bo'lgan Yo'ldosh Oxunboboyev yangi tuman tashkil etish maqsadida shu joylarga kelib, unga markaz sifatida Porasht qishlog'ini tanlagan.

Tuman tashkil etilayotgan vaqtda esa qishloq aholisining kamligi, katta yo'llardan uzoqligi inobatga olinib, tumanning ma'muriy markazi qilib geografik o'rni nisbatan qulayroq bo'lgan *Bog'don* qishlog'i tanlangan. Tuman nomi sifatida esa avvalgi qishloq nomini qoldirishga qaror qilingan.

Porasht so'zi tojik tilidagi og'zaki talaffuzda *Porash* deb, "t" harfi tushirib talaffuz qilinadi. Tumanga nom berilayotgan vaqtda *Porash* so'zini o'zbekona talaffuzga moslashtirib, rasmiy hujjatlarda *Forish* deb yozilgan. Qadimiy *Porasht* qishlog'ining nomi esa rasmiy-ma'muriy tarzda *Eski Forish* deb o'zgartirilgan. E'tiborli tomoni shuki, mahalliy aholi hozir ham qishloq nomini *Porasht* shaklida talaffuz qilishadi.

2014-yili Forish tumani xalq deputatlari Kengashi qarori bilan qishloqning qadimiy *Porasht* nomi qayta tiklandi. Tuman tashkil etilgandan boshlab, mazkur qishloq nomi rasmiy hujjatlarda *Eski Forish* deb qayd qilinganligi tuman nomining shu qishloq nomi bilan bog'liqligidan dalolat beradi. Tuman ma'muriy markazi *Bog'don* shaharchasi (2009-yildan).

FURQAT – tuman. Farg'ona viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududi Markaziy Farg'ona

cho'lida, So'x-Isfara massivida joylashgan. 1992-yili yangi tashkil etilgan tumanga, o'zbek taraqqiyparvar shoiri, mutafakkir, publitsist Zokirjon Mullo Xolmuhammad o'g'li Furqat nomi berildi.

Barkamol lirikasi, jozibali nasri va publitsistikasi bilan XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi milliy adabiyotimiz rivojiga ulkan hissa qo'shgan Furqat ona vatanidan uzoqda vafot etdi. Uning jasadi Yorkentning Dongdor qabristonida ko'milgan. 1990-yili shoir qabri ustida maqbara qurilgan. Shoir hayoti va ijodi haqida qator ilmiy asarlar yozildi, dissertatsiyalar yoqlandi, opera librettosi, kinossenariy va boshqalar yaratildi.

Furqat she'rlari kitob holida dastlab 1913-yili bayoz holida toshbosmada bosilgan edi. O'tgan asrning 1950–1980-yillari oralig'ida shoir asarlari ko'p bor nashr etildi. O'zbekistondagi bir qator qishloq, tuman, maktab, ko'cha va xiyobonlar o'zbek taraqqiyparvar shoiri Furqat nomi bilan ataladi. Furqat tumani hududida

tarixiy va me'moriy yodgorliklardan Qilich Mergan bobo va Abduqahhor ota ziyoratgohlari saqlangan.

Tuman ma'muriy markazi – Navbahor shaharchasi (2009-yildan). *Navbahor* so'zi tojik tilida *nav* – “yangi” va *bahor* – “ko'klam” so'zlari o'zbek tiliga yaxlitlashgan, mujassamlashgan navbahor shaklida o'tgan. Navbahor so'zi o'zbek tiliga XIV–XV asrlarda o'zlashgan. Ma'nosi – *erta bahor, ilk bahor, bahorning boshi*.

Navbahor so'zi o'tgan asrning 80-yillarida navro'z (bahorning birinchi kuni) bilan ma'nodosh tarzda ham qo'llanilgan. Mustaqillikdan keyin, ayrim viloyatlar toponimiyasi tarkibida ma'muriy-rasmiy tarzda *Navbahor, Navro'z, Nurobod, Nurafshon* kabi nomlar soni ancha ko'paydi.

FO'TABOB – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. *Fo'ta* – “*belbog'*; *belbog'* sifatida xizmat qilgan mato bo'lagi”; *fo'tabof* – “*belbog'* tikish bo'yicha mutaxassis”. Keyinroq qishloqning nomi **Fayzobod** “*saxiy, muruvvatli*” deb o'zgartirilgan.

G

GADAVAD DARVOZASI//BOB G'ADOVAD – Somoniy asarida *Guza-vaz* mahallasi va darvozasi deb tilga olinadi. *G'adovad* mahallasi shahar devorlaridan bir farsax uzoqlikda joylashgan. Bu nom sug'dcha **yada** – “yog'och” va **yd** – “yer” so'zlaridan hosil bo'lgan bo'lib, “yog'ochli yer” ma'nosini ifodalaydi (Лурье. 2004: 128, 222, 225).

GADOYTOPPAS//GADOYTOPMAS – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi.

Professorlar T.Nafasov va B.O'rinboevlarning fikricha, bu mikrotoponim “*gadoy*”+“*top*”+“*-mas*” qismlaridan iborat ekanligi va uni “*yirik aholi punktlaridan ancha pastqam, yiroq joyda tashkil topgan yashash maskani, qishloq*” deb izohlanishini qayd etishgan [T.Nafasov, 52; B.O'rinboev, 52].

Mazkur nomdagi qishloqlar viloyatning Mitan, Oqdaryo tumanlarida ham uchraydi. 1926-yilgi aholi ro'yxatida Mitan tumanidagi *Gadoytoppas boksan* qishlog'i qayd qilingan. Mazkur nom **leksik jihatdan ikki o'zakli ot+fe'l+affiks shakliga xos**.

GAJDUMAK – Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nom-

laridan biri bo'lib, u forscha *gajdum – chayon* ma'nosini ifodalaydi.

GALABEK – Navoiy (avval Samarqand viloyati bo'lgan) viloyatining Xatirchi tumanidagi qishloq nomi. Mazkur *Galabek* toponimi “*gala, to'da, qishloq, ovul*” kabi ma'nolarni bildiradi.

Demak, *Galabek* – “*bekjar galasi yoxud beklar qishlog'i*” degan ma'noni ifodalaydi.

Samarqand viloyatidagi *Galabotir* toponimi ham shu so'z bilan aloqadordir.

GALABOTIR – Samarqand viloyatining Samarqand, Pastdarg'om, Jomboy tumanlari, Navoiy viloyatining Xatirchi tumanidagi qishloqlar nomi. *Galabotir* – mang'itlar qabilalarining Samarqand atrofida yashaydigan 17 urug'laridan biri (А.Д. Гребенкин. Узбеки. С. 87).

Boshqa ma'lumotlarga ko'ra, *Galabotir* – Qo'ng'iro't qabilasining Qoragursaq urug'i bo'limlaridan biri (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 92). Nima bo'lganda ham *Galabotir* urug' nomi bo'lib, u etnonim hisoblanadi.

GALABULOQ – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi buloq nomi.

Bir-biriga yaqin bir necha buloqlarning qoʻshiluvidan hosil boʻlgan buloq hisoblanganligi uchun shunday deb atalgan.

GALAGUZAR – Surxondaryo viloyatining Sherobod tumanidagi qishloq nomi boʻlib, *Gala* – “guruh”, *guzar* – “daha” maʼnolarini ifodalaydi.

GALAJIN I//GALAJIN II – Samarqand viloyatining Qoʻshrabot tumanidagi qishloqlar nomlari. Bu mikrotoponim “*gala*” va “*jin*” soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan.

“*Gala*” forscha soʻz boʻlib, “*toʻda*, *uyur*, *poda*, *bir toʻda odam*, *olomon*” maʼnolarini bildiradi [OʻTIL. 1, 478].

“*Jin*” esa arabcha soʻz boʻlib, “afsonaviy maxluq, arvoq, yomon ruh” maʼnolarini ifodalaydi [OʻTIL.2, 90].

Tumanda bir nom bilan ikki qishloq nomi atalgani uchun ularni bir-biridan farqlash maqsadida 1 va 2-tartib raqamlaridan foydalanilgan. Bu joyning nomlanishi afsonaviy ruhlarning, arvoqlarning koʻzga tashlanishi bilan aloqadordir.

Demak, strukturasi “*gala*” va “*jin*” qismlardan iborat boʻlib, ikki oʻzakli va *ot+ot* shakliga ega.

GALAMOʻLA – Qashqadaryo viloyati Yakkabogʻ tumanidagi qishloq nomi. Rasmiy maʼlumotnomalarda **Galamulla** (*mullasi koʻp qishloq*) tarzida xato yozish hollari mavjud. *Moʻla* soʻzli joy nomlari respublikaning koʻpgina hududlariga xos. Bu tur nomlarni *mulla* soʻzi bilan yozish xato: *Burchmoʻla*, *Uzunmoʻla*, *Toshmoʻla*, *Moʻlabuloq*, *Moʻlaqoʻrgʻon*, *Kattamoʻla*, *Soʻpimoʻla*.

“*Oʻzbek tilining izohli lugʻati*”ga *moʻla* soʻzi kiritilmagan, izohlanmagan. Sugʻorma dehqonchilik qilingan hududlar aholisi nutqida **moʻla** – *ekilgan don ekinlari, poliz ekinlarini zararkunandalardan qoʻriqlash, kuza-tish, xabar berish uchun yer sathidan 1–1,5 metr balandlikda doira yoki toʻrtburchak, uzunchoq shaklda chim yoki paxsa loydan koʻtarib qilingan supasimon moslama; lalmikor dehqonchilik qilinadigan hududlarda va chorvachilik bilan shugʻullanadigan joylarda sut mahsulotlarini qoʻyish, saqlash uchun odam qoʻli yetadigan balandlikda loy, chim, kesaklardan qilingan supaga oʻxshash moslama. Gala* – *koʻp, meʼyordagidan ortiqcha. Gala-moʻla* – “*makkajoʻxori, joʻxori, arpa, bugʻdoy, poliz ekinlari ekilgan joyda qilingan koʻp moʻlali joy*” maʼnosini ifodalaydi.

GALAOSIYO – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi “*Tegirmonchilar guruhi*” (forscha *gala* – guruh, *toʻda*; *osiyo* – tegirmon) maʼnosini anglatadi.

GALAQUDUQ – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi quduq nomi. **Galaquduq** – “*quduqchilar guruhi*” (qishloq tumanning Karnab dash-tida joylashgan) maʼnosini ifodalaydi.

GALGOCHI – Buxoro viloyati Gʻijduvon tumanidagi qishloq nomi. “*Ga-lagovchi*” tarmining fonetik transformatsiyaga uchragan koʻrinishi. Buxoro amirligi devonxonasi hujjatlarida “*galgochi*” tarzida uchraydi. Mazkur toponim “*sigirlar toʻdasi*”

ma'nosini ifodalaydi. Bug'doy yanchishda bir-biriga matashtirilgan, ya'ni bo'ynidan ip o'tkazib bog'langan hayvonlar to'dasiga "galagov" deyilgan. Bu turdagi mehnat jarayoni mahalliy aholi tilida "ho'p" deb ataladi. "Ho'p"-da eshaklardan ko'p foydalanilgan.

Qishloq xo'jaligi texnikasi takomillashgandan so'ng, bunday mehnat tadbiri texnika vositasida amalga oshiriladigan bo'ldi hamda hozirda u unut bo'lib ketgan.

GANDABULOQ – Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumanidagi qishloq nomi. Aslida **Kandabuloq**: *kanda* – qazilgan chuqurlik; qo'rg'on devorining tashqarisida suv bilan to'ldirilgan xandaqni ham *kanda* deyishgan. **Gandibuloq** – "yerni o'yib, chuqur hosil qilinish suv chiqarilgan buloq" ma'nosini ifodalab, shu atrofdagi qishloq shunday atalgan.

GANDABULOQSOY – soy, Sheroobodning o'ng irmog'i (Surxondaryo viloyati), Gandasoy – soy, Sho'rsoyning o'ng irmog'i (Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumani). Mo'g'ulcha *Ganda* "yakka" ma'nosini ifodalaydi, o'zbekcha *buloq*.

GANDIMYON – Xorazm viloyati Xiva tumanidagi mahalla va qishloq nomlaridan biri. Mahalliy aholi vakillari va ayrim mahalliy ijodkorlar mazkur toponimni *bug'doy* so'zi bilan bog'lab, shunday izohlashadi: "**Gandimyon**" forscha so'z bo'lib, "*Gandum*"; "*choxdum*" – *bug'doy*; "*yon*" – "kon", ya'ni "*bug'doy koni*" degan ma'noni bildirgan". Bizningcha, bu munozaralidir.

Prof. Z.Do'simovning fikriga ko'ra, "*Gandi*" qabila nomi bo'lsa kerak, "*Miyon*" so'zi hozir Eron toponimiyasida *qishloq* ma'nosini ifodalaydi.

Demak, **Gandimiyon** – "*Gandilar qishlog'i*"dir (Z. Do'simov, X. Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. –Toshkent, 1977. 43-bet). Bu haqiqatga yaqinroqdir.

GANCHKASH – mahalla. Farg'ona viloyatining Qo'qon shahri. *Ganch* – alebastrning ko'rinishi, *-kash* – ma'lum kasbning vakili yoki arbobning nomini hosil qiluvchi affiks hisoblanib, *Ganchkash* – "*ganj ustasi*" ma'nosidadir.

GARDON – Samarqand viloyati Jomboy tumanidagi ariq nomi. Mazkur viloyatning Urgut tumanida *Gardonbuloq* gidronimi bor. **Gardon** fors-tojik tilida "*bo'yin*" degani bo'lib, geografik termin sifatida "*burilish, qayrilish*" ma'nosini beradi. Oronimiyada **gardon, gardan** – "*tog' beli, tog'ning ikki cho'qqisi o'rtasidagi qismi*" ma'nosini anglatadi (Xromov. 1978: 61).

GARKAY – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Biz tomonimizdan apellyativning birinchi komponenti **gar** ←**g'or** "tog'" ma'nosida, **kay** ←**chay** "soy" ma'nosidan kelib, "*tog' yonidagi soy*" ma'nosida izohlansa, gidronimning oykonimga o'tish hodisasi voqe bo'lgan degan taxmin ilgari surildi.

Ammo toponimdagi **k** tovushi pozitsiya jihatdan ancha mustahkamligi ko'rinib turibdi. –**gay** qadimgi

turk-mo'g'ul tillarida ot hosil qiluvchi qo'shimcha hamdir. Leksik jihatdan ikki o'zakli *ot+ot* shakliga xos.

Bizningcha, "*tog' yonidagi soy*" ma'nosida izohlanishi maqsadga muvofiqdir.

GARIMDON – Farg'ona viloyatining Qo'shtepa tumanidagi mahalla nomi. **Garim** tojikcha "*issiq, jazirama*" degan ma'noda ishlatiladi. "*Issiq joy*" ma'nosida ishlatilgan bo'lishi mumkin. S.Gubayeva (1983) bundan 175 yil avval Farg'ona vodiysiga Garm aholi maskanidan ko'chib kelgan tojiklar haqida yozadi.

GARMALI//GARMALISOY//GARMATEPA//GARMAQO'TON – tabiiy obyekt bilan o'ralgan joy nomi. Surxondaryo viloyatining Sho'rchi tumani. Demak, *Garma* – "*tuya tikanlariga o'xshash tikanli o't o'simligi*" ma'nosini ifodalaydi.

GARMISTON – Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumanidagi qishloq nomi. **Garm** – "*issiq, iliq*", **Garmiston** – "*issiq joy*", "*issiq o'lka*" ma'nosini ifodalaydi. Eronning Mozandaron viloyatida Garmiston nomli tabiiy obyekt bilan o'ralgan joy bor (В.И. Савина. Словарь географических терминов и других слов, формирующих топонимию Ирана. – М., 1971. С. 56).

GAVR QALA – Tarixiy toponim. Qoraqalpog'iston Respublikasi Beruniy tumanidagi qal'a nomi. Bu nomdagi qal'a xarobalari Amudaryoning o'ng qirg'og'idagi Sulton Uvays tog'i etagida, Qoraqalpog'iston Respublikasi Beruniy tumanida, shuningdek,

Turkmanistonning Mari hamda Toshovuz viloyatlarida bo'lgan.

Mazkur toponimning birinchi qismi **gavr** so'zi fors tilidan o'zlashgan bo'lib, u "*otashparast*" degan ma'noni anglatadi va ushbu nom islom dini tarqalgunga qadar O'rta Osiyo aholisi otashparastlar (zardushtiylik) diniga e'tiqod qilganlar hamda ularni "gavr" yoki "mug" deb ataganlar. Ular yashagan qo'rg'onlar Gavr qal'a, yani "Gavrlar qal'asi" deb yuritilgan.

GAZA – Surxondaryo viloyatining Boysun tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim asosida geografik termin yotadi.

Gaza nomi "tog' tepasi yoki tog'yonbag'ri" ma'nosini anglatadi va Gaza "tog' yonidagi qishloq" demakdir.

Ayrim manbalarda Gaza termini arabcha "qo'rg'on" ma'nosi ham qayd qilingan.

GAZAI KALON – Jizzax viloyatining Zomin tumanidagi Turkiston cho'qqisi tepaliklaridan biri. *Gaza* – "*tog'li cho'qqi*"; *och gaza* – "*egar*"; *to'q gaza* – "*tepalik*"; *adir-gazalar* – *tog' cho'qqilari, tepalıkları* ma'nolarini ifodalaydi. Demak, **Gazai Kalon** – "*cho'qqi, tepalikdagi qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

Bu so'zning kelib chiqishi qadimiydir. Qiziqarlisi, Makedoniyalik Aleksandrga o'jarlik bilan qarshilik ko'rsatgan barbarlarning daryo bo'yidagi yettita qal'asidan biri **Gaza** nomiga ega bo'lgan va u Tojikiston Respublikasining hozirgi Shahrison va Nov qishloqlarining tog'li yerlarida joylashgan.

GAZARAK – Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanidagi qishloq nomi. Mazkur **Gazarak** toponimi tojikchadagi *Guzar* soʻzi bilan aloqador boʻlib, u “*kichik kechuv*” degan maʼnosini bildiradi.

Shunday ekan, **Guzar** – “*oʻtish joyi*” maʼnosini ifodalaydi va *-ak* erkalash-kichraytirish qoʻshimchasi hisoblanib, u “*oʻtish joyidagi qishloq*” demakdir.

GAZAXONA – Ohangaron daryosi basseynidagi soy. Namangan viloyati Pop tumani. *Gaza* (forschadan – *echki*) – *tutqir qushlar bilan ovchilar yashiringan joy*: uzun iplarda qochib ketishga urinayotgan kaptarlarni ushlab turishgan, biroq kaptarlar uchib keta olishmagan, chunki ular bogʻlangan boʻlgan. Uzoq yashirib yuradigan insonga “*gaza tutib yuribsanmi*”, deb aytishgan. Demak, **Gazaxona** – “*tutqir qushlar, kaptarlar saqlanadigan joy*” maʼnosidadir.

GAZLI – Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi shahar nomi. Gazli yerlaridan gaz va neft kashf etilganidan keyin bu nom *Gazli* deb atala boshlandi (affiks *-li* egalik miqdor maʼnosi bilan otlardan nisbiy sifat hosil qiladi. Amaliy jihatdan bu punkt *Gadju* sifatida maʼlumdir.

GAZCHI – mahalla. Xorazm viloyati Xiva shahri. **Gazchi** – *gaz sohasida ishlovchi mutaxassis*. 1967–70-yillarda Xiva shahrida katta Kompresor stansiyasi qurilishi munosabati bilan turli davlatlardan yuqori malakali

mutaxassislar, ishchilar taklif qilindi. Ularni birinchi navbatda turarjoy, maktab, bolalar bogʻchasi bilan taʼminlash maqsadida, 1968-yili Xiva shahar ijroiya qoʻmitasining qaroriga koʻra, 33 gektar yer ajratildi.

Shundan keyin kompressor stansiyasi ishchi-xizmatchilarining oilalari yashayotgan ushbu mahallaga “*Gazchi*” nomi berilgan.

GASHIRCHILA va **GASHIROTIZ** – Qoraqalpogʻiston Respublikasining Toʻrtkoʻl tumanidagi hudud nomi. **Gashirchila** toponimi va **Gashiratiz** (JQ) agronimi tarkibidagi *gashir* (sabzi) hozirgi fors tilining baʼzi shevalarida *gazir* tarzida ishlatiladi.

Eʼtiborli jihati shundaki, mashhur leksikograf Muhammad Muʼin bu soʻzni izohlashda Xorazm shevalariga eʼtibor qaratadi. Olim yozadi: “Sanskritchadagi *gajar*, ehtimol, fors tilidan oʻtgan. Qoraqalpoq tilidagi *gashir* yoki *kajir* shu forsiy soʻzdir”¹. Olim qoraqalpoq tilidan deb Karl Mengisning “Harvard Journal of Asiatic” jurnalidagi “Qaraqalpaq grammar” maqolasiga murojaat qilgan va tabiiyki, undagi materiallar biz tadqiq qilayotgan hududga ham aloqadordir.

Gashir pushtu tilida *gazara*, gilakiyda *gazar* shaklida *sabzi* maʼnosida qoʻllaniladi. Fors tilida *sabzi* maʼnosida *zardak* زردک soʻzi qoʻllaniladi. Eroniy tillardagi *sh-j* tovush mosligiga asoslanib, *gashir* aslida *gajir* shaklida boʻlgan keyinchalik turkiy adaptatsiya davrida (turkiyda sirgʻa-

¹ Shamsiddin Bin Xalif Tabriziy. *Burxone qoteʼ*. – Tehron: Amiri kabir, 1375. – B. 1811.

luvchi *j* bo'lmagan bois) *gashir* shaklida qo'llana boshlagan deyish mumkin. Mazkur fitonim ham hududdagi ayrim mikrotoponimlar uchun apellyativ asos vazifasini bajargan.

Xorazm shevalari leksikasi bo'yicha qilingan ko'plab ishlarda eroniy o'zlashma deyilgan so'zlarning ko'pchiligi substrat qatlamga mansub. Bunday so'zlarni topish uchun ularni Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar", Az-Zamaxshariyning "Muqaddimat-ul adab" asarlarining turkiy nusxasidan foydalanish zarur deb hisoblaymiz. Bu boradigi eng muhim ishlardan biri esa, eroniy tillar so'zlari o'rtasidagi adaptatsiya qonuniyatlarini topish hisoblanadi.

Xullas, **Gashirchila** – sabzi yetishtiradiganlar ovuli ma'nosini ifodalasa, **Gashiratyz** – sabzi ekiladigan maydon, dala ma'nosini anglatadi (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

GILAMBOF – Surxondaryo viloyatining Angor, Termiz, Sherobod tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Forscha *gilambof* – "gilam to'quvchi". *Gilambap* (gilambapi) etnonimi ham ma'lum.

GILAMCHI – Xorazm viloyati Xiva shahridagi mahalla nomlaridan biri. **Gilamchi** – "*gilam to'qish bilan shug'ullanuvchi kasb egasi*". Xiva shahrida 1976-yilda gilam to'qish kombinati ishga tushirilgan va ishchilarning yashash sharoitlarini yaxshilash maqsadida ikki qavatli uylar

qurilib, gilam to'qish fabrikasida ishlovchi ishchilarga berilgan. Shundan so'ng, yangi tashkil qilingan mahallaga 1979-yili **Gilamchi** nomi berilgan.

GIYOXO'R – Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi qishloq nomi. *Giyo(h)* – "*har xil o't, o'simlik*"; bu yerda narkotik vosita ma'nosidadir.

GOBIRQALA//GOVIRQALA//GOVROTIZ//GOVRPOL – Qoraqalpog'iston Respublikasining Ellikqal'a va Amudaryo tumanlaridagi hududlar nomi. **Gəbyırqala // Gavırqala, Gavratsız, Gavrpol** kabi toponimlar tarkibidagi *gabir* Janubiy Qoraqalpog'iston shevalarida (xususan, Xorazm qipchoq shevasida) "*sho'r, tuzi ko'p*" ma'nosida qo'llanadi. Masalan, avqating yaman *gabir* bolipti – ad. orf. ovqating juda sho'r bo'libdi. *Gabir* so'ziga shaklan va ma'no jihatidan yaqin so'z hozirgi fors tilidagi *kavir (kevir)*dir. Erondagi katta cho'llardan biri *Dasht-ye Kavir* deb ataladi.

"Burhoni qote"¹da bu so'z *suvsiz, sho'rhok joy*, shuningdek, *sarob* ma'nolarida izohlangan¹. Bu so'z eroniy tillardan gilakiyda *kavir*, yarshiyda *kaver* tarzida ishlatiladi. *Kavir* so'zi "Shohnoma"da ham *shorlik, sho'rhok* ma'nosida ishlatilgan.

Gabir va *kabir* so'zlari o'rtasidagi fonetik farqlar jarangli-jarangsiz undoshlarning bir-biriga almashinishi bilan bog'liq (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

¹ Shamsiddin Bin Xalif Tabriziy. *Burxone qote*. – Tehron: Amiri kabir, 1375. – B. 1742.

GOJO – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomi. S.S.Gubayeva Gojlar urug‘i O‘sh viloyati Aravon tumanidagi turklar tarkibida uchrashini qayd qiladi (Gubayev, 1983:70).

Demak, **Gojo (gojho)** – *gojlar qishlog‘i* hisoblanib, etnotoponim sanaladi.

GOTFAR – mahalla. IX asrda Samarqand viloyatining Samarqand shahrida tashkil etilgan mahalla nomi. **Gotfar**, aslida, shaxs ismi sanalib, arablar bosqini davrida shahar harbiy qo‘mondoni bo‘lgan. (M.Абрамов Гузары Самарканд, 1989, В.28).

GOVXONA – qishloq. Farg‘ona viloyatining Bag‘dod va Samarqand viloyatining Qo‘shrabot tumanidagi qishloqlar nomlari. Mazkur toponimni tojik tili asosida ikki qismga bo‘lib izohlaydilar, ya‘ni gov – “sigir” va xona – “joy”dir. Bu toponimning tashqi ko‘rinishi asosida vujudga kelgan “xalq etimologiyasi”dir.

Aslida, nomning birinchi qismi **ob** so‘zining birinchi variantidir. **Govxona** “*suv saqlagich yoki suv ombori*” degan ma‘noni bildiradi. Turkmanistonda bu termin **xovdan** shaklida qo‘llaniladi. Qashqadaryo viloyatidagi Govxona, Govxonsoy toponimlari ham shu so‘z bilan aloqador (Do‘simov, 1977:44).

Nomshunos olim To‘ra Nafasovning yozishicha, tarning birinchi qismidagi **gov** so‘zi tojik tilida “*chuqur, teran, past joy*” ma‘nolarida ham qo‘llanilgan.

Shunga asosan tilshunos N.Oxunov Govxona nomini “*chuqur joydagi qishloq*”, yonidagi qishloqlarga nisbatan pastqamlikka o‘rnashgan aholi turarjoyi” deb izohlaydi (Oxunov, 1994:14). **Leksik jihatdan ikki o‘zakli sifat+ot shakliga xos.**

GUGURTLI – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomi. *Gugurt*, oltin gugurt, gugurtli. Balki gugurt tashkil topgan qishloq nomi bilan ma‘lum bo‘lgan bo‘lishi mumkin.

GUJUM – tog‘. Samarqand viloyatining Qo‘shrabot tumanidagi tog‘ nomi. Faqat asosdan iborat. Tog‘ shox-shabbalari zich va qalin bo‘lib, salqin soya beradigan sada qayrag‘ochlar ko‘p bo‘lganligi uchun shunday atalgan.

Izohli lug‘atda *gujum* so‘ziga *sada qayrag‘och* deb izoh berilgan.

Bizningcha, *sada* va *qayrog‘och* boshqa-boshqa daraxtlar. *Sada* – emanlar oilasiga mansub sershox, sersoya daraxt.

Qayrag‘och – yog‘ochi qattiq, shoxlari tig‘iz joylashgan, bargi mayda va to‘q rangli, qalin soya beradigan, suvsizlikka chidamli daraxt.

Mahalliy aholi nutqida oronimning *G‘ujum* varianti ham kuzatiladi. O‘zbek tilida *g‘ujum* so‘zi quyidagi ma‘nolarda qo‘llanadi:

- 1) uzum donasi va uning shingili;
- 2) shv. G‘uj, to‘p.

Fikrimizcha, oronimning to‘g‘ri shakli *Gujum*. G‘ujum oronimning buzilgan paronim shakli. Demak, *Gujum* fitoonimlar guruhiga man-

sub bo'lib, *qayrag'ochlari, gujumlari ko'p, gujumli, qayrag'ochli tog'* degan oronimik ma'noga ega (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti).

GUJUMLIK – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomi. *Gujum* – qattiq daraxt qorayog'ochning turli ko'rinishi. *Gujumlik* – shunday ko'p daraxtlar o'sadigan joy. Gujum daraxti Xorazm viloyati va Buxoro viloyatining Xorazm bilan chegaradosh Olot va Qorako'l tumanlarida va Qoraqalpog'istonda o'sadigan qattiq daraxt, uni ko'pincha qayrag'och daraxti deb atashadi, aslida qayrag'och daraxt emas, u dumaloq shaklda bo'lib, ko'p shoxli va soya, salqin beradigan o'ziga xos o'simlik. Ushbu qishloqda shunday daraxtlar ko'p bo'lgani uchun qishloq shu tarzda atalgan.

GUJUMSOY – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim "*gujum*" va "*soy*" so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

"*Gujum*" o'simlik nomi (fitonim) bo'lib, sada qayrag'och ma'nosini bildiradi [O'TIL. 5, 1, 516]. Biroq Xorazmdagi "*Gujum*" daraxti nazarda tutilgan bo'lsa, u aynan sada qayrag'och emasligini ham ta'kidlash mumkin, chunki gujum boshqa, sada qayrag'och boshqadir, hatto o'xshashlik nuqtayi nazaridan ham ularni yaqinlashtirish mumkin emas, faqatgina

qattiqlik jihatidan yaqinlashtirish mumkin.

"*Soy*" so'zi esa umumturkiy bo'lib, "*ikki adir yoki tog' oralig'idagi, ko'pincha oqar suvlar harakati natijasida hosil bo'lgan pastlik joy, suv yo'li, vodi*" ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 5, 3, 545].

Shunday ekan, bu mikrotoponimni "gujum daraxtlari ko'p o'sadigan soy bo'yidagi qishloq" deb izohlasa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

GULBAHOR – qishloq. Sirdaryo viloyatining Xovos tumanidagi shaharcha, qishloq va mahalla nomi. *Gul* va *bahor* so'zlarining qo'shilishidan hosil qilingan bo'lib, apellyativning birinchi qismi *Gul* forscha so'z hisoblanadi va u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da: "Chechak" ma'nosini (O'TIL. 2022. I, 517) bildirsa, bahor so'zi esa xuddi shu lug'atda shunday izohlanadi: "Yilning to'rt faslidan biri, ko'klam (asl ma'noda), quvonch, shodlik, baxt, sevgi, muhabbat, umid (ko'chma ma'nolarda)".

Aslida, mazkur toponim ham mustaqillik davri mahsuli sanaladi.

GULBOG' – mahalla. Sirdaryo viloyatining Boyovut tumanidagi mahalla nomi. *Gul* va *bog'* so'zlarining qo'shilishidan tashkil topgan bo'lib, u gul ekilgan bog', guliston, saylgoh yer kabi ma'nolarni ifodalaydi. Mazkur toponim 100 yillik tarixga egadir.

Shunday nomdagi toponimlar respublikamizning Toshkent, Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida ham uchraydi.

GULBULOQ – mahalla va qabriston. Sirdaryo viloyatining Sayxunobod tumanidagi mahalla va qabriston nomi. Mazkur *Gulbuloq* toponimi *Gul* va *buloq* soʻzlarining qoʻshilmasidan hosil qilingan.

“Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da: buloq soʻzi “Yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan, chashma” deb qayd etiladi (OʻTIL. 2022 I, 517).

GULIOB – qishloq. Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanidagi qishloq nomi boʻlib, **Gulio** (**gulob**) – “atirgul suvi; atirgul guli bargidan ishlangan suv” maʼnolarini anglatadi.

GULIRAYHON – mahalla. Xorazm viloyatining Xiva shahridagi mahalla nomi. Xiva shahri Yangiobod (Qosmaobod) shaharchasida 1977-yilda tashkil topgan. Boʻz yerlardan unumli foydalanish maqsadida zich aholini koʻchirish uchun qabul qilingan qarorga muvofiq, yangi mahalla tashkil qilingan va obod boʻlishi, gullab-yashnashi uchun mazkur mahallaga *Gulirayhon* deb nom berilgan.

GULISTON – tuman. Sirdaryo viloyatidagi maʼmuriy-hududiy birlik. 1961-yildan boshlab tuman shu nom bilan atalgan. 1963-yili Sirdaryo viloyati tashkil qilingandan soʻng, Guliston shahri viloyatning maʼmuriy, iqtisodiy va madaniy markaziga aylandi. Mirzachoʻlning janubi-sharqida, Doʻstlik kanali sohilida joylashgan.

1895-yilda yangi qurilayotgan Samarqand – Toshkent temir yoʻli yoqasida, hozirgi Guliston shahri oʻrnida dastlabki uylar qad koʻtargan. Keyinchalik hozirgi shahar oʻrnida Duxovskiy va Spasskiy nomli ikkita qishloq paydo boʻlgan. Bu ikkita qishloqning birlashishi natijasida vujudga kelgan shahar Mirzachoʻl deb atalgan. 1961-yili shaharga maʼmuriy-rasmiy tarzda Guliston nomi berilgan. Mirzachoʻl oʻzlashtirilishi bilan asrlar davomida qaqrab yotgan choʻl bogʻ-rogʻ va ekinzorlarga aylantirildi.

Guliston nomi *Gul* va forscha – *iston* (egallovchi maʼnosini bildiruvchi qoʻshimcha) komponentlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan. Yashnagan, obod yer, bogʻ-boʻstonlar makoni boʻlgan oʻlka¹. Guliston nomi asrlar davomida qaqrab yotgan Mirzachoʻlni bogʻ-rogʻ va ekinzorlarga aylantirishi va oʻzlashtirilishi sababli berilgan.

Gul soʻzi joy nomlari tarkibida koʻp uchraydi va toponimlar yasashda ancha faol qoʻshimcha hisoblanadi. Choʻl, dasht yoki umuman oʻzlashtirilmagan joyda tashkil qilingan obod, yashnagan, bogʻ-rogʻlari koʻp joy – Guliston. Oʻtgan asrda bu nom yangidan oʻzlashtirilgan joylarda tashkil etilgan aholi punktlariga koʻp marotaba berildi. Hozirda *Guliston*, *Boʻston* kabi nomlarni respublikamizning barcha mintaqalarida uchratish mumkin.

Joyning obodlik belgisi boʻlgan *guliston* soʻzi geografik obyektlar-

¹ Oʻzbek tilining izohli lugʻati. – B. 519. Oʻzbekiston joy nomlarining izohli lugʻati. Birinchi nashr. – Toshkent, 2022. – B. 134.

ni nomlash qonuniyatlari talabiga to'la javob berganligi sababli atoqli otga aylangan. XX asrning 60-yillari Sirdaryo viloyati hududida kanallar, zovurlar qazilib, cho'l o'zlashtirildi, ekin maydonlariga aylantirildi. Viloyatning tekislik qismida irrigatsiya inshootlari qurildi, paxtazor, bog' va tokzorlar barpo qilindi.

Shunday ekan, bu mikrotoponimni "gujum daraxtlari ko'p o'sadigan soy bo'yidagi qishloq" deb izohlasa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Guliston tumani ma'muriy markazi – Dehqonobod shaharchasi (1992-yildan). Dehqonobodda dastlab 1886-yili Rossiyaning Poltava, Tver guberniyalaridan podsho hukumati tomonidan ko'chirib keltirilgan rossiyaliklar yashagan. 1887-yildan boshlab aholi punkti *Romanovsk* (Rossiyada hukmronlik qilgan Romanovlar oilasi sharafiga) deb atalgan. Hududda sho'rolar hokimiyati o'rnatilganidan so'ng 1923-yili shaharchaga *Krestyansk* nomi berilgan. Bu nom 1992-yilgacha amalda bo'lgan va o'sha yili shaharcha nomi rasmiy-ma'muriy tarzda *Dehqonobod* deb o'zgartirilgan.

GULKORON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo'lib, u forscha *gulkor* – "gul yetishtiruvchi", -on affiksi esa ko'plik hosil qiluvchi qo'shimcha hisoblanib, *Gulkoron* – "gul yetishtiruvchilar qishlog'i" ma'nosini ifodalaydi.

GULOBOD – aholi punkti. Sirdaryo viloyatining Guliston tumanidagi

aholi punkti nomi. **Gul** so'ziga -obod o'rin-joy ot yasovchi affiksini qo'shish orqali hosil qilingan bo'lib, u gul eki- lib, obod bo'lgan yer kabi ma'noni bildiradi.

Shunday nomdagi toponimlar respublikamizning Xorazm, Jizzax, Buxoro, Namangan va Andijon viloyatlarida ham uchraydi.

GULOBİYON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. *Gulob* – "atirgul suvi; atirgul guli bargidan ishlangan suv" ma'nosini anglatib, *Gulobiyon* – "atirgul bargidan suv ishlash bo'yicha ustalar" ma'nosida bo'lishi mumkin.

GULRABOT – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2014-yilga qadar *Tatar* deb atalgan.

Mahalliy aholi toponimga asos bo'lgan *tatar* so'zini millat nomi sifatida bilib, joy nomini "*Tatar millatiga mansub aholi yashaydigan joy*" deb izohlashadi. Ammo o'zbek xalqi tarkibida *Tatar* urug'i mavjudligi qayd etilgan.

Demak, *tatar* – urug' nomi, etnonim. Shu urug' vakillari yashaydigan joy ham.

Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Gulrabot* deb o'zgartirilgan. Nom *gul* va *rabot* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Apellyativning birinchi komponenti – *gul* so'zi ziynat uchun ekiladigan yoki o'zi o'sadigan gulli o'simliklar, chechaklar ma'nosini anglatib, uning ikkinchi komponenti – *rabot* so'ziga "O'zbek tilining izohli

lug'ati"da (1981) quyidagicha izoh berilgan:

1. Mustahkamlangan qo'rg'onlarda soqchilar turadigan joy yoki istehkom, qo'rg'on.

2. Savdo yo'llaridagi mustahkamlangan manzil, karvonsaroy.

3. Shahardan chetroqdagi turarjoy.

Akademik V.V.Bartoldning ma'lumotlariga qaraganda, musulmon dunyosining chegaraga yaqin boshqa o'lkalaridagi kabi Turkistonda ham diniy urush – g'azovot uchun devor va g'ovlardan tashqari *ribotlar* (to'g'ri talaffuzi shunday) yoki *rabotlar* quriganlar (buni Turkistondagi *rabod* so'zi bilan adashtirmaslik kerak, – deydi V.V.Bartold), – u o'z fikrini davom ettirib yozadi, – *rabot* so'zining ma'nosi "*ot bog'lanadigan joy*" demakdir, *rabot* muqaddas, ya'ni diniy urush uchun kurashadigan g'oziy'larga mo'ljallab qurilgan. G'oziy'lar rabotda dushmanlar bilan yuzma-yuz yashab, ularning hiyla-nayranglari, hujumlarini bartaraf qilib turganlar. Ribotlar (*rabotlar*) otliq askarlar dastalari uchun kazarma rolini bajargan.

Bundan tashqari, Markaziy Osiyoda *rabod* yoki *rabaz* termini ham bo'lgan. Tarixchi A.A. Semyonovning yozishicha, shaharga tutash shahar-mahallalar *rabaz* deb yuritilgan. Shunday qilib, dastlab *rabaz* deganda ichki shaharni emas, balki shahar atrofidagi devor hamda shaharga tutash qishloq-mahallalar tushunilgan. Keyinchalik bu ikki termin bir-biriga qo'shilib, *karvonsaroy* ham *rabot* yoki *rabod* deb ataladigan bo'ldi.

Buning sababi deb yozadi V.V.Bartold, – istilochilar qurgan rabotlar bu yerda oldindan mavjud bo'lgan g'aribxonalar va ibodatxonalarga juda o'xshab ketar edi. Shuning uchun ham bunday tayyor binolar *rabotlariga* moslashtirilgan. Buning ustiga, rabot qurish ham masjid solish kabi savob ish hisoblangan. Bu so'zlarning yaqinligini shundan ham bilsa bo'ladi, Buxoro yaqinida yashab o'tgan Jo'ybor shayxlari (xo'jalari)ning arxivlarida (XV–XVI asrlar) bu terminlar deyarli bir-biridan farq qilmagan: *rabaz* – og'ilxona, hovli joy; *rabot* – qo'rg'on, qo'ra.

A.R.Muhammadjonov *rabot*, *ravot* so'zini sug'dcha deb hisoblaydi: *ro(x)* – "yo'l", *bat* (*bata*, *vata*) – "manzil, mazgil" va Buyuk Ipak yo'li bo'ylab qurilgan ko'pdan-ko'p bekatlar ana shu termin bilan atalgan, deydi.

Bundan tashqari, yag'nobshunos olim A.L.Xromov "*yaylov sifatida foydalaniladigan sero't adir, joy*" ma'nosida *ravad* (*ravod*) so'zi borligini aytadi va uni qadimgi eroniy *ravati*, yag'nobcha *rowut*, xorazmcha *rwun* ("yer", "joy") so'zlari bilan bog'laydi. Demak, **Gulrabot** – "*gulli qo'rg'on*" ma'nosidadir.

GULTEPA – qishloq. Andijon viloyatining Asaka va Toshkent viloyatining Piskent tumanlaridagi qishloqlar nomlari. *Gultepa* – "tepalik – gulzor" degan ma'noni anglatadi.

GULXONASOY – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumandagi qishloq nomi. Toponim "**gul**",

"xona" va "soy" so'zlarining qo'shishidan tashkil topgan.

"**Gul**" so'zi forscha bo'lib, "*chechak, atirgul, umuman ziynat uchun ekiladigan yoki tabiiy, o'zi o'sadigan gulli o'simliklar*" ma'nosini bildiradi [O'TIL. 1, 516].

"**Xona**" so'zi ham forscha bo'lib, "*uy, turarjoy, bino, bo'lma*" ma'nolarini ifodalaydi [O'TIL. 4, 410].

"**Soy**" so'zi esa umumturkiy bo'lib, "*ikki adir yoki tog' oralig'idagi, ko'pincha oqar suvlar harakati natijasida hosil bo'lgan pastlik joy, suv yo'li, vodiy*" ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 5, 3, 545].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, xulosa qilishimiz mumkinki, "*turli xil gullar o'sadigan maskanda istiqomat qiladigan aholi punkti*" nomi ma'nosini ifodalaydi.

GULZOR – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Guliston* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Gulzor* deb o'zgartirilgan.

Xalq etimologiyasiga ko'ra, qishloq gulzorlari ko'p bo'lganligi sababli shunday nomlangan. Uning tarkibi ikki komponent: *gul* so'zi va *-zor* so'z yasovchi qo'shimchalarining qo'shishidan hosil bo'lgan. *Gul* – ziynat uchun ekiladigan yoki o'zi o'sadigan gulli o'simliklar, chechaklar.

Demak, *Gulzor* – "*gullar bilan ishg'ol etilgan yer*", "*gulshan*", "*chamanzor*", "*gul ekilgan obod joy*" degan ma'nolarni anglatadi. Shuningdek, Xorazm viloyatining Bog'ot va Qo'shko'pir tumanlaridagi mahalla nomlaridan biri

ham shunday nomlangan. Mazkur "*Gulzor*" termini "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "*gul bilan qoplangan maydon; gul ekilgan yer, chamanzor, gulshan*" ma'nolarida qayd etiladi (O'zbek tilining izohli lug'ati, I jild, 519-bet).

GULG'UNCHA – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur toponim mustaqillik yillarida atalgan nom bo'lib, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagi ma'nolarda izohlanadi: "*Gulning g'unchasi, ochilmagan gul*" (O'zbek tilining izohli lug'ati, I jild, 522-bet).

GULSHAN – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan va Bog'ot tumanlaridagi mahallalar nomlari. Mazkur termin "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "*gul bilan qoplangan, gulzor, chamanzor*" ma'nolarini ifodalovchi forsiy so'z asosida hosil qilingan joy nomidir. Aynan shunday nomli toponimlar Farg'ona viloyatidagi qishloq va mahallalar nomlarida ham uchrashini qayd etish lozim.

GULCHAMBAR – aholi punkti. Sirdaryo viloyatining Oqoltin tumandagi aholi punkti nomi. Mazkur nom "O'zbek tilining izohli lug'ati"da – "*gul forscha so'z bo'lib, chechak*" tarzida izohlanadi. (O'TIL. I, 517). *Gul* va *chambar* so'zlari qo'shilmasidan hosil bo'lgan.

Demak, *Gulchambar* nomi "*hamma tomon gullarga burkangan joy, maskan*" ma'nosini bildiradi.

GUM – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponimdagi

"gum" forscha so'z bo'lib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da *"g'oyib, pinhon, daryo yoki ko'lining chuqur joyi; chuqur"* tarzida izohlanadi [O'TIL. 5, 1, 522].

Professor B.O'rinboyev mazkur mikrotoponimni *"suv havzasining gum bo'lgan joyiga yaqin o'rinda barpo etilgan yashash maskani, qishloq"*, –deb izohlaydi [B.O'rinboyev, 55].

GUMBAZ – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanidagi qishloq nomi. Zarafshon vodiysida yashaydigan Qoraqipchoqlarning bir urug'i Gumbaz deb yuritilgan va qadimdan Pastdarg'om tumanida yashab kelgan (Shaniyazov, 1974:123). Shuningdek, qubbali bino gumbaz deyilgan, shu bilan birga, toza suv saqlanadigan sardobalar ustida ham pishgan g'ishtdan gumbazi bo'lgani uchun qisqagina gumbaz deb atalgan.

Bundan tashqari, respublika tuzilmalaridagi aholi punktlari nomlari ham shunday nomlanib, *Gumbaz* – Markaziy Osiyo me'morchiligining ajralmas qismi (К. Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 123).

GUMBAYXONA – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Uch komponentli mikrooykonim.

"Gum" forscha *"g'oyib, pinhon; daryo yoki ko'lining chuqur joyi; chuqur"* [O'TIL. 1, 680].

"Bay" esa arabcha so'z bo'lib *"savdolashish, sotish, kelishish, savdo muam-molarida, ishga yollash va yollanishda*

har ikki tomonning o'zaro kelishuvi" ma'nosini bildiradi [O'TIL. 1, 680].

"Xona" tarixan mustaqil leksik birlik bo'lib, vaqt o'tishi bilan affiks-ga yaqinlashib, o'z lug'aviy ma'nosini muayyan darajada yo'qotgan leksemalar (- *bog'*, - *obod*, - *diz*, - *kent*, - *band*, - *xona*, - *mitan*) – topoleksemalar safi-ga kiradi.

Yuqoridagilardan anglashiladiki, *"qishloq hududidan uzoqroda pinhona uchrasuv joyi belgilangan maskan"* ma'nosi ifodalanadi.

GUMBULOQ – qishloq va buloq. Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanidagi qishloq va Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi buloq nomi. Gidronimining birinchi komponenti

"Gum" forscha *"g'oyib, pinhon"* semasini ifoda etadi. Mahalliy so'zlashuvda esa **"gum"** suvlikning chuqur joylarini anglatadi. geografik termin sanalgan **"buloq"** esa *"yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma"* ma'nosini bildiradi [O'TIL. 1, 371].

Yuqorida keltirilgan ma'lumotlardan ushbu gidronimni *"chuqur, suvi tugamaydigan buloq"* deb izohlash mumkin. Gidronim ikki o'zakli *sifat+ot* shakliga ega.

GUMKON – qishloq va mahalla. Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahri va tumanlaridagi mahalla, qadimiy qishloq nomlaridan biri. Ayrim kishilar *gung* (qulog'i kar bo'lganligi sababli eshitmaydigan va so'zlash iqtidoriga ega bo'lmagan kishi) va *-on*

(ko'plik ma'nosidagi) qo'shimcha asosida izohlashga moyillik bildiradilar.

Nomning qadimiy shakli: *gum+kom* (forscha). Eroniy tillarda **gum** – “chuqur, teran, yer sathidan ancha past” va **kom** – “oqar suv, anhor, kanal” ma'nosini ifodalaydi.

O'tmishda Jayhun daryosining sharqidan Qarshi tumanining Fayzobod qishlog'i tomon Jo'ybor arig'i (keyingi vaqtlarda bu ariqni *Javharariq* deb atashgan)dan Kat va Gungon qishloqlariga ariq o'tgan. Shu ariqni *Gumkom*→*Gunkom* deb atashgan.

Dastlab ariq nomi bo'lgan. Ariq ko'milib ketgach, shu ariq bo'yidagi qishloqqa nom bo'lib qolgan.

GUMSOY – qishloq. Jizzax viloyatining G'allaorol tumanidagi qishloq nomi. “**Gum**” forschada “*g'oyib, pinhon*” semasini ifoda etadi.

Geografik termin “*soy*” esa “*ikki adir yoki tog' oralig'idagi, ko'pincha oqar suvlar harakati va boshqalar natijasida hosil bo'lgan pastlik joy, suv yo'li; shunday vodiya, pastlikda doimiy yoki mavsumiy oqadigan kichik daryo, ariq, irmoq*” [O'TIL. 3, 545].

Demak, ushbu potamonimni “*chuqurlikdagi kichik daryo*” sifatida izohlash mumkin.

GUNGON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim tojikcha bo'lib, “*gunglar, soqovlar*” demakdir. (laqab)¹. Prof. T.Nafasov nomning qadimiy shakli: **gum+kom (f-t)** eroniy tillarda

gum – “chuqur, teran, yer sathidan ancha past” ma'nosida bo'lsa, **kom** esa – “*oqar suv, anhor, kanal*”.

Demak, **Gungon**→**Gumkom**, ya'ni “*chuqurdagi, past joydan oqib o'tuvchi ariq*”² tarzida sharhlagan.

GURGULI – qishloq. Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi bo'lib, Loqay qabilasi bo'limining Gurguru urug'i etnonimini aks ettirishidir (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории. С. 101).

GURGUTSOY – ariq. Oqqopchi-g'ayning o'ng irmog'i, Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani. Shevalarda adabiy tildagi *gugurt o'rniga gurgut* talaffuz qilishadi. Shu sababli mazkur nom shunday atalgan bo'lishi mumkin.

GURLAN – tuman. Xorazm viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududi Amudaryoning chap sohilida joylashgan, relyefi biroz past-baland tekisliklardan iborat. S.Qorayev tuman nomining kelib chiqishini gurlan etnik guruh nomi bilan bog'liq deb hisoblaydi. Olimning fikricha, ushbu hududda Gurlan degan kichkina urug' bo'lgan.

Z.Do'simovning yozishicha, Xorazmda yashovchi aholi o'zlarining urug' va qabila bo'linishlarini unutgan bo'lsalar ham etnik nomlar asosida vujudga kelgan toponimlar viloyat toponimiyasining anchagina qismini tashkil etadi. Chunki ushbu hudud qadimdanoq turli etnik guruhlarining

¹ Qorayev S. Ko'rsatilgan asar. -B.44.

² Nafasov T. Qashqadaryo qishloqnomasi. -T: Muharrir. 2009. -B. 84.

to'qnashish, doimiy yashash manzili va aralashish joyi bo'lgan.

Taniqli nomshunos olim *Gurlan* nomining paydo bo'lishini Xorazm toponimiyasining turkiy-mo'g'ul davri bilan bog'liq, deb hisoblaydi. Mo'g'ul tiliga xos so'zlar Xorazmning shimoliy qismida ancha sermahsul. *Gurlan* tumani Xorazm viloyatining shimolida joylashganini inobatga olsak, farazni haqiqatga ancha yaqinligi ayon bo'ladi. Xorazmning janubida urug', qabila nomlari, ya'ni etnotoponimlar ko'proq bo'lsa, uning shimoliy qismida ijtimoiy-iqtisodiy omillar ta'sirida shakllangan joy nomlari ko'proq uchraydi.

Z.Do'simovning ta'kidlashicha, Shimoliy Xorazmdagi *Gurlan* toponimi mo'g'ul tiliga aloqadordir. Buni toponim etimologiyasini kuzatish jarayonida yaqqol ko'rish mumkin. *Gurlan* asli *Ko'rlang* bo'lgan deb izohlaydi mahalliy aholi. Darhaqiqat, bu so'z uning dastlabki shakliga yaqindir. Hozirgi mo'g'ul tilida *hovli*, *bog'* ma'nosidagi "*xurelen*" so'zi mavjud. E'tiborli tomoni shuki, bu so'z o'zining semantik taraqqiyotida qator bosqichlarni bosib o'tgan va ma'no-mazmuni qisman o'zgartirgan. Shunday qilib, *Kuralan* yoki *Gurlan* toponimining eng so'nggi ma'nosi "*to'xtash joyi*". Bir nechta ovullarning birikuvi, to'xtash joyi – *Gurlan*.

Ushbu toponimning kelib chiqishi haqidagi quyidagi qarashlar haqiqatga yaqinroqdir: ayrim manbalarda mo'g'ulcha *Xurelen*, *Kuren*

(qo'ra, atrofi o'ralgan qishloq) deyiladi (*Дўсимов З., Эгамов Х. Жой номларининг қисқача изоҳли лугати, –Т., 1977. 45–46-бетлар*). *Ba'zilari mo'g'ulcha kuriygen (to'xtash joyi) so'zidan kelib chiqqan.*

Ma'lumki, har qanday nomda qandaydir ma'no – tarixiy, lisoniy ma'lumotlar yashiringan. Chunki nomlar ma'lum bir tarixiy davrda yaratilgan va ularda tarixiy voqea-hodisalar muhrlanib qolgan. Aksariyat hollarda aholi maskanlariga, qishloqlarga nom o'zgalari tomonidan berilgan. Bu nomshunoslikning o'ziga xos qoidalaridan biridir. Aholi maskanini yaratuvchi bilan nomlovchi jamoa munosabati bu jarayonda muhim omil sanaladi. Tuman ma'muriy markazi – *Gurlan* shaharchasi (1992-yildan).

GURLANBET – Xorazm viloyatining Yangibozor tumanidagi joy nomi. Mazkur toponim *Gurlan* va *bet* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Apellyativning birinchi qismi *Gurlan* toponimining etimologiyasi va leksik xususiyatlari haqida lug'atimizning *Gurlan* nomi izohlangan sahifadan bilib olishimiz mumkin.

Ushbu nomning ikkinchi qismi *bet* so'zi indikator sanaladi va mazkur so'z Xorazm shevalari leksikasida hozir ham mavjud bo'lib, quyidagi ma'nolarni ifodalaydi: 1) *tomon, taraf*; 2) *varaq*; 3) *yuz, aft, bashara*. Geografik termin sifatida "*adir, qir, tog' oldi tepaliklaridagi tekis yoki salgina qiya yon bag'ir va yuzalar*"ni anglatadi.

Mazkur **bet** so'zi Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida keng tarqalgan. Indikator sifatida bir qator turkiy tillarda mavjud. Jumladan, qirg'iz tilida *"tog'ning quyi qismini, uning bir tomonini"* anglatadi. Qadimgi turkiy tilda, aynan *"yuz, aft-bashara"* ma'nosini bildirgan (DTS). K.Konkashbayevning xabar berishicha, qozoq tilida **betkey** (-key affiksi orqali yasalgan) shakli uchraydi va *"tomon, tog'ning yassi qismi"* ma'nosini anglatgan.

Darhaqiqat, -key affiksi **terskey**, **kungey** so'zlarini hosil qilgan. **Kungey** *"tomon, tog'ning quyoshga qaragan tomoni, janub"* ma'nosini bildiradi. Bu so'zning antonimi sifatida **terskey** so'zi mavjud bo'lib, *"quyoshga teskari tomon, orqa tomon"* ma'nosini anglatadi.

Kunbotish va **kuntug'ish** so'zlari ham *"g'arb va sharq"* tomonlarni bildiradi. Umuman, **bet** indikator *Tashlybet*, *Kunbet* (Dog'iston), *Gyllanbet* (Xorazm) kabi ko'plab toponimlar tarkibida ishtirok qilgan.

Demak, **Gurlanbet** toponimi *"Gurlan tomondan, gurlanlik"* ma'nosini anglatadi (Bu haqda qarang: O'Rajapov. Toponimik indikatorlarning funksional-semantik xususiyatlari. Filol. fanl. nomz. dissert-si avtoref. – Toshkent, 2009.).

GURLAN-URGANJI – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq nomlaridan biri. **Urganji** (Urganch – Gurganj shahar nomidan) – ayrim tarixchilarning tasdiqlashicha, xorazmlik o'zbeklar; boshqa bir

tarixchilarning ta'kidlashicha, urganji – u yerdan kelgan xorazmliklar emas, XVIII asrning oxirida Urganchni tark etib, Buxoro va boshqa joylarga joylashishgan; yana boshqa ma'lumotlarga ko'ra, urganji – hunarmand ustalar avlodlari, Chingizxon tomonidan Xorazmning tor-mor qilinishidan so'ng Buxoroga olib kelishgan (A.D.Гребенкин. Узбеки. Сборник "Русский Туркестан", вып. 2, –М., 1872). Gurlan – Xorazm o'zbeklari urug'larining nomlaridan biri.

GURTAK – qishloq. Surxondaryo viloyatining Sherobod tumanidagi qishloq nomi. *Gurdak* (gurtak) – do'rman qabilalarining to'rt bo'limlaridan biri hisoblanadi (B.X.Кармышева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М., 1976. С. 107).

GURUNCHMOZOR – qishloq. Andijon viloyatining Jalaquduq tumanidagi qishloq nomi. Aynan kelib chiqishi *"gurunch mozori"*. Aniqrog'i, **Qulijmazor** – shu nom bilan qishloq XII asrdan boshlab mashhur (A.K. Писарчик. Некоторые данные по исторической топографии городов Ферганы. Сборник статей, посвященных искусству таджикского народа. – Сталинабад, 1956. С. 171–172).

GUVALAK – shaharcha. Qashqadaryo viloyatining Koson tumanidagi shaharcha (2009) nomi bo'lib, umumturkiy etnonimlar sirasiga mansub hisoblanadi.

Tatariston Respublikasida Go'balak urug'i, Go'balak tumani mavjud.

Boshqird xalqining ham shu nomdagi urug'i borligi ma'lum.

Qashqadaryo mang'itlarining oq-mang'it bo'limida *guvalak/go'balak* urug'i mavjud. Bu urug'ning *gaulak* talaffuzi ham bor (O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1. – T., 2002). Go'balak tuja urug'i qo'ng'irotlar vaxtamg'ali bo'limining Chanchiqli urug'i tarkibidagi tujalarga tegishlidir (Б.Х. Кармышева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. –М., 1976. – С. 90). XII–XIV asrlar qipchoq turkiy tillarida *ko'balak – itning bir turi* (At-tuhfatuz zakiyatu fillug'atit turkiya. – T., 1968. – B. 219). *Guvalak/gubalak/go'balak* – totem, muqaddas sanalgan mavjudot (hayvon). Totem→urug' nomi→shaharcha nomi. Demak, aholining etnik tarkibi asosida shaharcha shunday nomlangan.

GUZAR – qishloq. Navoiy viloyatining Nurota va Buxoro viloyatining Kogon tumanlaridagi qishloqlar nomi. **Guzar** so'zi tojikcha bo'lib, "*guzashtand – o'tmoq*" fe'lining hozirgi zamon shaklidir.

Aholi turarjoy nomlari tarkibida mazkur so'z mahalla ma'nosini ifoda etadi. Hozir, ko'pincha, **guzar** deyilganda, mahallaning markazi do'kon, choyxona va shunga o'xshash boshqa ijtimoiy obyektlar bo'lgan obod joy tushuniladi.

S.Qorayev Qashqadaryo viloyati Kitob tumanida **Guzargo** nomli topnim mavjudligini, uning tog'lik joyda

ekanligi hamda u "*kechik, darband*" ma'nosida ekanligini qayd qilgan¹.

Biroq "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "*mahalla, obod, serqatnov, gavjum joy*" [O'TIL.1, 516] degan ma'nolarni izohlashi qayd etiladi.

Shunga asosan **Guzar** nomlari "*obod, serqatnov, gavjum joy, maskan*" ma'nosini ifodalaydi. **Guzar** so'zi ishtirokidagi joy nomlari respublikamizning ko'pgina hududlarida uchraydi. **Leksik jihatdan esa bir o'zakli ot shakliga xosdir.**

GUZARGO – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi qishloq nomi bo'lib, u forscha *guzargoh* – "*o'tish yo'li, dovon*" ma'nosini ifodalaydi.

GUZARXONA – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. **Guzar** – *shahardagi, ko'chadagi jonli joy*, Buxoro shahrida esa – daha, mahallalar nomlari **Guzar** deb yuritiladi. Demak, **Guzarxona** – "*bir necha guzarlar joylashgan yer*" ma'nosini anglatadi.

GO'JAXO'R – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomi. **Go'ja** – *jo'xori yoki bug'doydan tozalab tayyorlangan osh; go'jaxo'r – shunday oshni yoqtiruvchi yoki tayyorlovchi* (qishloq aholisining laqabi) *kasb egasidir.*

GO'RI AMIR – mahalla. Samarqand viloyatining Samarqand shahridagi mahalla nomi. Mazkur mahalla XVI asr oxiri, ya'ni 1405-yili qurilgan me'moriy yodgorlik sanaladi.

¹ Qorayev S. Ko'rsatilgan asar. –B. 44.

Ayni paytda, Amir Temur maqbarasi nomi bilan yuritiladigan me'moriy yodgorlik hisoblanadi.

GO'RIARAB – qishloq. Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo'lib, forscha *go'r* – “qabr”; *go'riarab* – “arabning qabri” ma'nosini ifodalaydi.

GO'RIMIRON – qishloq. Namangan viloyatining Chust tumanidagi qishloq nomi. Forscha “*hukmdorlar qabri*” (*go'r* – qabr, *mir* – hukmdor, *-gon* – ko'plikni ko'rsatuvchi qo'shimcha) ma'nosini anglatadi.

GO'RKOV – qishloq. Samarqand viloyatining Darg'om kanali bo'yidagi qishloq nomi. Hozirgi Miyonkov qishlog'i o'rnida bo'lgan (Вяткин, 1902: 45). **Go'rkov** – “*qabr qazuvchi*” ma'nosini ifodalaydi.

GO'RTEPA – qishloq. Jizzax viloyatining Zomin tumanidagi qishloq nomi. *Go'rtepa* – “*tepalikda joylashgan qabriston*” ma'nosini ifodalaydi.

GO'RXONASOY – ariq. Beklarsaroyining o'ng irmog'i (Navoiy viloyati Nurota tumani). **Go'rxona** – “*qabr*”;

“*qasr*”, “*maqbara*” ma'nolarini anglatadi.

Mazkur so'z o'zbek adabiy tilida qayd etilmagan, ammo shevalarda, shuningdek, tarixiy manbalarda, shu jumladan, “Boburnoma” asarida ham uchraydi.

GO'SPANDJALLOB – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomlaridan biri bo'lib, forscha **go'sfand** – “*qo'y, qo'chqor*” va **jallob** – “*savdogar*” ma'nolarini anglatadi.

Demak, **Go'sfandjallob** – “*qo'y savdosi bilan shug'ullanadigan qishloq*” ma'nosidadir.

GO'SHSOY – qishloq va soy. Toshkent viloyatidagi Qurama tizmasining shimoliy-sharqiy qismida Ohangaron daryosiga quyiluvchi soy va qishloq nomi.

Ma'muriy jihatdan Ohangaron tumanidagi “Susam” QFY hududiga kiradi. Forscha “*jo'sha*” – qizil tuproq (kalin) + “soy” qo'shma so'zining qurama shevasidagi fonetik buzilgan shakli. Qattiq jala yoqqan kunlarida bu soyda hozir ham qizg'ish rang bo'tana oqadi.

HAKKA – qishloq. Andijon viloyatining Marhamat tumanidagi qishloq nomi. Fargʻonadagi oʻzbeklarning turk urugʻining bir tarmogʻi *hakka* deb nomlangan.

HALVOGARON – qishloq. Buxoro viloyati. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Mirzolar* deb atalgan. 2006-yil 27-dekabrda *Halvogaron* deb oʻzgartirilgan. Toponimning asosini tashkil qiluvchi *halvo* soʻzi shirinlikning nomi (aslida *holva*). Buxoroda qadimdan *halvo* nomli shirinlik tayyorlanadi. Shunday shirinliklarni pishiruvchi kishi – *holvagar*.

Forscha-tojikcha *Halvogaron* – “*holva pishiruvchilar yashaydigan joy*” degan maʼnoni bildiradi. Avvallari mahalliy aholining asosiy qismi holvapazlik bilan shugʻullangan. Shu sababli aholining kasb-kori qishloq nomiga asos boʻlgan.

HAMZA – Fargʻona viloyati Oltiariq tumanidagi shahar va koʻplab aholi maskanlariga qoʻyilgan nom. Oʻzbek yozuvchisi, kompozitor, rejissyor, jamoat arbobi Hamza Hakimzoda Niyoziy sharafiga shunday atalgan. Tojikcha *Niyoz* – *yolvorib, tilab olingan farzandga* qoʻyiladigan ism. Viloyatda

Haydar (*arslon, kuchli, baquvvat*), **Hakim** (*dono, bilimdon, tabib*), **Hamid** (*maqtashga arzigulik*), **Hasan** (*chiroyli, goʻzal*) kabi kishilar ismlariga qoʻshimchalar qoʻshish bilan yoki alohida holda joy nomlari yasalgan.

HAQDIZA – qishloq. Hozirgi *Boʻtanach* qishlogʻining eski nomi. Tortuvli qishlogʻining sharq tomonida joylashgan. O.D. Chexovich fikricha, Haqdiza keyinchalik *Boʻtatoj* va *Qiyot* qishloqlariga boʻlingan.

HAQIQAT – qishloq. Sirdaryo viloyatining Sirdaryo tumanidagi qishloq va Mirzaobod tumanidagi mahalla nomi. **Haqiqat** arabcha soʻz boʻlib, u “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da quyidagicha izohlanadi: “Chin, rost; asl, haqqoniy” (OʻTIL. 2022, V, 521).

Shunday qilib, **Haqiqat** toponimi chindan ham bor, chindah boʻlgan; asl, haqqoniy maʼnolarini bildiradi.

HASAN BOBO – qishloq. Samarqand viloyatining Qoʻshrabot tumanidagi qishloq nomi. Apellyativning birinchi komponenti “*Hasan*” arabcha soʻz boʻlib, uning “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da “*husn sohibi, goʻzal, zebo; Muhammadning katta nabirasi nomi*” maʼnolari qayd etiladi [OʻTIL. 5, 513].

B.O'rinboyevning fikricha, bu qishloq nomi dastlab kishi nomi bilan atalib, antropotoponim sifatida shakllangan, keyinchalik bu qishloq nomi ham ilohiyashtirilib, Hasanbobo toponimi nekrotoponimga aylangan [B.O'rinboyev, 280].

Ushbu nekronim ikki o'zakli ot+ot strukturasiga egadir.

HASANBOY – qishloq va mahalla. Toshkent shahrining Yunusobod tumanidagi mahalla va Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomlari. Mazkur mikro-antropooykonim **"boy"** leksemasi shaxs ismiga qo'shilib erkalash, ulug'lash, hurmatlash ma'nolarini ifodalaydi.

Hasanboy ismli shaxs tomonidan o'zlashtirilgan makon nomi. Ikki o'zakli ot+ot strukturasiga ega. Bu tipdagi mikro-antropooykonimlar ko'p uchraydi. *Qo'ng'irboy, Do'stboy, Erkinboy* kabilar.

HAVOTOG' – aholi punkti. Sirdaryo viloyatining Sardoba tumanidagi aholi punkti nomi. Mazkur nom **havo** va **tog'** so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan toponim. **Havo** arabcha so'z bo'lib, atmosfera, havo; iqlim; shamol; ob-havo kabi ma'nolarni anglatadi.

Shunday nomdagi toponimlar respublikamizning Jizzax va Qashqadaryo viloyatlarida ham uchraydi.

HAVZAK – qishloq. Samarqand viloyatining Toyloq tumanidagi qishloq nomi. *Hovuz (havz)* va *-ak (-cha)* elementlaridan yasalgan toponim. **Hovuz** (*ar.*) – *suvli joy*, basseyn. Hovuz tojik tilida *havz* shaklida ishlatiladi.

Pastdarg'om tumanida *Havzak* nomli ariq, Paxtachi tumanida *To'qqizhovuz* nomli qishloq bor.

HAVZAKDORSOZLAR – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi. Bu yerda biz tojik-o'zbek toponim yasalish namunasini ko'rishimiz mumkin: *havz* – *hovuz*; *-ak* – kichraytirish affiksi; *dorusoz* – provizor, farmatsevt; *-lar* – ko'plik affiksi.

Demak, **Havzakdorsozlar** – *"provizorlarning katta bo'lmagan hovuzi"* ma'nosini anglatadi.

HAZARA – ariq. Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi ariq nomi. Samarqand shahrining chekkasida ham xuddi shu nomdagi mahalla bor. *Hazara* (Hazona) arig'ining nomi *"hazira"* so'zi bilan bog'liq deyishadi.

Hazira deb, atrofi ihota qilingan maxsus xilxona – *qabristonni* aytishgan. Shuningdek, tarixchi olimlar *"hazara"* termini – Temur davrida ma'muriy-hududiy atama ma'nosida qo'llangan, deb ko'rsatadilar. Hazara chegarasidan kanal o'tishi shart bo'lib, mingta jangchi berishi kerak edi.

Keyinchalik *"hazara"* termini Markaziy Osiyoning bir qator qishloq va kanallari nomiga aylangan.

HAZORA – qishloq. Navoiy viloyatining Karmana tumanidagi qishloq nomi. Shu nomli toponim Zarafshon vodiysining boshqa tumanlarida ham uchraydi. Temur davrida *hazona* termini 1000 ga yaqin jangchini yetkazib

bergan (tuman 10000 jangchi yetkazib bergan) ma'muriy-hududiy tumanni anglatgan.

Boshqa manbalarga qaraganda, mazkur ma'muriy-hududiy tuman jangchi yetkazib berish emas, balki ma'lum bir kattalikdagi sug'oriladigan yerlarni qayta ishlaydigan odamlar hisobiga boqilish bilan bog'liq bo'lgan. Hazora hududida 50000 tanob yerni sug'oradigan kanal bo'lishi kerak bo'lgan, bu 1000 jangchini boqish uchun yetarli bo'lgan (A.A.Cemenov. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях носителей их в средневековой Бухаре. "Советское востоковедение", V, М-Л, 1948. С. 151–158; В.Л.Вяткин. Материалы к исторической географии Самаркандского вилаята. СККО, вып. VII, 1902. С. 53).

HAZORASP – tuman. Xorazm viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Mazkur toponimning etimologiyasi haqida turlicha fikrlar mavjud bo'lib, bularning barchasi ushbu toponimning etimologiyasini o'rganayotgan shaxsning nuqtayi nazariga bog'liq holda talqin qilinadi.

Tadqiqotchilarning ko'pchiligi mazkur toponimni ikki qismga, ya'ni "Hazor" va "Asp" ga bo'lib o'rganadilar hamda shu asosda toponimning kelib chiqishini izohlaydilar.

Y.G'ulomovning fikricha, mazkur qal'ani bahaybat dev qurgan emish. Dev aldash yo'li bilan shu yerga suv ichgani keladigan mingta qanotli otni qo'lga kiritadi va ularning qanotini

kesib o'ziga o'rgatgan. Shu otlarning nihoyatda yaxshi avlodlari tufayli *Hazorasp*, ya'ni *ming ot* deb atay boshlagan (Y.G'ulomov, 149).

A.R.Muhammadjonov va T.Ne'matovlar esa shu asoslarga tayangan holda, "*Hazorasp* – *ming suvoriyni beradigan ma'muriy hudud*" ma'nosida bo'lsa kerak", degan fikrni aytadilar.

Tilshunos Y.Jumanazarov esa *Hazorasp* toponimi asosida qabila nomi yotadi, deydi va u Hazora-os bo'lib, "Os qabilasi" degan ma'noni anglatadi. Shuningdek, *Hazorasp* toponimi Xorazm shevasida Hazaris shaklida qo'llaniladi va yozma manbalarda ham *Hazaris*, *Hazarus*, *Azarus* shakllarida tilga olinadi.

Boshqa bir manbada esa *Hazorasp* toponimi ikki komponentdan: *Hazor* – xalq nomi va *-us* ko'plik qo'shimcha shaklidan iborat (3.Дўсимов, Х.Эгамов. Жой номларининг қисқача изоҳли луғати. –Тошкент, 1977. 160 бет).

HAZRAT IMOM QAFFOLI SHOSHIY DAHASI – iste'molda ko'proq *Sebzor* deb atalgan. "*Hazrat Imom Qaffoli Shoshiy*" dahasining nomi murakkab antropotoponimlar guruhiga kiradi va X asrda yashagan tarixiy shaxs ismidan olingan. Imom Qaffoli Shoshiyni ismi kundalik iste'molda qisqartirilib, "*Hastimom*" shaklida talaffuz qilingan. Ayni paytda dahaning "*Sebzor*" degan nomi ham saqlangan.

Qaffol Shoshiyning to'liq ismi – Abu Bakr Muhammad ibn Ali ibn Ismoil al-Qaffol ash-Shoshiy (904–

976), shofi'ya mazhabining yetakchi olimlaridan, fiqhshunos. Shoshda tug'ilgan. Dastlabki ma'lumotni shu yerda olgan. Iroq, Shom mamlakatlari-ga safar qilgan. Islom dunyosining eng mashhur imomlaridan Abul Abbas Ahmad ibn Umar ibn as-Surayjij (850–918)ning shogirdi bo'lgan.

Har tomonlama o'qimishli, aql-zakovat sohibi bo'lgan. Vataniga qaytgach, Movarounnahrda, jumladan, Shosh viloyatida shofi'ya mazhabini targ'ib etgan, ilohiyotga doir bir qancha asar yozgan. Qur'on, hadis va shariat ilmi, shuningdek tilshunoslik sohasida bilimdon bo'lgan.

"Odob ul-qozi" ("Qozi odobi"), "Odob ul-bahs", "Husni jadal" nomli asarlar yozgan¹. Qaffoli Shoshiy Toshkentda vafot etib, Kaykovus arig'iga yaqin yerga dafn etilgan. Keyinchalik qabri ustiga maqbara bunyod etilgan. Bu daha Muhammad Solihning "Tarixi jadidayi Toshkand" asarida Imom Qaffol Shoshiy dahasi deyilgan. Qaffol Shoshiy maqbarasi xalq orasida Hazrat Imom (qisqacha Hastimom) nomi bilan shuhrat topgan, muqaddas ziyoratgohga aylangan.

Hozirgi kunda Hastimom – bu faqat bir maqbaraning emas, balki Toshkent shahridagi arxitektura majmuyining nomlanishi. Uning tarkibiga Qaffol Shoshiy maqbarasi (XVI a.), Tilloshayx masjidi (XIX a.), Juma masjid (XX a.) imoratlari kiradi. Qaffol Shoshiy qulfsozlik kasbi bilan tirik-

chilik qilgan. Og'irligi yarim gramm keladigan ajoyib qulf-kalit yasaganligi uchun "Al-Qaffol" ("qulfchi") laqabini olgan.

Arab tarixchisi va geografi Abul Fido (1273–1331)ning yozishicha, Qaffol Shoshiy o'z zamonasining yetuk olimlaridan bo'lib, Movarounnahrda unga teng keladigan alloma bo'lmagan. Toshkent ko'chalaridan biri Qaffol Shoshiy nomiga qo'yilgan. Qaffol Shoshiyga atab qurilgan dastlabki maqbara saqlanmagan.

Keyingi maqbara me'mor G'ulom Husayn tomonidan qurilgan (1541–1542). Hozirgi kunda u tarixiy yodgorlik sifatida mashhurdir. Yuqorida qayd etilganidek, dahaning ikkinchi nomi "Sebzor". "Sebzor" – qo'shma toponim, "seb" (forscha "seb" – "olma") va "zor" qismlardan tuzilgan, "olmazor" degan ma'noni anglatadi. Ya'ni Sebzor dahasi olmazor, umuman bog'lari ko'p yer bo'lgan.

Hazrat Imom Qaffoli Shoshiy (Sebzor) dahasi XVIII asr boshlarida shakllangan va shaharning shimoliy qismini egallagan, Ko'kcha, Shayxontohur, Beshyog'och dahalari bilan tutashgan, Toshkentdagi to'rtta dahadan eng kichigi. Chegarasi g'arbdan Sag'bon va Qorasaroy ko'chalarining oralig'idan (hozirgi Zarqaynar ko'chasining g'arbidan), janubdan Jangob arig'idan o'tgan, dahaning shimoli-sharqiy qismida sebzorliklarning bog'lari va dehqonchilik yerlari

¹ Hakimjonov A. Xalifani lol etgan zakovat / "Toshkent oqshomi" gazetasi. 1993-yil 10-mart; yana qarang: A.I. Добросмыслов. Ташкент в прошлом... – С. 75–76; Д.И. Еварниский. Путе-

(mavzelar) o'rin olgan; undan Kaykovus, Shahar (Tanishahar) kabi yirik ariqlar oqib o'tgan¹. Dahada shaharning eng katta molbozori joylashgan.

Mallitskiy ro'yxatiga ko'ra, dahada 79 mahalla va shahar atrofida unga qarashli 64 mavze bo'lgan². XIX asr oxirlarida Sebzorda 3 madrasa, 78 masjid bor edi. Toshkentning 3 darvozasi (Labzak, Taxtapul, Qorasaroy) va Eskijo'va bozori Sebzor hududida joylashgan. Aholisi hunarmandchilik (kosibchilik, to'quvchilik, chitga gul bosish va b.), savdo-sotiq, shahar tashqarisidagi yerlarda esa dehqonchilik va bog'dorchilik bilan shug'ullangan.

Dahada ko'hna qabristonlar (Kohota mahallasidagi Voyvoyota, shahar darvozasidan tashqarida joylashgan Darvishqofqa) bor edi. Daha hududida 1970-yillarda 2230 xonadon bo'lib, ulardagi aholi soni 18 650 kishini tashkil etgan³.

HIKMATLI – mahalla. Sirdaryo viloyatining Sirdaryo tumanidagi mahalla nomi. Mustaqillik davri mahsuli bo'lgan ushbu toponim hikmati bor, hikmat ifodali; chuqur mazmunli; sirli kabi ma'nolarda qo'llanilgan.

HINDIMOZOR – qishloq. Andijon viloyati Oltinko'l tumaniga qarashli katta qishloq nomi. Andijon haqidagi bizning tekshirishlarimiz ko'rsatishicha, shahar sharq tomonidan kelib

Ergashtom dovoni orqali Farg'ona tomon davom etgan qadimiy savdo yo'li – Buyuk ipak yo'li ustida joylashgani sabab, hind savdogarlari ham kelib turgan (akademik Komil Yashin xotiralarida yozishicha, Andijonda XX asr boshlarida ham hindlarning do'konlari bo'lgan). Xotiralarda ushbu qishloq tarixini o'sha hind savdogarlaridan vafot qilganlari nomi bilan bog'laydilar.

HINDUVON – qishloq. Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq nomi. O'rta asr vaqf hujjatlarida tilga olingan qishloqlardan biri. Ispanza qishlog'ining sharqiy tomonida bo'lgan.

V.L.Vyatkin Hinduvon nomli qishloqlar soni ko'p bo'lganligini qayd qiladi. Olim Markaziy Osiyoda "Hindi, Hindu", ko'pligi "Hinduvon" nomi bilan ataluvchi joy nomlari temuriylar davrida, ba'zan undan oldinroq ham mavjud bo'lganligini qayd etadi.

U mahalliy kishilarning bu qishloqlar aholisini Temur Hindistondan olib kelganligi haqidagi hikoyani keltirib, bu fikrda ma'lum asos bo'lsa kerak, deydi.

Shuningdek, Temurning mashhur bog'laridan biri Bog'i Dilkusho yaqinidagi qishloq. Rus istilolaridan so'ng *Do'ngqishloq* deb atala boshlagan.

HISORAK – qishloq. Namangan viloyatining Chust tumanidagi qishloq

водитель по Средней Азии от Баку до Ташкента. В археологическом и историческом отношении. – Ташкент, 1983. – С.191-193.

¹ Toshkent. Ensiklopediya... – 263-b.

² Mallitskiy N.G. Toshkent mahallalari, 12-14-b.

³ Toshkent. Ensiklopediya... – 263-б.

nomi. Mazkur toponim ikki qismdan iborat bo'lib, *hisor* (arabcha) – “*qal'a, istehkom*” ma'nosini ifodalasa, *-ak* – kichraytiruvchi affiks hisoblanadi.

Hisor so'zi arab tilidan shaharsozlik, qishloqsozlik, uysozlik madaniyati bilan bog'liq tarzda IX-X asrlarda o'zbek, tojik, fors tillariga o'tgan. Dastlabki ma'nolari o'rab olmoq; o'rab olingan, devor bilan qurshalgan; atrofi o'ralgan joy, devorli qo'rg'on, qo'rg'on, qal'adir. Turkiy tillarda *hasar* (ozarbayjoncha), *asar* (qozoqcha), *isar* (qirg'izcha), shevalarda esa *zar* kabi shakllarni olgan: Hisortepa > Zartepa. Toponim tarkibidagi *-ak* kichiklik va mavjudlik ma'nosini bildirgan. **Hisorak** – “qo'rg'oncha”, “kichik qo'rg'on yonidagi qishloq” demakdir.

HOVSKANCHEK – Andijon viloyatining Paxtaobod tumaniga qarashli Uchko'za (Fayziobod) qishlog'i o'rnidagi qadimiy joy nomi. Bu yerda *Hovskantepa* nomli qadimiy katta tepalik hamon saqlanadi.

Akademik V.Bartoldning fikricha, ushbu tepalik miloddan avvalgi VIII–VI asrlarda mavjud bo'lgan qadimiy shahar o'rnida saqlanib qolgan vayrona qoldig'idir.

Atrofi soya-salqin va katta qabriston bo'lganligi sababli, keyingi yillarda ziyoratgohga aylangan (tepalik haqida xalq og'zida ayrim afsonalar ham saqlangan).

HOVUZAKSOY – daryo. Samar-

qand viloyatining Pastdarg'om tumanidagi daryo nomi. Havzak (forscha *shakl*) – “*kichik hovuz, ko'lmak*” ma'nosini bildiradi.

Shunday ekan, **Havzaksoy** gidronimi “*kichik hovuzli soy*” ma'nosini ifodalaydi.

HOVUZI SANGIN – XV asrda Mirzo Ulug'bek tomonidan Samarqand viloyatining Samarqand shahrida qurilgan hovuz nomi. “*Sang*” so'zi forscha tosh ma'nosini ifodalaydi va mazkur nom “*toshdan qurilgan hovuz*” ma'nosini anglatadi (M.Абрамов. Гузары Самарканд, 1989, В.21).

HUNARMAND – mahalla. Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi mahalla nomlaridan biri. *Hunarmand* – mohir, yuksak mahoratli, iste'dodli, qobiliyatli, uyida va do'konida mahsulot ishlab chiqarish bilan shug'ullanuvchi malakali mutaxassis, kasb-hunar egasi ko'p joy kabi ma'nolarni ifodalaydi.

HURVATAN – qishloq. Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom mustaqillik yillarining boshlaridagi dayr mahsuli sanalib, u ikki qismdan: *hur* va *vatan* so'zlarining qo'shilishidan hosil qilingan.

Apellyativning birinchi qismi *hur* o'zbek tilining izohli lug'atida shunday izohlanadi: “*Ozod, erkin; mustaqil; erksevar; asil, toza*”¹ kabi ma'nolarni ifodalaydi.

Uning ikkinchi qismi *Vatan* so'zining mazkur lug'atda “*Kishining tug'ilib o'sgan o'lkasi, shahri yoki qishlog'i,*

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. 5-jild, –Toshkent: O'zbek Milliy ensiklopediyasi, 2020. –B.562.

*yurt, diyor*¹ kabi ma'nolari qayd etiladi.

Sunday ekan, **Hurvatan** toponimi "*Kishining tug'ilib o'sgan ozod o'lkasi, shahri yoki qishlog'i*" ma'nosini bildiradi.

HURRIYAT – mahalla. Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi mahalla nomi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "**hurriyat**" so'zi – *siyosiy, iqtisodiy va boshqa zulm, tazyiqdan xaloslik, erkinlik, ozodlik* (O'zbek tilining izohli lug'ati, V jild, 565-bet) kabi

ma'nolari qayd etilib, mazkur hudud ham shularni nazarda tutgan holda nomlangan.

HUSNIOBOD – qishloq. Sirdaryo viloyatining Xovos tumanidagi qishloq, mahalla va qabriston nomi. **Husn** arabcha so'z bo'lib, *ko'rk, chiroy; go'zallik, latofat; yaxshi sifat, xislat* kabi ma'noni bildiradi.

Mazkur o'rinda Husniobod toponimi go'zal va obod joy, o'lka, hudud kabi ma'nolarni ifodalaydi.

¹ O'sha lug'at. 1-jild, -B. 444.

IBRAYIMO'ZEK – kanal. Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumani "Qoraoy" OFY hududini sug'oruvchi kanal. Nuroniy otaxon Yesbosin Saparovning aytishiga qaraganda (2017-yil), qoraqalpoqning Bessari urug'idan bo'lgan Narimbet oxunning o'g'li Xudoybergan ismli kishi bo'lgan ekan. U tuman kengashi raisi bo'lgan paytida hozirgi Qoraoy hududidagi Besmeshit degan joyga suv olib borish maqsadida kanal qazdirgan. Lekin kanal nomini o'zining ukasi Ibrayimning nomi bilan atagan.

IBRAT – mahalla. Farg'ona viloyati Farg'ona shahridagi mahalla nomi. Viloyatda bir necha marta takrorlanadigan joy nomlaridan biri. Arabchada **Ibrat** – *namuna, o'rnak* degan ma'noni bildiradi. **Ikrom** – *izzatli, hurmatli*, **Islom** – *bo'ysungan, itoatkor, islomni qabul qilgan*, **Iftixor** – *faxr, g'urur, shon-shavkat*, **Yo'ldosh** – *esh, hamroh, do'st* deb izohlanadigan kishilar ismidan ham viloyatda joy nomlari vujudga kelgan.

IBROHIMOTA – qishloq. Toshkent viloyatining Zangiota tumanidagi qishloq nomi. Afsonalarga ko'ra, *Ibrohim ota* tasavvufning Turkistondagi

taniqli vakili bo'lgan Xoja Ahmad Yasaviyning (XII asr) otasidir. U yerda Ibrohimota maqbarasi ham bor. Qishloq shu nom bilan atalgan.

IDIRLIQALA – qal'a. Tarixiy toponim (hozirda mavjud emas). Xorazm viloyatining Shovot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim ikki komponentdan tashkil topgan bo'lib, apellyativning birinchi qismi hisoblangan **idir** so'zi Xorazm shevasiga xos bo'lib, "*tartib, tuzuk, yaxshi*" kabi ma'nolarni bildiradi. Mazkur so'z hozirda ham Urganch va Xiva tumanlarida faol qo'llanilib, **idirli** (Xorazmning ayrim hududlarida **idinli** varianti ham mavjud) – "tartibli" degan ma'noni anglatadi (O'zbek shevalari lug'ati. – Toshkent, 1971. – B. 114.).

Shunday ekan, **Idirliqal'a** – "*tartibli, reja asosida qurilgan qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

IFTIXOR – mahalla. Sirdaryo viloyatining Boyovut hamda Buxoro viloyatining Vobkent tumanlaridagi qishloq hamda mahalla nomlari. Buxoro viloyatida qishloq 2014-yilga qadar *Tojiklar* deb atalgan.

Geografik joy nomiga *tojik* xalqi nomi asos bo'lgan, ya'ni bu nom hosil

bo'lishiga ko'ra etnonimdir. Toponim tarkibidagi *-lar* qo'shimchasi ko'plik affiksi hisoblanadi. Demak, **Tojiklar** – *“Tojik millatiga mansub kishilar yashaydigan joy”* ma'nosidadir.

Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Iftixor* deb o'zgartirilgan.

Sirdaryo viloyatining Boyovut tumanida esa mazkur nom mustaqillik yillarida nomlangan bo'lib, aslida, **Iftixor** arabcha so'z bo'lib, u *“O'zbek tilining izohli lug'ati”* da shunday izohlanadi: *“Faxrlanish, maqtanish, shon-sharaf hissi, faxr degan ma'noni anglatadi. Shon-sharaf keltiruvchi, faxrlansa arziydigan ish, kimsa yoki narsa”* (O'TIL. II, 245).

IJGANT – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Turkiy qipchoq shevalarida, xususan, Qo'shrabot tumanida aholi so'zlashuv nutqidagi *“y”* harfi talaffuzi o'rnida *“j”* harfi talaffuzini qo'llashadi.

Apellyativning birinchi qismidagi **Ijg**, aslida, **iyik**, ya'ni *“yon bag'rdagi, qayrilishdagi”* deb izohlash mumkin. Chunki **iy** so'zi deyarli barcha turkiy tillarda uchraydi va *“chekka, qayrilish, yonbag'ir”* degan ma'nolarni bildiradi [Sevortyan, 1974, 330].

Toponimning ikkinchi qismidagi *-gant (-ant)* **“kent”**ning o'zgarigan, dialektal shakli bo'lib, **“qishloq”** ma'nosini ifodalaydi. Leksik jihatdan ikki o'zakli sifat+ot shakliga xosdir.

IJODKOR – mahalla. Sirdaryo viloyatining Boyovut tumanidagi mahalla nomi. **Ijodkor** arabcha, forscha so'z bo'lib, ushbu so'z *“O'zbek tilining*

izohli lug'ati” da: *“Ijod qiluvchi degan ma'noni, shuningdek, ijod etuvchi, yuzaga keltiruvchi, yaratuvchi, yaratilgan narsa egasi”* kabi ma'nolarni ifodalashi qayd etilgan (O'TIL. 2022, II, 176).

IKKI OLMA – qishloq. Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Ushbu nom son+ot strukturali mikrooykonim sanaladi. Bu yerda olma daraxtining soniga urg'u berilmoqda va mazkur joy nomi shuning uchun ham shunday atalgan.

ILATON//ELATON – qishloq. Tarixiy toponim. Namangan viloyatining Uchqo'rg'on tumanidagi qishloq va mahalla nomlari. Mazkur toponim turkiy tillarda mavjud bo'lgan **il** yoki **el** so'zi asosida hosil bo'lgan. O'zbek tilida **il** so'zining bir qancha ma'nolari mavjuddir, jumladan: *“qabilalar ittifoqi, xalq, mamlakat va h.”* (Э.В.Севортъян. Этимологический словарь тюркских языков. –М. 1974. –С.342-343).

Eski o'zbek tilida **il** o'zagidan **el** so'zi ham hosil qilingan va bu *“aholi, xalq”* ma'nolarini ifodalagan. **-On** qo'shimchasi esa fors-tojik tillariga xos bo'lib, ko'plik ma'nosini anglatadi.

ILGALDI – mahalla. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Avvallari bu hududlarda hech kim yashamagan va taxminan 1920-yillardan keyin mazkur hududga odamlar kelib yashay boshlagan. Shundan keyin bu hudud *“elkeldi” < “elgaldi”* deb nomlangan. Keyinchalik mahalliy aholi vakillari mazkur nomni o'zlari-

ning nutqiga moslashtirishi natijasida uning **Ilgaldi** dialektal shakli vujudga kelgan.

ILONLI – qishloq. Jizzax viloyati-ning Baxmal hamda Samarqand viloyatining Narpay va Buxoro viloyatining Qorako'l tumanlaridagi qishloqlar nomi.

Ilonli//yilonli//jilonli o'zbeklarning ko'pgina urug', qabilalarida qayd etilgan. Tojikiston do'rmonlarida **ilonli//jilonli** urug'i bor.

X.Doniyorov **ilonli (ilonsoy)** asosiy o'zbek urug'laridan biri deb ko'rsatgan. Bu etnonim bir qator turkiy xalqlarda mavjud. Jumladan, boshqirdlarda **ilon//idial//elan**.

Demak, **Ilon** – totem, shu asosida urug' nomlangan, etnonimdan joy nomi yuzaga kelgan¹.

ILONLIKOTA – mahalla. Toshkent shahrining Bo'rijar mahallasi hududida Qatortol va Katta Xirmontepa ko'chalari kesishuvida joylashgan. Umumiy maydoni – 2,5 gektar. Qachondan faoliyat ko'rsatayotgani ma'lum emas. O'zbeklar orasida ilonli, jilonli, jilontamg'ali kabi urug'lar mavjud. Bu etnonimlarning vujudga kelishi ilon totemi bilan bog'liq, qadimda Markaziy Osiyo xalqlari ilonni yer va suv timsoli sifatida muqaddaslashtirgan. Qabrison nomi ham (O'rta Osiyo hududida bu nomdagi qabrison, qadamjolar ko'plab uchraydi) va shu asosida nom shunday atalgan.

ILONLISOY – soy. Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi gidro-

nim. **Ilonli** nomli qishloq ham bor. Tamg'asi ilonga o'xshash urug', qabila nomi bilan bog'liq gidronim.

O'lkashunos V.Kucheryavixning aytishiga ko'ra, Markaziy Osiyoda ilon bilan bog'liq **Ilonsoy, Jilono'ti, Morguzar** kabi toponimlar keng tarqalgan. Xalq rivoyatida aytilishicha, **Ilonsoyda** ajina paydo bo'lib, suv yo'lini to'sgan va bu yerda qurg'oqchilik bo'lgan. Shunda xalq Kamqo'ton tog'idagi Ko'lbobo chashmasida yashovchi ilonga murojaat qiladi. Ilon kishilar iltimosini bajarib, toshlarni qo'porib, suv yo'lini ochadi. O'zi esa kuchsizlanib, tog' cho'qqisiga aylanadi. Shu paytdan boshlab, soy **Ilonsoy** deb atala boshlangan (Кучерявых, 1982). Mazkur satrlar muallifi ilonsoylik kishilar bilan suhbat qurganda, ular bu soyda, haqiqatan ham, ilon ko'pligini ta'kidlashdi.

Shuningdek, **Ilonsoy** nomli ariq ham mavjud bo'lib, u 1) Qoratepa tog'larining shimoliy yonbag'ridan kelib chiqadi, Darg'om kanaliga quyiladi – "ilon daryosi"; 2) Surxondaryo viloyati Sherobod daryosining o'ng irmog'i. **Ilonsoy** – shu tumanda. **Ilonsoy** – "ilon kabi tebranayotgan daryo" ma'nosini anglatadi.

ILOQ – vodiy. Toshkent viloyati. O'rta asrlardagi Ohangaron vodiysining nomi. Ilk bor arab geograflari Istaxriy (БАГ, I, С. 280, 290, 312 и т.д.), Ibn Havqal (БАГ, II, С. 342, 348, 362 и др.), Muqaddasiy (БАГ, III, С.

¹ Nafasov T. O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati. O'zbekistonning janubiy rayonlari. –T.: O'qituvchi, 1988. –B.84.

49, 262, 265 va boshqalar.), shuningdek, "Hudud ul-olam" asarlarida tilga olinadi.

Iloq turkcha toponim, *loq*, professor A.Gulyamovning fikricha, "joy" ma'nosini ifodalaydi. *Iloq* toponimini arab grafikasida **Ayloq**, shunda u "yaylov" ma'nosini ifodalaydi, ba'zan **Eloq** sifatida ham o'qish mumkin.

Tarixchi G. Boboyorov fikricha, *Iloq* aslida "daryo, jilg'a" ma'nosidagi eski turkcha "ilak, ilek" so'zlari bilan bog'liq. Hozirgi Ili daryosi qadimda Ila deb yuritilganidek, Ural daryosining bir tarmog'i Ilek deb ataladi.

ILONO'TTI – dara. Jizzax shahri yaqinidagi dara, yaqindan boshlab **Ilono'tti** yoki **Jilono'tti** ("ilon yo'li") nomiga ega bo'lgan.

Rus mualliflari ushbu darani "Tamerlan darvozasi" deb atashgan. Ushbu daraning qadimiy turkiy nomi "Temir qapusi" bo'lgan, deb hisoblaymiz. Temir so'zi ruslar uchun hech narsani anglatmasdi. Shu sababli dahshatli qo'mondonning ismi, go'yo to'liq nomal'mum ismning o'rnini egallagan. Bunday fikr uchun biz:

1) agar darada chindan ham Temurlan ismini olgan bo'lsa, unda u "Amir Temur darasi" deb nomlanishi mumkinligiga asoslanamiz: chunki u mahalliy aholi orasida Amir Temur nomi bilan tanilgan. Bu yerda O'zbekiston janubidagi mashhur Amir Temur g'orini eslash mumkin. Buxoro viloyatida eski Amir Temur kanali va boshqalar mavjud. Bundan tashqari, o'zbek urug'lari qabilasi Amir Temur nomi bilan tanilgan;

2) har bir tog' dovoni, tog', dara – hamma joyda nom bor, bu tarjimada "Temir eshiklar" degan ma'noni anglatadi. M.E. Massonning so'zlariga ko'ra, faqat Qrimda 7 daralar "Temir darvozalar" (Demir qapu) deb nomlangan. Bunday misollar juda ko'p. Qadimgi turkcha *qapug* hozirgi o'zbek tilida *qopqa* deb talaffuz qilinadi. Toshkentda bir ko'chaning nomi **Te-shikqopqa** deb atalgan. Olimlarning ta'kidlashicha, **Yenchu** yoki **Yenchu-o'kuz** – Sirdaryo daryosining qadimgi turkcha nomi hisoblanadi (И. Маркварт, В.В. Бартольд, С.Е. Малов, С.Г. Кляшторный).

ILG'OR – mahalla. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur so'zga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha ta'rif beriladi: a) qo'shinning oldingi qismi, avangardi; b) ishda, taraqqiyotda oldinda boruvchi, peshqadam; v) taraqqiyot, rivojlanishga, olg'a siljishga xizmat qiluvchi, yangilikka boshlovchi" (O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild, 201-bet).

Ushbu **Ilg'or** toponimi mamlakatimizning Sirdaryo va Samarqand viloyatlarida ham uchraydi.

IMIR (EYMUR) – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Beruniy va Ellikqal'a tumanlaridagi ovul nomi. Etnotoponim. Bu nom Janubiy Qoraqalpog'iston hududida uchraydigan o'g'uz etnonimlaridan yana biridir. Mahmud Koshg'ariy o'g'uzlarning o'n birinchi urug'i *ajmyr* ekanligini aytdi. Rashididdin Tog'xonning ikkinchi o'g'lining ismi Iymur bo'lib, bu so'z

"*behad karam va boylik sohibi*" degan ma'noni ifodalashini yozadi. Abulg'ozu bu etnonimni *Imir* sifatida tilga oladi va uni "*behad boy*" deb izohlaydi. Ayrim tadqiqotchilar *Eymur* etnonimini turkmanlarning *Imreli* urug'i bilan aloqador deb hisoblaydilar¹.

Turkmanlarning *Imreli* urug'i 1803 (yoki 1804) yilda Avazinoq hukmronligi davrida Janubiy Turkmanistondan ko'chganligi ma'lum. Ular dastlab Amanquli kanali bo'ylaridan yer olib, Xo'jaylida yashaganlar. 1806-yili u yerdan Yangiariq tumaniga ko'chib kelganlar. *Imrelilarning* katta qismi Turkmaniston Respublikasining Toshovuz viloyatida joylashgan. 1827-yil ularning katta bir guruhi Aptekdan Xorazmga ko'chib o'tgan². Bu ma'lumotlar *Eymur* (imur) urug'ining turkmanlar tarkibidagi qismiga taalluqlidir. Vaholanki, Xorazm vohasida o'g'uzlarning *Imur* urug'iga xos etnik guruhlarining yashaganligi juda qadimga borib taqaladi. Hozir mavjud *Yymri*, *Yymritav* kabi toponimlari shu etnonim bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Yymritav oronimining ma'nosi haqida turli qarashlar mavjud. Xalq orasida *Yumri* (yumriq, yumaloq) tog'ning shakliga ko'ra berilgan. U dumaloq ko'rinishga ega deyiladi. Ammo tog'ning shaklini aniqlash ancha mushkul ish. Odatda, tog'larning nomi ularning balandligi, rang kabi xususiyatlariga qarab beriladi. Ayrim

tadqiqotchilar tog' nomini avestoviy "saxiy, sherdil, mard, botir" ma'nosini beruvchi *jo'mard* so'zi bilan bog'laydilar³. Ular bu faraz isboti uchun S.P.Tolstovning bir fikriga ishora qiladi. S.P.Tolstov o'zining "Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab" nomli asarida, haqiqatan ham, Eron afsonaviy qahramoni Govmard, Qayumars (*Jo'mard*) haqida gapiradi. Ammo u bu qahramon nomini *Yumritov* oronimi bilan bog'lamaydi. Umuman, S.P.Tolstov bu oronimning kelib chiqishi haqida so'z yuritmagani. U yuqoridagi qahramon nomini xorazmliklarning yaqin o'tmishdagi e'tiqodlarida "Avesto"da va pahlaviy afsonalaridagi qahramonlar bilan bog'lanadigan an'analarning mavjudligini ko'rsatish uchun keltiradi. Bunday an'analarning ayrim izlarini Xo'jayli va Amudaryoning so'l sohildagi Jumurtov tumanlarida kuzatganini aytadi, xolos⁴.

Sheva vakillarida bu nomning *Jumritov* varianti mavjud. Bu oddiy fonetik o'zgarish bo'lib, u qipchoq shevalarida *yo'l-jo'l*; *yur-jur* kabi "j"lashish hodisasi bilan bog'liq.

Demak, *Yumritov*, *Yumri* toponimik nomlar *stumir* (imur, eymur) etnonimi bilan aloqadordir. Buni ayrim tarixiy materiallar ham tasdiqlaydi. Jumladan, qadimgi yozma manbalardan bir "Nuzhat al-mushtaq" qadimiy o'g'uzlarning yashagan joylari haqida ma'lumot berar ekan, ularning Orol

¹ Гусайнзаде А. Параллели огуских этнонимов в современной топонимии Азербайджанской ССР // Советская тюркология. №4, 1977. -С. 49.

² Брегель Ю.Е. Хорезмские туркмены в XIX веке. - М., 1961. -С. 31.

³ Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosini bilasizmi? -Toshkent, 1970. -B.54.

⁴ Tolstov S.R. Qadimgi Xorazm madaniyatini izlab. -Toshkent, 1964. -B. 95.

dengizi bo'ylarida yashaganligini va bu dengiz (yoki Xorazm ko'li) bo'yidagi tog' Chakra o'g'uz deb nomlanganini qayd etadi. S.T.Tolstov manbalarda tilga olingan Chakra o'g'uz (O'g'uz tog'i) hozirgi Sultonuvays tog'i ekanligini aytadi¹.

Shunday ekan, bu tog' yonida qadimdan o'g'uzlarning yashaganligi aniq. Mahalliy xalq bu o'g'uzlarning kimligini yaxshi bilgan. Tog'ning nomi muayyan urug' nomi bilan yuritganlar. Shunday ekan, eymur urug'ining nomi bilan Yumritov oronimi aloqadordir (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, 2012).

IMOMBOYLIOTA – qishloq. Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi qishloq nomi. Tarixiy manbalarda **Rustuvag'n** shaklida uchraydi. *-bag'n* (*-vag'n*, *-fag'n*, *-pag'n*) va *-bag'* (*-fag'*, *-pag'*) topoleksemalari. *-bag'n* (sug'dcha "ibodatxona") va *-bag'* (sug'dcha "iloh, xudo") (V.B. Xenning etimologiyasi) topoleksemalari bilan yasalgan toponimlar ilk o'rta asrlarga oid bo'lib, hozir kam saqlanib qolgan. Bu turdagi nomlar asosan tarixiy toponimiyada qayd qilinadi. *-bag'n* (*-bog'*) topoleksemasi ishtirokida yasalgan toponimlar yuzasidan fikr yuritgan olim O.I.Smirnova Samarqand hududidagi *Xushuvag'n*, *Rustvag'n* (*Rastivag'n*), *Sanjarvag'n* (*Zanjirvoq*), *Bag'diza*, *Rudfag'kad* (*Rudvog'kad*) kabilar haqida to'xtala-

di. Musulmon manbalarida tilga olingan *-vag'n* topoleksemali nomlarga e'tibor bergan V.B.Xen Samarqand qishloqlaridan birining sug'dcha **Xushuvag'n** nomi "*Olti ibodatxonali qishloq*" ma'nosida ekanligini ko'rsatadi (Smirnova, 1971). Nom ma'nosidan bu qishloqda bir vaqtda oltita ibodatxona yoki butxona bo'lganligi ko'rinadi. Sug'dning muhim madaniy markazlarini birlashtiruvchi yo'llar kesishgan joyda qurilgan bu qishloq XII asrda "*Ras al qantara*" ("ko'prikboshi") nomi bilan mashhur bo'lgan. XIII asrdan esa *Saripul* deb qayd qilina boshlaydi.

Chingizxon qo'shinlariga qattiq qarshilik ko'rsatgan bu qishloq mo'g'ullar istilosi davrida ham mashhur bo'lgan. Saripul qishlog'i XVI asr manbalarida yirik qishloqlardan biri sifatida qayd qilingan. Kattaqo'rg'on shahridan 4 km uzoqlikdagi masofada bo'lgan bu qishloq o'rnida saqlanib qolgan qal'a xarobalari XIX asrda N.Veselovskiy tomonidan tekshirilgan (Веселовский, 1888: 221-226). *-vag'n* topoleksemali geografik nomlardan yana biri Somoniy asarida qayd qilingan *Rastvag'n* (*Rastivag'n*) qishlog'ining birinchi komponentini O.I.Smirnova adolat ilohi Rashn nomi bilan bog'laydi. U Rashn(i)vag'n so'zi keyinchalik talaffuzda Rast(i)vag'n shaklini olgan, deydi. *Rastivag'n* qishlog'i nomi XVI asr vaqf hujjatlarida ham tilga olingan.

¹ Атаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX–XIII веков. – Ашхабад, 1969. – С. 50–53.

V.L.Vyatkinning ko'rsatishicha, o'rta asr qishlog'i *Rastivag'n* Ishtixon tumanidagi *Boyliota* qishlog'i o'rnida bo'lgan. Bu qishloqdagi Abulhasan Ali ibn Sa'id Rustufag'niy mozori-ning mavjudligi ham olimning fikrini tasdiqlaydi. V.V.Bartold qishloq nomi *Rustag'fag'n* shaklida bo'lgan, deydi.

Bizningcha, toponimning birinchi komponenti "**rustoq**" (tojikcha "**rusto**") – *qishloq* (bu o'rinda ma'muriy-hududiy birlik – "Tuman" ma'nosida) so'zining arabchalashtirilgan shaklidir.

Demak, **Rustoqvag'n, Rustuvag'n** toponimini "*qishloq yoki tuman ibodatxonasi*" deb izohlash to'g'ri. *-bag'n* topoleksemi ishtirokida yasalgan **Zanjirvoq** toponimi (Urgut) etimologiyasi esa sanskritcha "**sangarma**" ("*ibodatxona, jamoa joyi*") so'zi bilan bog'liq holda izohlangan.

O.I. Smirnova musulmon mualliflari asarlarida *Sanjarvag'n* shaklida qayd qilingan bu toponimni **Sankaramvag'n, Sangarvag'n** ("*Budda monastiri, ibodatxonasi*") so'zining o'zgargan shakli, deb ko'rsatadi. Yangiariq kanalining chap qirg'og'idagi bu joy haqida XV–XVI asrlar vaqf hujjatlarida "*Sanjarvog'ni mavzesi Zanjirbog' nomi bilan mashhurdir*", – deb yozilgan.

Tarixiy manbalarda Bag'diza qishlog'i (XV asr) ham qayd qilingan. Xoja Ahror mahallasining sharqidagi bu qishloq, aftidan, Hurmuzd nomi bilan bog'liq bo'lsa kerak. **Bag'** – *iloh, xudo va diza* – *qal'a, istehkom* so'zlaridan tashkil topgan. *-bag'n* topoleksemi Shirvoqota (Urgut) ziyorat-

gohi nomida ham uchraydi. *Shirmitan, Shirqo'rg'on* singari toponimlar tarkibidagi "**shir**" leksemi sug'dcha "*yaxshi, mashhur, aziz, hurmatli*" ma'nosida bo'lib, **Shirvoqota** – "*aziz, ulug' sajdagoh, ibodatxona*" ma'nosidadir. Buxoro viloyatidagi Shirbudun toponimi tarkibidagi "*shir*" so'zini olimlar "*shir, sir, chir*" deb atalgan turkiy xalq nomi bilan bog'laydilar (Sayfullayeva, 2009). *-bag'n* topoleksemi joy nomlaridan yana biri Anhor tumanidagi (Miyonqolning quyi qismidagi *Tabaron* va *Navqa* qishloqlaridan janubda joylashgan) *Qarasvag'n* qishlog'idir. *Bag'n* topoleksemi geografik nomlar tarkibida keyinchalik "*ota*" leksemi qo'shib ishlatila boshlagan. Bu islomga qadar muqaddas joy sifatida e'zozlanib kelgan obyektlarning keyinchalik ham o'z mavqeyini saqlab qolganligini ko'rsatadi. Masalan, *Shirvoqota, Zanjirvoqota, Imomboyliota* singarilar shular jumlasidandir.

IMOMQOZIXON – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, qadimda Imomxon ismli amir maslahatchisi shu yerda Eron lashkarboshisi bilan sulh tuzib, urushni bartaraf qilgan va keyinchalik qishloq shu inson nomi bilan atalgan. Toponim tarkibi uchta so'z – *imom, qozi* va *xon* so'zlaridan iborat. Nomning birinchi komponenti – *imom* so'zi "*namoz boshqaruvchisi*" degan ma'noni anglatgani holda *islom peshvolarining* unvoni ma'nosini bildiradi. Toponimning ik-

kinchi komponenti – *qozi* soʻzi esa “shariat qonuni boʻyicha ish koʻradigan sudya” maʼnosini anglatadi. Nomning uchinchi komponenti – *xon* soʻzi bu yerda “*mehmonxona*” maʼnosida kelmoqda.

INGICHKA – mahalla. Fargʻona viloyati Furqat tumanidagi mahalla nomi. Bu soʻz oʻzbek tilida *xipcha*, *nozik* maʼnosida ishlatiladi. Lekin mazkur toponim shu nomdagi urugʻ nomidan olinganligi aytiladi. Bunday nom respublikamizning boshqa viloyatlarida ham keng tarqalgan.

Ingichka nomli qishloqlar Samarqand viloyatining Nurobod hamda Qashqadaryo viloyatining Gʻuzor, Qamashi va Dehqonobod tumanlarida ham mavjud.

INGICHKASOY – soy. Samarqand viloyatining Bulungʻur va Payariq tumanlaridagi soylarning nomi. Ingichka (jingichka) urugʻ nomi boʻlsa kerak (Qorayev, 1978). Relyef bilan bogʻliq boʻlishi ham mumkin.

INOQ – qishloq. Xorazm viloyatining Xiva tumanidagi qishloq nomi. Buxoro xonligida buyuk *inoq* amir boʻlmaganlar toifasi va amaldor bilan suhbatga loyiq boʻlgan shogirdi peshaga hukmdorning buyruqlarini yetkazib berardi va shu orqali hukmdor bilan suhbatlar oʻtkazilardi. Ashtarxoniyalar davrida Inoq xon muhrining saqlovchisi ham boʻlgan.

Arabcha **inoq** soʻzi “*samimiy doʻst, suhbatdosh, insonning ishonchli odami*” kabi maʼnolarni ifodalagan. Shu yerdan xonning eng yaqin odami sifa-

tida inoqning muhim holati aniqlangan. Shunday lavozim Xiva xonligida ham boʻlgan.

IQBOL – mahalla. Xorazm viloyati Qoʻshkoʻpir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur toponim boshqa nomlarga qaraganda mazkur hududdagi nisbatan yosh toponimlardan sanaladi va unga “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da quyidagicha taʼrif beriladi: “*Baxtli taqdir, porloq kelajak, baxt, omad, peshvoz chiqish*” (Oʻzbek tilining izohli lugʻati, II jild, 263-bet).

IRQIN – qishloq. Samarqand viloyatining Qoʻshrabot tumanidagi qishloq nomi. Qozoqiston toponimiyasida **ir** soʻzi bilan yasalgan toponimlar koʻp uchraydi: **irsu** (egri suv), **irtas** (egri togʻ) va boshqalar. Apellyativning ikkinchi komponenti – qin “qand” (qishloq, shahar) soʻzidagi **a** tovushining **i** tovushiga oʻzgarishi va soʻz oxiridagi **d** tovushi tushushi oʻzbek tili uchun xos xususiyat (yaʼni soʻz oxirida qoʻsh undoshdan biri tushadi).

Demak, **Irqin** toponimi – *egri togʻ yoki egri suv shahar* maʼnolaridan birini anglatadi.

IRGʻAQLIOVUL – aholi punkti. Qoraqalpogʻiston Respublikasi Taxta-koʻpir va Qoraoʻzak tumanlarida joylashgan aholi punktlari nomlari. Bu aholi punktlari mahalliy aholining asosiy qismini qoraqalpoqlarning Irgʻaqli urugʻidan boʻlgan xalqlar tashkil qilganligi sababli shunday atalgan.

IRGʻOLI – qishloq. Fargʻona viloyatining Bagʻdod tumanidagi qish-

loq nomi. Toponimikada *-li* qo'shimchasi biror narsani ushbu joyda keng tarqalganligini bildiradi. Bu joy **Irg'ay** – “*yog'ochi qattiq buta o'simligi*” keng tarqalganligi uchun shunday nom olgan bo'lishi mumkin. Professor Z. Do'simov mazkur nomni qush yoki urug' nomi bo'lishi mumkin, – deb yozadi (Z.Do'simov, 1977).

ISABOY – qishloq. Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. Qishloq yaqinida Isaboytepa nomli tepalik ham bor. Mang'it qabilasining bir tarmog'i Isaboy deb ataladi, etnotponim.

ISBISK//ISBASK DARVOZASI – darvoza. Samarqand viloyati. Siyob kanalining narigi tomonida, *O'zbekkenti* va *Qunduzso'fi* qishloqlari oralig'ida bo'lgan. Darvoza Samarqanddan ikki farsax uzoqlikdagi *Isbisket* yoki *Isbasket* qishlog'i nomi bilan atalgan. XV asr hujjatlarida *Motrid* yonida joylashgan *Isbask* qishlog'i qayd qilingan. U taxminan Afrosiyobdan shimoli-g'arbdagi *Qunduzso'fi* va *O'zbekkenti* qishloqlari yonida joylashgan. Bu nom sug'dcha *sp* – “*ot*” va *-ask* suffiksida yasalgan bo'lishi mumkin (Лурье, 2004).

ISFARA – daryo. Farg'ona vodiysidagi daryo nomi. *Asbar* shaklidagi *Isfara* arab geograflari Ibn Havqal (BAF, 2, 390, 397-betlar), Istaxriy (BAF, 1, 334-bet) asarlarida eslatib o'tilgan. Etimologiyasi aniqlanmagan. Ammo qadimgi eron tilida **aspabara** – “*chavandoz, otliq*”. Qadimgi davrlarda otchilik Markaziy Osiyoda, ayniqsa,

Farg'ona vodiysida rivojlanib, otchilikning gullab-yashnashiga hissa qo'shishi mumkin edi.

ISKA – Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloqlardan birining nomi. Xuddi shu nomda ariq ham bo'lgan.

Professor B.O'rinboyev mazkur nom qozoqlarning Qorakesak urug'i shoxobchalaridan biri *iskana, iska, kana* bilan bog'liq deb ko'rsatadi. *Iska* qishlog'i va ariq nomi 1489-yilgi vaqf hujjatlarida *Iski* shaklida qayd qilingan. Tarkibida “*iski, iska, iskan, iskotar*” terminlari ishtirok etgan nomlar Samarqand viloyati tarixiy toponimiyasida anchaginadir.

Jumladan, S.Qorayev Tojikistondagi *Iskandarko'l* nomi “*iskotar*” – *baland, yuqori*” so'zi bilan bog'liqligini ko'rsatgani holda, Zarafshondan chiqarilgan o'rta asr ariqlaridan birining *Iskandarg'om* nomi bilan atalganligini ham qayd qiladi. Bu ariq nomi ayrim manbalarda *Eski Darg'om* va *Iskandarg'om* deb tilga olinadi. Aslida, deb yozadi olim, kanal *Iskadarg'om* – (**iska** – *yuqori* va **kom, g'om** – *kanal, ariq*.) “*yuqori ariq*” ma'nosidadir.

Bizningcha, *Iska* qishlog'i nomi ham “*baland, yuqori*” so'zi bilan bog'liq. Bu o'rinda qishloq ariq nomi bilan atalgan yoki aksincha holat yuz bergan bo'lishi mumkin. Xuddi shu hududda *Pastqishloq* nomli toponim mavjudligi ham fikrimizni tasdiqlaydi.

ISKANDARARIQ – Toshkentning pastida imperator Aleksandrning nomiga atalib qo'yilgan. Shuningdek, Zul-

qarnayn (Zulqarnayn "ikki shoxli") – Aleksandr Makedonskiyning laqabi toponimi ham mavjud.

Ta'kidlash joizki, *Zulqarnayn* toponimi Iskandar nomiga qaraganda ham ko'proq sarkarda Makedonskiy nomi bilan bog'liq, garchi Zulqarnayn shaxs ismi ko'p uchrasa ham yoki Zulqarnayn nomi Iskandar nomiga qaraganda ham kamroq tarqalgan, ikkinchidan, yevropacha Aleksandr tez-tez Iskandar sifatida "Tarjima qilingan", uchinchidan, sug'dcha *Iskadar* nomi qabul qilish jarayonida Iskandarga aylangan.

ISKANDAR – Toshkent viloyati. Sug'dda va Baqtriyada yunon-makedonlari o'zlarining bir yuz ellik yillik hukmronligi davrida geografik nomlar haqida oz bo'lmagan xotiralarni qoldirishgan. O'rta osiyoliklar butligini ta'minlashga harakat qilib, yunon sarkardalari koloniyalarni asoslab mustahkamlashgan va u yerlarga ko'proq o'zlarining askarlarini joylashtirishgan. Shaharlarning nomlarini ham o'zlarining nomlari bilan atashgan (Aleksandriya, Antioxiya, Selevkiya).

Aleksandr Makedonskiy (Iskandar Zulqarnayn)ga Sug'd va Baqtriyada yettita shahar (Strabon bo'yicha) yoki 12 ta shahar (Ostin bo'yicha) atab qo'yishgan. Talantli sarkarda Aleksandrning nomiga – qishloqlar, Vavilonga egalik qiluvchi Sirdaryodan Indagacha Iskandarning nomiga 72 ta shaharning nomini berishgan. Grek nomlarining ayrim ma'lumotlari tarixdan mashhurdir. Greklar nomi-

ga asoslangan eng yangi shaharlarga Yaksart ortidagi Antioxiya shahri kiradi. Olimlarning ta'kidlashicha, u hozirgi Toshkent yoki Farg'ona vodiysida joylashgan. Antioxiya shahrining qoldiqlari hozirgi Bayramali shahri (Turkmaniston Respublikasi) atrofiga joylashgan. Skifdagi Selevkid Antioxiya hozirgi Uzgen (Qirg'iziston Respublikasi) hududidan o'rin olgan.

Aytgancha, Orol dengizining qadimgi nomlaridan biri ham Antiox dengizi (Antiox Selevka sarkarda Aleksandr Makedonskiyning o'g'li bo'lgan va O'rta Osiyo hududlarining katta qismiga egalik qilgan). Oz bo'lmagan miqdordagi nomlar ham Aleksandr Makedonskiyning nomi bilan bog'liq bo'lgan.

Markaziy Osiyoning eng qadimgi shaharlarining birining nomi Termez bo'lgan, u yunon-makedonlari hukmronligi davrida *Aleksandriya*, *Demitras*, *Yevkrovtediyaniy* nomlari bilan atalgan. Markaziy Osiyoda ko'pgina nomlanishlar Iskandar (arablashgan shakli Aleksandr) komponenti bilan bog'liq. Bu nomlar odatda Aleksandr Makedonskiy nomidan hosil bo'lgan. Biroq bunday dalillar o'z tasdig'ini topmadi. Biz yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, Iskandar ko'lining nomi sug'dcha "*yuqori, yuqorida yotuvchi*" ma'nosini ifodalaydi.

ISKOGARE – Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi shaharcha nomi. Mahalliy aholi toponimni somon sovrish uchun ishlatilgan *iskov* asbobi bilan bog'laydi. *Iskov* panjshaxa-

ga (بئج شاخه) o'xshagan *bash*, ba'zan *to'rt panjadan iborat yog'och mehnat qurol*i hisoblanib, asosan bug'doy o'rib olingandan keyin uni xirmon qilib, somon va donni sovurish yo'li bilan biri-biridan ajratib olish uchun yengil shamol esgan paytlari ishlatilgan. Asbob hozir deyarli unutilib, ishlatilmay qo'ygan bo'lsa-da, toponim saqlangan.

Ushbu mehnat qurolini yasovchilar yaqin o'tmishda shu qishloqda istiqomat qilgan va toponimning shu shaklda nomlanishiga asos bo'lgan.

ISLOMKENT – qishloq. Navoiy viloyatining Karmana tumani. Islom – musulmon dini, **Islomkent** – islom diniga oid qishloq, musulmonlar qishlog'i. **Islom**, ehtimol, qishloq asoschisining ismidir.

ISLOMOBOD – Sirdaryo viloyatining Guliston va Xovos tumanlaridagi aholi punkti, Sirdaryo tumanidagi mahalla va qabriston nomi. Mustaqillik davri mahsuli hisoblangan mazkur toponim islom dini, islom diniga e'tiqodli kishilar yashaydigan obod manzil, hudud, qishloq kabi ma'nolarda qo'llanilgan.

ISMITAN – Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi Mitan qishlog'ining o'rta asrlardagi nomi. Arab muarrixlari Somoniy va Yoqutlarning xabar berishlaricha, Kushoniya (Sug'd) atrofidagi qishloqlardan biri shu nom bilan atalgan. Tarixchi O.I.Smironova Ishtixon tumanidagi *Mitan* qishlog'i qadimgi *Ismitan* bo'lishi kerak, deb qayd qilgan.

ISPANZA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi yirik qishloqlardan biri. O'rta asr vaqfnomalarida *Ispandiza* tarzida qayd qilingan. Mazkur nomning etimologiyasi (ma'nosi) haqida fikr yuritgan olim O.I. Smirnova fikricha, "**Ispanza**" sug'dcha Aspantarmatdiza – "*yer ilohining qal'asi*" so'zidan kelib chiqqan. Samarqand yaqinida *Ispandi* qishlog'i va *Dami Ispandi* nomli ariq ham bor.

ISTAMZE – Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi shaharcha nomi. Mazkur toponim tarkibidagi "**istam**" so'zi *biror-bir narsaning, jumladan, matoning bardavomligini, mustahkamligini, chidamliligini* bildiradi. "**Ziy**" so'zi esa *turli tabaqaga mansub kishilarning maxsus libosini* anglatadi. Chidamli, uzoq xizmat qiladigan libos tikuvchi hunarmandlar yashagan qishloq ma'nosini anglatgan.

Ikkinchi fikrimizga ko'ra, toponim aslida "*istamzeh*" (استمزه) shaklida yozilgan va talaffuz qilingan. Fonetik o'zgarishga uchrab "istamze", ba'zan esa "stamze"ga aylangan. Uning tarkibidagi "zeh" so'zi "kamon ipi", "yoy ipi" ma'nosini bildiradi.

Demak, o'tmishda bu qishloqda mustahkam kamon ipi yasovchi aholi istiqomat qilgan. Har ikkala holatda ham hunarmandlar ma'nosi ifodalanoqda.

ISTIQBOL – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq hamda respublikamizdagi juda ko'plab MFY hamda ko'chalar nomi sanaladi. Ayniqsa, mazkur nom mus-

taqillikdan keyin nomlanib, u *porloq kelajak, farovon hayot kechirish umidi* ma'nolarni ifodalaydi. Ushbu qishloqning eski nomi "Qullar" bo'lgan. Hududiy lingvomadaniyatda hozir ham keng qo'llanadi. Ushbu qishloqda istiqomat qiluvchi mahalliy aholining tashqi fizionomiyasi ham farqlanib turadi. Qishloq ahli mehnatkash, tadbirkorlar hisoblanadi.

ISTIQLOL – mahalla. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi mahalla nomi. Mustaqillik yillaridan atalgan mazkur so'zga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday ta'rif beriladi: "*Inson, millat, davlatning boshqalarga tobe bo'lmay, o'z erki bilan yashashi, o'zini o'zi idora etishi; mustaqillik, erkinlik*" (O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild, 239-bet).

ITBULOQ – Qashqadaryo viloyatining Qamashi va Yakkabog' tumanlaridagi buloq nomi. Topogidronim *it* va *buloq* ma'noli qismlardan tashkil topgan.

Ushbu toponimning yuzaga kelishi to'g'risida bir necha xil faraz bor:

1. It yashagan buloq yoki it o'lgan buloq. Bu fikr ishonarsiz.

2. Itli buloq yoxud iti bor buloq. Mazkur ikki taxmin xalq etimologiyasi hisoblanadi.

3. Joy nomi *it ichgan buloq* birikmasidan shakllangan: *it ichgan buloq > it buloq > Itbuloq*. Mazkur fikrga ham ishonish qiyinroq. Sababi, bu topoobyekt bor hududda itlar kam bo'ladi.

4. Bizningcha, toponim tarkibidagi *it* so'zi hayvon ma'nosidagi *it* so'zi

emas, balki biror so'zning fonetik o'zgarishlarga uchragan shakli deyilishi to'g'ri.

T.Nafasovning qayd etishicha, o'tkir, tig'li ma'nosidagi *yitik > yitig > itik > itig > iti > it* so'zi ushbu so'zning shakllanishiga asos bo'lgan. Lekin "...toponimiyada bu so'z suv manbayingning ko'lami, kichik, tor, ingichka demakdir", deyilishini o'ylab ko'rish kerak. Sababi, mazkur ma'no faqat suv manbayiga oid bo'lib qolmay, balki buloq joylashgan yerdagi mayda toshlarga ham tegishli deyish har jihatdan haqiqatga yaqin. Geografik omilga amal qilib, mazkur toponim joylashgan hudud kuzatilganda, u tor hamda kichik buloq bo'lishi bilan birgalikda, o'sha atrofda o'tkir va tig'li toshlarning ko'pligi seziladi. Buloqlarning, asosan, vodiylar, soylar, jarlar, tog' yonbag'irlari, tog' etaklaridan oqib chiqishi ular joylashgan hududda tig'li, o'tkir toshlarning mavjudligini tasdiqlaydi. Bu ham gidronimning nomlanish jarayonini asoslaydigan ekstralingvistik omillar jumlasiga kiradi.

Buloq ikki ma'noli so'z bo'lib, uning birinchi ma'nosi ("*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma. Issiq buloq. Buloq suvi*") biz istagan ma'no. Uning manbayi hajman eni kichik, tor yoki katta bo'lishi mumkin. It so'zi buloq joylashgan hududga oid xususiyatni, ya'ni u yerdagi toshlarning o'tkir va tig'li bo'lishini anglatadigan *yitik // yitig* so'zining fonetik o'zgarishlardan biri bo'lgan tovush tushishiga uchra-

gan shakli. Bunday gidronimlar tog'li va soyli joylarda ko'p uchraydi. Ushbu toponimning Qamashi hamda Yakkabog' tumanlarida uchrashi yuqorida aytilgan fikrni dalillashga xizmat qiladi. Uning tahlilida fonetik tamoyil va rekonstruksiya usuli faol qo'llangan. Mazkur toponim onomastik konversiya natijasida apellyativ leksika sathidan onomastik leksika sathiga ko'chgan: *yitik+buloq* > *yitik buloq* > *iti buloq* > *itig buloq* > *iti buloq* > *Itbuloq*. Bu yerda **y**, **k**, **i** tovushlari talaffuz jarayonida tushib qolishi ro'y bergan.

Demak, "*tig'li, o'tkir toshlardan iborat joydagi buloq*" ma'nosida qo'llanuvchi *itik (itig) buloq* birikmasi ushbu toponimning etimoni hisoblanadi.

ITMAK DOVONI – Zarafshon tizmasining Samarqand va Qashqadaryo viloyatlari o'rtasidagi qismida joylashgan dovon.

"Boburnoma"da bu joy haqida: "Samarqand bila Kesh orasida bir tog' tushubtur, Itmak doboni derlar, sangtaroshliq qilur toshlarni tamom bu tog'din eltarlar" (B. 61), deb yozilgan.

Temuriylar davriga mansub boshqa tarixiy manbalarda uning nomi *Kesh dovoni* (aqbai Kesh) shaklida berilgan. Hozirgi nomi *Taxtaqoracha dovoni*, absolyut balandligi 1675 m.

ITTIFOQ – qishloq va mahalla. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumani-dagi qishloq va mahallalar nomlari. Hududning shunday nomlanishiga sabab, ushbu hududda turli millat vakillari, aniqrog'i, o'zbek, eron, turkman va boshqa xalqlar vakillari ahillikda

birlashib yashaganligi tufayli, mazkur joy *Ittifoq* deb atalgan.

Bunday nomdagi toponimlar respublikamizning ko'plab viloyatlari hududlarida uchraydi.

IYIK – Tarixiy toponim (hozirda nom sifatida mavjud emas) Toshkent viloyatining Yuqori Chirchiq tumanidagi qishloq nomi. Ushbu toponim turkiy so'z asosida hosil qilingan bo'lib, **iy** va **-ik** elementlarining qo'shiluvi natijasida vujudga kelgan.

Iy so'zi deyarli barcha turkiy tillarda uchraydi hamda u "*chekka, qayrilish, yonbag'ir*" kabi ma'nolarni bildiradi (Э.В.Севортъян. Этимологический словарь тюркских языков. –М. 1974. –С.330). **-ik** esa yasovchi qo'shimcha.

Shunday ekan, **Iyik** – "*chekkadi yoki yonbag'irdagi qishloq*" ma'nosini bildiradi.

IYRISUV – ariq va qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumani. Mazkur nom ikki qismdan: *iyri* va *suv* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Iyri (adabiy tilda *egri*) – oqadigan suvlarga munosabati bo'yicha. Iyrisuv (egrisuv). Balki toponim qadimiy turk xudosi **Iyirsuv** (Yersuv) nomi bilan bog'liqdir.

IZBOSKAN – tuman. Andijon viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Toponimning kelib chiqishi to'g'risida bir necha taxminlar bor:

1. Emishkim, oldinlari xalq vakillari tomonidan yaxshi tozalanmagan joy ma'nosida ba'zi bir toponimlar *Isbosgan* deb atalar ekan. Bunday deb

tushuntirilishiga sabab, *Izbosgan* va *Isbosgan* toponimlaridagi **z** // **s** yoki **s** // **z** holatlarining talaffuz jarayonida ro'y berishidir. Lekin joyni *Isbosgan* deyish noo'rin, chunki xalqimiz tozalikka o'rgangan.

2. Toponim hududida mard, lafzi halol kishilar yashashgan ekan. Ularning avlodlari ham shunday kishilar bo'lishgani uchun avlod-ajdodlar qadriyatlarini ulug'lovchilar, bobolar an'alariga amal qiladiganlar, avlodlari izidan yurganlar ma'nosida *Izbosgan* toponimi qo'llangan.

Bizningcha, ikkinchi taxminiy fikr asosliroq. Chunki bu toponim to'rtta ma'noli qismdan iborat: *iz*, *-ni* (belgisiz ishlatilgan), *bos*, *-kan (gan)*. Toponimda "**bos**" so'zining o'n oltita ma'nosidan birinchi ma'nosi "**iz**" so'zining to'rtta ma'nosidan birinchi ma'nosi bilan birikib kelgan. Ularning birikishi natijasida tushum kelishigi qo'shimchasi tushib qolgan va **g** undoshi **k** undoshiga o'tgan: **g** > **k**. Joy nomi quyidagi taraqqiyot bosqichini bosib o'tgan: *iz+ni+bos+-gan* > *izni boskan* > *iz boskan* > *Izboskan*.

Mazkur toponim avlodlar an'alarini davom ettirish ma'nosida bobolar izini bosganlikni anglatadi. Uning etimoni *izni boskan* shaklidagi obyektli birikma sanaladi.

ISHAT – Yana bir nomi **Galabek**. Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi qishloq nomi. Qo'ng'iroq qabilasining chovjayli urug'i o'z navbatida *gul*, *oqto'nli*, *chilpoycha*, *qoraqiz* va *baxshi* tarmoqlariga bo'linadi. Qoraqiz

tarmog'i *so'pi* va *ishat (eshat)* guruhi-ga ajraladi (Кармышева, 1976).

Demak, *Ishat (Eshat)* toponimi patronimdir. Jizzax viloyati Baxmal tumanida ham shu nomdagi qishloq bor (O'rinboyev, 1992).

ISHONCH – mahalla. Xorazm viloyatining Gurlan tumanidagi mahalla nomi. Ushbu so'zning "O'zbek tilining izohli lug'ati"da ikkita ma'nosi qayd etiladi: a) ishonish hissi, tuyg'usi; b) e'timod etilgan, suyanilgan, umid bog'langan shaxs yoki narsa tushunchalarini ifodalab, har ikkala ma'nosini ham nazarda tutgan holda qo'yilgan nom.

ISHRATXONA – Samarqanddagi me'moriy yodgorlik (XV asr). Boshqa bir taxminga ko'ra, yodgorlikning nomi arabchadan *asharat* – *o'n (o'n xona)* ma'nosini anglatadi.

ISHTIRXON – Farg'ona viloyatining Yozyovon tumanidagi qishloq nomi. Aholisining milliy tarkibi tojiklar. Sug'd tilida **isht-hasht** – *sakkiz*, **xon (kan)** – *kanal, ariq* degan ma'noni bildirishi qayd etiladi.

Shunday ekan, toponim "*Sakkiz ariq yoki sakkiz kanal*" degan ma'noni anglatadi.

ISHTIXON – tuman. Samarqand viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Zarafshon daryosi o'rta oqimida ikkiga – Oqdaryo va Qoradaryoga bo'linadi. Ikki daryo oralig'idagi yerlar *Miyonqol* deb ataladi va bu hudud to'g'risida o'rta asrlardagi tarixiy yozma manbalarda juda ko'plab ma'lumotlar saqlanib qolgan.

Temuriylar davri va undan keyin ham ikki daryo orasidagi Miyonkom hududi *Sug'di Xurd* – “kichik *Sug'd*”, Oqdaryodan shimoldagi yerlar to Nurota tog'larigacha bo'lgan hudud esa *Sug'di Kalon* – “katta *Sug'd*”, deb atalgan.

Ishtixon shahri va unga tutash hududlar G'arb va Sharqni bog'lab turgan savdo karvon yo'li – Buyuk Ipak yo'lining ustida, Miyonkomning markaziy qismida joylashgan.

Tarixchi olimlar Ishtixon shahri-ning qadimgi nomi va uning qayerda joylashganligi masalasini turlicha talqin qilishgan. Hozirgi kunda Ishtixon viloyat markazi Samarqand shahridan 54–55 km masofada joylashgan. Shahar markazida joylashgan Ishtixontepa tarixiy yodgorligi, qadimgi shahar o'rni bo'lganligini deyarli barcha olimlar e'tirof etishgan.

Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, Ishtixon shahri ilk o'rta asrlarda mustaqil hokimlik markazi hisoblangan. X asrda Ishtixon qal'a, shahriston va rabotdan iborat katta shaharga aylangan. Keyingi asrlarga kelib shahar atrofida ko'plab mevali bog'lar paydo bo'lgan, savdo-sotiq, hunarmandchilik bilan birga dehqonchilik ham yaxshi rivojlangan.

Mutaxassislar Ishtixon so'zini turlicha talqin qilishadi. Mahalliy xalq orasida ham nomning paydo bo'lishi haqida turli rivoyat va afsonalar yuradi. Ulardan birida aytilishicha, ushbu hududda qadimgi xonlardan biri shahar bunyod etgan ekan. Uning go'zal-

likda tengi yo'q bir qizi bo'lib, unga bir boy oshiq bo'lib qolibdi. Buni eshitgan xon achchiqlanib, bepisandlik bilan unga: “Sening boyliging meniki bilan tenglasha olmasa, qanday qilib mening qizimga uylanmoqchisan”, – debdi. Bunga javoban boy o'zi yashab turgan joydan, xon saroyigacha ikkita quvur yotqizib, ularning biridan sut, ikkinchisidan yog' oqizdiribdi. Keyin odam yuborib: “Ishtimi (ichdimi) xon?” – deb so'rabdi, bu tomondagilar, “Ishti xon (ichdi xon)”, deb javob berishibdi. Xon uning boyligiga ishonch hosil qilib, Chim boy (chin boy) ekan, deb xitob qilibdi va qizini unga berishga rozi bo'libdi. Shu tariqa *Ishtixon* va *Chimboy* degan nomlar paydo bo'lgan ekan.

Shunga o'xshash yana bir rivoyatda, Samarqanddan Ishtixongacha quvurda oqizilgan qimizni podsho tatib ko'rganda xalq “qimizni ichdi xon, xon ichdi” deganidan buyon qishloq *Ichdi xon* (keyinchalik *Ishtixon*) deb atalgan emish. E'tiborli tomoni shuki, nom qancha qadimiy bo'lsa, uni izohlash shuncha qiyin bo'ladi. Natijada nomning xalqona yoki soxta etimologiyasining soni ko'payadi.

Boshqa bir rivoyatga ko'ra, VIII asr boshida Samarqandni arablar bosib olgach, *Sug'd* ixshidlari poytaxtni Ishtixonga ko'chirishga majbur bo'lishgan.

Demak, *Ishtixon* so'zi *lxshitxon* so'zining o'zgargan shakli bo'lishi mumkin. Chor Rossiyasi davrida Miyonkomga ekspeditsiya tarkibida kelgan rus tadqiqotchisi L.Vyatkinning

yozishicha, Teng'iz arig'i qadimda *Shayxon* deb atalgan va uning transformatsiyalashuvi natijasida *Ishtixon* nomi paydo bo'lgan.

Taniqli arxeolog olim G.A.Pugachenkovaning fikricha, *Ishtixon* nomi Xitoy tarixiy manbalarida *Sindixon*, arab manbalarida esa *Ishtixon* shaklida qayd qilingan.

Ayrim mutaxassislar, nomning ikkinchi qismidagi "xon" so'zi, joy nomini, Turk xoqonligi davrida paydo bo'lganligini ko'rsatadi, deyishadi. Chunki o'sha davrda Sug'd va uning tarkibida bo'lgan *Ishtixon* ham xoqonlik tarkibiga kirgan.

Boshqa tarixchi olim O.I.Smirnovaning yozishicha, *Ishtixon* so'zi sug'dcha, **isht** - "hasht, ya'ni sakkiz", **xon** - "kan, kanal" ma'nosini anglatadi. Yuqorida keltirilgan tarixiy ma'lumotlarga tayangan holda *Ishtixon* nomi V-VI asrlarda paydo bo'lgan, deyish mumkin. Tuman ma'muriy markazi - *Ishtixon* shahri (1992-yildan).

ICHKILIKQUM - Qizilqumning qumloq joylari. Navoiy viloyatidagi hudud nomi bo'lib, dashtzor, sahro yerlar shu tarzda atalgan.

Shunday ekan, **Ichki, Ichkilikqum** - (bir narsaning) *ichki qismida joylashgan qumlar* ma'nosini anglatadi.

ICHONQALA - tarixiy toponim. Xorazm viloyati Xiva shahrining markaziy qismi, aynan **Ichonqal'a** deb nomlanib, u "*Ichkiridagi shahar*" ma'nosini anglatgan. O'sha davrlardagi ichki shaharning tashqi qismi esa *De-shonqal'a* - "Tashqi shahar" deb atalgan.

Hozirda Xorazm viloyati Xiva shahridagi mahalla nomlaridan biri. XVII-XVIII asrlarda *Ichonqal'a* atrofida qurilgan.

Ma'lumki, Markaziy Osiyoning barcha shaharlari, shu jumladan, O'zbekiston ikki qismdan: ichki va tashqi shaharlardan iborat edi. Xorazm shaharlarini bundan mustasno qilganda, shaharning ichki qismi arabcha *madi-na* so'zi yoki fors-tojikcha *shahriston* termini, yoki forscha *darun* - "ichki shahar" deb nomlangan; shaharning tashqarisi esa *rabod* ("shahar") yoki *berun* ("Tashqi shahar") terminlari ostida nomlangan.

JABU – Surxondaryo viloyatining Shoʻrchi tumanidagi qishloq nomi. Jabu (yabu) – yirik oʻzbek urugʻi nomi. Urugʻ vakillari Oʻzbekistonning janubi va Zarafshon vodiysida yashashgan va shuning uchun shunday nomlangan. Shuningdek, Buxoro, Qashqadaryo, Samarqand viloyatlari va Fargʻona vodiysida ham shu nomdagi qishloqlar bor.

JABGʻUKET – Oʻrta asrlarda mavjud boʻlgan qadimgi shahar. “Hudud ul-olam” asarida tavsiflanishicha, bu chiroyli shahar bir vaqtlar Chach (Shash) viloyati harbiylari (lashkargohi) boʻlgan. U Binket (Toshkent) shahrining Choch viloyati poytaxti yuqorisida 2 farsax (12–14 km)da joylashgan, bu degani, uning shimoli-sharqiy tomonida. V.V.Bartoldning taklifiga koʻra, Jabgʻuket avvalgi Niyozbek qalʼasining oʻrnida joylashgan.

Bu shaharning nomi turk tili-dan kelib chiqqan: *jabgu* yoki *yabgu* soʻzi – suveren maʼnosiga ega boʻlgan qadimgi turkiy unvon va umuman, harbiy turklar orasida oliy hukmdor unvonidir. Oʻz navbatida, **Jabgʻuket** – “*Jabgu shahri, jabgular joylashgan yer*” maʼnosini anglatadi.

JAKARDIZA – Samarqand shahridagi mahallalardan biri. Mazkur nomdagi kanal va qabriston ham mavjud.

Jakardiza qabristoniga yirik alomalar – faylasuf Abu Mansur Muhammad ibn Ahmad Nizomiddin Moturudiy (945-yili Jakardiza qabristoniga qoʻyilgan), “Kitob al-qand fi taʼrixi Samarqand” asarining muallifi Abu Hafs Najmiddin Nasafiy as-Samarqandiy (XII asr), Taftazoniy (1389-yilda vafot etgan) singarilar dafn etilgan. Mahalla hududida harbiy istehkom boʻlib, atamaning yuzaga kelishiga shu sabab boʻlgan. Jakardiza “*chaqir*” – jangchi (aslida “xizmatkor” maʼnosida) va “**diza**” – *qalʼa* soʻzlaridan tashkil topgan nom boʻlib, “*Jangchilar qalʼasi*” maʼnosini ifodalaydi. Chaqir (shokir), chaqar soʻzlari VI–VIII asrlarda keng tarqalgan harbiy termin boʻlib, manbalar Markaziy Osiyo hokimlarining maxsus imtiyozli qoʻshini – chaqirlari haqida maʼlumot beradi.

Xitoy tarixchilari Buxoro chaqirlari (xitoy tilida *cho-ki*) kuchli va mard yigitlardan tanlab olinganligini qayd qilishadi. Syuan Szyanning soʻziga qaraganda, Samarqand chaqirlari

nihoyatda jasur bo'lganlar. Shuning uchun bo'lsa kerak, Samarqand ixshidi (podshosi) G'urak (VIII asr) o'zini chaqir deb atashdan or qilmagan. Yirik shaharlardagi Chaqar mahallalari nomi ham "chaqir" so'zi bilan bog'liq bo'lishi tabiiy. Toponim tarkibidagi *-diz* topoleksemasining *-diza*, *-di*, *-za* kabi variantlari ham bor. Sug'dcha **-diz**, **-diza** – "devor bilan o'rab olingan joy, qal'a, istehkom" ma'nosidagi termin.

M.Koshg'ariyning (XI asr) fikricha, bu leksema turkiy tillardan fors tiliga o'tgan. **-diz** termini Markaziy Osiyoda, asosan, Zarafshon vodiysida keng tarqalgan bo'lib, mustahkam istehkom turlaridan birini bildirgan. Bu leksema qadimgi eron tilidagi "Tosh, tuproq uyumi, to'plami" so'zi bilan aloqadordir.

Samoniyning "Kitob al-ansob" asarida mazkur topoleksema ishtirokida yasalgan *Jakardiza*, *Sankadiza* yoki *Sanjadiza*, *Fag'ndiz* (Samarqand mahallalari) nomlarini keltirgan. *Jakardiza* yoki *Chokardiza* (sug'dcha "chaqar" – *harbiy qo'shin, jangchi* va *diza* – *qal'a* so'zlaridan) Afrosiyobdan janub tomonda joylashgan qal'a va mahalla nomi.

XI asrdan boshlab bu hududda qabriston paydo bo'ladi. Chokardiza toponimi tarkibidagi fonetik o'zgarishlar uning keyingi variantlarini yuzaga keltirgan: *Chaqardiza*–*Chokardiza*–*Jakardiza*–*Shakarjizza* singari. *Sangdiza* mahallasi nomi forscha "Toshqal'a" ma'nosidadir, *-diz* topoleksemasi bi-

lan yasalgan geografik nomlar Samarqand viloyati tarixiy geografiyasida keng tarqalganligini manbalarda uchraydigan *Farundiza*, *Zerudiza*, *Bag'diza* va boshqa toponimlar ham tasdiqlaydi, *-diz* topoleksema geografik nomlar etimologiyasi va tarixiga doir maqolasida O.I.Smirnova ularning islomga qadar bo'lgan tarixiy obyektlar bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Olima Toyloq tumanidagi *Ispandi* va Urgut tumanidagi *Ispanza* qishloqlarining nomlarini izohlashda ular tarkibida diza elementi qatnashgan, – deb ko'rsatadi.

JALA – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponimni tashkil etgan "jala" forscha so'z bo'lib, "yomg'ir tomchisi, shiddatli yomg'ir" ma'nolarini ifodalaydi [O'TIL. 5, 2, 66].

Shunga asosan, bu mikrotoponimni jala vaqtida barpo etilgan aholi yashash maskani, qishloq, deb izohlash mumkin. Ammo ushbu oykonimni "jalovut" urug' nomining og'zaki so'zlashuvda qisqartirib qo'llanishi hosilasi deb izohlash to'g'riroq bo'ladi.

JALANASHQUM – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumanini "Mulik" OFY hududida joylashgan qumlik nomi bo'lib, bu nomning kelib chiqishiga qumlikda o'simliklarning juda oz, ko'pchilik paytda o'simliklarning o'smasligi sabab bo'lgan.

JALATIR – Samarqand viloyati Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponimni tashkil etgan so'z adabiy tilda "yaltir" [O'TIL. 5, 5,

109], qipchoq shevalarida esa "*jaltir* // *jalatir*" tarzida talaffuz qilinadi [O'XSHL, 98].

Prof. B.O'rinboyev uni "*Jaltir* // *jalatir*" – o't o'smagan joy, taqir, loyqa bosib turishi natijasida giyoh bitmay, tuproqning ustki loy qatlami yorilib ketadigan joy, deb izohlaydi [B.O'rinboyev, 71] va shunday joylarda bunyod etilgan yashash maskani, qishloq deb hisoblaydi.

T.Nafasov esa *jaltir* // *yaltir* so'zini etnonimlardan biri, deb hisoblaydi [T.Nafasov, 71]. Shu bilan birga, qoraqalpoq qiyotlarining tarkibida "*jaltirshi*" deb nomlanuvchi urug' nomi ham bor. Shunga ko'ra bu joy nomini etnooykonim deb ham izohlash mumkin.

JALAQUDUQ – Andijon viloyatidagi shahar, tuman, qishloq. Toponimning kelib chiqishi haqida bir necha taxmin bor:

1. Bu toponimni jarlikdagi quduq, jarlik quduq (*jarlikdagi quduq* > *jarlik quduq* > *jarquduq* > *Jalaquduq*) birikmalaridan keltirib chiqarayotgan kishilar ham bor, ammo bu farazga qo'shilib bo'lmaydi, chunki *jarlik* so'zining *jala* yoki *jalol* ko'rinishiga kelib qolishi mumkin bo'lmagan hol.

2. Toponim tarkibidagi *jalol* so'zini kishi ismiga bog'lashadi: *jalol* > *Jalol*. Bu gidronim kishi nomi bilan atalgan va "*Jalol qazigan quduq*" ma'nosini ifodalaydi. Ushbu taxmin ham, bizningcha, xato. Agar obyektlarga nom kishi ismlaridan olinsa, unda hamma joyni kishi nomlari bosib ketardi.

Demak, bu ikki taxmin xalq etimologiyasi. Jala topoleksemasi bu toponimning toponimik asosi vazifasini bajargan. Toponimik indikator sifatida quduq so'zi ishlatilgan, ammo obyektlarning vazifasi o'zgarishi bilan *quduq* so'zi toponimik aniqlagich vazifasini bajarmay, jala toponimik asosiga birlashib ketgan. Natijada, shahar, tuman, qishloq kabi so'zlar bu joy nomi uchun indikator, ya'ni toponimik aniqlagich vazifasida qo'llanish boshlangan: *Jalaquduq tumani*, *Jalaquduq shahri*, *Jalaquduq qishlog'i*. Biroq bu indikatorlar kamdan-kam hollarda ishlatilishi tufayli toponim *Jalaquduq* holatida qo'llanishi ko'p uchraydi. Ushbu toponim uchun etimon *jala* va *quduq* so'zlarining birlashtiruvchi ma'nolari, ya'ni "*jala ko'p yoqqani uchun yer qazilganda yer osti suvlari tez chiqadigan joy*" ma'nosini anglatuvchi *jalaquduq* birikmasi hisoblanadi.

Toponimning *Jalaquduq* bo'lib ketishi tilimiz tarixiy taraqqiyotining o'ziga xos mahsuli. *Jalaquduq* joy nomining etimoni *jala* va *quduq* so'zlarining birlashtiruvchi ma'nolari, ya'ni *jala ko'p yoqqani uchun yer osti suvlari yer qazilganda tezda chiqadigan joy* ma'nosini anglatuvchi *jalaquduq* birikmasi ekanligini asoslovchi manba bu geografik omil sanaladi. Uning shakllanishida quyidagi geografik omillar yetakchi vosita bo'lgan:

a) obyektning boshqa obyektlarga nisbatan olganda pastlikda joylashganligi;

b) ko'p vaqtlarda yomg'ir bilan birga jala yog'ib turishi;

v) yeri qazilganda tezda suv chiqib kelishi quduqlarning ko'pligiga asos bo'ladi. Bu omillar toponimning nomlanishida ham vosita bo'lgan. Leksik va fonetik tamoyillar toponimlarning tarkibini o'rganish usuli bilan bu toponimning etimologik tahlili jara-yonida ishlatilgan.

Demak, Jalaquduq toponimi kishi ismi bilan bog'liq emas, balki tabiiy geografik holatlarni ifodalaydigan *jala*, *quduq* so'zlarining ma'nolarini jamlovchi geografik omillarga bog'liq.

JALAYER – Farg'ona viloyatining Rishton, Quva tumanlaridagi qishloq nomlari. Toponimning “jala” va “yer” so'zlariga hech qanday aloqasi yo'q. *Jalayer* – qadimgi turkiy qabila “jaloyir” etnonimidan yasalgan toponimning fonetik o'zgarishga uchragan shaklidir.

Xususan, Qo'qon xonlari arxiviga tegishli hujjatlarda ham bu urug' nomi bilan yasalgan *Jaloyir qishloq* – (جلایر قشلاق), *Jaloyiri kalon* – (جلایر کلان) singari toponimlar qayd etilgan. Rashiduddin yozishiga ko'ra, jaloyirlar XII asrda Onon va Kerulen daryolari bo'yida yashashgan. Jaloyirlarning katta bir qismi kidonlar bilan bo'lgan urushda yengilgach, Chingizxon ajdodlariga tobe bo'lgan. XII asrning oxiri XIII asrning boshlarida jaloyirlar Yettisuv va Movarounnahrning ayrim viloyatlariga kelib o'rnashganlar va o'zbek, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq xalqi tarkibiga singishib ketgan.

O'zbeklar tarkibida jaloyirlarning ikki yirik qaychili va bolg'ali urug'lari hamda bir qancha urug' bo'linmalari (qarg'ali, boshqird, qoraabdal, qorako'li, qorachopon, chuvuldoq, jastaban) bo'lgan (O'zME. 1-jild. 38-39-betlar).

Z.Do'simovning xabar berishicha, *Jaloyir* nomli qishloqlar respublikaning Farg'ona, Surxondaryo va Toshkent viloyatlarida uchraydi. *Jaloyir* etnonimining etimologiyasi xususida ilmiy adabiyotlarda ma'lumotlar qayd etilmagan. Shunday bo'lsa-da, T.Nafasov jaloyirlar Qashqadaryo va Surxondaryo vohasida o'zlarini “xo'ja” deb atashini, biroq “xo'ja” ularga nisbatan berilgan keyingi nom, ular chig'atoy xo'jalari bilan yaqin munosabatda bo'lganliklari uchun qishloq va yerlarini qadimgi urug' nomi bilan atashganini ta'kidlaydi (Т.Нафасов. Ўзбекистон топонимларининг изоҳли луғати. – Тошкент, 1988. 71-бет).

Farg'ona viloyatida, shuningdek, mazkur etnonim bilan aloqador holda yuzaga kelgan *Yuqori Jalayer* (Buvayda tumani), *Chek Jalayer* (Rishton tumani), *Jalayer* (Furqat tumani) singari qishloq nomlari bor. Toponimlarning barchasi qadimda ushbu hududlarda *jaloyir* urug'iga mansub kishilar yashaganligidan dalolat beradi.

JALOYIR – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Jaloyirlar haqidagi dastlabki ma'lumot Rashididdin asarida uchraydi. Jaloyirlarning yashash joylaridan biri Onon bo'ylari, – deb ko'rsatadi muallif. Rashididdin jaloyir qabilasining

o'nta katta shoxobchasi haqida yozib qoldirgan.

Petrushevskiy Mahmud Koshg'ariy va Juvayniylar ma'lumotlariga tayanib, jaloyirlar XIII asrda mo'g'ul tilida so'zlashganlar; – degan xulosaga keladi. Bu fikrga V.V.Bartold, Ch.Valixonovlar ham qo'shilishadi.

Biroq N.A.Aristov jaloyirlar qabilasidagi urug'larning turk-mo'g'ullar qorishmasidan iborat ekanligini hisobga olib, ularning mo'g'ul ekanliklari haqidagi fikrga shubha bilan qaraydi.

S.A.Amonjulov ham jaloyirlarning asosini turklar tashkil qilganligini aytadi. Jaloyirlar eng qadimiy urug'lardan biri bo'lib, ular Yettisuv va Markaziy Osiyoga XII–XIII asrlarda kirib kelishgan. O'zbeklar tarkibiga kirgan jaloyirlar Toshkent, Buxoro vohalarida, Nurota tog'lari etaklarida, Jizzax, Kattaqo'rg'on, Karmana, Qorako'l tumanlarida, Xorazmda yashaganlar va ikkita yirik urug' – *Qaychili* va *Bolg'alilarga* hamda mayda urug'lar (*Qarg'ali*, *Boshqird*, *Qorabdal*, *Qorako'li*, *Qorachopon*, *Chuvuldoq*, *Jastabon*)ga bo'lingan.

Navoiy viloyatidan Barno Eshpo'latov "Yoshlik" jurnalida: "*Jaloyir* – "vatanni tark aylaganlar" degan ma'noni anglatadi", deb yozgan edi. Bu qabila deydi u, o'zining ko'p sonli urug' tarmoqlari bilan Oltoy, Boyko'l tomonlardan Markaziy Osiyoga kelgan. Jaloyiriylar yirik davlat tuzib, 1338–1432-yillarda Iroq, Eron, Ozarbayjon hududlarida hukmronlik qilganlar.

O'tmishda yashagan Ahmad Jaloyiriy, Shayx Hasan Jaloyiriy, Shayx Murod Jaloyiriy, Shoir Tufayliy kabi bir qator siyosat va madaniyat arboblari ushbu qabila vakillari bo'lgan. Manbalarda jaloyirlarning XIII asrdan to 1375-yilgacha Ohangaron havzasi va Xo'jand atroflarida yashaganliklari, Amir Temur hukmronligiga qarshilik ko'rsatganligi uchun ularning turli tomonlarga tarqatib yuborilganligi haqida ma'lumotlar bor.

Shuningdek, Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on tumani; Jizzax viloyatining Zomin tumani; Farg'ona viloyatining Quva va Uchko'prik tumanlari; Toshkent viloyatining Qibray tumani; Farg'ona viloyatining Rishton tumanlarida ham shunday nomli toponimlar mavjud.

Jalayir (jaloyirlar) – turk-mo'g'ul qabilalari ittifoqi. XII asrda Jaloyirlar Sibirning Onon va Kerulen daryolari qirg'oqlarida yashashgan. XII asrning oxiri va XIII asr boshlarida ular Markaziy Osiyoning, jumladan, O'zbekistonning Yettidaryosiga joylashgan. Jaloyirlar o'zbek, qoraqalpoq, qozoq va qirg'iz xalqlari tarkibiga kirishgan. 1926-yildagi qaydlarga ko'ra, O'zbekiston hududida, asosan, Toshkentda, Buxoro vohasida va Nurota cho'qqilarining tog'oldi joylarida, Jizzax viloyati Zomin tumani, Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumanida, Navoiy viloyati Karmana tumanida, Buxoro viloyatining Qorako'l tumanida va Xorazm viloyatida 25 mingga yaqin Jaloyirlar yashashgan.

JALOYIRCHEK – Fargʻona viloyatining Rishton tumanidagi qishloq nomi. *Jaloyirchek* – “*jaloyir qabilasi vakillarining yer ishlari*” maʼnosini anglatadi.

JALPAQTEVA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq nomi. Ayrim hududlarda tepa soʻzi “Tepalik”, *teva* (*jalpaq* adabiycha *yalpoq* – “*qalin*” maʼnosini ifodalaydi) sifatida talaffuz qilinadi. Qishloqda Jarat urugʻi vakillari yashashadi va shuning uchun ham u qishloqning ikkinchi nomi **Jarat**dir.

Jarat, juyrot, juyrat – oʻzbek xalqi tarkibidagi qabilalardan biri. Juyrot, jarat qadimiy etnonimlardan hisoblanadi. Moʻgʻullarda ham Juryat urugʻi boʻlgan. Bu qabila Rashiddin asarida, XV asr yodgorligi “Tavorixi guzida – Nusratnoma”, XVII asr yilnomachisi Mahmud ibn Vali asarida ham qayd qilingan. Ularning yozishlaricha, bu qabilani Jijirat deb ham atashgan (Rashiddin, 1952). *Juyrat/jurchat* soʻzi turkiy va moʻgʻul tillariga xos boʻlib, bir soʻzning variantlaridir. Samarqand, Qashqadaryo viloyatlarida *Juyrat* nomli qishloqlar bor. Hozirgi kunda Urgut shahri mahallalaridan biri sanaladi.

JAMANSHA – Qoraqalpogʻiston Respublikasi Kegeyli, Chimboy, Nukus tumanlaridagi ovullar nomi. *Jaman, Jamanshaq* – Kegeyli tumanidagi ovullar nomi.

Qoraqalpoqlarning Qiyat, Qitay qabilalari tarkibida Jaman, qoraqalpoqlarning Mangʻit qabilasi tarkibida Jamansha urugʻlari bor. Koʻpgina

turkiy etnonimlar orasida Jaman, Yomon laqabli urugʻ-aymoq nomlari bir necha marta takrorlanadi.

JANADARYO – Qoraqalpogʻiston Respublikasi Taxtakoʻpir tumanidagi quruq oʻzan, OFY va aholi punkti nomi. Orol dengiziga quyiladigan daryolar va uning tarmoqlari haqida taniqli geograf olim L.Berg yozib oʻtgan. Orol dengiziga Amudaryodan boshqa uning sharqiy tomonidan Sirdaryo kelib quyiladi. L.Bergning tasdiqlashi boʻyicha Sirdaryoning janub tomonidan ikki daryoning katta tarmogʻi dengizga quyilgan. Uning biri Janadaryo, ikkinchisi esa Quvondaryodir. Bu daryolarning oʻsha davrlarda suvi gohida koʻpayib, gohida kamayib turgan. Janadaryoning boshlanish joyi Perovskiy (Qizil Oʻrda) shahridan 12 verst pastda boʻlgan.

D.Gladishev va I.Muravinda (1740) bu daryoni uchratmaymiz. Qoraqalpoqlar oʻtgan asrning oxirida Perovskiy portining yuqori tomoniga koʻchib kelib, bu yerdan katta kanal qazishadi, uni Janadaryo nomi bilan atashadi. Bu quyidagicha tarixiy hodsalar bilan aloqador boʻlishi mumkin. D.Gladishev va I.Muravin 1740-yili Sirdaryoning quyi boʻyidan Shaxtemir (hozirgi Chimboy shahriga yaqin joyda ilgari Shaxtemir degan shahar boʻlgan) shahrigacha boʻlgan oraliqda sayohat qilgan. Bularning asarida yana P.Richkovning 1762-yilgi asarida ham Janadaryo belgisiz edi.

Demak, Janadaryo qoraqalpoqlar tomonidan XVIII asrning ikkinchi yarmida qazilganligini bir qancha hujjatlar tasdiqlaydi.

JANBASJAP – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtakopir tumanining Dovqora aholi punktining shimoli-sharqiy tarafidan oqadigan sug‘orish tarmog‘i. “Qorateren” OFY fuqarosi 94 yoshli (2017-yil) nuroniy Xojaxmetov Xojaboy boboning aytishiga qaraganda, bu sug‘orish tarmog‘i Timpiyjaning yon, ya‘ni yonbosh tomonidan qazilgan ekan.

JANDALIK – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Janda: 1) turli rangli materiallardan tez-tez tikilgan quyi darvishlarning kiyimlari; 2) rangli matolardan tikilgan kambag‘allarning kiyimlari), *-lik* – egalik qilish ma‘nosidagi nisbiy sifatdan ot hosil qiluvchi affiks. **Jandalik** – *kambag‘allar qishlog‘i* ma‘nosini ifodalaydi.

JANG – Farg‘ona viloyatining Furqat tumanidagi mahalla nomi. Farg‘ona viloyatida jang so‘zi qatnashgan joy nomlari ko‘p uchraydi. Masalan, *Jangketmon, Jangkent, Jangchilar, Jaygir* kabi. Mazkur toponimlar tarkibidagi *jang* so‘zi o‘zbek tilida *qonli olishuvni* anglatadi, biroq ushbu nomlarning har biri chuqur ilmiy tahlilga muhtoj.

JANGADARYO – Orol dengizining janubiy qirg‘og‘idagi quruq daryo irmog‘i (Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtakopir tumani). Qadimgi davrlarda Jangadaryo Sirdaryodan ajralgan holda Orol dengiziga quygan. XIV asrda *Jangadaryo* – “yangi daryo” qurib qolgan.

JANGAL – Navoiy viloyatidagi quduqlar nomi. *Jangal* – o‘rmon, jungli (Tadjiksko-russkii slovar, – M., 1954. –C. 512); **jangal** (forscha)

– “*qurilish o‘rmoni emas, shoxchali mayda*” (Л.Будагов. Сравнительный словарь, –Т. I. С. 443); **changal** – “*tikanli chakalakzorlar*” (Узбекско-русский словарь. –Т., 1958. С. 514) ma‘nolarini anglatadi.

“Boburnoma” asarida *jangal* so‘zi “o‘rmon” ma‘nosini ifodalaydi (“Boburnoma”. –Т., 1960. 340, 345-bet). Qiziqarli tomoni shundaki, Bobur *to‘qay* so‘zini hozirgidagiday *chakalakzor* ma‘nosida qo‘llamagan, to‘g‘ri ma‘nosida “*daryoning nurlanishi*” deb qo‘llagan (“Boburnoma”. –Т., 1960. 420-bet). “Boburnoma”da muallif tomonidan *o‘rmon to‘tisi jangaliy to‘ti* deb nomlangan (“Boburnoma”. 1960. 337-bet).

JANGALDI – Toshkent viloyatining Ohangaron tumanidagi qishloq nomi. *Jangal* – o‘rmon, jungli (Таджикско-русский словарь, – М., 1954. –С.512); **jangal** (forscha) – “*qurilish o‘rmoni emas, shoxchali mayda*” (Л.Будагов. Сравнительный словарь, –Т. I. С. 443); **changal** – “*tikanli chakalakzorlar*” (Узбекско-русский словарь. –Т., 1958. С. 514) ma‘nolarini anglatadi. *Jankeldi-Jing‘ildi* (*jing‘il* – yulg‘unning shoxlari) so‘zining dialektal variantidir. Aniqrog‘i, *Jangeldi* – etnonim, qozoqlarning *uak* qabilasida *jangeldi* urug‘i mavjud (М.С.Муқанов. Этнический состав и расселение казахов Среднего Жуза. –Алма-Ата, 1974. С. 66); qozoqlarning Alimuli qabilasida (Н.А.Аристов. Заметки этнической истории. С. 380), shuningdek, turkmanlarning Go‘kkan qa-

bilasida (Д.М.Овезов. Население долины Чандыра и среднего течения Сумбара. –Ашхабад, 1976. –С. 45) ham Jangeldi urug'i qayd etilgan.

“Boburnoma” asarida *jangal* so'zi “o'rmon” ma'nosini ifodalaydi (“Boburnoma”. –Т., 1960. 340, 345-bet). Qiziqarli tomoni shundaki, Bobur *to'qay* so'zini hozirgidagiday *chakalakzor* ma'nosida qo'llamagan, to'g'ri ma'nosida “*daryoning nurlanishi*” deb qo'llagan (“Boburnoma”. –Т., 1960. 420-bet). “Boburnoma”da muallif tomonidan *o'rmon to'tisi jangaliy to'ti* deb nomlangan (“Boburnoma”. 1960. 337-bet).

JANGGOH – mahalla. Toshkent shahridagi mahalla nomi. Muhammad Solih Toshkandiyning “Toshkentning yangi tarixi” nomli asarida keltirilishi-cha, chorhokimlik davrining so'nggi yillarida Shayxontohur dahasida Yunusxo'ja, Beshyog'och dahasida Doniyorxo'ja, Ko'kcha dahasida Isoqxo'ja va Sebzor dahasida Shohbek (Shobek)lar hokimlik qilishgan. Daha hokimlari muhim masalalarni, ayniqsa, tashqi dushman xavfini birgalashib hal qilganlar. Ammo hokimlarning o'zaro nizolari kuchayib, ko'pincha, to'qnashuvlarga sabab bo'lardi. Bunday paytlarda shahar markazidan oqib o'tadigan Labzak suvining ikki tarafi jang maydoniga aylanardi. Hozirgi Abdulla Qodiriy nomli istirohat bog'idan oqib o'tadigan Labzak suvi Jangob, suvning ikki tomonidagi maydon esa “Janggoh”, ya'ni jang maydoni nomi bilan shuhrat topgandi. O'za-

ro janglarga shahar aholisi ham jalb qilinardi. Faqat Chorsu bozori betaraf hisoblanib, janglar vaqtida ham savdo-sotiq davom etardi. Tarixiy manbalarda qayd qilinishicha, 1613-yilda Buxoro xoni Imomqul qo'zg'olon ko'targan va shahar aholisidan ana shu joyda qonli o'ch olgan. 1847-yilda bu yerda yana katta jang bo'lib o'tadi. Qo'qon xonining noibi Aziz parvonachining aholiga nohaq soliq solishi qo'zg'olonga sabab bo'lgan. Mahalla va ariqning Janggoh va Jangob deb nomlanishi 1784-yilda Shayxontohur dahasi hokimi Yunusxo'ja tomonidan yakka hokimlikni qo'lga kiritishda bo'lgan hal qiluvchi jang sabab bo'lgan.

JANNATMAKON – mahalla. Xorazm viloyati Xonqa tumani. Mazkur toponim *jannat* va *makon* so'zlari-ning qo'shilishidan hosil bo'lgan bo'lib, “O'zbek tilining izohli lug'ati”da *obod, go'zal* ma'nolarini ifodalashi qayd etiladi (O'zbek tilining izohli lug'ati, II jild, 72-bet).

JARARIQ – Chig'atoy arig'ining tarmog'i. Hozirgi kunda uzunligi 1,8 km., Sobir Rahimov (hozirda Olmazor) va Shayxontohur tumanlaridan oqib o'tadi¹. “Jarariq” gidronimi relyef bilan bog'liq bo'lib, “*jarlikda hosil bo'lgan ariq*”, “*jardan oqib o'tgan ariq*” ma'nolariga yaqin. Ma'lumki, Chig'atoy baland yerlardan oqqan, undan o'ng tomonga tarmoqlangan ariqlardan eng kattasi sanalgan Jarariq oqib o'tgan yerlari nisbatan pastlik joylarga to'g'ri keladi.

¹ План города Ташкента. – Ташкент, 1980.

XX asr boshlariga oid rus manbalarida¹ Jarariq "Djar" shaklida berilgan. Mazkur davrda Jarariq Toshkent shahri Ko'kcha dahasining *Shahidon-tepa* mahallasi hamda shahar atrofidagi *Jarariq* mavzesini suv bilan ta'minlagan.

Shuningdek, Toshkent viloyatining Zangiota tumanida ham shu nomli toponim mavjud bo'lib, u quyidagicha izohlanadi: *Jarariq* – "*jarlik pastidagi ariq*" deganidir.

JARBULOQ – Jizzax viloyatining G'allaorol, Baxmal hamda Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanlaridagi qishloqlar nomi. Mazkur mikrotoponim "jar" va "buloq" qismlaridan iborat. Oqar suvlar yumshoq tog' jinslarini o'yib hosil qilgan chuqurlik jar deb ataladi [O'TIL. 5, 2, 73]. "Buloq" so'zi esa "yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma" ma'nosini bildiradi [O'TIL. 5, 1, 370].

Shunga binoan bu mikrotoponimni "jar yonida bulog'i bor joyda bunyod etilgan yashash maskani, qishloq" deb izohlash mumkin.

Jar – tog' etagidagi qiyaliklarida, zamini yumshoq tekisliklarda ko'plab uchraydigan, oqar suvlar yerni yuvib ketishi natijasida hosil bo'lgan chuqurlik. *Jar* umuman "*chuqurlik, pastlik*" ma'nosini ham ifodalaydi, ya'ni "pastlikdagi buloq yonida joylashgan qishloq" deb izohlash mumkin.

Mazkur gidronimidagi birinchi komponenti "*jar*" geografik termini

"*chettlari o'pirilgan chuqur soylik; chuqurlik*" deb izohlanadi [O'TIL. 2, 73].

Mazkur izohlardan gidronimni "chuqur soylikda joylashgan chashma" deb izohlash mumkin. Ushbu gidronim ikki o'zakli bo'lib, sifat+ot strukturasiga ega.

JARMISHKO'L – Polvonyop kanalining chap qirg'og'idagi ko'l (Xorazm viloyati Yangiariq tumani). Xorazmcha *jarmish, jarg'an, yorg'an* – "*ariq*", "*kanal*" ma'nosini ifodalab, *Jarmishko'l* – "*ariqdagi ko'l*" deganidir.

JARQISHLOQ – Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanidagi qishloq nomi bo'lib, "*jarlikdagi qishloq*" ma'nosini anglatadi.

Shuningdek, Farg'ona viloyatining *Beshariq, Bog'dod, Dang'ara, Toshloq* tumanlarida shu nomli qishloqlar bor. *Jar* asli geografik termin bo'lib, tog' etagi qiyalarida, zamini yumshoq tekisliklarda ko'plab uchraydigan, oqar suvlar yerni yuvib ketishi natijasida hosil bo'lgan chuqurliklardir. *Jar* umuman "*chuqurlik, pastlik*" ma'nosini ham ifodalaydi. "*Jar*" so'zi qo'shilishidan *Anorjar, Jamanjar, Jarariq, Jarboshi, Jarqo'rg'on, Oqjar* kabi qishloq nomlari vujudga kelgan.

Shuningdek, Samarqand viloyati Pstdarg'om va Urgut tumanlari; Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani; Surxondaryo viloyati Sho'rchi, Soriosiyu tumanlarida ham mazkur nom bilan atalgan toponimlar mavjud bo'lib, u "*jarlikdagi qishloq*" (aynan,

¹ План-путеводитель по городу Ташкенту. – Ташкент, 1936.

"qishloq – jarlik") ma'nosida ekanligi qayd etiladi.

JARQUM – Qashqadaryo viloyatining Koson tumanidagi qishloq nomi. "Jarlikdagi qum" (aynan, "qum – jarlik") ma'nosini ifodalaydi.

JARQO'RG'ON – tuman. Surxondaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tabiiy geografik jarayonlar (yomg'ir, sel, toshqin, zilzila, yer ko'chishi, o'pirlishi va boshqalar) natijasida yerning yuza qismida hosil bo'lgan o'yiqli, yoriqli, kesik joylar deyiladi. Jar asosan, yumshoq jinslardan tuzilgan baland tekisliklarda, tog' etagi qiyaliklarida, relyefi notekis joylarda ko'proq kuzatiladi. Respublika toponimiyasi tarkibida jar so'zi juda ko'p uchraydi. Jar – yangi geografik obyektni nomlashda belgi vazifasini bajargan.

Nomning ikkinchi tarkibiy qismi bo'lgan qo'rg'on – yer sathidan ko'tarilgan joyda tevaragi devor bilan o'rab olingan, darvozali qal'a, istehkom. Ta'kidlash joizki, qo'rg'on qurish xalqimizning o'troq hayotga ko'chish ma'naviyati va shaharsozlik qadriyatlari bilan bog'liq. Dastlab atrofi devor bilan o'ralgan aylana, to'rtburchak tarzidagi imorat qo'rg'on deyilgan. So'ngra devorini baland, qalin, mustahkam va mahobatli, bir darvozali qilib qurishgan. Ilk o'rta asrlarda mudofaa maqsadida qo'rg'onlar tevaragida xandaq qazilib, suv bilan to'ldirilgan.

Mahalliy aholi Jarqo'rg'on nomi qadimda daryo yuvishi natijasida paydo bo'lgan jar yoqasida joylashgan qo'rg'on nomidan kelib chiqqan deyishadi. VIII–

XII asrlarda hozirgi Jarqo'rg'on o'rnida Charmangan (Sarmangan) shahri bo'lib, arab-fors geografik adabiyotlarda ko'p tilga olingan. O'sha davrlarda Jarqo'rg'on mavqei jihatidan Termitz shahridan keyin ikkinchi o'rinda bo'lgan. Geografik o'rnining qulayligidan Jarqo'rg'on qadimdan muhim savdo-sotiq markazi bo'lib kelgan.

Tumandagi Minor qishlog'ida Jarqo'rg'on minorasi (1108–1109) me'moriy yodgorligi joylashgan. Minora Xuroson me'morlik maktabi an'analari asosida, Xuroson amiri Abu Sa'id buyrug'i bilan, me'mor Ali ibn Muhammad Saraxsiy tomonidan barpo etilgan. Minora tuzilishi me'morning yuksak didi, san'ati va mahoratini namoyish etadi. Minoraning hozirgacha saqlanib qolgan qismining balandligi 21,6 metrni tashkil etadi. Jarqo'rg'on minorasi madaniy meros obyekti sifatida, davlat tomonidan muhofaza qilinadi. Tuman ma'muriy markazi – Jarqo'rg'on shahri (1973-yildan).

JARTEPA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi mahalla. Toponimiyada "jar" termini ishtirok etgan nomlar ko'p uchraydi. *Jarqishloq*, *O'roqvoyjar*, *Qaldir'ochjar* (Urgut) va boshqalar shular jumlasidandir. Jartepa mahallasi bir necha qishloqlardan tashkil topgan bo'lib, ular *Qo'qonqishloq*, *Erniyoz*, *Boybo'l*, *Saroy*, *Hakachak*, *Usta Abdulla* (*Yomonkal* ham deyiladi), *Po'dari*, *Eshonqishloq*, *Nodirboy*, *Chovurchi*, *Jaloyir* qishloqlaridan iboratdir.

Mazkur nomlarning ko'pchiligi etimologik jihatdan "tiniq" bo'lib, faqat *Chovurchi* va *Po'dari* toponimlarining ma'nosi "xira"lashgan.

JARCHIBOSHI – Andijon viloyatining Xo'jaobod tumanidagi qishloq nomi hisoblanadi. *Jarchi* – "xabarchi", *jarchiboshi* – "xabarchilar boshlig'i" ma'nosini anglatadi.

JATTAGUZAR – qishloq. Surxondaryo viloyati Soriosiy tumani. *Jatta* urug'i Barlos qabilasi tarkibiga kirgan. Ba'zan esa Jattaning Barlos qabilasi tarkibiga kirishi shubha uyg'otadi.

Ma'lumki, *nopok jete* ("qaroqchi") laqabi Movarounnahr turklari tomonidan mo'g'ullar – Mo'g'ulistonning turk-mo'g'ul aholisi ko'chmanchilariga berilgan (Восточный Туркестан и Семиречья) (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. –С. 186). Demak, *jatta* va *jete* laqabi, aynan shu ma'noda mo'g'ullarga tegishlidir.

JAVLON – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on va Oqdaryo tumanlaridagi qishloqlar nomi. Toponim *javli*//*javli*//*chovli* va *-on* qismlaridan iborat bo'lib, *Javli* // *javli*//*chovli* etnonim hisoblanib, *-on* esa ko'plik hosil qiluvchi qo'shimcha sanaladi. Qadimgi turkiy tilda *chovli* lochin bo'lgan bo'lib, bu totemdir.

B.O'rinboyev *javli*, *chavli* qadimgi turkiy tilda *chavli* – lochin totem demak. Totemdan etnonim, unga *-on* (*-lar*) qo'shimchasi qo'shilib, kishi ismi yasalgan. Shu ism bilan bog'liq kishilar avlodi yashagan joy, deb izohlaydi.

Boshqacha izoh: Javlon qarluq qabilasi urug'laridan birining nomi.

Demak, Javlon etnooykonim, ya'ni etnik birlik bilan bog'liq qishloq nomidir.

JAVOG'LI – Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanidagi qishloq nomi. Demak, Javog'li – saroy o'zbek qabilasi bo'linmalaridan va qadimgi turk urug'laridan biri sanaladi.

JAVTUK//JAVTUK ALGAL – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq nomi. Tumanda *Yuqori Algal*, *Quyri Algal* nomli qishloqlar ham bor. Algal – ming qabilasi urug' tarmoqlaridan biri hisoblanadi.

Professor B.O'rinboyev Javtuk qishlog'i etimologiyasi haqida to'xtalar ekan, "*jav, jabi*" o'zbek millati tarkibiga kirgan qadimiy urug'. "**Tug**" so'zining "*nog'ora*, *xon huzurida chalinadigan baraban*, *bayroq*, *dam olib o'z tug'ini tikkan joy*, *to'g'on*" kabi ma'nolari bor. Javtug – jobi urug'i vakillarining o'z tug'ini tikkan joy demak", – deb qayd qiladi.

Rus olimi A.D.Grebenkin o'zi yiqqan dala materiallariga asoslanib, "algal" ming qabilasining tarmoqlaridan biri ekanligini ko'rsatib o'tgan edi. Muallif ming qabilasi uch katta uruqqa – *To'g'ali*, *Bog'lon* va *uvoq-tamg'aliga* bo'linishini ko'rsatib, *uvoq-tamg'alilarning* yana *algal*, *chavutjayli*, *o'ramas*, *to'qnamoz*, *kiyikxo'ja* va *yarat* tarmoqlari borligini qayd qiladi (Grebenkin, 1874: 42).

Mazkur urug' tarmoqlarining keyinchalik etnotoponimlarga aylangan-

ligini kuzatamiz. Urgut tumanidagi *O'ramas* (Paxtachi tumanida ham shu nomdagi qishloq bor), *Algal* (shuningdek, *Javtuk Algal* ham) shu yo'l bilan hosil bo'lgan.

Tilshunos K.Marqayev Janubiy O'zbekiston etnonimlari yuzasidan olib borgan tadqiqotlarida Chiroqchi tumanida yashovchi qipchoqlarning Qirqoyoq urug'idagi bir tarmoq *chavtik*, *chavtak* deb atalishini qayd qiladi. **Chovtik** ("*chav, jov, jovli*") – (*shumovka*) *cho'mich* ma'nosida bo'lib, urug'tamg'asi chovli (*cho'mich*) shaklida bo'lgan, deb ko'rsatadi. *Chovli* nomli qishloq Ishtixon tumanida ham bor. Bu chovli etnotoponimi areali keng ekanligini ko'rsatadi.

Bizningcha, *Javtuk Algal* qishlog'i nomi etnotoponim bo'lib, *Algal urug'ining Javtuk tarmog'i yashaydigan joy* demakdir. Qishloqning g'arbiy tomonida *Cho'michli* nomli qishloq ham bor. O'zbek qabilalaridan qipchoq, qo'ng'iroq, nayman va boshqalar tarkibida "*cho'mich, cho'michli*" so'zi bilan bog'liq etnonimlar ko'p.

JAYHUN – mahalla. Xorazm viloyati Urganch tumani. Jayhun – 1) Amudaryoning qadimiy nomlaridan biri; 2) har qanday daryo; 3) Jayhuni Xorazm – Amudaryo. Amudaryoning qadimiy nomini tiklash maqsadida mahalla shu nom bilan atalgan.

JAYLOV – Navoiy viloyatining Xatirchi tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *Yaylov* so'zi (aynan "yozlovchi") deganidir, "je"lashgan shevalarda *jaylov* sifatida talaffuz qilinadi.

JAYRALI – Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi qishloq nomi. *Jayra* – tikonli hayvon, yovvoyi sifat ma'nolarini ifodalasa, *Jayrali* – yovvoyi sifat joylar deganidir. Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on tumani va Jizzax viloyatining Zomin tumanlarida *Jayraxona* – "*yovvoyi sifat jayrali ko'p joy*" nomi mavjud.

JAYRAXONA – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani. *Jayra* – tikonli hayvon, yovvoyi sifat ma'nolarini ifodalasa, *Jayraxona* – yovvoyi sifat jayrali ko'p joy deganidir.

JAYRONXONA – Surxondaryo viloyatining Termiz tumanidagi qishloq nomi. *Jayronxona* – "*jayronlar saqlanadigan joy*" ma'nosini anglatadi.

JAZIRATI USMON – Orolpayg'ambar orolining kitobiy nomi. U arabcha *jazira* – "*orol*" ma'nosini ifodalaydi, Usmon ibn Ma'sud – arab sarkardasi.

JAZXO'RLAR – Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomi. **Jaz** – *mayda-mayda qilib kesilgan go'sht*; **jazxo'r** – *shunday go'shtli taomlarni iste'mol qiluvchi*; -lar – ko'plik qo'shimchasi. Hamqishloqlarning qo'shnilari tomonidan berilgan jamoaviy laqabi.

JAG'ALBOYLI – Samarqand viloyatining Payariq, Pastdarg'om tumanlari, Navoiy viloyatining Xatirchi tumanidagi qishloqlar nomlari. *Jag'alboyli* – etnonim. Zarafshon vodiysidagi o'zbek-qipchoqlarda *jag'alboyli* urug'i qayd etiladi (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. –С. 123).

Mazkur termin qozoqlar o'rtasida *jagalbayli* sifatida ma'lum, qirg'izlarda *djagalmay* urug'i mavjud, boshqirdlarda *yagalbay*, qoraqalpoqlarda *djagaltay* urug'i bor.

JASHA – qishloq. Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani. *Jasha* – qipchoqsaroylar urug'ining nomi hisoblanadi (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 124).

JENAV – Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumanidagi qishloq nomi bo'lib, bu yerda *je* komponenti o'zlashgan hisoblanib, *ju(y)* terminining dialektal variantidir; *nav* – “yangi” ma'nosini ifodalab, *Jenav* – “yangi ariq” deganidir.

JETIURUV – Samarqand viloyatining Payariq tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *Jetiuruv* – Zarafshon qipchoqlarining unchalik katta bo'lmagan urug'i, *jeti* (adabiycha – *yetti*) *uruv* yoki *uru* (adabiycha – *urug*) ma'nolarini anglatadi.

JETKINSHEK – Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l, Qo'ng'iro't, Elikqal'a tumanlari. *Jetkinshek* qoraqalpoq tilida “*o'smir*”, “*yosh avlod*” degan ma'noni bildiradi.

JIBACHI – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq nomi bo'lib, u “*kolchuk* yoki (*jiba*) egalik qilganlar” ma'nosini anglatadi.

Buxoro xonligidagi Qoravul unvonidan oldingi amaldor unvonining nomi.

JIBLON – Toshkent viloyati Ohangaron tumanining “Ko'ksaroy” QFY hududida, Ohangaron daryosiga o'ng tomondan quyiluvchi Jiblonsoy bo'yida

joylashgan kichik qishloq. Jiblon deb asli namchil (ariq va soylar bo'yida) yerning yuza qismida ajriqqa o'xshab tarmoqlanib o'suvchi bir yillik yovvoyi o'simlikka aytiladi.

Buxoro xonligida ko'p sonli amaldorlardan biri *jilbon* deb nomlangan va ular xalqni o'g'rilar, qaroqchilar va boshqalardan saqlashgan (А.Б.Вильданова. Подлинник Бухарского трактата о чинах и званиях. Письменные памятники Востока. Историко-филологические исследования. – М., 1970. С. 44) va shundan so'ng qishloq nomi shu nomda atalgan. Bu hududda shunday kasb egalariga nisbat berilib joy nomiga qo'yilgan va keyinchalik tildagi metateza hodisasiga ko'ra *Jilbon Jiblonga* aylangan. Yana bir manbaga ko'ra qishloq nomi arabcha **jabalun** – *tog'* nomidan olingan ekan.

JIDA – Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanidagi qishloq nomi. Naymansaroy urug'ining shoxchalaridan biri *jida* deb atalgan (К.К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков Верхней Кашкадарьи).

JIDAKAPA – qishloq. Namangan viloyatining Uychi tumanidagi qishloq nomi. *Jida* – jiyda, buta; *kapa* – kulba, kambag'alning kichkina uychasi.

Demak, **Jidakapa** fitotoponimi “*butalardan bo'lgan kulba*” ma'nosini anglatadi.

JIDAMAZOR – Andijon viloyatining Marhamat tumanidagi qishloq. *Jidamazor* – “*butalardan tashkil topgan mozor*” ma'nosini anglatadi.

JIDAQISHLOQ – qishloq. Qashqadaryo viloyati Yakkabog' tumani. *Jidaqishloq* – “butalardan tashkil topgan qishloq” ma'nosini ifodalaydi.

JIGARISTON – Toshkent viloyati Angren shahrining janubi-sharqiy qismida, Ohangaron daryosining chap sohilida joylashgan qo'rg'on. Apellyativning birinchi qismi “Jigar” qarindosh, yaqin kabi ma'nolarni ifodalasa, uning ikkinchi komponenti “-iston” – o'rin, joy, makon ma'nosini ifodalovchi qo'shimcha sanaladi.

Manbalarda bu aholi manzili ko'mir koni ishga tushirilmagan, daryo to'silib, turk suv ombori qurilmagan paytlarda ko'klamgi suv toshqinlari tufayli Boqsuq, Grum, Obliq va boshqa madaniy markazlar va bozorlardan uzilib qolgani uchun shunday nomni olgani qayd etiladi.

Arxeologlar V.A. Soy va S.A. Ashirovlarning “G'arbiy Tyan-Shan: muqaddas joylarga sayohat” nomli yo'l ko'rsatkich-malumotnomasida bu joy haqida shunday yozilgan: “Jigaristonsoyning quyi oqimidagi kaolin tuprog'ining ochiq konidan eramizdan avvalgi birinchi asrda foydalanilganligi to'g'risida ma'lumot bor. XIX asrga qadar samarqandlik va qashqadaryolik kulollar modaga aylangan “chinni” (“xitoyi”) degan idishlarni tayyorlash uchun Jigariston gilbo'tasini sotib olganlar.”

Biroq bu munozalidir, chunki nomning ko'rinishidan ma'lumki, mazkur joyning nomlanishi bir-biriga yaqin

kishilar, yaqin oilalar yashaydigan makon ma'nosidadir.

JIGDAZOR – Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomi. *Jigda* (adabiycha – *jiyda*) – jiyda, sharq butasi ma'nosini ifodalasa, *-zor* – joy nomi hosil qiluvchi qo'shimchadir.

Demak, *Jigdazor* – “jiyda o'simliklari o'sadigan joy” ma'nosini anglatadi.

JIGDAZORQISHLOQ – qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon tumani. *Jigdazorqishloq* – “jiyda o'simliklari yetishtiriladigan qishloq” ma'nosini ifodalaydi.

JILBON//JILVON – Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq va kanal nomi. Bir necha asrdan beri shu nomda ataladi.

Buxoro xonligida qator mansab va martabalar orasida *jilvon* degan amal bo'lgan. *Jilvon* kishilarni o'g'ri, qaroqchi, yo'lto'sar va boshqalardan himoya qilib turgan¹. Kanalni Jilvonlardan biri qazdirgan bo'lsa kerak.

Bundan tashqari, *jilvon* atamasiga quyidagicha ta'rif ham berilgan: *Jilvon//Jilbon* – “chekkadagi cho'l, landshaftli hudud”. Buxoro vohasining shimoliy chekkasidagi cho'l landshaftli hudud. Qizilqum chegarasida, Shofirkon va qisman G'ijduvon tumanlari hududida joylashgan. Uning bir qismi o'rta asrlardayoq o'zlashtirila boshlangan. Ayrim ko'chmanchi guruhlar, qaroqchilar hujumidan, voha aholisi va karvonlarni himoya qilish uchun xonlik tomonidan u yerda *jil-*

¹ Вилданова А.Б. Подлинник Бухарского трактата о чинах и званиях/ “Письменные памятники Востока”, Историко-филологические исследования. –М. 1963. –С.44.

bon (chegara posboni) mansabi joriy qilingan.

Jilbonlar Buxoro va Vardonze shaharlariga kelib ketayotgan karvonlarni ham nazorat qilishgan. Keyinroq **jilbon** atamasi joy nomiga aylangan¹.

JILIBULOQ – Samarqand viloyati Nurobod tumani Tim qishlog‘i yaqinidagi buloq nomi. Suvining iliqligi bilan xarakterlanadi. Xuddi shu qishloq bilan bog‘liq *Qo‘tirbuloq, Gurulloq-buloq, Kichiksoy, Devonasoy, Tumshuqariq, Quduqchaariq* gidronimlari va *Piyozliota* oronimlari ham mavjud.

JILON BULOQ – Samarqand viloyatining Qo‘shrabot tumanidagi buloq nomi. Mahalliy aholi ko‘pincha “y” tovushi o‘rniga “j” tovushini qo‘llaydi, ya‘ni “j”lab so‘zlovchidir.

Gidronimning birinchi komponenti “jilon” komponenti aslan “*sudralib yuruvchi, oyoqsiz, tanasi ingichka va uzun, ko‘zlari shaffof qovoqlar bilan qoplangan jonivor*” ma‘nosini ifodalovchi “ilon”dir [O‘TIL. 2, 198].

Geografik termin sanalgan “buloq” esa “*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma*” [O‘TIL. 1, 371].

Shunday ekan, mazkur gidronimni “*atrofida ilonlar ko‘p uchraydigan chashma*” deb izohlash hamda zoogidronim sifatida baholashga asos to‘laligicha bor.

JILONSOY – Samarqand viloyatining Samarqand tumani. *Jilonlibuloqsoy* (Jomboy tumani) – “*soy boshlani-*

shidagi relyefning egri-bugriligini bildiradigan nom” ma‘nosidadir.

JILONTAMG‘ALI – Navoiy viloyatining Nurota tumanidagi qishloq. *Jilontamg‘ali* – “*ilon shaklidagi tamg‘a*” (*jilon* adabiycha – *ilon*) – qo‘ng‘irot qabilasi o‘zbek urug‘i va o‘zbek-turkmanlar hamda nayman qabilasi nomi (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 90; В. Мошкова. Некоторые общие элементы в родоплеменном составе узбеков, каракалпаков и туркмен// Труды института истории и археологии АН УзССР, т. 2. – Т., 1950).

JILOVDOR BOBO – Samarqand viloyatining Qo‘shrabot tumandagi ziyoratgoh nomi. Mazkur nekronim “Urganji” MFY hududida joylashgan.

Jilovdor leksemasining konnotativ belgisi “boshliq”, “rahbar” kabi ma‘nolarni anglatadi [O‘TIL. 2, 87].

JINDIBULOQ – qishloq. Surxondaryo viloyatining Sho‘rchi tumani. *Jindi* (shevadagi “*jinni*” dan) – “*tezaki*”; **Jindibuloq** – “*tezaki buloq*” ma‘nosini ifodalaydi.

JINGILDI – Navoiy viloyatining Konimex tumanidagi ovul hamda qishloq nomi. Ba‘zan *Jongeldi* shaklida uchraydi. Aslida, *Jingildi//Jingil* – “*yulg‘un*” demakdir. S.Qorayev qoraqalpoq qo‘ng‘irotlilarining kichik bir shoxobchasi jonkeldi deb nomlanishi haqida ham ma‘lumot bergan. Bizningcha, *Jingildi* toponimi “*Yulg‘unli, tikanli qishloq*” degan ma‘noni anglatadi va u fitotoponim hisoblanadi.

¹ O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. 12 jildlik, 3-jild. – T.: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti. 2002. –B.601.

JING'ILDI – Buxoro viloyatining Qorako'l tumani; *julg'unli* (qozoqcha). O'zbek tili shevasida *jing'il* (o'zbekcha-adabiycha – *yulg'un*). *Jangeldi* etnonimi mavjud.

JING'ILSOY – soy nomi. *Yulg'un butasi ko'p o'sgan joy* – soy shunday nom olgan. *Jingil* – yulg'unning mahalliy nomidir.

JILG'INSOY – soy. Navoiy viloyati Nurota tumani. *Jing'il* (yulg'un)soy – “soyning qirg'oqlari bo'ylab yulg'un o'sadigan joy” ma'nosini anglatadi.

JINNIDARYO – Qashqadaryoning o'ng irmog'i. Norin, Chirchiq, Zarafshon, Surxon daryolarining ham shu nomdagi irmoqlari borligi ma'lum. Respublika hududida *Jinnidaryo* degan jilg'a, irmoq, ko'l (kattaroq daryoga kelib qo'shiladigan, o'zani nisbatan qisqa masofali soy, oqarsuv)larning bo'lishi tabiiy, chunki *Jinnidaryolar* qaysi viloyat, tuman hududida bo'lishidan qat'i nazar, tog'oldi yoki tog'etaklarida uchraydi.

Jinnidaryolar, asosan, yirikroq daryolarga kelib qo'shiladigan irmoq, soy maqomidagi oqarsuvlardir. Jinnidaryolarning suvi bahorda ko'payadi. Yog'in-sochin ko'p bo'lganda, jala yo do'l yog'ganda suvi birdan ko'payib ketadi, natijada qirg'oqlarini to'ldirib oqadi. Ba'zan o'zanini o'zgartirib – o'ng yo chap tomonga burilib ketib, oqim yo'nalishini o'zgartiradi. Yog'ingarchilik bo'lmagan vaqtlarda suvning miqdori bir xil bo'ladi. O'zanini ham o'zgartirmaydi, suvi bir tekisda, bir maqomda oqadi. Oqim

tarzidagi bu holat oqarsuvning tabiiy holati, to'yinish manbasi bilan bog'liq.

Jinnidaryolarning suvi tog'etaklaridagi, ba'zi hududlarda dara ichidagi buloq, yerosti sizot suvlaridan hosil bo'ladi. Ana shu xususiyati bilan ular *Qoradaryo*, *Qorasuv*, *Qorabuloq* nomlari bilan atalgan daryo irmoqlariga o'xshaydi. Respublika hududidagi barcha *Qorabuloq*, *Qorasuv*, *Qoradaryolar*ning to'yinish manbasi – buloq, yerosti sizot suvlaridir.

Jinnidaryo bilan *Qoradaryo*ning boshlanishi va tugallanishi, boshqa daryoga qo'shilish nuqtasida o'xshashlik mavjud. Bu o'xshashlik ikki xil so'zlar bilan (*jinni* – *qora*) atalish sabablarini izohlashga imkon yaratadi. Kuzatishlar *Jinnidaryo* va *Qoradaryo* nomi bilan atalgan daryolarning bir xil geomorfologik hududlarda mavjudligini ko'rsatmoqda. Bir xil relyef shaklidagi hududlardagi oqarsuvlarning ikki xil nomlanish sababi bor. Bu omil xalq tilidagi *jinni* – *qora* so'zlarining qadimiy ma'nolari, so'zlarining oqarsuv havzalarini nomlashdagi xalqona tamoyillari bilan izohlanadi.

Jinnidaryo bir qator toponimik lug'atlarda, geografiya darsliklari va qo'llanmalarida, risola va ilmiy maqolalarda bir-biriga o'xshash tarzda izohlanib kelinayotganligi ma'lum. Izoh mualliflari *jinni* so'zining adabiy tildagi, xalq nutqidagi, shevalardagi ma'nosini inobatga olishgan: suvning miqdori yog'in-sochinga bog'liq bo'lganligi tufayli o'zani va sathini o'zgartirib turadigan, qirg'oqlarni yu-

vib zarar keltiradigan, yozda qurib qoladigan daryo – *Jinnidaryo*. Shuni ham aytish kerakki, **Jin** so'zining *tor, kichik* ma'nosi ham bor: *jinko'cha* deganda, uzunligi qisqa, tor ko'cha tushuniladi. *Jin* so'zining ana shu o'rin, makon ma'nosi asosida *Jinnidaryoni* "kichik daryo, oqim o'zani uzun bo'lmagan daryocha (irmoq, oqarsuv)" tarzida izohlash mumkin. Tildagi *jin* so'ziga *-li* qo'shimchasi qo'shilib, *jinli* – *jinni* so'zi hosil bo'lishi mumkin. Bu – tildagi bor nutqiy, lisoniy holat. Shu tariqa *Jinnidaryo* gidronimini ikki xil izohlash holati yuzaga kelgan. Bu ikki izoh ham *jin, jinni* so'zlarining ma'nosi bilan bog'liq. *Jin* so'zining ma'nosi asosida *Jinnidaryo* gidronimi izohlanisa, oqim o'zanining hajm, o'rin belgisi motiv uchun asos bo'lib xizmat qilgan bo'ladi. Bu ikki izohda ham nomlanishning haqiqiy, ilmiy motivi aks etmaydi. Gidronimlarning bu tarzda izohlanishi onomastik illyuziya sanaladi. Demotivatsiya yuz berishining lisoniy va nolisoniy (ijtimoiy) sababi gidronim tarkibidagi *jinni* so'zining morfologik tarkibi va qadimiy ma'nosining to'g'ri aniqlanmaganligidir.

O'zbekistonning bundan bir necha ming yillar oldin nomlangan suv havzalari nomining qiyosiy lisoniy tahlili shuni ko'rsatadiki, *Jinnidaryo, Jilisuv, Jiliko'l* kabi gidronimlarning yaralishiga asos bo'lgan, suv havzalarining nomlanishiga omil bo'lgan lisoniy dalil boshqa so'z ekanini ko'rsatadi.

1. O'zbek tilining, umuman, turkiy tillarning V–X asrlar o'tmishida bu loqdan, yerostidan sizib yo qaynab,

otilib chiqadigan suv *yil /yul/yo'l* so'zi bilan atalgan.

2. *Yil/yul/yo'l* so'ziga *-ak/-oq* qo'shimchasi qo'shilib, *yilak/yulak/yo'laq* so'zi yasalgan. XI asrning buyuk tilshunosi M.Koshg'ariyning yozishiga ko'ra, bir necha suv yo'llari, ko'lchalar *yulak/yo'laq* deb atalgan.

3. *Yil/yul/yo'l* so'zi ham buloqni – yerostidan chiqadigan suvni, ham shu suv oqadigan o'zanni, ya'ni *jilg'a* shaklidagi oqarsuvni anglatgan. Shuni ta'kidlash lozimki, so'z boshida *y-j* tovushlarining mosligi, almashinib qo'llanishi turkiy tillarning qarluq va qipchoq guruhlariga xos. O'zbek tilining esa qarluq va qipchoq lahja (sheva)larida ham *y-j* tovushlari so'z boshida almashinib qo'llanishi qadimiy lisoniy qonunidir.

Buloq va oqarsuv – *jilg'a* ma'nosidagi qarluq lahja (sheva)sidagi *yil/yul/yo'l* so'zining qipchoq lahja (sheva)sidagi shakli – *jil /jul/jo'l* so'zidir. *Yil/yul/yo'l* va *jil/jul/jo'l* so'zlari bir o'zakdan hosil bo'lgan. Ma'nolari bir xil, tarqalish hududlari – har xil. *Jil /jul/jo'l* so'zi O'zbekiston hududiga xos. *Yil/yul/yo'l* so'zi esa Oltoy, Xakasiya, Uraldagi turkiy xalqlar yashaydigan hududlarda gidronimlar yasagan. O'zbekiston hududida *jil/jul/jo'l* so'zi *suv, ko'l, daryo* so'zlari bilan birikib, oqarsuv havzalari nomini hosil qilgan.

Jil/jul/jo'l so'zi va *Jinnidaryo* nomi tarkibidagi *jinni* so'zi o'rtasida ma'noviy, kelib chiqish, morfologik tuzilish, so'z yasalishi aloqadorligi bormi?

Bu savolga faqat ijobiy javob berish joiz. *Jil/jul/jo'l* so'ziga *-li* qo'shimchasi qo'shilgan: *jilli, julli, jo'lli*. Bu yasaliş V-X asrlarda yuz bergan. Bu yasama so'zga dastlabki davrlarda *suv, ko'l* so'zlari qo'shilgan. Chunki, yasaliş uchun asos bo'lgan so'z ham, *suv* havzasi turini bildiruvchi *suv, ko'l* so'zlari ham o'zbekcha: *Jillisuv - Jilisuv, Jiliko'l - Jiliko'l*. *Daryo* so'zi fors-tojikcha. *Jilli/julli/jo'lli* so'zining *daryo* so'zi bilan qo'shilishi nisbatan keyingi davrlarda yuz bergan. *Jil/jul/jo'l* so'ziga *-li* qo'shimchasi qo'shilgach, yasama so'z o'zagidagi *ll* tovush birikmasi *nn* tovush birikmasiga aylangan: *Jillidaryo - Jinnidaryo*.

Zahiriddin Muhammad Bobur O'zbekistonning, Hirotning tog'li hududlari aholisi nutqida Qorasuv atamasining shu ma'nosini, xalq nutqida shu vazifada qo'llanishini alohida yozib qoldirgan. O'zbek xalqining qor va muz suvlari bilan to'yinadigan oqarsuvlarini *Oqsuv, Oqdaryo* deb atalishini ham Bobur "Boburnoma" asarida qayd qilgan.

Jinnidaryo nomini izohlashda o'zbek tilidagi jinni so'ziga nisbat berib, jo'shib-toshib oqadigan, o'zanini o'zgartirib turadigan *jilg'a* deb izohlash - xalq etimologiyasidir. Bu etimologiya XIX-XX asrlarda yaratildi.

Tilda *jil/jul/jo'l* va undan yasalgan *jilli/julli/jo'lli* so'zlari o'zbek tili leksik xazinasida qo'llanmasligi, XII-XIII asrlardayoq iste'moldan chiqib ketganligi, ma'nosining noaniqligi, morfema tuzilishining o'zgarib ketganligi daryo nomi haqida xalq etimologiyasining

yuzaga kelishiga motiv bo'lgan. O'zbek tilidagi *suv* havzalari nomi sistemasida daryo nomlari eng qadimiy sanaladi. *Jilg'a, ariq, soy, buloq, chashma, ko'l, qoq, hovuz, quduq, band* nomlari nisbatan keyingi davrlar mahsulidir.

O'zbek tilidagi *Amudaryo, Sirdaryo, Qashqadaryo, Norin, Chirchiq, Zarafshon, Oqdaryo, Oqsuv daryo* nomlari qanchalik qadimiy bo'lsa, *Jinnidaryo, Jilisuv, Jiliko'l* nomlari ham shunchalik qadimiy va azaliydir. Qadimgi turkiy tilga mansub *yil/jil/jul/yul/jo'l/yo'l* so'zidan tog' etagidan oqib kelayotgan kichik oqarsuv ma'nosidagi *jilg'a* gidrologik atamasi - gidronimik indikator yasalgan.

Tog' etaklaridan oqadigan har qanday oqarsuv *jilg'a* deb atalishi O'zbekistonning barcha hududlari aholisi nutqiga xos. *Jilg'a* atamasining qarluq lahjasi va qarluq turkiy tillariga xos *yilg'a* shakli ham bor. Bu so'z gidronimlar tarkibida ham uchraydi. Chiroqchi tumanida *Torjilg'a* qishlog'i bor. Azalda u gidronim bo'lgan, gidronim sifatida yaralgan. O'zbekistonning boshqa hududlarida *Qo'shjilg'a, Ayrijilg'a, lyrijilg'a, Toshjilg'a, Suvlijilg'a* kabi gidronimlar borligi aniqlangan.

JINQISHLOQ - Samarqand viloyatining Oqdaryo va Ishtixon tumanlaridagi qishloq. **Jin** so'zining "kichik", "tor", "mayda" ma'nolari ham bor. **Jinqishloq** - *mayda, kichik qishloq* ma'nosini anglatadi.

JIRMIZ - qishloq. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi qishloq nomi. Rivoyatlarga ko'ra bu yerda bir buz-

ruk (ulug' zot, xo'ja) yashab o'tgan emish. Uning bir qancha shogirdlari bo'lib, shogirdlaridan biriga ko'proq mehr qo'yib, "sen Jirimsizsan" (o'ta yuvosh, aytganini qiladigan ma'noda) der ekan. Shundan keyin o'rtoqlari uni "Jirimsiz shogird" deb atay boshlaganlar. Shogird keksayib vafot etgach, shu yerda dafn qilingan va elga xizmati singanligi tufayli qabriston ham, qishloq ham uning nomi bilan atala boshlagan. "Jirimsiz" so'zi yillar o'tishi bilan *Jirmiz* shaklida talaffuz qilinadigan bo'lgan. Aholi ko'payib, qishloq ancha kengaygach, *Katta jirmiz* deb atala boshlagan.

Shuningdek, Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanida ham shunday nomlangan toponimlar mavjud. Yuqori Qashqadaryoda *qayta ishlanmagan yer* – *joyuz* deb ataladi (B. Jo'rayev. Yuqori Qashqadaryo. 132-bet).

JIVACHI//JEVACHI – Andijon viloyati Andijon tumanining Xartum qishlog'i hududidagi kichik qishloq. So'zning asl atamasi "**Jeba**", "**Jiba**" – *mayda simdan to'qilgan urush kiyimi, sovut. Jevachi* – *shu kiyimning ustasi, hunarmand*. Ammo toponimist S.Qorayevning fikricha, "**Jevachi**" (Jebachi) – qurol-aslaha omborining boshlig'i. Toshkentdagi "Eski Jo'va(Juva) nomi ham ana shu so'zdan olingan.

JIYDALI – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur komonim "*jiyda*" so'zi hamda "**-li**" affiksining qo'shilishidan tashkil topgan va u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "*otlarga qo'shilib,*

so'z o'zagidan anglashilgan ma'noga ega ekanlikni yoki o'sha ma'noli narsa, hodisaning mavjudligini, ortiqligini bildiruvchi sifat yasaydi" [O'TIL. 5, 583-584] tarzida izohlanadi. Nomning "jiyda" elementi "bargi uzunchoq, guli xushbo'y mevali daraxt va uning mevasi" ma'nosini anglatadi [O'TIL.2, 84]. Bundan ma'lum bo'ladi, **Jiydali** – bu "*jiyda daraxti ko'p o'sadigan joyda barpo qilingan qishloq*"dir.

JIYDALI BULOQ – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi buloq nomi. Gidronimning "*jiyda*" komponenti "*bargi uzunchoq, guli xushbo'y mevali daraxt va uning mevasi*" tavsifiga ega [O'TIL. 2, 84]. **-li** turkiy tillarga xos affiks bo'lib, "otlarga qo'shilib, so'z o'zagidan anglashilgan ma'noga ega ekanlikni yoki o'sha ma'noli narsa, hodisaning mavjudligini, ortiqligini bildiruvchi sifat yasaydi" [O'TIL. 5, 583-584].

Geografik termin "**buloq**" esa "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma*" tarzida izohlanadi [O'TIL. 1, 371].

Yuqoridagilarga asoslanib, mazkur gidronimni fitogidronim sifatida baholab, "*atrofida jiyda daraxtlari o'sadigan chashma*" deb bimalol izohlash mumkin.

JIYDALIK // JIYDALI // BUVA // JIYDOTIZ – Qoraqalpog'iston Respublikasining Beruniy, To'rtko'l va El-likqal'a tumanlaridagi ovullar nomi.

Jiydalik, Jiydali buva, Jiydotiz toponimlari tarkibidagi *ji:də, jiydə* so'zi uyg'ur tilida *ɣigdə*, qoraqalpoq tilida *jiyde*, qozoq tilida *ɣide*, qirg'izchada *jiyde, jigdə*, turkchada *iyde*, turkmanchada *igde* shakllariga ega.

Turkman tilining ayrim shevalarida, jumladan, kirach dialektida *ɣigde*, ersari dialektida esa *yigde*¹, qoraqalpoq shevalarida uning *jiyde* shakli mavjud². *Jiyda* so'zi qadimgi turkiy yodgorliklarda *yigde, yigte*³, *yigte, yikde, igde* kabi shakllarda qayd qilingan.

E.V. Sevortyan ushbu so'zning fonetik taraqqiyotini *Jiyda-yigde, igde, ɣigde, yikdə*⁴ tarzida ko'rsatadi.

Umuman, "**Jiydalik** – *jiyda daraxti bilan o'ralgan maydon, dala*" va "**Jiydotiz** – *jiyda ekilgan maydon, dala*" (Janubiy Qoraqalpog'iston va Xorazm viloyati shevalarida ekin ekiladigan maydon, dala otiz deb yuritiladi) kabi ma'nolarni ifodalaydi va shu sababli ham mazkur ovullar shunday nomlangan (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

JYDASOY – soy. Namangan viloyatining Pop tumanidagi Sirdaryoning birinchi irmog'i, "*qirg'oqlar bo'ylab butalar o'sadigan soy*" ma'nosini anglatadi.

JIZZA – Qashqadaryo viloyatining Qarshi va Kasbi tumanlaridagi

qishloq nomi. Taxmin qilinadi: toponim sug'dcha *diz* – "qal'a" va unga *-a* qo'shimchasi qo'shish orqali hosil qilingan.

JIZZALIK – Namangan viloyatining Koson tumanidagi qishloq. **Jizza** (*qarang*: yuqorida) va *-lik* mazkur joydan yetishib chiqqan insonlarni ko'rsatuvchi qo'shimchadir.

JIZZAX – viloyat. Mamlakatdagi viloyat nomi, ma'muriy-hududiy birlik. Osiyodagi qadimiy shaharlardan biri. Shahar Sangzor daryosi bo'yida joylashgan. Jizzax shahri VII asrdan buyon ma'lum, arablar kelmasdan oldin o'z ahamiyati jihatidan Ustrushonaning eng yirik shaharlaridan biri bo'lgan. Yunon solnomachilari Kiropol va Gazo shaharlarini alohida tilga olishgan. Arxeolog-olimlar Gazo shahri Samarqand va Toshkent oralig'ida joylashganligini ta'kidlashgan. Olimlar Gazoni qadimiy Jizzax deb taxmin qiladilar. Jizzax kichik qal'a sifatida bir necha qadimiy karvon yo'lining tutashgan joyida vujudga kelgan. Arxeologik ma'lumotlarning guvohlik berishicha, Jizzax vohasidagi ilk qadimiy shahar, hozirgi Jizzax shahrining sharqiy qismida joylashgan Qaliyatepa o'rnida miloddan avvalgi III–II asrlarda shakllangan. Milod boshida, taxminan ikki ming yil avval shaharning umumiy maydoni 50 gektarga yetgan, shahriston,

¹ Очерк диалектов туркменского языка. – Ашхабад, 1970. –С.395.

² Досканов У. Дialektnая лексика каракалпакского языка. – Нукус, 1950. –С.129.

³ Mahmud Kashg'ariy. Devonu lug'atit turk. Birinchi tom. – Toshkent: Fan, 1960. – B. 37.

⁴ Севортян Е.В. Этимологический словарь тюркских языков. – М., 1974. –С.325.

ark qudratli mudofaa devorlari bilan o'rab olingan, uning atrofida suv to'ldirilib qo'yilgan muhofaza xandaqlari bunyod etilgan. Arab istilosi natijasida, ya'ni VIII asrning ikkinchi yarmida qadimgi Jizzax vayron etiladi.

Keyinchalik shahar hayoti Qaliyatepadan 6 km. shimoli-g'arbda joylashgan hozirgi O'rdaga ko'chadi.

Jizzax yozma manbalarda ilk bor islom dunyosi geograf olimlari va sayyohlaridan Ibn Havqal, Muqaddasiy, Yoqut Hamaviy asarlarida Ustrushonaning Faknon viloyatidagi shahar deb tilga olingan. Shahar IX-X asrlarda Somoniylar, XI-XIII asrlarda Qoraxoniylar, XIV-XV asrlarda Temuriylar davlati, keyinchalik Buxoro amirligi tarkibiga kiritilgan. Shahar bir necha marta inqirozga uchrab, yana qayta tiklangan. Amir Temur va Temuriylar davrida Jizzax yana ham obodonlashib, savdo-sotiq va strategik ahamiyatni kasb eta boshlagan.

XIX asrning 60-yillarida, ya'ni Sho'ro istilosi arafasida Jizzax (O'rda) 100 gektarga yaqin maydonni egallagan, ikki qator mudofaa devorlariga ega, Buxoro amirligi tasarrufidagi Jizzax hokimining ma'muriy markazi, harbiylashgan qal'a-shahar hisoblangan. Rossiya istilosidan keyin, Turkiston general-gubernatorligiga qo'shib olingan Jizzax shahri yangi tashkil topgan Jizzax uyezdining markaziga aylangan.

Nom davr, zamon, ijtimoiy ehtiyoj mahsuli. Nom paydo bo'lgan davr tarixini yaxshi bilmasdan, uning

zamidagi ma'noni anglash qiyin. Bu uchun kamida nomlashga asos bo'lgan ijtimoiy, madaniy, lisoniy omillarni aniqlab olish zarur. Joy nomlangan paytlarda uning ma'nosi va nomlanish sabablari shu nomni qo'ygan aholiga aniq ma'lum bo'lgan. Qadimgi buyuk Ipak yo'li chorrahasida joylashgan hozirgi Jizzax shahri, muhim strategik ahamiyatga ega kichik bir qal'a sifatida ilk o'rta asrlarda paydo bo'lgan va dastlab Dizak deb nomlangani ham shu fikrni tasdiqlaydi.

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida Jizzaxni "Dizak" deb ta'riflab, shahar to'g'risida shunday yozgan: "Semiz etlar va mayda yetmaklar arzon, chuchuk qovunlar va yaxshi uzumlar farovon". Jizzax oykonimining kelib chiqishi to'g'risida turli fikr va mulohazalar mavjud. Masalan, H.Hasanov yozishicha, Jizzax qadimda Dizak deb atalgan. Ma'nosi: *diz* – qadimgi sug'd tilida "*qal'a, istehkom, qo'rg'on*", *-ak* esa kichkina, ya'ni kichraytirish affiksi, bizdagi *-cha* qo'shimchasiga to'g'ri keladi. *Dizak* – "*qal'acha*" degan ma'noni beradi. Dizak so'zini Jizzax shakliga o'zgarishini S.Qorayev "z, d, j – tovushlarining o'zaro almashishi va munosabati toponimda katta ahamiyatga ega. Dizak nomining Jizzax shaklini olishi ham shu qonuniyat mahsulidir", deb izohlagan. Jizzax shahri – viloyatning ma'muriy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy markazi (1973-yildan).

JIZZAXLIK – qishloq. Jizzax viloyati Jizzax tumani. *Jizzax* + *-lik* mazkur

joydan yetishib chiqqan insonlarni ko'rsatuvchi qo'shimchadir.

JIG'ACHI – Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq nomi. Bosh kiyimiga taqiladigan, ukpar va qimmatbaho toshlar bilan bezatilgan ziynat buyumi¹. Prof. S.Ibrohimovning ma'lumotlariga qaraganda, *jig'a* – "bir-biriga yopishtirilgan ikki palla yupqa kumushdan iborat bo'lgan taqinchoq, ustiga bosma naqshlar ishlangan, tilla suvi yuritilgan, marvarid, firuza va boshqa asl toshlar va shishalar qadalgan, ustiga ikki pari qistirilgan, ichiga mum to'ldirilgan. Jig'ani aksariyat xon va xonzodalar taqqanlar".

Demak, *Jig'achi* – "*jig'a yasovchi ustalar yashaydigan qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

JOBU – Navoiy viloyatining Karmana tumanidagi qishloq nomi. Turkiy etnonim. O'zbek urug'laridan biri.

G'arbiy turklarning oliy hukmronlik unvonlaridan biri *yobu (yabg'u)* deb atalgan. *Kultegin, Bilga Hoqon* yodgorliklarida *yabg'u* so'zi qo'llangan.

Qadimiy turklarda bu unvon qabila va qabilalar ittifoqi boshliqlariga berilgan.

O'rta Osiyoning qadimiy xalqlaridan bo'lmish qarluq xonlari ham *yobg'u* deb atalgan. Mazkur nomning vujudga kelishiga etnonim asos bo'lgan.

JOBUTOY – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumandagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim "*jobu*" va "*toy*" qismlaridan iborat. "*Jobu//*

yobu" ham, "toy (toy baday)" ham urug' nomlari (etnonimlar) qatoriga kiradi [T.Nafasov, 74; S.Qorayev, 1, 55; Z.Ziyotov, 64; N.Begaliyev, 51].

Shunga ko'ra bu etnomikrotoponimni *jobu* va *toy* urug'i vakillari tomonidan barpo etilgan yashash maskani, qishloq, ot+ot strukturaga ega.

JODUGAR – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumani. O'zbek laqay qabilasi urug'i bo'linmalaridan biri *jodugar* deb nomlanib, qishloq ham shu nom bilan atalgan.

JOM – Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi qishloq va soy nomi; Jom dashti – Samarqand viloyati. *Jom* aynan *yom* deganidir.

JOMASHO'Y – Namangan viloyatining Jomashuy tumanidagi qishloq nomi sanaladi. Forscha **jom** – *kiyim, shu(y)* – *kir yuvadigan joy* deganidir. Ehtimol, *Jomasho'y* – "*kir yuvadigan joydir*".

JOMBOY – tuman. Samarqand viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Keksa avlod vakillari ham turlicha izohlaydilar. Ularning rivoyatlariga ko'ra, *Jomboy* so'zi jamiyat, jamoat boy so'zlarining birikishi va qisqarishidan hosil bo'lgan. Ko'pchilik ilmiy adabiyotlarda *Jomboy* toponimining ikki qismdan iborat ekanligi ta'kidlanadi. U *jom* va *boy* qismlaridan tarkib topgan.

Etnooykonim tarkibidagi *jom* qismini turlicha ta'birlaydilar. *Jan//jom//jon* so'zi sug'dcha bo'lib, u bu-loq, kanal, suv manbayi degan ma'

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili. 1981. –B. 283.

noni ifodalaydi. Jan komponentli nomlar IX–XIII asrlarda gidronimik atama sifatida ko'p qo'llanilgan va u suv ombori, kanal, suv havzasi ma'nosida ishlatilgan. Jumladan, Burjan, Madjan, Sangjan, Ro'yjan, Sanbikjan, Obijam (Iskandarko'l) kabi joy nomlari shundan dalolat beradi.

Jom so'zining bekat, istehkom, yom ma'nosida ishlatilishi ham ta'kidlanadi. **Jom, Jom** cho'li, Jumrud kabi joy va suv nomlari borligi "Boburnoma"da, Sharafiddin Ali Yazdiyning "Zafarnoma"sida, V.V. Bartold asarlarida eslatib o'tiladi.

Jom so'zi **yom//jam//zam** shakllarida uchraydi va u mo'g'ulcha "yo'l" degan ma'noni anglatadi. Mo'g'ullar hukmronligi davrida esa, savdo, aloqa yo'llaridagi bekat, ot-ulovlarni almashtiradigan joy, xabarlarni bu bekatdan narigisiga yetkazish uchun xizmat qiladigan saroydir.

Ayrim tilshunoslar **Jomboy** toponimining **jom//jan//yom** so'zlari bilan aloqasi yo'q deb ko'rsatadilar. X.Doniyorovning tadqiqotlarida, o'zbek xalqining 92 bo'li urug'i sanalganda, ular tarkibida Jomi urug'i ham eslanadi.

Z.Do'simov, X.Egamov o'zlarining "Joy nomlarini qisqacha izohli lug'ati" nomli kitobida Jomboy so'zini etnonim sifatida izohlaydilar. Ushbu etnonimning jom qismi M.Koshg'ariy eslatgan jumul urug' nomining qisqargan shakli bo'lishi mumkin: **jumul//jum//jom** kabi. Chunki **Jomboy** tumanidagi qang'li shevasida Jumboy

tarzida talaffuz qilinadi. Ko'pchilik lug'at va adabiyotlarda etnonimning **boy** qismi *badavlat, to'kis, ko'p, mo'l* ma'nolarini ifodalashi ko'rsatiladi.

Lekin *boybicha, boybotir, boybo'ri, boyli, boyliqora, boyovul* kabi etnonimlar tarkibida boshqa ma'no ifodalaydi. Tilda uning **boy//bay//moy//may//poy//pay** kabi variantlari uchraydi. U qanday variant va shakl, ma'noda ishlatilishidan qat'i nazar morfologik va sintaktik usul bilan etnonim hosil qilingan.

Xullas, **Jomboy** etnonimining asosida urug' nomlari mavjuddir. Chunki uning tarkibida ham jumul + boyli – jomboy; Jomi – boyli – jomboy. Jomboy etnonimi asosida shakllangan toponimlar Qozog'istonning Gurev viloyatida, Samarqand viloyati Jomboy tumanida Jomboyli, Urgut tumanida Jomboytiravot, Boysun tumanida Jomchi, Nurobod tumanida Jom nomlarining tarqalganligi shundan dalolat beradi. Xullas, Jomboy qipchoqlarning bir urug'i nomidir.

JOMBULOQ – Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumanidagi qishloq nomi. **Jombuloq** – *chuqurlikdagi buloq* ma'nosini anglatadi.

JOMONJAR – Farg'ona viloyatining O'zbekiston hamda Samarqand viloyatining Bulung'ur va Qo'shrabot tumanlaridagi qishloqlar nomi. Bu mikrotoponim "**jomon**" va "**jar**" qismlaridan iborat.

Saroy, oqqipchoq, do'rmon va qoraqalpoqlarning qiyot, quldovli, kenagas, mang'itlarning bir urug'i jomon

(yomon) deb ataladi [T.Nafasov, 69; S.Qorayev, 1, 52; Z.Ziyotov, 65].

Apellyativning ikkinchi qismi "**Jar**" esa "yerning chuqur, o'yiqlik joyi, chetlari o'pirilgan chuqur soylik, chuqurlik" ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 5, 2, 73].

Shunga binoan **Jomonjar** – **yomon//jomon**lar urug'i vakillari yashagan jar atrofidagi qishloq ma'nosini ifodalaydi. Ot+ot so'z birikmasiga mansub joy nomi.

JOMONTO'P – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim "**jomon**" va "**to'p**" so'zlarining qo'shilishidan tashkil topgan.

Saroy, oqqipchoq, do'rmon va qoraqalpoqlarning qiyot, quldovli, kenagas, mang'itlarning bir urug'i **jomon//yomon** deb ataladi [T.Nafasov, 69; S.Qorayev, 1, 52; Z.Ziyotov, 65].

Shunga ko'ra bu qishloq nomi **jomon** urug'iga mansub jamoa yashaydigan yashash maskani deb izohlash mumkin. Patronim keyinchalik qishloq nomiga, etnooykonimga o'tgan, ikki komponentli sifat+ot shakliga ega.

JONBULOQ I – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi buloq nomi. "Jon" komponenti hayot manbai, hayot bag'ishlovchi ma'nolarini ham ifodalab keladi [O'TIL. 2, 104]. Geografik termin "buloq" esa "yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma" [O'TIL. 1, 371].

Xulosa qilsak, hayot bag'ishlovchi ya'ni inson sog'ligi uchun minerallar-

ga boy bo'lgan buloq ma'nosini bildiradi.

JONBULOQ II – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Toponimning birinchi qismidagi **jon (jongi)** turkiy tillarga xos bo'lib "yangi" ma'noni anglatadi. **Jonbuloq**ni "yangi buloq yonidagi qishloq" shaklida izohlash mumkin.

Bu mikrotoponim "**jon // jona**" va "buloq" qismlaridan iborat. **Jon // jona** – qiyalik ma'nosini bildiradi [O'TIL. 5, 2, 103]. "**Buloq**" so'zi esa "*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma*" ma'nosini bildiradi [O'TIL. 5, 1, 370].

Yuqoridagilarga tayanib, mazkur mikrotoponimni "*qiyalik yonida buloq'i bor joyda bunyod etilgan yashash maskani, qishloq*" deb izohlashga asos bor.

JONDOR – tuman. Buxoro viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman Buxoro vohasida Zarafshon daryosining quyi oqimining shimoli-g'arbida, cho'l zonasida joylashgan. Relyefi asosan tekislik, qisman botqoq va sho'rxoklar ham bor.

Jondor so'zi tuman va shaharcha nomi sifatida o'z tarixiga ega. Jondor – saroy lavozimlaridan biri bo'lgan. Movarounnahrda, xususan, qoraxoniylar va xorazmshohlar davrida yasovulboshini ba'zan jondor ham deyishgan. Saljuqiylar davrida jondorlar qo'riqchilik va jallodlik vazifalarini ado etgan jangchilar bo'lib, ularning boshlig'i – amiri Jondor unvoniga ega bo'lgan.

Buxoroda *jondor* so'zi "*jallod*" ma'nosida qo'llanilgan. Yasovul boshlig'i ham jondor deyilgan. Buxoro amiri Haydarning (1800–1826) shaxsiy kotibi bo'lib ishlagan Mirzo Sodiq Jondoriy "Sodiq" taxallusi bilan she'rlar yozgan va hozirjavob, o'tkir zehni kishi bo'lgan. Jondor qishlog'iga suv kelmay qolib, qurg'oqchilik boshlanganda hamqishloqlari Sodiq Jondoriydan amir nomiga ariza yozib berishni iltimos qilganlar.

Mirzo Sodiq: "Najotpanoh! Hamma narsa, xususan, jondor suv bilan tirik", deb bir qatorgina ariza yozgan. Adabiyot va zakovatni hurmat qiladigan amir Haydarga bu so'z o'yini juda yoqib tushgan va Jondor qishlog'iga suv ochishga farmon bergan. Chunki, *Jondor* so'zining "*jonivor, tirik mavjudot*" degan ma'nosi ham bor. Tuman ma'muriy markazi – Jondor shaharchasi (1981-yildan).

JONKELDI – ovul. Navoiy viloyatining Konimex tumanidagi ovul nomi. *Jankeldi-jing'ildi* (*jing'il* – yulg'unning shoxlari) so'zining dialektal variantidir. Aniqrog'i, *Jangeldi* – etnonim, qozoqlarning *uak* qabilasida *jangeldi* urug'i mavjud (M.C.Муканов. Этнический состав и расселение казахов Среднего Жуза. –Алма-Ата, 1974. С. 66); qozoqlarning Alimuli qabilasida (H.A.Аристов, Заметки этнической истории. С. 380), shuningdek, turkmanlarning Gyoklen qabilasida (Д.М.Овезов. Население долины Чандыра и среднего течения Сумбара. –Ашхабад, 1976. С. 45) ham *Jangeldi* urug'i qayd etilgan.

JORG'OQ – Jizzax viloyatining G'alalaorol tumanidagi qishloq nomi bo'lib, u etnotoponim sanaladi. Chunki chuyut o'zbek urug'i avlodlaridan biri *jorg'oq* deb nomlangan (К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков Верхней Кашкадарьи// "Этнографическое изучение культуры и быта узбекского народа". – Т., 1972). **Jorg'oq (yorg'oq)** so'zi "*junsiz qo'y terisi*", ko'chma ma'noda "*soqolsiz*" ma'nosini ham ifodalaydi.

JOVUZ – Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi qishloq. Ushbu nom uchun asos bo'lgan so'zning qadimgi shakli – *yog'iz (yag'iz)*. Mahmud Koshg'ariy va Yusuf Xos Hojib asarlarida (XI asr) *yag'iz yer – kulrang, bo'z yer. Yog'iz (yag'iz)* so'zining qipchoq shevalariga xos shakli *joviz. Bo'z yerda bunyod bo'lgan qishloq – Jovuz*.

JOYLOVGA – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi yaylov nomi. Bir o'zakli mikrooykonim. Bu hudud aholisi "j"lashgan shevada so'zlashgani bois "y"ning "j"ga almashuvi tabiiy. Yaylov so'zi chorva mollari erkin o'tlaydigan, yoyilib boqiladigan keng dala, maydon o'tloq [O'TIL. 5, 100].

Bundan kelib chiqadiki, qishloq hududining chorva mollari o'tlab yuradigan joyni anglatish maqsadida shu so'zdan foydalanadi.

JUBUT – Buxoro shahri ostidagi qadimgi qishloq. *Ju(y)* – "ariq", *but* ma'nosini ifodalasa, *Ju(y)but* toponimi esa "*sanam arig'i*" ma'nosini anglatadi.

JUMA – Samarqand viloyatining Pstdarg'om tumanidagi qishloq nomi. Juma (bu juma bozorlari o'tkazilgan aholi punktlarining nomi). (*Qarang: Jumabozor*)

JUMABOZOR – Samarqand viloyatining Toyloq tumanidagi yirik qishloqlardan biri. Bu yerda bozor juma kuni bo'lganligi tufayli shunday nomlangan. O'tgan asrning 70-yillarida o'lkamizga kelgan rus olimi V.V.Radlov Zarafshon vodiysidagi bozorlar haqida gapirib, Kattaqo'rg'on tumanidagi Payshanba shahrida payshanba kuni, Jumabozorda esa juma kunlari bozor bo'lishini qayd qiladi.

Dushambeqo'rg'on (Oqdaryo) qishlog'i nomi ham bozor bilan bog'liq. *Yangiqo'rg'on* qishlog'i (Oqdaryo tumani) keksalari hafta kunlarini bozor bo'lib o'tadigan qishloqlar nomi bilan atashadi. Jumladan, *Yangiqo'rg'on* (dushanba), *Metan* (seshanba, payariqliklar bu kunni *Aylovot* deb atashadi, chunki shu kuni *Aylovot* qishlog'ida bozor bo'ladi), *Chorshanba*, *Payshanba*, *Juma*, *Chelak* (shanba) va *Bozor kun* kabi.

Jumabozor – arabcha “*jam-jam bo'lish, to'planish va bozor*” so'zlari-dan tuzilgan. Akademik V. Bartold mazkur termin haqida to'xtalib, **bozor** so'zi Old Osiyoning qadimgi tillaridan biriga mansub bo'lib, u dastlab “*darvoza oldidagi ish*” ma'nosida qo'llanganligini aytadi.

“G'iyos ul-lug'at” muallifi Muhammad G'iyosiddin esa mazkur terminga izoh berib, ushbu so'z asli **abozor**, ya'ni

abo (ust kiyimning bir turi) sotiladigan joy ma'nosida, – deb ta'rif beradi.

Toponimist T.Nafasov **bozor** so'zining eroniy tillardagi qadimiy shakli *vazar*, ilk davrlarda *vachar, vasar, manixey* (sug'd tili yodgorligi) matnlarida *vasar* bo'lgan, ma'nosi *bozor, savdo qilinadigan joy* ekanligini ko'rsatadi. **Vachar** so'zi qadimgi eroniy tildan fors-tojik tillariga *bozor* shaklida o'tgan. Samarqand viloyatida *Eski Juma, Anhorjuma, Juma* singari joy nomlari ko'plab uchraydi.

Shuningdek, qo'shni Buxoro, Qashqadaryo, Jizzax viloyatlarida ham mazkur so'z ishtirok etgan geografik nomlar mavjud. *Jumabozor* qishlog'idagi tabarruk joylardan biri Imom Faxriddinxon shahid mozoridir. “Samarriya” kitobida keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, turklar uni Shahsuvor ota deb ataydilar. Bu mozor Darg'om arig'ining yaqinidadir. U hanafiya mazhabining yirik mushtahidlaridan edi. Samarqand shahridan uning mozorigacha uch tosh keladi.

V.L. Vyatkin *Jumabozor qal'asi* haqida gapirar ekan, uning kuchli himoya inshootlaridan biri bo'lganligini qayd etadi.

Bundan tashqari, Buxoro viloyatining Olot, Qorako'l tumanlarida ham mazkur nomli toponimlar uchraydi. Markaziy Osiyoda inqilobdan oldin deyarli har kuni u yoki bu qishloqda bozor bo'lgan.

JUMMILAR – Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi eski nomlardan biri. Ilmiy manbalarda Jummilar etnonim sifatida qayd etiladi, biroq u bu-

gungi kunda mavjud emas, aniqrog'i, yangi nom bilan almashtirilgan.

JUMURTOV – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Qizilqumdagi tog'. Amudaryoning chap qirg'og'i bo'ylab shimoli-sharqiy yo'nalish bo'yicha joylashgan.

Qoraqalpoq toponimist olimi Q. Abdimuratovning yozishicha, bu tog' nomi *jumur* so'zidan olingan bo'lib, "yumaloq" degan ma'noni bildiradi. Bu – xalq etimologiyasi hisoblanadi. *Jumurtov* so'zi qadimgi afsonaga aylangan qahramon *Jovmard*, *Govmard* (ho'kiz-odam) nomidan olingan. Xalq tilida saxiy, mard, botir insonlarni *jovmard* deb atashadi.

JURIYAT – Samarqand viloyatining Jomboy tumani va Namangan viloyatining Chust tumanidagi qishloqlar nomlari. Juriyat (juyrat, jurot) – etnonim.

JUVANDIR – Qoraqalpog'iston Respublikasining Beruniy va To'rtko'l tumanlaridagi qishloqlar nomi. Enotoponim. Bu nomni Mahmud Koshg'ariy etnik nom sifatida tilga oladi. O'g'uzlarning yigirmanchi urug'i *juvaldar* (juvaldor, jovuldar) ekanini qayd etadi¹. Rashididdin bu

nomni kishi ismi sifatida qayd etadi. Ko'kxonning uchinchi o'g'li Javuldur deb yuritilishini aytadi². Bu so'z "halol, adolatli" degan ma'noga ega.

Ayrim tadqiqotchilar Javuldur etnonimini hozirgi *Chavdur* // *Choudyr* bilan aloqador deb hisoblaydi³. Agar Javuldur va Chovdur so'zlarini bir nomning ikki varianti deb hisoblar ekanmiz, Xorazm va Qoraqalpog'istonda bu nomlarning ikki formasi ham uchrashini qayd qilib o'tish kerak.

Ayniqsa, Xorazmning shimol tomonida bu etnonim juda ham sermahsuldir. Ayrim yozma manbalarda, jumladan, Munis va Ogahiyning "Firdavs-ul iqbol" asarida ham turkmanlarning bir urug'i *Chaudur* sifatida tilga olinadi⁴.

Ko'rinishdan, o'g'uzlarning bu urug'i turkman xalqi tarkibiga ham kirgan va so'nggi davrlarda uning nomi fonetik adaptatsiyaga uchragan.

Bu etnonim Ozarbayjonda ham toponim sifatida uchraydi⁵. Qizig'i shundaki, bu nom Ozarbayjanda ham *Chovdar* formasiga ega. Shunday qilib, o'g'uzlarning *Djuvoldur* urug'i turkmanlarning *Chovdur* urug'i bilan aloqadordir. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra,

¹ Mahmud Kashg'ariy. *Devonu lug'atit turk*. Birinchi tom. – Toshkent: Fan, 1960. – B. 90.

² Рашидаддин. *Сборник летописей*. Т. II. Кн.1. Перевод с персидского Л. А. Хетогурова. – М., 1952. – С. 89.

³ Карпов Г.И. *Туркмены-Огузы* // Известия Туркменистана диал. АН ССР №1, 1945. – С. 3-9.

⁴ Shermuhammad mirob al-mutaxallis bi-l-Munis va Muhammad Rizo mirob al-mutaxallis bi-l-Ogahiy. *Firdavs-u-l-iqbol*. Yuriy Brigelning sa'y va ehtimomi bila tahrir-u tab' qilindi. – Leydin, 1988.

⁵ Гусайнзаде А. Параллели огузских этнонимов в современной топонимии Азербайджанской ССР // Советская тюркология. №4. – Баку, 1977. – С. 49.

X asrda Manqishloqda yashagan turkmanlar orasida chovdurlar bo'lgan. Ularning bir qismi keyinchalik Petr I davrida Shimoliy Kavkazga ko'chirilgan. Boshqa qismi esa Xiva xonligi hududida hamda Manqishloq yarim orolida qolganlar. Ular to XIX asrgacha *Choudor*, *Choudur* nomi bilan yuritilgan¹.

Xorazm va Qoraqalpog'iston toponimiyasida bu nomning ikki variantda qo'llanilishi ham ma'lum tarixiy sabablar bilan bog'liq. Bu etnonimning *Juvandur* shakli o'g'uzlarning ancha qadimgi davri bilan aloqador. Uning qadimgi qo'lyozma manbalaridagi shakliga yaqinligi ham bundan dalolat berib turibdi. Shimoliy Xorazmdagi *Chovdur* shakli bizning nazarimizda ancha keyingi davrga taalluqli bo'lib, u nomning turkman xalqi etnonimi sifatida tarqalganidan keyin kelgan. Darhaqiqat, hozirgi kunda ham vohada chovdurlarni turkman urug'i deb hisoblaydilar (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi. 2012).

JUVARIZOR – qishloq. Farg'ona viloyatining Dang'ara tumanidagi qishloq nomi. Marg'ilon shahrining atrofida *jo'xori* so'zi *juvari* sifatida talaffuz qilinadi. **Juvarizor** – *jo'xori ekilgan maydon, dala* ma'nosini ifodalaydi.

JUVOZQOG'OZ – Buxoro viloyati hamda Buxoro tumanining atrofida-gi bir necha qishloqlar nomi. Aslida, qo'lda qog'oz tayyorlanadigan dast-

goh. **Juvozqog'oz**, ya'ni – qog'oz juvozi (qog'ozjuvoz) deyilgan.

Demak, **Juvozqog'oz** eski kasb-hunarining toponimiyada qolgan izidir. Qog'ozjuvoz suv bilan ishlagan va ba'zan esa uni qog'oz tegirmoni ham deyishgan.

JUVOZXONA – Samarqand viloyatining Payariq tumanidagi qishloq nomi bo'lib, *Juvozxona* – “juvoz saqlaydigan joy” ma'nosini ifodalaydi.

JUVON – o'rta asrlarda Qirg'izistonda mavjud bo'lgan shahar. A.N.Bernshtam uni “katta” ma'nosidagi turk so'zi sifatida aniqlaydi. Biroq bu shubhali, qolaversa, uning yonida Nuzketdan to'rt chaqirimda Xoran-Juvon shahri joylashgan. *Duvon* (*juvon*) va *tuvan* so'zlari bilan tugaydigan toponimlar Zarafshon vodiysida nihoyatda ko'pchilikni tashkil qiladi, masalan: **Aurduvan**, **Buzunduvan**, **Kaxishtuvan**; biz ularni sug'dcha toponimlar deb hisoblaymiz, chunki ularning chegaralari Sug'diyona chegaralari bilan aniq chizib belgilangan. **Juvon** va **Xoran-Juvan** toponimlarini Yettiariq koloniyasidagi sug'dcha toponimlar deb hisoblash mumkin. Buning ustiga, ma'lumki, Xoran-Duvon – ko'chmanchilariga egalik qilishgan.

JUVONSIYROQ – Sirdaryo viloyatining Guliston tumanidagi qishloq nomi. Juvonsiyroq – etnonim, aynan “*pochasi yo'g'on*” degan ma'noni bildiradi.

JUYDAM – Farg'ona viloyatining Farg'ona tumanidagi qishloq nomi bo'lib, **Juy** (“*ariq, irmoq*”) va **dam** so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

¹ Брегель Ю.Е. Хорезмские туркмены. – М., 1961. – С. 431.

JUYRAK – qishloq. Fargʻona viloyati Oltiariq tumani. *Juyrak* – etnonim.

JUYRAT – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumani. Juyrat – kelib chiqishi qadimgi etnonim. Moʻgʻullarda *Juryat*, *Jirat* qabilalari boʻlgan (Рашид ад-дин. Сборник летописей, т. I, кн. 1. С. 190).

Juyrat, *jurat*, *juyrot* urugʻlari oʻzbeklar tarkibida qayd etilgan (X. Doniyorov. Oʻzbek shajara va shevalari; Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник, вып. III. С. 327; Султанов Т.И. Кочевые племена Приаралья в XV-XVII вв. Вопросы этнической и социальной истории. – М., 1982).

JUYRUQARIQ – Samarqand viloyatining Payariq, Jomboy va Urgut tumanlaridagi ariqlar. *Yugurik*, *tez* maʼnosidagi soʻzning shevadagi shakli. Ariq suvi oqimining tezligi shunday nomlanishiga sabab boʻlgan. *Qiyoslang*: Damariq. Jomboy, Payariq, Samarqand tumanlarida Nishabariq nomli suv nomlari bor. Suvı pastlikka enib, tez oqqan ariqlar uchun qoʻyiladigan nom, termin.

JUZ – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdargʻom tumani. *Yuz* (juz – jelashgan shevalardagi talaffuzi) oʻzbek qabilasi nomi boʻlib, qishloq shu nom bilan atalgan.

JUZQUDUQ – qishloq va ovul. Navoiy viloyatining Tomdi tumani. Qozoqcha – *juz* // *yuz* (son) va *quduq* soʻzlarining qoʻshilishidan ho-

sil boʻlgan boʻlib, u *quduqlar koʻp joy* maʼnosini ifodalaydi.

JOʻGIXONA//JOʻGILAR – Buxoro viloyatining Buxoro, Vobkent, Kogon, Gʻijduvon tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Eroniy tillariga mansub boʻlgan soʻz. Fors-tojik tillarida *loʻli* – *qavm nomi*. Asli Hindistondan boʻlgan qabila, koʻchmanchi va yarim koʻchmanchi hayot kechirgan¹.

X-XIX asrlar tojik tilida *loʻli* bir koʻchmanchi qabila nomi. Sahroda yashovchilar. *Loʻli//joʻgi* – *oʻyinchi*, *nagʻmagar* va *qoʻshiq aytuvchi joʻgi* fors tilida – *loʻli//loʻpi*. Navoiy asarlarida *loʻli* – *qavm nomi*: *kuch*, *qora soch*, *qora koʻz goʻzal*; *shoʻx sevgili*, *sevikli goʻzal*; *xushroʻy sanam*, *dilbar*, *mahbuba*; shu asosda *loʻlivash*, *loʻlikash* soʻzlari yasalgan. Tojik tili tarixida *loʻl* – *basharm*, *behayo*, *gustox*².

Bu qavmning faoliyati va xarakterini nazarda tutib, Oʻrta Osiyoga Eron xalqlari tomonidan ularga berilgan nom, u dastlab etnografik termin sifatida boʻlmagan, hozir shunday maʼno va funksiyaga ega. Loʻlilar oʻzlarini mugʻat, mazang deydi.

JOʻI ARZIZ – Samarqanddagi eng qadimgi kanal, VIII asr oxirida qazilgan va IX asrning boshlarida moʻgʻullar tomonidan vayron qilingan. **Juy Arziz** fors tilidan oʻzlashgan boʻlib, “*qoʻrgʻo-shin kanali*” maʼnosini anglatadi.

JOʻI ZAR – Buxoro shahrining guzarlaridan biri: **juy** – “ariq”, “xandaq”,

¹ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораи аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. А – Н Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. Душанбе – 2008, -С.732.

² Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. -С.731.

zar – “oltin”. Demak, **Juy Zar** – “Oltin ariq” ma’nosini ifodalaydi.

JO’LANGAR – Sirdaryo viloyati Xovos tumanidagi qishloq. To’g’risi, **Jo’yi Langar** bo’lishi kerak. Tojikcha “**Jo’y**” – “*ariq*”, “*kanal*” demakdir. “**Langar**” deganda *mozor, qabr*, ba’zan *musofirxona, karvonsaroy*, ko’proq *avliyo qabri* tushunilgan. **Jo’langar** – “*avliyo ariq’i*” degan ma’noni anglatadi. Langar degan kichik bir o’zbek urug’i sifatida ham qayd qilingan.

JO’N – Toshkent shahri. Salor va Qorasuvning tarmog’i bo’lmish bu ariq Sergeli tumanidagi Shoshtepa va uning atrofini suv bilan ta’minlab turgan. Hozirgi paytda Buxoro va Samarqand viloyatlarida ariq, ba’zan kichikroq kanal ham “*Jo’y*” deb ataladi. Hozirgi o’zbek adabiy tilida bu so’zning kichraytirilgan shakli – “*Jo’yak*” saqlanib qolgan. XVI asrlarda shahar doirasidagi suv tarmoqlarining ayrimlari Jo’yi ariq (tojikcha), ya’ni “*shahar ariq’i*” deyilgan. Bu atama xalq tilida Jo’nariq bo’lib ketgan degan fikrlar bor.

JO’NSO’Z – Tarixiy toponim. Toshkent viloyatining Oqqo’rg’on tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponimning “*jo’n so’z, to’ri so’z, oddiy so’z*” degan xalq etimologiyasi nomning tashqi ko’rinishiga qarab o’ylab topilgan. Aslida, **Jo’nso’z** – “*jo’yi so’za, ya’ni zax ariq*” ma’nosini ifodalaydi.

So’za yoki **siza** hozir ham o’zbek tilining ko’pgina shevalarida “*shax suv*” ma’nosida qo’llaniladi.

JO’RAK – Farg’ona viloyati Oltiariq tumanidagi qishloq nomi. Eti-

mologiyasi ma’lum emas. *Yurak* so’zini shevada aytilishi bo’lishi mumkin. **Yuraktepa** – *shakli yurakka o’xshash tepalik* degan ma’noni anglatadi.

JO’RAQULOQ – Samarqand viloyatining Urgut tumani. Mazkur ariqni qazdirgan Jo’ra Sultonov nomiga qo’yilgan.

JO’YADOK – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Aslida **Jo’yodoq** (“*jo’y*” – *ariq*; “*adaq, odoq*” (turkcha) – *quyi, quyi oqim*) – “*quyi oqimda joylashgan ariq*” ma’nosini ifodalagan. Bundan tashqari, turkman qabilasi igdir va ko’chmanchi o’zbeklarning *adaq, adag, azaq* qabilalari orasida Adaq etnonimi mavjud (К.Ниязкличев. Некоторые вопросы этнической истории туркмен-човдуров. – Вопросы этнографии туркмен. – Ашхабад, 1980. С. 17).

JO’YBOR – Zarafshon vodiysida keng tarqalgan geografik termin. **Juybor** – *kanal qirg’og’i, kanal qirg’oqlari* va ko’pincha shunchaki “*kanal*”, “*ariq*” ma’nolarini anglatadi. Sof shaklda u toponimlarni hosil qiladi.

JO’YDAM – Farg’ona viloyati Farg’ona shahridagi mahalla nomi. Toponimni “*joyi dam*”, ya’ni “*dam oladigan, istirohat qiladigan joy*” tarzida izohlanishi u qadar to’g’ri emas. Aslida, nomning birinchi qismi “*ariq*” ma’nosini ifoda qiluvchi tojikcha “*jo’y*” so’ziga aloqador. *Jo’ydam* – aynan “*dam ariq*” demakdir. Ariq suvining sekin, damlanib oqishi holati mazkur joyning shunday nomlanishiga asos bo’lgan.

JO'YJANGAL – qishloq. Surxondaryo viloyatining Termiz tumani. **Jo'y** – *ariq, irmoq* va **jangal** – *to'qay, chakalakzorlar* ma'nolarini anglatadi. Demak, **Jo'yjangal** – "*chakalakzorli ariq*" ma'nosini bildiradi.

JO'YI ARZIZ – Samarqand viloyatining Samarqand shahridagi mashhur suv inshootlaridan biri, gidronimdir. "**Juyi Arziz**" – "*qo'rg'oshin ariq*" haqida Istaxriy shunday yozgan edi: "Oqar suv qo'rg'oshindan yasalgan nova (nasos) orqali o'tib, shaharga kiradi. "Misgarlar" (as-Safforun) deb atalgan joydan keladigan suv toshdan qurilgan baland to'g'on (musannot) dan oqib o'tib, Samarqandning Kesh darvozasi orqali shaharga (Afrosiyobga) kiradi". Mazkur kanal 1220-yilda mo'g'ul galalari tomonidan buzilgach, Afrosiyobda ham hayot to'xtagan (Samarqand tarixi, I, 1971).

JO'I MULIYON – Buxoroning Registon yaqinidan oqib o'tgan eng qadimgi sug'orish arig'i. Buxoro tarixchisi Narshaxiyning yozishicha, sug'orish ariqchasining boshlang'ich shakli **Jui Mavoliyon** – "*Mijozlar kanali*" bo'lgan (Narshaxiy, "Buxoro tarixi", 32-bet).

JO'YI QO'RCHI – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumani yaqinidagi qishloq nomi. Mazkur toponim ikki qismdan iborat.

Apellyativning birinchi qismi **jo'y** so'zi *ariq* ma'nosini bildiradi. Uning ikkinchi qismi *qo'rchi* so'zi esa turkiy so'z bo'lib, "*quoldor, quolbardor*" demakdir. Qo'rchilar ekin dalalarini

qo'rib yurgan (L.Budagov). Buxoro amirligida qo'rchi o'q-dori omborlarini qo'riqlab turadigan qorovul bo'lgan (A.A.Semenov).

Yoqoridagilarga asosan **Jo'yi qo'rchi** nomi "*Qo'riqchilar qishlog'i*" ma'nosini anglatadi.

JO'YITURKON – Namangan viloyati Chust tumanining Varzik qishlog'idan Karkidon qishlog'iga oqib o'tuvchi ariq nomi. Mazkur nom "*kichik oqin suv yo'li*", daryo, soy, kanal va boshqalardan inson kuchi bilan chiqarilgan suv shoxobchasi ma'nolarini anglatuvchi fors-tojikcha *jo'y* so'ziga forsiy izofa ko'rsatkichi vositasida o'zbek etnonimining muqobili bo'lgan turk atamasini va unga fors-tojikcha -on ko'plik qo'shimchasining qo'shiluvidan (*jo'y+i+turk+on*) hosil bo'lgan.

Shunday ekan, **Jo'yiturkon** toponimi "*O'zbeklar arig'i*" demakdir.

Ariq tojiklar yashaydigan Varzik qishlog'idan, asosan, o'zbeklar istiqomat qiladigan Karkidon qishlog'iga oqib o'tganligiga ko'ra shunday nomlangan.

JO'YLANGAR – Sirdaryo viloyatining Yangiyer tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim **jo'y** va **langar** so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lib, **Jo'y** – "*ariq, kanal, irmoq*" degan ma'noni ifodalaydi.

Apellyativning ikkinchi qismi hisoblangan **Langar** esa respublikamizda keng tarqalgan termin bo'lib, A.Z.Rozenfeldning ta'kidlashicha, "**be-kat, to'xtash joyi**" ma'nosini anglatadi (A.З.Розенфельд. Название Лангар в

топонимике Таджикистана. Из.ВГО. т. 72., вып. 6).

E.Murzayevning fikricha, **Langar** Janubiy Sinzyanda "*pochta bekati, mehmonxona*" kabi ma'noni bildiradi (Э.Мурзаев. Очерки. -С. 28).

Shuningdek, Langar termin sifatida Afg'oniston va Eronda hozirda ham mavjud.

Demak, **Jo'ylangar** nomi "*bekat yoki qo'rg'on yonidagi ariq*" ma'nosini anglatadi.

JO'YNAV – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumani va Buxoro viloyatining Shofirkon tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Toponim ikki qismdan iborat bo'lib, apellyativning birinchi qismi *jo'y* – "*irmoq, ariq*" kabi ma'nolarni ifodalasa, uning ikkinchi qismi sanalgan *nav* so'zi esa "*yangi*" ma'nosini ifodalaydi

Yuqoridagi tahlillarga asosan, **Jo'y-nav** toponimi "*yangi ariq yoki yangi irmoq*" ma'nosini bildiradi.

JO'YODOQ – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Nomning tarkibi ikkita so'z – *jo'y* va *odoq* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *jo'y* so'zi "*ariq*", "*kanal*" degan ma'nolarni bildiradi.

Professor T.Nafasov forscha-tojikcha *jo'y* so'zining "*soy*", "*kichik daryo*", "*irmoq*" kabi ma'nolari ham borligini ta'kidlaydi. Toponimning ikkinchi komponenti – *odoq* so'zi "*oyoq*", "*etak*" ma'nosidagi so'z.

Demak, **Jo'yodoq** – "*ariq (kanal) ning etagi, oxiri*" degan ma'noni bildiradi. Qishloq nomiga uning geografik

o'rni (ya'ni, ariq (kanal)ning quyi qismida, etagida joylashganligi) asos bo'lgan.

JO'YSAFED – qishloq. Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi qishloq nomi. Toponim ikki qismdan iborat bo'lib, apellyativning birinchi qismi *jo'y* – "*irmoq, ariq*" kabi ma'nolarni ifodalasa, uning ikkinchi qismi sanalgan *safed* so'zi esa "*oq*" ma'nosini ifodalaydi.

Shunday ekan, mazkur **Jo'ysafed** toponimi "*Oq suvli*" ma'nosini anglatadi.

JO'YSOY – qishloq. Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomi. Forscha **juy** ("kanal") va o'zbekcha **soy** so'zlarining qo'shishidan hosil bo'lgan nom.

JO'G'ONTEPA – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim "*yo'g'on//jo'g'on*" va "*tepa*" qismlaridan iborat qo'shma so'zdir. "*Jo'g'on //yo'g'on*" – katta, semiz, ulkan demakdir [O'TIL. 5, 2, 287].

Apellyativning ikkinchi qismi "*Te-pa*" esa umumturkiy so'z hisoblanadi.

Demak, **Jo'g'ontepa** – "*yer sathidan baland, do'ng joy, balandlik, tepalik*" ma'nolarini ifodalaydi [O'TIL. 5, 4, 66].

JO'G'ORI – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bir o'zakli mikrooykonim. Jo'g'ori topoleksemasi adabiy tildagi "*yuqori*" so'zining dialektal varianti sanaladi.

Bundan shunday xulosaga kelish mumkinki, **Jo'g'ori** toponimi "*aholi*

yashash maskanidan yuqorida joylashgan hudud" ma'nosini ifodalaydi.

JO'SHASOY - Ohangaron vodiysidagi daralik. **Jusha** - *yog'ochni va ehtimol, metallni bo'yash uchun ishlatiladigan modda, o'tmishda og'irlik bilan sotilgan.*

K.K.Yudaxin ushbu moddaga yanada aniqroq ta'rif beradi: "**Josho** - *qizil loy*"dir (Киргизско-русский словарь. - М., 1965).

Markaziy Osiyoda, ko'pincha, uchlamchi geologik davrda hosil bo'lgan, jarliklarda uchraydigan har qanday qizil loyni jo'sha deb nomlashgan.

JO'SH - Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikroponim tarkibidagi "**jo'sh** // **jo'sha**" so'zi qizil tuproq ma'nosini bildiradi [O'TIL. 5, 2, 119]. Kulolchilikda sopol idishlarga qizil rang va naqsh berishda ishlatiladigan bo'yoq jo'sha deb ataladi [O'TIL.-5, 2, 119].

Shunga binoan, bu mikrotoponim kulolchilikda ishlatiladigan tuproq mavjud joyga nisbatan nomlangan, dagan xulosaga kelish mumkin. Ushbu oykonim bir o'zakli, sifat so'z turkumiga xos.

KABERLI – qishloq. Toshkent viloyatining Chinoz tumani. Ilmiy manbalarda *kavir* – “*sho’rxok*”. Qozog’iston va Qoraqalpog’istonda *kabir* deyiladi. *Kaberli* (*keberli*) – “*sho’rxok yer*” degani. Zomin tumanida yerni sho’r bossa, “*kavar boylabdi*” deyishadi.

KABOBI – Navoiy viloyatining Navoiy tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim shakldoshlik nuqtayi nazaridan kabob (taom)ni eslatsa ham, uning kabobga hech qanday aloqasi yo’q. Ushbu nom aslida forscha – **Kabud** (ko’k) va **ob** (suv) so’zlarining qo’shiluvidan hosil bo’lgan bo’lib, “*ko’k suv*” degan ma’noni bildiradi.

Ko’k suv nom sifatida o’zbek tili toponimiyasida ko’plab uchraydi. U “*chuqur suv, daryo*” degan ma’noni anglatadi. **Kabob** esa aynan shu so’zning tojikcha tarjimasidir. Nomning oxirgi elementi “i” esa biror bir hududga yoki guruhga mansubligini anglatadi.

Shunday ekan, toponimni “*ko’k suv arig’i tomonidan kelganlar qishlog’i*” degan ma’noda tushunish haqiqatga yaqindir.

Bunday nomdagi toponimlar Buxoro viloyatining ham ayrim hududlarida uchraydi.

KADAN – Miyonqolning quyi qismi, Kattaqo’rg’on shahrining shimoliy tomonida 9–10 km uzoqlikdagi masofada joylashgan yirik qishloqlardan biri.

XV–XVI asrlar vaqf hujjatlarida tilga olinadi. Hujjatda “...Faroxin qishlog’i Samarqand nohiyasida bo’lib, Mazrayi Rimiqliq nomi bilan ma’lum”, – deyiladi.

Ko’rinib turibdiki, qishloq o’rta asrlarda Faroxin nomi bilan mashhur bo’lgan. X.Doniyorov Kadan urug’i nomi ekanligini qayd qilgan. Qashqadaryo viloyatining Muborak tumanida Kadan nomli urug’ bor.

Demak, Kadan urug’i nomi toponim yasalishiga asos bo’lgan. Tarixiy manbalardagi *Kidan* qabilasi nomi keyinchalik Kadan tarzida talaffuz qilingan bo’lsa kerak. 1904–1905-yil aholi punktlari ro’yxatida Jizzax uyezdidagi Sangzor volostiga qarashli *Tangatopdi* qishloq jamoasidagi *Qirqkadan* qishlog’i nomi qayd qilingan (Список населен, 1906).

KAKLIKQO’RG’ON – Namangan viloyatining Chust tumanidagi qishloq nomi. Qishloq, shaharcha va shaharlarni nomlashda hayvon, parranda va boshqa jonzotlarning nomlari ham

asos qilib olinishi mumkin. Toponimikaga oid ilmiy manbalarda bunday joy nomlarini **zootoponimlar** deb ataydilar.¹ Demak, hayvon, parranda, jonzot tushunchasini ifodalovchi apellyativlar bilan nomlangan joy nomlari zootoponim hisoblanadi. Kaklikqo'rg'on ham zootoponimlar sirasiga mansub.

Aholi manzili hududida tovuqsimonlar oilasiga mansub sayroqi tog' qushi – kakliklar ko'pligiga ko'ra *Kaklikqo'rg'on* deb atalgan. *Qo'rg'on* so'zi o'zbek tilida *"dushman hujumidan saqlanish uchun uzoq muddatli istehkomlar, devorlar bilan mustahkamlangan joy, shahar, qal'a"* degan ma'nolarni anglatadi.² Shuningdek, *qishloq, shahar* ma'nolarida ham qo'llanadi.

Demak, **Kaklikqo'rg'on** oykonimi *"kakliklar ko'p bo'lgan aholi manzili"* degan ma'noga ega. *Kaklikli qo'rg'on* otli birikmasi oykonimning etimoni hisoblanadi. *Kaklikqo'rg'on* oykonimining lisoniy shakllanishini qo'yidagicha ifodalash mumkin: *kaklikli qo'rg'on > kaklik qo'rg'on > kaklikqo'rg'on > Kaklikqo'rg'on*.

KALAVOT – Andijon viloyatining Izboskan tumanidagi katta qishloq nomi. Chuvama o'ramidagi kichik qishloq.

Etnografik adabiyotlarda o'zbek xalqi tarkibida "Kal" urug'i bo'lgani qayd qilingan. Bundan *"Kalobod"* (xalq so'zida *"Kalavot"*) nomi paydo bo'lgan.

Farg'ona, Surxondaryo, Samarqandda ham *"Alqishloq"*, *"Beshkal"* qishloqlari bor.

KALAVRONCHA – Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomi. Ushbu toponim tarkibidagi *kalav* so'zi fors tilidagi kalavidan so'zidan olingan bo'lib, *"ikkilanib yurmoq, beqaror, ishonchsiz"* degan ma'nolarni bildiradi. *Ron* so'zi *oyoqning tizzadan yuqori, son suyagini, rondan* so'zi esa bir qancha ma'nolarni, jumladan, *"haydamoq, otda yurmoq, ijro qilmoq, idora qilmoq, amalga oshirmoq"* kabilarni anglatadi. Ushbu ma'nolarni anglatuvchi so'zlardan tarkib topgan atama ikkilanib yuruvchi, beqaror kishilar yashagan qishloq ahliga, shuningdek, yo'l ikkiga ajralib ketadigan mavzeda joylashgan qishloqqa qarata qo'llanilgan, degan xulosaga kelish mumkin.

KALVAK – Farg'ona viloyati Qo'qon shahridagi mahalla nomi. Forscha *kalpi* yoki *kalvi* so'zidan olingan bo'lib, *"To'xtash joyi, ko'prik, damba"* kabi ma'nolarni anglatadi. *Ak* – kichraytirish qo'shimchasi sifatida olinsa, **Kalvak** – *"kichik bekat yoki ko'prik oldidagi joy"* nomini bildiradi (Дўсимов, 1977).

Kalvak so'zining o'zbekcha *befahm, befarosat* ma'nosidan toponim yaratilishi mumkinligi haqiqatdan uzoq.

¹ Qarang. Qorayev S. O'zbekiston viloyatlari toponimlari. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005. – B.213.

² O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2020. 5-j. – B.416.

Kalvak birligining O'TILda quyidagi ma'nolari ko'rsatilgan: 1. Kichik bola; 2. Nodon, anqov, noshud (O'TIL. 2-jild. 297-bet). Bizningcha, joy nomi uchun leksemaning ushbu ma'nolari etimon bo'la olmaydi.

Bu haqda M.Dadaboyevning fikrlari e'tiborli bo'lib, olimning yozishi-cha, *Kalvak* mahallasining o'rtasidan mashhur Ulkansoy (Qo'qonsoy) kesib o'tgan. Xo'qand shahrining katta qismi Ulkansoy suvi bilan sug'orilgan va soyning ma'lum joylari to'g'on bilan bo'g'ilib, to'g'on yonidan ariqlar chiqarilgan. XVIII asrda soyning mahalladagi ko'prigi o'rniga to'g'on ko'prik qurilgan. Bu to'g'onning ko'tarilib-tushirilib turadigan suv o'tkazgich darvozasi ham bo'lgan. Ham ko'prik, ham to'g'on, ham suv taqsimlagich vazifasini o'tovchi bu inshoot mahalliy mirobchilikda kalvi deb atalgan. Bu yerga qurilgan kalvi Zarafshon va So'x daryolariga qurilgan kalvilardan biroz kichikroq bo'lganligi uchun bu so'z yoniga **-ak** kichraytirish qo'shimchasini qo'shib, **kalvak** deb ataganlar.

Shu o'rinda yana qo'shimcha qilish mumkinki, fors tilida *kol* – anhor, daryo; eroniy tillarda *kal / kila / kol* – anhor, oqar suv, daryo ma'nolarini anglatgan. Shunday qilib, *Kalvak* toponimining vujudga kelishi mahalla ichidan oqib o'tgan soy, oqar suv yoki unga qurilgan inshoot nomi bilan aloqadordir.

KALKOVUZ – ariq. Toshkent shahri. 917–936 hijriy (1511–1530)-yilda Abulxayr Suyunch xonning o'g'li Shay-

boniyxon Kayoniylar sulolasi Kaykavusdan qadimgi Eron shohidan keyin nom qo'yib, bog'ni kengaytirdi; boqqa olib kelgan ariq ham shu nomni oldi. Kaykavus nutqda **Kalkovuz** bo'lgan.

KALLAXO'R – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani. *Kalla* – (bu yerda so'yilgan hayvonning boshi), forsha *xo'r, xo'rdan* – “yemoq” hozirgi zamon fe'lining asosi, *Kallaxo'r* – “bunday taomlarni sevuvchilar yashaydigan qishloq” ma'nosini anglatadi.

KALLON – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Mahalliy aholi qishloq nomi “*Katta makon*” degan ma'noni anglatuvchi so'z, – deb izohlaydi. Toponim asli *Kalon* shaklida bo'lib, keyinchalik mahalliy aholining dialektik talaffuzida hozirgi holatga kelib qolgan. “O'zbek tilining izohli lug'ati”da forsha *kalon* so'zi “*katta*”, “*ulkan*” kabi ma'nolarni anglatishi haqida ma'lumot berilgan. Qishloqning nima sababdan bunday atalganligi aniq emas. M.M. Avezovning fikricha, uning maydoni katta bo'lganligi sababli shunday nom olgan bo'lishi mumkin.

KALTAMINOR – mahalla. Xorazm viloyatining Xiva shahridagi mahalla nomi. Kalta minor mahallasi 1903-yili tashkil topgan. Mahalla nomi qadimda ham “Kalta minor” nomi bilan atalgan. 1903-yilda Mamat Mahram shu hududda machit, madrasa qurdirgan. Machit minorasi balandligiga qaraganda Xiva shahridagi minoralarning eng kaltasi bo'lgan. Shu sababli mahallaga “Kalta minor” nomi berilgan.

Mahalla to'rt o'ram, ya'ni to'rtta elatdan: "Otchopar" (chavandozlar yashagan), "Buzgo'mar" (Mamat Mahram qazdirgan hovuz muz saqlaydigan joy bo'lib, yoz kunlarigacha saqlab turilgan), "Chilla Avliyo" (bu yerda qadimda bir tup gujum daraxti bo'lib, undan shira oqib turgan va bu shira shifo uchun chilla toshgan go'dakka surtilgan, go'dak dori-darmonsiz sog'ayib ketgan), "Nurli uy" (bu yerda kecha-yu kunduz shamchiroq, fonuslar yoqilib savdo qilingan) tashkil topgan.

KALTABORANSOY – Toshkent viloyatining Ohangaron tumanidagi soyning nomi. Ushbu atama ikkita qo'shma so'z, ya'ni forscha *kalta* – uzunlik o'lchami kichik, qisqa va turkcha *böryü* – suv o'yan yoriq so'zining qo'shiluvidan hosil bo'lib, suv o'yan kichik yoriq ma'nosini anglatadi.

KALTARABOT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Nom tarkibi ikkita so'z – *kalta* va *rabot* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *kalta* so'zi forscha-tojikcha so'z bo'lib, "qisqa", "bo'yi past", "uzunlik ko'lami qisqa, me'yoridagidan uzunligi kam", degan ma'nolarni anglatadi. Toponimning ikkinchi komponenti – *rabot* so'zi "qo'rg'on", "qo'ra", "hovli-joy" kabi ma'nolarni bildiradi.

Yuqoridagilarni e'tiborga oladigan bo'lsak, *Kaltarabot* – "uzunlik ko'lami qisqa bo'lgan qo'rg'on" ma'nosini anglatadi. *Boshqa bir talqin*: geografik joy nomi tarkibidagi *kalta* so'zi urug' nomi, etnonim bo'lsa kerak. O'zbek xalqi tarkibida *kaltatoy* nomli urug' mavjudligi qayd qilingan. Toponim

tarkibidagi *kalta* so'zi *Kaltatoy* urug'i nomining qisqargan shakli bo'lsa kerak. Shunday bo'lsa, toponim dastlab *Kaltatoyrabot* deb atalgan va keyinchalik qisqarib, *Kaltarabot* nomini olgan.

Demak, **Kaltarabot** – "Kaltatoy urug'i vakillari yashaydigan qo'rg'on" ma'nosidadir.

KALTATOY – Farg'ona viloyatining Uchko'prik, Jizzax viloyatining Baxmal va Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumanlaridagi qishloq nomi.

Kaltatoy – o'zbeklar tarkibiga kirgan "Turk" etnik guruhining urug'lari-dan biri (B.X. Кармышева. Очерки этнической истории).

Kaltatoy, o'z navbatida, *maxatzamoni-kaltatoy*, *mirzo-kaltatoy*, *maxattori-kaltatoy*, *tuyalik-kaltatoy*, *hayvon-kaltatoy*, *varam-kaltatoy* kabi urug'larga bo'lingan. Inqilobgacha kaltatoyliklar Farg'ona vodiysi, Nurota qoyalari va Molguzor tog'larida, Zarafshon daryosining o'rta oqimida, Surxondaryo hamda Qoratog' daryosining yuqori va o'rta oqimlarida yashagan (O'zbek sovet ensiklopediyasi. – T. 5. – 1974).

Kaltatoy leksemasi "kichik jussali, kalta bo'yinli ot"ni anglatgan va etnonim kishilarning totemistik qarashlari, ya'ni urug' a'zolari mazkur jonivorni muqaddaslashtirishi natijasida yuzaga kelgan. Shu urug' vakillari istiqomat qilgan joy esa keyinchalik *Kaltatoy* nomi bilan atala boshlagan.

KALTAYOP – qishloq. Xorazm viloyatining Urganch va Yangiariq tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Mazkur nom ikki qismdan iborat bo'lib, apellyativning qismi *kalta* so'zi past, qisqa ma'nolarini ifodalasa va uning ikkinchi komponenti *yap, yab, yop* so'zlari Xorazm shevasida *kichkina ariq, kanal* ma'nosini bildiradi.

Shunday ekan, **Kaltayop** gidronimi *kichkina ariq, kanal* ma'nosini ifodalaydi.

KAM – “chuqurcha” ma'nosi bilan toponimlar tarkibida tez-tez uchraydigan geografik termin. Masalan, **Sarikam** “sariq chuqurcha” toponimi – *tog'oldi cho'qqilaridagi past joy*.

Prof. E.M. Murzayev mazkur so'zni forscha “*og'iz*”, “*teshik*”, “*dara*” deb hisoblaydi va mazkur komponentlar bilan ko'pchilik misollarni keltiradi.

KAMANDI – mahalla. Qashqadaryo viloyati Qarshi shahri. 1980-yillarda shahar hududiga qo'shilgan. Qadimda shahar sarhadlaridan tashqarida bo'lgan.

Shahobiddin Abu Abdulloh al-Hamaviy Yoqut, Abu Said Somoniy asarlarida bu qishloq Naxshab atrofida ekanligi qayd etilgan. Yoqut, Somoniy asarida tilga olingan bu qishloqni tarixchilar *Kabandi, Kabanda, Kabin-da, Kabindi, Kubindi, Kubinda* tarzida turlicha o'qishgani ma'lum.

Naxshabliklar nutqidagi bu nom arab tili tovush tizimiga moslashgan, ba'zan xattotlar buzib ko'chirishgan. Bu nom hozirgi *Kamandi* qishlog'ining aynan o'zi deyishga asos bor.

Ma'lumki, Beshkentariq Kamandi qishlog'i hududidan o'tgan, qishloq shu anhor yoqasida bo'lgani sababli, shunday nomlangan. Nomning tarkibi: *kom+ -an+diz*. *Kom* – *ariq, anhor*; *-an* qo'shimchasining qadimiy ko'rinishi *-in, -on* shaklidir, ma'nosi o'zbek tilidagi *-li* qo'shimchasining mazmuniga teng: *kom+ -in, kom+ -on* – *ariqli, anhorli*. Sug'dcha **diz** so'zining ma'nosi – *qo'rg'on, qal'a*. **Komindiz, Komondiz** – *ariqli qo'rg'on, anhorli qal'a yoki anhor bo'yidagi qal'a, ariq yoqasidagi qo'rg'on*.

Koson tumanining *Boyterak* qishlog'i yonida ham *Kamandi* qishlog'i bor. O'zbekistonning boshqa hududlarida ham *Kamandi* degan qishloq bo'lishi tabiiy. *Lagandi, Pakandi, Apar-di, Chovdi* kabi qishloq nomlari ham zikrlangan nomga ma'no, atalish, yasalish, tuzilish omili jihatidan to'la daxldor, ularning barchasi bir davrda yuzaga kelgan.

KAMAR – qishloq. Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on hamda Farg'ona viloyatining Buvaydo tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Bu termin ikki ma'noda uchraydi:

1) *tog' qoyalaridagi “g'or”, “pastlik”*. Bu yerga **Kattakamar, Yerka-mar** toponimlari kiradi. **Oqchepkanning kamari** (rivoyatlarga ko'ra mazkur mehnatga layoqatli g'orda o'zining oziq-ovqati bilan Akchepkan – “Oq plashli” laqabli o'g'ri yashagan). Mazkur termin *kamartash* shaklida ham qo'llaniladi;

2) adirlardagi “*past joy*”, “*yaylov*”. Jizzax viloyatining Zomin tumani

Tamtum qishlog'ida ham shunday toponimlar bor: **Sarikamar, Mulla Qoraning kamari** – mazkur yaylovda joylashgan Mulla Qoraning yer uchastkasi.

Prof. E.M.Murzayev va G.K.Konkashpayevlarning fikrlariga ko'ra, turkcha *kamar* so'zi, keng hududda joylashgan va balandlik, jarlik, qiyalik, bir qator tepaliklarda ham uchraydi. Fors tilida *kamar kux* – "tog' qoyasi"dir (B.V.Миллер. Персидско-русский словарь. –М., 1953. С. 406).

KAMAROVUL – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur mikrotoponim "**kamar**" va "**ovul**" qismlaridan iborat qo'shma so'zdir.

"**Kamar**" so'zi "*suv qirg'og'ida, jar chetida, tepalik yoki tog' yon bag'rida yuvilish, o'pirilish va shu kabilar natijasida hosil bo'lgan g'orsimon o'yiqliq joy, yo'l*" ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 5, 2, 305].

"**Ovul**" so'zi esa "*ko'chmanchi chorvadorlar o'rnashgan joy, yashash maskani, qishloq*" ma'nolarini ifodalaydi [O'TIL. 5, 3, 81].

Shunga asoslanib, bu mikrotoponimni "*kamar yonida ko'chmanchi chorvadorlar tomonidan barpo etilgan yashash maskani, qishloq*" deb izohlash maqsadga muvofiqdir. Leksik jihatdan ikki o'zakli ot+ot shakliga xos.

KAMOLON DARVOZASI – Toshkent shahri Beshyog'och dahasining janubiy qismida bo'lgan. Muhammad Solih bu toponimni Toshkentning

Amir Temur davridagi darvozalar ro'yxatida eslatadi. Muallif uni "Kamondaron darvozasi" deb ataydi va etimologiyasi xususida so'z yuritib, darvoza nomi kamondaronlardan, ya'ni Buzuq qabilasi nomidan olinganini ta'kidlaydi.

Yozma manbalarda qayd etilishi-cha, Buzuqlar qadimgi turkiy qabila bo'lib, O'g'uzxon avlodiga mansub. Bu haqida u shunday yozadi: "O'g'uzxonning o'g'illari bir kuni to'planib ovga chiqdilar. (Ular) ovda bitta yoy, uchta tilla o'q topib oldilar va O'g'uzxonga keltirib berdilar. (Podshoh) uchala katta o'g'illariga yoyni va kichik o'g'illariga esa uchta o'qni (bo'lib) berdi. Katta o'g'illar yoyni uch qismga bo'ldilar. Shu sababdan ularni Buzuq, kichik (o'g'illarini esa) *Uch o'q* atadilar. (Shu bilan birga) Buzuqlarning hukmi *Uch o'qlarnikiga* qaraganda yuqoriroq bo'lsin, deb qaror qildilar, chunki o'q elchilik va yoy – podshohlikni anglatadi"¹. S.Qorayevning taxminicha, "*Kamondaron*" yoki "*Kamongoron*" toponimi "*kamon yasovchi ustalar*" ma'nosini bildiradi.

Ya'ni, "kamondaron" so'zi mazkur yerda kamon, o'q tayyorlagan kishilarning yashaganligidan dalolat beradi. Toshkentda kamon yasaydigan ustalar yashagani haqida yozma manbalarda ham qayd etilgan.

Jumladan, Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asarida XVI asrda Toshkentda kamon va kamon

¹ Amir Temur ajdodlari /Fors tilidan tarjima, kirish so'zi va izohlar muallifi Omonulla Bo'riyev. – Toshkent, 1992. 13-b.

o'qi yasaydigan ustalarning mahorati butun viloyatga tarqalgani haqida yozilgan¹.

Kamolon darvozasi XX asr boshlarigacha saqlangan. Uning atrofida XIX asr oxirida Kamolon-1, Kamolon-2, Charxkamolon-1, Charxkamolon-2 nomli mahallalar bo'lgan. Hozirgi kunda ham bu hududda Kamolon mahallasi va shu nomdagi masjid mavjud.

KAMOLOT – Sirdaryo viloyatining Sirdaryo tumanidagi mahalla nomi. Aslida, Kamolot arabcha so'z bo'lib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha izohlangan: "Yetuklik, mukammallik, yuksalish, rivoj (kamol so'zining ko'pligi)" degan ma'noni anglatadi (O'TIL. 2022, II, 309).

Bunday nomdagi toponimlar Xorazm viloyatining ham ayrim hududlarida uchraydi.

KAMONGARON – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq. Ma'nosi "*kamon yasovchi ustalar*" demakdir (Qorayev, 1970). Urgut shahridagi Kalongar mahallasi nomi ham yasalish jihatdan shunga o'xshash. **Kalon** – *ketmon* va **-gar** – kasb-hunar otini yasovchi qo'shimcha, ya'ni *ketmon yasovchi hunarmandlar mahallasi*.

Tadqiqotchilarning boshqa bir manbalarida *Kamon* (yoki kamalak), *kamongar* – "*kamon tayyorlaydigan usta*", *-on* – ko'plik qo'shimchasi sifatida qayd etiladi.

KAMPIRDEVOR//KAMPIRDUVOL//KAMPIR – VIII–X asrlarda Markaziy Osiyoda qurilgan bir necha qal'a devorlari nomi, nisbatan mashhurlari: 1) Buxoro vohasida; 2) Samarqandda; 3) Jizzax va O'ratepa oralig'idagi Ustrushonada; 4) Farg'ona vodiysida; 5) Sirdaryodan Xo'jakentgacha – Toshkent vohasida. *Kampirdevor* "*eski, qishloq*" sifatida tushuntiriladi.

Boshqa varianti ham bor, unda toponim forscha **kand** – *shahar, okrug* va **parak** – *devor, chegara devori (barcha tomondan devor bilan o'rab olingan)* sifatida qayd etiladi.

KAMPIROBOD – Andijon viloyati Qo'rg'ontepa tumanidagi qishloq. Shu nomli suv ombori ostida qolib keldi (1968), aholisi atrofga ko'chirildi.

Atamaning ma'nosi quyidagicha: Qadimgi sug'd tilidagi "*qand*", "*kand*" so'zidan bo'lib, "*qal'a*", "*devor*" ma'nosida keladi. Qadimda shaharlar va yirik qishloqlar himoya devori bilan o'ralgan va "*kand*" deb atalgan. Keyinchalik qadimiy "*qal'a*" devorlari nomiga forscha "*pir*" (*eski, qari*) so'zi qo'shilib, "**kandi pir**" – *eski, qadimiy devor* ma'nosida ishlatilgan.

Qoradaryoning tog' darasidan tekislikka oqib chiqqan joyiga qadimda suv bo'lgich damba, to'g'onlar qurilib, daryo suvi dehqonchilikka olingan. Zamonlar o'tishi bilan bu joy "*Kampir rovob*" (aslida "*Kandi pir rovot*") nomi bilan atalib kelgan. Arxeologlar bu atrofda ayol shakli tushirilgan yuzi

¹ Бабурнаме. Записки Бабур / Пер. М.Сале. – Ташкент: Главная редакция энциклопедий, 1993. – С. 21.

yassi tosh haykalchalar topishgan (xalq og'zida "kampir tosh").

Keyinchalik "Kampir oboz" deb ham atalib kelgan (С. Жалилов. *Фарғона vodiysi erlarining suғorilishi tarixidan*. – Toshkent: Fan, 1978.). Qashqadaryo va Surxondaryo tomonlarda "Kampirtepa", "Kampir chorbog'" degan qishloqlar bor.

KANBOY – Samarqand shahri yaqinidagi kent, Toshkent tomonga boradigan yo'lda. Bu joy ko'pgina tarixiy kechinmalarning guvohi bo'lgan. "Boburnoma"da 900 (1494–1495)-yil voqealari bayonida Boysunqur mirzo Samarqand taxtiga o'tirgach, Toshkentdan Sulton Mahmudxon bostirib kelgani va Kanboy atrofida ikkala tomon o'rtasida yuz bergan qattiq jangda Boysunqur mirzo g'olib kelgani aytilgan.

KANDA – Farg'ona viloyatining Bag'dod tumanidagi qishloq nomi. N.Oxunov (1989) Kanda – mahalliy gidrografik termin bo'lib, "kan" va "-d+a" (qo'shimcha) elementlaridan tarkib topganligini va "rashlama" degan ma'noni ifoda qilishini ta'kidlaydi. Viloyatdagi *Ahmadkanda*, *Bo'kakanda*, *Kandabuloq*, *Sarjanda* gidronimlarining nomlanishiga shu termin asos bo'lgan. **Kanda** so'zining "o'yumoq, kavlamoq" degan ma'nosi ham bor (З.Дўсимов, 1977).

KANDA DARASI – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi jarlik nomi. Ikki o'zakli mikrooynim. Ushbu mikrotonimning etimologiyasi **Kandik dara** shaklida bo'lib, u

"*kandik o'yilish, yemirilish va boshqa sabab bilan hosil bo'lgan alohida joy*" [O'TIL. 2, 314] ma'nosida qayd etiladi. "**Dara**" esa forscha so'z bo'lib, "*ikki tog' oralig'idagi uzun, nisbatan tor, chuqur joy; jarlik*" [O'TIL. 1, 557] ma'nolarini anglatadi.

Shunday ekan, tabiiy hodisa natijasida hosil bo'lgan geografik joy nomidir.

KANDIR – Ohangaron vohasi, Qurama cho'qqisidagi dovon, (Toshkent viloyati). Zahiriddin Boburda "**kandirlik doboni**" sifatida uchraydi ("Boburnoma". – T., 1960). **Kandirsoy** – Qurama cho'qqisi qoyasidan oqadigan soy, mazkur toponimlarda *kandir* komponenti – *yovvoyi, ko'p yillik paxtasimon o'simlik*. **Kandir** – butasimon o'simlik nomi. Kandir dovoni Qurama tizmasining Ohangaron tumanidagi "Susam" QFY hududida Kandirsoydan Ashtga oshish qismida joylashgan. Bobur Samarqand va Andijon taxtini boy berib, Ohangaron vodiysida Shayboniyxon xufyalaridan yashirin yurgan kezlarida (1497–1498-yillarda) shunday yozadi: "Qosimbekni Toshkandga xon qoshig'a yiborib, Andijon ustiga yurmakni istid'o qilildi. Xon (Boburning bobosi, Qutlug' Nigorxonimning otasi Yunusxon) ham cherik tortib, Ohangaron jilg'asi bila kelib, *Kandirlik dobonining tubiga* tushganda men ham Xo'janddin borib, xon dodamni ko'rdim. *Kandirlik dobonini oshib* Axxi tarafig'a tushuldi. ("Boburnoma". Ko'rsatilgan nashr, 113-bet).

KANDIRDOVON – dovon. "Boburnoma"da *Kandirlik doboni* deyilgan.

Kandir – *tevarak-atrofdagi yovvoyi kandir o'simligi borligidan nishona*. Yong'oq daraxti bir joyda g'uj bo'lib o'sgan joy yoki yong'oq ko'p soy *Yong'oqli* deb atalgan. Jiyda daraxti ko'p o'sgan joy va orol *Jiydali* deb nomlangan. Yulg'un butasi ko'p o'sgan joy, soy esa *Jing'ilsoy* deb nom olgan.

KANDIRLIK DOVONI – Qurama tizmasidagi dovon. Farg'ona vodiysi bilan Toshkent viloyati o'rtasida hozir ham shu nomda. Hozirda ushbu dovondan oqib tushadigan Ohangaron daryosining so'l irmoqlaridan biri *Kandirsoy* deb ataladi.

Zahiriddin Bobur "Boburnoma"da Movarounnahr voqealari bayonida bir necha marta *Kandirlik dovonidan o'tganini* yozgan. "Qosimbekni Toshkandga xon (Sulton Mahmudxon) qoshig'a yiborib, Andijon ustiga yurmakni istid'o qilildi (lozim topildi). Xon ham cherik tortib, Ohangaron julgasi (vodiysi) bila kelib, *Kandirlik dobonining tubiga tushganda men ham Xo'janddin borib, xon dodamni ko'rdim*. (So'ngra) *Kandirlik dobonini oshib Axi tarafig'a tushuldi*", deb yozilgan mazkur asarda 903/1497-1498-yil voqealari bayonida (B. 64).

KAPA – qishloq. Andijon viloyatining Jalaquduq tumani va Samarqand viloyatining Payariq hamda Qo'shrabot tumanlaridagi qishloqlar nomi. *Kapa* – kulba; ehtimol etnonim; masalan, qoraqalpoq qabilalari va urug'lari orasida qirg'izlar Kepe et-

nonimiga ega va turkiy xalqlarning qabila nomlari ko'pincha bir-biriga to'g'ri keladi. Masalan, **Kapasaray**, **Kapayangi**. S.Qorayev "*kapa*" so'zi "*chayla*" ma'nosidan tashqari, biron urug' nomini bildirsa kerak, degan fikrni bildiradi (Kopaev, 1978).

Shunga binoan bu mikrotoponimni etnooykonimlar qatoriga kiritsa bo'ladi [T.Nafasov, 90]. Ushbu oykonim bir o'zakli bo'lib, ot so'z turkumiga mansubdir.

KAPA QISHLOQ – Andijon viloyatining Jalaquduq tumaniga qarashli eski qishloq nomi. Daryolarga yaqin kichik vodiylar ommaviy ravishda o'zlashtirilmasdan oldin qalin o'sgan qamishzorlar qirg'oqlarida yakka oilalarning vaqtincha kapa tikib o'tirgan xonadonlari bo'lgan. Yerlar o'zlashtirilishi tezlashgan sari kapa atrofidagi qishloqlar paydo bo'lgan ("*Jiyda kapa*", "*Norin kapa*" va boshqalar). Jalaquduqqa tobe "*kapa*" qishloq qadimgi Oqbo'ra daryosining quyi oqimida – qamishzorlar qirg'og'ida paydo bo'lgan eski qishloqdir. Bu sobiq "Paxtakor" jamoa xo'jaligi tarkibida edi.

KAPASAROY – qishloq. Farg'ona viloyatining Dang'ara tumanidagi qishloq nomi. *Kapa* – "*kulba*" va *saroy* so'zlari qo'shilishidan iborat bo'lib, bu yerda taniqli o'zbek urug'i ma'nosi ifodalangan.

KAPAYANGI – qishloq. Farg'ona viloyatining Beshariq tumanidagi qishloq nomi. **Kapa** – "*kulba*" va *yangi* so'zlari bu yerda fors tiliga xos bo'lgan so'zlarning teskari tartibi.

KAPPON – Namangan shahridagi Yangiariq kanalidan suv olib, Namangan tumaniga oquvchi ariq nomi. **Kappon** soʻzi fors-tojikcha boʻlib, “*don, gʻalla bozori*” degan maʼnolarni anglatadi¹. Aslida, **kappon** soʻzi “*ogʻir narsalar tortiladigan bir pallali ulkan tarozi*”ni anglatgan. Kappon gʻalla bozoriga oʻrnatilib, unda bir necha qop gʻalla tortish mumkin boʻlgan. Keyinchalik shunday tarozi oʻrnatilgan, usti tim don bozori, gʻalla bilan savdo qilinadigan rasta ham kappon deb atalgan. Hozir bozorda, umuman, gʻalla sotiladigan joy kappon deyiladi².

Demak, “*bir pallali ulkan tarozi*” maʼnosini anglatuvchi kappon soʻzi til taraqqiyoti davomida metonimiya asosida “*don bozori*” tushunchasini ham anglatadigan boʻlgan. Gidronimga ana shu kappon soʻzi asos boʻlgan. Ariq Namangan shahridagi kappon, yaʼni don bozori hududidan oqib oʻtganligiga koʻra shunday nomlangan. Anglashiladiki, ariq oʻzi oqib oʻtgan hududga, yaʼni kappon bozoriga nisbat berish asosida nomlangan.

KAPTARUYA – joyning nomi. Andijon viloyatining Xoʻjaobod tumanidagi qishloq nomi. *Kaptar* va *uya* soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlib, demak, *Kaptaruya* toponimi *kaptarlar uyasi* maʼnosini anglatadi.

KAPTARXONA – Samarqand viloyatining Samarqand tumani. Ilgarilari xon va zodagonlarning kaptar boqiladigan binolari boʻlgan. Kap-

tarlarga kaptarboqarlar qarab turgan. Bundan tashqari, qadimiy diniy eʼtiqodga koʻra pari koʻpincha kaptar koʻrinishida tasavvur qilingan. Dev-pari koʻrinadigan joy “kaptarxona” deb atalgan boʻlishi mumkin (Qorayev, 1978).

Narshaxiyda **kabutarxona** – “*kaptarlar uchun qurilgan xona, oshyon*”. Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonida ham **kabutarxona** – “*kaptar turadigan maskan*”. “Boburnoma”da **kabutarxona** – “*kaptar (umuman, ov qushi) saqlanadigan qoʻndoq, qafas, kaptar yashaydigan joy (jar, gʻor, quduq, yertoʻla)*”.

Shunday ekan, **Kaptarxona** nomi qadimiy toponim hisoblanadi.

Samarqand viloyatining Bulungʻur tumanida ham *Kaptarxona* nomli qishloq bor. Xona topoleksemasi oʻzak (asos)dan anglashilgan ish-harakatga moʻljallangan joy maʼnosini bildiruvchi ot yasaydi. Toponimikada esa, oʻzakdan anglashilgan predmet mavjudligini anglatuvchi nom yasaydi. Masalan, *Shoxolxona* (Oqdaryo), *Xirxonasoy* (Urgut), *Gavxonasoy* (Bulungʻur), *Bovlixona* (Samarqand) kabi. Shuningdek, bu topoleksema ishtirokida yasalgan *Xosxonasoy* (Bulungʻur), *Qalandarxona* (Samarqand shahri), *Damxosxona* (Samarqand tumani) kabi nomlar ham bor.

Shuningdek, mazkur toponim Buxoro viloyatining Peshku tumani, Surxondaryo viloyatining Denov, Ter-

¹ Oʻzbek tilining izohli lugʻati. T. 1. – Moskva: Rus tili, 1981. – B. 368.

² Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi. 4-jild. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002. – B. 447.

miz tumanlari, Farg'ona viloyatining Farg'ona tumani va boshqa hududlarda ham uchraydi. *Kaptarxona* majoziy ma'noda – odamlar abadiy kelib ketadigan joy; – *bu dunyo kaptarxona* – bu dunyo kabutar sifatida (odamlar kelib ketishaveradi).

Demak, bu nom respublikamiz hududida keng tarqalgan bo'lib, toponimik adabiyotlarda ikki xil ma'noda izohlanadi. Birinchidan, ilgarigi zamonlarda xon va amaldorlarning kaptar boqiladigan binolari joylashgan qishloqlarga shunday nom berilgan. Ikkinchidan, diniy e'tiqodga ko'ra dev, pari va sanamlar ko'rinadigan joylar shunday nomlangan.

KAPTARXONA MAHALLASI – Xorazm viloyatining Xiva shahridagi mahalla nomlaridan biri. Kaptarxona – kaptarlar turadigan in, uy. Hudud Xiva xoni yashab o'tgan maskanning bir bo'lagi, Ichon-qal'a obidalarini atrofida o'rab olgan. Rivoyat qilishlaricha, Xiva xoni Muhammad Feruzning davrida uning sevikli ayoli qattiq betob bo'lib qoladi. Xon tabiblari unga kaptar go'shti iste'mol qilishni tavsiya qiladi. Shu qal'a atrofida joylashgan bitta xonadondan kaptar olib kelishib, uni ayolga yediradilar va ayol sog'ayadi.

Shundan so'ng xon Feruzning amri bilan shu hududda kaptar boqish uchun maxsus joylar qurdirilib, kaptar boqadigan maxsus odamlar yollanadi va barcha xonadonlarda kaptarlar boqilishi buyuriladi.

Shu tariqa mahallaning nomi azal-azaldan Kaptarxona mahallasi deb atalgan. Kaptar uchiradigan minoralarning bir qismi hozirgacha mahalla hududida saqlanib qolgan. Mahalla 1992-yilda tashkil qilingan.

KARBOZBOF// KARVOZBOF – Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi qishloq nomi. Forscha *karbos* – qo'l san'atlari ishlab chiqaradigan qo'pol paxta matoni; *bof*, boftan (to'qimoq) – hozirgi zamon fe'lining asosini tashkil etib, aslida, *Karbosbof* shaklida bo'lib, *karbos* degani – “*bo'z to'quvchi usta*” ma'nosini bildiradi. Shunday ekan, mazkur kasb-hunar nomi oykonimga asos bo'lgan.

Shunday ekan, **Karvazbaf** (*Karbosbof*) – *bunday to'quvchilar yashaydigan qishloq* ma'nosini anglatadi.

KARIMBOBO – Farg'ona viloyatining Bag'dod tumanidagi qishloq va mahalla nomi. **Karim** so'zi arabchada – *ochiq qo'lli, himmatli, saxiy* degan ma'noni bildirsa, toponimlar tarkibida ko'p uchraydigan **bobo** – *katta ota, otaning otasi* demakdir, ko'pincha, *ulug', ulkan, mo'tabar, aziz* kabi ma'nolarda ishlatiladi.

KARIZ//KAREZ//KOREZ//KORIZ – Buxoro viloyatining Kogon va Navoiy viloyatining Navoiy tumanlaridagi qishloq nomi. **Koriz** – “*yer osti suv yo'li*”¹. **Koriz** – “*yer osti suvlarini yuzaga chiqarish uchun qazilgan murakkab suv inshooti – yopiq kanal*”. Toponim suv inshooti asosida nomlangan.

¹ Nafasov T. O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati. O'zbekistonning janubiy rayonlari. –T.: O'qituvchi, 1988. –B.90-91.

KARKIDON – qishloq. Namangan viloyatining Chust tumani. Quvasoy (Farg'ona viloyati) daryosidagi Karkidon suv ombori. Markaziy Osiyoda Karkidonlar bo'lmagan. Demak, toponim Karkidon bilan bog'liq emas. Biroq boshqacha izohlar ham mavjud. Manbalarda XVI-XVII asrlarda turkmanlarning Karki degan qabilasi yashaganligi va ularni Karkidan, Karkilik degan ma'nolarda qo'llanilishi asos bo'lgan deyiladi.

KARMANA – tuman. Navoiy viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududi viloyatning janubi-sharqiy qismida, Zarafshon daryosi vohasining markazida, daryoning quyi qismi sohilida joylashgan. 2003-yilda Navoiy tumani nomi Karmana tumani deb o'zgartirildi va Karmana shahri tuman markazi sifatida belgilandi.

Karmana nomining Karmina talaffuzi ham bor. Akademik A.Muhammadjonovning yozishicha, shahar nomi sug'd tilida *Xarmana* – “katta saroy” ma'nosiga ega. Muhammad Narshaxiy o'zining “Tarixi Buxoro” asarida yozishicha, Buxoro vohasining sug'orma dehqonchilik yerlari Karmina hududidan boshlanadi va u vohaning dehqonchilik rivojlangan rustoqlaridan biri bo'lgan.

O'rta asr yozma manbalarida *Karmina rustoqi* ba'zan *Yasir* nomi bilan ham tilga olinadi. M.Narshaxiyning ma'lumoti bo'yicha, Buxoro bilan Karmina oralig'i 14 farsang (98–112 km) uzunlikka ega bo'lgan. Karmana

shahrining qadimgi nomlaridan yana biri – *Bodiyai xurdak*. Tojik tilida *bodiyaya* so'zi – “cho'l, sahro”, *xurdak* – “kichkina” ma'nosini ifodalaydi. *Bodiyai xurdak* – “kichik cho'l, kichik dasht” demakdir.

Tarixiy manbalarda, jumladan, “Boburnoma”, “Shayboniynoma”da *bodiyaya* so'zi “cho'l, biyobon, dasht” ma'nosida qo'llanilgan. “*May, sharob*” ma'nosidagi *boda* so'zi ham bor. Balki, shu ma'noda Narshaxiy “Tarixi Buxoro” asarida *Bodiyai xurdak* nomini “*kichik ko'za*” deb izohlagan. Aslida *Bodiyai xurdak* nomining “*kichik cho'l, dasht*” degan ma'nosi haqiqatga yaqinroqdir.

Karmana so'zining semantikasi noma'lum, u qo'shimcha etimologik tadqiqotlarni talab qiladi. Tuman hududida me'moriy yodgorliklardan Mir Said Bahrom maqbarasi (XI asr), Qosim Shayx xonaqosi (XVI asr), Raboti Malik karvonsaroyi va sardobasi (XI asr) saqlangan. Buxoro amirligi davrida (1753–1920) Karmana alohida imtiyozli beklikka ajratilib, u Buxoro amirining valiahdi tomonidan boshqarilgan. Jumladan, Amir Abdulahad va Said Olimxonlarning qarorgohlari Karmana shahrida bo'lgan.

Tuman ma'muriy markazi – Karmana shahri (1979-yildan).

KARMISH – Andijon viloyatining Jalaquduq tumanidagi qishloq nomi. *Karmish* etnonimi qirg'izlarning bargi, qipchoq urug'lari hamda turkman, qozoq, laqay, o'zbek qo'ng'irotlari tarkibida uchraydi. Qirg'iz etnografi

O'. Qoratoyev *karmish* etnonimi qadimgi turkiy tillarda "aralash", "qurama el", "xalq" degan ma'nolarni anglatishini qayd etadi. Aholisining etnik mansubligi shu nomdagi toponimning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan.

KARVONSAROY – Sirdaryo viloyatining Xovos tumanidagi qishloq va qabriston nomi. Karvonsaroy forscha so'z bo'lib, unga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday ta'rif berilgan: "Karvonlar to'xtaydigan saroy, karvonlar qo'nishi, tunashi uchun maxsus moslangan joy" degan ma'noni anglatadi. (O'TIL. II, 321).

Bunday nomdagi toponimlar Buxoro va Samarqand viloyatlarining ham ayrim hududlarida uchraydi.

KASBI – tuman. Qashqadaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman nomiga asos bo'lgan *Kasba*, *Kasbi* shahrining xarobalari Qarshi shahridan 35 km janubi-g'arbda joylashgan. Arxeologik manbalarga ko'ra, 589-yil sasoniylar sarkardasi Bahrom Cho'bin turkiy qavmlar ustidan zafar qozonib, *Kasbi* qal'asini egallagan. Milodiy X–XII asrlarda *Kasbi* shahri rivojlangan, manbalarga ko'ra, X asrda hatto Nasafdanda ham katta shahar bo'lgan.

Shahar Buxoro – Nasaf – Termiz karvon yo'lida joylashganligi tufayli yirik savdo markaziga aylangan. Mo'g'ullar istilosi (XIII asr) natijasida vayron bo'lgan. Shahar o'rta asr arab geograflari Istaxriy, Abdulkarim as-Somoniyy, Yoqut Hamaviy asarlarida *Kasba* nomi bilan qayd qilingan.

Tarixiy manbalarda *Kasbi* hududiy jihatdan Nasaf shahridan ham kattaligi qayd qilingan. *Kasbi* nomi vaqf hujjatlarida uchraydi.

T.Nafasov *Kasbi* nomiga "*qasaba so'zi*" asos bo'lgan, deb taxmin qilgan. Olimning yozishicha, bu so'zning ikki ma'nosi bor: birinchisi, *katta qishloq, kichik shahar*; ikkinchisi, *g'arov, qamish*. Ana shu ma'nolari bilan u tojik tilining X–XIX asrlar o'tmishida qo'llanilgan. *Kasbi* shahri Qashqadaryoning quyi oqimida joylashganligi, ya'ni geografik o'rnini hisobga olib, nom ma'nosini *qamish o'sgan joy*, deb izohlash mumkin.

Tuman ma'muriy markazi – Mug'lon shaharchasi (2009-yildan). Tilshunos olim D.Abdurahmonov shaharcha nomiga mo'g'ul etnonimi asos bo'lgan, deb hisoblaydi. Darhaqiqat, mutaxassislar tomonidan mo'g'ul nomli turkiy qabila borligi aniqlangan. Shu sababdan, Mug'lon nomining ilk shakli *Mo'g'ulon*, "*on*" – ko'plik qo'shimchasi.

KASOVLI – Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi qishloq. Qo'ng'iro't qabilasining bir shoxobchasi *Kesavli* deb atalgan (tamg'asi kosov shaklida bo'lgan).

KAT – sug'diy kalima. O'zbekcha *qo'rg'on*, arabcha *qal'a* so'zi sug'd tili-da kat atalgan. Hozirgi tepalik o'rnida IX–X asrlarda ulkan, mahobatli qo'rg'on bo'lgan. Bu qo'rg'on katta boy, badavlat kishi tomonidan qurilgan, tevaragida xandaq qazilib, suv bilan to'ldirib turilgan, shu tariqa qo'rg'on

tashqi dushmandan qo'riqlangan, yoz issig'ida mo'tadil iqlim yaratilgan.

Shuni qayd qilish kerakki, sug'd tilida *qo'rg'on* ma'nosi bir o'zakdan hosil bo'lgan ikki so'z bilan bayon qilingan: *kat, kent*. Kelib chiqishi bir bo'lib, ma'nosi va vazifasi yaqin bo'lgan bu ikki so'z eroniy tilli aholi o'rtasida *kad, kat* tarzida, turkiy tilli aholi nutqida *kend, kent* tarzida bo'lgan. Bunday farqlanish X asrlardayoq yuz bergan.

XI asrning buyuk tilshunosi M.Koshg'ariyning yozib qoldirishicha, "kend-shahar o'g'uzlar va ular bilan yaqin turuvchilar nazdida qishloq. Ko'pchilik turklar nazdida viloyatdir. Kunchiqar tomondagi har bir shaharga *ken* deyдилar. Bu so'z *kend*ning qisqarganidir". *Kend* – qadimiyroq, undan *kent* shakli yuzaga kelgan. M. Koshg'ariyning izohidan shu narsa ma'lum bo'ladi, *kend* so'zi *shahar, qishloq* nomlari tarkibida bo'lgan, sug'diy nomlar ommaviy qo'llangan, viloyatlar ham shahar yo qishloq nomi bilan yuritilgan.

Kad, kat shakli ancha qadimiy bo'lgan. *Kend, kent* shakli esa birmuncha so'nggi davrlarga xos bo'lgan. Asrlarda yaratilgan arabiy, forsiy yodnomalarda qayd qilingan qishloq nomlari faqat *kad, kat* so'zi bilan yasalgan. Zarafshon va Sirdaryo bo'ylarida *kad, kat* so'zli qishloq nomlari, ayniqsa, ko'p bo'lgan. X asr tarixnavisi Istaxriy asarlarida zikr qilinishicha, Ohangaron vodiysida 14 ta, Chirchiqda 27 ta qishloq nomi tarkibida *kad, kat* so'zi bo'lgan, shularning 21 tasi

kat tarzida bo'lgan. *Kat* nomi *qo'rg'on, ravot, qal'a* nomlari bilan ma'nodosh.

Odatda, qo'rg'on yoki shunga o'xshash nomlanadigan maskan ma'lum bir hududda yolg'iz, bitta bo'lsa, shu narsaning nomini bildirgan so'zning o'zi uning maxsus otiga aylanadi. *Kat – kat, qal'a – Qal'a, qo'rg'on – Qo'rg'on, rabot – Rabot*. Agar nomlangan narsa ikki va undan ortiq bo'lsa, bu so'zga boshqa bir so'z yoki so'z yasovchi qo'shimcha qo'shib, yangi nom yaraladi: *qo'rg'on – Kattaqo'rg'on, Balandqo'rg'on, Oqqo'rg'on, Toshqo'rg'on* yoki *Qo'rg'oncha, Qo'rg'onak*. *Kat* deb atalgan qo'rg'on ham shu hududda yagona bo'lgan, unga tenglashadigan boshqa qo'rg'on bo'lmagan.

KATPUT – Farg'ona viloyatining Oltiariq tumanidagi qishloq nomi. Toponim tarkibidagi *kat* termini Yevrosiyo materigida eng keng tarqalgan va qadimgi iboralardan bo'lib, "Avesto" va qadimgi sug'd yozuvlarida tilga olinadi. *Uy, boshpana, qishloq, shahar* kabi ma'nolarini anglatadi. *Put* iborasi – *yo'l, so'qmoq, ko'prik* kabi ma'nosida ishlatiladi. **Katput** – *yo'l bo'yidagi qishloq* demakdir.

KATQAL'A – qishloq. Xorazm viloyatining Shovot tumanidagi qishloq nomi. Forscha *kat* – "uy", "aholi punkti", Xorazmda dasht oralig'ida devor (yoki devor) bilan o'ralgan joy, hattoki bu makonning ichida hech narsa bo'lmagan bo'lsa ham, *kat* deb atalgan. (В.В.Бартольд. Сочинения, т. II, ч. I. С. 209).

Ayrim limiy manbalarda kat kent so'zining dialektal shakli sifatida qayd etiladi.

KATTA ARABLAR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Arablar* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Katta Arablar* deb o'zgartirilgan. Toponim tarkibi ikkita so'z – *katta* va *arab* so'zlaridan iborat.

Uning birinchi komponenti – *katta* so'zi "*ulkan*", "*zo'r*" degan ma'nolarni bildirgani holda qishloq joylashgan hududning ko'lamini (kattaligini) anglatadi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *arab* so'zi esa xalq nomi, etnonim. *-lar* qo'shimchasi ko'plik affiksidi. Demak, **Katta Arablar** – "*arab xalqi vakillari yashaydigan katta qishloq*" deganidir.

KATTA ASTARBOF – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Astarbof* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Katta Astarbof* nomiga o'zgartirilgan.

Mahalliy aholi toponimni "*qishloqda bo'z to'qiydigan asbob yasalganligi uchun shunday nomlangan*", deb izohlaydi.

Toponim tarkibi uchta so'z – *katta*, *astar* va *bof* so'zlaridan iborat. Apellyativning ikkinchi komponenti – *astar* so'zi *ko'rpa* yoki *kiyimning ichki qavatidagi matoni* bildiradi. Uning uchinchi komponenti – *bof* so'zi esa forscha-tojikcha *bofanda* – "*to'quvchi*", "*kosib*" so'zining qisqargan shakli. Demak, **Katta Astarbof** – "*astar to'quvchi hunarmandlar yashaydigan kattaroq aholi manzilgohi*" ma'nosini anglatadi.

KATTA BAYOT – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq nomi. Bayat (bayot) – turkman, ozarbayjon, o'zbek xalqlarining tarkibiga kirgan turk-o'g'uz qabilalaridan biri.

1920-yildagi aholining ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekistondagi Bayat qabilasi vakillari Buxoro atrofi va Qorako'l tumanida yashagan.

KATTA BESHRABOT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Beshrabot* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Katta Beshrabot* deb o'zgartirilgan.

Toponim tarkibi uchta so'z – *katta*, *besht* va *rabot* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *katta* so'zi qishloqning ko'lami keng, maydoni *kichik* komponentli qishloqqa nisbatan kattaroq ekanligini bildiradi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *besht* so'zi sonni, 5 raqamini bildiradi. Uning uchinchi komponenti – *rabot* so'zi "*qo'rg'on*", "*qo'ra*", "*hovli joy*" kabi ma'nolarni bildiradi. Demak, **Katta Beshrabot** – "*beshta katta qo'rg'on*" yoki "*beshta kattaroq turar joy*" degan ma'nolarni anglatadi.

KATTA BULOQ – Andijon viloyatining Baliqchi tumani va Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi buloq nomi. Apellyativning birinchi komponenti sanalgan "**Katta**" boshqasiga qaraganda hajmdorrog ma'nosini anglatadi. Gidronimidagi "**buloq**" geografik termini esa "*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv*"

chiqib turgan joy, chashma [O'TIL. 1, 371].

Shunday xulosa qilishimiz mumkinki, "boshqasiga qaraganda katta-roq buloq" ma'nosini ifodalaydi.

KATTA OQMACHIT – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Apellyativning birinchi qismi "**Katta**" so'zi "*hajmi, o'lchami me'yordan yoki nisbatan ortiq, ulkan*" ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 5, 2, 333].

"**Oq**" umumturkiy so'zlardan biri bo'lib, "*qor, sut, paxta rangidagi, oq tusga moyil*" ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 1, 262; O'TIL. 5, 3, 175].

"**Machit // masjid**" so'zi "*sajda qilinadigan, namoz o'qiladigan joy*" ma'nosidadir [O'TIL. 5, 2, 550]. XVIII-XIX asrlarda Buxoro amirligi hududida qurilgan machitlar oqmachit deb nomlangan. "Katta" va "oq" so'zlari qurilgan machitning amirlikka qarashli ekanligiga, hajman kattaligiga ishoradir.

Darhaqiqat, bu hududda ilgari juda katta machit bo'lganligini kekxa kishilar eslaydilar. Leksik jihatdan ikki o'zakli sifat+ot shakliga xos.

KATTA ORG'UN – Buxoro viloyatining Kogon tumanidagi qishloq nomi. Etnotoponim. Aslida, "**Arg'un**". Arg'un qabilasi vakillari yashagan qishloq. Arg'un, arg'in qadimgi turkiy urug'lardan birining nomi. Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'atit turk" asarida arg'u tarzida uchraydi.

Demak, mazkur etnotoponim "*Katta Org'unlar aholisi yashaydigan qishloq*" ma'nosini bildiradi.

Shuningdek, **Arg'un** etnonimi *Arg'in* shaklida qozoqlar, qirg'izlar, bash-

kirlar, xakaslar, tatarlar aholisi tarkibida ham qayd etilgan.

Mazkur toponim *Arg'un, Arg'in, Arg'u, Arg'i* shakllarida respublikamizning Toshkent, Sirdaryo, Samarqand, Surxondaryo, Qashqadaryo, Buxoro va Xorazm viloyatlari hududlarida uchraydi.

KATTAQANGLI – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Qanglilar haqidagi dastlabki ma'lumotlar eramizdan avvalgi II asrga oid Xitoy solnomalarida uchraydi. Tarixiy manbalarda *kanga, qangar, kangeres, qanli, qangli* shakllarida tilga olinadigan ushbu qabila tarixi birmuncha keng o'rganilgan. Rashiddin "*qangli*" so'zining turkiy "arava" ma'nosida ekanligini ko'rsatib o'tgan. Bu xalq etimologiyasidir. Olimlar "*qang*" so'zini turkiy va tungus-manjur tillarida saqlanib qolgan "*daryo, suv*" ma'nosidagi so'z (qadimgi hind-yevropa tillarida ham shu ma'noda qo'llanilgan) ekanligini hamda Sirdaryoning o'rta asrlardagi nomi *qang* bilan bog'liqligini ko'rsatishadi.

Qangli so'zi *qang* – daryo, -li esa ma'lum bir xalqning shu daryo bo'yida yashovchilar ekanini anglatadi (Nafasov, 1988). Qangli qabilasi 92 bovli o'zbek qabilasi ro'yxatining qariyb barchasida uchraydi. Qanglilar tarixi yuzasidan olib borilgan tadqiqotlar mazkur qabila vakillari XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Toshkent, Mirzacho'l, Farg'ona va Zarafshon vohalarida yashaganliklarini tasdiqlaydi. Toshkent vohasida yashagan qanglilar Niyozbek, To'ytepa, Oqjar, G'oyibota,

Zangiota, Qo'shqo'rg'on bo'limlarida istiqomat qilganlar. 1920-yilgi aholi ro'yxatiga ko'ra, Jizzax yaqinidagi Zomin tumani Qangli va Chambil qishloqlarida ham ushbu qabila vakillari yashaganlar.

Hozirgi kunda G'allaorol tumanidagi Qangli, Shirkonli qishloqlarida, Ishtixon, Jomboy, Kattaqo'rg'on, Oq-daryo tumanlarida (Samarqand viloyati), shuningdek, Xatirchi (Navoiy viloyati), Hazorasp (Xorazm viloyati), Amudaryo (Qoraqalpog'iston) tumanlarida ham qanglilar yashashadi. Zomin, Jizzax, G'allaorol tumanlarida, Farg'ona vodiysida hamda Toshkent vohasida qanglilarning *sariq (sari), qora (qorato'nli), oq (oqto'nli), ko'k (ko'kto'nli) va qizilqangli* kabi yirik bo'linmalari yashashadi.

Sariq va qora qanglilar, o'z navbatida, bir necha guruhlariga bo'linadi: **Sariq qanglilar** – *qo'shtamg'ali, orishli, jaytamg'ali, bolg'ali*; **Qoraqanglilar** – *taraqli-irg'oqli, quyushqonli, qoraqizlarga* bo'linadi. Qanglining yana bir qator urug'lari bo'lib, ular Janubiy Tojikiston tumanlaridagi Qatag'onlar tarkibida ham uchraydi (Karmisheva, 1976).

Ushbu qabila O'zbekiston davlatchiligi tarixida o'ziga xos o'ringa ega. Miloddan avvalgi III asrdan milodiy III asr o'rtalariga qadar yashab kelgan Qang davlatiga asos solgan qanglilar hozirgi paytda o'zbek xalqining yirik qabilalaridan biri hisoblanadi.

KATTA QISHLOQ – Samarqand viloyatining Jomboy, Qo'shrabot hamda Jizzax viloyatining G'allaorol

tumanlaridagi qishloqlar va Qashqadaryo viloyatining Ko'kdala tumanida ham shunday nomdagi qishloq bor. Bu mikrotoponim "**katta**" va "**qishloq**" so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

"**Katta**" so'zi "*hajmi, o'lchami me'yorida yoki nisbatan ortiq, ulkan*" ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 5, 2, 333].

Abulg'ozir Bahodirxonning "Shajarayi turk" asarida "**qishliq**" urug'ini mo'g'ul avlodlaridan biri, deb qayd qilgan edi.

Toponimist T. Nafasov "**qishliq // qishlik**"ni urug' nomlaridan biri deb hisoblaydi [T. Nafasov, 247].

Shevashunos X.Doniyorov ham "**qishliq**"ni asosiy urug'lar sirasiga kiritgan edi [X. Doniyorov, 81].

S. Qorayev ushbu mikrotoponimni "*qishlik urug'i vakillarining katta qismi yashaydigan joy*" deb izohlagan [S.Qorayev, 1, 65]. Sifat+ot tuzulishiga ega joy nomi.

KATTA QUMRABOT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi 2006-yilga qadar *Qumrabot* deb atalgan.

2006-yil 29-iyulda *Katta Qumrabot* deb o'zgartirilgan.

Toponim tarkibi uchta so'z – *katta, qum* va *rabot* so'zlaridan iborat. Apellyativning ikkinchi komponenti – *qum* so'zi esa qattiq minerallar va tog' jinlarining sochiluvchan mayda donachalarini bildiradi. Ba'zan, *qum* termini *qumli cho'l* ma'nosida ham ishlatiladi. Apellyativning uchinchi komponenti – *rabot* so'zi "*qo'rg'on*", "*qo'ra*", "*hovli joy*" kabi ma'nolarni bildiradi.

Demak, **Katta Qumrabot** – *“qumlikdagi katta qoʻrgʻon”* maʼnosini anglatadi.

KATTAQOʻRGʻON – tuman. Samarqand viloyati tarkibidagi maʼmuriy-hududiy birlik. Samarqand viloyatidagi yirik shaharlardan biri.

Toponimist E.M. Murzayev mazkur toponimni **“kanta”** (sak tilidagi *“qazilgan, devor bilan oʻralgan joy”*); **kat** – *“shahar, bosh shahar”*; **qoʻrgʻon** – *tepalik yoki tepalikdagi istehkom”* soʻzlaridan hosil boʻlgan, deydi (Murzayev, 1957).

Lekin mazkur nomni turkiy **katta** – *“ulkan, yirik”* va **qoʻrgʻon** – *“qalʼa, istehkom”* soʻzlaridan yasalgan deyish toʻgʻri. Bu shahar asoschisi Farhodbiy otaliq faoliyati bilan bogʻliqlikda ham koʻrinadi. Toponimiyada *“qoʻrgʻon”* soʻzi bilan yasalgan nomlar juda koʻp uchraydi. Turkiy tildan bir qator hind-yevropa tillariga oʻzlashtirilgan qoʻrgʻon, yaʼni *“qalʼa, istehkom”* termini bilan yasalgan toponimlar Yevrosiyodan Tinch okeanigacha, Shimoliy muz okeanidan Hind okeanigacha boʻlgan hududlarda keng tarqalgan (Murzayev, 1984).

KATTAQOʻRGʻON SUV OMBORI – Mahalliy aholi tilida Kattaqoʻrgʻon hovuzi. Ushbu inshoot Oʻzbekistonda qurilgan shu turdagi gidroobyektlarning birinchisi boʻlganligi uchun *“Oʻzbekiston dengizi”* deb ham nom olgan.

Ushbu suv ombori qurilishining birinchi bosqichi 1940-yil 25-fevralda boshlanib, 1941-yilning 12-avgustida tugallangan va bu davrda in-

shoot 120 mln metr kub suv hajmiga ega boʻlgan. 1941-yilda boshlanib, qolgani urush tufayli suv omboridagi qurilish ishlari toʻxtab qoladi. Faqat 1946-yil mayidan bu yerdagi ishlar yana davom ettiriladi. 1952-yilga kelib, suv omboridagi ishlar asosan tugallanadi va bu qoʻshimcha tarzda 67 ming gektar yerni sugʻorish imkonini beradi. 1962-yil Kattaqoʻrgʻon suv ombori qurilishining uchinchi navbati boshlandi. Qurilish tugashi bilan 1 milliard metr kub miqdorda suv toʻplash imkoniyati tugʻiladi. Suv omborining uzunligi 22 km, eni 12 km dir (Tagiyev, 1973). Mazkur suv omborining nomlanishida uning Kattaqoʻrgʻon shahri yaqinida qurilganligi asos boʻlgan.

Kattaming va Kichikming (Kattaming yoki Kichik ming) – Samarqand viloyatining Kattaqoʻrgʻon tumanidagi qishloqlar. Ishtixon tumanida *Minglar* qishlogʻi, Jizzax viloyatining Gʻallaorol tumanida *Mingqishloq* toponimlari bor. *“Ming urugʻiga mansub kishilar yashaydigan qishloq”* maʼnosini ifodalaydi. Minglar XIX asrda Zarafshonning janubi-sharqida, Buxoro, Toshkent, Hisor, Xiva, Qoʻqon va Balx hududlarida yashaganlar.

KATTA OQRABOT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Oqrabot* deb atalgan.

2006-yil 29-iyulda *Katta Oqrabot* deb oʻzgartirilgan. Xalq etimologiyasiga koʻra, qishloq hududidan oquvchi ariqlarning suvi tiniq, shaffof boʻlganligi sababli shunday nomlangan.

Apellyativning tarkibi uchta soʻz – *katta*, *oq* va *rabot* soʻzlaridan iborat. Toponimning birinchi komponenti – *katta* soʻzi “*ulkan*”, “*zoʻr*” degan maʼnolarni bildirgani holda qishloq joylashgan hududning koʻlamini, uning oʻlchamini (kattaligini) anglatadi. Uning ikkinchi komponenti – *oq* soʻzi esa, M.M. Avezovning fikricha, qavm nomi, etnonim. S.Qorayev shu nomdagi qavm mavjudligini qayd qilgan. Apellyativning uchinchi komponenti – *rabot* soʻzi “*qoʻrgʻon*”, “*qoʻra*”, “*hovli joy*” kabi maʼnolarni bildiradi.

Demak, **Katta Oqrabot** – “*oq qavmi vakillari yashaydigan kattaroq qoʻrgʻon*” maʼnosidadir. (Qarang: **Gulrabot**).

KATTA SAROY – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Saroy* deb atalgan.

2006-yil 29-iyulda *Katta Saroy* deb oʻzgartirilgan. Toponimning asosini tashkil qilgan *saroy* soʻzi urugʻ nomi, etnonim. 92 bovli oʻzbek qavmlaridan biri *saroy* deb atalgan. Bu qabila vakillari, asosan, Zarafshon vodiysi, Jizzax hamda Andijon viloyatlarida yashagan. Maʼlumotlarga koʻra, Saroy qabilasining *chemsaroy*, *qoʻngʻirotsaroy*, *jomonsaroy*, *chirgʻizsaroy*, *mojor-saroy*, *oltintamgʻalisaroy*, *qipchoqsaroy*, *jolongʻochsaroy* (*yalangʻochsaroy*) kabi tarmoqlari bor.

Demak, **Katta Saroy** – “*saroy urugʻi vakillari yashaydigan katta qishloq*” maʼnosini ifodalaydi.

KATTATAGOB – soy. Navoiy viloyatining Nurota tumani. *Tagab* –

geografik termin, masalan: “Boburnoma”da *tagob* – “*oʻzan*”, “*daryo vodiysi*”, “*qirgʻoq*” maʼnolarida uchraydi.

Y.Gʻulomovning fikriga koʻra, Fargʻona va Buxoroda yer tagidan suv chiqadigan joyni *tagob* deb atashgan. Zarafshon vodiysida esa qaysidir bir daryoga boʻysunadigan, masalan: *Tagobi nahri Qorasuv* – “*Qorasuv daryosidan sugʻoriladigan joy*” ham **tagob** deb nomlangan.

KATTA XOʻJALAR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Xoʻjalar* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Katta Xoʻjalar* deb oʻzgartirilgan.

Xalq etimologiyasiga koʻra, *Xoʻjalar* – “*boy-badavlat kishilar yashaydigan joy*” maʼnosida. Toponim tarkibidagi *xoʻja* soʻzi aslida forscha soʻz boʻlib, “*xoʻjayin*”, “*boshliq*”, “*sohib*” degan maʼnolarni anglatgan. Bu maʼno zamirida *xoʻja* soʻzining bir qancha maʼnolari paydo boʻlgan.

Qozoq va qirgʻiz tilida eski usuldagi maktab oʻqituvchisini *xoʻja* deyishgan. Koʻpgina xalqlarda diniy ruhoniylar, mullani *xoʻja* soʻzi bilan atashgan.

Markaziy Osiyoning ayrim xalqlarida yoshi ulugʻ kishi, oqsoqol, oila boshligʻi, er kishini *xoʻja* soʻzi bilan ifodalashgan. Bu soʻzning “*janob*”, “*mulkegasi*”, “*jasoratli odam*”, “*tabib*” maʼnosi ham bor.

Baʼzi mamlakatlarda *xoʻja* soʻzi faxriy unvonni ham anglatgan. Xoʻjalar oʻtmishda ijtimoiy tabaqa hisoblangan, shu bois jamiyatdagi maʼlum bir imtiyozlarga ham ega boʻlganligi manbalarda qayd qilingan.

Shuni ta'kidlash lozimki, ba'zi turkiy xalqlarda *xo'ja* qavmi urug', qabila maqomida ham bo'lgan. Qoraqalpoq xalqi, o'zbeklarning Laqay qabilasida *Xo'ja* degan urug', urug' bo'limi borligi aniqlangan. *Xo'ja* so'zli aholi maskanlarining ko'pchiligi anhor, ariq, daryo bo'yida, katta yo'l yoqasida, dehqonchilik uchun qulay yerlarda, yirik qishloqlar yaqinida joylashgan.

Demak, **Katta Xo'jalar** – "*xo'ja qavmiga mansub kishilar yashaydigan katta qishloq*" ma'nosini anglatadi.

KAVARZOR – XVIII asrdagi Samarqand viloyatining Samarqand shahridagi bunyod etilgan qishloq va mahalla nomi. (M.Абрамов Гузары Самарканд, 1989. –B. 17). **Kavar** so'zi arabcha bo'lib, achchiq mevali dorivor o'simlik ma'nosini bildiradi.

Shunday ekan, **kavar+zor = kavvarzor** nomi hosil bolib, "*kavar o'sadigan joy*" ma'nosini beradi.

KAVKAZ – qishloq. Toshkent viloyatining Piskent tumani. **Kavkazovul, Kavkazqishloq** millatidan qat'i nazar, Kavkazdan kelgan odamlar (turklar – mesxeti turklari, qorachoylar, osetinlar, cherkeslar va boshqalar) kavkazliklar deyilgan.

KAVKAZOVUL – Toshkent viloyatidagi qishloq nomlaridan biri. Mazkur toponim ikki komponentdan, ya'ni **kavkaz** va **ovul** so'zlarining qo'shilihidan tashkil topgan.

Apellyativning birinchi komponenti **Kavkaz** etnik guruhini ifodalab kelmoqda va u "*kavkazliklar yo-*

xud kavkazdan kelganlar" ma'nosini ifodalaydi.

Shunday ekan, **Kavkazovul** "*kavkazdan kelganlar ovuli*" ma'nosini bildiradi.

KAVSAR – qishloq. Samarqand viloyatining Ishtixon tumani. Bizningcha, bu yaqin atrofdagi suv manbayi – mazali suvli buloq nomi edi. **Kavsar** "jannat manbasi"dir. Asli biron suv – buloq yoki ko'l nomi bo'lsa kerak. **Kavsar** – "*jannat bulog'i*" ma'nosini anglatadi (Qorayev, 1978).

KAYKOVUS KANALI – Bo'zsuvning o'ng qirg'og'idan suv olgan. Kaykovus kanalidan o'ng va chap tomonga 13 ta ariq suv oladi. Kaykovus kanali hozirgi Olmazor va Shayxontohur tumanlari hududlaridan oqib o'tadi. Kaykovus kanali qadimgi ariqlardan bo'lib, uning qazilgan vaqti o'rta asrlarga to'g'ri keladi. Mazkur ariq haqida yozma manbalarda ham ma'lumotlar uchraydi. Jumladan, Muhammad Solihning "Tarixi jadidayi Toshkand" asarida ariq nomiga daxldor shunday rivoyat keltiriladi: "Kaykobus va podshoh Salor zamonlarida Kaykobusning buyrug'i bilan shahardan uch farsax yerda Farrak daryosining Bandi podshoh degan joyidan katta kanal qazib chiqarildi. To'g'ondan 2 farsax masofada kanal ikki tarmoqqa bo'lingan: birinchi tarmoq shahardan chorak farsang (taxm.1,5 km) janubdan oqib o'tgan va Salor deb atalgan; ikkinchisi – bevosita shahardan o'tib, Kaykobus nomi bilan mashhur bo'lgan"¹.

¹ O'rinboyev A., Bo'riyev O. Toshkent Muhammad Solih tavsifida. – T.: Fan, 1983. – 44 b.

Muhammad Solih qadimgi davrda Bo'zsuv arig'i Kaykobus (Kaykovus) atalganligi, keyinroq esa ushbu nom Bo'zsuvning faqat shahardan oqib o'tgan shimoliy tarmog'i uchungina saqlanib qolganligini qayd etgan.

Kaykovus kanali haqida Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma" ("Sharafnomai shohiy")¹ asarida ham ma'lumotlar bor. Unda yozilishicha, XVI asrda Kaykovus bo'yida (shahar qo'rg'oni tashqarisida) shu ariq nomi bilan atalgan bog' bo'lgan va bu bog' "Kaykovus bog'i" deb atalgan, unda Toshkent sultonlari yashagan.

Bizning davrimizda xalq talaffuzida Kaykobus kanalining nomi "Kalkovuz" shaklida ommalashgan. "Kalkovuz" gidronimi "Kaykovus", "Kaykobus" toponimlarining o'zgargan shaklidir. Mazkur toponim "Kaykovus" antropotoponimi bilan bog'liq. X-XI asrlar fors shoiri Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma" asarida yozilishicha, Kaykovus eron shohlaridan biri bo'lgan².

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Kaykovus arig'i Sebzor dahasi-ning Kohota, Otbozor, Yangi shahar mavze-mahallalari, Shatak, Qoshiqchilik, Qang'liko'cha, Yuqori Taxtapul, O'rta Taxtapul, Quyi Taxtapul, Chiltog'on, Chaqar, Qumloq, Mozorxon, Halimko'p mahallalari, shuningdek, Ko'kcha dahasining Qo'shtut, Qozio-bod, Shahidontepa, Chig'atoytepa ma-

hallalari hamda Yangi shahar, Jarariq, Allon mavze-mahallalarining hududlaridan oqib o'tgan. Ariqning suvlaridan mavzelardagi dala-bog'lar, shahardagi tomorqalarni sug'orishda, aholining suvga bo'lgan boshqa ehtiyojlarini qondirishda keng foydalanilgan. Ariq bo'ylari bahor, yoz fasllarida odamlarning dam oladigan yerlari bo'lgan.

KASHAF - Qashqadaryo daryosi yuqori oqimining irmoqlaridan biri. Geograf, yozuvchi va sayyoh Yoqut Hamaviy eslatib o'tgan bu joy haqida (1179-1229) uning "Mujam ul buldon" lug'atida tilga olinadi. Tarixchi O.I.Smirnova *Kashafni Kesh* (Shahrisabz) shahri nomining dialektal shakli, deb hisoblaydi.

KASHAN - qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Aftidan, *Kashkashondan* kelib chiqqan. Xalqaro savdo bilan shug'ullanadigan savdogarlar maxsus ijtimoiy mavqega ega edilar. Ularni kash-kashanlar deb nomlashgan. Kash-kashanlar ulkan boyluk egalari bo'lishgan, feodal dehqonlari bilan bir xil pozitsiyada edilar. (Narshaxiy. Buxoro tarixi. -Toshkent, 1976).

KASHTUD - Zarafshon daryosi-ning yuqori havzasidagi qo'rg'on. "Boburnoma"da 906 (1500-1501)-yil tarixiy voqealari bayonida xarobaga aylangan qo'rg'on sifatida eslatilgan.

¹ Toshkent. Ensiklopediya. - T.: Qomuslar bosh tahririyati, 1992. - 443 b.

² Abulqosim Firdavsiy. Shohnoma. 3 kitobda / Forsiydan Sh. Shomuhamedov tarj. - Toshkent: G'G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashr, 1975. Birinchi kitob. - B. 303-325.

Samarqandni Shayboniyxon olgach, Bobur Shahrisabz orqali Hisorga keladi, so'ngra u yerdan Kamrud darasi orqali yurib, Kashtud qo'rg'oni-ga yetib boradi. "Fondin o'tgach, Kash-tud ustig'a ilg'aduk. Kashtud qo'rg'oni xud buzuq ekandur. Bu muddatga anda kishi o'lturg'on emas ekandur. Andin o'tub Ko'hak suyining yoqasig'a kelib tushtuk" (B. 79).

KEGAYLI – tuman. Qoraqalpog'iston Respublikasi tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududi Amudaryoning quyi oqimi, o'ng sohilidagi pasttekislikda joylashgan. Tuman va shaharchaga nom bo'lib o'tgan Kegeyli kanali ham tuman hududidan oqib o'tadi.

Mahalliy xalq Kegeyli nomining kelib chiqishini tuman va shaharcha hududidan oqib o'tadigan Kegeyli kanali nomi bilan bog'laydilar. Bu kanalning ikki tomoni kegey daraxtlari, turang'ilar bilan burkanib turganligi uchun u Kegeyli nomini olgan deyiladi. Demak, tuman hududidan oqib o'tuvchi kanal sohillarida kegey daraxtining ko'pligi uni nomlashda xarakterli belgi vazifasini bajargan.

Keyinchalik shaharcha va tuman-ga ham shu nom berilgan. Binobarin, kanal nomini birlamchi, shaharcha va tuman nomini ikkilamchi deyish mumkin. Kegey daraxti tashqi ko'rinishidan oq qayinga o'xshaydi, asosan, suvga yaqin joylarda ko'proq uchraydi.

KELACHI – Buxoro viloyatining G'ijduvon, Shofirkon tumanlaridagi qishloqlar nomlari. O'zbek urug'lari-

ning kichik bir tarmog'i Kelachi deb ataladi (Kopaev, 1978).

Shuningdek, Navoiy viloyatining Konimex tumani, Marg'ilon shahri-ning mahallasida ham shunday joy nomlari mavjud bo'lib, u Kelachi etnonimi sifatida qayd etiladi.

KELES//KALAS – daryo. Sirdaryo-ning o'ng irmog'idir. Arab geograflari-dan Istaxriy, Ibn Havqal asarlarida *Qalos* dashti, "Abdullanoma"da (XVI asr) *Kalas* suvi tilga olingan.

V.V. Bartold *Qalos* dashti hozirgi *Keles (Kalas)* nomi bilan atalgan deydi. *Qalos* dashti "Hudud ul-olam"da ham qayd qilingan.

Demak, dastlab *Qalos*, keyin *Qalas*, so'ngra *Kalas*, qozoq tili ta'sirida *Keles* bo'lib ketgan. Qozoq toponimisti Y. Qo'ychiboyev fikricha, *kele* – "til", -s esa "suv" so'zining qisqargan varianti: **Keles** – "til suv", "uzun suv" degani. Lekin bu atama "kal" va "os" (etnonim)dan birikkan gidronim, ya'ni "Oslar daryosi" ma'nosida ham bo'lishi mumkin.

KELITOSH – Samarqand viloyati-ning Nurobod tumanidagi tosh nomi. **Keli o'g'ir** so'zining dialektal varianti bo'lib, "donni urib tuyish, ezib maydala-lash uchun ishlatiladigan ichi o'yi-q g'o'ladan iborat ro'zg'or buyumi" ma'nosini anglatadi.

Odatda keli yog'ochdan tayyorlanadi. Tog'da toshdan yasalgan ana shunday buyum bo'lganligi bois **Kelitosh** deb atalgan (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining li-soniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti).

KEMABOSHI – qishloq. Namangan viloyatining Norin tumani. *Kema*, eski o'zbek tilida – qayiq, *bosh* – kemaning bosh qismi, kamoni. Aftidan bu yer qayiqlar turar joyi bo'lgan.

KEMEREKQUM – Buxoro viloyatining Romitan hamda Jondor tumanlaridagi qumli cho'l nomi. Qizilqumning bir qismidir. *Kampirduvol* degan qadimiy mudofaa devori **Kampirak** deb atalgan. Kampirak qozoq tilida (bu yerda qozoqlar yashaydi) **Kempirak** va nihoyat, **Kemirak** bo'lib ketgan¹.

KEMEROSTI – qishloq. Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumani. *Kemer* (qozoqcha), *kamar* (o'zbekcha) – g'or, *osti* – past, **Kemerosti** – “g'or ostidagi” ma'noni anglatadi.

KEMUXTGARON – Buxoro viloyatining Buxoro shahridagi guzar nomi. Aslida, **Kemuxt** – “charm” deganidir. **Kemuxtgara** esa – “charmgar”² ma'nosidadir.

Shunday ekan, **Kemuxtgaron** – “charm ishlab chiqaruvchi ustalar qishlog'i” ma'nosini anglatadi.

KENAGAS – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq. Kenagas yirik o'zbek qabilalaridan biri. Asosan Shahrisabz tumanida yashashadi. Kenagaslar haqida ma'lumotlar juda kam.

Qashqadaryo vohasida yashovchi kenagaslar o'zlarini mang'it uru-

g'ining bir tarmog'i ekanliklarini qayd qilishadi. Aytishlariga qaraganda, mang'itlardan ajralgan kenagaslar keyinchalik ularga qarshi tinimsiz kurash olib borganlar. Mang'itlar bilan uzoq vaqt davomida olib borilgan bu kurash haqida tarixiy manbalarda anchagina ma'lumot bor. Bu qarama-qarshilik rus istilolaridan so'ngina so'ndi.

Bu haqida P.P. Ivanov shunday yozadi: “Mang'itlarga qarshi turgan urug' Shahrisabz hududini egallagan kenagaslar bo'lib, ular o'z yerlarini mang'itlar hisobiga kengaytirishga harakat qilardilar. Amir Haydarning o'g'li va vorisi Nasrullo (1827–1860) davriga kelib, Shahrisabz vaqtincha ishg'ol qilindi, ammo shahrisabzlik kenagaslarning Buxoro amirlari tomonidan uzil-kesil bo'ysundirilishi 1870-yilgagina kelib chor qo'shinlari yordami bilan amalga oshirildi”. Kenagas va mang'itlarning qarindoshligini mazkur qabilaga mansub kishilarning Qoraqalpog'istondagi hududiy geneologik aloqalari ham tasdiqlaydi.

Abulg'ozixon kenagas-mang'itlarni bir guruhga birlashtirgan edi. Kenagas boshliqlarining XV asrda Abulxayrxonni taxtga o'tqazishda qatnashgan yirik o'zbek qabilalari vakillari qatorida tilga olinishi ularning obro'si baland bo'lganligini ko'rsatadi. 35000 kishilik o'zbek kenagaslarining yarmidan ko'pi Shahrisabz vohasida yashashgan.

¹ Мухаммеджанов А.Р. История орошения Бухарского оазиса. -Т.: 1978.

² Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. А – Н Зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон. – Душанбе. 2008, -С.608.

I.Yavorskiy ma'lumotiga ko'ra, Shahrisabz kenagaslari bir qator urug'lariga bo'linib, ularning asosiylari besh-ta bo'lgan. Bular *qaysarali, taraqli, achamayli, chexut(chuyut), nonjemas, abaqililardir* (ushbu ma'lumotlarni 1924-yil tadqiqotlari ham tasdiqlaydi). Taraqli urug'i qoraqalpoq-kenagaslari tarkibida ham uchraydi. O'zbeklarda Chuyut urug'i ham bor, biroq ular mang'itlar tarkibidadir. Manbalar Kenagas qabilasining *ochamayli, andas* (yana biri *kalpis*), *mosh* (avoqli urug'ining bir bo'limi), *temirchi, chiljuvut, ayronchi, boyli, bolg'ali, bo'gajili, ko'sa, qaychili* urug'lari ham borligini ko'rsatadi. Qozoq va qirg'iz qabilalari tarkibida kenagaslar yo'q.

Shuningdek, Xorazm viloyati Qo'shko'pir tumanidagi mahalla va qishloq nomlaridan biri ham Kenagas deb nomlanadi va u shunday izohlanadi: "O'zbeklarda Kenagas degan urug' bor va bu urug' vakillari bu joyda yashaganlar, shu sababli bu joylar Kenagas deb atalgan. Haqiqatan ham, shunday nomli urug' borligi ilmiy manbalarda qayd etiladi: Kenagas o'zbek qabilasi tarkibidagi Avaqli urug'i bo'linmasi" (K.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков Верхней Кашкадарьи. – Этнографическое изучение быта и культуры узбеков. – Т., 1972. С. 17).

Kenagaslar Buxoro, Samarqand vohalarida, Farg'ona vodiysida va Afg'onistonning shimoliy qismida ham yashagan.

KENAGAS-MANG'IT – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanidagi qishloq. Bulung'urdagi qoraqalpoqlar rivoyatiga ko'ra, Kenagas va Mang'it aka-uka bo'lishgan. Mang'itlar (mo'g'ul manbalarida *mankgut, manxut, mankut*) Rashiddin asari va "Sirli qissa"da tez-tez tilga olingan qabila sanalgan. Chingizxon faoliyatining boshlanishi davrida mang'itlar qabilasi boshlig'i Xuildar o'z urug'i bilan Jamug'adan ajralib, Chingizga qo'shiladi. Kerayit xoni Van bilan muhorabada mankgut va uruut qabilalari jangchilari dushman hujumini qaytarishdagi jasurliklari tufayli ularning sardori Xuildar sechen (chechan) Chingizxonning hurmatiga sazovor bo'lgan. Keyinchalik mankgut va uruutlarning bir qismi Jedi noyon mingligi tarkibiga qo'shilgan. Aftidan, Jo'ji ulusida o'rinlashgan ushbu guruh mang'it nomini olgan qabilaning asosi bo'lib xizmat qilgan. O'zbek davlatchiligi tarixida mang'itlar katta rol o'ynaganlar. "Abulxayrxon tarixi" asarida qayd qilinishicha, 1428-yili birinchi o'zbek xoni Abulxayrxonning Tura shahridagi tantanalarida mang'it aslzodalari *qo'ng'iro't, nayman* va boshqa qabilalar boshliqlari qatorida bo'lishgan.

Olimlarning aytishlariga ko'ra, mang'itlar Shayboniylar yurishlarida qatnashib, hozirgi O'zbekiston hududiga kelib o'rnashganlar. Mang'itlar asosan uch tarmoqqa bo'linadi: *oq-mang'it, qoramang'it, to'qmang'it*.

Mang'itlar tarkibida *baqirchi, ko'la tamg'ali, mang'it qozoq, chovakchak,*

uz va boshqa urug'lar bo'lgan. Zarafshon vodiysida mang'itlarning *Qorabayir* urug'i ham qayd qilingan (Grebekina, 1878). Mang'itlarning *oq mang'it* va *mirishkor* urug'lari tarkibida beklar nomli to'plari bo'lib, xalq ularni urug' deb hisoblagan (Nafasov, 1988: 30-31).

"*Mang'it*" so'zi etimologiyasi haqida bir qator fikrlar bor. Jumladan, "mankit" so'zi "*qalin o'rmon*" ma'nosida va o'zbek qabilasini bildirish uchun qo'llanganligi (Radlov, 1893-1911: 2020), "*mingat*" - *mingan* (mo'g'ulcha "*ming*") so'zidan kelib chiqqanligi singari izohlar uchraydi. Tilshunos olimlar mang'it atamasini atroflicha o'rganishib, buryat - mo'g'ulcha *myangaad* - *minglar* - *ming* + *at* (*lar*) so'zidan kelib chiqqan degan xulosaga kelganlar (Otajonova, 1987).

Mang'it, *ming* ikki qabila nomi bo'lsa ham, ularning ma'no va yaratilish prinsipi bir xil, aholi sonining miqdoriga nisbat etilgan (Nafasov, 1988).

O'rtabo'z mang'it (Bulung'ur), *Mang'itobod* (Urgut), *To'qboy*, *Temirxo'ja*, *Isaboy*, *O'naki* (Pastdarg'om) kabi toponimlar *mang'it qabilasi* va uning urug'lari bilan bog'liq.

KENJABOYQASHQA (Kashka Kenjabay) - Qashqa so'zi bir nechta ma'nolarni anglatadi. Tamtum qishlog'ida (Jizzax viloyatining Zomin tumani) *Qashayjul* toponimi ham mavjud. Avvaldan yashayotgan odamlarning so'zlariga ko'ra, Pirat ismli kishi bo'lib, uning laqabi Kashay edi. Bu odam tez-tez tepalik yonbag'rida o'tinni sud-

rab borardi, go'yoki bu shaxs sharafiga yo'l *Qashayjul* deb nomlangan. Bizningcha, hamma narsa aksincha bo'lishi kerak.

K.K.Yudaxin *qashqa jol* - "*tog'li, to'g'ri yo'l*" so'zi sifatida e'tirof etadi. Bizning misolimizda ham *qashayjul* dastlab *qashajo'l* bo'lgan va bizgacha ham buzuq shaklda yetib kelgan. Qashqadaryo daryosining nomi ham xalq etimologiyasining natijasidir, deb bilishadi. Ushbu xulosa akademik V.V.Bartoldning tadqiqotlaridan kelib chiqadi. Uning yozishicha, X asrda Kesh shahri (Shahrisabz) va shu hududdan oqib o'tadigan daryo atroflari *Keshk-rud* deb nomlangan va Temur tarixida **Xashqa** shakli topilgan. Demak, Qashqadaryo daryosi nomining evolutsiyasi quyidagi shaklda ifodalanishi mumkin: **Keshrud** - **Keshk-rud** - **Xashka-rud** - **Xashqadaryo** va nihoyat, **Qashqadaryo**.

Qashqa so'zining etimologiyasiga kelsak, E.M. Murzayev va G. Konkashpayev bu haqida yetarlicha yozishgan. Prof. K.K. Yudaxin bu so'zning o'ndan ortiq ma'nosini beradi. Qashqa etnonimi ham mavjud. "Tepalik" ma'nosidagi **qash** so'zi qadimgi turkiy yozma yodgorliklarda uchraydi (Э.М.Мурзаев. Словарь народных географических терминов. - М., 1984; Г.К.Конкашпаев. Казахские народные географические термины (Изв. АН Каз. ССР, серия географическая. - Алма-Ата, 1951; К.К.Юдахин. Киргизско-русский словарь. С. 203.)

KENJAYUZ – qishloq. Jizzax viloyatining Forish tumani. Qozoqlarga tutash hududlarda o'zbeklar ham juzga bo'linadi: *ulu (g') yuz (katta yuz), o'rta yuz va kenja yuz* (kichik yuz). Bizning kuzatuvimizni o'zbek etnografiyasining bilimdoni, tarix fanlari doktori B.X.Karmishevaning shaxsiy suhbatida tasdiqladi.

KEPEOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumanining "Otako'l", Chimboy tumanining "Tazg'ara", Qora'ozak tumanining "Qarshig'ali" OFY hududlarida shu nom bilan atalgan aholi punkti nomlari bor. Mazkur hududlar aholisining asosiy qismini qoraqalpoqlarning Ktay qabilasi Kepe urug'idan bo'lgan xalqlar tashkil qilganligi sababli ham shunday atalgan.

KERAGAS TOSH – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi oykonim nomi. Ikki komponentli mikrooykonim. *Kenagas* leksemasi vaqt o'tishi bilan mahalliy aholi tilida *Keragas* shakliga o'tgan. *Kenagas* yirik o'zbek qabilalaridan birining nomi.

Bu nomdagi toponimlar Samarqand viloyatining Urgut tumanida, Buxoro va Farg'ona viloyatlarida, shuningdek, Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanida ham uchraydi [Z.Do'simov, X.Egamov 1977].

Demak, *Kenagas* urug'i vakillari tomonidan olib kelingan toshga nisbatan nomlangan mikrooykonimdir.

KERAY – turkiy va mo'g'ul tillariga mansub nom. Rashididdin *keray/*

kerey so'zi **qora odam** ma'nosini anglatadi, deb izohlagan. Abulg'ozir Bahodirxonning izohiga ko'ra, *kerayit/kerait* etnonimining ma'nosi – **qora qo'y** (X.Doniyorov. O'zbek xalqining shajara va shevalari. – Toshkent, 1968). Har ikki izoh ham xalq etimologiyasi bo'lib, turkiy *qora/qara/gara* rang bildiruvchi so'z bilan etnonim etimoni *keray/kerey* leksemasi o'rtasida etimologik birlik mavjud, bir asosdan hosil bo'lgan, degan xalqona qarashdan paydo bo'lgan.

Rashididdinning yozishicha, bir hukmdorning yetti o'g'li bo'lgan, barchasi qora rangli bo'lgan, shu bois ularni *kerayit/kerait* deb atashgan. (Рашид-ад-дин. Сборник летописей. Т.1, кн.1. –М. – Л.: 1952. – С. 128).

Hozirgi o'zbek tili va uning shevalarida *kerayit* etnonimining etimoni bo'lmish *keray* nomiga muqobil so'z yo'q. Qozoq tilida *keray* etnonimi mavjud.

Qozoq tilshunosi, toponimisti A.Abdurahmonov *kerey* etnonimi *ker* leksemasi va *-(ye)y* yasovchi qo'shimchasidan yasalganligini ta'kidlagan. **Ker** leksemasi qadimgi turkiy tilda *tog', qir, tog' tizmasi, tog' boshi, cho'qqi* ma'nolarni bildirishini aniqlagan (Abdurahmonov A. Qozog'iston etnotoponimikasi. – Алмати: Вилим, 1979). Bu talqinga asoslanilsa, *-(ye/a)y* qo'shimchasi mansublik ma'nosini bildirib, **kerey** etnonimi *tog'lik, tog'da yashovchi* ma'nosiga ega bo'ladidi. *Kerey* etnonimiga qo'shilgan -t

qo'shimchasi jamoa, jamlik, kishilar uyushmasi ma'nosini bildirsa, kerayit etnonimi *tog'lik odamlar, tog'da yashovchi jamoa* ma'nosini anglatgan bo'lib chiqadi.

Shuni ta'kidlash joizki, Tojikiston Respublikasida yashovchi o'zbek Laqaylari tarkibida ham Kerey urug'i borligi aniqlangan. (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: Наука, 1976).

Qadimiy etnonimlarning yuzaga kelishida kishilar jamoasi hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lgan ikki holat ko'proq e'tiborga olingan. Birinchisi – totem, qavm jamoasi uchun muqaddas sanalgan mavjudot. Ikkinchisi – qavm jamoasining tamg'asi. Et-nik guruh va birlashmalarning nomlanishida ana shu ikki ijtimoiy, ma'naviy, ruhiy, insoniy, jamoaviy mezon asosiy tamoyil hisoblangan. Ana shu tamoyil asosida *-t/-d/-at/-it/-ot/-ut* qo'shimchali etnonimlarning genezisi, morfema tarkibi, til birliklarining tabiati va ma'nosi tahlil qilinsa, ko'pgina etnonimlarning etimoni bo'lmish leksemalar qadimgi xalqlarning totemi nomi ekanligi ma'lum bo'ladi. Jumladan, **kerayit** etnonimining etimoni – *kerey/keray*.

Hozirgi mo'g'ul tilida **xereye(n)** – *qarg'a*. (Монгольско-русский словарь. – М., 1957). *Kerayit/kereyt/kireyt* qabilasining mo'g'ulcha shakli **xereyed** (Монгольско-русский словарь. – М.: 1957). **Xereyed** etnonimi *xereye (qarg'a)* leksemasi va *-d* jam-

lik qo'shimchasidan iborat. Turkiy *kerey/kirey/keray* va mo'g'ulcha *xereye* leksemalari bir etimonga ega. Bu leksemaning *gerey/girey/giray/geriy* fonetik varianti ham bo'lgan.

Buryat tilidagi ana shu fonetik variantning ham ma'nosi – *qarg'a*. Shu leksemadan buryatcha familiyalar yuzaga kelgan. Kerayit, kerey qabila, urug'larining nomlanishi ilk urug'chilik va undan oldingi ibtidoiy taraqqiyot davridagi totemistik tasavvur va qarashlar bilan bog'liq. Ibtidoiy jamiyatda kishilar guruhi tabiat va tevarak-atrofdagi mavjudot (hayvon, parranda, jonzot, o'simlik, tabiat unsurlari va boshqa narsa)lar bilan yaqin munosabatda bo'lganligi tufayli ularni muqaddaslashtirishgan. Muqaddaslashtirilgan narsalar jamoasining yaqin mavjudoti yo narsasi deb bilib, totemiga – sig'inadigan narsasiga aylantirishgan, ular bilan qarindoshlik munosabati o'rnatishga intilganlar.

Har bir jamoaning o'z totemi bo'lgan, totem uchun, asosan, hayvonlar, parrandalar, turli jonivorlar tanlangan. Totem tasviri jamoaning tug'i-bayrog'iga tushirilgan. Shu tasvir va totem nomi davrlar o'tishi bilan jamoaning, urug' yo qabilaning nomiga aylangan.

Bu ibtidoiy, ijtimoiy, lisoniy jaryon ko'pgina qadimiy turkiy, jumladan, o'zbek etnonimlarining yaratilishida asosiy motiv bo'lib xizmat qilgan.

Quyidagi mavjudotlar totem vazifasini bajarganligini o'zbek etnonimlari isbotlaydi.

1. Hayvonlar: *avjin*, *uychi* (uy – sigir), *boybo'ri* (bo'ri), *chinos* (chin – bo'ri), *barlos* (bars – yo'lbars), *kiyikchi* (kiyik), *sariq* (sariq – qo'y), *toyloq* (tuya bolasi), *bag'ish* (bug'u), *yobu* (yobi – ot turi), *no'g'ay* (it), *tulkichi* (tulki), *to'pichoq* (ot), *qoraqursoq* (chiyabo'ri), *qo'chqorbuloq* (qo'chqor bo'luk), *kaltatoy* (ot turi), *qorabura* (tuya turi), *bo'ka*, *buqa*, *olchin*, *quvalak* (ko'palak), *tuyachi*, *esat* (sher), *quyin*, *qo'yli*, *qo'zichi*, *qo'zi*, *qo'chqor* (K.Sh.Marqayev. O'zbek etnonimlarining lisoniy tadqiqi. Filologiya f.n. diss. avtoref. – T.: 2007).

2. Qushlar, parrandalar: *burqut* (burgut), *kerayit*, *kerey* (qarg'a), *to'g'on* (lochin), *qarg'a*, *boyli* (qush turi), *bahrin* (yirtqich qush, lochin turi), *kojar* (qachur – burgut turi), *jovli* (chovli – lochin turi), *chuvalay*, *to'lg'a* (to'rg'ay), *chavgan* (lochin), *lochin*, *qamay* (qabay – humo qushi), *qovchin* (qov – oqqush), *qaychi*, *irg'oqli* (qush turi), *qoraqush*, *quchchi* (qushchi), *yomon* (qush turi), *ossaroy* (os – qush turi), *yilqichi* (yilqi – qush turi) (K.Sh. Marqayev. O'zbek etnonimlarining lisoniy tadqiqi. Filologiya f.n. diss. avtoref. – T.: 2007).

3. Jonivorlar: *ilonli/ilonchi*, *qaramo'rcha*, *uyaz* (chivin), *o'nikki* (enaka – toshbaqa), *qirqoyoq*. Shuni ta'kidlash joizki, *-t/-d/-at/-it/-ot/-ut* qo'shimchali etnonimlarning etimoni bo'lmish leksemalar ham ma'lum bir hayvon yo qushlarning nomini bildirgan. Davrlar o'tishi bilan etnonimning fonetik va morfemik tarkibi o'zgarib,

etimon asosi bilan qo'shimcha chegarasini aniqlash qiyin bo'lib qolgan (K.Sh.Marqayev. O'zbek etnonimlarining lisoniy tadqiqi. Filologiya f.n. diss. avtoref. – T.: 2007).

Turkiy, jumladan, o'zbek etnonimlarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, bir qancha etnonimlar asosidagi leksemalar turli mavjudotlarning nomidir: *bayot/boyot*, *boyovut*, *boyli*, *boyqush/boyg'ut* etnonimlari asosidagi *boy* leksemasi qush turini anglatadi. *Qiyat/qiyot*, *sayat/sayyot*, *kerayit*, *qo'ng'iroq* qabilalari nomlari etimoni *qiy* (*qiyg'ir/qirg'iy*), *say*, *kerey* leksemalari ham qush turi nomidir. *Esat* etnonimi asosidagi leksemaning ma'nosi – *sher*, *arslon*.

O'zbek tili etnonimi va etnonimiyasi til tarixining, dunyoqarashlar va falsafiy, madaniy-ma'rifiy tafakkur kechmishining nodir xazinasi va namunasi. Qiyosiy-tarixiy usul etnonimlarda zuhurlangan lisoniy, falsafiy, diniy, ma'naviy qadriyatlarni o'rganish va tahlil etishning yagona usuli. Kerayit etnonimi o'zbek, umuman turkiy xalqlarning eng ibtidoiy lisoniy birligi sifatida, tarix va falsafiy qarashlar birligi sifatida tadqiqqa arziydigan so'zdir, o'zbek tilidagi nominatsiya va motivatsiyaning o'zgaruvchanligini, bu jarayonning xalq hayoti bilan bog'liqligini ko'rsatuvchi dalildir.

KERAYIT – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq. Kerayitlar o'zbek xalqining shakllanishida ishtirok etgan yirik etnik guruhlardan biridir. *Kerayit*, *kerey*,

kareit, kirey deb yuritiluvchi etnonim qozoq, qirg'iz, oltoy, tuva, boshqird, no'g'ay, buryat, mo'g'ul xalqlari tarkibida uchraydi.

Kerey etnonimi o'zbek va qoraqalpoqlar tarkibida kuzatiladi. Qoraqalpoqlarning qo'ng'iro't arisi (tarmog'i) da ashamayli urug'i bor. Ashamayli, ochamaylilar o'zbek-qo'ng'iro'tlari tarkibida ham mavjud. O'zbek-laqaylarning Esanxo'ja urug'ida Oqsari tarmog'i bo'lib, bu qozoq-kereylarning urug'laridan biridir. Bu holat harbiy yurishlarda kereylarning bir qismi Movarounnahrda ko'chib kelib, bu yerdagi aholi bilan aralashib ketganligini ko'rsatadi.

Kerey qabilasi ikki asosiy urug' – *Ashamayli* va *Abaqqa* bo'linadi. Ashamaylilar XIII asrda G'arbiy Oltoydan Irtishning quyi oqimi bo'ylab va undan g'arb tomon siljigan, Abaqlar esa o'z yerlarida – janubi-g'arbiy Oltoy, Qora Irtish, Kenderli daryosi vodiysi va Saur tog'larining janubi-sharqiy yonbag'irlarida yashab qolgan. Ashamayli etnonimi "Tuya egari shaklidagi (X) tamg'a (ashamay)" nomi bilan bog'liq. Ashamaylilarning asosiy urug'lari Oqsari va Ko'rsari hisoblanadi. Kereylar o'rta asrlarda (X-XI), mo'g'ullarga qadar o'z davlatiga ega bo'lganlar va buyuk Xitoy devoridan boshlab Onon, Qurilen daryolari, Dolon tog'lari, Dalaynor ko'li, Arg'un daryosi sohillari bo'ylab katta hududda yashaganlar.

Mo'g'ullarning jabri tufayli (XII asr) kerayit qabilasi o'z ona yurtidan ko'chishga majbur bo'lgan. Bir qis-

mi Oltoyda qolgan. Kereyitlarning ma'lum qismi XIV asrda Dashti Qipchoq o'zbek qabilalariga qo'shilgan, keyinchalik ular bilan birgalikda Sharqqa qarab yurish qilgan.

Hozirgi O'zbekiston hududiga ular XV-XVI asrlarda kelib o'rnashganlar. Kerey etnonimi va bu nom bilan ataluvchi qabilaning kelib chiqishi haqida fikr yuritgan. N.Aristov, X.Xovorslar ularni turkiy tilli etnik guruhga mansub deb ko'rsatsalar, V.V.Bartold kereylar mo'g'ullardan bo'lgan, deb hisoblaydi.

Rashiddin "kerey" so'zining etimologiyasi haqida to'xtalib, qadimgi davrda bir podshoning yettita (sakizta) o'g'li bo'lganligi va ularning hammalari qora bo'lganligi uchun kereyitlar deb atashganligini yozadi. Uning aytishiga ko'ra, "*kerayit*" so'zining ma'nosi "*qora odam*". Ushbu so'zning "*qora quy*" degan talqini ham bor.

Venger olimi Y.Nemet o'zining "Kereyit, kerey, giroy" nomli maqolasida *kerey* atamasi vengercha "*ker*" hamda turkiycha "*ker*" (*yuqori, yuksaluvchi*) so'zlaridan olinganligini yozadi. Vengerlar ichida "*ker*" deb nomlanuvchi toifa ham bor. A.Abdurahmonov ham *ker* so'zi qadimgi turkiy tillarda "*tog*", "*qir*", "*tog' tizmasi*", "*tog' boshi*" kabi ma'nolarda qo'llanganligiga bir necha tarixiy lisoniy dalillar keltiradi.

Biroq ko'pchilik olimlar mo'g'ullarning kirey (kireyit, kereyit) qabilasi nomi "*qarg'a*" ma'nosidagi *kerey* so'zidan, deb izohlaganlar. Kereyit qabilasining mo'g'ulcha nomi xe-

reyed. Demak, kerayit etnonimi mo'g'ulcha "qarg'a" totem nomidan kelib chiqqan bo'lib, kerey – "qarg'a", -t affiksi esa ko'plik ma'nosini bildiruvchi "lar" qo'shimchasi (Otajonova, 1987). Hozirgi paytda o'zini kerayit deb hisoblovchi etnik guruh o'zbeklar orasida uchramaydi. Ular mang'it, saroy, kenagas va boshqa qabilalar tarkibiga qo'shilib, qorishib ketganlar.

Kerayit O'zbekiston Respublikasi hududida ko'p tarqalgan so'z. Barcha tumanlarda, asosan, qishloq nomi sifatida uchraydi. Qashqadaryo viloyatining Qarshi, Koson, Shahrisabz, Kitob, G'uzor, Qamashi, Kasbi tumanlarida Kerayit qishlog'i bor. Viloyat hududida Kerayit degan mahalla, guzarlar ham bor. Yakkabog' tumanida bir tepaning nomi – Kerayittep. Sho'rolar tuzumi davrida Kitob va Shahrisabz tumanlarida Kerayit qishloqlari nomi tuman, viloyat ma'muriyati tomonidan rasmiy tarzda o'zgartirilgan: Kerayit – Keldihayot (Kitob tumani). Kerayit – Kelhayit (Shahrisabz). Bu nomlar yirik qishloqlar nomi bo'lganligi sababli Keldihayot, Kelhayit tarzida "O'zbek sovet ensiklopediyasi"ga kiritilgan (Ўзбек совет энциклопедияси. 5-жилд. – Т.: – В. 425, 428).

Qishloq nomini almashtirishda nom asosidagi so'zning ma'nosi tushunarli emasligi, o'zbek tilining o'tmishi va hozirgi holatidagi so'zlarga o'xshamasligi, boshqa tillardagi (tojikcha) so'zlarga o'xshashligi kabi tamoyillarni asos qilib olishgan. Qoraqalpog'iston Respublikasining

Xo'jayli, Beruniy tumanlarida Kerayit, Karit, Karayit, Qo'ng'iro't, Amudaryo tumanlarida Karitovul etnotoponimlari mavjud (Atajonova A. Xorazm etnotoponimlari. – T.: Fan, 1997).

O'zbek xalqi tarkibidagi qadimiy qabilalardan biri – kerayit. Qozoq, qirg'iz, oltoy, tuva, boshqird, no'g'ay kabi turkiy xalqlarning ham kereyit, kerayit, kereyit qabilasi bo'lgan. Buryatlarning ham *kerey* /*kirey*/ *kireyit* qabilasi mavjud. Bu qabilaning mo'g'ulcha nomi *xereyed*, xuddi shu nomdagi qabila mo'g'ul xalqi tarkibiga kirgan. (Монгольско-русский словарь. – М.: 1957).

Ma'lum bo'ladiki, bu qabila turli tovush qiyofasida turkiy va mo'g'ul xalqlari va tillari o'tmishiga mansub. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, kerayitlar o'rta asrlar (X-XI asrlar)da Mo'g'ulistonning Onon, Kerulen daryolarining boshida, Tula daryosi bo'ylarida yashagan. (Рашид-ад-дин. Сборник летописей. Т. 1, кн.1. – М. – Л.: 1952).

Kerayitlar yaqin o'tmishda etnik birlik sifatida mavjudligini saqlab qololmagan. Ular iqtisodiy, ma'naviy yaqin munosabatda bo'lgan *saroy*, *mang'it*, *qo'ng'iro't*, *kenagas* va boshqa etnik birliklar tarkibiga qo'shilib, singishib ketgan. Kerayit nomli qishloq, mahalla va ularning atrofida yashovchilar hozir o'zlari va ajdodlarini kerayit qabilasiga mansub qavm deb hisoblashmaydi, ular etnik mansubliklarini unutishgan. Kerayit etnonimi turkiy va mo'g'ul tillarining Oltoy (davri ma'lum emas) davriga mansub

lug'aviy birlikdir. Etnonimning etimoni *keray* leksemasidir, *-it* qo'shimchasi etnik qavm (urug', qabila) nomlarida *jamlilik, to'da, to'p, guruh* ma'nolarini anglatgan.

Turkiy qadimiy bir qancha etnonimlar tarkibida *-t/-d/-it/-at/-ot/-ut* qo'shimchasining takrorlanishi etnik qavmlarning nomlanishi oltoy tili davrida yuz berganligini ko'rsatadi: *boshqirt/boshqird, arlot/orlot, bayot/boyot, boyovut, obot/ovot, qiyat/qiyot, sayot/sayyot, esat/usat/o'sat, o'smat, burqut/burg'ut, o'ymovut/uymovut, mang'it, makrit, mesit/masit, dug'lat/duvlat, chubat/chibat* (yuz qabilasining urug'i), *boyqut/boyg'ut, juyrat, chuyut, chiljuvut, qo'ng'iroq, o'ng'ut/o'ngat* va boshqalar. Boshqa turkiy xalqlarda ham bu qo'shimcha bilan yasalgan etnonimlar mavjud.

Ozarbayjonlarda *sukait, kingit, juryat, munit, gurt, obot/avat, tangut, uryat, o'ngut, uyrat* etnik birliklari bo'lgan. G.A. Geybullayev bu etnonimlarni turkiy-mo'g'ul xalqlariga mansub umumiy etnonimlar deb atagan. (Гейбуллаев Г.А. Топонимия Азербайджана. – Баку: Элм, 1986).

Qirg'iz xalqining qabila, urug'lari: *abat/avat, bargut/burgut, g'ilat, duulat, darxat, irkit, yomut, kerayit, kilet, kongurat, albat/almat, mang'it, seyit, teyit, chal-teyit, sari teyit, olxonut, noigut, tunkait, merkit, torgut, chiljubut* (С.М.Абрамзон. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. – Л.: Наука, 1971).

Ayrim turkiy xalqlar nomi ham bu qo'shimcha bilan yasalgan: *yoqut, boshqird(t), uyrat*. Barcha etnonimlardagi qo'shimcha so'z yasash vazifasini bajargan, ma'lum bir qavmga mansub kishilar jamoasi ma'nosini anglatgan. Kerayit etnonimining yaralishida ham ana shu jarayon yuz bergan.

KERIZ – Jizzax viloyatining Zomin tumani, Navoiy viloyatining Tomdi tumanidagi qishloq nomi. *Keriz* (qozoqcha) – qoyalikdagi quduqlarni bir-biriga bog'laydigan va suv yuzasiga chiqadigan yerosti galereyalari – *tonnel-lari* (forscha va o'zbekcha talaffuzida *qoriz*)dir.

KEROVCHI – qishloq. Toshkent viloyatining Piskent tumani. *Kerovchi* (kereuchi) qurama o'zbeklar tarkibidagi urug'lardan biri sanaladi. Urug' vakillari, asosan, Toshkent vohasida yashagan.

KESAK – Andijon viloyatining Andijon, Jalaquduq tumanlaridagi qishloqlar nomlari. *Kesakli* – Buxoro viloyatining Olot tumani. *Kesek* – turkiy xalqlar (qirg'izlar, qozoqlar, o'zbeklar va boshqalar) orasida keng tarqalgan etnonim. Boshqirdlar va vengerlar *kese* etnonimiga ega. Venger olimi, akademik D. Nemetning fikrlariga ko'ra, **kese(k)** – "*naslning ajratuvchi qismi*" degan ma'noni anglatadi (Г.Кузеев. Происхождение башкирского народа. С. 272).

Qirg'izlarning ichkilik guruhida *kesek, jookesek, qozoqlarda qorakesak, qoraul kesak, xakaslarda kezeget,*

tuvalarda *kezek-xuular*, *kezek soyan*, boshqirdlarda *kese-tabin*, turkmanlarda *olti kesek*, o'zbeklarda *mirzokesak*, *mullakesak* urug'lari bo'lgan.

Kesek // kisek // kesik // kesak etnonimining ma'nosi "bo'lak", "parcha", "urug'larning bo'lingan, kesilgan parchasi" demakdir.

Bundan tashqari, mazkur tumanda *kesak* leksemasi bilan yasalgan *Yovkesak* hamda Farg'ona viloyatining Quva tumanida *Kessaklar* etnotoponimlari mavjud. Jalaquduq tumanidagi *Yovkesak* etnotoponimi ham qirg'izlarning ichkilik guruhidagi *jookesek* (*joo* – "yov", "dushman" + *kesek*) urug'i nomi asosida paydo bo'lgan.

KESAKLI – Buxoro viloyatining Olot, Qorako'l tumanlaridagi qishloqlar nomlari. *Kesak* ("kesik", "qism") – urug'ning nomi. O'zbeklar tarkibiga kirgan qoraqalpoqlarning qabilaviy birlashmalari tarkibida Qorakesak turkumi qayd etilgan. Qorakesak etnonimi qozoqlarda ham bor. *Mollo-kesak* va *mirza-kesek* urug'lari o'zbek qabilasi tukli tarkibiga kirgan (А.Д.Гребенкин. Узбеки. –С. 69, 70).

Qirg'izlarda *kesek* va *joeksek* qabilalari bo'lgan. "Balki qozoqlar va o'zbeklar-qipchoqlarning qirg'iz etnonimi Kesek va Qora-kesek o'tmishda genetik jihatdan bog'liq bo'lgan" (К.Шаниязов. К этнической истории узбекского народа. С. 130).

Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanida *Kiyanni* qabilasining bir qismi sifatida *baylarkesak* avlodi qayd etilgan.

KESOVLI – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur mikrotoponimni tashkil etuvchi "*kasovli // kesovli*" so'zi urug' nomidir [Z.Ziyotov, 83], qo'ng'iroq qabilasining bir shoxobchasi *kasovli // kesovli* deb atalgan, bu urug'ning tamg'asi *kasov // kesov* ga o'xshash bo'lgan [S.Qorayev. 1, 66; Z.Ziyotov, 83; S.Qorayev. 2, 115].

Shunga binoan bu mikrotoponimni kesovli urug'i vakillari istiqomat qiladigan joy, qishloq, deb izohlash mumkin. Ammo mazkur toponimning birinchi qismidagi **kes** komponenti sug'd tilida "*atrofi devor bilan o'ralgan joy, qal'a*" degan ma'noni ifodalaydi.

Shunday ekan, *Kesovul* toponimini "*atrofi devor bilan o'ralgan ovul*", deb izohlash ham mumkin. Yuqoridagilardan kelib chiqib, Kesovul komonimini ot (qa'la) + ovul topoleksemasi birikuvidan hosil bo'lgan deb ham izohlash mumkin.

KETMONTEPA – Qirg'izistonning Namangan viloyatiga chegaradosh shahri. Nomdagi "**ketmon**" tojikcha "**kadmand**" so'zining talaffuzda buzilgan ko'rinishi bo'lib, "*xaroba*", "*vayrona*" ma'nolarini anglatadi.

Akademik V.V.Bartoldning fikricha, shimoli-sharqiy Farg'onadagi qadimiy Xaylam shahrining o'рни shu yerdadir. Ushbu joy tarixiy shahar o'rnini bo'lgani uchun izoh berdik. Toshkentning Quyi Chirchiq tumanida ham Ketmontepa nomidagi qishloq bor.

KESH – shahar. Zamonaviy Shahrisabz (Qashqadaryo viloyati). “Yana bir tuman (Samarqandga qarashli) – Kesh; u Samarqandning janubida, yo'lining to'qqiz chaqirimida joylashgan. Dashtlar (atrofda) Kesha va shaharning o'zi, uning tomlari va devorlari chiroyli gullar bilan qoplangan; shuning uchun u Shahrisabz deb ham yuritiladi (Бабу́р-наме, – Т., 1958).

Bu yerda ruscha tarjimada bitta so'z: “bahorda” so'zi tushirilgan. Biz uni joylashtiramiz va o'qiymiz; “Dashtlar (atrofida) Kesha va shaharning o'zi, uning tomlari va devorlari bahorda gullar bilan qoplangan. Shu yerdan shaharning nomi: “yashil shahar”. Barcha ehtimollar bilan **Kesh** ilgari **Kash** deb talaffuz qilingan yoki uning epiteti **Kashi dilkash** – “Jozibali Kash” edi. Olimlarning fikriga ko'ra, ilk o'rta asrda Kesh shahri o'zining geografik holatiga ko'ra zamonaviy Shahrisabz shahriga to'liq mos kelmaydi.

Ushbu shaharni o'rgangan professor M.E. Masson bu shahar XIII asrdan ilgari paydo bo'lgan, deb hisoblaydi va Kesh shahri taxminan Kitob shahri yaqinida joylashgan. Biroq uning qadimgi nomi uzoq vaqt davomida yangi shaharga munosabatida qo'llanilgan va ayniqsa, uning sohasida ishlatilib kelingan (E.M.Массон, Г.А.Пугаченкова. Шахрисабз при Тимуре и Улугбеке. – Труды САГУ. Вып. XI. Гуманитарные науки. Книга 6; Археология Средней Азии. – Ташкент. 1953).

KECHQO'NOQ – Buxoro viloyatidagi qishloq nomi bo'lib, turkiycha

“*kechki mehmon*” ma'nosini bildiradi. Biror joyga, biror kimsaning uyiga qo'ngan, tushgan yo'lovchi – “*qo'noq*”, ya'ni mehmon termini ostida ifoda etilgan. Bunga yaqin “*qo'nalg'a*” atamasi esa qushlar qo'nib dam oladigan joyga nisbatan qo'llanilgan. “**Qo'noq**” terminining umumiy ma'nosi “*boshpana, panajoy*” demakdir. Qoraqalpqlarda ham aynan shu ma'noda qo'llaniladi.

Shuningdek, qo'ng'irboshlilar oilasiga mansub boshqoli bir yillik o'simlik hamda g'alla va yem-xashak ekini ham qo'noq deyilgan. Yuqoridagi barcha tushunchalarni Kechqo'noq toponimiga joriy qilish mumkin.

Bundan tashqari, ayrim hududlarda qushlar, tovuqlar qo'nadigan dor ham qo'noq deyilgan.

Mazkur toponim yuzasidan boshqa mulohazalar ham mavjud. Unga ko'ra, toponimning asl shakli turkmancha “*gechqo'noq*” bo'lib, gechchilar, ya'ni echkilar kech bo'lganda tunaydigan joy ma'nosini anglatadi. Ushbu hududda istiqomat qilgan aholi tarkibida turkman etnik guruhi salmog'ining yuqoriligi bu fikrda jon borligini tasdiqlaydi. Biroq bizningcha, bu faraz o'zini oqlamaydi va aslida, mazkur so'z ostida mehmon tushunchasi yotadi.

Umuman, qo'naq termini Qoraqalpog'iston Respublikasida bugungi kunda ham mehmon ma'nosida keng qo'llaniladi.

Shunday ekan, mazkur toponimning ma'nosi kechki mehmon degani haqiqatdir.

KIGIZCHILIK – Andijon viloyatining Andijon shahridagi eski mahalla nomi. Qadimdan Andijon shahrida turli hunarmandchilik rivojlanib, kigiz (namat) bosadigan hunarmandlar o'z mahallalarini tashkil qilib yashaganlar. Jundan (asosan qo'y junidan) kigiz (namat) bosadiganlar ham o'z mahallasini tashkil qilgan. Shuningdek, Farg'ona viloyatining Toshloq tumanida ham Kigizchi qishlog'i bor.

KILDON – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanidagi qishloq nomi. Kildan (Kildon) – yuz o'zbek qabilasining bo'linmasi hisoblanadi.

KILDONARIQ – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanidagi ariq nomi. Kildon nomli qishloq ham bor. Xitoyzi urug'ining bir bo'limi *Kildon* (*keldon*) deb ataladi.

KIRAKASHXONA – qishloq. Buxoro viloyati Kogon tumani. *Kirakash* – “*vagon savdosi bilan shug'ullanadigan shaxs*” deb sanalsa, *kirakashxona* – “*kirakashlar turadigan xona*” ma'nosini anglatadi.

KITOB – tuman. Qashqadaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Kitob dastlab shahar nomi bo'lgan, keyin tuman ham shu nom bilan atalgan. Tuman nomining bilimlarni saqlash hamda tarqatish, ijtimoiy-siyosiy, ilmiy, estetik qarashlarni shakllantirish vositasi va tarbiya quroli bo'lgan kitobga aloqasi yo'q.

Ayrim toponimik adabiyotlarda tuman nomiga tojikcha *kitf* – “yelka” va *ob* – “suv” so'zlari asos bo'lgan, deyilgan. Shahar atrofidagi baland Hi-

sor va Zarafshon tog'lari suv ayirg'ich vazifasini bajarganligi uchun, shaharga Kitfob nomi berilgan bo'lishi mumkin. Keyinchalik, joy nomlarining tejalish qonuniyatiga ko'ra, nom Kitob shakliga o'zgargan.

T.Nafasov yozishicha, shahar Oqdaryo qirg'og'ida joylashgan va uning qadimiy nomi Katob. U sug'dcha so'z bo'lib, *kat* – “*qo'rg'on, qishloq*” demakdir. Bu so'zning so'nggi ma'nosi qishloq, shahar. **Katob** – “*daryo bo'yidagi qo'rg'on yoki suv bo'yidagi qishloq, shahar*” ma'nosini anglatgan.

KIYIKCHIOVUL – Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumanidagi qishloq. O'zbeklar tarkibidagi Kesamir, Mang'it, Qo'ng'iroq qabilalari orasida *Kiyikchi* (kiyik – tog' echkisi) urug'i bo'lib, qishloq shuning uchun ham shunday atalgan.

KICHIK BESHRABOT – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Beshrabot* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Kichik Beshrabot* deb o'zgartirilgan.

Toponim tarkibi uchta so'z – *kichik, besh* va *rabot* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *kichik* so'zi qishloqning en va bo'y ko'lami unchalik keng emasligini, maydoni *katta* komponentli qishloqqa nisbatan kichikroq ekanligini bildiradi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *besh* so'zi sonni, 5 raqamini bildiradi. Uning uchinchi komponenti – *rabot* so'zi “*qo'rg'on*”, “*qo'ra*”, “*hovli joy*” kabi ma'nolarni bildiradi.

Demak, **Kichik Beshrabot** – “*beshta kichikroq qo'rg'on*” yoki “*beshta kichikroq turarjoy*” degan ma'nolarni anglatadi.

KICHIK OQMACHIT – Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Bu nomlar ham toponimikaning nisbat qonuniga asosan yaratilgan. Bunday nomlardan *Kichik Beshkapa*, *Kichik Turk*, *Kichik Kenagas*, *Kichik Tagob* kabilarni keltirish mumkin.

KICHIK QUMRABOT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Qishloq 2006-yilga qadar *Qumrabot* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Kichik Qumrabot* nomiga o'zgartirilgan.

Toponim tarkibi uchta so'z – *kichik*, *qum* va *rabot* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *kichik* so'zi “*katta bo'lmagan*” degan ma'noni bildiradi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *qum* so'zi esa qattiq minerallar va tog' jinslarining sochiluvchan mayda donachalarini bildiradi. Ba'zan, *qum* termini *qumli cho'l* ma'nosida ham ishlatiladi. Apellyativning uchinchi komponenti – *rabot* so'zi “*qo'rg'on*”, “*qo'ra*”, “*hovli joy*” kabi ma'nolarni bildiradi.

Demak, **Kichik Qumrabot** – “*qumlikdagi kichikroq qo'rg'on*” ma'nosini ifodalaydi.

KICHIK SAROY – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Saroy* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Kichik Saroy* deb o'zgartirilgan.

Toponimning asosini tashkil qilgan *saroy* so'zi urug' nomi, etnonim. 92

bovli o'zbek qavmlaridan biri *saroy* deb atalgan. Bu qabila vakillari, asosan, Zarafshon vodiysi, Jizzax hamda Andijon viloyatlarida yashagan. X.Doniyorovning ma'lumotlariga ko'ra, saroy qabilasining *chemsaroy*, *qo'ng'irotsaroy*, *jomonsaroy*, *chirg'izsaroy*, *mojorsaroy*, *oltintamg'alisaroy*, *qipchoqsaroy*, *jolong'ochsaroy* (*yalang'ochsaroy*) kabi tarmoqlari bor.

Demak, **Kichik Saroy** – “*saroy urug'i vakillari yashaydigan kichikroq qishloq*” ma'nosini anglatadi.

KICHIKKO'RPA – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi joy nomi. Ko'rpali urug' nomi bilan atalgan.

M.Koshg'ariyning qayd qilishicha, *ko'rpa* so'zi “*barra o't*”, “*yosh bola*”, “*qo'zichoq*”, “*uloqcha*”, “*buzoqcha*” ma'nolarini anglatgan. Ko'rpa so'zining ko'pgina ma'nolari unutilgan. Lekin ba'zi joylarda barra bedani “*ko'rpa bo'lib qolibdi*” deyishadi. Urug'lar ko'pincha hayvon nomlari bilan atalishini hisobga olsak, **ko'rpa** etnonimi “*qo'zichoq*” degan ma'noni bildiradi. Akad. V.V. Radlov lug'atida **ko'rpa** so'zining “*kepak*” ma'nosi keltiriladi (Qorayev, 1978).

Shuni ta'kidlash joizki, Kattaqo'rg'on tumanidagi *Mullako'rpa*, Jizzax viloyatidagi *Ko'rpasoy* kabi toponimlar ham bir asosdan paydo bo'lgan.

KODAGCHASHMA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi gidronim (G'o's qishlog'i). Kodag dialektal so'z, bir tomoni ochiq, uch tomoni tog' bilan o'ralgan joy. Bunday joylarda yovvoyi hayvonlar hujumidan

saqlanish mumkin. Tog'da mollar ko'proq kodaglarda boqiladi. **Ko-dagchashma** gidronimi **kodagdagi**, ya'ni "*himoya joydagi chashma, buloq*" ma'nosini anglatadi.

KOGON – tuman. Buxoro viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududi asosan tekisliklardan iborat. XIX asr oxirida (1888) Kaspiy-orti (Krasnovodsk – Toshkent) temir yo'li qurilgandan keyin, shahar Buxoroning asosiy temiryo'l stansiyasiga aylangan va unga Yangi Buxoro nomi berilgan. 1935-yildan buyon shahar yana avvalgi nomi bilan Kogon deb ataladi. Aholisining aksari qismi hozir ham temiryo'l transportida ishlaydi.

Tarixiy manbalarga ko'ra, ilgari Kogonda yirik somon bozori bo'lgan. Shahar nomining kelib chiqishi ham shu bozor nomi bilan bog'liq, degan taxminlar mavjud. Shundan kelib chiqib, "*kohkon*" (tojikcha *koh* – "*somon*"), ya'ni "*somon ko'p joy*" so'zi shahar nomiga asos bo'lgan, deyish haqiqatga yaqinroq. Keyinchalik bu nom o'zgarib, Kogonga aylangan bo'lishi mumkin.

Mahalliy aholining ma'lumotlariga ko'ra, avvallari qishloq hududida gazlamaga gul bosuvchi kishilar yashagan. Qishloq nomiga qadimda shu yerda yashagan mahalliy aholining kasb-kori asos bo'lgan bo'lishi mumkin.

KOFIRQALA – Qadimgi Fay (Pay) shahrining xarobasi o'рни bo'lgan tepalik. Ushbu shahar yirik magistral kanal – Narpay (Nahri Pay)ning nomlanishiga sabab bo'lgan.

Tabariy Sug'dda 720-yilda yuz bergan voqealar haqida hikoya qilar ekan, Fay shahri maligi (hokimi) Turkxoqon haqida to'xtalib, u o'zining 300 kishilik qo'shini bilan arab lashkarboshisi Musayyib ibn Bishrga kelib qo'shilganligini ta'kidlaydi.

Bundan ko'rinadiki, Fay shahri o'rta asr Sug'di tarixida yirik mavqega ega bo'lgan markazlardan biri bo'lgan. Samarqand shahridan 12 km masofada Darg'om kanali bo'yida yana bir qadimiy yodgorlik – Kofirqal'a tepaligi bor. Arxeologlar mazkur yodgorlikning V-VII asrlarga oidligini aniqlashgan. Har holda Samarqand viloyatida "kofir" termini ishtirok etgan geografik nomlar anchagina bo'lib, ular xalq rivoyatlari bilan chambarchas bog'liq.

V.V.Bartold X asr Buxoro tarixchisi Narshaxiy *koh* so'zini "*qasr*" ma'nosida qo'llaganini ta'kidlab, *pir-fir* va uning variantlari *par-vara-pur* so'zlarining genezisi bir – "*devor, to'siq*" ma'nosida ekanligini qayd qilgan. *Koh+i+pir-fir/kohipir-ko:pir-kopir-kofir* – "*Tevaragi devor bilan o'ralgan qo'rg'on (qasr)*". "*Qal'a*" ma'no jihatdan "*koh*" so'ziga teng, u X asrdan so'ng qo'shilgan. *Kohpir* tarkibidagi *koh* komponentining ma'nosi unutilgach, shu ma'nodagi *qal'a* so'zi kiritilgan (Nafasov, 1988: 101).

KOFURRABOT – Buxoro shahrining guzari. Bu nom "*kamfur (kofur) savdogarlari karvonsaroyi*" degan ma'noni anglatadi.

Ba'zi buxoroliklar daha nomini "*ko-firlarning raboti*" deb tushuntirishga harakat qiladilar (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 143).

KOM – ariq. Buxorodagi mahalliy termin. **Komi Zar, Shapurkom** toponimlar va boshqalar shular jumlasidandir, biroq mazkur termin chuqurroq lisoniy, etimologik tahlilni talab qiladi.

KOMDE – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Mahalliy aholi o'choqlari ko'p bo'lganligidan shunday atalgan deb hisoblaydi.

Toponim aslida *Komideh* deb atalgan. Keyinchalik fonetik o'zgarishga uchrab, hozirgi holatga kelib qolgan. Apellyativning birinchi komponenti – *kom* so'zi tojikcha so'z bo'lib, aslida, "*og'iz*" degan ma'noni bildiradi.

Ammo bu so'zning "*katta ariq*" ma'nosi Buxoro toponimiyasi uchun ayniqsa ahamiyatlidir. Chunki viloyatdagi aksariyat joy nomlari tarkibida bu so'z ayni shu ma'noda, ya'ni "*katta ariq*" ma'nosida keladi. Akademik V.V.Bartold mazkur termin to'g'risida fikr yurita turib, "*kom* so'zi umumforsiy *jo'y* so'ziga nisbatan kattaroq kanallarni bildiradi", – deb yozadi. Uning ikkinchi komponenti – *deh* so'zi esa "*qishloq*" ma'nosini anglatadi.

Demak, **Komde** toponimi – "*katta ariq bo'yidagi qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

KOMOT – Buxoro viloyatining Vobkent shahri va tumanining tarixiy nomi. Aslida, **kom** termini Buxoroda "*katta ariq*" ma'nosida qo'llanilgan va hozirda shu ma'noni ifodalaydi.

KONIGIL – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq nomi. Xususan, **Kon-i gil** – "*loy koni*" dir. Bu qishloqdan unchalik uzoq bo'lmagan joyda, bizning davrimizning boshidanoq sopol idishda ishlatiladigan loy, oq qum, qizil loy, sariq loy va boshqa loy turlari qazib olingan.

Temuriylar davrida keng tanilgan bu tekislik haqida birinchi marta Temur va Bobur tarixida so'z yuritilgan. "Samarqand atrofida chiroyli o'troqzorlar joylashgan. Bitta mashhur (o'lang) – Kanigil o'troqzorida, u Samarqanddan sharqqa cho'zilib, biroz shimolga egilib, bitta sheriga (taxminan 2 km) cho'zilgan. Obi Rahmat deb ham nomlangan ariq Konigilning o'rtasidan oqadi, suv u yerda yetti yoki sakkizta tegirmon bo'ladi. Ushbu soyning qirg'oqlari butunlay botqoqlikdir. Samarqandlik sultonlar uni har doim qo'riqxonaga deb e'lon qiladilar, ular har yili bu o'tloqqa borib, bir-ikki oy yashab ham kelardilar" (Бабуринаме. – Ташкент, 1958).

Boburning so'zlaridan ushbu so'zning etimologiyasi (**lang** – so'zma-so'z "*maysazor*") ekanligi ko'rinib turibdi, soy qirg'oqlari botqoqlikdir. Forschada *gil* so'zi "*loy*" degan ma'noni anglatadi. **Konigil** – *loydan, botqoqlardan iborat joy*ni bildiradi. Konigilda ohaktosh koni borligi ma'lum. Ba'zi odamlar *Konigil* "*gullar mo'l-ko'l joy*" degan ma'noni anglatadi, deb o'ylashadi.

Semantik va grammatik jihatidan bunday bo'linishi asosli emas, chunki mazkur holatda ushbu toponimlar

Gulzor, Guliston, Gulxona va boshqalar ham shunday jaranglagan bo'lardi. Boburning Konigil "koniobgir" dan tuzilganligi haqidagi so'zlari diqqatga sazovordir; *obgir* esa geografik termin bo'lib, "ko'lmak", "botqoq" degan ma'noni anglatadi, bu so'z "Boburnoma" da bir necha bor takrorlangan. Konigil tarixda qonli urushlar arenasi va "Samarqand sultonlari" uchun dam olish va ko'ngil ochadigan joy sifatida tanilgan. **Konigil** qishlog'i hozirda ham mavjud.

KONIGIL O'LANGI – Samarqand shahri yonida sharq tomonda joylashgan yalanglik.

"Boburnoma" da bu haqida ayrim tafsilotlar qayd etilgan: "Konigil Siyohob yoqasidadurkim, bu qora suvni Obirahmat ham derlar... Qora suvkim Obirahmat derlar, Konigilning o'rtasidin oqar, yetti-sekkiz tegirmon suyi bo'lg'oy... Juvozi kog'azlar suyi tamom Konigildin keladur... Samarqand salotini hamisha bu o'langni qo'ruq qilurlar. Har yil bu o'langga chiqib bir oy, ikki oy o'tururlar... Ba'zi derlarkim, bu o'langning asli oti "koni obgir" ekandur, vale tarixlarda tamom Konigil bitirlar", – deb yozadi Bobur Samarqand shahri yaqin-atroflari tavsifida.

KONIMEX – tuman. Navoiy viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududining asosiy qismini tekislik va qumlik egallagan. Zarafshon vohasining o'rta qismida joylashgan. Zarafshon daryosidan Konimex kanali orqali suv oladi. Konimex qadimiy aholi punktlaridan biri. Mahalliy xalq

tuman va shaharcha nomining kelib chiqishini **kon** (kom) – "anhor, kanal"; **mex** yoki **mug'** – "otashparast", ya'ni **Konimex** – *otashparastlar anhori* so'zlari bilan bog'lashadi. Darhaqiqat, joy nomlari tarkibida *kom* so'zi – "ariq, kanal, irmoq, daryo" ma'nolariga ega.

Mug', sug'd tiliga tegishli so'z, uning xalq talaffuzidagi buzilgan shakli – *mex* (*meg', miq*). Musulmonlar zardushtiylikka e'tiqod qilgan kishini shu nom bilan atashgan. Mumtoz she'riyatda *mug'* so'zi *mayxona egasi, soqiy* ma'nolarida ham ishlatilgan. Otashparastlik e'tiqodi bilan bog'liq joy nomlari mintaqa toponimiyasi tarkibida haligicha saqlanib qolgan.

KONIZAR – Farg'ona viloyatining Bag'dod, O'zbekiston, Toshloq tumanlaridagi qishloq nomi. *Konizar* toponimi morfem jihatdan ikki tarkibiy qismdan iborat bo'lib, qismlar o'zaro izofa shaklida bog'langan: *koni + zar*. Eroniy tillarda *-kom // -kon // -gon // -gan* – "daryo", "anhor", "oqar suv" ma'nolarida qo'llangan.

Nomning ikkinchi tarkibiy qismi hisoblangan *zar / zara* so'zi esa eroniy tillardagi *sar* leksemasiga daxldor hisoblanib, bu so'z toponimlar tarkibida – bosh, yuqori, ust, yuza, baland, katta, ulkan; boshlanish, avval, asos singari ma'nolarni bildirgan.

Shundan kelib chiqqan holda *koni + zar* izofaviy birikuvini – "katta ariq", "bosh ariq" tarzida izohlash, *Konizar* toponimini esa "Katta ariq yoqasidagi qishloq" yoki "Suv bo'yidagi qishloq" deb talqin etish maqsadga muvofiqdir.

KONCHOCH//KONICHOCH – Zarafshon daryosining yuqori oqimidagi tog'lar va daryolarning nomi. **Kanchach**, aslida **Konichoch** – *chacha koni*.

Ma'lumki, Choch (mahalliy shakl) yoki Shash (arabcha shakl) – bu Toshkent va uning atrofidagi o'rta asrlarning nomi. Kanchach tog'lari *Cho'yangaron* – temir quyish ishchilari sifatida ham tanilgan.

Ehtimol, kondan quyma mahsuloti Chochga kelgan bo'lishi mumkin, shuning uchun bu joylarning nomi shundaydir.

KOPLONKIR – Qoraqalpog'iston Respublikasi Ustyurt chinkining bir qismi. Bu yerlarda chindan ham qoplon yashagan (hozir qolmagan).

KORABOYLI – Qoraqalpog'iston Respublikasi Mo'ynoq, Xo'jayli tumanlaridagi joy. **Qoraboy** – *turnaga o'xshagan qush* (ruschasi – *baklan*).

O'zbeklarning O'z qabilasida, qirg'izlarning Munduz qabilasida Qoraboy degan urug' bo'lgan.

KORIZ – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq. *Koriz* – *yerosti kanali, sizot suvlarni chiqarish uchun mo'ljallangan yerosti galeyarlari va quduqlari sistemasi, yerosti sug'orish sistemasi*.

Demak, koriz bir-birlari bilan yer ostida birlashtirilgan oqar quduqlar bo'lib, koriz trassasi belgilab chiqilgach, trassa bo'ylab har 10 m da quduqlar qaziladi. Atama tojikcha **xok** – *tuproq* va **rextan** – *to'kmoq, quymoq* so'zlaridan yasalgan (Пенжиев, 1971).

V.L.Vyatkin o'rta asrda Samarqandning atrofini o'rab olgan devor haqida gapirar ekan, *Korizgoh* yoki *Koriziston* (*koriz joyi*) darvozasi nomini qayd qiladi. Olim yashagan davrda bu yerda jarlik bo'lib, undan Shaharariq arig'i oqqan. Keyinchalik Korizgoh Nomozgoh yoki Iydgoh deb atala boshlagan. Darvozaning eng so'nggi nomi Xoja Ahror bo'lgan (Вяткин, 1902).

KORIZQUDUQ – Jizzax viloyatining G'allaorol tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim "**Koriz**" va "**Quduq**" so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Apellyativning birinchi komponenti sanalgan "**Koriz**" "Oz'bek tilining izohli lug'ati"da "*yerosti suvlarni yuzaga chiqarish uchun qazilgan murakkab suv inshooti, suvi tashqariga oqib chiqadigan quduq*" deb izohlanadi [O'TIL. 5, 2, 408].

Shunga asosan B.O'rinboevning fikricha, mazkur qishloq shunday nom olgan [B.O'rinboev. 2, 30].

KOSAGAR//KOSAGARON – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon va Navoiy viloyatining Qiziltepa tumanlaridagi qishloqlar nomi. Mazkur nomlar ikki va uch qismlardan iborat bo'lib, *Kosa* – katta piyola, *kosagar* – kosa yasaydigan kulol, *-on* – ko'plik qo'shimchasi sanaladi.

Shunday ekan, **Kosag** va **Kosagaron** toponimlari "*kosa va boshqa uy-ro'zg'or buyumlari yasaydigan ustalar makoni yoki nog'orachilar, doirachilar, kuy chaluvchilar qishlog'i*" ma'nosini anglatadi.

KOSARI – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi shaharcha (2013-yildan) nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, shaharcha hududida quduq mavjud bo'lib, yo'lovchilarga suv kosa idishda berilgan. Shuning uchun shaharcha *Kosari* deb nomlangan deyishadi.

Toponim, aslida, *Komisari* bo'lgan, keyinchalik dialektal talaffuzda o'zgarishga uchrab, hozirgi holatiga kelib qolgan.

Demak, geografik joy nomi *kom* va *sari* so'zlarining *-i* qo'shimchasi yordamida hosil bo'lgan. Uning birinchi komponenti – *kom* so'zi tojikcha so'z bo'lib, asli "*og'iz*" degan ma'noni bildiradi. Ammo bu so'zning "*katta ariq*" ma'nosi ham bor.

Apellyativning ikkinchi komponenti – *sari* so'zi esa "*yuqori tomon*", "*bosh tomon*", "*yon tomon*" degan ma'nolarni anglatadi. Demak, *Kosari* – "*katta ariqning yon tomoni (dagi aholi punkti)*" ma'nosini anglatadi.

KOSON – tuman. Qashqadaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik (1926), shahar (1972).

Qadimiy "Kushan" nomining (mil. avv. III va milodiy IV asrlar) o'zgargan ko'rinishi. Qadimgi Kushan imperiyasining nomi "Kushan" urug'i (etnonim) nomidandir.

Namangan viloyatidagi Kosonsoy, Farg'ona vodiysidagi qadimgi Kosonsoy shahri nomiga daxldor. Kushan imperiyasi miloddan avvalgi I va milodiy III asrlarda Markaziy Osiyoda hukmronlik qilgan. Aholisi Yuyechji

qabilasi tarkibiga kirgan kushanlar bo'lgan.

Kushan etnonimining o'zgargan shakli – *Koson*. So'z o'rtasida *sh*→*s*, *u/a*→*o* tovush o'zgarishi yuz bergan: *kushan*→*kusan*→*koson*→*Koson*. IX asr yodgorligi "Hudud al-olam"da *Kason*, Somoniy va Yoqut asarlarida *Kosan* (В.В.Бартольд. Сочинения. Т. 1. – М., 1963–1973) nomi qayd qilingan.

Ayrim manbalarda uning hozirgi nomi *Kosonsoy* deb ham qayd etiladi (Namangan viloyatida). Bu "Boburnoma" asarida alohida tavsiflangan. "Kichikroq qasabadur. Axsining shimolida tushubtur.. Yaxshi havoliq yerdur, safoliq bog'chalari bor. Safo va havoda O'sh bila *Koson* elining tassubi bor" (B. 36). *Koson* yonidan oqib o'tadigan suv tarmog'i, Axsikatga oqib borgani sababli, *Axsi suvi* deb atalgan, hozirgi nomi *Kosonsoy*. "Axsi suyi Kosondin kelur" (B. 36). 1494–1502-yillarda *Axsi* uchun kechgan jang-jadallar *Kosonni* ham qamrab olgan.

KOSONSOY – Namangan viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. *Kosonsoy* shahri O'zbekiston hududidagi qadimiy shaharlardan biri. *Kosonsoyning* har ikki sohilida joylashgan shahar dastlab *Koson* deb atalgan. Keyinchalik shahar nomiga *soy* so'zi qo'shilib, oykonim gidrooykonimga aylangan. Shaharga miloddan avvalgi IV–III asrlarda asos solingan. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, shahar miloddan avvalgi I asrda *Kushonlar* saltanatining poytaxti bo'lgan. Ku-

shonlar saltanati barham topganidan keyin ham Kosonsoy bir necha asr davomida Farg'ona vodiysining yirik shaharlaridan biri bo'lib turgan. V-VII asrlarga kelib, Buyuk Ipak yo'li tarmog'ining Farg'onadan o'tishi bilan shaharda savdo va hunarmandchilik yana ravnaq topdi.

Tarixiy kitoblarda *Koson*, xitoy manbalarida *Kesay* // *Gessay* shaklida tilga olinadigan ushbu joy Farg'ona vodiysidagi qadimiy shaharlardan biri. Shaharga miloddan avvalgi IV-III asrlarda asos solingan. Miloddan avvalgi I asrda Kushonlar saltanatining poytaxti bo'lgan. Ushbu hududda joylashgan Mug' qal'asi shahar aholisini shimoldan keladigan ko'chmanchilar hujumidan muhofaza etgan. Kushon saltanati barham topganidan keyin ham Koson bir necha asr davomida Farg'ona vodiysining yirik shaharlaridan biri bo'lib turgan. Xususan, VII asrning oxiri VIII asr boshlarida Farg'ona ixshidligi (podsholigi) ning poytaxtiga aylantirilgan.

Koson tarixiga oid dastlabki ma'lumotlar qadimgi Xitoy sayyohi Chjan Syan (mil. av. 128-y.), Syuan Szan (630-y.), arab tarixshunoslaridan Ya'qubiyning "Kitob ul-buldon", Muqaddasiyning "Axsan ut-taqosim" asarlarida uchraydi. "Boburnoma"da Koson Farg'onadagi mavjud sakkiz shahardan biri bo'lganligi qayd etiladi: "*Yana bir Kosondur. Axsining shimolida tushubtur. Kichikroq qasabadur. Nechukkim Andijon suyi O'shdin kelur, Axxi suyi Kosondin kelur. Yaxshi havoliq yerdur.*

Safoliq bog'chalari bor. Vale safoliq bog'chalari tamom soy yoqasida voqe bo'lg'on uchun, "po'stini pesh berra" (Maqtab aytilgan so'z: "Oldiga qorako'l teri tutilgan po'stin") debturlar. Safo va havoda O'sh bila Koson elining taassubi bor".

Is'hoqxon Ibratning "Farg'ona tarixi" asarida Koson nomining kelib chiqishiga oid quyidagi ma'lumotlar keltiriladi: "*Koson demak shul ekanki, arablar tarafidan madaniyati arabni mahkam qilmoq uchun Bag'dod shahridan o'n ikki sulton laqablik kishilar kelib, diyini Muhammadiyani intishor qilmoqda ilm o'rgatmoqda bo'lub, Kosonda turgan ekanlar. Kosoniylar alarni hurmat qilib, o'zlari forsiy sug'd tili ilan sultonlar zikr qilgan kasan deb zikr qilur ekanlar. "Kason" demak "kishilar" demak. Forsiyda bu alfoz ko'p aytilub, ismi Kason bo'lub ketgan ekan".*

Ibrat tomonidan keltirilgan ushbu izoh xalq etimologiyasiga asoslangan bo'lishi mumkin. Chunki ko'plab ilmiy adabiyot va lug'atlarda Koson oykonimining kelib chiqishi Kushan podsholigi nomi bilan bog'lanadi. Jumladan, H.Hasanov talqinicha, qadimiy *Koshon* // *Koson* oykonimi Kushan nomining o'zgarganidir. Kushonning o'zi xalq nomidir. T.Nafasov, S.Qorayev lug'atlarida yozilishicha ham milodning boshlarida Kushon imperiyasi Markaziy Osiyoda hukmronlik qilgan. Aholisi yuyechji qabilasi tarkibiga kirgan kushanlar bo'lgan. O'sha vaqtda Shimoliy Farg'onadagi Koson shahri,

ya'ni Kosonsoy Farg'onaning siyosiy markazi bo'lib qoladi va nomning vujudga kelishi ham bevosita Kushan etnonimi bilan aloqador sanaladi.

Fikrimizcha, shahar tarixiga oid xulosalar va uning hududida olib borilgan barcha arxeologik qazishmalar Koson oykonimi Kushon etnonimining lisoniy taraqqiyot mahsuli ekanligini ko'rsatadi. So'z o'rtasida *sh* → *s*, *u/a* → *o* tovush o'zgarishi yuz bergan: **kushan > kusan > koson > Koson**.

Dastlabki davrlarda Koson, keyinchalik Kosonsoy nomi bilan yuritila boshlagan oykonimning shakllanish tarixini N.Uluqov shunday izohlaydi: Chotqol tog' tizmasidan Chilquduqsoy nomi bilan boshlangan soy (ilmiy manbalarda daryo deb ham ataladi) oqib o'tadi. Ushbu soyning Koson shahridan oqib o'tiladigan qismi o'rniga nisbat berilgan holda Kosonsoy deb atalgan. Aniqrog'i, *Kosonning soyi* birikmasi til taraqqiyoti jarayonida *Koson soy* shakliga, undan *Kosonsoy* tarzidagi morfemik tuzilishiga ko'ra qo'shma tarkibli gidronimga aylangan. Keyinroq soy nomi o'zining shakllanishi uchun asos bo'lgan shahar nomi (polisonim) ga o'tdi, ya'ni Koson shahri Kosonsoy deb ataladigan bo'ldi. 1926-yil 29-sentabrda markazi Kosonsoy shahri bo'lgan tuman tashkil etilgach, u ham shu nom bilan atala boshladi (N.Uluqov. *Ўзбек тили гидронимларининг тарихий-лisonий тадқиқи*. – Тошкент, 2008. 147-бет).

Demak, yuqoridagilardan anglashiladiki, dastlab shahar nomi soy-

ning nomlanishi uchun, keyin soy nomi shahar va tumanning nomlanishi uchun asos bo'lgan. Ilk davrlarda **Koson** tarzida yuzaga kelgan etnotoponim, keyingi davrlarda **soy** indikatori bilan birikib, **Kosonsoy** shaklidagi gidrotoponimga aylangan.

KOSXO'R – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumani. Forscha *kos* – “*cho'chqa, yovvoyi cho'chqa*”, *kosxo'r* – “*cho'chqani sevuvchilar*”, laqabi hamqishloq qo'shnilar tomonidan berilgan.

KOT – Xorazmning qadimiy poytaxti. Arab geograflari Istaxriy (БАГ, I. С. 283, 304 va b.), Ibn Havqqal (БАГ, II, С. 350, 402), Muqaddasiy (БАГ, III, С. 30, 49 va b.), shuningdek, Beruniy bu shahar haqida batafsil yozganlar.

Yaqutiyning fikricha (Якут Хамави. “Муджам ул-булдан”. С. 222), *kat* so'zi xorazmiylar orasida “*dashtdagi o'qni, hatto ichida hech narsa yo'q bo'lsa ham*”, degan ma'noni anglatadi.

Hozirgi Markaziy Osiyoda To'rtko'l so'zi bilan bir xil ma'noda qo'llanilgan (B.V.Бартольд. Сочинения, т. I. С. 199). Eng mustahkam qism, ya'ni qal'a fil yoki fir deb nomlangan. Ushbu shahar xarobalari Qoraqalpog'iston Respublikasining Beruniy viloyatida joylashgan (**Katqal'a**).

KOZA//KOZACHA – Buxoro viloyatining Vobkent, Qorako'l tumanlaridagi *qishloq* nomi. Mazkur nom fors-tojikcha sanalib, **kozo** – “*chayla, kapa, poliz ekinlari va polizpoya boshiga tikiladigan olachig'*” degan ma'noni anglatadi.

Shunday ekan, **Kozacha** toponimi – “kichkina chayla” ma’nosini ifodalaydi.

KOSHONOTA – Samarqand viloyati Kattaqo’rg’on tumanidagi qishloq. Manbalarda mazkur qishloq yaqinida Navqatepa nomli tepalik bo’lganligi ham ta’kidlanadi. Kushon davlati bilan bog’liq nom. III asrda Markaziy Osiyo kushonlari shohi Sug’dning Kushoniya shahrini o’z poytaxti qilib tanlaydi (Ter-Mkrtyan, 1979: 44).

Xitoy manbalarida Kushoniya (hozirgi Koshonota qishlog’i o’rnidagi shahar va podsholik) Xe tarzida tilga olinadi va Sug’d knyazliklaridan biri deyiladi (ba’zi manbalarda Syuyshuanniszya yoki Guyshuanni deb yozilgan) va qadimgi Kangyuy podshohligiga qarashli Fumo shahri hududida ekanligi ko’rsatiladi (Malyavkin, 1989: 261).

V.L.Vyatkin vaqf hujjatlarida qayd qilingan Koshon qishlog’i haqida ma’lumot berar ekan, keyinchalik bu qishloq Koshonota nomi bilan atala boshlaganligi va bu yerda shu nomdagi avliyoning mozori mavjudligini qayd qiladi (Vyatkin, 1902).

Xitoy tarixchilarining yozishlaricha, Kushoniyada xitoy, turk, eron, rim hukmdorlari va hind braxmanlari suratlari tasvirlangan yirik imorat bo’lgan (Chavannes, Dokumenty. P. 145). Kushoniya Sug’dning eng obod shahri hisoblangan (albatta, Samarqanddan keyin). Istaxriy uni “Sug’d shaharlarining yuragi” deb ataydi. Shahar musulmonchilikka qadar bo’lgan davrda mustaqil hokimlikning markazi bo’lgan. Kushonshoh unvoni

Tabariy asarida tilga olinganligi ham shuni ko’rsatadi.

Ibn Xurdodbehning qayd qilishi-cha, Movarounnahr hokimi bir paytlar Kushonshoh deb nomlangan. Afidan, bu ma’lumotlar Yuyechjilar yoki Kushonlar hukmronligi davriga oid bo’lsa kerak (Bartold I. 1963: 147). 1926-yilgi aholi ro’yxatida Kattaqo’rg’on tumanidagi yana bir qishloq – Raboti Koshoni ham tilga olinadi (Материалы, 1927: 96).

KOSHG’AR – Temuriylar davrida Markaziy Osiyodagi yirik shaharlardan biri. Buyuk Ipak yo’lining asosiy janubiy tarmog’i shu yerdan o’tgan va undan so’ng ikki tomonga – Badaxshon hamda Andijon yo’nalishlari orqali g’arbga davom etgan.

Amir Temur 1404-yili Axsikatdan to Xo’tangacha joylarni, jumladan, Koshg’arni nevarasi amirzoda Ibrohim Sultonga suyurg’ol qildi. XV asr boshlarida Koshg’ar ma’lum vaqt, aniqrog’i 14 yil bevosita Ulug’bek hukmida bo’ldi. Mo’g’ulistonda Naqshi Jahon, Shermuhammadxon va Vaysxon saltanati davrida (1415–1428) Koshg’arni Ulug’bek tayinlagan voliyilar – Mir Sulton Malik do’ladaiy [dug’lat], xo’ja Muhammad Shoyista va Pirmuhammad barlos boshqarganlar. Vaysxondan so’ng Mo’g’ulistonda xonlik taxti uning o’g’li Eson-Bug’oxonga (1426–1461) o’tdi va u 35 yil hokimiyatni boshqardi (XV asr ikkinchi yarmida ham Mo’g’ulistonda xonlik taxtini Eson-Bug’oxon avlodlari egallab turgan). Eson-Bug’oxon saltanati davrida Oqsuv hokimi

dug'lat Sayid Ali Sayid Ahmad o'g'li Koshg'arga muntazam yurishlar qilib, pirovardida uni olishga muvaffaq bo'ldi va chorak asr (1433–1457) davomida shaharni boshqardi. XV asrning so'nggi choragida Koshg'ar Mir Sayid Alining katta o'g'li Sansiz Mirzo qo'liga o'tadi va u yetti yil hokimlik qilib, olamdan ko'z yumadi (vafoti 869/1464–1465).

"Boburnoma"da Koshg'ar Farg'ona viloyatining hamda Movarounnahrning sharqiy chegarasi sifatida qayd etilgan. XV asr oxiri va XVI asr boshlarida Koshg'arni Abubakr Mirzo boshqargani va Umarshayx Mirzo o'limidan so'ng O'zgand viloyatiga bostirib kirgani, so'ngra Koshg'ar Mo'g'uliston xoni Sulton Saidxon hukmiga o'tgani aytilgan. Sulton Saidxonning Zahiriddin Boburga qarindoshlik tomoni ham bo'lgan: "va xeshlig'i ham bizga bor erdi" (B. 266), deb yozilgan bu haqda "Boburnoma"da. Bu davrda Koshg'ar bilan Bobur davlati o'rtasida savdo va elchilik munosabatlari yaxshi yo'lga qo'yilgan; Andijondan Qobulga qulay yo'l Koshg'ar orqali o'tgan.

KOCHIHO'R – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani. Forscha *kochi* – jo'xori unidan bo'lgan osh; *kochiho'r* – jo'xori oshini sevuvchi. Laqabi hamqishloq qo'shnilar tomonidan berilgan.

KOCHIXO'RO – qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. *Kochixo'r* – jo'xori oshini sevuvchi, -o (ho) – ko'plik qo'shimchasi hisoblanadi.

KUBAY – Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanidagi qishloq. *Kobey*

/ *Kubey* haqida fikr yuritgan I.V.Dron no'g'aylar tarkibida uchrovchi mazkur etnonim Oltoydagi mo'g'ul va turkiy qabilalar orasida keng tarqalgan g'ozni muqaddas deb bilish haqidagi rivoyat bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Turk afsonalariga ko'ra, xunn davlati boshlig'i ukasining o'g'illaridan biri g'ozga aylangan. Aftidan, u g'oz urug'ining asoschisi bo'lgan. Sayan-Oltoy xalqlari – *tuva, xakas, teleut, kumanlarda* g'oz haqidagi totemistik tushunchalar saqlanib qolgan. Jumladan, "g'oz" kumanlar urug'i nomi bilan bog'liq. Kachinlarda ham *kubay/kobiy* urug'i bor. Yoqut tilidagi *kuba, qumiq* va uyg'ur tilidagi *kub, shor, qirg'iz* va oltoy tillaridagi *kuu, qad*, turk tilidagi *kuui* so'zlari **g'oz** ma'nosini ifodalovchi so'zlardir.

Tilshunos olimlarning fikricha, Biy daryosining irmoqlaridan biri *Ku* va *Kuman/Kuban* daryolari nomlari orasida bog'liqlik bor. Ularning aytishlaricha, *Kuman/Kuban* etnonimi **ku-g'oz** va **-man -mon** harakat oti yasovchi formantdan yasalgan. No'g'ay xalq eposi qahramoni Edigeyning ikkinchi ismi *Kubugul* bo'lib, mazkur nomning ma'nosi *Kubaug'ul*, ya'ni *g'oz o'g'li* deb izohlanadi.

O'tmishda *Nayman* qabilasining *Qorano'g'ay* urug'i tarkibida *ush kubi*, O'zbek-yuzlar tarkibida *beshkubi* etnik birliklari bo'lgan.

I.V.Dron *besh kubi* so'zlarining qisqarishi, ellipsisga uchrashidan *kubey* etnonimi kelib chiqqan, deb izohlaydi va *Kubey* so'zi Toshkent viloyatidagi

qozoq va o'zbeklar orasida erkaklar ismi sifatida saqlanib qolganligini qayd qiladi. (И.В.Дрон. Гагаузские этнотопонимы и этногидронимы ногайского происхождения. СТ, 1985, №3, -С. 12).

Bizningcha, Oqdaryo tumanidagi *Ko'payi* qishlog'i nomi ham etnonim bilan bog'liq (*Ko'payi* urug'i Qo'shrabot tumanida qayd qilingan).

KULBA//KULBACHA//KULBACHI – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako'l, Jondor tumanlari, Navoiy viloyatining Qiziltepa tumani. *Kulba* – *kichkina uycha, baxtsiz uy*, bu yerda *Kulba* – “*faqat kulbalardan iborat qishloq*” ma'nosini ifodalaydi.

KULLA – Andijon viloyatining Bulqoboshi tumaniga qarashli qishloq. “**Kulli**”, “**kulla**” – *cho'qqi, balandlik* ma'nosida keladi (“Boburnoma”ga qaralsin). Qishloq qadimdan adirlikdan boshlangan, atrofga nisbatan balandlik edi, keyinchalik tekislangan. Qashqadaryo tomonda “*kullisoy*” bor (ya'ni, *tepa qoyadan boshlanadigan soy*).

KULOLO//KULOLON//KULOLXONA – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan, Kogon, Buxoro tumanlari; Navoiy viloyatining Qiziltepa tumanlaridagi qishloqlar nomlari. *Kulol* -*o(ho)* – forscha ko'plik qo'shimchasi. *Kulolho// Kulolxona* – “*kulollar yashaydigan qishloq*” ma'nosini ifodalaydi.

KULTEPA – Andijon viloyati Andijon shahrining markazidagi qariyalar xotirasida saqlanib qolgan qadimiy joy nomi.

Tilshunoslar fikricha, “*kul*” so'zi turkiy tilda “*xaroba*” ma'nosini ifodalagan. Bu yerda ilgari qadimiy qo'rg'on xarobasi bo'lgan bo'lishi mumkin.

KULCHAN – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumani-dagi qishloq nomi. Qipchoq-saroy urug'laridan birining nomi *kulchan* deb nomlangan (B.Jo'rayev. Yuqori Qashqadaryo o'zbek shevalari).

KUMUSHKENT – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Guliston* deb atalgan. 2006-yil 8-aprelda *Kumushkent* deb o'zgartirilgan.

Toponim tarkibi ikkita so'z – *kumush* va *kent* so'zlaridan tashkil topgan. Uning birinchi komponenti – *kumush* so'zi qimmatbaho metallning nomi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *kent* so'zi esa sug'dcha bo'lib, “*katta qishloq*”, “*shahar*” degan ma'nolarni bildiradi.

Demak, *Kumushkent* – “*kumush yuvuvchilar yashaydigan qishloq*” deganidir. Qishloq nomiga aholining kasb-kori asos bo'lgan.

Shuningdek, Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanida ham shu nomli qishloq mavjud.

KUMUSHKON – Chotqol cho'qqi-sining janubi-g'arbiy qismidagi yarim-metallar joyi (Toshkent viloyati Parkent tumani). Qadimdan bu yerda kumush qazib olingan va nomi ham shu yerdan kelib chiqqan: *kumush* va *kon*.

KUNARUD – ariq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. **Ko'hna** – *eski*,

rud (ro'd) – daryo, ariq, kanal ma'nolarini anglatadi.

KUNDALI// KUNDAKOV – Buxoro viloyatining Olot va Kogon tumanlaridagi qishloqlar nomlari. *Kesilgan yoki singan daraxtning ildizi qolgan qismi, to'nka* deyilgan. Demak, shu **qishloq**da daraxtlar kesilganligi sababli daraxtlarning kundalari qolib ketganligi uchun ham mazkur hudud **Kundali** deb atalgan.

Kundakov esa kesilgan daraxtlarning ildizi-tomirini (to'mor) kovlab olish **kundakovdik** deyilgan¹.

Shunday ekan, mazkur **qishloq** aholisi shu ish bilan shug'ullanganligi sababli shunday nomlangan.

KUNJALI – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim aslida "kunjak" va "-li" qismlaridan iborat bo'lgan. Dastlabki so'zning oxiridagi "k" tovushi qisqaruvga uchragan.

"**Kunjak**" so'zi "*burch, burchak, chekka*" ma'nolarini bildiradi [O'TIL, 5, 2, 431].

Yuqoridagilarga binoan mazkur mikrotoponimni "tog' burchagida, chekasida joylashgan yashash maskani, qishloq", deb izohlash maqsadga muvofiqdir.

KUNJAK – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloq. Nomning tarkibi arabcha *kunj* so'zi va *-ak* qo'shimchasidan iborat bo'lib, "*burchak, chet joy*" degan ma'noni anglatadi. Qishloq ariq burchagida joylashganligi sababli shunday nom olgan. Qishloqning geografik o'rni uning nomiga asos bo'lgan.

KUNJIPAY – qishloq. Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumani. Forscha *kunj* – burchak, **Pay** – kanalning qadimgi nomi.

KUNCHIBOG' – qishloq. Andijon viloyati Qo'rg'ontepa tumani. "**Kunchi** – mo'g'ul qabilalarining nomlaridan biri" (Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 193); *bog'*, **Kunchibog'** – "*kunchilar urug'iga tegishli bog*" ma'nosini anglatadi.

Bundan tashqari, **kunchubaq, kunchuvaq (kunshuvaq)** – "*quyoshli, quyoshli tomoni*" terminlari ham bor.

KUNCHIQAR – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz tumani. *Kunchiqar* – sharq, aynan, "*quyoshning sharqdan chiqishi*" ma'nosini ifodalaydi.

KUNCHIQISH – qishloq. Surxondaryo viloyatining Termiz tumani. *Kunchiqish* – sharq (aynan, "*quyosh chiqishi*"); adabiy o'zbek tilida "sharq" ma'nosidagi turkcha *kunchiqish* o'rniga, arabcha *shar arab* xuddi shu ma'noda ishlatiladi.

KURAN – qishloq. Navoiy viloyatining Konimex tumani. *Kuren* so'zi mo'g'ulchadan kelib chiqib, "*halqa*" ma'nosini ifodalagan va shuning uchun ham ko'chmanchilar turar joyini *kuren* deb atashgan. Ularning barcha narsalari o'sha halqaga joylashtirilgan (Б.Я.Владимирцов. Общественный строй монголов. С. 37); tunda hayvonlar va insonlar ham mazkur halqada qo'nim topishgan.

KURENDAG – (Turkmaniston) tog'lari va **Kuranча (Kurancha)**

¹ Qorayev S. Ko'rsatilgan asar. –Б.68-69.

(Buxoro viloyati G'ijduvon tumani) qishlog'i nomlarida ham *kuren* termini aks etgan. Biroq **Ko'ron** qishlog'ining nomi boshqacha – "*ko'rlar*" (balki bu laqab aholinikidir) so'zidan kelib chiqqan.

KUVKALLA – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur mikrotoponim "*Kuv*" va "*kalla*" qismlaridan iborat qo'shma so'zdir.

"O'zbek tilining izohli lug'ati"da "*Kuv*" so'zi "*yog'och to'qmoq, bolg'a, suyuqlik solinadigan katta ko'za*" ma'nolarida izohlanadi [O'TIL. 5, 2, 419].

"*Kalla*" forsiy so'zi esa xuddi yuqorida qayd etilgan lug'atda "*bosh; cho'qqi, uch, aql*" ma'nolarida izohlanishi bildiriladi [O'TIL. 5, 2, 299].

Shunga binoan ushbu mikrotoponimni joylashish o'rni va shakliga ko'ra nomlangan, ya'ni "*Kuvkalla*" "tog'ning cho'qqisimon qismida joylashgan qishloq", deb izohlash maqsadga muvofiqdir [B.O'rinboyev, 105]. Leksik jihatdan ikki o'zakli ot+ot shakliga xos.

KUYGANYOR – qishloq. Andijon viloyatining Andijon, Izboskan tumanlaridagi qishloqlar nomlari. "*Yoqib yuborilgan oshiq*" sifatida tarjima qilinadi: aslida "*kuygan jar*", yor – jar adabiy so'zining dialektal varianti hisoblanadi.

KUYMOZOR – Namangan viloyatining To'raqo'rg'on tumanidagi qadimiy qishloq nomi. *Kuymozor* oykonini

ining lisoniy shakllanishi haqida bir necha xalqona rivoyatlar va qarashlar mavjud:

1. Qadim zamonlarda buyuk zotlardan biri shu qishloq o'rnida vafot etgan ekan. Odamlar u kishini hozirgi *Kuymozor* deb atalayotgan hududga dafn etib, qabrdan yetti qadam uzoqlashganlarida qabrdan o't chiqadi va tevarak-atrofdagi qamishlar yonib, bu yerda ekin maydoni yuzaga keladi. Odamlar bu yerni bog' qilib, qabrni **Kuymozor** deb atabdilar. Natijada shu yerda katta bog', uning o'rtasida qabr saqlanib kelar emish. Keyinchalik ana shu qabriston – mozor atrofiga yuzaga kelgan aholi manzili *Kuymozor* deb ataladigan bo'lgan ekan¹.

2. O'tgan zamonlarda Koson (Kushon davlati markazi bo'lgan) tomondan ikki otliq bir qulni quvib keladi. Qul hozirgi qishloq chetida qamishzorga kirib yashirinibdi, otliqlar uni topa olmabdilar va g'azablanib qamishzorga o't qo'yib yuboribdilar. Qamishzor yonib tugab, uning o'rtasida yonib kulga aylangan murda qolgan emish. Murdani odamlar tuproq bilan ko'mibdilar, ammo qabr ham kuygan taxlitda qolgan emish. Odamlar uni "*kuygan mozor*" deb atabdilar. Keyinchalik qabr atrofida paydo bo'lgan qishloq ham unga nisbat berib **Kuymozor** deb ataladigan bo'libdi.

Demak, tarixiy voqeani ifodalovchi *kuygan mozor* otli birikmasi oykonimning etimoni bo'lib, nom "*kuygan mozor hududidagi aholi manzili*" de-

¹ Oripov B.N. *Kuymozor*. – Namangan, 1997. – B. 9.

gan toponimik ma'noga ega. Albatta, yuqoridagilar oykonim haqidagi xalq etimologiyasi talqinlaridir.

3. Yana bir rivoyatga ko'ra, arablarning Koson (hozirgi Kosonsoy)ga yurishlaridan birida aziz avliyolardan, sahobalardan birining qazo kuni yetib, shu yerga, ya'ni hozirgi qishloq hududiga kelganda o'z hamrohlari-ga: "Bu yer Alloh aziz etgan joy ekan, meni shu yerga dafn etinglar", – degan ekanlar. Sahobalar hayron bo'lib: "ey poki olam, bu yer bir tashlandiq yer bo'lsa, biz sizni mana shu qamishzorga tashlab ketamizmi?" – deganlarida, – "Unday demanglar, anavi qamishlar ortida odamlar yashaydi, bu yerlar avval bog'-rog', so'ngra qishloq, undan keyin shahar bo'ladi", – degan ekanlar. Natijada u kishi shu yerga dafn etilibdi. Bu mozor qishloqdan pastda bo'lgan, uni "*Quy* mozor" deb atabdilar¹. Keyinchalik uning atrofida bunyod bo'lgan qishloq **Kuyimozor** deb atalibdi, nom yillar davomida hozirgi **Kuymozor** shakliga kelib qolgan emish.

Demak, bu rivoyatga ko'ra oykonimning etimoni "*quyi mozor*" otli birikmasi. Oykonim "*quyi mozor hududidagi qishloq*" degan toponimik ma'noga ega.

4. Rivoyatlarga ko'ra Koson va Mug'ni musulmonlashtirish uchun kelgan allomalardan birining umri tu-

gab, qazo kuni yetganida, u: "Mening qazo kunim keldi, shekilli, mening qabrim Koson bilan Axsining o'rtasida bo'lsin, chunki mening avlod-ajdodlarim Koson va Axsidadurlar. Men ularning har ikkalalariga ham birdek yaqinlikda bo'lay", – degan ekanlar. Bu vasiyatga ko'ra, Koson va Axsini o'rtasi deb, uni hozirgi qishloq hududiga dafn etganlar. Bu yerni axsiliklar *Ko'hi mozor*, *Yuqori mozor* deb ham yuritishar ekan. Keyinchalik shu yerda barpo etilgan qishloq ana shu mozorga nisbat berib, **Quyimozor** deb atalgan. Nom davrlar davomida hozirgi shaklga kelgan.

Anglashiladiki, qishloqning uch nomi bor: **Ko'himozor**, **Yuqori mozor** va **Kuymozor**. Hozirda mahalliy aholi jonli so'zlashuvda har uch nomi qo'llaydi, biroq rasmiy manbalarda **Kuymozor** nomi qo'llanadi².

Yuqorida keltirilgan, oykonimga oid xalq etimologiyasini ifodalovchi rivoyatlar tahlilidan ko'rinadiki, nom haqidagi keyingi ikki rivoyatda mantiqiy asos bor, oykonim talqinida ana shularga asoslansa bo'ladi.

B.Turdaliyev, T.Nu'monov va A.Haydarovlar qishloq mozorga nisbat berib nomlanganligini, ma'nosi *ko'hi (tog')* mozor yoki *quyi mozor* bo'lsa kerak, deb ko'rsatadilar³.

Bizningcha, qishloq nomi atalish motiviga ko'ra tabiiy-geografik oy-

¹ Oripov B.N. Kuymozor. – Namangan, 1997. – B. 10.

² Наманганская область (Справочная политико-административная карта). – Узгеодезкадастр, 1996.

³ Turdaliyev B., Nu'monov T., Haydarov A. Namangan viloyati toponimlaridan materiallar. 1-kitob. – Namangan, 1995.

konimlar sirasiga mansub. Qishloq mazkur hudud uchun xarakterli bo'lgan *mozorni* va uning geografik joylashuv o'rni, ya'ni *quyini* asosga olish asosida nomlangan. **Kuymozor** oykonimining etimoni *quyi mozor* otli birikmasidir. **Quyi mozor** otli birikmasi davrlar mobaynida sayqallanib, lisoniy o'zgarishlarga uchrab, hozirgi shaklga kelgan. Aniqrog'i, nomga asos bo'lgan birikmaning birinchi qismi *quyi* tarkibidagi **i** unlisi tushib, so'z boshidagi **q** undoshi **k** undoshiga almashgan. Natijada nom aynan hozirgi shaklga kelib qolgan: *quyi mozor* > *kuyi mozor* > *kuy mozor* > *kuymozor* > *Kuymozor*. Qishloqni *Kuymozor* (ya'ni, *Quyimozor*), *Yuqori Kuymozor*, *Yangiobod* kabi qismlarga bo'linishi ham fikrimizni tasdiqlaydi.

KUSHON – qishloq. Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani, Samarqand viloyati Kattaqo'rg'on tumani. Bu qadimgi Kushonlar davlati toponimikasidagi nom (I asr oxiri – III asr boshlari) (L.S.Tolstova. Markaziy Osiyo xalqlari etnogenezining dastlabki bosqichlarining aks sadolari uning tarixiy onomastikasida mavjud (Ономастика Средней Азии. – М., 1978).

KUCHAK – qishloq. Toshkent viloyati Quyi Chirchiq tumani, o'zbeklarning Saroy qabilasi tarkibida *Kuchak* (kuchakto'pa) urug'i bo'lgan.

KUCHALA – Namangan viloyatidagi tog'. **Kuchala** – “*hosili nonga o'x-*

shash zaharli mevali o'simlik” deganidir.

KUCHALASOY – Namangan viloyatining Pop tumanidagi Rezaksoyning yuqori oqimidagi soy nomi. Hozirgi o'zbek adabiy tilida *kuchala* so'zi ko'p ma'noli bo'lib, quyidagi ma'nolarda qo'llanadi: 1) **kuchala** – o't, o'simlik nomi, uning yana bir nomi – chayono't. Ensiklopedik lug'atda **kuchalaga** “*kuchaladoshlar oilasiga mansub tugunakli, ko'p yillik zaharli o't...*”, – deb izoh beriladi hamda Toshkent, Farg'ona, Samarqand viloyatlarining tog' o'rmonlaridagi zax yerlarda o'sishi ko'rsatiladi¹. “O'zbek tilining izohli lug'ati”da esa yanada aniqroq tarzda quyidagicha izohlanadi: “*Guli sariq, ko'k, safsar o'tsimon o'simlik hamda uning meditsinada ishlatiladigan zaharli tugmasimon mevasi*”². 2) **kuchala** – *terak, tol kabi daraxtlarning to'pguli. Kuchalasoy* gidronimi kuchala so'zining birinchi ma'nosi asosida shakllangan. Soy oqimining boshlanishida kuchala o'ti ko'p o'sishiga nisbat berilib, u *Kuchalasoy* deb nomlangan. Aslida mazkur qo'shma so'z shaklidagi gidronim *kuchalali soy* otli birikmasining gidronimik derivatsiya natijasida *kuchalasoy* tarzidagi qo'shma so'zga aylanishi mahsulidir: *kuchalali soy* > *kuchala soy* > *kuchalasoy* > *Kuchalasoy*. Demak, Kuchalasoy fitogidronimining etimoni “*atrofida guli sariq, ko'k, safsar, o'tsimon kuchaladoshlar*

¹ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 5-jild. – Toshkent, 2003. – B. 154.

² O'zbek tilining izohli lug'ati. I t. – Moskva: Rus tili, 1981. – B. 409.

oilasiga mansub tugunakli, ko'p yillik, zaharli o't - kuchala o'sadigan soy" tushunchasini ifodalovchi *kuchalali soy* so'z birikmasidir.

KUCHUKARIQ – Samarqand viloyatining Payariq tumanidagi ariq nomi. Aslida *Ko'chakariq*. "**Ko'chak**" fors tilida "*kichik*" ma'nosidagi so'z (Muhammad G'iyosuddin, 1988). Demak, *Kuchukariq* aslida *Kichikariq* ma'nosidagi gidronim.

KUCHUKTEPA – Surxondaryo viloyati Termiz shahri yaqinidagi kichik tepalik. Qadimgi turkiy tilda *kuchuk* "kichik" degan ma'noni anglatgan.

KO'HAK – Samarqand shahri yaqinidagi Cho'ponota tepaligining qadimiy nomi. S.Qorayev ko'rsatishicha, *Ko'hak* – "*kichik tog', tepalik*" demakdir.

N.Begaliyev *Ko'hak* oronimi "*tog'cha, tepacha, qircha*" ma'nolarini berishini qayd etadi.

Samarqand darvozaridan biri *Bobi Ko'hak* deb atalgan. Shuningdek, Zarafshon daryosi o'rta asrlarda shu tepalik nomi bilan, ya'ni *Obi Ko'hak* tarzida atalgan (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissertatsiya avtoref-ti).

KO'HAK DARVOZASI – Darvoza Cho'ponota tepaligi chegaralarida bo'lgan. Bu tepalikning o'rta asrlardagi nomi **Ko'hak** bo'lib, u "*kichik tog'*", "*tog'cha*", "*tepacha*", "*qircha*" ma'nolarini beradi. Hozir ham xalq ayrim joy nomlarini "*qircha*" so'zi bilan ifodalaydi.

Samarqand tumanidagi "*Qircha bozori*" toponimi xususida ham shu fikrni bildirish mumkin. Shuningdek, Zarafshon daryosi ham *Ko'hak* deb atalgan.

KO'HAK SUYI – Temuriylar davri yozma manbalarida "*Ko'hak*", Buxoro shahri yonidan o'tgan bir tarmog'i "*Jo'yi Zar*" (Zar arig'i) nomlari bilan atalgan.

"Boburnoma"da bu daryo *Ko'hak suyi* va yuqori oqimidagi qismi *Kamrud* (to'g'risi: *Komrud*) *rudi* deb atalgan. "*Ko'hak suyi* (Samarqand shahrining) shimolidin oqar, Samarqanddin ikki kuruh bo'lg'ay. Bu suv bila Samarqand orasida bir pushta tushubtur, Ko'hak derlar. Bu rud muning tubidin oqar uchun Ko'hak suyi derlar. Bu suvdin bir ulug' rud (ariq) ayribturlar, balki daryochadur, Darg'am suyi derlar. (Darg'am) Samarqandning janubidin oqar, Samarqanddin bir shar'iy bo'lg'oy. Samarqandning bog'ot va mahalloti va yana necha tumonoti bu suv bila ma'murdur. Buxoro va Qorako'lgachakim, o'ttuz-qirq yig'och yo'lg'a yovuqlashur, Ko'hak suyi bila ma'mur va mazru'dur. Mundog' ulug' daryo aslo ziroattin va imorattin ortmas, balki yozlar uch-to'rt oy Buxorog'a suv yetmas".

KO'HISIM – o'rta asrlarda Shosh viloyatida qayd qilingan kon. Dastlab, arab geograflari Ibn Xudobex, Istaxriy, Muqaddasiy asarlarida tilga olingan. *Ko'hi ism* – "*kumush tog'*" demakdir.

V.Bartold *Ko'hisim* Ohangarondan janubda, Obliq qishlog'i ro'parasida

bo'lgan, deydi. Konning Shosh viloyatida bo'lganini hisobga olsak, u Parkent tumanidagi Kumushkon toponimining o'zginasidir. Haqiqatan ham, ruda jinslari orasida kumush bor.

Shuningdek, toponimning arabcha nomi **Ma'dani Shash** – "*Shosh koni*", deb atalib, u Abbosiylar davrida tez-tez tilga olingan (B.V.Бартольд. Сочинения, т. I. С. 229).

KO'KALDOSH – Buxoro, Toshkent shahridagi madrasaning nomi. *Ko'kaldosh*, keyinroq *Ko'kaldosh – tarbiyachi birodar*. "... o'zbek davridagi ko'psonli binolar Turkistonda ko'kaltash taxallusini olgan shaxslarning nomlari bilan bog'liq" (B.V.Бартольд. Сочинения, т. II, ч. 2. С. 212).

KO'KBULOQ – Surxondaryo viloyatining Denov tumani va Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanlaridagi qishloq hamda buloq nomi. Gidronim "**Ko'k**" va "**buloq**" so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Apellyativning birinchi komponent "*tiniq osmon rangidagi; moviy, zangori*" ma'nosiga ega [O'TIL. 2, 449].

Uning ikkinchi qismi "**buloq**" esa geografik termin sanalib, "*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma*" [O'TIL. 1, 371] ma'nosini anglatadi.

Keltirilgan izohlarga tayanib, "*suvi tiniq chashma*" tarzuda izohlash maqsadga muvofiq, biroq, bizningcha, **Ko'kbuloq** gidronimi "*toza suvli buloq*" ma'nosini anglatadi.

KO'KDALA – tuman. Qashqadaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hudu-

diy birlik. 2022-yilda Qashqadaryo viloyati Chiroqchi tumani tarkibidan ajralib chiqqan.

Tarkibi Ko'k+dala. Qadimiy nomi – Qorayantoq. O'tgan asrning 30-yillarida Qashqadaryoda o't-o'langa boy bo'lgan dashtda yangi davlat xo'jaligi tuzilgan. Xo'jalik lalmikor dehqonchilik qilib g'allachilik bilan shug'ullangan. Chorvachilik bilan ham mashg'ul bo'lgan. Dastlab mashina-traktor stansiyasi tuzilgan. Markaziy shaharlardan mexanizatorlar olib kelingan. Ko'm-ko'k dala-dashtda tashkil bo'lgan xo'jalikka "Ko'kdala" nomi qo'yilgan. Shu nom xo'jalik markazida va yonida qurilgan qishloqqa ham nom bo'lib qolgan (Manba: T. Nafasov "Qishloqnoma").

Mahalliy aholi qishloq hududidagi dalalarda yam-yashil o'simliklar qalin o'sganligi sababli qishloq shunday nomlangan, deb hisoblaydi. Xalq etimologiyasi haqiqatga juda yaqin.

Nomning tarkibi ikkita so'z – *ko'k* va *dala* so'zlaridan iborat. Apellyativning birinchi komponenti – *ko'k* so'zi "*o't-o'lan*", "*chim*", "*yam-yashil o'simliklar bilan qoplangan joy*" ma'nosini anglatadi. Buxoro viloyatining aksariyat hududlarida *ko'k* so'zi "*ko'klam*", "*yashillik*" ma'nolarida ishlatiladi. Uning ikkinchi komponenti – *dala* so'zi esa "*ekin ekilgan maydon*", "*ekinzor*", "*yer*" degan ma'nolarni anglatadi.

Demak, **Ko'kdala** – "*yam-yashil o'simliklar bilan qoplangan maydon*", "*o't-o'lan qalin o'sadigan dala-dasht*" ma'nosidadir. O't-o'lan qalin bo'lib

o'sadigan dala-dashtda tashkil topgan aholi manzilgohi ham hududning landshaftlari, tabiatiga bog'liq holda Ko'kdala deb nomlangan. Toponimga joyning tabiiy geografik xususiyatlari asos bo'lgan.

Ayrim tadqiqotchilar esa mazkur toponimni Ko'kdala – yashil maydon sifatida ham qayd etishadi.

Buxoro viloyatining Vobkent tumanida ham mazkur nom bilan atalgan qishloq nomi bor. Qishloq 2006-yilga qadar *Niyozxo'ja* deb atalgan. 2006-yil 8-aprelda *Ko'kdala* deb o'zgartirilgan.

KO'KDO'PPI – qishloq. Farg'ona viloyatining Furqat tumanidagi qishloq nomi. Qo'qon xonligiga tegishli arxiv hujjatlarida *Ko'k to'pi* – (كوك توفى) shaklida qayd etilgan. Oykonimning kelib chiqishi haqida ko'kdo'ppi-lik olimi N.Umarova quyidagi fikrlarini keltirib o'tadi: "Qishlog'imizning chet mahallalaridan birida ko'hna, tashlandiq bir qabr bor. Qishloq keksalarining aytishicha, uning paydo bo'lish tarixini birov bilmaydi. Faqat bu yakka qabrli qabristoncha Ko'kto'nli ota deb nomlangan. Bu yerga ko'kyo'tal bo'lganlar shifo izlab kelishgan. Mening fikrimcha, Ko'kto'nli toponimining fonetik strukturasi o'zgarib Ko'kdo'ppiga aylangan bo'lsa ehtimol" (N.Umarova. *Qishloqim nomini aйтишдан уялмайман // Фарғона ҳақиқати. – Фарғона, 2020. – № 4.*).

Darhaqiqat, Farg'ona vodiysidagi aksariyat joy nomlarining yuzaga keli-

shi bevosita shu hududda joylashgan ziyoratgoh, qabriston, mozor nomlari bilan aloqadorligi e'tiborga olinsa, muallifning gapi to'g'riga o'xshaydi. Masalan, vodiydagi Qorasoqol, Poshshopirim, Satkak, Chiltontepa, Buvayda (Bibi Ubayda), Qo'chqorchi, So'fi-azizlar, Go'ri Avval, Imomota singari toponimlar xuddi shu nomdagi nekronimlar asosida vujudga kelgan.

Ko'kto'nli birligining etimologiyasi xususida esa ilmiy adabiyotlarda ikki xil qarash mavjud: 1) u etnonim sifatida qangli urug'ining yirik tarmoqlaridan biri hisoblanadi. 2) *ko'kto'nli* atamasi tasavvuf oqimi vakillari, umuman olganda, valiyarga nisbatan qo'llangan.

Chunonchi, tarixchi N.Abdulaha-tovning yozishicha, rang bilan aloqador bo'lgan Ko'kto'nli ota, Oqto'nli ota, Xo'jaikabudpo'sh, Xo'jaisabzap'o'sh singari ziyoratgohlar Markaziy Osiyoda ko'plab uchraydi. Ko'k va yashil so'zlari bo'lgan mozor nomlari o'sha avliyolarning kambag'al, oq so'zi esa o'ziga to'qlikni bildirgan (H.Abdulaxatov, F.Zohidov. *Фарғона тумани тарихи. – Фарғона, 2013. 267-бет.*).

Xo'jaisabzap'o'sh nomini olgan valiy zotlar aslida Qodiriya tariqatiga mansublikni anglatgan, chunki yashil rang qodiriya tariqati vakillarining o'ziga xos ramzi sanalgan.

Shuningdek, tarixshunos olim M.Dadaboyev ham Qo'qon shahrida joylashgan Ko'kto'nli ota mozori etimologiyasi haqida so'z yuritib, quyi-

dagilarni qayd etadi: "Ko'k to'nli ota nomi bilan bog'liq joy shaharda ikkita bo'lib, biri – Ko'k to'nli ota mozori M.Mahmudov nomli 40-mahalla hududida; ikkinchisi – Ko'k to'nli ota xonaqohi mazkur ko'chada joylashgan. Mozor saqlanib qolgan bo'lsa-da, xonaqoh yo'q bo'lib ketgan. Bu xonaqoh "Ko'k to'nli" oqimiga mansub so'fiylarning qarorgohi bo'lgan. So'fiylikdagi "Oq to'nilar" oqimi o'ziga to'q jamoani, "Ko'k to'nilar" oqimi esa yo'qsil, so'fiylar jamoasini bildirgan. Ko'k to'nilar boriga qanoat qiladigan, boylik to'plashga qiziqmaydigan jamoa vakillaridir".

Demak, Farg'ona viloyatining o'zida, ya'ni uchta hududida: Qo'qon shahri, Farg'ona tumani (Log'on qishlog'i), Furqat tumanlarida bir xil nomdagi *Ko'kto'nli ota* ziyoratgohlari mavjud bo'lib, bu azizlarni bir oqimga mansublik yoki valiylik xislatlari birlashtirib turgan. Jumladan, biz tadqiq etayotgan *Ko'kto'nli ota* ham shu nomdagi tasavvuf vakili, avliyo zot bo'lgan va mozorini uzoq-yaqindan shifo istab keluvchilar ziyorat qilishgan. Uning nomi bilan atalgan ziyoratgoh esa keyinchalik hududning xarakterli belgisi sifatida qishloq nomiga ko'chgan.

KO'KGUMBAS – qishloq. Andijon viloyati Andijon tumani, Jizzax viloyati G'allaorol tumani. *Ko'k* va *gumbaz* (qurilish tipi) so'zlaridan hosil bo'lgan.

KO'KJAR – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. Qishloq qirg'izning manak urug'i *ko'kjar* avlodi nomi bo'yicha nomlangan.

KO'KMASJID – Samarqand viloyatining Samarqand shahridagi mahalla nomi. Tarixiy nom sanaladi. XIV asr oxiri XV asr boshlarida bunyod etilgan mahalla. Mahallada ko'k gumbazli masjid bo'lganligi tufayli ham shunday nomlangan (M.Абрамов Гузары Самарканд, 1989. В. 29).

KO'KMO'YIN – qishloq. Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq tumanidagi qishloq nomi. *Ko'k mo'yin* (adabiy *bo'yin*). Farg'ona o'zbek-qipchoqlari va qirg'izlarning Bag'ish qabilasida *Ko'kmo'yin* urug'i qayd etilgan.

KO'KNORIYON – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomi. *Ko'knori* – ko'knori boshlaridan narkotik ichimliklar ishlatadigan narkoman, *-on (yon)* – forscha ko'plik ko'rsatkichi, **Ko'knoriyon** – *narkomanlar, giyohvandlar qishlog'i* ma'nosini ifodalaydi.

KO'KQOVGA – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumandagi qishloq nomi. Mazkur mikrotoponim "*ko'k*" va "*qovg'a*" qismlaridan tashkil topgan. Aslida "*Ko'kqovg'a*" nomi urug' nomi (etnonim)lardan biri sanaladi, chunki B.Karmishevaning fikricha, qo'ng'iroq qabilasi oyinni bo'limining bir urug'i qavqa // qovg'a deb atalgan¹.

Ko'kqovg'a qovg'ali urug'ining bir tarmog'i sanaladi. Osmondagi 12 burj-

¹ Кармишева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: Наука, 1976. – С. 92.

dan biri – dala yulduzlari turkumi ham qovg'a deyilgan [S.Qorayev, 1, 71].

Shunga ko'ra **Ko'kqovg'a** etnonimi keyinchalik joy nomiga, oykonimga aylangan, degan xulosaga kelish mumkin hamda sifat+ot shakliga ega deb qarashimiz mumkin.

KO'KSARAKSOY – Namangan viloyati Chust tumanidagi soy. Chotqol tizmasining janubi-sharqiy yonbag'ridan *Ko'ldambassoy* nomi bilan boshlanadi.

Gidronimning tarkibi uch qismdan iborat: *ko'k, sarak, soy*. Ko'p ma'noli *ko'k* so'zining lug'aviy ma'nolaridan biri – "*tiniq, moviy, zangori*". Gidronim tarkibidagi **ko'k** so'zi obyektning umumiy ko'rinishi, ya'ni unda oqayotgan suv moviy, tiniq, zangori tushda ekanligini ifodalaydi. *Sarak* so'zi esa *sarak-sarak* takroriy so'zga xos "*u yon-bu yon chayqalmoq*" ma'nosida qo'llangan¹.

Demak, *Ko'ksaraksoy* gidronimi "*suvi moviy, zangori tusli, u yon-bu yon chayqalib oquvchi soy*" degan ma'noga ega.

Toshkent viloyatining Ohangaron va Zangiota tumanlarida ham mazkur nomli toponim mavjud bo'lib, u quyidagicha izohlanadi: "*ko'k saroy – saroy o'zbek qabilasining bo'linmasi. Ammo Amir Temur tomonidan qurilgan Samarqanddagi Ko'ksaroy saroyi bu nomni bezagi, ko'k rangi uchun olgan*".

KO'KSAROY MAYDONI – Samarqand shahridagi viloyat hokimligi oldida joylashgan maydon. Avval ush-

bu hududda Amir Temur Ko'k saroyi bo'lgan. Hozirda uning qoldiqlari qolgan, xolos. Shunday bo'lsa-da, mazkur maydon hozirda ham shunday ataladi.

KO'KSUV – Namangan viloyati Pop tumanining Sang qishlog'idagi buloq; Farg'ona viloyatidagi Shohimardonsoy irmog'i; Toshkent viloyatidagi Ko'kko'ldan oqib chiqadigan daryo nomi. Mazkur obyektlar suvining xususiyati, ya'ni tozaligi, tiniqligi motivatsiyasi asosida nomlangan.

Gidronimga **ko'ksuv** xalqona geografik termini lug'aviy asos bo'lgan. Termin tarkibidagi **ko'k** so'zi "*tiniq, osmon rangidagi; moviy, zangori*" lug'aviy ma'nolarini anglatadi. **Ko'k** va **suv** so'zlarining qo'shiluvidan yasalgan **ko'ksuv** geografik termin sifatida quyidagicha izohlanadi: "*Ko'ksuv – toza, tiniq suv. Qattiq tog' jinslaridan oqib o'tadigan, ko'llardan, tog'dagi muzdan oqib tushadigan, buloqlardan oqib chiqadigan suvlar ana shunday tiniq, ko'kimtir rangda bo'ladi. Daryolar nomi sifatida ham uchraydi*". Farg'ona vodiysi mahalliy shevalarida ham tiniq, toza, zilol suv **ko'ksuv** deyiladi.

Demak, **Ko'ksuv** deb atalgan buloq va daryolar tiniq, zilol suvli obyektlar demakdir.

O'zbekistondagi bir qancha daryo va soylarning nomlari (masalan, Chotqol daryosining so'nggi o'ng irmog'i, Oygaing daryosining eng katta irmog'i va boshqalar) hisoblanadi.

KO'KTIRNOQ – Orol dengizi bo'yidagi yarim orol. Etnograf B.X.Karmi-

¹ Qarang. O'zbek tilining izohli lug'ati, II t., 21-b.

shevaning fikriga ko'ra, obyekt o'zbeklar va boshqa turkiy xalqlar orasida *Tirnoqli* – "tirnoqlari bilan" urug'ining nomi bo'yicha atalgan (Советская этнография, 1977).

KO'KTOSH – Samarqand viloyatining Urgut tumani. Ko'k rangdagi marmar tosh. Xalq orasida mazkur marmarning ust qismidagi chuqurchaga suv quyib ichilsa, ko'k yo'talga davo bo'ladi, degan tushuncha mavjud.

Bunday toshlar boshqa tumanlarda ham mavjud va xalq ularni shifobaxsh deb biladi. Samarqand tumanidagi *Sulfakabud* qishlog'i nomi ham fors-tojik tilidagi **sulfa** – "yo'tal" va **kabud** – "ko'k" so'zlaridan yasalgan bo'lib, bu toponim mazkur qishloqdagi ko'k tosh bilan bog'liq holda yuzaga kelgan.

Qashqadaryo viloyatining Chiroqchi tumanida ham shunday nomli qishloq bo'lib, u shunday izohlanadi: "**Ko'ktosh** – *mis suyuqligi, marmar, yashma*".

KO'KTO'NLI – Andijon viloyatining Paxtaobod va Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Ushbu mikrotoponim "**ko'k**", "**to'n**" va "**li**" qismlaridan iborat.

Tarixda kalta chopon, to'n dastlab harbiylar kiyimi bo'lgan. Harbiy qismlar kiygan choponlari va bayroqlari rangi bilan ajralib turgan. Masalan, bayrog'i oq "oq tug'li" qism bo'lgan. Olachoponli qism bayrog'i oq, ko'k to'nlisi ko'k tug'li va h.k. (Muqanna qo'zg'oloni ishtirokchilari oq kiyimda va oq tug'da bo'lishgan).

Aslida, "**Ko'kto'nli**" so'zi urug' nomi (etnonim)lardan biridir [S.Qorayev, 1, 70-71; Z.Ziyotov, 84; T.Nafasov, 101]. Chunki nayman qabilasining bir urug'i ko'kto'nli deb atalgan [Z.Ziyotov, 84].

Bu urug' vakillarining bir qismi hozir ham Andijon viloyati Izboskan tumanidagi Ko'kto'nli qishlog'ida yashaydi. Yozuvchi Bahodir Murodalining "**Ko'kto'nliklar**" nomli qissasi e'lon qilingan [Z.Ziyotov, 84].

Shunga ko'ra yuqorida qayd etilgan hududlardagi bu mikrotoponim etnooykonimlardan biri sanaladi. Ushbu etnooykonim ko'k+to'n va -li sifat+ot+affiks shakliga ega.

KO'KTO'NLI OTA – Toshkent viloyatining Qibray tumanidagi mavze ("**ko'k to'nlik ota**" ham deyiladi). Tarixda kalta chopon, to'n dastlab harbiylar kiyimi bo'lgan. Harbiy qismlar kiygan choponlari va bayroqlari rangi bilan ajralib turgan. Masalan, bayrog'i oq "oq tug'li" qism bo'lgan. Olachoponli qism bayrog'i oq, ko'k to'nlisi ko'k tug'li va h. k. (Muqanna qo'zg'oloni ishtirokchilari oq kiyimda va oq tug'da bo'lishgan).

Shu nomli qishloqlarda qachonlardir shahid ketgan ko'k to'nli askar yoki uning komandiri dafn qilingan bo'ladi. Keyinchalik paydo bo'lgan qishloq nomi ham "**Ko'k to'nli**" deb atalib ketgan. Mavjud qabr esa xalq udumi, e'tiqodiga binoan muqaddaslashtirilgan. *Ko'k tunli(k) ota* – "*qandaydir qashshoq avliyo*" ma'nosini ham anglatadi.

KO'KYOR – qishloq. Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumani, Namanagan viloyatining Yangiqo'rg'on tumanlaridagi qishloqlar nomlari.

Jizzax viloyatining Baxmal tumanida **Ko'kjar** nomli toponim mavjud. *Ko'kjar* – qirg'iz urug'ining nomi. Ehtimol, xuddi shu etnonim o'zbeklar orasida bo'lishi kerak (toponimika ma'lumotlari ko'rsatganidek); **Ko'kyor** – uning dialektal variantidir.

Filologiya fanlari doktori V.L.Gukasyanning so'zlariga ko'ra, *kok yar "chaqmoq"* degan ma'noni anglatadi; *kok yargan* (aynan, "*osmonni yorib o'tish*") (Советская тюркология, 1977).

KO'KO'ZAK – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir va Qorao'zak tumanlari chegarasidan oqadigan eski o'zan.

Bu so'zning grammatik shakli va etimologik paydo bo'lishida *Qorao'zak* nomiga bir qancha yaqinligi bor. A.Kaulbarsning bildirishiga qaraganda, 1873-yili *Ko'ko'zekda* suv bo'lmagan. Sababi, u paytlari Amudaryo g'arbiga ko'chgan. Bundan avval XVIII asrdagi ayrim tarixiy asarlarda *Ko'ko'zek* nomini ko'p uchratamiz. *Ko'ko'zek* deb atalishining sababi, hamma vaqtda o'zak suvi ko'k rangda oqqan.

Biroq mazkur izoh unchalik ham ishonchli emas, chunki **ko'ko'zak**, aslida, urug' nomi bo'lib, etnonim keyinchalik toponimga aylangan.

KO'KCHA – Toshkent shahridagi mahalla nomi. Mahalla nomi Ko'kcha darvozasi va shu nomdagi qabila bi-

lan bog'liq ekanligi ilmiy manbalarda qayd etiladi. Muhammad Solih Toshkandiyning (XIX asr) yozishicha, Ko'kcha darvozasi nomi qabila, ya'ni ko'kcha qabilasi nomidan olingan.

Tarixchi olim A.R.Muhammadjonovning fikriga ko'ra, "**ko'kcha**" so'zi aslida "*kohicha*" so'zining o'zgartirilgan shakli, "*kohicha*", "*kohak*" so'zi "*qal'acha*" degan ma'noni anglatadi va bu yerda o'rta asrlarda harbiy qal'a bo'lganidan dalolat beradi. Mahalla aholisi asosan ko'nchilik, kosibchilik va to'qimachilik, mavzelerde dehqonchilik bilan shug'ullangan. Shahar tashqarisida mavzeleri bo'lgan.

Ushbu nom respublikamizning boshqa joylarida ham uchraydi.

KO'KCHA ARIG'I – Kaykovus arig'ining chap tarmog'i, Shayxontohur va Olmazor tumanlari hududidan oqib o'tadi, Qoraqamishga borib quyiladi, uzunligi – 5,5 km "*Ko'kcha*" gidronimi "*ko'kcha*" toponimidan kelib chiqqan, sababi, mazkur ariq *Ko'kcha* dahasidan oqib o'tgan.

Toponimning etimologiyasi xususida fikrlar turlicha: **Ko'kcha** dahasi *daraxtzor*, *ko'kalamzor*, *ekinzor* ko'p bo'lganidan shunday nom olgan; "ko'kcha" – forscha "*kohcha*" so'zining talaffuzda o'zgargan shakli bo'lib, "*kichik qarorgoh*" – "*qal'acha*" ma'nosini anglatadi¹. Ko'kcha arig'i shu qarorgoh hududidan oqib o'tganligi tufayli keyinchalik bu joyning nomini olgan; "ko'kcha" shaxs nomi sifatida XIV asrda, aniqrog'i, Rashididdin

¹ Muhammadjonov A. Qadimgi Toshkent. – T.: Sharq, 2002. B. 24.

Fazlullohning "Jome'-at-tavorix" asarida uchraydi¹.

KO'KCHA DARVOZASI – Ko'kcha dahasining janubi-g'arbiy qismida. "Ko'kcha" toponimi haqida yuqorida so'z yuritilgandi, Muhammad Solih ma'lumotlariga ko'ra, qabila nomidan kelib chiqqan va etnotoponimlar guruhiga oid. Ko'kcha darvozasining nomi XX asr boshigacha saqlangan. Ko'kcha darvozasi shaharning g'arbiy devoriga qurilgan va undan Qoraqamish va Samarqandga yo'l ketgan.

KO'KQARG'A – qishloq. Samarqand viloyati Narpay tumani. *Qarg'a* – oltoylar orasida (H.A.Аристов. Заметки об этническом составе. С. 340), boshqirdlarda (Кузеев. Происхождение башкирского народа. С. 153), qoraqalpoqlarda (Каракалпакско-русский словарь. – М., 1958. С. 784), qirg'izlarda (С.М.Абрамзон. Этнический состав киргизского населения Северной Киргизии. – ТКАЭЭ. том 4, – М., 1960. С. 118), ўзбекларда (Племена кунграт, юз – Б.Х.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 92, 97) umumturkiy etnonim bo'lgan.

KO'LIBOLO – qishloq. Buxoro viloyatining Jondor tumani. Forscha *ko'l-i bolo* – "yuqori ko'l" ma'nosini ifodalaydi.

KO'LIODINA – Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Mahalliy aholi oykonimning kelib chiqishini qishloq hududida qa-

dimda yashab o'tgan Odina ismli boy tadbirkor ayol nomi bilan bog'lashadi.

Qishloqning asl nomi *Ko'lioyna* bo'lgan. Keyinchalik talaffuzda o'zgarishga uchrab, hozirgi holatga kelib qolgan bo'lishi mumkin. Uning birinchi komponenti – *ko'l* so'zi *quruqlikdagi chuqurliklarni to'ldirib turgan tabiiy suv havzasini* anglatadi. Ba'zan suvsiz katta chuqurlik ham *ko'l* deyiladi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *oyna* so'zi esa bu yerda "*shaffof*"; "*tiniq*" ma'nosida kelmoqda.

Demak, **Ko'liodina** – "*shaffof, tiniq suvli ko'l*" ma'nosidadir.

KO'LISHAG'OLON – qishloq. Buxoro viloyati Kogon tumani. *Ko'l* va *-i* – izofa ko'rsatkichi, *shag'ol* va *-on* – forscha ko'plik qo'shimchasi. **Ko'lishag'olon** – *shag'ollar ko'li* ma'nosini anglatgan, gidronim oykonimga aylangan.

KO'LJOMON – dara. Jizzax viloyati Zomin tumani, Samarqand viloyati Ishtixon tumani. Oq-qipchoqlar (oq qipchoqlar) tarkibiga kiruvchi *Jagaltay* urug'ining bo'linmasi nomi shunday nomlangan.

KO'LMOQIYON – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur oykonim turk-mo'g'ul tillariga mansub ko'l, ya'ni "quruqlikning suvga to'lgan, atrofi berk, chuqurlikdan iborat tabiiy suv havzasi" [O'TIL. 2, 453] va apellyativning ikkinchi komponentidagi aslan forscha mohiyon so'zidagi h tovushining turkiy

¹ Рашид ад-Дин. Сборник летописей. – пер. с персидского О.И. Смирновой. Прим. Б.И. Панкратова и О.И. Смирновой. Ред. А.А. Семенова. – М. – Л., 1952. Т. 1. Кн. 2. –С. 74.

tillarga xos q tovushiga almashunuvi natijasida hosil bo'lgan.

Shuning uchun ham mazkur komonimni "*mo'l-ko'l baliqlari bor hudud yonidagi qishloq*" deb izohlash mumkin. Ushbu zoooykonim ikki o'zakli bo'lib, ot+ot shakliga xos.

KO'LSAG'A – Chimboy tumanidagi ovul nomi. *Sag'a* – qadimiy saqo so'zining talaffuz shakli, Xorazm viloyatida, shuningdek, Qoraqalpog'iston Reaspublikasida "*kanal yoki ariqning boshi*" ma'nosini bildiradi. **Ko'l-sag'a** – *kanal boshlanadigan joydagi ko'l* ma'nosini anglatadi.

KO' LXATIB – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom **Ko'l** va **xatib** so'zlarining qo'shilishidan tashkil topgan.

Shunday ekan, **Ko'lxatib** toponimi "*machit qo'riqchisi, xatibga tegishli ko'l*" ma'nosini ifodalaydi.

KO'MIRTEPA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi tog' nomi. Oronim ikki ma'noli qismdan iborat: **ko'mir+tepa**.

V.V.Radlov *ko'mur//ko'pur//ko'-bur* so'zlari variantdosh ekanligini va ikki ma'nosini ko'rsatgan: ko'prik, tog' cho'qqisidagi tor, siqiq, o'yiqlik joy. Ko'prik so'zining ko'mru varianti ham bo'lgan.

Demak, **Ko'mirtepa** – tog' cho'qqisidagi tor, siqiq, o'yiqlik joy degan ma'noni anglatadi (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti).

KO'MIRCHI – Farg'ona viloyati Oltiariq tumanidagi mahallaning nomi. Viloyatda *Asalchi, Bug'doychi, Bo'tqachi, Ipakchi, Karpaychi, Ovchi, Pichoqchi, Sandiqchi, Taqachi, Temiryo'lchi, To'qimachi, Qaroqchi, Quruvchi* kabi toponimlar keng tarqalgan.

KO'NABIRLASHUV – Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi qadimgi mahalla nomlaridan biri. Mahalliy aholi eskidan hamjihatlikda, birgalikda va birlashib yashab kelayotganligi sababli mahalla shunday nomlangan.

KO'NAOBOD – qishloq. Navoiy viloyatining Konimex tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom ikki qismdan iborat: *ko'na* – ("**ko'hna, eski, qadimgi**") , *obod* – "obodonlashtirish".

Keltirilganlarga asosan, **Ko'naobod** – "*qadimgi aholi punkti*" ma'nosini anglatadi.

KO'NAZEY – Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanidagi mahallaning tarixiy nomlaridan biri. Xorazmcha **ko'na** so'zi – *ko'hna, eski*, qadimgi ma'nolarini ifodalaydi va **zey** so'zi ham xorazmcha bo'lib, *zax* so'zining dialektal variantidir. Mazkur toponim *Kuna (ko'hna)* va *zey* (adabiy *zax*) – "*namlik, namli joy*" sifatida izohlanadi.

Mahalliy aholi vakillarining fikrlariga ko'ra, mazkur nom ma'nosining ikkita varianti bo'lib, ular quyidagicha izohlanadi:

1. Mazkur hududda Zaytun buva nomli qabriston bo'lganligi tufayli, ushbu hudud Ko'nazey deb nomlangan.

2. Bu joydan eski zey yop o'tganligi tufayli, Ko'nazey deb atalgan. Biz-

ningcha, ikkinchi varianti haqiqatga yaqinroqdir.

3. Aslida Ko'nazeydagi *ko'na* bu yerda eski ma'nosini ifodalamaydi, ya'ni u sifat emas, *ko'na* bu o'rinda *avvalgi, oldingi* ma'nolarini ifodalovchi ravishdir. Chunki uning avvalgi nomi Ko'nazey bo'lib, ijtimoiy taraqqiyot natijasida mazkur hududdagi aholining aksariyat qismi teparoqqa ko'chib o'tib, u yer yangi nom bilan atalgan. **Ko'nazey** nomi esa o'z holicha qolgan va shu tariqa u tarixiy nomga aylangan.

KO'NPAZ – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. *Ko'n* – ajratilgan teri, *paz* (*pux-tan*) – “*pech – o't yoquvchi moslama*” hozirgi zamon fe'lining forscha asosi.

Demak, **Ko'npaz** toponimi “*teri tayyorlovchi usta*” ma'nosini ifodalaydi.

KO'NCHI – Sirdaryo viloyatining Guliston tumanidagi qadimgi (eski) qishloq va bozor nomi. Hayvon terisini oshlab (maxsus ishlov berib), undan, asosan, oyoq kiyimi va ot anjomlari uchun har xil charm mahsulotlari tayyorlaydigan hunarmand “*ko'nchi*” nomi bilan ataladi. Mazkur qishloqda qadimda, asosan, ko'nchilar yashagan.

Shunday ekan, **Ko'nchi** toponimi “*terichi, kunchilik – terichilik bilan shug'ullanuvchi shaxs*” ma'nosini bildiradi.

KO'NCHILIK – Andijon viloyati Andijon shahrining Soyguzar dahasidagi eski mahalla nomi. Hayvon terisini oshlab (maxsus ishlov berib), undan, asosan, oyoq kiyimi va ot anjomlari uchun har xil charm mahsulotlari tayyorlaydigan hunarmand “*ko'nchi*” nomi bilan ataladi. Mahallada asosan

ko'nchilar yashagan. Qo'qon shahrida ham **Ko'nchilik** mahallasi bor. Shuni alohida ta'kidlash joizki, O'zbekistonning ko'plab shaharlaridagi mahalla (dahalar) ham shunday nomlanib, u **Kunchi** – terichi, *kunchilik* – terichilik ma'nosida qayd etiladi, bu yerda “*aholi charm ishlab chiqarish bilan shug'ullanadigan mahalla*”lar mavjud bo'lganligi uchun ham shunday nomlangan.

KO'PAKI – Samarqand viloyatining Payariq tumanidagi qishloq. B.O'rinboyev bu so'zni *ko'pak-ko'pay+i -ko'paylik*, *ko'pay* urug'iga tegishli kishilar ma'nosida deb izohlaydi. *Ko'paki* patronim, shu avlod kishilari yashaydigan qishloq. (O'rinboyev, 2003).

KO'PAKLAR – qishloq. Xorazm viloyatining Urganch tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim haqida turlicha rivoyatlar mavjud bo'lib, ular ishonchli bo'lmaganligi sababli biz ularni e'tirof etmadik. Aslida, *Ko'paklar* – etnonim, uning *Ko'pay* urug'iga tegishli ekanligini ko'pchilik tilshunolar: B.O'rinboyev, T.Nafasov, Z.Do'simovlar qayd etishgan. Hozirda bu nom boshqa nom bilan almashtirilgan.

KO'POVUL – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur mikrotoponim “*ko'p*” va “*ovul*” qismlaridan iborat. “*Ko'p // ko'pay*” – patronim.

“*Ovul*” so'zi “*ko'chmanchi chorvadorlar o'rnashgan joy, yashash maskani, qishloq*” ma'nolarini ifodalaydi [O'TIL. 5, 3, 81].

Shunday ekan, "*Ko'povul*" – "*ko'p // ko'pay*" urug'i vakillari yashaydigan ovul, joy ma'nosini bildiradi [B.O'rinboyev, 109].

KO'PRIKBOSHI – qishloq. Andijon viloyatining Qo'shtepa, Xo'jaobod tumanlari. *Ko'prik* va *bosh(i)* so'zlaridan tashkil topgan.

KO'RBULOQ – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi G'o's qishlog'idagi gidronim. Yog'ingarchilik ko'p bo'lgan yillardagina suv chiqadigan buloq. Gidronimning ikkinchi nomi Mizom degan shaxs tomonidan qazilishi bilan bog'liq. Xuddi shu joyda Mizomtepa nomli oronim ham bor.

Shuningdek, u appelyativning atoqli otga ko'chishidan hosil bo'lgan gidronim. Suv manbadan chiqib biroz oqqach, yana yerga singib ketganligi uchun shunday nom olganligi ham qayd etiladi.

KO'RMULLA – Samarqand viloyatining Payariq tumanidagi qishloq nomi. Toponim *ko'r* va *mulla* so'zlaridan yasalganligi qayd etiladi. Qishloq nomi laqab bilan atalgan. Ehtimol, tarixiy shaxs bo'lsa kerak.

KO'ROGO(N) – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Ushbu toponimni tashkil etuvchi "*ko'ragon*" so'zi ham ota, ham ona tomonidan podshozoda bo'lgan kishi laqabi – Sohibqiron Amir Temurning laqabi. Laqab nomi keyinchalik

oykonimga o'tgan, shunga ko'ra "*Ko'ragon*" mikrotoponimi antropooykonimlar sirasiga kiradi.

KO'RON//KURAN – Navoiy viloyatining Navoiy va Konimex tumanlaridagi *qishloqlar* nomlari. Xalq tilidagi *ko'ron* – fors-tojikcha bo'lib, "*ko'rlar, ko'zi ojizlar*" ma'nosini bildiradi. *Kuran* so'zi mo'g'ulcha bo'lib, asli ma'nosi "*halqa*" demakdir, keyinchalik esa ko'chmanchilar manzili *kuran* deyilgan. Ko'chmanchi mo'g'ullarning o'tovlari va arava uylari halqa shaklida o'rnatilgan¹. Kechasi chorva mollari, kishilar ham ana shu yerda panohtopgan. Kuran so'zining "*olomon, qabila*"², "*manzilgoh, istehkom*"³ ma'nolari ham bor. Ruscha *kuren* – uy so'zi ham o'sha *kuran* so'zidan olingan.

O'zbekcha – *ko'chkoron* qo'shma so'zi tarkibida *kuran* o'sha mo'g'ulcha so'zdan kelib chiqqan⁴.

KO'RONCHA – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi. Ko'ron – ko'zi ojizlar, -cha – toponim hosil qiluvchi kichraytish qo'shimchasi sanalib, mazkur Ko'roncha toponimi "*kichkina kuron*" yoki "*ikkinchi kuron*" ma'nosini anglatadi.

KO'RPA – Andijon viloyati Xo'jaobod tumani janubidagi qishloq nomi. Tilshunos X. Doniyorov fikricha, "ko'rpali" nomida ham o'zbek urug'i bo'lgan. Bundan ma'lum bo'ladiki, Shayboniyxon davridan boshlab ko'chib kelgan

¹ Владимирцев Б.Я. Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм. –Л.: 1943. –С.37.

² Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. – Т.1. 1951.

³ Материалы по истории киргизов и Киргизии. Вып.1. –М.: 1973. –С.243.

⁴ Qorayev S. Ko'rsatilgan asar. –B.69.

ko'chmanchi o'zbeklarning shu nomdagi urug'i o'rnashib qolgan qishloq "Ko'rupa qishloq" deb atalib ketgan. Janubiy O'zbekistonda "Ko'rpachi" nomida ham qishloq bor.

KO'RPALI//KO'RPASOY//KO'RPAQISHLOQ//KO'RPACHA//YANGIKO'RPA – respublikadagi qishloqlarning nomlari. Zamonaviy o'zbek tilida *ko'rupa* – *paxtali ko'rupa*. Bu aholi punktlaridagi o'zbek oilasi *ko'rupa* yoki *ko'rpali* nomi bilan atalgan. "To'shak" degan ma'noni anglatuvchi "ko'rupa" so'zi fors tilidan kirib kelib, urug' nomi qadimgi turkiy *ko'rupa* so'zidan kelib chiqqan, uning ma'nosi "bola"; "uloq"; "qo'zichoq"; "yosh o't", zamonaviy turkman tilida esa *korpe* – "yosh"; "yangi" va boshqalar.

Demak, *Ko'rupa* urug'i "kichik" degan ma'noni anglatadi.

KO'RQUDUQ – qishloq. Buxoro viloyatining Olot tumanidagi qishloq nomi. *Ko'r* va *quduq* so'zlari qo'shilihidan paydo bo'lib, *vaqti-vaqti bilan suv yetkazib beradigan quduqdir*.

Demak, mazkur **Ko'rquduq** nomi "suv yetkazib beradigan quduq" ma'nosini ifodalaydi.

KO'RG'ON – Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani va Farg'ona viloyatining Quva tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Mazkur nom *Qo'rg'on* toponimining dialektal shakli sanaladi.

Qo'rg'on toponimi bir necha ma'nolarda qo'llaniladi: 1) qal'a, istehkom; 2) qo'rg'on, to'kilma cho'qqi; 3) devor bilan o'ralgan mulk; 4) qal'a devori.

KO'SA – qishloq. Jizzax viloyatining G'allaorol hamda Qashqa-

daryo viloyatining Chiroqchi tumanlaridagi qishloqlar nomlari. *Ko'sa* ("soqolsiz") – *qo'ng'iroq, yuz, turkmanuz, saroy* qabilalarining urug'laridan biri (K.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков. – Этническое изучение быта и культуры узбеков. – Т., 1972. С. 14).

Shuningdek, Samarqand viloyati Samarqand tumanida ham **Ko'saho** nomli qishloq bor.

KO'SAQISHLOQ – Farg'ona viloyatining Toshloq tumanidagi qishloqlardan birining nomi.

Xalq etimologiyasida "soqol, mo'ylovsiz kishilar yashaydigan qishloq" deb izoh beriladi.

Aslida *Ko'sa* – *qo'ng'iroq, yuz, nayman* qabilalari tarkibidagi urug' nomidir. Bu nomdagi qishloqlar O'zbekistonning boshqa hududlarida (Jizzax, Samarqand viloyatlarida) ham keng tarqalgan.

KO'TARMA – Andijon viloyatining Xo'jaobod tumanidagi qishloq nomi. Sug'orish tarixidan shu narsa ma'lumki, *chig'ir-charxpalak* vositasi bilan soy yoki katta ariqdan olib quyiladigan suv – "ko'tarma suv", **ariqcha** esa "ko'tarma ariq" deyiladi.

XIX asr birinchi choragida Shahrixonsoy ishga tushirilib, undan suv chiqarish qiyin bo'lgan o'ng qirg'oqdagi balandroq yerlarni sug'orish va o'zlashtirish uchun soydan suv chig'ir-charxpalaklar orqali "ko'tarma ariq"qa chiqarilgan. Shu tarzda keyinchalik paydo bo'lgan qishloq **Ko'tar-**

ma nomi bilan atalib ketgan. Chiroqchi tumanida hozir ham "**Ko'tarma ariq**" bor.

Shuningdek, Andijon viloyatining Jalaquduq, Xo'jaobod, Shahrixon tumanlari; Jizzax viloyatining Jizzax tumani; Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq tumani; Samarqand viloyatining Urgut tumanlarida ham shunday nomli toponimlar uchrashi qayd etilib, u qishloqqa suv yetkazib beradigan suv o'tkazgichi, tortish ko'pri-gi ekanligi e'tirof etiladi.

KO'CHABOG' – Buxoro viloyati-ning Jondor, Buxoro tumanlaridagi **qishloqlar** nomlari. Mazkur **Ko'chabog'** toponimi – "*bog'li ko'cha*" demakdir. XIX asrlar tojik tilida **Ko'chabog'** – "*bog'ot va daraxtzor oralig'idan o'tadigan yo'l*" ma'nosini ifodalagan. U fors tilida ham "*bog' ichidagi ko'cha, bog' ko'cha*" kabi manolarni bildirgan. Shahar bilan uning chekkasidagi mahallalar shunday nomlangan.

KO'CHARBULOQ – Jizzax viloyati-ning G'allaorol tumanidagi qishloq nomi. Bahor paytlari suv ko'payganligi bois yerosti suvlarinig tez-tez o'rin-larini almashtirib chiqish natijasida buloqqa qo'yilgan nom.

Demak, "**Ko'charbuloq**" nomi "*ko'chib yuruvchi buloq*" ma'nosini ifodalaydi.

KO'CHKIOSIYO – Buxoro viloyati-ning Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Uning birinchi komponenti – *ko'chki* so'zi turkiy *ko'shk* so'zining dialektal talaffuzda o'zgargan shakli bo'lishi mumkin. *Ko'shk* so'zi turkiy tilda "*dalahovli*", "*shahar tashqarisidagi qasr*" demakdir, qadimda esa "*baland, bahavo qilib solingan yengil imorat*"ni bildirgan. Toponimning ikkinchi komponenti – *osiyo* so'zi esa "*tegirmon*" ma'nosini anglatgan. **Ko'chkiosiy**o so'zi "*shahar tashqarisidagi tegirmon-li qishloq*" ma'nosidadir.

LABGARDON – Andijon viloyatining Asaka tumaniga qarashli qishloq va ariq nomi. Labgardon – sug‘orish tarixida suv taqsimotining maxsus ixtiro qilingan usullaridan biridir (suv kamchil oylari ariq boshi qalin taxta bilan to‘silib, suv faqat taxtaning ker-tib qo‘yilgan joyidan oqib tushadi. Labgardon deb shunga aytiladi).

Asakada Shahrixonsoydan bosh oladigan bir ariq “Labgardon arig‘i” deb ataladi. Ekinlari shu ariqdan sug‘oriladigan qishloq ham shu nom bilan atalib ketgan.

LABIHOVUZ – Buxorodagi me‘moriy ansambl. *Labi hovuz* – *hovuz qir-g‘og‘i, hovuzning qirg‘og‘ida* (ichadigan suvi bilan katta hovuz yonida).

LABIJO‘Y//LABIJO‘YON – Buxoro viloyatining G‘ijduvon tumanidagi qishloq nomi. Aslida, *Labijo‘y* toponimi – “*ariq labi*” ma‘nosini bildiradi. *Labijo‘yon* toponimi esa *Lab+i+jo‘+yon* tarzida hosil qilingan.

Shunday ekan, *Labijo‘y* va *Labijo‘yon* toponimlari “*ariqlar labi*” ma‘nosini ifodalaydi.

LABIRO‘D – qishloq. Buxoro viloyatining G‘ijduvon tumani. Forscha *ro‘d* – *daryo, kanal, lab* – *qirg‘oq. Labiro‘d* – *kanal qirg‘og‘i, kanal bo‘yida* degan ma‘noni anglatadi.

LABIG‘OR – Samarqand viloyatining Samarqand shahridagi qadimiy mahallalardan birining nomi. Forscha sanalgan “*Lab*” so‘zi “*biror narsaning kirish yoki chet qismi*” dir, “*G‘or*” so‘zi esa “*yerning g‘ovaklik qismi*”.

Shunday ekan, “*Labig‘or*” nomi “*g‘orning kirish qismi*” ma‘nosini bildiradi.

LABOBIYON – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Toponimning tarkibi quyidagicha: *lab+ob+i+yon* tarzida hosil qilingan.

Demak, *Labobiyon* toponimi “*Suv-lik yerga yaqin joylashgan, suv bo‘yida-gi aholi punkti, qishloq*”¹ ma‘nosidadir.

LABZAK (YOKI JANGOB) ARIG‘I – Bo‘zsuv kanalining o‘ng tarmoqlaridan biri, shahar hududida sharqdan g‘arbga yo‘nalishda oqadi, suvi Quyi Bo‘zsuv arig‘iga qo‘shiladi. Uzunligi taxminan 4 km “*Labzak*” gidronimi “*labzak*” toponimi bilan bog‘liq.

¹ Adizova N.B. Buxoro tumani toponimlari. Monografiya. -T.: Navro‘z. 2020. -B. 41.

Mazkur joy nomi forscha "**lab**" – "*bo'yi*", "*chekkasi*" va arabcha "**zax**" – "*nam, zax yer*" – so'zlaridan tashkil topgan. Ya'ni "**labzak**" so'zi "*zax yer*" ma'nosiga yaqin. Aslida ariqning nomi shu nomli hududdan oqib o'tganidan kelib chiqqan.

Manbalarda Labzak nomli ariq XIX asrdan boshlab uchraydi. Uning xalq orasida "Jangob" degan nomi ham mashhur bo'lgan va bu nom qadimiyroqdir. Bu ariq XVIII asrda shahar markazidan oqib o'tgan. Chorhokimlik davrida (XVIII asr) uning ikki sohili (asosan, hozirgi Sebzor mavzesi qismida) dahalararo bo'lib o'tadigan janglar maydoniga aylangan. Shu boisdan ham suvning nomi shaharliklar orasida "**Jangob**", ya'ni "*Urush suvi*" deb shuhrat topgan edi. Keyingi davrlarda ham Jangobda to'qnashuvlar bo'lgani haqida yozma manbalarda ma'lumotlar uchraydi. Jumladan, "Aziz parvonachi xalqdan ortiqcha iftor puli olgani uchun qo'zg'olon ko'tarilgan... Jangobda jang bo'lgan"¹. "Jangob" gidronimi XIX asr rus manbalarida "Yangob" shaklida xato yozilgan hollar ham bor².

O'rganilayotgan davrda Labzak arig'i Shayxontohur dahasining *Turk, Labzak* mavze-mahallalari, *Maraim xalfa, Raisko'cha, Orqako'cha* mahallalari, markaziy bozordagi *Qoshiqchilik* mahallasi, *Sebzor* dahasining *Darvozakent* mavze-mahallasi, *Zanjir-*

li, G'ishtmasjid, Qoziko'cha, Tinchob, Kichik Jangoh, markaziy bozorda joylashgan *Poyakilik, Hojiko'cha-2, Hojiko'cha-3* mahallalari, Ko'kcha dahasining *Ishqobod, Mahkama, Xodabozor, Beshyog'och* dahasining *Sarchopon, Eski Namozgoh*, markaziy bozordagi *Hovuzbog'-1, Gulbozor, Chorsu* mahallalaridan oqib o'tgan. Shaharning aholi zich yashaydigan joylarini suv bilan ta'minlagan bu ariq *Sebzor* va *Shayxontohur, Ko'kcha* va *Beshyog'och* dahalari o'rtasida chegara ham sanalgan.

LABZAK DARVOZASI – Sebzor (XIX asr o'rtalariga oid Eski Toshkent planida – Shayxontohur) dahasining shimoli-sharqiy qismida, Taxtapul va Oqqo'rg'on darvozalari oralig'ida joylashgan edi.

Toponim "Tarixi jadida..." da eslatilgan "O'zbek darvozasi" bilan turdoshga o'xshaydi. Muhammad Solih o'z asarida "Shayx Shibliy arig'i O'zbeklar darvozasidan shaharga kirib, Qiyot darvozasidan tashqariga oqib chiqadi", deydi. Ana shu mulohazadan kelib chiqib, O'zbek va Labzak nomlari bitta darvozaga tegishli, deb faraz qilish mumkin.

Haqiqatan ham, Shayx Shibliy (Chovli) arig'i Labzak darvozasi yaqinidan shaharga oqib kirib, Qiyot (Qo'qon) darvozasining yonidan – Eski shahardan oqib chiqadi³. Yana bir sabab, "Tarixi jadidayi Toshkand" asari arab yozuvida yozilgan bo'lib,

¹ Muhammad Solih. Tarixi jadidayi Toshkand. O'z FASHI qo'lyozmasi № 7791. v. 482 a.

² План города Ташкента. – Ташкент, 1890.

³ План города Ташкента. – Ташкент, 1890.

mazkur grafika bo'yicha Labzak va O'zbek so'zlarining ko'rinishi bir-biriga juda o'xshaydi.

"O'zbek" degan darvoza Muhammad Solih keltirgan XIV asr oxiri XV asr darvozalari ro'yxatida ham bor. Unda muallif O'zbek darvozasining nomi o'zbek qabilasi nomidan olinganini ta'kidlaydi. Hozir ham Labzak darvozasining o'rni va atrofidagi yerlar Labzak deb ataladi.

LAKKON – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi Ispanza qishlog'i mahallalaridan biri. Toponimning ikkinchi qismidagi "kon" termini bir qator nomlarning yasalişida ishtirok etgan. Jumladan, *Haydarkon, Konigut, Konsoy, Konimansur, Kentov, Eskikon* va boshqalar bunday nomlarga misol bo'ladi.

Geolog R.A. Musin Isfara yaqinidagi Lyakon qishlog'i haqida yozar ekan, *Lyakon – Lyaxkon (mingta kon)*ning buzib talaffuz etilgan shakli, deb qayd qiladi va qishloq yaqinidagi tog'larda qadimgi kon izlari borligini ko'rsatadi.

T.Nafasov bu toponimni "... sug'dcha **lakka** (*maydon*) va - **on** (*-lar*) qo'shimchasidan hosil bo'lgan nom deb ko'rsatadi va "chet maydonda qasrlari ko'p bo'lgan qishloq" ma'nosini berishini ta'kidlaydi (Nafasov, 2009).

LANGARBOBO – qishloq. Namanagan viloyatining To'raqo'rg'on tumani.

Hozirgi o'zbek tilida langar: "1) langar; 2) arqonda yurishni muvozanatlashtiradigan tirgak" kabi ma'nolarni ifodalaydi.

Markaziy Osiyo, Xitoyning Shinjon viloyati, Afg'oniston va Eron to-

ponimlari tarkibida langar so'zi 1) ibodatxona ma'nosida uchraydi; 2) buyuk odamlar qabri; 3) karvonsaroy; 4) to'xtash joyi, bekat; 5) qabul uyi kabi ma'nolarda uchraydi. (A.З.Розенфельд. Названия "Лянгар" в топонимике Таджикистана. ИВГО, т. 72, вып. 6., 1940. С. 861–864).

O'zbek urug'-qabilalari nomlari tarkibida *langar* tilga olinadi (X.Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari. S. 80).

LANGARTEPA – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Langar atamasi Markaziy Osiyo, Qozog'iston va ularga chegaradosh joylarga tarqalgan. U faqat oykonim sifatida ma'lum, ba'zi oronim va gidronimlar shu oykonimga obyekt turini bildiruvchi so'zlarning qo'shilishidan yasalgan: *Langarsoy, Langarariq* kabi.

Tadqiqotlarga ko'ra, *langar* so'zi juda ko'p tillarda uchraydi. A.Z.Rozenfeld **langar** so'zining *ibodatxona, karvonsaroy, xonaqoh, qabr, bekat* kabi ma'nolarni ifodalashini aniqlagan. Ibodatxona ma'nosi biron tilda saqlanib qolmagan, faqat joy nomlari sifatida saqlanib qolgan (Rozenfeld, 1940: 861–864).

Langartepa – qadimiy ibodatxona, sig'inadigan joy, musofirxona bo'lgan xaroba, tepalik bo'lgan qishloq ma'nosini ifodalaydi (Nafasov, 1988).

LATIFSOBUNGAR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq. Toponim tarkibidagi *Latif* so'zi kishining ismi. Toponimning ikkinchi komponenti – *sobungar* so'zi "sovun ishlab chiqaruvchi kosib" ma'nosini

bildiradi. Qishloqqa Latif ismli sovunchi kosib asos solganligi sababli shunday nom olgan bo'lsa kerak.

LATTABAND – soy. Jizzax viloyatining Baxmal tumani, Samarqand viloyati Bulung'ur tumani. *Latta* va *band* – bog'lash.

Odatda, vafot etgan kishining qabriga, qabristonlardagi daraxtlarga yoki tayoqchalarga *alam* – “*bayroq*” deb nomlangan rang-barang mato-dan bo'lgan bayroq osib qo'yishgan, bu jarayon *lattaband* deb nomlangan. Ehtimol, bu daryo bo'yida muqaddas joylar mavjudligi uchundir.

LAVANDAK – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Forscha **lavand** – *dangasa*; -*ak* – erkalash-kichraytish affiks (ehtimol, taxallusdir).

LAYLAGON// LAYLAK// LAYLAKLAR – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani; Buxoro viloyatining Buxoro, G'ijduvon, Qorako'l, Olot tumanlari. **Laylagonsoy** – o'sha yerdagi ariq. *Laylak* va -*on* – forscha ko'plik qo'shimchasi; **Laylagon** – laylaklar. *Laylak* –(ellips- toponim); qarang: **Laylaklar, Laylakxona.**

LAYLAKKO'L – qishloq. Sirdaryo viloyatining Guliston tumani. *Laylak* va *ko'l*. **Laylakko'l** – *laylaklar ko'li* ma'nosini anglatadi.

LAYLAKUYA – qishloq. Jizzax viloyatining Zomin tumani, Farg'ona viloyatining Quva tumani. *Uya*. **Laylakuya** – *laylaklar uyi*, “*laylaklar joylashgan uy*” ma'nosini anglatadi.

LAYLAKXONA – qishloq. Surxondaryo viloyatining Sho'rchi tuma-

ni. *Laylak* + *xona* affiksi (aynan “uy”, “xona”), toponimlar tarkibida tez-tez nimanidir ko'pligini ko'rsatadi. **Bo'rixona** – “*bo'rilar ko'p joy*”, **Qulonxona** – “*qulonlar ko'p joy*”, **Kaptarxona** – “*kaptarlar ko'p joy*”, **Laylakxona** – “*laylaklar ko'p joy*”.

LAG'MON – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumani, **Lag'mon-qishloq** – Surxondaryo viloyati Denov tumani. *Lahim*, *lag'm* – yer ostidan yerning ustiga yer osti suvini chiqaradigan anjom; -*on* – forscha ko'plik qo'shimchasi.

LOLAZOR – mahalla. Xorazm viloyatining Xiva shahridagi mahalla nomi. **Lolazor** – *lola ekilgan joy*, *gulzor*. Xiva shahar kengashining 1988-yildagi qaroriga asosan Xiva – Urganch magistral yo'li, G'ovuk ko'lining shimoli-sharqiy hududidagi tashlandiq bo'lib yotgan, qishloq xo'jalik ekinlari ekib bo'lmaydigan joyida Xiva shahar aholisining keskin ravishda o'sib borayotganligini inobatga olib, shahar aholisiga shaxsiy imorat qurish uchun yer uchastkalari ajratib berilgan.

1989-yilda elektr energiyasi uchun simyog'ochlar o'rnatildi va elektr energiyasi bilan ta'minlandi. Uy-joylar qurila boshlandi. Ushbu sho'rlangan yerlarni obodonlashtirib, ko'kalamzorlashtirib gulzor, lolazorga aylantiramiz, degan maqsadda faollar-ning taklifi bilan 1991-yilda mahallaga “Lolazor” deb nom berilgan.

Bugungi kunga kelib, mahallada aholi sonining keskin oshib ketishi, mahalliy aholi vakillarining muro-

jaatlari va takliflarini inobatga olib, mahalla uchta qismga ajratildi.

Birinchi qismi o'sha **Lolazor** nomi bilan qoldirildi, ikkinchi qismi o'zbek san'ati, qo'shiqchiligining rivojlanishiga munosib hissa qo'shgan, o'zidan boy ma'naviy meros qoldirgan marhum san'atkor, O'zbekiston va Qoraqalpog'iston Respublikalarida xizmat ko'rsatgan artist **Rahmatjon Qurbonov nomi** bilan ataldi. Uchinchi qismiga esa, o'sha hududning ijtimoiy holatidan kelib chiqib, mazkur hududda usta-hunarmandlarning ko'pligini inobatga olgan holda **Hunarmandlar** deb nomlandi.

LOYISH – Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani markazi. B.O'rinboev mazkur toponim *loy/doy* va *ish/ij* qismlaridan tashkil topganligini ko'rsatib, **doy** – *gil va loydan qilingan devorning bir qatori, qavati, paxsaning bir qatori, ish/ij* – *ichki qism, ya'ni Loyish-Doyij-paxsa devorning ichki qismidagi joy*, deb izohlaydi (O'rinboev, 2003).

Loyish yozma manbalarda dastlab 1470-yilda bitilgan vaqfnomada *Doyij* shaklida tilga olinadi. *Doyij* haqida gapirilar ekan, u sharq tomondan *Hinduvon* (hozirgi *Qangli*), *Yangikat*, *Tug'luqxoja* qishloqlariga, g'arb tomondan esa *To'ram* kanali va *Muzan* qishloqlariga, janub tomondan *Jo'yi Divona* kanali va *Amiron* qishlog'iga, shimol tomondan *Vang* qishlog'i hamda *Jabbor* kanaliga chegaradosh ekanligi ko'rsatilgan (Chexovich, 1974: 79).

Doyij keyinchalik talaffuzda *Loyish* shaklini olgan. *Doyij* "**dij/diz**" – *qal'a, hisor, qo'rg'on*" so'zi bilan bog'liq holda hosil bo'lgan toponim. Tojikcha "**dijbon**" – *qutvol, qal'a hokimi* termini ham shu so'z yordamida yasalgan. (Farhangi zaboni tojiki, 1-t. 1969: 369).

LOYQAARIQ – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumani. Bu yerda qayta ko'rib chiqish kerak: *qirq* – yirik o'zbek qabilalaridan biri; *yo* (aynan "*loyqa*", "*il*") – *laqay* qabila nomining o'zgargan shakli (ikki qabila ittifoqi: *laqay + qirq*) *Loyqaariqqa* aylangan.

LOYXO'ROKON ("*loy yeyuvchilar*") – asosan qurilish savdosi bilan shug'ullangan Buxoroning turar-joylaridan birida yashovchilarni mazax qilib laqab qo'yishgan.

LO'G'IMBEK – Andijon viloyatining Izboskan tumaniga qarashli katta qishloq. Xalq xotirasidagi talqinga qaraganda, aslida "lo'g'itbek" kalimasi (ya'ni, *yirik* yoki *semiz, katta boy* ma'nosida) talaffuzda buzilib, "*Lo'g'imbek*" bo'lib ketgan. Ushbu qishloq kengliklari ham atrofi bilan tarixiy "*Ikkisuv orasi*", ya'ni *Miyonrudon* sarhadidadir. Bu yerlar qadimda chorva boqiladigan va ov qilinadigan chakalakzor, qamishzor yerlar bo'lgan. Shuning uchun qishloq nomi aslida "*Yulg'unbek*" (*yulg'un ko'katiga boy, qalin yulg'unzor*) degan ma'noda keladi.

LOSHA – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi *qishloq* nomi. **Losha** so'zining "*jasad, o'limtik*" degan

ma'nolari bor. *Qishloq*ning nega shunday atalgani ma'lum emas. *Losha* so'zi izohli lug'atda quyidagicha izohlanadi: 1) odam va hayvonning o'lik tanasi; 2) log'ar kishi; 3) zaif, to'rtoyoqli zabun.

Shuningdek, *loshi* so'zi ham borki, u qovunning yetilmagan hosilini bildiradi¹.

Xalq orasida o'tmishda Buxorodan O'rtacho'l massiviga boriladigan yo'l yoqasida xarob, tashlandiq ko'l bo'lib, uning qurigan o'zanida qishloq barpo

qilingan. *Losha* "xarob, aftoda" ma'nosiga ega kabi qarashlar bor. XVIII asrda yashab o'tgan shoir Turdi Farog'iy *osha* so'zini ishlatib, shunday bayt bitgan: *Mol-u dunyoni yig'ib, bir losha tang'a zulm edib, Yuk og'ir, eshak yag'ir, manzil uzog'-u yo'l xatar.*

Bundan ma'lum bo'ladiki, Buxoro shahridan O'rtacho'lga chiqib, ketadigan yo'l yoqasida *Losha* qishlog'i o'rni ilgari xarob ko'l bo'lgan va nom shunga nisbatan berilgan².

¹ Қаранг: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. –С.728.

² Adizova N.B. Buxoro tumani toponimlari. Monografiya. -T: Navro'z. 2020. -B. 40.

MADADKOR – mahalla. Xorazm viloyatining Gurlan tumanidagi qishloq nomi. Mazkur termin mustaqillik yillarida berilgan nom bo'lib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da *madad beruvchi, madad qiluvchi; yordam, ko'mak ko'rsatuvchi* ma'nolarini ifodalaydi.

MADANIY YER – mahalla. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi qishloq nomi. *Madaniy* va *yer* so'zlari birikuvidan mazkur toponim hosil qilingan bo'lib, u **madaniy** – *shaharlik, madinalik, Madinaga xos yer* hamda *yer* – *biror mamlakat, davlat, xalq, xo'jalik va shu kabilarga qarashli hudud* ma'nolarini ifodalaydi.

MADANIYAT – qishloq va mahalla. Xorazm viloyatining Bog'ot, Xonqa va Qo'shko'pir tumanlaridagi mahalla hamda qishloq nomlari.

Mazkur so'zning "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagi ma'nolari qayd etiladi:

1. Jamiyatning ishlab chiqarish, ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy hayotida qo'lga kiritgan yutuqlari majmuyi.

2. Biror ijtimoiy guruh, sinf yoki xalqning ma'lum davrda qo'lga kiritgan yutuqlari darajasi.

3. O'qimishlilik, ta'lim-tarbiya ko'rganlik, ziyolilik, ma'rifat.

4. Madaniyatli shaxs talablariga javob beruvchi sharoit.

5. O'simlik yoki ekinning turlarini yetkazish, o'stirish, yetishtirish. (O'zbek tilining izohli lug'ati, II jild, 521-bet).

Ko'rinib turibdiki, yuqoridagi ma'nolarning mujassam bo'lishini nazarda tutgan holda shunday nom qo'yilgan bo'lsa, ajab emas.

MADDOHON – Buxoro shahrining guzarlaridan biri. **Maddoh** – *azizlarning hayotini muqaddas tarixlarni mohirona so'zlab beruvchi shaxs; -on* – forscha ko'plik ko'rsatkichi.

MADIR – qishloq. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi qishloq nomi. Mazkur termin "*Mard el*" tushunchasidan kelib chiqqan, deyiladi. Bir paytlar Xorazmni bosib olayotgan yov shu yerga kelganda qattiq qarshilikka uchraydi. Qishloq yigitlarining jasoratiga qoyil qolgan bosqinchilar bu o'lkani "*Mardlar eli*" ekan, deb ta'riflaydilar va qishloq shu nom bilan atala boshlangan. Keyinchalik "*Madir*" shaklida talaffuz etilgan.

Biroq bizningcha, bular "xalq afsonalari"dir. Toponimning etimologiyasini **mard** so'zi bilan emas, balki **mazra** so'zi bilan bog'liq ekanligi haqiqatga yaqin bo'lib, u "*ekinzor, ekiladigan yer*" ma'nolarini ifodalaydi (Z. Do'simov, X. Egamov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. - Toshkent, 1977. 90-bet).

Shuningdek, manbalarda *G'ozovot* kanalining nomi mo'g'ullar istilosidan oldin *mazra-madra-madir* deb atalgani ham qayd etiladi.

MADRASAI SAFEDI - 1455-1456-yillarda Xoja Ahrori Ubaydulloi Toshkandiy tomonidan qurilgan madrasa nomi bilan ataladigan mahalla nomi. Aslida, "**Safed**" forscha so'z bo'lib, "**oq**" ma'nosini ifodalab, "**Madrasai safedi**" nomi "*oq binoli madrasa*" ma'nosini ifodalaydi (M.Абрамов. Гызары Самарканда, 1989, В.23).

Mazkur nom hududdagi yoshi ulug'lar nutqida qo'llanilib, yosh avlod vakillari nutqida ushbu nom "**Safedi**" deb atalib, hozir ham xalq ichida "**Safedi**" deb yuritiladi.

MAHALLA - qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani, Buxoro viloyatining Shofirkon tumani. Mahalla (arabcha **ma** - joy, **xala** - joylashish) - shahar yoki katta qishloqning dahasi, *ba'zan esa mustaqil qishloq* ma'nosini anglatadi.

MAHALLAQOZI - qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom **mahalla** va **qozi** qismlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Mahallaqozi** - qozilar

mahallasi, diniy qozilar yashaydigan qishloq ma'nosini ifodalaydi.

MAHALLIBOLO - qishloq. Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi qishloq nomi. **Mahalla-i bolo** - "*yuqori, yuqorida turadigan mahalla*" ma'nosini anglatadi.

MAHALLIMIRZOYON - qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani. *Mahalla* - shahar yoki katta qishloqning dahasi, forscha **mirzo** - *xattot, yozuvchi -yon* - forscha ko'plik ko'rsatkichi. **Mahallimirzoyon** - *xattotlar yashaydigan mahalla* ma'nosini anglatadi.

MAHALLIMIRON - qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon va Peshku tumanlari. *Mahalla* - shahar dahasi, *mir* - hukmdor, *-on* - forscha ko'plik ko'rsatkichi. **Mahallimiron** - *hukmdorlar yashaydigan mahalla, hukmdorlarga tegishli mahalla*.

MAHMUDO'TOG'ASI - qishloq. Xorazm viloyati Xonqa tumani. **Mahmud** - atoqli ot; **o'tog'asi** termini bir necha ma'nolarga ega: *o'tning kattasi*. Agarda bularni bo'laklarga ajratsak, mazkur termin *o't+og'a+si* ko'rinishida bo'ladi: *o't, og'a* va *-si* - uchinchi shaxs egalik qo'shimchasi; bu degani, "*oila o'tining kattasi*".

Otashparastlikda har bir oila yoki urug' o'zining katta, mas'ul va jamoadagi boshliqlari bilan o'zlarining muqaddas oloviga ega bo'lishgan. **O'tog'** - "*mayda parlar, qush patlari*" (Л.Будагов. Сравнительный словарь, т. I. С. 110.; В.В. Радлов. Опыт словаря, т. I, 1104); **o'tog'a** - *sultonlar (zodagonlar) bosh kiyim*

yoki *sallasining ustida qo'yib yuradigan qush patlari* (B.V.Радлов. Опыт словаря, т. I, 1104).

Erkaklar bosh kiyimida oval shaklidagi metallardan yasalgan zeb-ziynat buyumlari, rangli toshlar va boyo'g'li patlari singdirilgan, ularga toshlar va boyo'g'li patlari ulangan. Zahiriddin Muhammad Bobur bir necha bor *o'tog'a* so'zini qo'llagan: *soch o'tog'asi, qarqara o'tog'asi, o'tog'a sanchib* (Bobirnom, – T., 1960. 202, 222, 268-betlar). Boshqa variantlarga ko'ra – *o'tov og'asi: o'tov (o'toq) – uy, og'asi – katta: o'tov (o'toq) og'asi – "uyning egasi, oilaning boshlig'i"*.

MAHORAT – Xorazm viloyati Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur so'zga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday izoh beriladi: "*Biror ish, kasb uchun zarur yoki shu sohada orttirilgan ustalik, san'at, mohirlik*" (O'zbek tilining izohli lug'ati, II jild, 575-bet).

MAHSIDO'ZON – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon, Buxoro tumanlari. *Mahsi, mahsido'z* – mahsi tikadigan; *-on* – forscha ko'plik ko'rsatkichi; **Mahsido'zon** – mahsi tikadigan va uni tikish bilan shug'ullanadigan qishloq ma'nosini anglatadi.

MAJOR – Samarqand viloyatining Narpay, Paxtachi tumanlari va Qashqadaryo viloyatining G'uzor, Qamashi va Chiroqchi tumanlarida ham Major nomli qishloqlar bor. Major(majar) o'zbek millati tarkibiga kirgan urug'lardan biri. Ular XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Samarqand atrofidagi tog' yonbag'ir-

lari, Narpay arig'i bo'ylari, Shahrisabz vohasida yashaganlar (Qoraev, 1978).

MAKRIT – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob tumani. *Makrit, markit, merkit* – etnonim. Ko'chmanchi o'zbeklarda (T.I. Султанов. Кочевые племена Приаралья в XV–XVII вв. Вопросы этнической и социальной истории. – М., 1982. С. 31, 42), *kerey qozoq* qabilalarida (Народы Средней Азии и Казахстана. Т. II, – М., 1963. С. 325), *tyolyos* qirg'iz qabilalarida (Я.Р.Винников. Родоплеменной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии. – ТКАЭЭ. Т. I, – М., 1956. С. 166), *salir* turkman qabilalarida (Я.Р.Винников. К этнической истории туркменского населения Чарджоуской области. – Проблемы этногенеза туркменского народа. – Ашхабад, 1977. С. 112), shuningdek, oltoylar va qrim-tatarlarda *merkit (mekrit)* urug'i qayd etilgan.

MALIK – Sirdaryo viloyatining Sirdaryo tumanidagi qishloq nomi. Hozirgi o'zbek tilida *Malik* so'zi faqat kishi ismi bilan yuritiladi hamda antroponim sifatida qayd etiladi. Aslida, mazkur so'z arabcha bo'lib, "*hukmdor, shoh*" degan ma'noni bildirgan. Ta'kidlash joizki, mazkur so'z toponim sifatida kishi nomi emas, balki u "*yer, joy*" nomini ifodalagan. Toponim qadimda mulk shaklida qo'llanilgan bo'lishi mumkin, chunki mulk so'zining "*yer, suv, vatan*" kabi ma'nolari ham bor.

Demak, ushbu toponim avval "*kimningdir mulki*" sifatida vujudga kelib, yer egasining nomi unutilgan.

MALIKON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Toponim ikki qismdan iborat: *Malik* – hukmdor, shoh, *-on* forscha ko'plik qo'shimchasi sanaladi.

Malikon toponimi "*hukmdorlarga tegishli bo'lgan qishloq*" ma'nosidadir.

MALLAXON – qishloq. Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanidagi qishloq nomi. *Mallachek* – Andijon viloyati Baliqchi tumani. Bu qishloqlar bir paytlar Qo'qon xoni Xudoyorxonning o'g'li – Mallaxon; *chek* – xonlarning yer ajratmasi, ularning oila a'zolari, sud amaldorlari, ruhoniylar va boshqa e'tiborli shaxslar bo'lgan (A.Л. Троицкая. Материалы по истории Кокандского ханства XIX в. – М., 1969).

MAMARLI – soy. Qashqadaryo viloyatining Qamashi tumanidagi soy nomi. *Mamar* – o'tish, *kesib o'tish*: **Mamarli** – "*kesib o'tadigan soy*" ma'nosini anglatadi.

MAMASH BULOQ – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi buloq nomi. Mazkur nom "*Mamash*" va "*Buloq*" so'zlarining qo'shilishidan tashkil topgan. Gidronimdagi **Mamash** komponenti shaxs ismi bo'lib, kichraytirish, erkalatish maqsadida asl ism qisqartirilgan.

Geografik termin hisoblangan "**buloq**" esa "*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma*" ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 1, 371].

Yuqoridagilarga ko'ra, ushbu nomni antropogidronim deyish mumkin.

Demak, "*Mamash* ismli kishining yashash joyining yaqinidagi chashma" deb izohlash maqsadga muvofiqdir.

MAMUT – qishloq. Toshkent viloyatining Yuqori Chirchiq, O'rta Chirchiq, Quyi Chirchiq, Oqqo'rg'on tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Qozoqlarning *shanshqli* qabilasining bir urug'i *mamit* (mamut) deb atalgan.

MANAQ – qishloq. Xorazm viloyatining Shovot tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Mazkur toponimning etimologiyasi haqida turlicha qarashlar mavjud bo'lib, prof. Z.Do'simovning fikrlariga ko'ra, *Manaq* qirg'izlarning kichik bir urug'ining nomidir. Aslida, *manaq* so'zi eron tillar guruhiga mansub bo'lib, *miyon* so'zi orqali vujudga kelgan. Bu so'z "*markaz, o'rta*" degan ma'noni bildiradi.

Demak, **Manaq** toponimi "*O'rta markaz, O'rta qishloq*" nomli ma'nolarni bildiradi (Z.Do'simov, X.Egamonov. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. –Toshkent, 1977. 92-bet).

MANAS – tog'. Talas Olatov cho'qqisi. O'zbekiston va Qirg'iziston chegarasida joylashgan tog'. Qirg'iz Manas epik qahramoniga atab qo'yilgan. Arg'in qozoq qabilasi, *Saribag'ish* va *chekirsayak* qirg'iz qabilalarida *manas* urug'i qayd etilgan.

MANG'IT – tuman va shahar. Qoraqalpog'iston Respublikasi tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik.

Mang'it o'zbek millati tarkibiga kirgan urug'lardan birining nomi. O'zbekistonda "mang'it" komponenti bi-

lan bog'liq toponimlar ko'p. Bularning barchasi o'zbek qabilasi mang'it nomi bo'yicha atalgan (-lar – ko'plik ko'rsatkichi).

Mang'it etnotoponimdir. Mazkur etnotoponim aslida mang'it etnonimi toponimizatsiyasi asosida yuzaga kelgan. Mang'it o'zbek xalqi tarkibidagi eng qadimiy yirik qabila. Uning *oqmang'it, qoramang'it, cholmang'it, boyg'undimang'it, to'qmang'it, o'nikki, chalamang'it* kabi bo'linmalari, *temirxo'ja, esaboy, esat, guvalak, ko'sa, toz, qorabayir, baqirchi, chovqay, kulatamg'ali, mang'itqozoq, galabotir, beshkal, cholbakchak, uz, uvolay* kabi urug' tarmoqlari bo'lganligi haqida ma'lumotlar mavjud¹. Mang'it – turkiy, mo'g'ul, tungus-manjur tillariga, ya'ni ularning o'tmishdagi oltoy bobtiliga tegishli so'z. Mo'g'ulcha shakli – “myangad”, ya'ni minglar demakdir².

Ushbu etnonim O'zbekistonning qariyb barcha tumanlarida uchraydi. Mang'it atamasi qishloq, ovul, guzar, shahar, tumanning atoqli nomi, ya'ni toponim sifatida qo'llanadi. Mang'it toponimi G'ijduvon tumanida ham mavjud. Mazkur etnonim toponim sifatida bir qancha so'zlar bilan birga qo'llanadi: *Mang'itguzar (G'uzor tumani), Mang'itto'p (Qamashi tumani), Mang'ittepa (Ishtixon tumani), Oqmang'it (Pastdarg'om Urgut tumanlari)*. Shuningdek, *Xo'jaobod, Jondor, Buvayda, Dang'ara* tumanlarida mang'it etnonimi toponim sifa-

tida qo'llanadi. *Xorazmning Gurlan, Hazorasp tumanlarida Mang'itsolma, Mang'ityop* kabi qishloqlar ham bor.

Mang'it – turkiy, mo'g'ul, tungus-manjur tillariga, ya'ni ularning o'tmishdagi oltoy bobtiliga tegishli so'z. Mo'g'ulcha shakli – *myangad*. Mo'g'ulcha-ruscha lug'atda bu so'zga *mangol* qabilasi deb izoh berilgan, mo'g'ul tilida “ming soni” *manga (n)* so'zi bilan ifodalangan. *Myangat* “mingtilik” degani. Urug'-qabila nomlarida uch, besh, ming, qirq, yetti, olti, yuz, to'qqiz sonlarining qo'llanganligini e'tiborga olib, A.Ishayev *mang'it* etnonimini quyidagi tarkibiy qismga ajratadi: *ming + -at*. Ma'nosi – “minglar”. Bu izohga ko'ra, qabila tarkibidagi aholi, jamoaning mingta yoki undan ko'pligi nomlanishga asos qilib olingan.

Shuningdek, *mang'itlar* qoraqalpoq, qirg'iz, turkman, no'g'ay va boshqa turkiy xalqlar tarkibiga ham kirgan.

Andijon viloyatining Xo'jaobod va Qashqadaryo viloyatining Qamashi hamda Buxoro viloyatining Jondor tumanlaridagi qishloqlar nomlari. **Mang'itlar** – Xorazm viloyatining Gurlan va Hazorasp tumanlari, **Mang'itsolma** (Mang'itsolma) – Xorazm viloyatining Gurlan tumani va b.

MANG'ITON – qishloq. Mazkur nom ikki qismdan iborat bo'lib, apellyativning birinchi qismi *mang'it* – o'zbek millati tarkibiga kirgan

¹ Nafasov T. Qashqadaryo qishloqnomasi. – T: Muharrir. 2009. –B. 160-162.

² Begaliyev N. O'zbek etnonimlari tarixidan. Samarqand, SamDChTI nashri, 2005. –B.63-65.

urug'lardan birining nomi bo'lsa, uning ikkinchi qismi **-on** ko'plikni ifodalovchi hisoblanadi.

Buxoro viloyatining Buxoro, Vobkent, G'ijduvon, Peshku tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Mang'it, mang'itlar – yirik o'zbek qabilasi, ularning vakillari Buxoro xonligi hududida – Buxoro vohasida, Qarshi atrofida, Zarafshon daryosining quyi va o'rta oqimlarida, Jizzax atrofida va Xorazm vohasida yashashgan.

Demak, **Mang'iton** etnotoponimi "*Mang'itlar urug'i vakillari yashaydigan qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

MANGULIK – Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur so'zga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da shunday izoh beriladi: "*abadiylik, abadiyat* (O'zbek tilining izohli lug'ati, II jild, 521-bet).

MANJULI – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasining Chimboy tumanidagi ovul nomi. Qtay qoraqalpoq qabilalaridan biri *manjuli* deb nomlangan (Т. Жданко. Каракалпаки Хорезмского оазиса, рис. 3, таблица родоплеменных делений).

MAQPALKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Otako'l" QFY hududida joylashgan quruq ko'l. Nomning paydo bo'lishida ko'lning tabiiy geografik xususiyati sabab bo'lgan. Ko'l olisidan qarasang, baxmalday tovlanib, jilolanib turgan va shu xususiyati sabab *Maqpalko'l* nomini olgan.

MARAZ – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq. Yag'nob

tilida **baroz-baros** – *biroz past-balandlik, kichik dovon*. Baroz sug'dcha so'z bo'lib, tojik va o'zbek tillariga ham o'zlashgan. **Maraz-baroz** – *kichikroq balandlik*. *Maraz* so'zining ma'nosi o'zbek tilida o'z ma'nosini yo'qotgan (Nafasov, 1988). **Marazqishloq** – *tepalikdagi qishloq* ma'nosini anglatadi.

MARBUGAT – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Marbugat termini tarixiy nom hisoblanib, aslida, *Morbo'gat* shaklida yozilishi kerak bo'lib, forscha **mor** – *ilon* degan ma'noni va **bo'gat** so'zi esa sof turkcha hisoblanib, *suv yo'lidagi to'siq* ma'nosini ifodalaydi.

MARHAMAT – tuman va shahar. Andijon viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Mahalliy ma'lumotlarga ko'ra, 1898-yildagi Andijon qo'zg'olonida ishtirok etgani uchun buzib tashlangan bir necha qishloq o'rniga 1899-yilda boshqa joydan biroz yer ajratiladi, u joyda *Marhamat* ("in'om") qishlog'i bunyod etiladi. Qishloq nomi keyinchalik tumanga ham nom bo'lib o'tgan. Qadimgi nomi – *Mingtepa*.

Tarixda Andijon qo'zg'oloni nomini olgan Dukchi eshon qo'zg'oloni hozirgi Marhamat o'rnidagi Mingtepa qishlog'i va uning atrofida boshlangan. Qo'zg'olon shafqatsiz bostirilgach, rus mustamlakachilari mahalliy aholidan ayovsiz o'ch olgan. Mingtepa qishlog'i yer bilan yakson qilinib, uning o'rnida rus selosi qurilgan.

Mingtepa qishlog'i o'rnida qadimiy Davan podsholigining Ershi shahri

xarobalari qisman saqlangan. Xitoyliklar miloddan avvalgi 101-yilda 60 ming kishilik qo'shin bilan Farg'ona vodiysiga bostirib kelib, Ershi shahrini qamal qilib, ishg'ol eta olmaganlar. Tarixiy manbalarda yozilishicha, shahar strategik jihatdan qulay joyda joylashgan.

O'zbek xalqi tarkibiga singib ketgan Ming qabilasi borligini ham unutmaslik kerak. Dastlab etnonimlar qandaydir etnik guruhlarining nomlari sifatida shakllangan, keyinchalik esa joy nomlari – etnotoponimlarga aylangan. T.Nafasovning yozishicha, *Ming (Minglar)* XV asrning oxiri – XVI asrning boshida Dashti Qipchoqdan ko'chib kelishgan.

Ba'zan, *Minglarni tumon* yoki *tumonming* ham deyishgan. Ming nomini "ko'p", "ko'pchilik" degan ma'nosi ham borligi qayd qilingan. X.Doniyorovning yozishicha, "Minglar o'zbekning eng katta va e'tiborli qabilalaridan biri bo'lgan. Ular boshqalarga nisbatan oldinroq o'troq yashashga o'tganligi sababli, Minglarning asosiy qismi sipolashgan (shaharlashgan) va boshqa qabilalarga nisbatan oldinroq o'zlarining urug'-aymoqlarini unutgan".

Ming qabilasi tarkibidagi urug'lar soni bo'yicha yagona fikr yo'q. Masalan, XIX asrning ikkinchi yarmida Zarafshon okrugida bu qabilani o'rgangan A.D.Grebenkin ma'lumotlariga qaraganda, "Minglar uchta asosiy urug' va ular tarkibidagi bir qancha tarmoqlardan iborat bo'lgan: a) *to'g'alilar* (*ahmad, chag'ir, tunnamoz,*

oqshiq va boshqalar); b) *bog'lonlar* (*chibli, qora, mirza* va boshqalar); *uvoqtamg'alilar* (*kiyikxo'ja, chavutjayli, algal, o'ramas, to'qnamoz, yarat* va boshqalar)". XIX asrning oxiriga kelib Minglarning ko'pchiligi o'troqlashib, dehqonchilik bilan shug'ullangan.

MARJANKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasining Taxtako'pir tumanidagi "Janadaryo" QFY hududida joylashgan ko'l va aholi punkti nomi. Ko'l nomi, asosan, ko'lning tabiiy geografik xususiyati negizida paydo bo'lgan. Olisdan qaraganda ko'lning suvi marjonday yaltiroq bo'lganligidan ko'l shu nom bilan atalgan. Keyinchalik esa bu nom ko'lning bo'yida joylashgan aholi punkti nomiga o'tgan.

MARJON//MARJONBULOQ – *Marjon* Jizzax viloyatining G'allaorol tumanlaridagi qishloqlar nomi. *Marjonbuloq* – Jizzax viloyatining G'allaorol tumanida 1970-yili bunyod etilgan shahar nomidir. Hozir qishloq o'rnida *Marjonbuloq* oltin fabrikasiga xomashyo yetkazib beruvchi karyer joylashgan. Uning chekkasida uchta uy saqlanib qolgan, xolos. Yoshi ulug' keksalar nutqida mazkur nom saqlanib qolgan, biroq keyingi avlod vakillari ushbu nom yuzasidan tushuncha va tasavvurga ega emaslar, aslida, bunday nomlarni qaytadan tiklash maqsadga muvofiqdir.

MARKAZ – Sirdaryo viloyatining Boyovut tumanidagi mahalla nomi. Markaz arabcha so'z bo'lib, unga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha ta'rif beriladi: "O'rtalik, o'rta yer;

holat, mavqe, vaziyat. Aholi yashaydigan joyning ma'muriy binolar, savdo va boshqa muassasalar o'rnashgan asosiy qismi" (O'TIL. 2022, II, 544). Hudud markazga yaqin joylashganligi sababli shunday atalgan.

MARKENT – Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim *mar* va *kent* komponentlarining qo'shilishidan tashkil topgan. Apellyativning birinchi komponenti *Mar* sanskritcha *Maru* "cho'l, sahro" ma'nosini ifodalaydi hamda uning ikkinchi qismi kent esa "qishloq, ovul, qo'rg'on" demakdir.

Shunday ekan, **Markent** – "cho'ldagi yoki sahrodagi qishloq" ma'nosini anglatadi.

MARZBON – Samarqand ostidagi tarixiy viloyat, arab geograflari asarlarida tilga olingan. Viloyat o'zining nomini mazkur viloyatning hukmdori Marzbon ibn Turgash nomidan olgan (В.В.Бартольд, Сочинения, т. I. С. 146).

Demak, *Marzbon* so'zi "hukmdor" ma'nosini ifodalaydi.

MARQAYUZ – qishloq. Andijon viloyatining Shahrixon tumanidagi qishloq nomi. Marqa – ming, yuz, qirq o'zbek qabilalarining bog'lovchisidir. Marqayuz – mazkur bog'lovchining komponentlaridan biri (*marqa* – katta, bosh).

MARZBON IBN TURGASH – Samarqandning o'rta asrdagi tumanlaridan biri. Mazkur tuman hokimi Marzbon ibn Turgash nomi bilan atalgan.

V. Bartoldning qayd qilishicha, Marzbon ibn Turgash sug'dning bosh-

qa dehqonlari bilan birga Bag'dodga – xalifa saroyiga xizmatga chaqirilgan. 225/840-yili Ushrushona hokimi Afshinni xoinlikda ayblash jarayonida ishtirok etgan (Bartold, 1963).

"*Marzbon*" termin. **Marzbon** – yer egasi, zamindor. Fors tilida "**marz**" – yer; **marzbon** ko'chma ma'noda hokim va podshoh. (Muhammad G'iyosuddin, 1988). Bu o'rinda tuman hokimi ma'nosidadir.

MARG'ILON// MARG'INON – Farg'ona viloyatidagi ko'hna shahar nomlaridan biri. Astionim X asr manbalarida: arab sayyohlari Abu Bakr al-Muqaddasiy, Istaxriy, Ibn Xavqal asarlarida Farg'ona vodiysining Quyi Nesi'ya (vodiyning janubiy qismida, ya'ni Turkiston tog'larining shimoliy yonbag'irlaridagi Nasoy tumani) viloyatiga tegishli bo'lgan *Zenderamsh*, *Nejreng*, *Ushtikan*, *Andukan* singari shahar nomlari qatorida tilga olinadi. Shu bilan bir qatorda Ibn Xavqal ushbu hududlarning tabiatini tasvirlab, yaylov va o'tloqli tekisliklardan iborat ekanligini, ular orasida tog'lar yo'qligini ham ilova qilib o'tadi.

"Boburnoma"da esa Marg'ilon Farg'ona vodiysining "yetti pora qasabasi" sifatida e'tirof etilib, muallif tomonidan shahar tavsifiga doir shunday ma'lumotlar beriladi: "*Yana bir Marg'inondur, Andijonning g'arbidadur, Andijondin yetti yig'och yo'ldur, pur ne'mat; anori va o'rugi asru ko'p-xo'b bo'lur... Ovi qushi yaxshidur, oq kiyik yovuqta bo'lur. Eli sorttur va mushtzan va purshar-u sho'r eldur. Jangaraliq*

rasmi Movarounnahrda shoye'dur, Samarqand va Buxoroda nomdor jangaralar aksar Marg'inoniydur".

Is'hoqxon to'ra Ibratning "Farg'ona tarixi" asarida ham Marg'ilon astionimi o'tgan asr boshlarida Farg'ona gubernasining beshta eng yirik ma'muriy-hududiy bo'linmasi nomlaridan biri sifatida qayd etiladi va uning kelib chiqishi haqida "Ajoyib ul-buldon" dan keltirilgan quyidagi rivoyat bayon etiladi: *"Hazrati Iskandar zamonlarida aqsoyi sharqg'a borganlarida Farg'ona yerida bir-ikki forsistondan muhojir bo'lub kelib o'lturgan bechora, dehqoni bodiyanishinlar bor ekan. Podshohga arzi ahvol qilmoq bo'lub, peshkash uchun non-u tuz o'rnig'a bisotlaridagi tovuqlarini pishirub, hazrati Iskandarga tutgan ekanlar. Anda hazrati Iskandar savol qilubdurlarki, bu nimadur, deb. Anda arz qilg'uvchilar forsiy lafzda javob beribdurlarki, murg'u non, ya'ni tovuq birlan non deganlar ... Ammoki ahvolda Marg'inon derlar, o'shal tovuq ilan non tutgan yerdur, Marg'inon shahri ismi bo'lub, Farg'ona umumiy iqlimga ismdur".*

"Ajoyib ul-buldon" asaridan keltirilgan ushbu parcha xalq etimologiyasiga asoslangan bo'lib, astionim etimoni xususida aniq bir ilmiy yechim taqdim etolmasa-da, mazkur naql, rivoyatda yoki yuqorida sanab o'tilgan X-XVI asr yodnomalaridagi ma'lumotlarda ma'lum ma'noda Marg'ilonsoy vohasining ko'kalamzor va purne'mat tabiati, hosildor tekisliklari, qadimdan mazkur o'lkada dehqonchilik va

chorvachilik xo'jaliklarining yuzaga kelishi, qolaversa, aholisining tili o'z ifodasini topgan.

Zamonaviy toponimikaga oid ilmiy tadqiqotlarda ham Marg'ilon nomining kelib chiqishiga doir turlicha talqinlarni kuzatish mumkin. Toponimshunos S.Qorayev astionimni *marg'* - "o'tloq", "ko'kalamzor" ma'nolari bilan bog'laydi (S.Qorayev. *Ўзбекистон вилоятлари топонимлари*. - Тошкент, 2005. 159-бет). "Marg'ilon shahri va uning atroflari toponimiyasi" mavzusida izlanishlar olib borgan J.Latipovning fikriga qaraganda esa Marg'ilon astionimi *marg'i* etnonimi bilan aloqadordir.

Z.Do'simov, X.Egamovlar ham olimning ushbu fikrlariga asoslangan holda astionim yozma manbalarda *Marg'ilon*, *Marg'inot* shaklida uchrashini bayon etish bilan bir qator-da uning tarkibidagi *on* va *ot* qo'shimchalari ko'plik belgisi hisoblanib, kishilar guruhiga ishora qilishini, shuning uchun toponim *marg'lar*, ya'ni "o'tloqda yashovchi, o'rmonda yashovchi yoki chorvador" degan ma'noni anglatishini ta'kidlaydilar (Z.Dўsimov, X. Эгамов. *Жой номларининг қисқача изоҳли луғати*. - Тошкент, 1977. 94-бет).

A.Muhammadjonov tadqiqotlarida astionim tarkibiy qismi ikki morfemedan tashkil topgan bo'lib (*marg'* (*murg'* // *mardj*) - *on* // *lon* yoki *marg'* (*marg'i*) - *kon* // *jon*), qadimda "Marg'ijon" yoki "Marg'ikon" shaklida talaffuz etilgan va "Yayloqsoy",

ya'ni "ko'kalamzordan oqib o'tadigan suv" degan ma'nolarni bildirishi haqidagi fikrlarini o'rtaga tashlaydi. Shu o'rinda ta'kidlash joizki, astionim tarkibidagi *marg'* morfemasi tarixiy joy nomlari tarkibida faol qo'llanuvchi toponimik leksema sifatida muhim ahamiyat kasb etadi va ushbu birlik bilan hosil qilingan geografik obyekt nomlari O'zbekiston toponimiyasidan keng o'rin olgan. Bunga o'z navbatida asosi *marg'* leksemali *Marg'zor*, *Martepa*, *Mag'zon*, *Miraki*, *Marg'i Sharqiy*, *Marg'iqozi*, *Mardon*, *Marg'on*, *Marg'it*, *Maymarg'* singari yurtimiz toponimik tizimiga tegishli bir qancha nomlarni misol qilib keltirish mumkin.

Ko'pchilik mutaxassislar fikricha, mazkur leksema sug'diy tillarga mansub bo'lib, "Navoiy asarlari lug'ati" da *marg'* - "o't", "hayvonlar yeydigan o'simlik" ma'nosida, "Muntaxab ul-lug'ot" da *marj* - "o'txo'r hayvonlar yuradigan joy", "yaylov" ma'nosida izohlanadi. "Zubd ul-lug'ot" da esa: "Marg' - giyohedurki aning qadi yarim qarishdan ziyoda bo'lmog'ay. Va ba'zilar ajiriqni ayturlar. Marg'zor, ya'ni giyohzor va sabzazor demakdur. Bu vajhdin bo'ston va gulistonlarni marg'zor derlar", - degan ma'lumotni o'qish mumkin.

Rus olimi E.Murzayev fikricha ham *marg'* birligi geografik termin hisoblanib, tojik tilida *marg'* - "o'tzor", "maysazor", "tog' yonbag'ridagi ko'kalamzor joy", fors tilida *marg'* - "chim", "yaylov", "ko'kalamzor joy" ma'nosida qo'llanadi.

Shuningdek, olim Namangan viloyatidagi *Morguzar*, biz tadqiq etayotgan *Marg'ilon* toponimlari hamda *Murg'ob* gidronimi tarkibiy qismi ham aynan mana shu termin bilan hosil qilinganini ta'kidlab o'tadi.

T.Nafasov esa o'zining "Qashqadaryo qishloqnomasi" nomli lug'atida *marg'* leksemali voha toponimlarini tahlil qilish barobarida birlikning turli tillarga xos bo'lgan bir qancha talqinlarini berib o'tadi: tojik tilida *marg'* - "o't", "o't-o'lang"; "o'tloq", "yaylov", "o'tloqcha". "Avesto" da *marag'a* - "o't", sug'd tilida *marg'*, manixey matnlarida *marg'* - "o't", arfg'on tilida *marg'a* - "xashakbop o't", "chim". Tojikiston joy nomlari tizimida *marg'* - *marr // mar* - "o'tloq", "yaylov", "o't-o'langa boy joy". Shu bilan bir qatorda olim "marg'" leksemasini qishloq nomlari majmuyining tarkibiy qismi sifatida oykonim yasovchi maxsus so'zlar (hozir ularning ko'pchiligi mustaqil so'zlik maqomini yo'qotib, qishloq nomining ajralmas qismiga aylangan, ma'nosi uqilmaydi, yangi nom yasamaydi, qadimiy nomlar tarkibida qotib qolgan) guruhi sifatida tilga oladi va bu birlik bilan yasalgan *Mag'zon*, *Pomuq*, *Konimex*, *Marg'ilon*, *Marmin*, *Marg'zor* singari joy nomlarini keltirib o'tadi.

Yuqorida qayd etilgan tahlil va talqinlar shuni ko'rsatadiki, *Marg'ilon* astionimi Markaziy Osiyoda eramizning IV-IX asrlarida juda keng tarqalgan sug'd tili asosida shakllangan bo'lib, nom asosini tashkil qiluvchi *marg'* geografik termini - "o'tloq",

“maysazor”, “ko’kalamzor joy”, *on // non // lon* morfemasi esa ko’plik va jamlik ma’nosini bildiradi.

Shundan kelib chiqib astionimni “o’t-o’langa boy joy”, “ko’kalamzor joylari ko’p bo’lgan makon” sifatida izohlash to’g’riroq bo’ladi. Chunki har qanday toponim nominatsiyasida joyning jug’rofik o’rni, tabiati, aholisining qishloq xo’jaligi, mashg’uloti, tili ma’lum ma’noda o’z aksini topadi. Marg’ilon astionimi nominatsiyasida esa joyning tabiati muhim ahamiyat kasb etgan.

MAROKAND – *Smarakansa* – *Samarqand...* (*toponimik manbalar*) Mashhur tilshunos V.A.Livshis Sug’d so’zining fonetik variantlari Sg’ud va Sug’ud ekanligi haqida to’xtalib, Zarafshon vodiysining hozirgi toponimiyasida o’lkaning qadimiy talaffuzi kamdan-kam nomlarda, ya’ni Sug’du (Yag’nob daryosi vodiysidagi nom) va ehtimol, Sug’ot (yoki Sug’ut, Samarqanddan 75 km narida joylashgan qishloq nomi) so’zlarida saqlanib qolgan, deydi.

Sug’d deb atalgan mazkur hududda kushonlar, eftalitlar, turklar, somoniylar, qoraxoniylar, temuriylar, shayboniylar, joniylar, mang’itiylar singari sulolalar hukmronlik qilishdi. Ushbu davlatlarning siyosiy-iqtisodiy, savdo-sotiq va madaniy aloqalari ularning Sharq va G’arb o’rtasidagi mavqeyini belgilab bergan. Natijada Xitoydan tortib Vizantiya imperiyasiga qadar bo’lgan Buyuk Ipak yo’lida o’ziga xos munosabatlar shakllanganligini ko’ramiz.

X asrda yashab o’tgan Abu Bakr al-Xorazmiy “Samarqand Sug’di yer yuzining jannatlaridan biri”, deb ta’riflagan bo’lsa, ingliz sayohatchisi Aleksandr Borns (1832) iqlimining ajoyibligi, suvi shirinligi tufayli “...bu qadimiy vodiya Aleksandr Makedon-skiy davridan beri maqtovgaga sazovor bo’lib kelmoqda”, – deydi. Ilk madaniyat o’choqlaridan biri bo’lgan Samarqand shahri va viloyati qadimiy nomlar – toponimlarning ham dunyoga kelishida, yaratilishi va saqlanib qolinishida katta o’rin tutadi. Joy nomlari xalq ijodi, hozirjavobligi, teran kuzatuvchanligining mahsuli. U xalq tarixining bir qismini o’zida mujassamlantiradi.

Samarqand toponimiyasini o’rganish va lingvistik tahlil qilishda ularning yozma yodgorliklarda uchragan ilk shakllari, tarixiy, geografik adabiyotlar, dala materiallari asosida ish olib borish talab qilinadi. Viloyat hududiga tegishli eng qadimiy manbalar va bugungi ma’lumotlarni o’zaro qiyoslab o’rganish natijasidagina ularning tarixi va etimologiyasi haqida to’g’ri fikr yuritish mumkin. Ular o’zlarida xalq dunyoqarashi, rivoyatlari, diniy afsonalar, o’tmish haqidagi xotiralarni, etnik tushunchalar va turmushlar haqidagi ko’plab ma’lumotlarni saqlab qoladi. Toponimlar ko’pincha moziy haqidagi afsonalarga aylanadi. Sug’d haqidagi shunday ma’lumotlardan biri “Avesto” bo’lib (eramizdan avvalgi 1-ming yillikning

birinchi yarmi), uning "Videvdat" qis-mida shunday deyiladi: "Men, Ahu-ramazda, birinchi marta eng yaxshi joy va mamlakatlarni Ariana-Vejani yaratdim... Ikkinchi bo'lib, sug'dlar yashayotgan joy – Gavani yaratdim..."

Bu Sug'd haqidagi ilk eslatma bo'lib, bundan keyingi bitiklarda u tez-tez uchrab turadi. Shuningdek, Doro I nomi bilan bog'liq Behistan, Persepol bitigida, Hamadondan topilgan kumush taxtachada, Suza yodgorligida, Shopur I bitiklarida, antik davr mualliflari Kvint Flaviy Arrian, Kvint Kursiy Ruf, Diodor Ssiliyskiy, Pompey Trog asarlarida Samarqand hududi bilan bog'liq toponimlar juda ko'p. Samarqandning geografik nomlari uchun Tan sulolasi (618–907) davrida bitilgan "Szyu Tan shu", "Sin Tan shu" kabi yilnomalar, arab xalifaligi davri va undan keyingi asrlarda yaratilgan asarlar, rus sayyohlari va sharqshunos olimlari ishlari ham muhim toponimik manbadir.

MASLAHAT – qishloq. Andijon viloyatining Andijon tumani, Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumani. *Maslahat* – oldingi davrning kambag'al toponimi.

MATONAT – Sirdaryo viloyatining Sirdaryo tumanidagi mahalla nomi. Matonat arabcha so'z bo'lib, u "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha izohlanadi: "*Mustahkamlik, qat'iylik; salobat degan ma'noni anglatadi. Qattiq bardosh, sabot, chidam*" (O'TIL. II, 557).

Mustaqillik davri mahsuli hisoblangan bunday nomdagi toponimlar

Xorazm, Jizzax viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasining ayrim hududlarida ham uchraydi.

MATQULOBOD – qishloq. Farg'ona viloyatining Bag'dod tumanidagi qishloq nomi. Matqul (to'g'rirog'i, Muhammadqul) – qishloq asoschisining nomi, *obod* – obodonlashtirilgan (toponimlar tarkibida mazkur termin "*aholi joylashgan punkt*" ma'nosini ifodalaydi).

MAVRILAR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Toponimni hosil qilgan *mavri* so'zi "*Mavrga, arablarga tegishli*" degan ma'nolarni bildiradi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, **Mavrilar** – "*mavr urug'i yashab o'tgan joy*" ma'nosini bildiradi.

MAXDUMI A'ZAM MAJMUASI – Samarqand viloyatining Oqdaryo tumani Dahbed shaharchasida bunyod etilgan me'moriy yodgorlik nomi.

Samarqand shahri hokimi Yalangto'sh Bahodir mashhur shayx, so'fiylar namoyandasi Maxdumi A'zam nomiga xonaqoh, daxma qurdirgan. XVII asrda esa katta masjid barpo etilgan.

MAXDUMI XORAZMI – Tarixiy antropotoponim. Samarqand shahrida XV asr oxiri va XVI asr boshlarida bunyod etilgan mahalla nomi. (M.Абрамов. Гузары Самарканд, 1989. B. 14).

Xorazm viloyatidan ko'chib kelib, shu hududda yashab, naqshbandiylik tariqati ulamosi va mashoyixlik darajasiga yetgan kishi nomiga qo'yilgan mahalla nomi.

MAXSUMLAR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, **Maxsumlar** aslida **Maxdumlar** – “chorvasi, mol-mulki ko'p bo'lgan, yetim-yesirlarga ko'maklashadigan kishilar yashaydigan joy” demakdir. O'tmishda mullaning, ruhoniylar shaxsning o'g'il farzandi *maxsum* (*maxdum*) deyilgan. Bu so'z adabiy tildagi *maxdum* (diniy ulamo va ruhoniylar unvoni va shu unvonga sazovor bo'lgan kishi) so'zining o'zgargan shakli. Toponim tarkibidagi *-lar* komponenti o'zbekcha ko'plik affiksidadir.

Demak, **Maxsumlar** – “*maxsum unvonli kishilar yashaydigan joy*” ma'nosidadir.

MAYGIR – Andijon viloyatining Izboskan tumanidagi qishloq. Asli nomi “*Mohigir*”, ya'ni *baliq tutadigan joy* ma'nosida. Uzoq tariximizdan shu narsa ma'lum bo'ladiki, qadimda o'troqlashayotgan o'zbek urug'lari shu yerlarda ham baliq ovlab, keyinchalik o'troqlashib qolgan va shu nomda qishloq paydo bo'lgan.

“Boburnoma”da “Mohixona” deb yozilgan, ya'ni baliq tutadigan joy nomi bor. (“Suv to'kilur joylarda uy o'rnicha yerni chuqurroq qilib... (atrofiga) tosh qalarlar. Bu yerga suv quyidin bir eshik qo'yarlar... Ushbu bir eshikdin hech bir balig' chiqa olmas, kerak bo'lsa bu chuqurlarning birini ochib, qirq-ellik balig'ni bir zamonda (bir vaqtda – S.J.) (tutib) keltirurlar”, “Boburnoma”dan).

MAYDAYOBU – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumani.

Yobu (*yobu, jobi*) – kichik o'zbek urug'i, Zarafshon daryosining o'rta va quyi oqimida, Qarshi cho'lida yashagan; *Mayda-mayda, yirik bo'lmagan* (bu yerda – kam sonli) millat tushunilgan.

MAYDAJOBU – Samarqand viloyatining Narpay tumani. *Jobu*(*yobu*) turkiy etnonim, o'zbek qabilalaridan biri. Manbalarda *yobu, yovu, yovi, jobili* shakllarida uchraydi.

G'arbiy turklarning oliy hukmdorlik unvonlaridan biri *yobg'u* (*yabg'u*) deb atalgan. O'rxun-Enasoy yodgorliklarida ham “*yabg'u*” termini uchraydi. Qadimiy turklarda bu unvon qabila boshlig'i yoki qabilalar ittifoqi boshlig'iga berilgan.

Markaziy Osiyoning qadimiy xalqlaridan bo'lgan qarluq xonlari ham *yobg'u* deb atalgan. Yobular o'zbeklar orasida kichik guruhni (1926-yil ma'lumotlariga ko'ra, 4 mingga yaqin kishini) tashkil etgan. Tarqoq holda Zarafshonning o'rta va quyi oqimi (hozirgi Payariq, Pastdarg'om, Kattaqo'rg'on, Narpay, G'ijduvon)da va Qarshi cho'lida yashaganlar. Yobular qozoqlar tarkibida ham mavjud.

Yobular avlodlari o'zbek millati tarkibiga singib ketgan. Yobular bilan bog'liq qishloq nomlari Samarqand, Buxoro va boshqa viloyatlarda ko'plab uchraydi. Paxtachi tumanidagi *Eshmatjobi*, Buxoro tumanidagi *Yobuxona*, Konimex tumanidagi *Yobiaric* kabi qishloqlar shular jumlasidandir.

MAYDAMILLAT – qishloq va mahalla nomi. Xorazm viloyatining Bog'ot tumani. *Mayda millat* – milliy

ozchilik. O'zbekistonda kichik xalqlar vakillari, masalan, Markaziy Osiyo qipchoqlari va boshqalar shunday nomlangan edi.

MAYDON – qishloq. Andijon viloyatining Baliqchi tumani, Navoiy viloyatining Xatirchi tumani, Surxondaryo viloyatining Sherobod tumani. **Maydon** (arabcha) – *kvadrat, maydon*, bu yerda “*ochiq keng joy*”. **Maydon** (arabcha) – *dala*, bu yerda “*maydonning ochiq, oddiy joylari*” nazarda tutilgan.

MAYDONTOL – qiya. G'arbiy Tyan-shan (Toshkent viloyati)dagi tog' tizmasi. **Maydon** va **tol** aynan “*Tol*”, ehtimol, arabcha **To (I)** – *tepalik, cho'qqi, balandlik*. Demak, **Maydontol** – *bir xil balandlikdagi tepalik* ma'nosini anglatadi.

MAYJAP//MAYYOP – Qoraqalpog'iston Respublikasi Chimboy va Taxtakopir tumanida oqadigan kanal. 1979-yilda bu kanalni Mayjap aholi punktida istiqomat qiluvchi kishilar qazishadi va nomini shunday atashadi. Chimboy tumanida ham Mayjap kanali bor, u Qizilo'zek va Mayjap aholi punktlarining sharqiy tomonidan oqadi.

MAYINTEPA – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim “*mayin*” va “*tepa*” qismlaridan iboratdir. “*Mayin // mayn*” so'zi sug'dcha bo'lib, “*qishloq*” ma'nosini bildiradi [O'TIL. 5, 2, 528; B.O'rinboyev, 114].

“*Tepa*” umumturkiy so'z bo'lib, “*yer sathidan baland, do'ng joy, balandlik, tepalik*” ma'nolarini ifodalaydi

[O'TIL. 5, 4, 66]. Shunga ko'ra mazkur mikrotoponimni “*balandlikdagi qishloq, yashash maskani*”, deb izohlash maqsadga muvofiqdir.

Mayn – yag'nob tilida ham “*qishloq*” demakdir (Do'simov, 1977, 14), bundan ham “*tepalikda joylashgan qishloq*” ma'nosi anglanadi. Mazkur joyga yaqin joylashgan “*Tojikovul*” da yashagan tojik millati vakillari tomonidan qo'yilganiga ishora qiladi. Leksik jihatdan ikki o'zakli sifat+ot shakliga xos.

MAYMANAK – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumani. (Maymanaqsoy – Qashqadaryo irmog'i). **Maymana** – (arabcha) *o'ng tomon, o'ng qanot; -ak* – erkalash-kichraytish affiksi (bu yerda: toponim hosil qiluvchi formant).

Ariqning bunday nomi Qashqadaryo daryosiga nisbatan: “*o'ng irmoq*” ma'nosida nomlangan bo'lishi kerak.

MAYMURG' – Samarqand viloyatidagi o'rta asr hokimliklaridan biri. Samarqandning janubi-sharqiy qismida joylashgan bo'lib, keyinchalik hududlariga to'g'ri keladi. Maymurg' hokimligining markazi *Boside* shahri Urgut tumanidagi Quldortepa yodgorligining o'rnida bo'lgan.

Istaxriyning yozishicha, Naxshabdan g'arb sari bir kunlik yo'ldagi Kesh viloyatlaridan birining nomi ham *Maymurg'* bo'lgan. **Maymurg'** sug'd tilidagi **mayn** – *qishloq* va **murg'**, **marg'** – *o't-o'lan, ko'kat* so'zlaridan tashkil topgan bo'lib, “*o't-o'lanli joy*”

dagi qishloq, yaylovda joylashgan ovul, bahor va yozda yashaydigan qishloq" ma'nolarini bildiradi (Nafasov, 1988).

MAZANG – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumani. *Mazang* so'zining dastlabki ma'nosi "yog'och kalit"dir. Majoziy ma'noda **mazang** – oziq-ovqat, shuningdek, qishloq xo'jaligi mollarini sotish bilan shug'ullanuvchi "joylashgan lo'lilar".

MAZANG KO'CHA – Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi *qishloq* nomi. Ilmiy manbalarda *Mazang lo'li* qabilalaridan biri¹ – deb qayd etiladi.

Toponimist S.Qorayev esa *mazang* so'zining asl ma'nosi "tamba, lo'kidon" deya ta'kidlaydi. Olimning fikricha, baqqolchilik, shuningdek, *qishloq* xo'jaligi bilan shug'ullangan, o'troq lo'lilar *mazang* deyilgan.

Demak, *Mazangko'cha* – "lo'lilar yashaydigan ko'cha yoki *qishloq*" ma'nosida bo'lsa kerak², – deya sharh bergan.

MAZARAK – hozirgi *Tortuvli* qishlog'ining eski nomi. Manbalarda *Mazarak* keyinchalik ikki qishloqqa bo'linib ketganligi ta'kidlanadi. Ulardan biri *Kapaqishloq* bo'lib, keyinchalik *Mirkand* (Dahbed volosti) deb atala boshlangan. Ikkinchisi Shaxob volostidagi *Turtig'ar* (*To'rtayg'ir*)dir (Chexovich, 1974).

MAZDAXIN yoki **MAZAXIN** – Samarqand shahridagi ariqlardan birining nomi. Keyinchalik *Navbaxchiyon* deb atala boshlagan (Vyatkin, 1902).

MAZDUBAST – Xorazm viloyatining Tuyamo'yin gidrouzeli majmuasi yaqinidagi Amudaryo quruq irmog'i.

Abu Rayhon Beruniyning yozishi-cha, Amudaryoning suvi mazkur quruq irmoq orqali Qoraqumga oqqan.

Bu komponent ikki qismdan tashkil topgan: *Mazda* (*Mazdak*) – mazdaizm ma'budining nomi bo'lib, *bast* elementi esa "qal'a", "to'g'on", "kanal" ma'nolarini ifodalagan. Shunday qilib, **Mazdubast** – "*Mazda* (*Mazdak*)ning to'g'oni" ma'nosini anglatgan.

MAZRAGON – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom ikki qismdan iborat: arabcha **mazraa** – ekin maydonlari, dala; **-gon** – forscha ko'plik ko'rsatkichidir.

Shunday ekan, **Mazragon** toponimi "ekin maydoni" ma'nosini ifodalaydi.

MAG'ZON – mahalla, sobiq qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahri. Mag'zon nomi haqida turli farazlar mavjud: usti qattiq to'sin bilan o'ralgan mevalarning hosili ma'nosidagi forsiy mag'iz so'zi va ko'plikni bildiruvchi *-on* qo'shimchasidan yaralganmish. **Mag'iz+on** (*mag'izi ko'p, mag'izli*) qo'shilishidan **Mag'zon** yaralganmish. Qishloq aholisi mag'iz tayyorlash bilan mashhur bo'lganmish.

Boshqa bir farazga ko'ra, tojikcha **nag'z** (ma'nosi – yaxshi, durust, a'lo) so'ziga *on* (*u*) kalimasi qo'shilib, *nag'z on* (*u yaxshi*) yaralganmish. Odamlar-

¹ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. –С.741.

² Qorayev S. Ko'rsatilgan asar. –B.75.

ning fe'l-atvori yaxshi bo'lgan emish. Farazlar nomning hozirgi shakliga berilgan talqinlardir.

Nomning qadimiy shakli – *Marg'zor*. Sug'dcha **marg'** – *o't, ko'kat, chorva xush ko'radigan o'simliklar*. *Marg'* so'zi shu ma'nosida yag'nobliklar tilida hozir ham ishlatiladi. *Yag'nobliklar* – sug'dlarning avlodlari. Ular Zarafshon daryosining bosh qismida yashashadi. *Marg'* kalimasi eroniy tillarning bir qator yodgorliklarida zikrlangan.

Sug'diy buddiy matnlarida, manixey yodnomalarida **marg'** – *o'tloq, o't o'sgan joy*.

Qadimgi "Avesto"da **marg'** – *o'tloq, yaylov*. Pushtu tilida **marg'a** – *xashakbop o't* ma'nosini ifodalagan. Eroniy tillarning bir qancha lahjalarida bu so'z sal shakliy o'zgacharoq ko'rinishda bo'lgan. Tojik tili o'tmishida bu kalima faol qo'llangan. Ma'nolari – *o't, ko'kat; o'tloq, o't ko'p o'sgan joy; chamanzor*.

X asrda tuzilgan Asadiy Tusiyning "Lug'ati fors" qomusida bu so'z shu ma'nolarda zikr qilingan. Tojik tili o'tmishida bu so'zga *-zor* qo'shimchasi qo'shilgan: **marg'zor**. Ma'nosi – *chamanzor, sabzazor, o'tloq*. Hozirgi fors tilida **marg'zor** – *o'tloq, yaylov; maydoni kichik o'tloq*. *Marg'zor* so'zi o'zbek tilida sug'd va fors, tojik tillaridan X–XIII asrlarda o'zlashgan.

XIV asr yodgorligi Qutbning "Xisrav va Shirin" dostonida qo'llangan. A.Navoiyning "Sab'ayi sayyor", "Vaqfiya" va boshqa asarlarida *marg'zor* kalimasi ko'p qo'llangan. Ma'nolari – *ko'm-ko'k o'tli joy, o'tloq, chamanzor,*

sabzazor, yaylov. *Mag'zon* qishlog'i nomining yaralishi Naxshab shahri kechmishi bilan bog'liq. Naxshabliklarning bahorgi va yozgi qarorgohi bo'lgan. Naxshabliklar chorvasining o'rni bo'lgan. Nom IX–X asrlarda yaratilgan. Tovush qiyofasi o'zbek tili ichida o'zgargan: *Marg'zor* – *mag'zor* – *mag'zon* – *Mag'zon*.

MAG'OKI ATTORI – Buxoro shahri guzari. Forschada *mag'ok* – 1) chuqurlashtirish, xandaq; 2) g'or; 3) podval, yerosti uyi. *Mag'oki attori* – "Attorlar xandag'i", kasb-hunarga ko'ra, G'uzor aholisining aksariyati attorlik buyumlari savdogarlari bo'lgan. Bu yerda joylashgan masjid tuproqning cho'kishi natijasida asta-sekin chuqurlashib, depressiyani hosil qilgan. (O.A.Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 215).

MAG'OKI KO'RPA – Choyshablar bozoridagi bo'shliq. "Buxoroning ushbu choragi hududining muhim qismini savdo qatorlari egallagan. Bu yerda tayyor ko'rpalar sotilgan" (O.A. Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 193). Shu yerdan dahaning, guzarining nomi kelib chiqqan.

MASHAD// MASHAT – Farg'ona viloyatining Uchko'prik tumani va Marg'ilon shahridagi mahalla hamda qishloq nomi. Arabcha *Mashhad* so'zidan olingan bo'lsa, "*shahid qoni to'kilgan yoki shahid ko'milgan joy*" degan ma'noni anglatadi. *Mashad* so'zi urug' nomi bo'lishi yoki suvlik,

daryoga aloqador bo'lishi haqidagi fikrlar ham aytiladi.

Mashat – toshli tuproqdagi buloqcha, uning *bashat* (yoki *tashbasha*) – “*Toshli bashat*” varianti ham bor – buloqchadan chiqadigan suv shu yerning o'zida yerga singib ketadi (K.K. Юдахин, Киргизско-русский словарь).

MASHAOVUL – qishloq. Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq tumanidagi qishloq nomi. Qozoqlarning alimuli qabilasining *masha* urug'i bo'lgan. Qozoqlar *mayda pashshani masha* deyishgan va shu tariqa hudud shunday nom olgan.

MACHIT – *ibodatxona* (arabcha *masjid*). Xiva xonligidagi eski ma'muriy-hududiy birlik bo'lib, u ilmiy manbalarda shunday qayd etilgan:

1) *musulmonlar ibodatxonasi*;

2) *kichik qishloq* (Изв. ТОРГО, т. I, 1899, вып. 2, Ташкент, 1900. С. 159);

3) *Xivadagi birinchi ma'muriy birlik* (П.П.Иванов. Архив хивинских ханов. ЛГУ, 1940. С. 21).

MACHITBALAND – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim **Machit** (*Masjid*) va **baland** so'zlarining qo'shiluvidan hosil bo'lgan. **Machit** so'zi “*masjid, ibodatxona*” ma'nolaridan tashqari, yana bir qancha tushunchalarni ifodalaydi.

Jumladan, Xorazmda tarqoq xonadonlarni birlashtiruvchi, xon farmonlarini xalqqa yetkazuvchi ma'muriy idora kabi ma'nolarni anglatadi, shuningdek, qishloq markazi ham masjid deyilgan.

Ba'zi hollarda “*qishloq*” so'ziga teng ma'noda ishlatilgan, ko'pincha qishloq machit nomi bilan yuritilgan. Shuning uchun ham mazkur so'z toponimlar tarkibida ko'plab uchraydi. *Oqmachit, Machitli, Balandmachit, Qo'shmachit* kabilar shular jumlasidandir.

Demak, **Machitbaland** – “*yuqoridagi yoxud balanddagi qishloq*” ma'nosini bildiradi.

MA'DANI SHOSH – Toshkent yaqinida joylashgan “Shash koni”. Bu haqida birinchi bor VIII–XIII asrlarda Abbosiylar sulolasi davrida zarb qilingan tangalarda qayd etilgan.

MA'MUROBOD – qishloq. Andijon viloyatining Qo'rg'ontepa tumanidagi qishloq nomi. Ma'mur, **Ma'murobod** – *ma'muriylar qishlog'i (shahri)* ma'nosini bildiradi.

MA'NAVIYAT – mahalla. Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi mahalla nomi. Mazkur nom “O'zbek tilining izohli lug'ati”da quyidagicha izohlanadi: “*Insoniyatning falsafiy, huquqiy, ilmiy, badiiy, diniy, axloqiy va shu kabi tasavvurlari va tushunchalari majmuyi*” (O'zbek tilining izohli lug'ati, II jild, 564-bet). Ushbu nom mustaqillik mahsuli sanaladi.

MA'RIFAT – Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahallalarning nomlaridan biri hisoblanib, mazkur termin arabcha “*bilim, fan; ma'lumot*” ma'nolarini bildiradi.

MEVASTON – Xorazm viloyati Xiva shahridagi mahalla nomlaridan biri. Rivoyat qilishlaricha, atrofi keng maydonlikda xon to'rtta shovvozga

yer ajratib bergan. Bir kuni shu yerdan xon o'tayotgan vaqtda shovvozlari yerga poliz mahsulotlari, qovun-tarvuz ekanliklarini ko'rib, hormang endi, nima harakat, bu qovun-tarvuzlarni qachon yeymiz, deb so'raganida shovvozlari, Alloh xohlarsa qaytishingizda, deb javob bergan ekanlar va Allohning xohish-irodasi bilan xon qaytib kelishida kechga yaqin qovun-tarvuzlari pishib turganini ko'rib hayratda qolgan. Qovun bittasi uchta kosa bo'lagiga o'xshab pishgan, xon shundan bir bo'lagini yeb ko'rib, bu qovunning mag'zi tilni yoradigan va hudud mevaga kon ekan-ku, - deb, shundan ushbu hudud *Mevakon*, keyinchalik esa *Mevaston* deb nomlana boshlagan.

MEVAZOR - Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi mahallalarning nomlaridan biri. U mustaqillik yillarida qo'yilgan nom bo'lib, mazkur termin "O'zbek tilining izohli lug'ati"da *mevali daraxtlar bilan band joy, mevali bog'* ma'nolarini ifodalashi qayd etilgan. Bunday nom respublikamizning ko'plab hududlarida uchrashini ta'kidlash lozim.

MEHNAT GULI - Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mustaqillik yillarida atalgan mazkur toponim mehnat evaziga ko'p gullar ekilgan hudud, maydon joy bo'lganligi uchun ham shunday nomlangan.

MEHNATOBOD - qishloq. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir va Farg'ona

viloyatining Rishton tumanlaridagi qishloq va mahalla nomi. *Mehnat va obod* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Demak, **Mehnatobod** - "*mehnat bilan obodonlashtirilgan qishloq*" ma'nosini anglatadi.

MEHNATROHAT - qishloq. Namangan viloyatining Uchko'prik tumanidagi mahalla nomlaridan biri. Mazkur nom ikki qismdan iborat bo'lib, *mehnat + rohat* - "zavqlanish", "orom olish" ("mehnat - bu orom olish") deganidir.

MEHTAR - qishloq. Samarqand viloyatining Bulung'ur tumani. **Mehtar** (forscha "*katta, baland, oliy*") - *zakot va soliq yig'ish bilan shug'ullanadigan amaldor* (Абдуррахмони Тали. История Абдулфайзхана, перевод А.А.Семенова. - Т., 1959. С. 142; А.А.Семенов. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях их носителей в средневековой Бухаре//Советское востоковедение, т. V. - М. - Л., 1948).

MERGANLAR - qishloq va mahalla nomi. Xorazm viloyatining Shovot va Buxoro viloyatining Romitan tumanlaridagi qishloq nomi. Urug'ning kichik irmog'i oilaviy qarindoshlik guruhi urug' nomi. T.Nafasov ham qo'ng'irotlarning oyinni bo'limida *mergan, mergancha* urug'i, kenagas, mang'it, qovchinlar tarkibida ham *mergan* urug' tarmog'i bo'lganligi haqida ma'lumot bergan¹. *Mergan* - miltiqchi, ovchi, *-lar* - o'zbekcha ko'plik ko'rsatkichi.

¹ Nafasov T. O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati. O'zbekistonning janubiy rayonlari. -T.: O'qituvchi, 1988. -B.116.

Demak, *Merganlar* – “*ovchilar yashaydigan yoki mang’it urug’i vakillari yashaydigan qishloq*” ma’nosini ifodalaydi.

MERGANCHA – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloq. Mergan – qo’ng’irotlarning *oyinni* bo’limida *mergan, mergancha; kenagas, qovchin, mang’itlar* tarkibida *mergan* urug’i uchraydi. Ushbu etnonim turkiy tildagi *mergan*, mo’g’ul tilida uchraydigan **mergen** – *ovchi, usta otuvchi; dono, ziyrak, mohir* ma’nosidagi so’zdan yasalgan va urug’ a’zolarining mashg’ulotlariga ishora qiladi (Marqayev, 2007).

MESHKARON – qishloq, Buxoro viloyatining Buxoro tumani. Forscha *meshigar* – *qo’y terisini ishlaydigan terichi*; *-on* – forscha ko’plik ko’rsatkichi. **Meshkaron (Meshigaron)** – *qo’y terisini qayta ishlash bilan shug’ullanuvchi va terichilar yashaydigan qishloq*.

ME’MOR – Sirdaryo viloyatining Mirzaobod tumanidagi aholi punkti nomi. Aslida, Me’mor arabcha so’z bo’lib, unga “O’zbek tilining izohli lug’ati”da quyidagicha ta’rif beriladi: “binokor, imoratsoz, arxitektor, me’morchilik mutaxassisi”. (O’TIL, 2022, II, 586).

Demak, **Me’mor** toponimi “*me’morchilik mutaxassislari yashaydigan qishloq*” ma’nosini ifodalaydi.

MILTIQCHI – Navoiy viloyatining Qiziltepa tumanidagi qishloq. **Miltiqchi** – *miltiq otadigan odam, miltiq otadiganlar yashaydigan joy* ma’nosini anglatadi.

MINGBULOQ – tuman. Namangan viloyati tarkibidagi ma’muriy-hududiy birlik. Tuman 1994-yili Zadaryo nomi bilan tashkil qilingan. Ming soni uzoq o’tmishda eng katta miqdorni anglatgan va son-sanoqsiz, adadsiz ma’nosini bildirgan. Joy nomlari tarkibida ming – aniq sonni emas, balki ko’p, juda ko’p ma’nosini anglatadi.

Mo’g’ul va turkiy tillar uchun umumiy, mushtarak bo’lgan terminlardan biri buloq, u yerosti suvlari-ning tabiiy holda yer yuzasiga sizib chiqqan joyga aytiladi. Buloq so’zining areali ancha keng va toponimik termin sifatida barcha turkiy tilli hududlarda qo’llaniladi. Buloq so’zi “*oqmoq*”, “*aralash-tirmoq*” ma’nosidagi *bula* fe’lidan kelib chiqqan, degan xulosa mavjud. Demak, *Mingbuloq* – “*buloqlar ko’p joy*”.

MINGLAR – Navoiy viloyatining Qiziltepa va Navoiy hamda Buxoro viloyatining Romitan hamda Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi qishloqlar nomlari. Shuningdek, Farg’ona vodiysi va Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanida ham Minglar nomli qishloqlar mavjud. Etnotoponim. Minglar yirik o’zbek qabillaridan biri.

Mas’ud ibn Ko’histoniyning “Tarixi Abulxayrxoniy” nomli asarida o’zbeklar va ularning XV asrda tashkil topgan davlati to’g’risida gapirilar ekan, tuman – ming urug’i ham tilga olinadi. 1426–1427-yillarda Shohrux buyrug’i bilan yangilangan temuriylarning shajara kitobi – “Mu’izz al-an-

sob"da ulug' – ming qabilasi tilga olingan.

A.D.Grebenkin ma'lumotlariga ko'ra, minglar Markaziy Osiyoga Chingizxon istilolaridan oldinroq kelib, Sir bo'ylab istiqomat qilganlar. O'rta asr tarixchilaridan Muhammad Yusuf munshiy "Tarixi Muqimxoniy" asarida 1702–1707-yillar voqealari haqida hikoya qilar ekan, Shibirg'on minglarning yurti bo'lganligini qayd etadi (Grebenkin, 1874).

Keksa kishilar xotirasida ota-bobolarining Balx tomonlardan kelganliklari haqidagi rivoyatlar saqlanib qolgan. Farg'ona o'tmishi haqidagi ma'lumotlarda minglar Vodil qishlog'iga XVII asrning boshlarida Samarqanddan kelishganligi, keyinchalik ularning avlodlari Qo'qonga ko'chib o'tganliklari ko'rsatilgan (Gubayeva, 1983).

Yozma manbalarda minglar Samarqand shahri atroflari, Urgut, Ishtixon, Kattaqo'rg'on, G'allaorol tumanlari (Jizzax viloyati), O'ratepa (Tojikiston Respublikasi), Sirdaryo bo'ylari, Qo'qon, Farg'ona, Buxoro, Surxondaryo, Xorazm, Qoraqalpog'iston, shuningdek, Turkmaniston, Boshqirdiston, Qirg'iziston, Tuva Avtonom Respublikasi hududlarida yashashlari ko'rsatilgan. Dastlab yirik qabila bo'lgan minglarning mamlakat siyosiy hayotidagi mavqeyi anchagina baland bo'lgan.

Rivoyatlarga ko'ra, bu narsa O'ratepa va Urgutda ko'proq ko'zga tashlangan. Rus istilosiga qadar mazkur

tumanlarning beklari ming qabilasi vakillari bo'lib, ular hokimlikni amirning farmoni bilan emas, vorislik tu-fayli egallaganlar. Markaziy hokimiyatga esa nomigagina bo'ysunganlar. Zarafshon okrugidagi minglar, asosan Urgut va Shovdor (hozirgi Samarqand va Toyloq) tumanlarida yashashgan. Mahalliy kishilarning aytishlaricha, ming atamasi "ko'p, ko'pchilik" so'zining sinonimi bo'lib, minglarning o'tmishda ko'p sonli bo'lishi bilan bog'lanadi.

Prof. X.Doniyorovning fikriga ko'ra, minglarning asosiy qismi sipolashib ketgan va shu sababli hozirgi vaqtda o'zlarining urug'lari tarmoqlarini unu-tib yuborishgan. Vaholanki, ularga qarindosh bo'lgan qabila – yuzlarda urug'lar ancha mo'tadil saqlangan. Olim o'z asarida minglarning bo'linishiga oid materiallar deyarli yo'q, deydi va urgutlik B.Xo'jamuro-dov, N.Berdiyev ma'lumotlariga tayanib, ming qabilasi haqida qisqagina to'xtalib, uning *voxtamg'ali, to'g'ali, bog'lon, o'ramas, jarat, ramadon va jalmat* urug'lari haqida yozadi (Doniyorov, 1968).

XIX asrning ikkinchi yarmida ming qabilasi haqida yozgan A.D.Grebenkin o'zining maqolasida anchagina keng ma'lumot beradi. Muallifning fikriga ko'ra, Zarafshon okrugidagi minglar quyidagi 3 urug'dan iborat bo'lib, ular, o'z navbatida, bir necha tarmoqlarga bo'lingan:

1. **To'g'alilar** (*ahmad, chag'ir, tunnamoz, oqshiq* va boshqalar);

2. **Bog'lonlar** (*chibli, qora, mirza* va boshqalar);

3. **Uvoqtamg'alilar** (*algal, chavut-jayli, o'ramas, to'qnamoz, kiyikxo'ja va yarat*).

To'g'alilar bekdodalar, ya'ni beklar avlodi deb yuritiladi. (To'qa shevalarda *to'g'a* deyiladi. Tamg'asi to'qa shaklida bo'lgan urug' to'qali, talafuzda to'g'ali deb atalgan. Chunonchi, XX asr boshlarida D.N.Logofet to'g'alik degan etnonim borligini qayd qilgan edi (Doniyorov, 1968). Ming qabilasi urug'lari haqidagi manbalar bugungi kunda juda kam. Shunga qaramasdan, ayrim joylarda bu qabilaning urug'lari haqida ma'lumotlar saqlanib qolgan. Jumladan, Urgut tumanidagi *Javtukalgal* qishlog'ida yashovchi Islom bobo Musayev (94 yosh, 1997-yil)ning aytishiga ko'ra, mingning *to'g'izsari, kiyikxo'ja* (bu urug' tarmog'i A.D.Grebenkinda ham keltirilgan), *murg'i, jonsiyit* tarmoqlari ham bor. Bundan tashqari, o'zlarining minglarga tegishli deb biluvchi bir qator urug'lar borki, ularning ushbu qabila jadvalida tutgan o'rnini aniqlash ancha mushkul. Bular: *drduv, erganak, boltali, bog'lon, ramadon, toshat, boymaliq (boymoqli), allot (arlot), chiyriq, qorag'uyli, monash, qozon, beshkal, kallari, xitoy, qorapocha, oqpocha, qalmoq, chuyut, chiljuvut, qorapo'choq, uyg'ur* va boshqalardir. Shuningdek, minglar yashayotgan hududda *Sanchiqul, Ochamayli, Ipakli, Taraqli, Cho'michli* (Urgut tumani) singari urug' nomlari bilan bog'liq toponimlar uchraydi.

Bu qishloqlar aholisi o'zlarini mazkur qabilaga tegishli deb hisoblashlariga ko'ra, minglarning tarkibi ancha murakkab ko'rinadi. Minglarning mamlakat siyosiy hayotida tutgan o'rne ancha katta bo'lib, XVIII asr oxiri va XIX asr boshlarida Farg'ona vodiysida vujudga kelgan Qo'qon xonligi ming qabilasi vakillari tomonidan 1876-yilgacha, ya'ni Farg'ona vodiysining Rossiyaga qo'shib olinishigacha bo'lgan davrda boshqarildi. Samarqand viloyati Kattaqo'rg'onda *Kattaming, Kichikming, Ishtixonda Minglar, Urgutda Mirzabog'lon, Qorabog'lon, O'ramas, Jovtuk, Algal, Qozonariq, Beshkal* kabi toponimlar Ming etnonimi bilan bog'liq.

Minglar toponimi "*Ming urug'i vakillari yashaydigan qishloq*" ma'nosini bildiradi.

MINGON – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan va Shofirkon tumanlari. Ming – o'zbek qabilalari tarkibiga kiruvchi yirik qabilalardan biri; *-on* – forscha ko'plik ko'rsatkichi; qarang: **Minglar**.

MINGTEPA – qishloq. Toshkent viloyatining O'rta Chirchiq tumani. *Ming* va *tepa* so'zlarining qo'shilihidan hosil bo'lgan. **Mingtepa** – "*ko'pchilik tepaliklar va qo'rg'onlar*" ma'nosini anglatadi.

MINGCHINOR – O'zbekiston hududidagi bir necha bog'larning nomi. *Ming* va *chinor* so'zlarining qo'shilihidan hosil bo'lgan.

Demak, **Mingchinor** – "*sanoqsiz, ko'p chinor*" ma'nolarini ifodalaydi.

MINDON – Farg'ona viloyatining Farg'ona tumanidagi qishloq, eti-

mologiyasi aniq emas. *Mingdan ortiq xo'jalik, uy bor* degan ma'noda bo'lishi mumkin. -*don* qo'shimchasi bilan hosil bo'lgan *Bilimdon, Bordon, Garimdon, Zohidon, Novgardon, Obodon, Roshidon, Maydon, Qadrdon* kabilar shular jumlasidandir.

MINJIR – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob, Shahrisabz, Yakka-bog' tumanlari, Samarqand viloyatining Urgut tumani. **Minjir** (menjir) – o'zbek urug'i (kenagas qabilasi)ning nomi.

MIQ – Jizzax viloyatining Zomin tumanidagi qo'rg'on. Bu *mug'* – "otashparastlik" so'zidan kelib chiqqan. Mahalliy aholi vakillarining so'zlariga ko'ra, u yerdan eski tangalar, butun sopol idishlar va ularning qoldiqlari topilgan. U yerda *Mug'* xonliklari hukmronlik qilishgan, deb hisoblangan. Shu yerdan bir necha kilometr uzoqlikda Istiravshan (oldingi O'ratepa, Tojikiston) shahridan uzoq bo'lmagan joyda **Miqtepa** tog'i mavjud bo'lgan.

Mazkur nomni mahalliy aholi *mix* so'zi bilan bog'laydi. Shuningdek, Farg'ona vodiysi va boshqa joylarda **Mug'tepa** qo'rg'onlari uchraydi. Tojikistonning Panjakent shahri yaqinida mashhur **Mug'** tog'i joylashgan, u yerdan suyaklar va toshlarga bitilgan sug'd hujjatlari topilgan (VIII asr). Bularning barchasi Markaziy Osiyoda otashparastlar – (*mug'*)larning paydo bo'lishi izlaridir.

MIQCHAAR – qishloq. Farg'ona viloyatining Qo'shtepa tumani. Ma-

halliy aholi vakillari so'zlariga ko'ra, u yerda Andijon shahrigacha bo'lgan katta shahar joylashgan. Shahar **Niq** deb nomlanib, u "mustahkam" ma'nosini ifodalagan. **Niqshahar** vaqt o'tishi bilan **Miqchaarga** aylangan. Aslida bu otashparastlik – *mug'* nomi bilan bog'liqdir.

MIRAKI//MIRAKON – Buxoro viloyatining Buxoro shahri hamda G'ijduvon tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Morfema tarkibi: marmar-raki. Tojik tili oronimiyasida *marg/mar/marr* ko'rinishida bo'lib, mazkur toponim "*o'tloq, yaylov; o't-o'langa boy joy*"¹ ma'nosini anglatadi va nomning shakllanishiga oronim asos bo'lgan.

MIRBOZOR – qishloq. Samarqand viloyatining Narpay tumanidagi qishloq nomi. *Mir* va *bozor* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Demak, *Mir(i)bozor* toponimi "*bozorni tartibga solish bilan shug'ullanuvchi shaxs*" ma'nosini bildiradi.

MIRJIQNING QUMI – Qoraqalpog'iston Respublikasining Taxtako'pir tumani "Qoraoy" QFY hududida joylashgan qumlik nomi. Qumlikning bunday atalishiga qoraqalpoqlar tarixidagi tarixiy shaxs Aydosbiyning ukasi Mirjiq shu qumlikka yaqin joyda yashaganligi sabab bo'lgan.

MIRZAARIQ – Samarqand viloyatining Jomboy tumanidagi ariq. Ariqni XV asr boshlarida Mirzo Ulug'bek qazdirgan.

V.L.Vyatkin vaqf hujjatlarida tilga

¹ Nafasov T. Ko'rsatilgan lug'at. –B.117.

olingan *Sultoni arig'i* haqida to'xtalib, "...*Sultoni arig'i hozirgi Mirzaariqdir*", deydi (Вяткин, 1902).

Yuqoridagi izohlarda ariq nomlanishida Ulug'bekning faoliyati bilan bog'liqlik ko'zga tashlanadi. Xalq orasida Mirzo Ulug'bek sifatida mashhur bo'lgan Ulug'bek nomiga qo'yilgan obyektlar doimo Mirzo termini bilan bog'liq holda atalgan. Masalan, *Mirzo qo'rig'i*, *Puli Mirzo*, *Mirzo hammomi* va boshqalar.

MIRZAQISHLOQ – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloqlardan birining nomi. Toponim ming urug'ining mirzabog'lon tarmog'i nomidan hosil bo'lgan. Qishloqda, shuningdek, *o'ramas*, *erganak*, *drdu* va boshqa etnik birliklar mavjud. Samarqand viloyatidagi *Mirzaovul*, *Mirzaqulchara (Mitan)*, *Mirzaqishloq*, *Mirzabuloq (Bulung'ur)*, *Mirzabog'lon (Urgut)* kabi qishloqlar nomlarida mirza termini mavjud.

MIRZO PO'LODI – XV asrda Samarqand shahrida tashkil etilgan mahalla nomi. Mahalla aholisi, asosan, po'lat quyish ishlari bilan shug'ullangan (M.Абрамов. Гузары Самарканд, 1989. - В. 29) va shuning uchun ham mazkur hudud shunday atalgan.

MIRZO ULUG'BEK – tuman. Toshkent shahridagi ma'muriy-hududiy birlik (1935-yilgacha Proletar tumani, 1992-yil maygacha Kuybishev tumani, 1992-yil 8-maydan Mirzo Ulug'bek tumani). 1929-yil 29-noyabrda tashkil qilingan. Toshkentning shimoli-sharqiy qismida joylashgan

bo'lib, Yashnobod, Yunusobod tumanlari hamda Toshkent viloyatining Qibray tumani bilan chegaradosh. Toshkent markazi (Amir Temur xiyoboni)dan boshlanib, shimoli-sharqiy tomonga, Katta halqa yo'ligacha boradi. Tuman hududidan 2 ta kanal (Salor va Qorasuv) va 5 ta ariq oqib o'tadi. Ushbu tuman O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Rayosatining "Toshkent shahar Kuybishev rayonining nomini Mirzo Ulug'bek tumani deb o'zgartirish to'g'risida"gi 1992-yil 8-maydagi 580-XII-sonli qarori bilan buyuk o'zbek astronom olimi va davlat arbobi Mirzo Ulug'bek nomini ulug'lash, abadiylashtirish va ajdodlarga ehtirom ko'rsatish maqsadida mazkur nom bilan qayta nomlangan.

MIRZACHO'L – tuman. Jizzax viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Mirzacho'l – O'zbekiston va qo'shni davlatlar (Qozog'iston, Tojikiston) hududidagi tekislik nomi. Mirzacho'l so'zini H.Hasanov shunday izohlagan: "Mirzacho'l – ruschada boshqa nom olgan: Южная Голодная степь ("Yalang dala"), Северная Голодная степь Qozog'iston hududida bo'lib, *Betpakdala* deyiladi. Mirzacho'l turlicha izohlab kelinmoqda, bu nom bir Mirzaning ismidan olingan, degan fikr ham bor. Agar bu nomga *marza* va *marzak* so'zlari asos qilib olingan bo'lsa, mantiqli izoh tug'ildi; masalan; "*Qizilqum chekkasidagi kichik cho'l*", *marza* – "*chekkadagi yer*"; arabcha *marzak* – "*kichik*" so'ziga *daxldor*".

S.Qorayevning yozishicha, XVI asrgacha bu hudud *Jizzax-Chinoz cho'li* deb atalgan. XVI asr oxirida hukm surgan Buxoro xoni – Abdullaxon dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-tijorat ishlarini, umuman obodonchilik ishlarini ancha avj oldirgan. U o'z amaldori – mirzosiga Jizzax-Chinoz orasidagi cho'lda karvonsaroylar, rabotlar, machitlar, sardobalar qurdirgan. Hozirgi Jizzax viloyati hududidagi Tuyatortar kanali qazilib, cho'lning janubiy va markaziy qismlarida katta maydonlarga suv chiqarilgan. Jizzax-Chinoz cho'lida bir qancha irrigatsiya inshootlari ham qurilib, dehqonchilik birmuncha rivojlangan. Ana shu davrdan, 1583–1598-yillardan e'tiboran *Jizzax-Chinoz cho'li Mirzoning cho'li* (Mirzacho'l) deb atala boshlagan.

Soha mutaxassisleri orasida *Mirzacho'l* nomining ilk shakli *Marzacho'l* bo'lgan, keyinchalik xalq talaffuzida Mirzacho'l bo'lib o'zgargan, degan talqinlar ham bor. Masalan, P.G'ulomovning yozishicha, *marza – relyef shakli, tepasi qabariq shakldagi uzun cho'zilgan balandlik*. Marzalar tektonik yo'l bilan hosil bo'lishi, daryo, dengiz to'liqini keltirgan qumlardan vujudga kelishi, morena jinslarining to'planishidan paydo bo'lishi, kishilar tomonidan bunyod etilishi mumkin.

Boshqa izoh: Mirzacho'l so'zining kelib chiqishi Mirzo Ulug'bekning mamlakatda olib borgan obodonchilik ishlari bilan bog'liq, cho'l nomidagi Mirza so'zini Ulug'bek nomi bilan aloqador, deb izohlovchilar ham

topiladi. Mirza so'zining ilk shakli mirzoda, keyinchalik bu so'z mirzaga aylanib, kishilar ismi sifatida foydalanilgan.

MIRZAOBOD – tuman. Sirdaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. 1992-yilgacha tuman Komсомol (ruscha, Kommunisticheskiy Soyuz Molodyoji, o'zbekcha, Kommunistik Yoshlar Ittifoqi) nomi bilan yuritilgan. Tuman hududi Mirzacho'l tekisligida joylashgan. Yer yuzasi, asosan, tekislik, loysimon qumoq va qumloqlar bilan qoplangan. Mirza so'zining ilk shakli mirzoda, keyinchalik bu so'z mirzaga aylanib, kishilar ismi sifatida foydalanilgan. "*Mirza*" so'zi fors-tojik tilida "*amirzoda, amir avlodi*" degan ma'noni bildiradi. XIV–XV asrlar va undan keyingi davrlarda Amir Temur avlodlari, temuriy shahzodalar ismiga qo'shib aytilgan unvon. Keyinchalik (XVI–XIX asrlar) kotiblar unvoni o'rnida ham qo'llanib kelingan. Tuman hududi Mirzacho'lida joylashganligi bois, tumanga nom ham shunga mos holda ma'muriy-rasmiy tarzda tanlangan.

MIRZO//MIRZOARIQ – Zarafshon daryosidan chiqib, Bulung'ir kanaliga quyadigan kanal nomi. XIV asrning oxirlarida Ulug'bek davrida qurilgan (СКСО – Справочная книжка Самаркандской области, вып. I, Самарканд, 1893. С. 169) va uning nomi bilan atalgan (Ulug'bek Mirzo Ulug'bek sifatida mashhur bo'lgan).

MIRZOBOG' – qishloq. Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qish-

loq nomi. Mazkur toponim *mirzo* va *bog'* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. *Mirzo* bir necha ma'nolarda qo'llaniladi: 1) xon oilasi a'zolarining laqablari; 2) xattot, kotib; 3) amaldor, yirik zodagon, qabila boshlig'i.

Yuqoridagilarga asosan *Mirzobog'* toponimi "*Mirzoning bog'i yoki amaldorlar bog'i*" ma'nosini ifodalaydi.

MIRZOYON//MIRZOLAR – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon, Kogon, Jondor, Vobkent tumanlaridagi qishloqlar nomi. *Mirza* (o'zbekcha) yoki *mirzo* (forscha) – *xattot, kotib, xon oilasi a'zosi, -yon* – forscha ko'plik qo'shimchasi hisoblanadi.

Demak, *Mirzoyon* yoki *Mirzolar* toponimlari "*Mirzolar yashaydigan qishloq*" ma'nosidadir.

MIRZORAVOT – qishloq. Namangan viloyatining Uychi tumanidagi qishloq nomi. *Mirzoravot* toponimi "*mirzolar ravoti*" ma'nosini anglatadi.

MIRISHKOR – tuman. Qashqadaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik.

Mirishkor so'zi "*o'z ishining mohir ustasi*"; "*omilkor*" degan ma'noni bildiradi. Shuni ham ta'kidlash joizki, o'zbek millati tarkibiga kirgan *mirishkor* (*merishkor*) nomli qadimiy qabila ham mavjud. Qabila nomi "*ov hokimi, amiri*" degan ma'noni anglatadi.

Mirishkar so'zi (forscha *mirishkor*) – "*ovchilar boshqaruvchisi*" shaklida o'zbek tiliga *mirishkor* – "*mohir, tajribali, bilimli*" sifatida kirib kelgan. Ehtimol, ular (*mirishkorlar*) bir vaqtlar etnik emas, balki ijtimoiy, hatto,

ularning ismlariga ko'ra, etnik ko'rinishga ega bo'lgan professional guruhlar bo'lganlar (B.X.Karmyшева. Очерки этнической истории).

Etnolog, tarixshunos B.X.Karmishevaning fikricha, *mir+i+shikor* (f-t) birikmasining soddalashgan shaklidan *mirishkor* etnonimi yuzaga kelgan, ma'nosi – *ov qilish bilan shug'ullanuvchi, ov begi* (B.X.Karmyшева. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М, 1976. – С. 86).

Bu etnonimning *merishkar* tarzidagi talaffuz shakli ham bor. Urug', qabila nomlari majmuyida fors-tojikcha izofa, qo'shma so'z etnonimlar deyarli uchramaydi. O'zbek xalqi etnonimlarining barchasi o'zbekcha, turkiy so'zlardir.

Etnonimlar asosidagi so'z va qo'shimchalarning turkiy haqiqatidan kelib chiqib, qabila nomini *mirishk/mereshk/merishk/mireshk+ar/er* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan so'z, deb izohlashga moyillik bor. Etnonimning birinchi qismi qabila uchun totem bo'lgan hayvon yoki qush nomi, degan faraz bor. So'nggi qismi esa *odam, kishi(lar), er, inson* degan ma'nodagi qadimgi turkiy so'zdir. **Qiyoslang:** *bulg'ar (bulg'a+ar), tatar (tat+ar), mojar, og'ar/oqar, soqar, suvor, jaloyir, uyg'ur, chandir, badir* – barchasi umumturkiy etnonimlar.

Bu – mulohazatalab fikr. Aholisining etnik tarkibi qishloqning nomlanishi uchun lisoniy va nolisoniy dalil bo'lgan.

O'tmishda boshqa mansabdorlar kabi mirshikorlarning ham xususiy yerlari, ekin maydonlari bo'lgan. Bu joylarda keyinchalik sekin-asta qishloq va mahallalar tashkil topgan.

Darhaqiqat, Mirishkor qishlog'i shu mansab egasiga qarashli yerlarda bunyod etilgan. Shu bois aholi maskani amal nomi bilan yuritilib kelgan. Aslida Mirshikor tarzida shakllangan toponim nom tarkibidagi "sh" va "i" tovushlarining o'rin almashishi metateza hodisasi tufayli Mirishkor ko'rinishiga kelib qolgan (N.Oxunov. Jo'ydam, Mirishkor va Bahrin // Til va adabiyot ta'limi, 2011, № 9, 93-bet).

Shuningdek, Buxoro viloyatining Qorako'l, Vobkent hamda Qashqadaryo viloyatining Qarshi va Namangan viloyatining Namangan hamda Surxondaryo viloyatining Sho'rchi tumanlarida ham shunday nomli qishloq bor.

MIRMIRON – qishloq. Qashqadaryo viloyati Qarshi tumani. *Mir* (amir so'zidan) – hukmdor, *Mir(i) miron* – hukmdorlarning hukmdori (shohonshoh tipidagi) so'zlari qo'shiluvidan hosil bo'lgan.

MIROB – qishloq. Samarqand viloyati Urgut tumani. **Mirob** – *sug'orish tizimida suvni taqsimlash bilan shug'ullanadigan shaxs* (aynan, "suvning hukmdori").

MIROBARIQ – qishloq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani. *Mirob* – sug'orish tizimida suvni taqsimlash bilan shug'ullanadigan shaxs. **Mirob-ariq** – *mirobning arig'i, mirobga tegishli; ariqning atrofidagi qishloq* ham shunday nomni olgan.

MIROBLAR – Xorazm viloyati Urganch tumanidagi mahalla nomlaridan biri. **Mirob** – *suv taqsimoti va sug'orish tarmoqlarini nazorat qiluvchi shaxs*. Mirobalar esa shu soha vakillari istiqomat qiladigan hudud nomi.

MIROBOD – tuman. Toshkent shahri tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik (1992-yil 8-maygacha – Lenin tumani bo'lgan). Umuman, tuman 1929-yilda tashkil etilgan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi Rayosatining 1992-yil 8-maydagi "Toshkent shahridagi ayrim rayonlarning nomini o'zgartirish to'g'risida"gi 579-XII sonli qarori bilan Mirobod deb qayta nomlangan. Tuman Toshkentning janubiy qismida joylashgan. Shimolda Amir Temur xiyobonidan Katta halqa yo'ligacha cho'zilgan. Mirobod tumani janubdan Bektemir, sharqdan Yashnobod, shimoldan Yunusobod, shimoliy-g'arbdan Yakkasaroy, janubiy-g'arbdan Sergeli tumanlari bilan chegaradosh. XIX asrning boshida Qo'qon xoni Toshkentni bosib olganidan keyin, shahar hududi birmuncha kengaydi. Xullas, Qo'qon xonining sobiq o'rdasiga qarashli Anhor bilan Salor o'rtasida Qashqar, Mingo'rik, Mirobod kabi o'nlab mahalla va mavzelar vujudga keldi. Yangi joylardagi tub aholi siqishtirilib, bu yerlar deyarli boshqa joylardan kelganlarga, jumladan, Mirobod hududi Qo'qon xonligining yuqori imtiyozli mirlariga berildi. Tumanning Mirobod deyilishi shundan olingan.

Andijon viloyati Andijon shahri-ning g'arbidagi eski qishloq nomi ham **Mirobod** deb ataladi. Aslida uning nomi "*Amirobod*"dir.

Ayrim ilmiy manbalarda "Amir" nomi Arab xalifaligi davrida hokimlarga berilgan unvon bo'lib, Sohibqiron Amir Temur mo'g'ul xonlaridan o'zini farq qilmoq uchun bu unvonni qabul qilganligi qayd etiladi. Temuriylar sulolasi davridan esa amir unvoni mahalliy hokimlarga ham in'om qilingan. Andijon, umuman Farg'ona vodiysi tarixida o'tgan notinchlik davrida (XVI–XVII asrlar) biror o'tkinchi amirning Qoradaryo sohilida yashagan qo'rg'oni keyinchalik qishloqqa aylanib, "*Amirobod*", so'ngra "*Mirobod*" deb atalib ketgan.

MIRONQO'L – Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq. Mazkur **Mironqo'l** toponimini "*mirlar (amirlar) kelib dam oladigan, sayr yoki ov qiladigan joy, amirlarga qarashli qo'l*" deb izohlash o'rinlidir.

MIROXURI – Samarqand viloyatining Samarqand shahri yaqinidagi tarixiy qishloq. *Miroxur (mir – ega, oxur – hayvon uchun oziq-ovqat) – saroy boshlig'i, xon oldidagi otlar va to'lov summalari hamda boshqa kirmilar bilan shug'ullanuvchi. -i* qo'shimchasi toponim hosil qilishda obyektning Mirzaga tegishliligini bildiradi.

Demak, *Miroxuri* toponimi "*otchilar va saroy boshliqlariga tegishli qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

MIRZOTO'P – qishloq. Samarqand viloyatining Pstdarg'om tumanidagi

qishloq nomi. Mirzato'p – qo'ng'iroq qabilasi chanchiqli urug'i kazayakli bo'linmasining oilaviy-urug' guruhi (Б.Х. Кармышева, Очерки этнической истории узбекского народа). Etnonim etnotoponimga aylangan.

MISGARLAR – qishloq. Xorazm viloyatining Hazorasp tumanidagi qishloq nomi. *Misgarlar* – "*misgarlar yashaydigan qishloq*" ma'nosini anglatadi.

MISGARLIK – Toshkent shahridagi mahalla. **Miskarlik** (*Misgarlik*) – *misgarning kasbi yoki hunari*, toponimiya-da – *misgarlar yashaydigan mahalla yoki bozordagi misgarlar qatori*.

Mazkur toponim Farg'ona viloyatining Qo'qon shahridagi mahalla nomi ham hisoblanib, u shunday izohlangan: "*Misga ishlov berish, mis idishlar yasash va uni ta'mirlash bilan shug'ullanadigan ustalar yashaydigan mahalla*".

MISGARON – qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon tumani. Forscha *misgar* – misdan ro'zg'or buyumlarini tayyorlaydigan usta, *-on* – forscha ko'plik qo'shimchasi. *Misgaron* – *mischilar yashaydigan qishloq* ma'nosini ifodalaydi.

MISIT//MESIT – mahalla. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanidagi mahalla va qishloq nomi. Qashqadaryo viloyatining Kasbi tumanida ham shunday nomli qishloq mavjud. Mazkur nom aslida etnonim bo'lib, ushbu tumandagi tarixiy nomlardan biri hisoblanadi. *Masit//Mesit//Misit* shakllaridagi o'zbek urug'ining nomlaridan biri. Albatta, *Masit* va *Mesit* shakllari *Misit*ning dialektal variantlaridir.

MISKEN – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtko'l tumani-dagi ovul nomi. *Mis* va *ken* (qoraqalpochcha) – *konning paydo bo'lgan joyi* ma'nosini ifodalaydi.

Biroq bu ta'rif mulohazalidir. Chunki u Miskin ismining dialektal shakli sanalib, diniy ulamo bo'lgan shaxs nomi hisoblanadi. Demak, u antropotoponimdir.

MISKON – qishloq. Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanidagi qishloq nomi. **Miskon** – *mis koni* (*mis* va *kon* so'zlarining qo'shilishidan tashkil topgan); Bu qadimgi **Rud-i Shash** – “*Shash koni*”. **Shash (Shosh)** – qadimgi Toshkentning nomi (arab geograf-larida “*Chach*”).

MISR – Samarqand yaqinida Amir Temir tomonidan qurilgan qishloq va u Misr shahri sha'niga atab qo'yilgan. Ular Samarqanddan janubga qarab, Darg'am kanalining chap qirg'og'ida joylashgan. **Misr** qishlog'i hozirda ham Samarqand viloyatining Narpay tumanida mavjud.

MITAN – Samarqand viloyatining Ishtixon tumanidagi toponim. Viloyat hududida uchraydigan substrat topoleksemalardan biri. Mitan so'zi bilan yasalgan geografik obyektlar nomlari Markaziy Osiyoda keng tarqalgan. *Misan/ mitan* leksemasi qadimgi eron tilidagi *mazvana* – “*ya-shash joyi, mavze*”, pahlaviy tilidagi *maehan*, sug'd tilidagi *mydn* (yangi eron tilidagi *mehan* – “*vatan*” so'ziga asos bo'lgan) atamalariga borib taqaladi. Bu so'z Markaziy Osiyo toponimiyasida pahlaviylar davrida paydo bo'lgan.

Tarixchi olim O.I. Smirnova bu atama bilan yasalgan joy nomlarining Marv, Buxoro vohasi va Xorazmda keng tarqalganligini ko'rsatadi (O.I. Smirnova. К вопросу о среднеазиатских культах. Из среднеазиатской топонимике. Рукопись, В.А.Шишкин. Варахша. – М., 1933).

Biroq 1926-yilgi aholi ro'yxati materiallari bu so'zning Qashqadaryo, Farg'ona, Toshkent vohasidagi toponimlar tarkibida ko'pligini aniqladi.

Mazkur termin bilan yasalgan geografik nomlar Samarqand viloyatida ham uchraydi. Shuningdek, qo'shni hududlardagi *Muytan* (Xorazm), *Qoramitan* (Buxoro), *Maytun* (Toshkent viloyati Piskent tumani), *Urmitan* (Farg'ona viloyati, Tojikiston Respublikasi Panjakent tumani) kabi toponimlar qatorida *Chormitan* (Samarqand), *Mitan*, *Mitanchaariq*, *Mirzamitan* (Ishtixon), *Mitan*, *Qoraariqmitan* (Bulung'ur), *Zarmitan* (Qo'shrabot), *Semitan* (Xatirchi) kabi qishloq va ariqlar nomlarini ko'rsatish mumkin.

Bugungi kunda faqatgina tarixiy asarlar sahifalarida uchraydigan *Farmitan*, *Shirmitan* singari ko'plab nomlar ham ushbu termin bilan yasalgan nomlar soni o'tmishda ko'p bo'lganligini ko'rsatadi.

MIYONA – Namangan viloyati Chust tumanining *Varzik* qishlog'ida-gi ariq nomi. *Miyona* asli fors-tojikcha o'zlashma so'z bo'lib, hozirgi o'zbek adabiy tilidagi nofaol so'zlar sirasiga kiradi, lug'aviy jihatdan o'zbek tilida “*o'rtacha, o'rta*” degan ma'nolarni anglatadi. Masalan, *Furqat... to'laroq*,

qora soqol, miyona qad, Zavqiy singari xushchaqchaq odam edi. (T.Obidov, Yusufjon qiziq).

Chunonchi, hozirgi o'zbek adabiy tilida "biror belgi, xususiyati jihatidan o'rta vaziyatni egallaydigan, o'rtacha" ma'nosini anglatuvchi *miyona* so'zi va uning o'zbekcha tarjimasi, ya'ni aynan bir so'zning o'zbekcha va fors-tojikcha muqobillari birikuvidan yuzaga kelgan "o'rta miyona" iborasi ham mavjud¹.

Varzik qishlog'idagi ariq hajman o'rtachaligiga, qishloq o'rtasidan oqib o'tganligiga ko'ra **Miyona** deb atalgan. Demak, "o'rta, o'rtacha" ma'nosidagi fors-tojikcha miyona so'zi **Miyona** gidronimining etimonidir.

Miyona – "o'rta", "o'rtacha" ariq. Apellyativ leksik sathga mansub belgi tushunchasini ifodalovchi *miyona* so'zi onomastik konversiya (gidronimik konversiya) asosida ariq nomi (gidronim)ga o'tgan. Gidronimning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *miyona ariq* > *miyona* > *Miyona*.

MIYONQOL – Zarafshonning ikki irmog'i – Oqdaryo va Qoradaryo qo'shilgan joygacha bo'lgan obod hudud, Samarqand va Xatirchi qishlog'i oralig'i. Ba'zan **Miyonqolot** deb ham yuritiladi. "**Miyon**" fors-tojikcha "o'rta", "oralig'", **qol** – qadimgi fors tilida "kanal, daryo", **-ot** – arabcha ko'plik affiksi bo'lib, toponimlar tarkibida shu joyning tevarak atrofini ham bildiradi (Qorayev, 1978).

MIYONRUDON – Qoradaryo va Norin oralig'i nomi, o'rta asrlardagi Sirdaryoning irmoqlari. Ilk bor Istax-

riy (BAF, I, C. 334, 346), Ibn Havqal (BAF, II, C. 395, 405), Muqaddasiy asarlarida tilga olinadi. Forscha **miyon** (miyona) – "o'rta", "oralig'", **ro'd** – "daryo", "kanal", **-on** – ko'plik ko'rsatkichi (qarang: *Miyanqol*). Mazkur daryo oralig'i boshqacha – *Rabotak o'rchini* deb nomlangan. Zahiriddin Bobur shunday yozadi: "Bu ikki suv orasini Rabotak o'rchini derlar" ("Bobirnom", 1960. S. 111). "Rabotak urchinini, shuningdek, "Ikki daryo oralig'i sohasi" deb ham nomlangan ("Бабурином", –Ташкент, 1958. С. 80).

MIYONSAROY – qishloq. Buxoro viloyati Qorako'l tumani. Miyonsaroy – 1) saroy ma'muriy ansambli komponentlaridan biri. 2) *miyon saroy* (o'rta saroy) – saroy qabilasi bo'linmalaridan biri: *katta (ulug') saroy, miyon saroy* yoki *o'rta saroy, kichik (kenja) saroy*.

MOJOR//MOJAR//MAJOR – qishloq. Qashqadaryo viloyati Guzar, Chiroqchi tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Majarlar Magiylar tomonidan Vengriyaning umumiy aholisi bilan bog'liq qabila deb hisoblanadi.

MOHITOBON – Buxoro viloyatidagi qishloq nomi. Mazkur toponim "porlab, charaqlab, toblanib turuvchi, jilvalanuvchi nurafshon oy" ma'nosini bildiradi. Uning mazmunida badiiy tashbuhdan tashqari, otashparastlikdagi samoviy jismlarga sig'inish va ularni muqaddaslashtirish kabi tushunchalar mavjud. Arxeologlar tomonidan Mohitobon tepaligida olib borilgan tadqiqotlar natijasida topil-

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati., I t., 463-b.

gan qabr otashparastlik davriga oid ekanligi aniqlangan.

Demak, toponim islomdan oldingi diniy qarash va e'tiqodlar hosilasi hisoblanadi.

MOKUSOZON – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. Forscha – moku to'quvchi, *mokusoz* – moku tayyorlash bo'yicha usta (-on – ko'plik affiksi); **Mokusozon** – *moku tayyorlagan ustalar yashaydigan qishloq* ma'nosini anglatadi.

MOLGUZAR – tizma. Turkiston oralig'idagi G'arbiy Sibir (hozirgi Jizzax viloyati). Etimologiyasi yuzasidan yagona to'xtamga kelinganicha yo'q. Ayrimlar (X.Hasanov va boshqalar) **Morguzarni** "*Ilon o'tti, ilon yo'li*" deb atashib, o'zbekcha *Ilono'ttining* forscha variantidir.

Ehtimol, Molguzar keng tarqalgan toponim hosil qiluvchi termin *marg'zor* – "*maysazor*", "*tog'ning ko'k qoyalari*"dan o'zlashgandir.

MORKUSHON – Buxoro shahridagi Jarib mahallasining nomi. Forscha aynan "*ilon o'ldiruvchilar*" ma'nosini ifodalaydi.

Buxoro tarixining bilimdoni O.A. Suxarevning taxminicha, *Morkushon* mahallasining nomi bizgacha Buxoro shahri darvozasi – *Mardkushon* qadimgi nomini yetkazgan (V.V. Bartolda–Merdkushan) hozirda *Mardkushon* ("*insonlarni o'ldiruvchi*") (mahalla nomi) (O.A. Сухарева. Квартальная община Бухары. С. 65).

MORTEPA – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Guzar tumanidagi qish-

loq nomi. Forscha *mor* – ilon, o'zbekcha – *tepa* so'zlaridan tashkil topgan (**Mortepe** – "*ilonlar tepaligi*"; "*ilonlar ko'p bo'lgan tepalik*").

MOTRUD – Samarqand shahri yaqinidagi qishloqlardan biri bo'lgan Motrud tarixiy manbalarda *Matrid*, *Motrid*, *Maturit*, *Moturid* kabi shakllarda qayd qilingan. Qishloq nomi tarixchi Somoniy (XII asr), arab sayyohi Yoqut Hamaviy (XIII asr) asarlarida uchraydi. Zahiriddin Muhammad Bobur Motrid Samarqand shahri mahallalaridan biri ekanligini ko'rsatadi.

Motrud so'zining etimologiyasi haqida dastlab fikr bildirgan akademik B.Valixo'jayev o'z maqolasida: "Siyob arig'i qadimda Motrud arig'i deb nomlangan, chunki Motrud va Siyob (Siyohob) so'zlari orasida ma'no jihatdan yaqinlik bor", deydi. U o'z fikrini davom ettirib, "*mot*" sug'dcha so'z bo'lib, u bir necha ma'noni, ya'ni "*qoramtir*"; "*qora*", shuningdek, "*hayratga solmoq*, *hayajonga keltirmoq*, *mot qilib qo'ymoq*"ni bildirishini yozadi.

"*Rud*" – "*ariq*", "*daryo*" ma'nosini anglatadi. Shunga ko'ra, "*Motrud*" so'zi "*qoramtir*" va "*hayratga soluvchi, hayajonga keltiruvchi*" ma'nolarini beradi. Qoramtirliigi tufayli keyinchalik Siyob (Siyohob) – Qorasuv tarzida nomlanishiga sabab bo'lgani ehtimoldan xoli emas (Valixo'jayev, 1995).

Olimning yuqoridagi fikriga e'tiroz bildirmagan holda, ushbu toponimning vujudga kelishiga sabab bo'lgan boshqa jihatlarni qayd qilamiz.

Ma'lumki, inson hayoti bevosita suv manbalari bilan bog'liq bo'lib, qadimdan u ulug'lanib, muqaddas sanalib kelingan. Shuning uchun bo'lsa kerak, turli chashma, buloqlar bilan bog'liq joylar nomlarida ularning ahamiyatini alohida ta'kidlab turuvchi "ota", "xo'ja" kabi so'zlar ko'p uchraydi. Jumladan, *Nurota* (Navoiy viloyati), *Shirvoqota*, *Xo'ja Amon*, *Xo'jachorchinor* (Urgut tumani), *Xo'ja Doniyor* (Samarqand shahri) va boshqalar. Zarafshon daryosining antik adabiyotlarda qayd qilingan nomi **Politimet** ("ko'p hurmatli", "qadrli") aslida sug'dcha "**Namiq**" – "shonli", "nomdor", "hurmatli" so'zining grekcha tarjimasidir. Ushbu narsa daryoning muqaddas sanalganligini ko'rsatadi (Beleniskiy, 1959: 77).

Suv va suv obyektlarini muqaddas deb bilish qadimiy bo'lib, bu hodisa dunyoning qariyb barcha xalqlarining folklori, diniy e'tiqodlari va urf-odatlarida kuzatiladi. Jumladan, G'arbiy Yevropadagi daryo, ko'l, chashmalarga sig'inish keng tarqalgan bo'lib, Buyuk Britaniya, Angliya, Shotlandiya, Irlandiyada muqaddas quduq va chashmalar son jihatdan ko'pchilikni tashkil qilgan.

Muqaddas sanalgan suv obyektlarini hurmatlash ayrim hollarda ularning nomlarini aytishni taqiqlagan. Jumladan, yoqutlar daryo yoki ko'lni nomi bilan aytmay, *ebe* – *buvi* deganlar (Gritsenko, 1970). Ruslar ham daryoni "ona" deb atashadi (Волга-матушка).

"Suv egasi, xojasi" obrazi Shimoliy Yevroosiyo xalqlari orasida ham keng tarqalgan. Chunonchi, *yukagir*, *nga-*

nasan va boshqa xalqlarda Ona – suv, Ona – yer, Ona – olov kabi tushunchalar mavjud.

Yuqoridagi holatlar ancha qadimiy davrlar bilan bog'liq bo'lib, biz buni Motrud toponimida ham ko'ramiz. Motrud toponimi ikki komponentdan, ya'ni *Mot*, *mat* va *rud* so'zlaridan yasalgan. Ikkinchi komponent, ya'ni *rit*, *rud* so'zi sug'dcha *daryo*, *ariq* ma'nosida bo'lib, mazkur termin yordamida yasalgan ko'plab gidronimlar uchraydi. Masalan, *Shohrud*, *Panjud*, *Yaxrud*, *Pasrud*, *Paxrud* kabi. *Mot*, *mat* so'zi o'rta asr fors tilida *mat* va *modar* shakllarida qayd qilinib, "ona" ma'nosida ekanligi ko'rsatilgan (Основы иранского..., 1981: 56).

Demak, *Motrud*, *Matrud* sug'dcha so'z bo'lib, "*Ona daryo*" ma'nosini beradi. Bunda suvning ilohiy va muqaddas hayotiy manba ekanligi hisobga olingan.

Ko'rinib turibdiki, Motrud o'z nomini qishloq yaqinidan oqib o'tadigan suv obyektidan olgan va u daryocha, ya'ni ariq suvining mohiyati, kishilar hayotidagi tutgan o'rniga bog'liq holda paydo bo'lgan nomning aholi punktiga ko'chishidan hosil bo'lgan.

MOTRUDIY YODGORLIK MAJMUASI – Imom al-Motrudiy tavalludining 1130 yilligi munosabati bilan 2000-yilda Samarqand shahrida bunyod etilgan ramziy maqbara va xiyobon.

MOVAROUNNAHR – musulmon Sharq adabiyotida IX asrdan boshlab mamlakat nomi sifatida mavjud va Temuriylar davri manbalarida ham bu an'ana saqlangan.

“Boburnoma”da uning chegarasi sharqda – Koshg’ar, g’arbda – Xorazm, shimolda – Shosh, janubda – Termiz ko’rsatilgan. “Hazrati risolat zamoni-din beri ul miqdor aimmai islomkim (islom peshvolari) Movarounnahr-din paydo bo’lubtur, hech viloyat-tin ma’lum emaskim muncha paydo bo’lmish bo’lg’ay (shayx Abu Mansur Moturidiy, Xoja Ismoil Xartanak – Imom Buxoriy, Burhoniddin Marg’i-noniy)”, – deb yozadi Bobur.

MOXOV//MOXOVXONA//PES-XONA – O’zbekistonning avvalgi bir necha aholi punktlarining nomlari. Bunday mahallalarda (moxov yoki pes) kasalliklari bilan kasallangan insonlar yashashgan. Masalan, XIX asrda Samarqand ostidagi Moxov qishlog’ida 150 ta erkak va ayollar (har ikkala jinsga oid) alohida-alohida yashashgan (CKCO – Справочная книжка Самаркандской области, вып. I, –Самарканд, 1893).

MOXONKO’L – Buxoro viloyati-ning Qorako’l hamda Jondor tuman-laridagi qishloq va ko’l nomlari. Ba’zi birovlar ko’l nomi tojikcha *moh*, ya’ni baliq so’zidan olingan deyishadi. Unda mohiyon *baliqlar* bo’lishi kerak edi. O’zbekistonda -on/-yon qo’shimcha-si asosan ko’plikni bildiradi. Mohiyon nomi *moh*, ya’ni oy so’zining ko’pligi bo’lishi mumkin: masalan, ilk o’rta asrlarda Buxoro shahrida Moh ibodat-xonasi bo’lgan va oy majusiylarning xudosi hisoblangan. Moxonko’l ham ko’plik shaklida bo’lishi mumkin.

Shuningdek, o’zbek tilida *mox* – *yo’sin* (ikkinchi ma’nosi) so’zi ham mavjud. Ushbu so’z *zax yerlarda, tosh, daraxt ustida o’sadigan ildizsiz mayda o’simlik*¹ tarzida izohlangan.

Shunday ekan, **Moxonko’l** topo-nimi – “o’simlik ko’p bo’lgan joy, ma-*kon, qishloq*” ma’nosini bildiradi.

MOYBULOQ – Samarqand viloya-tining Kattaqo’rg’on tumanidagi qish-loq. Tog’lik tumanlarda **moybuloq** – *buloq, jilg’a*. Gidronimiyada **moy** – *muqaddas buloq, ko’p suvli jilg’ani suv bilan ta’minlovchi chashma*. Qadimgi xalqlarda suv manbalari (buloq, ko’l, dengiz) muqaddas sanalgan, odamlar ularga topinganlar (Nafasov, 1988).

MOYGIR – qishloq. Andijon viloya-tining Izboskan tumanidagi qishloq nomi. Forscha *mohi* – baliq, *mohigir* – baliqchi, baliq ovlovchi (Qishloq Siza daryosining qirg’og’ida joylashgan). **Mohigir** *Moygirga* aylangan.

MOYLI – mahalla. Xorazm viloya-tining Gurlan tumanidagi qishloq nomi. Mazkur termin ushbu hudud-ning qadimiy nomlaridan biri bo’lib, u “O’zbek tilining izohli lug’ati”da quy-i-dagi ma’nolarni ifodalaydi: “a) *moyi bor, moy olish mumkin bo’lgan joy*; b) *moylangan, moy berilgan*; v) *sermoy, yog’li*” (O’zbek tilining izohli lug’ati, III jild, 6-bet). Ushbu hududda qadim-dan moy yetishtirilgani uchun shun-day nomlangan.

MOYLISOY – Andijon viloyatining shimolidagi Chotqol tog’idan oqib tu-shadigan daryocha va atrofiga joy-

¹ O’zbek tilining izohli lug’ati. 2 tomlik. 1-tom. –M.: Rus tili, 1981. –B. 355.

lashgan shaharcha – posyolka nomi. Ba'zi tilshunoslar fikricha, "moy" qirg'izcha "umoy" so'zidan bo'lishi mumkin deyishadi, ya'ni "muqaddas ona" ma'nosida keladi. Bu kalima keyinchalik xalq tilida "moy" deb talafuz qilinib kelingan. Shunga binoan "**Moyli soy**" aslida *Muqaddas ona-soy* ma'nosidadir. Keyinchalik xalq bu nomni atrofdagi neft koniga ishora qilib, "*Moyli-yog'li soy*" degan ma'no bergan. Janubiy O'zbekistonda "*Moy ariq*" nomli ariqlar bor.

MOYLIBOLTA – Qoraqalpog'iston Respublikasining Kegeyli, Qorao'zak tumanlaridagi ovullar nomi. Qoraqalpoblarning qipchoq qabilasi tarkibida *moylibolta* (*maylibalta*) urug'i qayd qilingan. Demak, etnonim etnotoponimga aylangan.

MOYLIKO'L – qishloq. Sirdaryo viloyatining Sirdaryo tumanidagi qishloq nomi. Qishloqning yonida "*Moyli ko'l*" joylashgan, hozirda u qurib ketgan, shunday bo'lsa-da, mazkur nom saqlanib qolgan.

MOYKAMAR – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom, aslida, ikki komponentli mikrooykonim sanaladi. Apellyativning birinchi komponenti hisoblanga "**moy**" so'zining izohi yuzasidan ushbu lug'atdagi Moyli nomining izohiga qarang. "**Kamar**" mikrooykonimni tashkil etuvchi "**ka-mar**" so'zi "*suv qirg'og'ida, jar chetida, tepalik yoki tog' yon bag'rida yuvilish, o'pirilish va shu kabilar natijasida hosil bo'lgan g'orsimon o'yiq joy, yo'l*

kabi ma'nolarini bildiradi (O'TIL. 5, 2, 305; Z.Do'simov, 75).

Shunga asosan ushbu mikrooykonim "*kamar, tog' yonida barpo etilgan yashash maskani, qishloq*" demakdir.

MOZORISHAHID – Sirdaryo viloyatining Xovos tumanidagi ziyoratgoh nomi. Mozor – qabriston, go'r, qabr (mazoriston, mazorot ham deyiladi). Musulmon mamlakatlarida ko'plab toponimlar hosil qilgan. (Qorayev S. Toponimika. – T., 2006. – B. 203.) Xovos tepaligida *Mozorisaid, Mozoridil, Mozoriqavs, Mozoripari* kabi toponimlar uchraydi. Arabcha zara – "*ziyosat qilmoq*", "*borib yo'qlab turmoq*", -mo esa o'rin-joy hosil qiluvchi old qo'shimcha hisoblanadi.

Demak, Mozorishahid toponimi *shaniqlar qabri* ma'nosini ifodalaydi.

MOZORTEPA – Samarqand viloyatining Urgut shahri mahallalaridan birining nomi. **Mozor** arabcha "*sig'inish joyi*" demakdir. **Mozor** – *qabriston, avliyo qabri*. Mazkur termin musulmon mamlakatlarida keng tarqalgan.

Mozortepa mahallasi hududida qabriston mavjud. Mozor termini ishtirok etgan toponimlar ko'p. *Tol-mozorsoy, Archamozorsoy* (Urgut), *Qoramozorsoy* (Bulung'ur), *Mozorariq* (Toyloq) kabi nomlar bunga misol bo'ladi.

MOSHLAR – qishloq. Xorazm viloyatining Hozorasp tumanidagi qishloq nomi. Etnotoponim, birinchidan, toponimlarda -lar ko'plik ko'rsatkichi faqat insonlar jamoasini ko'rsata-

di (С.К.Караев. О показателях множественности в топонимах Узбекистана//Советская тюркология. – Баку, 1979, №5. С. 26–29). *Mash* (o'zbekcha talaffuzi *mosh*) – *kenegas* o'zbek qabilasi tarkibidagi *avaqli* urug'i bo'linmasi (К.Кубаков. О некоторых родоплеменных группах узбеков Верхней Кашкадарьи. – Этнографическое изучение быта и культуры узбеков. –Т., 1972. С. 17).

MOSHTO'G'AY – mahalla. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi qishloq nomi. *Mosh* va *to'g'ay* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Mosh** – iste'mol qilinadigan ekin turi. *To'g'ay* so'zi to'qayning dialektal variantidir. **To'qay** – *chakalakzor* ma'nosini ifodalaydi.

Demak, **Moshto'g'ay** – *oldinlari dukkakli mosh ekilgan chakalakzor, maydon, daladir.*

MOSH XO'RON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. *Mosh, moshxo'r* – *moshdan bo'lgan taomni sevuvchi, -on* – ko'plik ko'rsatkichi (qishloq aholisining taxallusi).

MUBORAK – tuman. Qashqadaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. (1982). Arab tilidan o'tgan **muborak** so'zining ma'nolari: *baxt keltiruvchi; xayrli, ezgu; tabarruk, muqaddas; tabriklash.* Kishi ismi ham ana shu ma'nolar asosida qo'yilgan.

Qarshi–Buxoro yo'li chap qirg'og'idagi qishloqning nomi *Xo'jamuborak* bo'lgan. U yerda *Xo'jamuborak, Muboraktepa* xonaqohi bor. Ziyoratga Muborak kishi ismi qo'yilgan. Bu

kishining asl ismi Abdulla ibn Muborak al-Marvaziy bo'lgan. Marvda tug'ilgan. Buxoroda tahsil ko'rgan. Arabistonda ta'lim olgan. Fiqh ilmining peshvosi bo'lgan. O'nlab kitoblar yozgan. Hadislar to'plagan.

Shu kishining ismi qishloq nomlanishiga asos bo'lgan. Muqaddaslash-tirish uchun xo'ja, ota so'zlari qo'shilgan. Kishi ismidan qishloq, ziyoratgoh nomi yuzaga kelgan. Tuman, shahar nomi esa qishloq nomidan olingan.

MUFTILAR – qishloq. Buxoro viloyati Shofirkon tumanidagi qishloq nomi. *Muftilar* – “*muftilar yashaydigan qishloq*” (ma'naviy va huquqiy masalalar bo'yicha xulosa beruvchi qonunshunoslar, shariatni talqin qiluvchilar).

MULIYON MAHALLASI – Samarqand shahridagi yirik mavzelardan biri bo'lib, Buxoroning mashhur Jo'yi Mo'liyon arig'i nomi bilan shakldosh.

Muliyon mahallasi o'tgan asr boshlarida Xo'ja Ahror volosti (bo'lisi)ga qarashli bo'lgan. Bu hududni sug'oruvchi ariq esa Jo'yi Mo'liyon nomi bilan atalgan. “Buxoro tarixi” asarining muallifi Muhammad Narshaxiy (X asr) Buxorodagi Jo'yi Mo'liyon nomi “mavoliyon” so'zining (birligi “mavoli”) oddiy xalq tilidagi buzilgan shakli, deb ko'rsatadi.

Samarqand shahridagi Jo'yi Mo'liyon haqida fikr yuritgan M.Y. Masson bu toponimning etimologiyasi haqida to'xtalib, uni “*xo'jalar, ulamolar arig'i*” ma'nosida deb izohlagan (Массон. Самаркандский мавзолей., 1958).

"Mavlo" so'zi izohli lug'atlarda arab tiliga mansubligi ko'rsatilib, u: a) sohib, malik, sarvar, b) g'ulom, chokar, ozod qilingan g'ulom, d) yaqin qarindosh, aqrabo ma'nolarida ekanligi, "mavlono" so'zi esa arabcha *Sohib, ustod, xo'ja* ma'nolarida ekanligi ta'kidlanadi (Farhangi zaboni., 1981).

Akademik V.V. Bartold "mavlo" terminining "g'ulom" so'zi o'rnida qo'llanganini ko'rsatib, amir Ismoil Somoniy Buxorodagi Jo'yi Mo'liyonda o'z gvardiyasi uchun uy-joy qurib berganligini qayd qiladi (Bartold, I, 1963).

Demak, Samarqand shahridagi Jo'yi Mo'liyoni nomi etimologiyasining asosi butunlay boshqa zaminga qurilgan.

MULIK – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtko'l tumanidagi qishloq nomi. Arabcha *mulk* so'zidan kelib chiqqan, *xususiylik, mulk* (bizningcha, ovul kimningdir xususiy mulki bo'lgan).

MULIKJAP – Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtakopir tumanining "Mulik" OFY hududini suv bilan ta'minlovchi kanal. "Mulik" OFY fuqarosi 69 yoshli (2017-yil) Asqarov Baxitbayning aytishicha, bu sug'orish tarmog'ini Mulik aholi punktida yashovchilar qazigan va kanal *Mulik-jap* deb atalgan.

MULKDOR – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasining Amudaryo tumanidagi qishloq nomi. *Mulkdor* – *uy egasi, yer egasi*; zamonaviy ma'nosi – *ega*.

MULKI NAQIB – Samarqand viloyatidagi qishloq nomi. 1926-yilgi aholi ro'yxatida Kattaqo'rg'on uyezdi Ishtixon qishloq jamoasidagi qishloq deb qayd qilingan. Naqib shayxulislomdan so'ng ikkinchi o'rinda turuvchi imtiyozli ruhoniylar tabaqasiga kirgan. Naqib xon yo'qligida harbiylar o'rtasidagi masalalarni hal qilgan. Qoziaskar vazifasini bajargan. (Хаников. Описание Бухарского ханства, СПб, 1843. Стр.190).

MULKINAQIB – avvalgi Samarqand viloyatining Qoradaryo tumani. **Mulk** (arabcha) – *egalik qilish, ega bo'lmoq*. Forscha **naqib** – *yerto'la, yerosti yo'li* (Таджикско-русский словарь. –М., 1954, 261).

Bu yerda *naqib* terminining "yetakchi", "boshliq" ma'nolari nazarda tutilmoqda. XVII–XIX asrlarda Buxoro xonligida *naqib* harbiy amaldor sanalgan, u harbiy qo'shin, ularning qurol-yarog'i, avangardi, o'ng va chap qanoti hamda harbiy qo'mondonlarni joylariga qo'yish uchun javobgar bo'lgan (А.Семенов. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях носителей их в Средневековой Бухаре. – СВ, т. V, 1948. С. 137–153).

Mulkinaqib – *buyruq beruvchining mulki*. XIX asrda naqib lavozimining ahamiyati haqida Xanikov shunday yozgan (Н. Ханьков. Описание Бухарского ханства, СПб, 1843. С. 190): "Mazkur lavozim o'zining mavjudligi nuqtayi nazaridan nihoyatda muhim, u amirning yo'qligida harbiylarga tegishli qiyinchiliklar va qozi askarlarining huquqini ko'tarish ma-

salalarining yechimini topishga ega (harbiy sudlar – S.K.), biroq hozirgi amir (Nasrulla 1827-yilda boshqargan) uning barcha amallaridan mahrum qilgan” (B.V.Бартольд. Сочинения, т. II, ч. 2, – М., 1964. С. 324).

MULKSAIDON – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. *Mulk* – *egalik qilish, xususiylik, said (sayyid)* – *Muhammad payg‘ambarning avlodlari, -an* – forscha ko‘plik ko‘rsatkichi hisoblanadi.

Demak, *Mulksaidon* – *payg‘ambar avlodlarining mol-mulkka egalik qilishidir*.

MULLAKUDING – Namangan viloyatining Namangan tumanidagi qishloq nomi. *Mullakuding* oykonimining lisoniy shakllanishi haqida quyidagi qarashlar mavjud:

1. Mullakuding (ilgarigi nomi Qozonqo‘rg‘on) qishlog‘ida Naqshbandiy tariqatining ko‘zga ko‘ringan piri murshidlaridan biri Xoja Ahmad Yassaviyning ukasi Sadir xoja avlodlaridan biri bo‘lgan Ne‘matulloh hoji yashagan ekan. U kishi Turkistonda Hazrat Yassaviy qo‘lida tarbiyalanib, Namangan hokimlari tomonidan ajratilgan hozirgi Mullakuding qishlog‘i yonidagi yerda xonaqoq qurdirib, xudojo‘ylik qilarkan. Aslida Ne‘matulloh hoji to‘qilgan matoga jilo beruvchi kudangar bo‘lgan ekan. Qishloq nomi kudangar Ne‘matilloh hojiga nisbat berib, *Mullakuding* nomini olgan emish.

2. Kunlarning birida Qo‘qon xonligining vakillaridan bir nechtasi

Namangan beklari oldidan qaytayotib, hozirgi Mullakudingga Namangan tomonidan kiraverishdagi buloq yonida o‘tirgan uch kishiga duch kelishib, ulardan: “Bu yerda jam bo‘lib qolibsizmi?” – deb so‘rashibdi. Shunda ulardan biri: “Oramizda mullamiz ham bor” – deb, sheriklaridan kallasidan kattaroq salla o‘raganini ko‘rsatishgan. Shunda suvoriylardan biri, “mullalaringizning ham **kudingdek** kallasasi bor ekan”, degan. Shu kungi uchrashuvdan keyin sheriklarini hazillashib “Mullakuding” deb chaqiradigan bo‘lishgan. Keyinchalik bu nom qishloq nomiga aylangan.

Yuqorida keltirilgan xalq etimologiyasiga mansub rivoyatlar tahlilidan ko‘rinadiki, nom haqidagi birinchi rivoyatda mantiqiy asos bo‘lib, oykonimning etimologik talqinida shunga asoslansa bo‘ladi.

Bizningcha, qishloq nomi **mulla** va **kuding** asoslarining qo‘shiluvidan yasalgan bo‘lib, tarkibiy tuzilishiga ko‘ra qo‘shma tarkibli oykonim. **Kudung** forscha *yog‘och to‘qmoq, kurakcha, jo‘va* ma‘nosini anglatib, *maxsus to‘qilgan matoni urib tekislash, silliqlash va unga jilo berish uchun ishlatiladigan to‘qmoqsimon yog‘och asbob* va shu asbob yordamida qilingan pardozni anglatadi. **Kudungar** so‘zi esa kasb oti bo‘lib, shunday kasb bilan shug‘ullanuvchi kishini bildiradi. “O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da *kudungar, kudunglamoq, kudungchi* so‘zlari ham berilgan¹. Davrlar o‘ti-

¹ O‘zbek tilining izohli lug‘ati. II jild. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – B. 419.

shi bilan *kudung* leksemasi tarkibida o'zgarish yuz berishi natijasida *u* unlisi *i* unlisiga almashgan. Nom tarkibidagi *-gar* kasb oti yasovchi qo'shimcha tushib qolgan. Natijada nom *Mullakuding* shakliga aylangan. *Mulla kudingar* otli birikmasi nom uchun etimondir.

Demak, nomning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *mulla kudingar* > *mulla kuding* > *mullakuding* > *Mullakuding*.

MULLALIM – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim "*mulla*" va "*alim // olim*" qismlaridan iboratdir. "*Mulla Olim*" mahalliy sheva vakillari nutqida "*Mullalim*" tarzida dialektal shaklda talaffuz qilingan.

Demak, "*Mullalim*" – "*yerni o'zlashtirgan, qishloqni tashkil etgan oqsoqol kishining ismi*". Shunga binoan bu toponim atropooykonimlar sirasidandir.

MULLAOLIM – Qo'shrabot tumanidagi qishloq. Kishi nomi va laqabini ifodalovchi so'zlardan hosil bo'lgan toponim.

MULLAYON – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomi. *Mulla* – musulmon ruhoniysi, *-yon* – forscha ko'plik qo'shimchasi sanaladi.

Demak, *Mullayon* – "*musulmon ruhoniylari yashaydigan qishloq*" ma'nosini anglatadi.

MUMLOYXONA – Surxondaryo viloyatining Sherobod tumanidagi qoya nomi. **Mumlayxona** (xususan, **Mo'miyoxona**) – "*mo'miyolar ko'p*

bo'lgan joy". O'zbekistonning janubi va Jizzax viloyatida mumiyoni *mumlay* sifatida talaffuz qilishadi.

MUNDUZ – Andijon viloyatining Xo'jaobod tumanidagi qishloq nomi. Etnograf O'Qoratoyevning qayd etishicha, qirg'izlarning so'l qanotdagi yirik urug'laridan biri *munduz* deb atalgan. Xuddi shu nomdagi urug' oltoyliklar va turkmanlarda ham bor ekanligi aniqlangan. Masalan, *munduz* urug'i tarkibidagi "zulum munduz", "kotkor munduz" deb atalgan mayda urug'lar oltoyliklarning shu nomdagi urug'lariga mos keladi.

M.Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asarida (مَنْدُز) – **munduz** so'zini quyidagicha izohlaydi: 1. Ahmoq odam; 2. Kuchli sel; 3. Yo'rg'a ot, chopishda tengi yo'q ot (Маҳмуд Кошғарий. Девону луғоти-т-турк. – Тошкент, 2016. I жилд. 305-бет.).

Ushbu izohlardan "yo'rg'a ot" ma'nosini qirg'iz va turkman xalqlari totem sifatida qabul qilgan bo'lishlari mumkin. *Munduz* so'zi dastlab "yo'rg'a ot" ma'nosida urug' nomiga, keyinchalik shu urug' vakillari yashaydigan joy nomiga ko'chgan.

MUQIMIY – qishloq. Surxondaryo viloyatining Denov tumanidagi qishloq nomi. O'zbek shoiri va mutafakkiri Muqimiy – Muhammad Aminxo'ja Mirzaxo'ja o'g'li (1850–1903) sha'niga atab qo'yilgan qishloq nomidir.

MURG'AQ – qishloq. Buxoro viloyati Jondor tumani. Forscha *murg'ak* erkalash ma'nosida: *murg'* – "qush", "tovuq"; **murg'aq** – "qushcha".

MURDASHO'YLAR – qishloq. Buxoro viloyati Vobkent tumani. Forscha **Murdasho'y** – *murda yuvg'uchi, -lar* – ko'plik qo'shimchasi ko'rsatkichi. *Murdasho'ylar* – *murda yuvg'uchilar, murda yuvg'uchilar yashaydigan qishloq* ma'nosini anglatadi.

MURDOSH – qishloq. Navoiy viloyati Xatirchi tumani. Balki *murdasho'y* – “*murda yuvg'uchi*” so'zidan o'zlashgandir. *Murdasho'y, g'assol* (forscha), *yuvg'uchi* kabi maxsus kasblar bo'lgan. Yirik shaharlar va qishloqlarda **Murdasho'y** yoki **Murdasho'yon** nomli dahalar bo'lgan, u yerda murda yuvuvchilar yashashgan.

MUROTALI – qishloq. Toshkent viloyatining Bo'ka, Piskent tumanlari. *Muratali* – qozoq urug'ining nomi (bu tumanlarda qozoqlar ko'p bo'lgan), qirg'iz urug'ining tarkibida ham *murotali urug'i* bor.

MURODSOY – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Bu mikrotoponim “*murod*” va “*soy*” qismlaridan iborat qo'shma so'zdir.

“*Murod*” so'zi “O'zbek tilining izohli lug'ati”da “*erishish, amalga oshirish ko'zda tutilgan orzu, maqsad, muddao; erkaklar ismi*” kabi ma'nolarni ifodalashi qayd etiladi [O'TIL. 5, 2, 645].

“*Soy*” so'zi esa umumturkiy bo'lib, “*ikki adir yoki tog' oralig'idagi, ko'pincha oqar suvlar harakati natijasida hosil bo'lgan pastlik joy, suv yo'li, vodi*” ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 5, 3, 545].

Yuqoridagilarga asosan mazkur mikrotoponimni “*Murod degan kishi tashkil etgan soydagi qishloq*”, deb izohlash maqsadga muvofiqdir.

MUSAQOQ – Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi gidronim va qishloq nomi. Mazkur nom ikki qismdan: *Muso*, ya'ni shaxs ismi va “*qoq*” so'zlaridan tashkil topgan. “**Qoq**” – *cho'llarda, taqir yerlarda yer ustidagi suvlar to'planadigan suv ombori*. Ko'pincha suv kam bug'lanishi uchun usti g'isht bilan yopilib, suvi yerga singib ketmasligi uchun ba'zilarining tagiga g'isht yotqizilgan bo'ladi. Adabiy tilda *sardoba*. **Sardoba** so'zi “*muzxona, yerto'la*” ma'nolarini bildiradi (M.E.Массон. Проблема изучения цестерн-сардоба. – Ташкент, 1935).

Qashqadaryo viloyatidagi sardobalar mahalliy aholi tomonidan “*qoq*” deb ataladi (M.Isomiddinov. Karvon yo'li bo'ylab. “Zarafshon” (sobiq “Lenin yo'li”) gaz., 1985-yil 6-mart). Masalan: **Tutliqoq**. Surxondaryo viloyati Boysun tumanidagi *Sangboboqoqi, Bibichalarqoqi, Oydonoqoqi* gidronimlari “*qoq*” atamasining tarqalish areali keng ekanligini ko'rsatadi.

Shuningdek, Pastdarg'om tumanidagi *Qoq* qishlog'i nomi, cho'llarda to'planib qolgan qor-yomg'ir suvi, katta ko'lmak, ya'ni qoq so'zidan yasalgan deydi (Qorayev, 1978). Eski nomi *G'ijdon* (Somoniyda **G'ushdon** – *Shovdor tomoni yonidagi qishloq* deb tilga olinadi).

MUSOBOZORI – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz tumanidagi qishloq nomi. *Musobozori*,

musobozor – turk (aynan turklar), *kaltatoy*, *barlas* va *musobozori* umumiy nomi ostida mashhur bo'lgan Movarounnahrning dastlabki to'rt qabilalaridan biri.

T. Nafasovning ma'lumotlariga ko'ra, musobozori vakillari Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarining ko'pgina qishloqlarida yashashgan.

MUSOMUTAVALLI – qishloq. Xorazm viloyatining Xiva tumanidagi qishloq nomi. Antropotoponim. *Mutavalli* (arabcha) – xayriya yoki diniy-ma'rifiy (madrasa, masjid) o'quv muassasasining ishonchli vakili. Muso ismi shaxs bo'lgan. Mazkur qishloqning nomi hozirda mavjud emas.

MUSO SOY – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi soy nomi. Gidronimning birinchi komponenti kishi ismini anglatadi. Geografik termin sanalgan "**soy**" so'zi "*ikki adir yoki tog' oralig'idagi, ko'pincha oqar suvlar harakati va boshqalar natijasida hosil bo'lgan paslik joy, suv yo'li; shunday vodiya, pastlikda doimiy yoki mavsumiy oqadigan kichik daryo, ariq, irmoq*" degan ma'noni ifodalaydi [O'TIL. 3, 545].

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqib, "**Muso soy**" gidronimi "*Muso ismli kishi yashaydigan joydagi kichik suv o'zani*" demakdir. Biz bu kabi antropogidronimlar muayyan darajada kichik o'lchamdagi suv obyektlarini ifodalaydi degan taxminni ilgari suramiz.

MUSTAHKAM – Andijon viloyatining Asaka va Xo'jaobod tumanlaridagi mahalla nomi. *Mustahkam* – *buzilmaydigan* (dastlab bu qishloq xo'jaligi

ishlari nomi bo'lgan). Mazkur nom mustaqillik davri mahsuli hisoblanadi.

MUSTAQILLIK – Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi mahalla va Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Respublikamizdagi juda ko'plab MFY hamda ko'chalar nomi sanaladi. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "**Mustaqillik**" – "*ixtiyori o'zida bo'lganlik; tobe, qaram bo'lmaganlik; o'zganing yordamisiz yoki rahbarligisiz ish qila olish*" demakdir [O'TIL. 5, 2, 652].

Shunga asosan tilshunos B.O'rinboyev Forish tumanidagi Mustaqillik mikrotoponimini "*xalqning kelajakka ishonch bilan qaray boshlaganini ifodalaydigan joy nomi*", – deb izohlaydi [B.O'rinboyev. 2, 36].

O'zbekiston mustaqilligi e'lon qilingan davrdan boshlab, mamlakat mustaqiligining sha'niga atab qo'yilgan nom.

MUSULMONQULARIQ – Andijon viloyatining Baliqchi tumanidagi Qoradaryo nomining boshlanishi, kanal. 1848–1852-yillarda Qo'qon xoni Xudoyorxonning qaynotasi Musurmonqulning rahbarligida qazilgan va uning nomi bilan atalgan.

MUYON – Farg'ona viloyati Qurasoy shahar kengashiga qarashli qishloq. **Mo'yon** so'zi tojikcha "**miyon**" – "*o'rta*" so'zi bilan aloqador bo'lishi mumkin. Yajob tilida **miyon** – "*qishloq*" degan ma'noni bildiradi. **Tovmyon** qishlog'i nomi shu so'z bilan aloqador bo'lib, "*suv bo'yidagi qishloq*", degan ma'noni bildiradi (3.Дўсимов, 1977).

MUYTENOVUL – Qoraqalpog‘iston Respublikasi. Qoraqalpoqlarning *muyten urug‘i* bilan atalgan qishloqlar Taxtako‘pir, Qanliko‘l, Qorao‘zak tumanlarida keng tarqalgan.

MUZBEL – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim *muz* va *bel* – *egarcha, dovon* kabi so‘zlarining qo‘shilishidan hosil bo‘lgan.

Demak, **Muzbel** toponimi “*muzli dovon*” (Turkiston tizmasi cho‘qqisi orqali o‘tgan dovonda bir xil nomli qishloq joylashgan) ma‘nosini ifodalaydi.

MUZBULOQ – Jizzax viloyatining G‘allaorol tumanidagi qishloq va buloq hamda Samarqand viloyatining Qo‘shrabot tumanidagi buloq nomi. Apellyativning birinchi qismi sanalgan “*muz*” komponenti “*muz kabi sovuq, sovuq*” ma‘nolariga ega [O‘TIL. 2, 629].

Geografik termin hisoblangan “*buloq*” so‘zi esa “*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma*”dir [O‘TIL. 1, 371].

Shunday ekan, “*Muzbuloq*” nomi “*suvi sovuq bo‘lgan chashma*” ma‘nosini ifodalaydi.

MUZDAHKAN – Qoraqalpog‘iston Respublikasining Amudaryo tumanidagi ovul nomi (hozirda mavjud emas). Janubiy Qoraqalpog‘iston toponimlari tizimida *deh* komponentli joy nomlari anchagina. Shulardan biri Amudaryo va Kardar kanali ora-

lig‘ida joylashgan aholi punktlaridan biri *Muzdahkan* bo‘lib, daryoning o‘ng qirg‘og‘idan irmoq oluvchi bir necha kichik ariqlar bilan sug‘orilgan.

Ba‘zi manbalarda “Mazdahqon tarzida beriladi va Xorazmda bo‘lgan o‘rta asr shahri, xarobalari Xo‘jaylidan 8 km janubiy g‘arbda”¹ deya izohlana-di. Maqdisiy Kardar haqida “ko‘plab qishloq, o‘tloqlar, keng yaylovlar oralig‘ida joylashgan” deb ma‘lumot bergan. Ushbu nom tarkibidagi *kap xap*ning fonetik o‘zgarishga uchragan shaklidir.

Bunday fonetik o‘zgarish boshqa eroniy tillarda ham bor. Jumladan, kurd tilida *kap*, pahlaviy tilida *xap*. Toponimning birinchi komponentini biz, Xorazmiy tiliga oid *piz//nav* – yangi (Nuzkatdagi kabi) va *dye//da: // deh* qishloq, mavze’ so‘zlaridan iborat deb hisoblash tarafdorimiz. Chunki toponimlar, eng avvalo, joyning turli xususiyatini aks ettirishi, unda hissiy tushunchalarga deyarli aloqadorlik bo‘lmasligi tadqiqotchilar tomonidan ko‘p bor ta‘kidlangan va isbotlangan.

Umuman, bu ikki nom Xorazmiy tiliga xos toponimlardir. Ularni xorazmiy tilining hali turkiy tillar ta‘siriga uchramasidan oldin vujudga kelgan deb qarash mumkin. So‘z oxiridagi *deh* komponentining to‘la saqlanishi shundan dalolat beradi.

Bu davrga xos nomlarning eng qadimgisi *Jayhun//Jayxundir*. Bu Amudaryoning qadimgi nomlaridan

¹ Tarixiy-geografik nomlarning qisqacha izohli lug‘ati. Buxoro nashriyoti, 2008. – B.21.

biri bo'lib, ikki ma'noda izohlana-
di: 1) umuman, "daryo" degan so'z;
2) mashhur daryolar Amu, Sir, Firod,
Dajla – Jayxun deb atalgan.

Amudaryo degan nom adabiyot-
ga ancha kech kirib kelgan. Bu nom
Xuroson va Movarounnahr o'rtasida
asosiy va eng ko'p o'tish joyi bo'lmish
Amuya (Chorjo'y) bilan bog'liqdir. Uni
Xorazmiy Obru bunday tushuntiradi:
"Uni Xurosondan Buxoroga o'tadigan
joy Amuya shahri yonida bo'lganligi
uchun Amudaryo deb ataydilar"¹.

Bu so'zning O'g'uz-Ogus varian-
ti qadimgi uyg'ur tilida ham mavjud
bo'lib, "daryo, daryo o'zani" ma'nosi-
ga ega.

N.A.Baskakov bu so'zning kelib
chiqishini qadimgi uyg'ur tilidagi
"ugu-suv" so'zi bilan bog'laydi². Gero-
dot o'zining "Tarix"ida Amudaryo-
ni *Araks* nomi bilan tilga oladi³. O'z
o'rnida Gerodot Araks deb ta'riflagan
daryoning Amudaryo ekanligiga ayrim
tarixchilar shubha bilan qaraydilar⁴.

Ammo Gerodot sharhlagan *Araks*
Amudaryoning "Avesto"dagi *Arang*
nomiga juda ham o'xshashdir.

Shunday ekan, Araks Arang gid-
ronimining grekcha shakli deb qa-
rash mumkin.

Shunday qilib, *Amudaryo* gidroni-
mining eng qadimgi nomi *Arangdir*.
Bu nomning ma'nosiga kelsak, shub-

hasiz, u sanskrit tilidagi *ag* – "oqim,
suv, daryo" bilan aloqadordir. Hozir
Xorazm va Janubiy Qoraqalpog'iston
o'zbek shevalaridagi *arna*, Osetiyadagi
Ardon (toshqin daryo) kabi element-
lar o'zining uzoq tarixi bilan "Avesto"-
ga borib taqaladi (bu haqda qarang:
D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston
toponimlarining tarixiy-etimologik tad-
qiqi, –Nukus, 2012).

MUZRABOT – tuman. Surxondaryo
viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy
birlik. Tuman 1994-yilgacha Gagarin
tumani deb yuritilgan. Muzrabot to-
ponimi ikki tarkibiy qismdan iborat:
muz va *rabot*. **Muz** – *suvning qattiq
kristall holati*. Muz harorat 0°C dan
pasayganda hosil bo'ladi. Ayrim ho-
latlarda *muz* so'zi *sovuq* ma'nosida
ham qo'llaniladi. Muz so'zi yordami-
da respublika toponimiyasi tarkibida
ko'plab joy nomlari yaratilgan: *Muz-
bel*, *Muzbuloq*, *Muztog'* va boshqalar.

Rabot so'zi esa dastlab islom dini
tarqala boshlagan davrlarda harbiylar
uchun mo'ljallab qurilgan bino, isteh-
kom ma'nosini anglatgan. Keyinchalik
karvonsaroy (mehmonxona) ma'no-
sida ham qo'llanilgan. Rabot – o'rta
asrlarda arablarning mustahkamlan-
gan qarorgohi. Tarhi to'rtburchak,
devorlarida minoralari bo'lgan. Dast-
lab (islom dini tarqala boshlagan
davrdan) g'oziyarlarga mo'ljallab quril-

¹ Бартольд В.В. К истории орошения Туркестана. 1914. – С.47.

² Баскаков Н.А. Географическая номенклатура в топонимии Горного Алтая // Топо-
нимика востока. – М.:1969.–С.66.

³ Геродот. История. 1. – С. 202.

⁴ G'ulomov Y.G'. Xorazmning sug'orilish tarixi. – Toshkent, 1959. – B.35.

gan maxsus bino. Keyinchalik Rabot faqat qo'rg'on, istehkom ma'nosidagina emas, balki mehmonxona (karvonsaroy) mazmunida ham tushunilgan. O'rta Osiyoda VIII–X asrlarda ko'chmanchi aholi yashaydigan hududlar bilan chegaradosh joylarda ko'plab rabotlar qurilgan. O'rta asr shaharlarining savdo va hunarmandchilik do'konlari joylashgan qismini ham rabod (ravot) deb atashgan va VIII–IX asrlarda fors, tojik, o'zbek tillariga o'zlashgan. Shu sababdan, bu geografik termin Markaziy Osiyo, Eron va Afg'oniston hududida keng tarqalgan. Rabot termini ko'plab joy nomlari hosil qilgan.

MUG'AT – qishloq. Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Markaziy osiyolik lo'lilar o'zlarini *mug'at* deb atashgan ("Народы Средней Азии и Казахстана". Т. II. С. 597). So'z ikkita komponentdan tashkil topgan: *mug'* – otashparastlik, *-at* – arabcha ko'plik ko'rsatkichi hisoblanadi.

MUG'IYON//MUG'OLON//MO'G'ULON – Buxoro viloyatining Vobkent, G'ijduvon, Peshku, Buxoro va Shofirkon tumanlaridagi *qishloqlar* nomlari.

X.Doniyorov *Mirzoyi (mug'lon), mirzo, mug'al, mug'ol* degan urug'larini qayd atadi¹.

D.Abdurahmonov mug'on etnonimidan mug'lon toponimi yuzaga kelgan², degan fikrni ilgari suradi.

Shuningdek, *sort mug'al, chiriqchi mug'ol, ali mug'al yakka mug'al,*

hafiz mug'al, qora mug'al kabi urug'lar ham borligi ma'lum.

Ular O'zbekiston, Tojikiston va Afg'on Badaxshonida yashashgan. Etnograf tarixchilarining ko'rsatishicha, **mug'ol** – *mug'il//mug'al//mo'g'il-istonlik* turkiy qabila. **Mug'lon** – *mo'g'ul//mo'g'ul//mug'al+on* ko'plik affiksi) – mo'g'ullar. Demak, etnonim oykonimga aylangan.

MUG'LON – qishloq. Qashqadaryo viloyati Kasbi tumani. Mo'g'ullar (mo'g'ullar, mugallar) – keyinchalik mo'g'ullar istlosi va hukmronligi davrida o'zbek millati tarkibiga kirgan. Mo'g'ullar Janubiy O'zbekiston va Tojikistonning janubida, Samarqand viloyatida yashashgan (Б.Кармышева. Очерки этнической истории. С. 85, 205). **Mug'lon** (forscha) – "*mogollar*".

MUG'ONAK – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi. *Mug'* – otashparast, otashparastlik, *-on* – forscha ko'plik ko'rsatkichi, *-ak* – toponim hosil qiluvchi erkalash-kichraytish qo'shimchasi hisoblanib, **Mug'onak** – "*otashparastlar qishlog'i*" ma'nosini ifodalaydi.

MUG'ONCHA – qishloq. Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi qishloq nomi. *Mug'* – otashparast, otashparastlik, *-on* – forscha ko'plik ko'rsatkichi, *-ak* – toponim hosil qiluvchi erkalash-kichraytish qo'shim-

¹ Doniyorov X. O'zbek xalqining shajara va shevalari. –T.: Navro'z, 2017. –B.100.

² Abdurahmonov D. Beshkent rayon toponimikasi//O'zbek shevalari leksikasi. –T.: 1966. –B.387.

chasi, **Mug'oncha** – otashparastlar qishlog'i ("Ikkinchi Mug'on" ma'nosida).

MO'DIN – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumanidagi qishloq nomi. Mo'g'ulcha **mod(on)** – *daraxt, o'rmon, daraxtzor* (Монгольско-русский словарь. –М., 1957), qirg'izcha **mudun** – *o'rmon* (Б.О.Орузбаева. О киргизских и монгольских лексических параллелях в топонимике. – Известия АН Киргизской ССР. – Фрунзе, 1971).

MO'LA – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumandagi qirlik nomi. Mazkur nom oronim sanalib, fors-tojik tilida "*minorasimon dumaloq qurilma*" ma'nosiga ega ekanligi va shuning uchun ham shunday nomlangani ilmiy manbalarda qayd etiladi [Nafasov, 2007].

Mazkur termin tez-tez toponimlar tarkibida uchraydi. *Tosh ayol, toshdan ko'tarilgan tamg'a, nishon, belgi* ma'nolarini ifodalaydi.

MO'LABULOQ – qishloq. Jizzax viloyatining G'allaorol tumanidagi qishloq nomi. Bu yerda *mo'la* – *tosh bilan terilgan belgi* ma'nosini bildiradi.

Demak, **Mo'labuloq** toponimi "*belgilar qayd etilgan buloq*" ma'nosini ifodalaydi.

MO'LALISOY – soy nomi. *Mo'la*si bo'lgan joy yoki soy. *Mo'la* so'zining ma'nosi – *tuproq o'yib, chim yoki g'isht (tosh) qalab, baland qilingan so'risimon joy* degan ma'noni anglatadi. Shuningdek, **mo'la** – *kuzatish, qo'riqlash, xabar berish obyekti ham hisoblangan.*

MO'LAQO'RG'ON – qishloq. Samarqand viloyati Oqdaryo tumani. Bu yerda *mo'la* – *tayanch minorasi*. **Mo'laqo'rg'on** – *tayanch minorali qal'a.*

MO'LTON – qishloq. Xorazm viloyatining Yangiariq tumanidagi qishloq nomi. **Mo'ltonlar** – "*O'rta Osiyo lo'li-lari*" bo'lishi mumkin (Pokistonning Multon shahridan kelib chiqqan). Hozirda mazkur qishloq nomi unut bo'lgan.

MO'MINOBOD – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Xalq etimologiyasiga ko'ra, toponim *Mo'min ato* ismli shaxs nomiga shunday atalgan. Bu shaxsning nomi O.D.Chexovichning "*Документы к истории аграрных отношений в Бухарском ханстве*" asarida tilga olingan.

Tilshunoslikda *mo'min* so'zi va *Mo'min* ismi mavjud: *mo'min* – Tangrining borligiga iqror bo'lgan, imon keltirgan kishi, musulmon. *Mo'min* ismining ma'nosi "*dinga va Allohga ishonuvchi, imonli, xudojo'y, dinga va Allohga sadoqatini ham tilida, ham iqror yo'li bilan isbotlovchi*" demakdir.

Obod – qishloq, *ovul, yangidan bunyod qilingan aholi yashash maskani, yangi o'zlashtirilgan yerda qurilgan qo'rg'on.*

Nomshunos olim T.Nafasovning ma'lumotlariga ko'ra, *obod* so'zi IX asrdan boshlab, kishi ismiga qo'shilib qishloq nomlari yasab keladi. Bu holat Movarounnahr qishloq, mahalla nomlariga xos.

Demak, **Mo'minobod** – *“Mo'min ismli kishi qurgan qo'rg'on yonida tashkil bo'lgan qishloq”* ma'nosidadir.

Samarqand viloyatining Urgut tumanida ham shunday nomli qishloq mavjud bo'lib, u aynan yuqoridagi kabi izohlanadi.

MO'NDIYON – Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim “Mo'ndi” va “yon” qismlaridan iborat. “Mo'ndi” so'zi “ko'za yasovchilar” ma'nosini ifodalasa, “yon” esa tomon ma'nosini bildiradi. Qadimda mazkur qishloqda ko'za yasovchilar istiqomat qilishgan.

Shunday ekan, **“Mo'ndiyon”** – *“ko'za yasovchilar istiqomat qiladigan qishloq”* ma'nosini anglatadi.

MO'RILQ – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi ariq nomi. Hidronimdagi **mo'ri** komponenti bizning taxminimizcha, *“shaldirash”* tovushiga nisbatan anchayin kuchsiz tovushni ifodalovchi **mo'rillamoq** fe'lidan hosil bo'lgan. **-loq** ot, sifat turkumidagi so'zlardan holat, xususiyat kabi ma'nolarni ifodalovchi sifat yasaydi [O'TIL. 5, 584].

Demak, **“mo'riloq”** nomini *“suv oqib ketish nuqtasida kuchsiz shaldirashga o'xshash tovush chiquvchi suv obyekt”* deb izohlash mumkin. Hidronim ikki o'zakli bo'lib, sifat+ot shakliga ega.

MO'YNOQ – tuman. Qoraqalpog'iston Respublikasi tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Mo'ynoq – Qoraqalpog'istonning eng shimoliy shahri. Orol dengizining suvi chekinmasdan

avval dengizning janubi-g'arbiy sohilida joylashgan edi. Tuman hududining aksari qismi Orol dengizining qurigan tubi (Orolqum) va Amudaryo deltasidagi ko'llardan iborat.

Mo'ynoq so'zi *bo'yin, bo'g'iz, daryo, ko'l, orol, quruqlik, tog', qir va hokazolarning tor, cho'ziq qismiga nisbatan qo'llaniladi*. Demak, **Mo'ynoq** nom sifatida o'sha hudud relyefining turini bildiradi. U ba'zan geografik termin sifatida o'zi yoki ko'pincha rang, o'rin, shakl, xususiyat, belgini anglatuvchi so'zlar bilan qo'shilib joy nomlari hosil qilishi mumkin.

T. Nafasov yozishicha, **Mo'ynoq** qadimgi turkiy tilga xos bo'lgan bo'ynoq so'zining qoraqalpoqcha talaffuz shaklidir. So'z boshida “-b” tovushi “m” undoshiga o'zgargan. **Bo'ynoq** so'zi hozirgi kunda qoraqalpoq adabiy tilida uchramasa ham, o'rta asrlarda xalq nutqida qo'llanilgan. Mahmud Koshg'ariy “Devonu lug'atit turk” asarida, **“bo'ynoq”** – so'zini *tog' bo'yni* deb izohlagan.

MO'YTAN – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanidagi qishloq nomi. **Mitan** qabilasi ba'zi joylarda **mo'ytan** (qoraqalpoqlarda – *muyten*) deb atalgan (Qorayev, 1978: 81).

MO'G'OL – Sirdaryo viloyati Xovos tumani, Jizzax viloyati Zomin, Baxmal tumanlari; Toshkent viloyati Piskent tumani, Samarqand viloyati Urgut tumanidagi qishloqlar nomlari. **Mo'g'ol, mug'ol** – etnonim. Nomning birinchi komponenti qishloq aholisining

turkiy mo'g'ol qabilasidan ekanligini ko'rsatuvchi so'z. Respublikamizda *Mug'ol*, *Mug'oltov*, *Mug'altay* kabi nomlar anchagina.

Mo'g'ullar istilosi davrida O'zbekistonga kelib o'rnashib qolgan turkiy qabilalardan biri *mug'ul*, *mo'g'ul* deb ataladi. Rashididdinning qayd qilishicha, *mo'g'ul* so'zi dastlab *mungol* tarzida qo'llanib, "*kuchsiz, soddako'ngil*" ma'nosini bildirgan. Aholining etnik tarkibi qishloqning nomlanishiga asos bo'lgan.

MO'G'OLTOG' – O'zbekiston va Tojikiston hududlaridagi, Sirdaryoning o'ng qirg'og'idagi va Quramin cho'qqisining janubi-sharqidagi tog'lar.

Mazkur tog' haqida Zahiriddin Bobur shunday yozadi: "Xo'jand qal'asi tepalikdagi joyda turibdi. Sayhun (Sirdaryo) daryosi Xo'jand qal'asining shimoliy tomoni, qal'adan o'q otish oralig'i yaqinidan oqadi. Daryo va qal'adan shimolda Munugil nomli tog' turibdi; aytdilarki, tog'da ko'p ilon, shuningdek, mazkur tog'da firuza va boshqa konlar joylashgan" ("Бабур-наме" – Записки Бабуря. Т., 1958. –С. 14).

Haqiqatan ham, tog'da turli xil konlar mavjud. Tog' mug'ol-mo'g'al-mo'g'ul-mug'ul (tojikcha **Ko'hi mo'g'ul**) ismli turk qabilasi nomi bilan atalgan. O'simliklar qatlamining qashshoqligi tufayli odamlar uni *Moxovtog'* deb ham atashgan.

NADDOFON – Buxoro shahrining guzarlaridan biri. **Naddof** (forscha) – *jun, paxtadan to'quvchi, -on* – ko'plik ko'rsatkichi sanaladi.

Demak, **Naddofon** toponimi "*to'quvchilar yashaydigan qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

NAGAHON – Samarqand viloyatining Jomboy tumanidagi qishloq. Toponimist T.Nafasov mazkur toponimni quyidagicha izohlaydi:

1. Fors-tojikcha **nuh** (*to'qqiz*) + *koh* (*saroy, qasr, ko'shk, imorat*), *-on (-lar)* qo'shimchasi – *qasrlari ko'p bo'lgan qishloq*.

2. Sug'dcha lakka (maydon) + *-on (-lar)* qo'shimchasi. *Maydonlari ko'p bo'lgan qishloq*.

3. Qadimgi eron tillariga mansub **lakka+koh+on** – *chet maydonda qasrlari ko'p bo'lgan qishloq* (Nafasov, 2009).

NAMANGAN – viloyat. Mamlakatimiz tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Namangan aholi soni bo'yicha Farg'ona vodiysida eng yirik shahar. Farg'ona vodiysining qadimiy poytaxti Axsikat (Axsikent) 1620-yildagi qattiq zilzila natijasida vayron bo'lganligi

sababli uning aholisi hozirgi Namangan shahri hududiga ko'chib o'tgan. Namangan tuz koni ("Namak kon") yaqinida vujudga kelgan bo'lib, shahar nomi o'rta asrlarga oid tarixiy hujjatlarda birinchi marta tilga olinadi, deb yozilgan.

Taniqli toponimist olim H.Hasanov Namangan nomiga izoh berib, shunday yozgan: "Bu nom dastlab "Boburnoma"da tilga olingan bo'lsa kerak. Unga bir qancha izoh berilmoqda: Namakkon – "tuz koni"; Nomiyyan – "aziz va nomdor kishilar shahri"; Namang – "marjon", shundan Namangan – "marjon koni". Biz *-gon* formatini "suv, daryo" deb taxmin qilganimiz tufayli bu nomda ham Namakgon – "sho'rsuv", "mineral suv", "moyli suv" (ehtimol neft) deb izohlab ko'rmoqchimiz. Naman asosi biron etnonimga (Nayman?) bog'liq bo'lib chiqishi ham ehtimol".

S.Qorayevning yozishicha, nomga birinchi marta "Boburnoma"da ta'rif berilgan. Taniqli olim nomni "*nav+mon+gon*" so'zlari birikmasidan yuzaga kelgan deydi. *Nav* – "yangi", *man* – "saroy", *gon* – "suv yoki soy"

demakdir. Ilgari nom *Navmangon* deb talaffuz qilingan. Shahar nomining mahalliy talaffuzi *Nomongon*.

NAMATGARON – Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi **qishloq** nomi. Mazkur toponim tojikcha **namadgar** bo'lib, – u “*namat ustasi, kigiz bosuvchi*” ma'nosini ifodalaydi, *-on* esa ko'plik ifodalovchi affiks sanaladi. Toponim kasb-hunar nomi asosida shakllangan.

NAMATON – Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponimni mahalliy aholi *Namat* so'zi bilan aloqadorligini qayd etishadi. Bu esa mazkur nomning tashqi ko'rinishi asosida vujudga kelgan xalq etimologiyasidir.

Aslida, toponim *maton//miton//meton* so'zi bilan aloqadordir. V.L.Vyatkin o'zining ishida **miton** “*qal'a, qo'rg'on*” ma'nosini bildirishini yozadi (В.Л.Вяткинъ. Материалы к исторической географии Самаркандского вилоята. Справочная книжка “Самаркандской области” вып. VII. 1902. –с. 25).

Apellyativning birinchi komponenti forsha *na, nav, nau* – *yangi* so'zining fonetik o'zgarishga uchragan dialektal shaklidir.

Demak, **Namaton** toponimi “*yangi qo'rg'on, qal'a*” degan ma'noni bildiradi.

NAMDONAK – qishloq. Toshkent viloyatining Yuqori Chirchiq tumanidagi qishloq nomi. Ilk bor X asrda Muqaddasiy asarida *Namudanak* sifatida tilga olinadi (БАГ, III, С. 48,

264). Agarda qishloqning nomini zamonaviy qabul qilsak, Namdonak bo'ladi: **namdon** – “*namli joy*”, “*ko'p suvli*”; *-ak-* toponim hosil qiluvchi affiks.

NAMOZGOH – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg'om va Surxondaryo viloyatining Denov tumanlaridagi qishloq nomi. Oddiy masjidlarda ibodat qiladigan, musulmonlarning yillik bayramlarida ibodat qilishi uchun keng bog'li va hovlili maxsus masjidlar namozgoh deb atalgan.

NAMOZOVUL – Sirdaryo viloyatining Sirdaryo tumanidagi aholi punkti nomi. Mazkur toponim **namoz** va **ovul** so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Namozovul so'zi “O'zbek tilining izohli lug'ati”da quyidagicha izohlanadi: “*Namoz o'qiladigan joy, ovul; masjid*” (O'TIL. 2022, III, 16).

Demak, Namozovul toponimi – namoz o'qiladigan ovul, joy, hudud ma'nosini ifodalaydi.

NAMUNA – mahalla. Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi qishloq nomi. “O'zbek tilining izohli lug'ati”da *namuna* so'ziga quyidagicha izoh beriladi: “*O'rnak bo'la oladigan, ibrat olsa, ergashsa arziydigan, shaxs yoki narsa: ibrat, o'rnak*” (O'zbek tilining izohli lug'ati, III jild, 17-bet).

Bundan tashqari, Farg'ona viloyatining Qo'shtepa, Quva, Farg'ona tumanlarida keng tarqalgan qishloqlar nomi *Namuna* deb atalib, kishilar o'z qishloqlarini boshqalarga o'rnak, ibrat bo'lsin, degan maqsadda shunday nomlagan bo'lishlari mumkin.

NANAY – Toshkent viloyatining Bo‘stonliq va Namangan viloyatining Yangiqo‘rg‘on tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Markaziy Osiyodagi eng qadimiy toponimlardan biri. *Nanay* (Nanayya, Nani). “Nanayya – Shumer davridan mashhur bo‘lib, bu qadimgi Mesopotam Quyosh (Oy) ilohi. Nanayya keyinchalik kushon va sug‘d manbalarida qayd etiladi. Bu ilohaning nomi shugnan tiliga o‘tgan va u yerdagi “**nan**” so‘zi “*ona*”, “*onajon*” ma‘nosini ifodalaydi (Б.Г.Гафуров, Таджики, 1972).

Ta‘kidlash mumkinki, “onajon” ma‘nosidagi *nan* (nana) elementi turkiy tillarga ham o‘tgan, masalan, xonning chap tomonidagi qabullarida do‘rmanlarda *nānā* (“onajon”), qushonlarda *nānā* va naymanlarda *nānā* muhim ahamiyat kasb etgan (В.В.Бартольд. Сочинения, т. II, часть 2. С. 394).

Bizningcha, bu yerda *nānā* hozirgi *onaboshi* ma‘nosida qo‘llanilgan (*do‘rman*, *qushchi* va *nayman* qabilalarida). Shunday qilib, “sug‘d bo‘linmalarida Nana ilohi yuqori o‘rinlardan birini egallab turganligi haqida toponimiyada o‘z izini qoldirgan” (Б.Г.Гафуров, Таджики, 1972).

NARMANQUM – Qoraqalpog‘iston Respublikasi Taxtako‘pir tumanidagi “Mulik” OFY hududida joylashgan qumlik nomi. Qumlik nomining kelib chiqish tarixiga ko‘ra, bu qumlik yonida Narman ismli yoshi ulug‘ inson istiqomat qilgan ekan.

NARPAY – tuman. Samarqand viloyati tarkibidagi ma‘muriy-hududiy birlik. Toponimning kelib chiqishi to‘g‘risida quyidagi taxmin ko‘rinishidagi mulohazalar bor:

1. Dehqonchilik rivojlangan hududda ekin maydonlaridagi ekin qatori va kichik maydonlarini paykal deb atash hollari bor. Toponim naridagi paykal birikmasidan shakllangan: *naridagi paykal* > *naripaykal* > *narpaykal* > *Narpay*. Bu nomga bunday munosabatda bo‘lish sinxron munosabatning natijasida shakllangandir.

2. Toponim *nar* hamda *pay* so‘zlaridan shakllangan. Xalq vakillari tomonidan tuyani nortuya, nor (zoonimlarning alohida bir turi, nor so‘zi to‘rtta ma‘nosidan birinchi ma‘nosi “Bir o‘rkachli erkak tuya”) deb atash hollari uchraydi. **Nor** so‘zidagi **o** unlisi talaffuzda **a** unlisiga almashgan: **o** > **a**. **Pay** so‘zi fors-tojikcha bo‘lib, *oyoq*, *qadam*, *narsaning quyi qismi* degan ma‘nolarni anglatadi. **Nar** va **pay** so‘zlari birikishidan mazkur toponim shakllangan: *nar+i* > *nari* + *pay* > *naripay* > *Narpay*.

Bulardan anglashilib turibdiki, oldingi davrlarda tuyalar karvoni, ehtimol, Buyuk ipak yo‘liga tutashgan karvon yo‘llarida o‘tib qaytadigan joy, tuyalarning oyog‘i yetadigan hudud shunday tarzda nomlangani uchun hudud ham Narpay deb atalgan, ya‘ni ushbu toponim qadimgi davrlarda ham savdo yo‘li ustida joylashgani uchun shunday nomlanishi odat tusiga kirgan. Bugungi kunda texnika rivoj-

lanib ketgan bo'lsa-da, ushbu nom tarixiylikni o'zida ifodalagani uchun xalq vakillari uni toponimlar tizimida saqlab qolishgan. Ushbu toponimni ham tarixiy, ham zootoponimlar deb belgilash o'rinlidir.

Zarafshon daryosidan olingan kanal (Samarqand viloyati). Mazkur kanal X–XI asrlarda musulmonlarning paydo bo'lishidan oldin irmoq sifatida arab geograflari asarlarida *Naxri Qay* nomi ostida, bu degani, bir o'rinda bitta nuqta o'rniga **f** harfining ustiga ikkita nuqta qo'yilgan, natijada **f** harfi **q** harfiga aylangan (arab tilida **p** harfining bo'lmaganligi sababli, arablar **p** tovushi bilan berilgan so'zlarni **f** tovushi orqali berishgan).

Mazkur toponim shunday qiyofada tarixchi Tabariy asarlarida (IX–X asrlar) ham uchraydi. V.L. Vyatkin vaqf hujjatlarini o'rganib, uni shunday deb ta'kidlaydi, mazkur kanalning nomi bizning davrgacha ham, hozir ham mahalliy aholi tomonidan Sug'dning asosiy qismini sug'oradigan *Nahr-i Qay* emas, aynan *Nahr-i Pay*, aniqrog'i, *Narpay* (В.Л. Вяткин. Материалы к исторической географии Самаркандского вилаята. СКСО – Справочная книжка Самаркандской области, вып. VII, 1902. С. 48).

NARVON – qishloq. Jizzax viloyatining G'allaorol tumanidagi qishloq nomi. **Narvon** – *turuvchi zinapoya (qishloq zinapoyali qoyada joylashgan)*.

NARSHAX – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi joy nomi. Eti-

mologiyasi ma'lum emas. Bu joy Muqanna qo'zg'oloni bilan mashhur. Narshax qishlog'ida mashhur tarixchi Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far an-Narshaxiy tug'ilgan (X asr).

Qishloq nomi ilk marotaba Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far an-Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida tilga olingan. Narshax qishlog'i manbalarda *Narjak*, *Narjaq* ko'rinishlarida uchraydi. Mahalliy aholi qishloqni *Narchoq* deb ham ataydi.

Tadqiqotchi M.M. Avezovning fikricha, aslida *Nahrishoh*, ya'ni "*bosh daryo*" ma'nosida bo'lishi mumkin.

NARCHOQ – Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim tarixiy manbalarda, jumladan, "Kitob al-ansob"da "**Narshax**" nomi bilan tilga olinadi. Narshax qo'rg'oni arablar istilosi davrida, ayniqsa, "Oq kiyimlilar" harakati yuz berayotgan paytda istilochilarga qattiq qarshilik ko'rsatgan. O'rta asrning atoqli tarixchisi, "Buxoro tarixi" asarining muallifi Muhammad Narshaxiy shu qishloqda tavallud topgan. Demak, ushbu qishloq bir yarim ming yillik tarixga ega bo'lib, "**Narshax**" nomining dialektal ko'rinishidir.

Narchoq termini ayrim manbalarda *Narjak*, *Narjaq* shakllarida uchrashi qayd etiladi, mahalliy aholi esa uni Narchoq deb ataydi.

NASAF – tuman. Qashqadaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik; qadimiy nomi Naxshab bo'lgan, IX–XIII asrlardagi arab manbalarida shahar nomi, asosan, Nasaf shakli-

da qayd etilgan. Mo'g'ullar istilosi davrida vayron qilingan, xarobalari Shulluktepa nomi bilan ma'lum, Qarshi shahridan taxminan 8 km shimoli-g'arbda (**yana q. Qarshi**).

Nasaf – *Naxshab* shahrining nomi arablardan o'zlashgan, keyinchalik **Qarshi**. Shahar mazkur nom ostida ilk bor arab geograflari Istaxriy (BAГ, I, С. 325, 343 и т.д.), Ibn Havqal (BAГ, II, С. 377–379), Muqaddasiy (BAГ, III, С. 282–283) asarlarida tilga olinadi.

NASRIDDINOBOD – Andijon viloyati Bo'z tumani markazining eski nomi. Qo'qon xoni Xudoyorxonning katta o'g'lining nomi bo'lib, u Andijon shahar hokimi edi. Uning chek yerlari bo'lgan. Jumladan, 1869–1871-yillari Ulug'nor kanali chiqarilishi munosabati bilan unga bugungi Bo'z tumani markazida yangi kanal bo'ylab 200 oilaga mo'ljallangan chek yer berilgan (А. Миддендорф. “Очерки Ферганской долины”. СПб, 1886 г.).

Yangi paydo bo'lgan qishloq “*Nasriddinobod*” deb atalgan. Paxtaobod tumanida uning rahbarligida qazilgan “*Nasriddin arig'i*” ham bor. Shuningdek, Farg'ona viloyati Rishton tumanida ham “*Chek Nasriddinbek*” qishlog'i bor.

NAVA – Samarqand viloyatining Urgut tumani *Kamongaron* qishlog'idagi ariq. XV–XVI asr vaqf hujjatlarida *Noveyi Xurdak* deb tilga olingan (Chexovich, 1974).

Xuddi shu joyda *Noveyi Kalon* deb atalgan ariq ham bo'lgan. Hozir bu ariqlar *Obiziyod* va *Nava* deb ataladi. Demak, nomlar shaklan biroz

o'zgargan bo'lishiga qaramay, asosiy ma'no saqlangan. Tog' bag'ridagi tik soylik *novur* termini bilan ataladi (Qorayev, 1970). Samarqand shahridagi o'rta asr kanali *Novadonning* etimologiyasi ham *nov* (“*jyolob*”) so'zi bilan bog'liq.

NAVBAHOR – tuman. Navoiy viloyatidagi ma'muriy-hududiy birlik. Navbahor Navoiy viloyati tarkibidagi eng kenja tuman bo'lib, 1980-yil 12-martda tashkil topgan. Garchi tuman nomlanishi “yangilanish”, “yangi bahor”, “Navbahor” deya ta'riflansa-da, bu o'lkaning tarixi hududning tog'-kon sanoati asos solingan hudud sifatida e'tirof etiladi.

1980-yili mart oyining boshlarida o'tkazilgan katta yig'ilishda hududdagi faxriylar taklifiga ko'ra “Navbahor” deb atash va yangi tuzilayotgan tumanning tashkil topish jarayonlariga oid masalalar muhokama qilinadi va mazkur tuman bahor kelgan paytida tashkil etilgani uchun, qolaversa, xalqimiz ko'nglida yaqin yillar ichida ona diyorumizni har tomonlama ravnaq topib, rivojlanishining ramziy ifodasi sifatida yaxshi niyatlar bilan Navbahor nomi bilan atalgan.

Shuningdek, **Buxoro viloyati Vobkent tumanidagi shaharchaning nomi Navbahor** deb ataladi. Shaharcha 2014-yilga qadar *Xargo'sh* deb atalgan. Xalq etimologiyasiga ko'ra, bu yer hazrat Bahovuddin Naqshbandiyning kelgan mehmonlar bilan xayrlashadigan joyi bo'lgan. Shu sababdan bu joy dastlab *Xayrxush* deb atalgan va keyinchalik talaffuzda *Xargo'sh* bo'lib ketgan.

Toponimist olim S.Qorayev *Xar-go'sh* toponimi haqida fikr yuritar ekan, "Tojik tilida **xar-go'sh** – "quyon" degan so'z", – deb yozadi. Shaharcha nomi 2014-yil 28-aprelda *Navbahor* deb o'zgartirilgan. Xalq orasida shaharchaning hozirgi nomi "erta ko'klam" ma'nosini anglatadi, degan fikr mavjud. Ammo, *navbahor* so'zining "yangi ibodatxona" ma'nosi ham bor. Chunki ilk o'rta asrlarda Buxoroda *Navbexar* degan ibodatxona va darvoza bo'lgan.

Buxoro viloyatining Romitan tumanida ham Navbahor shakli "erta bahor" sifatida qayd etiladi. Shu bilan birga, arab geograflari asarlarida Buxoroda (Istaxri, БАГ, I. 306, 307-bet va b.) *Naubahor* va *Naubehor darvozalari* joylari e'tirof etiladi.

Ayrim olimlar (V.V.Bartold, V.Tomashek) mazkur toponimning oxirgi komponenti sanskritcha "ibodatchi" ma'nosida ekanligini ta'kidlashadi (*nau* – yangi).

Shuningdek, **Xorazm viloyatining Gurlan tumanida** shunday nomli mahalla mavjud. Mazkur termin fors tili orqali o'zlashgan so'z bo'lib, u mustaqillik yillarida qo'yilgan nom hisoblanadi va o'zbek tilining izohli lug'atida *erta, ilk bahor, bahorning boshi* ma'nolarini ifodalaydi (O'zbek tilining izohli lug'ati, III jild, 6-bet). Mazkur nom bilan viloyatning Bog'ot tumanidagi mahalla ham atalgan. Umuman, ushbu nom bilan ataladigan joylar respublikamizning ko'pchilik hududlarida uchraydi.

Mazkur nom **Farg'ona viloyatida** ham keng tarqalgan joy nomlaridan biri. Aksariyat hollarda bu nom o'zbek tilidagi *erta bahor, ilk bahor, bahorning boshlanishi* ma'nosida ishlatilgan. Viloyatdagi qishloq va mahalla nomlari orasida *Navbahor* yetti marta takrorlanadi.

NAVBIROYOP – mahalla. Xorazm viloyatining Gurlan tumanidagi qishloq nomi. Mazkur termin qadimiy nomlardan biri bo'lib, forscha **nav** – yangi, **bir** so'zi va **yop** (Xorazmda *yop* so'zi "kichik kanal" ma'nosini ifodalaydi) so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. O'sha davrlarda mahalliy aholining qo'l kuchi yordamida shunday bir kichkina kanal qazilib, aholi suv bilan ta'minlangan.

NAVBOG' – qishloq. Samarqand viloyati Samarqand tumani. *Nav* – "yangi" va *bog'* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lib, "yangi bog'" ma'nosini anglatadi.

NAVGARZAN – Qurama tizmasining shimoliy-sharqiy qismida Ohangaron daryosiga quyiluvchi Navgarzansoy bo'yida joylashgan aholi manzili. Tojikcha "nav" – yangi, "gardonidan" – yon tomonga aylanish degan ma'noni bildiradi. Tojikistonning Asht tumanidan Ohangaron vodiysiga Qurama tog'idan oshib o'tiladigan qadimiy yo'llar Loyaksoy, Go'shsoy va Kandirsoida bo'lgan. O'tgan asrning 40-yillarida Angrenda ko'mir havzasi va shaxtalarining ishga tushirilishi munosabati bilan Ashtdagi Pong'oz qishlog'i aholisi doimiy ish bilan ta'minla-

nish maqsadida Navgarzansoy orqali yangi qatnov yo'lini ochganlar.

NAVJARTEPA – Namangan viloyatining Kosonsoy tumanidagi qishloq nomi. Nom *nav* – yangi; *jar* – suv yuvib hosil bo'lgan tik chuqurlik; *tepa* – balandlik kabi morfemalardan tarkib topgan. Oykonom yangi suv yuvishidan hosil bo'lgan chuqurlik yonidagi tepalikdagi aholi manzili degan toponimik ma'noga ega. Qishloq shunday hududda joylashganiga ko'ra *Nav-jartepa* deya nom olgan.

NAVKAND// NAVKAT// NAVKENT – hozirgi Namangan viloyati hududidagi qo'rg'on, Axi yaqinida. "Boburnoma"da 905/1499–1500 va 908/1502–1503-yillar voqealari bayonida tilga olingan. Unda Zahiriddin Boburning Farg'ona vodiysida yakka-hokimlik uchun Sulton Ahmad Tanbalga qarshi olib borgan jang-u jadalari bir qismi Namangan viloyatida kechgani va Navkandni ham qamrab olgani haqida so'z boradi.

Farg'ona viloyati Farg'ona va Beshariq tumanlari. Sug'dcha *nav* – yangi, *kat* – qishloq. **Navkat** – yangi qishloq demakdir.

Farg'ona viloyati Quva tumani, Andijon viloyati Asaka tumani, Namangan viloyati Yangiqo'rg'on tumani. Sug'dcha *nav* – yangi, *kat* – qishloq, aholi punkti; eronli sug'dlar *kat*, *kass*, *kent* so'zlarini sinonim deb hisoblashadi. **Navkat**.

NAVKAR – qishloq. Buxoro viloyati Kogon tumani, Navoiy viloyati Karmana tumani. "Mo'g'ul tilida **nokur** (**ni-**

kur) – do'st, o'rtoq, birodar, yo'ldosh, ilgaridan ma'lum xizmatkor.

Forschadan *naukar* hindchaga o'zlashgan. Forscha *naukar* Yevropa yozuvchilari asarlarida uchraydigan va ingliz-hind jargonlarida quyidagi shakllarni bergan: *nokar*, *noker*, *nouker* – "xizmatchi, xizmatkor" ma'nolarida (uy xizmatkori yoki harbiy fuqarolik xizmatchilari). Mazkur so'z rus tilida *nuker* shaklida, asosan, sharqshunoslik adabiyotida uchraydi" (Б.Я.Владимирцов. Монгольское "нокур". ДАН-В, 1929. С. 288).

NAVMITAN//NAVMETAN – Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Buxoro tumanida **Kunjigal'a**, **Navmetan** mahalla fuqarolar yig'ini hududidagi aholi punkti nomi. Mazkur nom asosida tumandagi **Yuqori Navmetan**, **O'rta Navmetan**, **Quyi Navmetan** toponimlari hosil qilingan. Navmetan toponimi ikki qismdan iborat: *nav*+*metan*. **Nav** – "yangi" ma'nosini ifodalasa, **metan** – "yo'l yoqasidagi, yaqinidagi aholi maskani", "yo'lga yaqin qishloq, qo'rg'on, qal'a" degan tushunchani bildiradi.

Aytish kerakki, *metan* komponentli toponimlar respublikamiz hududida ko'plab uchraydi. Bu haqida bir qator izlanishlar amalga oshirilgan. Quyida *metan* so'zi va u bilan bog'liq holatlarini batafsil tahlil etgan prof. S.Qorayevning fikrlarini keltiramiz: **Mitan** – Zarafshon vodiysida toponimlar shaklida uchraydigan va "qishloq" ma'nosini anglatuvchi atama. Tarixchi O.I.Smirnova shunday yozadi:

"Bu komponent eroniy **maydana** so'zidan olingan bo'lib, "turarjoy, uy" degan ma'noni anglatadi. Yangi fors tilidan **mean** (arabcha **vatan**, sug'diycha **medan** – "turarjoy, uy") ana shu **maydana** (mediana) so'zidan kelib chiqqan".

S.Qorayev "Toponimika" nomli kitobida arxeolog va tarixchi V.E.Vyatkinning "Farmitan toponimi tarkibidagi mitan so'zi "istehkom, qal'a" ma'nosini anglatadi" degan fikrini ham keltirgan. **Mitan** atamasining asl ma'nosi manbalarda turlicha. Bir o'rinda "qishloq" deyilsa, ikkinchi bir manbada "turar joy, vatan", uchinchi bir asarda esa "qal'a, istehkom" – deb izohlangan.

Buxoro viloyati hududida mitan/metan komponentli Sumitan, Romitan, Navmetan, Armetan kabi toponimlar mavjud. V.V.Bartold Romitan tarixi borasida "hozirgi vaqtgacha o'z nomini saqlab kelgan Romitan istehkom qishlog'i Buxoro atrofidagi eng ajoyib qishloqlardan biridir. Bu qishloq "qadimgi Buxoro" hisoblangan, ya'ni Buxoro hokimining qadimgi rezidenstiyasi shu yerda bo'lgan. Buxoro barpo qilingandan keyin ham mahalliy hokimlar ko'pincha Romitanda ishlab olar edi. Romitanni afsonaviy Afrosiyob barpo qilgan deb hisoblaydilar. Afrosiyobning raqibi Kayxisrav Romitanning ro'parasida, ya'ni ariqning narigi betida Romush degan qishloq barpo qilgan va bu qishloqqa otashparastlar ibodatxonasi qurgan. Bu ibodatxonaga somoniylar davrida

ham cho'qinishgan" degan fikrni bayon etgan.

Buxorolik mashhur tarixchi Muhammad Narshaxiy Romitan (Romtin) "Buxorodan qadimiyroq" degan. S.Qorayev Zarafshon vodiysida *Bo'rimitan, Mitanzizxo'ja* (Kitob tumani), *Navmitan, Oqtepamitan, Urmitan* (Tojikiston), *Farmitan, Shirmitan, Sanjamitan, Chormitan Qo'shtepamitan, Qoraariqmitan* (Bulung'ur tumani) kabi toponimlar mavjudligini qayd etgan.

Demak, **Navmetan** – "yangi qal'a", "yangi qo'rg'on", "yangi qishloq" ma'nolarini beradi. G.Vamberi o'zining 1865-yilda yozgan "O'rta Osiyo bo'ylab sayohat" asarida Xiva xonligi bo'yicha to'plangan 32 ta urug' va 48 qabila qatorida 20-raqam ostida **Metan/Miton** etnonimini qayd etganligi haqida prof.X.Doniyorov xabar bergan. Buxoro chuqurda joylashgani uchun qadimda sellar, do'llar, suv toshini ko'p bo'lgan, aholi o'zini tabiiy ofatlardan himoya qilish uchun tabiiy va sun'iy tepaliklar yasab, o'sha yerda kun ko'rgan. Qadimda suv toshqinidan, dushmanlarning bostirib kelishidan, qahatchilikdan 9 nafar kishi jon saqlagan, ko'pchilik odamlar nobud bo'lgan. Omon qolgan 9 kishi "No'mitan", ya'ni fors-tojik tilida no – to'qqiz hamda metan – metin, chidamli, irodasi mustahkam kuchli degan ma'noni bildiradi¹.

Mazkur termin bilan hosil qilingan geografik obyektlar nomlari Samarqand viloyatida ham uchraydi.

¹ Adizova N.B. Buxoro tumani toponimlari. Monografiya. – T.: Navro'z. 2020. –B. 46-48.

Shuningdek, boshqa hududlardagi Muytan (Xorazm viloyati), Qoramitan (Buxoro viloyati), Maytun (Toshkent viloyati Piskent tumani), Urmitan (Farg'ona viloyati), (Tojikiston Respublikasi Panjakent tumani) kabi toponimlar qatorida Chormitan (Samarqand viloyati), Mitan, Mitanchaariq, Mirzamitan (Samarqand viloyati Ish-tixon tumani), Mitan, Qoramitan (Samarqand viloyati Bulung'ur tumani), Zarmitan (Samarqand viloyati Qo'shrabot tumani), Semitan (Navoiy viloyati Xatirchi tumani) kabi qator qishloq va ariqlar nomlarini ham ko'rsatish mumkin.

NAVOIY – viloyat va shahar. Mamlakatdagi viloyat nomi, ma'muriy-hududiy birlik. Buyuk o'zbek shoiri, atoqli arbob Alisher Navoiy nomi bilan almashtirilgan (1441–1501). 1958-yilgacha Karmana shaharchasi bo'lgan. Hazrat Mir Alisher Navoiyga chuqur ehtirom ko'rsatish, uning qoldirgan boy ma'naviy merosini tadqiq va tatbiq qilish maqsadida atalgan.

NAVOLISOY – Toshkent viloyati-ning Piskent shahridagi daryoning o'ng irmog'i (Toshkent viloyati Bo'stonliq tumani). **Navo** – *musiqqa*, **Navolisoy** – “*musiqali daryo; musiqiy tovushlar chiqaradigan daryo*” ma'nosini anglatadi.

NAVQAZ – Samarqandning janubi-sharqiy hududidagi qishloq. Toyloq tumani. XIX asrgacha *Muni* nomi

bilan ma'lum bo'lgan (Chexovich, 1974: 397).

B.O'rinboyevning aytishicha, toponim **nav** – *yangi* va **xoz** so'zlarining birinchi bo'g'inidan yasalgan, ya'ni **novoye xozyaystvo** – *yangi xo'jalik* ma'nosida. Nomlanishda xo'jalikning yangiligi, boshqa xo'jalikka nisbatan keyinroq tashkil etilganligi ko'zda tutilgan (O'rinboyev 2003).

Biroq V.L. Vyatkinning 1902-yilda chop etilgan asarida Navqaz qishlog'i nomi qayd etilgani olimning bu fikrini inkor etadi (Vyatkin, 1902).

1926-yilgi aholi ro'yxatida Navkas shaklida berilgan. Bizningcha, toponim tojikcha **nav** – *yangi* va **-kas**, **-qaz** – *qishloq* so'zlaridan hosil bo'lgan. Qishloqda *Navqazota* degan muqaddas joy bor.

NAVRABOT – Buxoro viloyati-ning Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Toponim ikki qismdan iborat: nav+rabot. **Nav** – “avval mavjud bo'lmagan narsa, yangi”¹ hamda *rabot* so'zlarining qo'shilishi, yaxlitlanishidan paydo bo'lgan.

Tadqiqotchi N.Adizova o'zining monografiyasida rabot haqida atroflicha mulohaza yuritib quyidagicha ma'lumot bergan². Rabot. Bu so'zga “O'zbek tilining izohli lug'ati”da quyidagicha izoh berilgan:

1) mustahkamlangan qo'rg'onlarda soqchilar turadigan joy yoki bir-biridan ma'lum masofada joylashgan istehkom; qo'rg'on;

¹ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд) Ҷилди 1. А–Н. –С.876.

² Adizova N.B. Buxoro tumani toponimlari. Monografiya. –T: Navro'z. 2020. –B. 48-50.

2) savdo yo'llaridagi mustahkamlangan manzil, karvonsaroy;

3) shahardan chetroqdagi turarjoy. Mazkur termin haqida mutaxassislar turlicha fikrlar bildirishgan.

Jumladan, akademik V.V.Bartoldning ma'lumotlariga qaraganda, musulmon dunyosi kabi Turkistonda ham diniy urush – g'azovot uchun devor va g'ovlardan tashqari *ribotlar* (to'g'ri talaffuzi shunday) yoki *rabotlar* qurganlar. Buni Turkistondagi *rabod* so'zi bilan adashtirmaslik kerak, deydi akademik. *Rabot* so'zining ma'nosi "ot bog'lanadigan joy" demakdir, *Rabot* muqaddas, ya'ni diniy urush uchun kurashadigan g'oziyalar uchun mo'ljallab qurilgan. G'oziyalar rabotda dushmanlar bilan yuzma-yuz yashab, ularning hiyla-nayranglarini, hujumlarini daf qilib turganlar. Ribotlar (*rabotlar*) otliq askarlar dastalari uchun *kazarma* rolini bajargan.

Bundan tashqari, O'rta Osiyoda *rabod* yoki *rabaz* atamasi ham bo'lgan, Tarixchi A.A.Semenovning gaplariga qaraganda, shaharga tutash mahallalar *rabaz* deb yuritilgan. Shunday qilib, dastlab *rabaz* deganda ichki shaharni emas, balki shahar atrofidagi devor hamda shaharga tutash qishloq-mahallalar tushunilgan.

Keyinchalik bu ikki atama bir-biriga qo'shilib, ham *karvonsaroy*, ham *ra-*

bot yoki *rabod* deb ataladigan bo'ldi. Buning sababi shu ediki, deb yozadi V.V.Bartold, istilochilar qurgan rabotlar bu yerda oldindan mavjud bo'lgan g'aribxonalar va ibodatxonalarga juda o'xshab ketar edi. Shuning uchun ham bunday tayyor binolar rabotlarga moslashtirilgan. Buning ustiga rabot qurish ham masjid solish kabi savob ish hisoblangan. Bu so'zlarning yaqinlashishini shundan bilsa ham bo'ladiki, Buxoro yaqinida yashab o'tgan Juybor shayxlari (xo'jalari)ning arxivlarida (XV-XVI asrlar) bu atamalar bir-biridan deyarli farq qilmagan: *rabaz* ~ "og'ilxona, hovli joy", ***rabot*** – "qo'rg'on, qo'ra"¹.

Shuningdek, S.Qorayev rabot (*rabot*, *rabod*) so'zi ishtirokidagi toponimlarning O'zbekistonda 200 dan ortishini va ularning aksariyati Zarafshon vodiysida ekanligini qayd etgan. "Navoiy asarlari lug'atida" *rabot* so'ziga "karvonsaroy, yo'lovchilar qo'nishi uchun yasalgan bino, musofirxona; bekat"² izohi berilgan.

A.R.Muhammadjonov rabot so'zi sharhiga bag'ishlangan maqolasida "*rabot* – *rabot* so'zini sug'dchadir": *ro(h)* – yo'l, *bat* (bata, vata) – manzil. U Buyuk ipak yo'li bo'ylab qurilgan ko'pdan-ko'p bekatlar ana shu atama bilan atalgan"³, deya izoh bergan.

A.L.Xromov "Таджикская микропонимия долин верхнего Зараф-

¹ Qorayev S. Toponimika. -T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2006. – B.212.

² Navoiy asarlari lug'ati. Alisher Navoiy asarlari o'n besh tomligiga ilova. -T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti. 1972. –B.517.

³ Muhammadjonov A. Rabot atamasi etimologiyasi//O'zbek tili va adabiyoti, 1995, 2-son, 43-45-b.

шана и Ягноба” nomli maqolasida *ravad* (*ravod*) so'zining “*yaylov sifatida foydalaniladigan sero't adir, joy*” ma'nosi borligini qayd etgan¹.

Rabot so'ziga prof. T.Nafasov quyidagicha ta'rif bergan: “*Rabot (arabcha) – arab istilosidan so'ng savdo yo'llarida qurilgan tevaragi devor bilan o'ralgan manzil, karvonsaroy, harbiy istehkom, shahardan tashqari qurilgan saroy. Saroy, qo'rg'on, maschit, qishloq so'zlari bilan birikib joy nomlari yasalganda aholi maskanining hajmi, shakl, miqdor, ko'rinishi, tuzilishi, qarashlilik, qaysi toifa kishilari tomonidan yaratilishi va kimlarga xizmat qilishi kabi tabiiy va sotsial-ijtimoiy belgilar nomlanishiga mezon qilib olingan*”².

NAVRO'Z – mahalla. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi mahalla nomi. O'zbekiston o'zining mustaqilligini e'lon qilgandan keyin ko'pchilik milliy qadriyatlarimiz va an'analari-miz, urf-odatlarimiz, jumladan, tarixiy nomlarimiz qayta tiklanib, ko'pchilik aholi punktlari nomlari Navro'z deb atala boshlandi. Chunki sobiq Ittifoq davrida bular taqiqlangan edi. Demak, *Navro'z – shamsiya yil hisobida yangi yilning birinchi kuni, yangi kun* ma'nolarini ifodalaydi.

Mazkur termin O'zbekiston o'z mustaqilligini e'lon qilgandan keyin qo'yilgan nomdir va u fors tili orqali o'zlashgan so'z bo'lib, “*yangi kun*” ma'nosini anglatadi.

NAVRO'ZBULOQ – Xorazm viloyatining Shovot tumanidagi qishloq nomi (mazkur toponim hozirda amalda mavjud emas). Ushbu nom *Navro'z* va *buloq* so'zlarining qo'shiluvidan hosil bo'lib, apellyativning birinchi qismi *Navro'z* kishi ismi bilan bog'liqdir. Mazkur antroponim kishi ismi sifatida Xorazm shevasida keng tarqalgan. Umuman *Navro'z* fors tilidan o'zlashgan bo'lib, “*yangi kun*” ma'nosini ifodalaydi.

Uning ikkinchi qismi *buloq* so'zining suv otilib chiqadigan buloq so'zi bilan hech qanday aloqasi yo'q. Mazkur *buloq* so'zi Xorazm shevasidagi *bo'llak* talaffuz shaklidir. Mallak esa “*mulk*” so'zining Xorazm shevasidagi dialektal shaklidir. Shunday ekan, *Navro'zbuloq* – “*Navro'zning mulkidir*” degan ma'noni bildiradi.

Xorazmdagi *Otaniyozbuloq* hamda *Xudoyqulbuloq* kabi nomlar ham xuddi shu shaklda hosil qilingan.

NAVRO'ZTEPA – Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanidagi qishloq va Nurobod tumanidagi qishloq nomlari. Geortonim ikki o'zakli bo'lib, ot+ot so'z turkumidan hosil qilingan. Shamsiya yil hisobida yangi yilning birinchi kuni navro'z hisoblanadi [O'TIL. 3, 8]. Bayram tadbiri otkaziladigan joy, tepalik nomi. Har yili Navro'z bayramlari shu hududda o'tkazilaverganidan mazkur joy nomi shunday atalgan.

¹ Хромов А.Л. Таджикская микропонимия долин Верхнего Зерафшана и Ягноба// Ономастика Средней Азии. – М.: Наука, 1978, – С. 58-62.

² Nafasov T. Qashqadaryo qishloqnomasi. – T.: “Muharrir”, 2009. – B.198-199.

Qadimda aholi shu yerda har yili ko'klamda Navro'z bayramini nishonlagan. Keyinchalik bu tepalik paxta maydoniga aylantirilgan. Istiqlol yillarida esa bu maydon aholiga uy-joy uchun bo'lib berilgan, aholi manzili bunyod etilgan va u tepalik nomiga nisbat berib, Navro'ztepa deb atalgan.

Oronimga **Navro'z** geartonimi (bayram nomi) lug'aviy asos bo'lgan. Oronim geartonimga tepa oronimik indikator qo'shilishi natijasida yasalgan, **Navro'z** bayrami o'tkaziladigan tepalik birikmasi oronimning etimnidir: *Navro'z bayrami o'tkaziladigan tepalik* > *Navro'z tepaligi* > *Navro'z tepa* > *Navro'ztepa* (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti).

NAVXOS – qishloq. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi qishloq nomi. Xorazm vohasining eng qadimgi nomlaridan bo'lib, u muqaddas "Avesto" kitobida ham qayd etiladi hamda u qariyb uch ming yillik tarixga egadir. **Navxos** forscha "**nav**" (nov) – yangi, "**xos**" (**xose**) – qishloq, ovul, makon, qal'a, joy kabi ma'nolarni ifodalaydi.

Shunday ekan, **Navxos** toponimi "Yangi qishloq" degan ma'noni anglatadi.

NAVZANDAK – Samarqand viloyatining Toyloq tumanidagi qishloq nomi. Qadimda qishloqning joylashgan hududi dasht joy bo'lgan. Dastlab bu yerga Urgutdan bir yosh oila ko'chib kelgan. Boshqa qishloq aholisi yangi oila, ya'ni yosh ayolli

kishi, yosh ayolcha ko'chib keldi, degan ma'noda forscha **nav (yangi) + zan(ayol) + ak = Navzanak** shaklida atashgan. Keyinchalik zanak so'zi talaffuzda zandak shaklida talaffuz etilib, Navzandakka aylanib, asta-sekin boshqa joylardan ham aholi ko'chib kela boshlashgan.

NAYISTON – Xorazm viloyatidagi qishloq nomi (mazkur toponim hozirda amalda mavjud emas). Mazkur nomning birinchi komponenti **Nay** – "Nayqamish" ma'nosidadir.

Apellyativning ikkinchi komponenti **-iston** affiksi o'zbek tilida o'rin-joy oti yasovchi qo'shimchadir. Mazkur affiks o'zbek tilida nihoyatda ko'p bo'lib, *Bahoriston*, *Guliston*, *Shahriston* kabi toponimlar shular jumlasidandir. V.I. Abayevning fikricha, **-ston** affiksi tarixan mustaqil so'z bo'lgan va "o'rin, joy" ma'nosini ifodalagan. Qiyoslang: hind tilida **-stxana** "joy", qadimgi eron tilida **-stana** "o'rin" tushunchalarini bildirgan (B.I. Abaev. Осетинский язык и фольклор. ч. I. –М.-Л. 1949. –с.29).

NAYMAN – Andijon viloyatining Andijon tumanidagi qishloq nomi. "Nayman" – etnik guruh bo'lib, o'zbek millatining tarkibiga kirgan urug'lardan birining nomi. Shuningdek, qirg'iz, qozoq, qoraqalpoq xalqlari tarkibida ham naymanlar bor. Tarixning guvohlik berishicha, Temuriylar sulolasining hukmronligi tugagach, ko'chmanchi o'zbeklar o'troqlasha boshlagach, nayman nomida qishloqlar paydo bo'lgan.

Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloqning nomi. Qishloq nomi 2006-yilga qadar *Yuqori Nayman* deb atalgan. 2006-yil 27-dekabrda *Xargo'sh Nayman* deb o'zgartirilgan. Toponimning birinchi komponenti – *xargo'sh* so'zi tojik tilida "*quyon*" degan ma'noni bildiradi. Nomning ikkinchi komponenti – *nayman* so'zi qabila nomi, etnonim.

Naymanlar – qadimda turkiy va mo'g'ul xalqlari tarkibida bo'lgan qadimiy qabila. O'zbek, qozoq, qirg'iz, no'g'oy, oltoy va boshqa turkiy xalqlar tarkibida naymanlar yirik qabila, qabila uyushmasi sanalgan. Bu qabila vakillarining O'zbekiston hududiga kelishi manbalarda XV asrning oxiri XVI asrning boshlarida deb qayd qilingan. Naymanlar o'zbek xalqining *saroy* qabilasi bilan ittifoq, yonma-yon yashagan. Shu bois ularni *naymansaroy* deb ham atashgan.

Mo'g'ul tilida *nayman* so'zi "*sakkiz*" degan ma'noni bildirgan. Shu ma'no tufayli naymanlarni *sakkiz urug', qabila, turkiy xalq* deb ham izohlashgan.

Taniqli toponimist T.Nafasovning ma'lumotlariga ko'ra, etnonimning so'nggi qismi hisoblangan *man (mon)* so'zi turkiy tillarning o'tmishida "*odam(lar)*", "*kishi(lar)*", "*urug'*" ma'nosini bildirgan. Qishloq nomiga *nayman* urug'i nomi asos bo'lgan. 2014-yil 28-aprelda qishloq nomi *Nayman* deb o'zgartirilgan. Shuningdek, respublikamizning ko'plab tumanlarida uchraydigan qishloqlar nomidir. Naymanlar, A.D.Grebenkin ma'lumot-

lariga qaraganda, XIX asrning 70-yillarida Zarafshon, Farg'ona vodiylari va Xorazmda yashagan hamda uchta yirik urug'ga – *qo'shtamg'ali, sadirbek va voxtamg'ali* urug'lariga bo'lingan.

Bulardan tashqari, naymanlar *ag'ran, ayronchi, badir, biya, bag'ana-li, bukalay, burunsov, jag'alboyli, jestovon, jilonli (ilonli), jumaloqbosh, oltiota, oqto'nli, segizuruv (sakkizurug'), sari-nayman, to'rtuul (to'rto'g'il, to'rtovul), to'rttamg'ali, urguch, uchul, changali, cho'michli, qozoyoqli, qoragadoy, qorasiroq, qarg'ali, qiltamg'ali, qo'ltamg'ali, chirqirovuq, chuvulloq, oltamg'ali* kabi mayda tarmoqlarga ham bo'linadi. Pstdarg'om, Kattaqo'rg'on va Narpay tumanlarida naymanlarning *oltio'g'il, po'lotchi, ulus, zarman, kichikdik, qora-nayman, zaxnayman* bo'laklari bor. Nayman etnonimi qirg'iz, oltoy, no'g'ay, shuningdek, qozoq xalqlari tarkibida uchraydi.

Akademik V.V. Bartold "*nayman*" so'zi mo'g'ulcha bo'lib, "*sakkiz*" ma'nosida ekanligi, demak, ushbu xalq sakkiz tarmoq (urug')ga bo'linishini ko'rsatadi.

Rashididdin nayman feodal davlati haqida hikoya qilar ekan, Bukaxon Taybuka, Buyruqxon, Qushluk (Kuchluk) kabi hukmdorlar nomini tilga oladi. Naymanlar shajarasida sof turkiy ismlar uchraydi. Naymanning uch o'g'li – Tokpan, Yelota, Ukrashlar bo'lib, ularning avlodlari keyinchalik nayman urug'lari tarmoqlarini tashkil qilgan.

Mazkur hudud (Andijon viloyatining Andijon va Farg'ona viloyatining Buvayda tumanlari; Farg'ona viloyatining Qo'shtepa tumani; Toshkent viloyatining Bekobod tumani; Qoraqalpog'iston Respublikasining Beruniy tumani; Xorazm viloyatining Gurlan tumani va b.) dagi aholi punktlarining nomlari o'zbek qabilasi *Nayman* nomi bilan atalgan.

Bundan tashqari, Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi qishloq nomlaridan biri ham *Nayman* deb atalgan.

Naymanbo'ston//Naymante-pa//Naymancha kabi turli xildagi geografik obyektlar nomlari ham shu *Nayman* urug'i nomi bilan ham bog'liq bo'lib, ular respublikamizning turli hududlarida uchraydi.

NAYMAS – Farg'ona viloyatining Uchko'prik tumanidagi qishloq nomi. Toponimshunos olim N.Oxunov nomni *Nonemas* toponimining fonetik o'zgarishlarga uchragan shakli sifatida izohlaydi (H.Oxunov. *Жой номлари таъбири.* – Тошкент, 1994. 36-бет).

Bu izoh to'g'riga o'xshaydi. Chunki Qo'qon xonligiga tegishli arxiv hujjatlarida *Nonemas qishloq* – (نان یمس قشلاق) qayd etilgan. Etnograf-turkolog olim B.X.Karmisheva kenagas qabilasi urug'laridan birining nomi Tojikiston Respublikasidagi Ko'lob tumani toponimiyasida, ya'ni *Nonemas (Nandjemas)* qishlog'i nomida saqlanib qolganini ta'kidlab o'tadi. S.Gubayevaning yozishicha, qoraqalpoqlar tarkibida ham *nonemas* urug'i bo'lgan. Bundan

xulosa qilish mumkinki, *Naymas* etnotoponimining yuzaga kelishi kenagas qabilasining *nonemas* urug'i nomi bilan bog'liqdir.

NAYNAVO – Andijon viloyatining Shahrixon, Qo'rg'ontepa tumanlaridagi qishloq nomi. Toponimning tarkibi *nay + navo* bo'lib, uni "nayning navosi" sifatida talqin etish xatodir. Xususan, fors-tojikcha *nay (ney)* – "qamish" ma'nosini anglatadi. Fors-tojikcha *nova* termini esa – o'tmishda yog'och, taxta, sopol quvur orqali suv oqizilgan yo'lak (o'zan), moslamaga nisbatan aytilgan. *Nova* terminining fors tilida "ariq", "kanal", "kichik anhor" degan ma'nolari ham bo'lgan. S.Qorayev *Naynavo* toponimini – qamishdan qilingan nova, quvur deb izohlagan.

Biroq bilishimizcha, novalar qamishdan yasalmagan. *Naynavoni* – "qamishli ariq" yoki "qamishzorda joylashgan nova, quvur" sifatida izohlash to'g'ridir. Nomning dastlabki shakli *Naynova* hisoblanadi.

NAZAR BULOQ – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi buloq nomi. Apellyativning birinchi komponenti kishi ismi hisoblanadi.

Geografik termin "**buloq**" "*yer ostidan o'tilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma*" ma'nosini bildiradi [O'TIL. 1, 371].

Demak, **Nazar buloq** – antropogidronim tip va "*Nazir ismli kishiga qarashli yoki yashash hududiga yaqin yerdagi buloq*" deb izohlash maqsadga muvofiqdir.

NAZAR MAHRAM – Andijon viloyatining Shahrixon tumanidagi

qishloq nomi. Mazkur antropotoponim kishi nomi (Nazar) va Qo'qon xonligi saroyidagi kichik mansab (mahram) so'zlaridan tashkil topgan. **Mahram** – *xon yonida yuradigan doimiy xizmatkori* (mahramboshi ham bo'lgan). Tarixiy hujjatlardan ma'lum bo'ladiki, mansab nomlari amal egasining nomiga qo'shilib ketgan. O'shanday kishi yashagan qishloq yoki xizmati evaziga berilgan chek yerning nomi "*Nazar mahram*" atalib ketgan.

NEBO'SA – Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanidagi qishloq nomi. Nebo'sa yuz qabilasi xitoy yuz urug'i tarmoqlaridan biri nomi bilan atalgan qishloq.

NEBO'SAQO'NG'ICH – Jizzax viloyatining Baxmal tumanidagi dara nomi. *Nebo'sa* – o'zbek urug'ining nomi, *qo'nguch* – *manzil, yozda qushlar joylashgan yer* ma'nosini anglatadi.

NEKUZ – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qarshi tumanidagi qishloq nomi. Etnotoponim. Nekuz urug'i turli hududlarda turlicha talaffuz qilinadi: *nekuz, nekus, nukuz, nukus, no'kis, nukis* (qarang: **Nukus**).

NIHOL – Sirdaryo viloyatining Guliston shahridagi mahalla nomi. Nihol forscha so'z bo'lib, unga "O'zbek tilining izohli lug'ati"da quyidagicha ta'rif beriladi: "Yangi o'tqazilgan, o'stirilgan daraxt; qalamcha kabi ma'nolarni anglatadi. (O'TIL. III, 44).

Demak, Nihol nomi yosh novda yoki ko'chat, yangi o'sib chqqan o'simlik kabi ma'nolarni ifodalaydi.

NILOBA – qishloq. Surxondaryo viloyatining Sariosiyo tumanidagi qishloq nomi. *Nil, nilobi* (ko'k-qora rang). *Niloba* – avval suv obyektining nomi bo'lgan (gidronim).

NIMPAYKAL – Buxoro viloyatining Qorako'l va Kogon tumanlaridagi qishloqlar nomlari. *Nim* – "yarim" degan ma'noni bildiradi. Hozirgi o'zbek adabiy tilida *paykal* deganda "*marza, ariq, yo'l* va sh.k. bilan ajratilgan katta ekin maydoni; *pol, chek*"¹ kabi tushuniladi. Shuningdek, *Paykal* – "*ekin-zor, bir xil ekin bilan band maydon*" demakdir. Aslida, *paykal* deganda "*bir kecha-kunduzi sug'oriladigan yer*" tushuniladi. Paykal yerdan jamoa bo'lib foydalanish shakli ham hisoblanadi².

NIYOZYABI – qishloq. Samarqand viloyatining Paxtachi tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom ikki qismdan iborat bo'lib, *niyoz* – qishloq asoschisining nomi va *yobi* – harbiy qabila kabi ma'nolarni ifodalaydi.

Demak, *Niyozyabi* toponimi "*Niyaz qabilasi vakillari yashaydigan qishloq*" ma'nosini anglatadi.

NISHABARIQ – Samarqand viloyatining Jomboy, Payariq tumanlaridagi ariqlar nomi. Suvi pastlikka enib, tez oqqan ariqlar shunday atalgan. *Yana qarang: Juyruqariq, Tezariq.*

NISHON – tuman. Qashqadaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik, tuman (1975), shaharcha (2009). XX asrning 30-yillarida Balxiyak cho'lida yangidan chorvachilik

¹ O'zbek tilining izohli lug'ati. 2 tomlik, 1-tom. –M.: Rus tili, 1981. –B.567.

² Qorayev S. Ko'rsatilgan asar. –B.85.

xo'jaligi tuzildi. Yangi turdagi davlat xo'jaligi bo'lganligi sababli ramziy va rasmiy tarzda "**Nishon**" deb nomlangan. **Nishon** (f.-t) so'zining ma'nolari: *belgi, alomat; iz; mo'ljalga olingan narsa; qora; medal*. Erlar, ba'zan qizlar ismi-nomi qo'yilgan. XX asrning 70-yillari o'rtasida shu hududda tuman tuzildi, xo'jalik nomi tuman nomiga aylandi.

NODIRQO'RCHI – Buxoro viloyatining Buxoro shahridagi guzar nomi. Mazkur nomi ikki qismdan iborat bo'lib, apellyativning birinchi qismi **Nodir** – atoqli ot hisoblanadi va uning ikkinchi qismi **qo'rchi** esa turkiy so'z sanalib, "*qurolga ega, qurolangan*" degan ma'noni anglatadi. XVI asrda Buxoro amirlarining boshqa mamlakatlardan keltirilgan qullardan tashkil topgan shaxsiy gvardiyasi **qo'rchi** deyilgan¹. Keyingi asrlarda Buxoro amirligida qo'rchi o'q-dori omborlarini qo'riqlab turadigan qorovul bo'lgan.

NOMDANAK – qishloq. Toshkent viloyatining Zangiota, Parkent tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Dastlab Muqaddasiy asarida *Namudonak* tarzida tilga olingan. To'g'risi, *Namdonak* bo'lsa, *namdon* – "*sernam*", "*sersuv*", "*suv to'planadigan joy*" ma'nolarini ifodalab, *-ak* toponim yasovchi qo'shimcha hisoblanadi.

NONVOYON – qishloq. Navoiy viloyatining Qiziltepa tumanidagi qishloq nomi. Nonvoy (novvoy) – non yopuvchi, *-yon (-on)* – ko'plik ko'rsatkichi hisoblanadi.

Demak, **Nonvoyon** toponimi "*novvoylar; novvoylar yashaydigan qishloq*" ma'nosini anglatadi.

NONVOYLAR – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Alisher Navoiy* deb atalgan. 2006-yil 8-aprelda *Nonvoylar* deb o'zgartirilgan.

Mahalliy aholining ta'kidlashicha, qishloq hududida avvallari novvoychilik bilan shug'ullanuvchi kishilar yashashgan. Mazkur toponim to'g'risida mahalliy aholi bildirgan talqin haqiqatga juda yaqin.

Nonvoy – "*non pishiruvchi kishi*" demakdir. Toponim tarkibidagi *-lar* ko'plik affiksi.

Demak, **Nonvoylar** – "*non pishirish bilan shug'ullanuvchi kishilar yashaydigan joy*" ma'nosidadir. Geografik joy nomining vujudga kelishiga shu hududda yashovchi aholining kasb-kori asos bo'lgan.

NOQI – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur qishloq nomiga "**Naqa**" etnonimi asos bo'lgan. Qo'ng'irotlarning qo'shtamg'ali bo'limiga qarashli barmoq urug'ining bir tarmog'i **naqa** deb nomlangan [T.Nafasov, 131].

Z.Ziyotovning fikricha, naqi (yoki naq) qo'ng'iroq qabilasiga kirgan barmoq urug'ining bir tarmog'i sanaladi [Z.Ziyotov, 100].

Shunga ko'ra, ushbu mikrotoponim bir o'zakli etnooykonimlar sirasiga kiradi hamda etnooykonim joy nomi uchun asos bo'lgan.

¹ История народов Узбекистана. II. -Т.:1947. -S.81

NORBO'TA - qishloq. Andijon viloyatining Qo'rg'ontepa tumanidagi qishloq nomi. Qishloqqa Qo'qon xonligi davrida Qo'qon xoni Norbo'tabiy (1769-1801) tomonidan asos solingan va mazkur qishloq uning nomida atalgan.

NORIN - tuman. Namangan viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik.

Norin nomi dastlab gidronim sifatida paydo bo'lgan, keyinchalik shahar va tuman ham shu nom bilan atalgan. Norin so'zi mutaxassislar tomonidan turlicha talqin qilingan. Masalan, H.Hasanovning yozishicha, **norin** so'zi mo'g'ul tilida "*tor, ingichka*" ma'nolarini anglatadi. Hozirgi mo'g'ul tilida **nariyn** - "*ingichka, nozik, tor, tang*" kabi ma'nolarga ega. Norin so'zining ma'nosi unutilib, nutqdan chiqib ketgach, atoqli otga aylangan. Nom ma'nosidan ma'lumki, daryo o'zanining qaysi bir qismi tor, siqiq bo'lib, suvi tez oqqan bo'lsa, dastlab o'sha qismi shu nom bilan atalgan. Keyinchalik nomning areali kengayib, butun daryo shu nom bilan yuritilgan. Boshqacha aytganda, *Norinni tang, siqiq daryo*, deb izohlasa bo'ladi. Qirg'iz olimlari B.Yunusaliyev va S.Qudaybergenovlar ham **norin** so'zining "*tor, kambar*" ma'nolari borligini qayd qilishgan.

S.Qorayev **norin** so'zini etnonim hisoblab, o'zbeklarning laqay, yuz qabilalari, shuningdek Farg'ona qipchoqlari tarkibida norin urug'i borligini ta'kidlagan. E.M.Murzayev esa

norin - "*serquyosh, oftobro'y*" degan ma'noni anglatadi deydi. O'zbek milliy taomlari orasida xo'randa sevib iste'mol qiladigan norin taomi ham bor. Norin eng qadimiy taomlardan hisoblanib, o'tmishda chorvador qabilalar o'rtasida keng tarqalgan.

Norin - Qirg'iziston va O'zbekistondagi daryo nomi. Daryo Markaziy Tyanshandan boshlanadi. Uzunligi 807 kilometr. Farg'ona vodiysi hududida Norin Qoradaryo bilan qo'shilib, Sirdaryoni hosil qiladi. Tuman hududining shimoli-g'arbiy qismidan Norin daryosi oqib o'tadi, daryo nomi tuman nomiga asos bo'lib xizmat qilgan. Norin nomining tarqalish areali ancha keng va u turkiy hamda mo'g'ul xalqlari yashaydigan hududlarda uchraydi.

NOVA - Qashqadaryo viloyatining Qarshi shahridagi mahalla nomi. Tog'li tumanlar aholisi nutqida **nova** - *toshni taroshlab yoki yog'ichni yo'nib, ichini kovak qilib o'yib qilingan oqar suv yo'li*. Dehqonobod tumanidagi bir qishloq Novabuloq deb nomlangan.

Nova - *suv oqimi, vaqtincha suv saqlash, mollarni sug'orish uchun yog'och, taxta, truba, quvur va shu kabilarda qilingan oxursimon suv o'zani*. Tojik tili o'tmishida **nova** so'zi *suv, nam* ma'nosini ham anglatgan. Fors tilida **nova** - *ariq, kichik anhor, kanal*. Tog'li tumanlardagi aholi nutqida **nova** - *doimo suv oqib turadigan kichik o'zan, jilg'a. Suvi jilg'a kabi oqib turadigan buloq yonidagi qishloq* - **Novabuloq**.

NOVABOSHI – qishloq. Buxoro viloyati G'ijduvon va Shofirkon tumanlari. **Nova** – *ariq, kanal boshi* so'zlaridan tashkil topib, **Novaboshi** – *ariq, kanalning bosh qismidagi qishloq* ma'nosini ifodalaydi.

NOVADON – Samarqand shahridagi suv bilan ta'minlangan qadimgi ariq. **Nova** – *ariq, kanal*, **Novadon** – *suvni yetkazib berish yoki chiqarib tashlash uchun mo'ljallangan truba*.

NOVALISOY – *soy nomi*. Tog'li tumanlardagi tojiklar shevasida *nova* – doimo suv oqib turadigan jilg'a. *Nov* – suv oqishi, vaqtincha suv saqlash, sug'orish uchun yog'och, taxta, truba va shu kabilardan qilingan oxursimon suv o'zani demakdir. *-a* ot yasovchi affiks. *Nova* so'zi tojik tili tarixida suv, nam ma'nosiga ham ega bo'lgan. Fors tilida *nova* – ariq, kanal, kichik anhor ma'nosida qo'llanilgan.

NOVBUR//NAVBUR – Buxoro viloyatining Shofirkon tumanidagi *qishloq* nomi. Turkman tilida **novbir** – *"bosh ariq, anhor, yangi ariq"* kabi ma'nolarni anglatadi. M.Penjiyevning fikricha, bu so'z **navbur** so'zining dialektal varianti yoki shakliy ko'rinishidir. **Bur//pur** esa – *"ko'p, mo'l; katta"* ma'nolarini bildiradi.

Shunday ekan, **Novbur//novpur** – *"ko'p suvli ariq, katta ariq"*² demakdir.

NOVKAT – Farg'ona viloyatida ko'p uchraydi. **Nov** – tojikcha *"yangi qishloq"* degan ma'noni bildiradi. Bu

nom *Novkent, Novobod* ko'rinishida ham uchraydi. Viloyatda kishilar ismidan olingan **Nodira** (*noyob, qimmatli*), **Noib** (*ko'mak beruvchi*) kabi joy nomlari bor.

NOVQALI – dovon. Respublikamizda *Navqat* sug'dcha *"yangi qishloq"* degan joylar bor. *Novqali* ham shunday toponimlar qatoriga kirishi mumkin. Lekin dovon *nov* – *"soylik"* joyda bo'lgani uchun shunday atalgan bo'lishi mumkin.

NOVZA – mahalla. Toshkent shahrining Shayxontohur tumanidagi mahalla nomi. Olim Xo'jayev, Samarqand Darvozasi, Cho'ponota hamda Chilonzor tumanidagi Charx Kamolon mahallalari bilan chegaradosh. Mahalla hududida 1936-yilda Cho'ponota mahallasi tashkil topgan. Keyinchalik u uch qism (Cho'ponota, O.Xo'jayev, Novza)ga bo'lingan. Mahalla hududidan katta *nov* arig'i o'tgani bois shunday atalgan, *"Oqtepa Novza"* mahallasi deb ham ataladi.

NOVCHANDIR – Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumanidagi qishloq nomlaridan biri. Bu nom *"nova (tarnov) – suv oqadigan ariq yoqasidagi chandirlar"* degan ma'noni anglatadi (Ataniyozov, 1980).

NOG'ORAXONA – qishloq. Samarqand viloyatining Narpay tumani. *Nog'ora; nog'oraxona – nog'oralar saqlanadigan joy, xona* ma'no-

¹ Nafasov T. Ko'rsatilgan lug'at. –B.129.

² Панжиев М. Об Иригационной терминологии туркменского языка. Тюркская лексикология и лексикография. –М.: 1971.-С.258.

sini ifodalagan, shuningdek, u yerda boshqa musiqa dastgohlari ham saqlangan.

NUJKAT – Ushrushona tarixiy viloyatining g'arbiy qismidagi shahar nomi. Aniq mo'njal – Jizzax viloyatining Baxmal tumanidagi Nushkent qishlog'i nomi. Bir xil nomli shahar Shoshda bo'lgan, shu joydan Chirchiq daryosi Sirdaryoga qarab oqqan ("Hudud ul-olam", list 24 b.), *Bunjik-entda* (Tojikiston Respublikasidagi hozirgi Panjakent) va *Isfjabda* (Qozog'iston Respublikasidagi Sayram shaharchasi) *Nudkat* darvozalari bo'lgan. **Nuj** – "yaltiroq", "gulsimon", "chiroyli"; T.Nafasovning ma'lumotlariga ko'ra, xorazmiy va sug'd tillarida *no'sh-nush-nuz* – "yangi"; *kat, ket* (sug'dcha) – "shahar", "qishloq" ma'nolarini ifodalagan.

NUKUS – shahar. Qoraqalpog'istondagi ma'muriy-hududiy birlik. Qoraqalpog'iston Respublikasi poytaxti. 1968-yili 25-dekabrda tashkil etilgan. G'arbda Xo'jayli, shimoliy-g'arbda Amudaryo orqali Qanliko'l tumani, sharqda Qorao'zak, shimoli-sharqda Kegeyli, shimolda esa Bo'zatov tumanlari, janubiy-sharqda Amudaryo tumani bilan chegaradosh. Kegeyli tumanidan ajralib chiqqan. Nukus shahriga yaqin joylashganlikdan, ushbu tumanga Nukus nomi berilgan.

Nukus – mo'g'ul tilidan kirib kelgan: mo'g'ullar bosqini davrida nukusliklarning bir qismi Dashti Qipchoq dashtlarida o'tirib qolishgan;

keyinchalik ular o'zbek ko'chmanchilari bilan (XV–XVI asrlar) Movarounnahrda kelishgan va o'zbek-qo'ng'iroq va kenegeslar tarkibiga kirishgan; Nukus (nikuz) termini 92 ta "o'zbek" qabilalari orasida tilga olinadi.

O'zbekistonda mazkur etnonim bilan nomlangan obyektlar oz emas: **Nukusqishloq, Balandnukus, Tayzannukus, Tavannukus, Nukuzko'l** (ko'l). **Nukusyap** (kanal) va boshqalar.

Qoraqalpoq toponimshunosi K.Abdimuratov, afsonalarga asoslanib, quyidagicha ta'riflaydi: **Nukus** – "*To'qqiz odam*" (forscha *nu(h)* – to'qqiz, *kas* – odam). Prof. E.M. Murzayev esa mazkur toponimning o'zagida forscha *kesh (kes)* – "uycha", "uy" ma'nolari borligini qayd etadi.

Qoraqalpoqlarda *nukus, nukis, nekuz* degan urug' bor. Rivoyatga ko'ra, **Nukus (nukis)** – *surgun qilingan to'qqizta qizning o'g'illaridan tarqalgan kishilarning avlodi bo'lib, "To'qqiz kishi" demakdir* (tojikcha *no'h* – to'qqiz, *kas* – kishi). Bu rivoyat, xolos.

Toponimning etimologiyasi hamon noma'lum. Nukus qabilasi nekuz shaklida turk-mo'g'ul urug'lari tarkibida qadimgi tarixiy manbalarda, chunonchi, Rashiddinning "Jome at-tavorix" asarida ham tilga olingan. Nukus urug'i **Nukas** ("yangi qishloq") degan ma'noni anglatadi, deyuvchilar ham bor. **Nukus (Nikuz)** degan joy nomlari respublikamizning boshqa yerlarida ham uchraydi. Xo-

razm viloyati Gurlan tumanidagi mahalla nomlaridan biri ham shunday nomlanadi.

Umuman, shunday nomdagi toponim respublikamizning ko'plab hududlarida uchraydi.

NURA – Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanidagi dara nomi. Qozoq va qirg'iz tillarida, o'zbek tilining shevalarida **nura** – “*yoriq*”, “*qoya*”, mo'g'ul tilida ham “*yoriq*”, **nuru** – “*tog' cho'qqisi*” ma'nolarini ifodalaydi (Монгольско-русский словарь, 1957. С. 277). O'zbek tilida **nuramoq** – “*parchalanmoq, qulamoq, qachonki tog'lar parchalansa, yoriqlar hosil bo'ladi*. Oldinlari *Nurota* cho'qqisi *Nuraton* sifatida qayd etilgan. Ehtimol, **nura+tov** – “*yoriq tog'lar*”.

NURAFSHON – shahar va mahalla. Xorazm viloyatining Xonqa, Gurlan, Bog'ot tumanlari va Urganch shahridagi mahallalar hamda Toshkent viloyati markazi nomi. Ushbu termin arabcha-forscha bo'lib, “O'zbek tilining izohli lug'ati”da mazkur so'z quyidagi ma'nolarda ifodalangani: “*Nur sochuvchi, nur tarqatuvchi, nurli, porloq*” (O'zbek tilining izohli lug'ati, III jild, 66-bet).

Mazkur toponim ham mustaqillik davri mahsuli hisoblanadi.

NURLI KELAJAK – Sirdaryo viloyatining Xovos tumanidagi mahalla, Mirzaobod tumanidagi massiv nomi. Mazkur toponim nurli va kelajak so'zlarining birikuvidan tashkil topgan.

Demak, Nurli kelajak toponimi kelajakka nur, yog'du beradigan; yog'du-

li, kelajagi yorug', ravshan, porloq degan ma'noni ifodalaydi.

NURLI HAYOT – mahalla. Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi qishloq nomi. Mustaqillik yillarida nomlangan mazkur toponim *hayotga nur, yog'du bag'ishlaydigan, yog'duli yashash* ma'nolarini ifodalash maqsadida shunday atalgan.

NURLI MASKAN – mahalla. Xorazm viloyatining Bog'ot tumanidagi mahalla nomi. Mazkur termin mustaqillik yillarida qo'yilgan bo'lib, u “*hayotga nur bag'ishlaydigan hudud*” ma'nosini ifodalaydi.

NURLIYO'L – mahalla. Xorazm viloyatining Gurlan tumanidagi qishloq nomi. Mazkur termin mustaqillik yillarida qo'yilgan nom bo'lib, u arabcha *yorug'lik* ma'nosini bildiruvchi *nur* so'ziga o'zbekcha *-li* qo'shimchasini hamda kishilar yoki transport qatnovi uchun belgilangan uzun yer bo'lagi ma'nosini bildiruvchi *yo'l* so'zlarining qo'shilishidan hosil qilingan nomdir.

NUROBOD – mahalla. Xorazm viloyatining Xonqa va Gurlan tumanlaridagi mahallalar nomlari. Ushbu termin arabcha “*yorug'lik*” ma'nosini bildiruvchi *nur* va forscha “*odam yashaydigan, ishlov berilgan*” ma'nolarini ifodalovchi *obod* so'zlarining qo'shilishidan hosil qilingan toponim hisoblanadi.

Aslida, *obod* so'zi bilan yasalgan geografik nomlar, asosan, aholi yashaydigan punkt nomlarini yasashda qo'llanilib, u ishtirok etgan nom-

lar respublikaning turli hududlarida ko'plab uchraydi.

Shuningdek, Nurobod nomi respublikada tuman markazi sifatida ham qayd etiladi. U *nur* va *obod* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan.

Obod so'zi, toponimist T.Rahmatov qayd qilishicha, nomlar tarkibida kelib, "*yangidan qurilgan, tashkil qilingan*" ma'nosini beradi. Mazkur so'z bilan yasalgan geografik nomlar, asosan, aholi yashaydigan punkt nomlarini yasashda qo'llanilib, u ishtirok etgan nomlar faqat Markaziy Osiyo respublikalaridagina emas, Eron, Afg'oniston va Pokistonda ham keng tarqalgan. O'rta eron tilidagi **apam** - *aholi yashayotgan joy, obod qilingan, gullatilgan* ma'nosidagi bu so'z bilan yasalgan joy nomlari Eron hududida eramizning III-IV asrlari, sosoniylar davridayoq uchraydi. Shuningdek, **apam** so'zi bilan yasalgan nomlar qadimgi Armanistonda ham uchraydi.

Markaziy Osiyoga "**obod**" terminining kirib kelishi arablar bosqini davrida, taxminan VII-VIII asrlarda fors-tojik dialektlarining tarqalishi bilan bog'liq.

Yoqutning xabar berishicha, XIII asrda, ayniqsa, mahsuldor bo'lgan. Viloyatimizdagi *Rahmatobod arig'i* (Samarqand tumani), *Yangiobod arig'i* (Bulung'ur tumani) singari ko'plab geografik nomlar mazkur terminning joy nomlari yasashda hozir ham sermahsul ekanligini ko'rsatadi.

NUROTA - tuman va shahar. Navoiy viloyati tarkibidagi ma'muriy-

hududiy birlik. Nurota toponimining lisoniy tarkibi, ya'ni apellyativ asosi hozirgi o'zbek tilida ham funksional bo'lgan ikki leksemadan *nur* va *ota* (ato) qismlaridan iborat. Mazkur toponim anglatuvchi ma'no haqida tadqiqotchilar o'rtasida bir to'xtamga kelingan emas.

Akademik Y.Gulomov o'zining "Nur qal'asi" maqolasida Nur qal'asi eramizdan avval IV-V asrlarda qurilganini aytadi.

Jurnalist A.Muxtorov va arxeolog B.O'roqov "Nur qasrini Iskandariya ham deyishadi, chunki uni Iskandar qurdirgan" deb yozishgan.

Sh.Ismoilzoda o'zining maqolalaridan birida Nur shahrining qadimiy nomi Ko'hzor bo'lgani haqidagi rivoyatni keltiradi. Nomning Nurota bo'lib o'zgarishiga buloqning o'zidan nur tarqalishi asos qilib ko'rsatildi va **Nurota Nur + ato** - "yorug'lik taratadigan joy" ma'nosini berishini yozadi. Ammo ba'zi manbalarda tojikcha bo'lgan **Ko'hzor** nomiga shubha bildiriladi, chunki tarixiy manbalarda bu hududga forsiy zabon aholi X-XI asrlardan boshlab kirib kelgan deb hisoblanadi.

Hofizi Abruning "Geografiya" asarida, shuningdek, temuriylar davriga oid tarixiy manbalarda **Nurota Nur** shaklida uchraydi. Umuman, VIII-IX asrlarda, undan keyin ham, gap yuritilayotgan joy Nur deb atalgan. Hatto German Vamberining "Movarounnahr tarixi asari"da ham toponimning Nur shakli qayd qilinadi: 1220-yilda Chingiz bosib olgan ikkinchi shahar Nur

bo'lgan. Ba'zi tadqiqotchilar Nur toponimi Nurota shaklida XIX asr oxiri XX asr boshidagi yozma manbalarda uchrashini ta'kidlashadi.

Ko'pchilik manbalarda **Nur** toponimining paydo bo'lishi buloqqa, uning xususiyatiga bog'langan holda izohlanadi.

Ayrim ilmiy manbalarda **Nur** so'zining ma'nosiga shunday izoh berilgan: "*Yorug'lik manbayidan taralgan va ingichka tola ravishda tasavvur etiladigan ziyo, yog'du*"dir.

Ayrim manbalarda **Nurota** nomi tarkibidagi "**ota**" komponenti "**ota**" emas, balki "**ato**" shaklida, ya'ni "*nur tarqatuvchi, nur baxsh etuvchi, taratuvchi*" ma'nolarida qayd etiladi. "**Ato**" mana shu shakl va ma'noda talqin qilinsa, u Alloh va Muhammad payg'ambarning qayd qilingan nomi – sifatlariga ham bog'lana oladi, ya'ni *Alloh yaratgan, baxsh etgan joy, makon yoki Allohning ehsoni, tuhfas*i ma'nolarini beradi.

Ammo mavjud manbalarda Nurota nomining ikkinchi komponenti imlosi va talaffuzida birxillik yo'q. U goh **Nurota**, goh **Nurato** shaklida yozilmoqda. Bu nomni o'sha hududda yashovchi mahalliy aholidan tojikcha so'zlashuvchilar **Nurato**, qipchoq shevasida so'zlovchilar **Nurata**, adabiy tilda so'zlovchilar **Nurota** tarzida tilga olishadi.

Nurota toponimining ikkinchi qismini o'zbekcha (turkiy) **ota** so'ziga bog'lab izohlash ham mumkin. Bu so'z o'tmishda, asosan, uch ma'noda

qo'llanilgan: 1) farzandli, bola-chaqali er kishi; 2) rahnamo, ustoz (otaliq so'zi va unvoni mana shu ma'nodan); 3) ulug', muqaddas, avliyo. Biz uchun bu o'rinda qayd qilingan ma'nolardan uchinchisi ahamiyatlidir.

Bordi-yu Nurota nomining ikkinchi qismi ota (ato emas) deb hisoblanadigan bo'lsa, unda ikki xil faraz yuzaga keladi: 1) Nurota nomi nur so'zidan iborat yoki tarkibida nur so'zi mavjud bo'lgan (Nurulla, Nuriddin) shaxs nomi bo'lishi mumkin; 2) Nur deb atalgan qishloq yoki buloq nomi "aziz qadamjoy", "muqaddas joy", "avliyo joy" ma'nosida ilohiy lashtirilgan bo'lishi mumkin. Har ikki holatda Nurota nomi diniy mazmun, talqin kasb etadi.

Chunonchi, S.Qorayev Nurota nomini mo'g'ulcha deb talqin qilishga qo'shilmaydi va yozadi: "Shunday qilib, Nur bora-bora Nurota bo'lib ketgan. Nur so'zi (arabcha) "yorug'lik", ota esa – geografik nomlar tarkibida "aziz avliyolarning qadamjoyi" degan ma'noni qayd etadi.

S.Nayimov Nurning mo'g'ulcha ekaniga qo'shilmaydi va uni arabcha nur (ziyo)ga bog'laydi. Uning fikricha, Nurota tog'i nomi qadimiy Nur qishlog'i nomidan olingan, deb izohlaydi.

Akademik Y.G'ulomov uni "Nur o'zining chashmasi bilan atrof dagilarga mashhur. Xalq uning nomi yoniga "ota" so'zini qo'shib, "Nurota" deb atagan".

Nur toponimiga ota so'zining qo'shish sababini talqin qiluvchilarning akasariyati Narshaxiyning "Buxoro tarixi" asarida aytilgan mulohazaga tayanisha-

di: "Nur katta joy. Unda masjidi Jome bor. U ko'pgina rabotlarga ega. Buxoro va boshqa joylarning odamlari har yili ziyorat uchun u yerga boradilar. Buxoro aholisi bu ishda ko'p mubolag'a qiladilar: Nur ziyoratiga borgan kishi haj qilgan (kishining) fazilatiga ega bo'ladi... Tobeinlardan ko'p kishilar u yerga dafn etilganlar, xudo ularning hammalaridan to qiyomatgacha rozi bo'lsin!"

Demak, qadimiy "Nur"ning, keyinchalik Nurotaning muqaddas qadamjoy bo'lgani aniq. Unga "ota" so'zi shu uchun qo'shilgan. Nurota nomini bu joyning ziyoratgohga aylanish sababini konkret shaxs nomiga bog'lab izohlashga intilishlar ham bor. Bunda mashhur shayx Hasan Nuriy ko'zda tutiladi. Bu shaxs yuqorida Narshaxiy aytgan tobeinlar (Muhammad payg'ambarni emas, balki uning safdoshlari, sahobalarini o'z ko'zi bilan ko'rganlar)dan biridir.

Hozir "Chashma" muzeyida saqlanayotgan qabr toshidagi lavha 1912-yilda Mirbiy Yo'ldosh tomonidan fors-tojik tilida yozilgan bo'lib, unda Abul Hasan Nuriy yeri ko'kdagi bilimlar podshosi deb ta'riflanadi.

U faqatgina islom targ'ibotchisigina emas, Nurda dastlabki masjid-madrasalar qurdirgan va shayx unvoniga sazovor bo'lgan, so'fiylikning o'ziga xos yo'nalishini asoslagani uchun donishmand hamdir. Tilga olingan qabr toshida uning vafot etgan yili hijriy 295, milodiy 907-yil deb ko'rsatilgan. Shayx haqida dastlab X asrda yashagan Jullobiy al-Hujviriyning "Kashf al-max-

jub" asarida quyidagicha ma'lumot berilgan: "Islomda so'fiylikning ko'zga ko'ringan ulug'laridan biri Abul Hasan (Husayn) Ahmad ibn Muhammad bo'lib, so'fiylikning "Nuriy" bosqichiga asos solganlar. Bu ulug' va donishmand kishi IX asrda yashagan".

Z.Do'simov, X.Egamovlarning fikricha, qishloq nomi bo'lgan Nurota "toponimi Nurota tog'i nomi asosida vujudga kelgan" va u "baland tog', cho'qqili tog'" ma'nosini bildiradi. Mualliflar bu fikrni mo'g'ulcha nura, nuru apellyativlariga bog'lab izohlashgan.

H.Hasanovning yozishicha, Nurota tarixiy yozma manbalarda Nur, Nur Buxoriy, Nurota shaklida tilga olinadi va ko'hna Nur shahri deb ta'kidlanadi. H.Hasanov Nurota toponimi etimonini arabcha "nur" so'ziga bog'laydi va joy nomi tog' nomidan olingan deb biladi: "Nurota. Asli nomi Nur. Buxoro va Karmanadagi birdan-bir baland tog'. Uni ulug'lab, u yerdagi mozorni muqaddaslashtirib, Nur ota deganlar. Oftob nuri ham eng avval ana shu tog' tepasida ko'rinadi.

Yuqoridagi tahlillardan kelib chiqqan holda Nurota toponimining ma'no va etimoniga oid fikrlarni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

- Nurotaning qadimiy nomi Nur bo'lgan. Ikkinchi qism unga keyin qo'shilgan;

- Nurning bu nomdan avvalgi qadimiy nomi Ko'hzor bo'lgan, u ba'zan Iskandariya deb ham atalgan.

Nurning etimoni mo'g'ulcha nura (nuraak) so'zi va u:

yemirilgan, nurab tushgan, o'pirilgan yer;

tog'dan nurab tushgan toshlar uyumi;

jar, jarlik, suv yemirgan, o'yib tashlangan joy;

cheksiz keng dala;

cho'ziq qirsimon dala ma'nolarini anglatadi.

Demak, **Nur** – jarlik, jarlik bo'yida joylashgan qishloq yoki balandlikda, yuqorida joylashgan qishloq, joy ma'nolarini anglatadi.

Nurning etimoni mo'g'ulcha nuru so'z va bu so'z:

tog', tog'ning orqa qismi;

tog', tog' tizmasi;

baland cho'qqili tog' ma'nolarini anglatadi.

Demak, **Nur** asli tog' nomi bo'lgan va u keyinchalik qishloq nomiga ko'chgan.

Nurota toponimini har ikki komponenti arabcha: **Nur+ato**, **Nur** – yorug'lik, yog'du, ziyo; **ato** – baxsh etuvchi, beruvchi, in'om qiluvchi. **Nurato** – yorug'lik, yog'du taratuvchi, nurlı, nurafshon. Bu ma'noda **Nurota buloq** (*chashma*) nomiga bog'lanadi.

Nur – Alloh va Muhammad payg'ambarning sifatlaridan biri (an-Nur).

Demak, **Nurato** – Alloh ato qilgan, Allohning tuhfası, ehsonı yoki Muhammadning nazari, nuri tushgan joy.

NURSUQ – Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanidagi qishloq. Nom ikki qismdan tuzilgan, birinchi qismidagi **Nur** "tog'", "tog' tizmasi" so'zi bilan bog'liq. Ikkinchi komponenti "suq" yoki "suuq" toponimiyada ko'p

uchraydigan geografik termindir. U "o'zan, jar, soy" kabi ma'nolarni bildiradi. **Nursuq** – "tog' o'zani, tog'dagi o'zan" degan ma'noni bildiradi (Do'simov, 1977; Murzayev, 1974).

NURXON – qishloq. Farg'ona viloyati Toshloq tumani. Birinchi o'zbek aktrisasi, raqqosasi Nurxon Yuldashxo'jayeva (1913–1926) nomi bilan atalgan.

NO'KAR – Buxoro viloyati Kogon tumani, Navoiy viloyati Karmana tumani. "Mo'g'ulcha nokar, nokur so'zlari "do'st", "yo'ldosh" ma'nolarini ifodalagan. Qadimgi Mo'g'ulistonda erkin odamlar begona urug' va qabilalarning harbiy boshliqlariga xizmat qilishgan va ular *no'kar* deb nomlanilgan" (Б.Я.Владимирцов. Монгольское "нокур", ДАН-В, 1929. С. 287–288; Б.Владимирцов. Общественный строй монголов. С. 87).

Askarlardan farqli ravishda, faqat harbiy yurishlarda chaqiriladiganlar ichida doimiy ravishda no'karlar xizmatda bo'lishgan. **No'kar** – *xon o'rdasida urush vaqtida xizmatkor, ov qilishda yordamchi, hamma vaqtlarda xizmatda bo'lgan*. Mazkur so'z mumtoz adabiyotda va o'zbek adabiy tilida *navkar* sifatida qo'llaniladi va "xizmatchi", "askar", "harbiy" ma'nolarini ifodalaydi. **No'kar** so'zi turkiy tillarga XIII asrda fors-tojik tilidan kirib kelgan; *qarang: Navkar*. Ayrim tumanlarda kuyovni kuzatib boruvchi do'stini *kuyovno'kar* (*kuyovnavkar*) deb atashadi.

NO'XATAK – qishloq. Andijon viloyati Andijon tumani. *No'xatak*

- paxtasimon astragul, yovvoyi o't;
No'xatak – ko'p o'simlik bor joy.

NO'XATPOYA – Andijon viloyati Xo'jaobod tumanidagi joy. *No'xat, poya* – nimalardir ekilgan maydon, **No'xatpoya** – "*no'xat ekilgan maydon*" ma'nosini ifodalaydi.

NO'G'AY MAHALLA – Andijon viloyati Andijon shahridagi sobiq Narimonov ko'chasining eski nomi. "*No'g'ay*" – qadimgi turkiy urug'laridan birining nomi.

Stavropol o'lkasida, Dog'istonda, shuningdek, Chechenistonda *No'g'ay* nomida qishloqlar mavjud. No'g'aylar Rusiya tarkibiga erta qo'shib kelgan. XIX asr o'rtalaridan Rusiya qo'shinlari Turkistonga yurish qilganida no'g'aylar tarjimonlik qilishgan. Keyinchalik Rusiya mustamlakasiga aylantirilgan Turkiston viloyatlari, uyezd va shaharlar mahkamalarida no'g'aylar va tatarlar tarjimonlik lavozimida ishlashgan. Andijon uyezdida ishlaganlar oilalari bilan ko'chib kelishib, shaharning sobiq Narimonov ko'chasi bo'yida o'z mahkamalarini tashkil qilganlar. Hozirda kichrayib ketgan "Buransha" (aslida "*Burxonshayx*") arig'i ilgari shu mahallani oralab oqqan (shuning uchun "*No'g'ayariq*" ham deyilgan).

O'zbekistonning deyarli barcha viloyatlarida hozir ham "*No'g'ay qishloq*", "*No'g'ay qo'rg'on*" degan joylar bor.

NO'G'AYQO'RG'ON – qishloq. Toshkent shahri ostida. Povoljye tatarlarini no'g'aylar deb atashgan; *qo'rg'on* – qal'a, istehkom (toponimlar tarkibida tez-tez "qishloq" ko'rinishida uchraydi). Toshkent Qo'qon xonligi tomonidan zabt etilgandan so'ng (1810) Toshkentga tatarlar oqimi kirib borgan. Qo'qon xoni Madalixon (1822–1842) Toshkentga tatarlarni jalb qilish maqsadida ular uchun katta hududni – Tarxon kanalidan (hozirgi **Darxon ariq**) g'arbdan Qorasuvgacha, sharqdan janubdagi Sovuqbuloq-qacha, shimoldan Salor arig'igacha barcha turdagi soliqlardan ozod qilingan yerlarni bergan.

NO'SHOB – Andijon viloyatining Rabotak o'rchini (tumani), Qoradaryo bilan Norin daryosi oralig'idagi kent. Zahiriddin Bobur 905 (1499–1500)-yili Jahongir va Tanbalga qarshi urushlar qilganida cherigi bilan qishlovni mazkur tumandagi **Armiyon** va **No'shob** kentlarida o'tkazgan (*yana q. Armiyon*).

OBBURDAN – Zarafshon tizmasining oʻrta qismida Mascho (“Boburnoma”da “Masiyho”) tumanida joylashgan qishloq. “Boburnoma”da Mascho (“Masiyho”) togʻidagi qishloq deyilgan va shu yerdagi dovon “Obburdan doboni”, “Obburdan koʻtali” nomlari bilan tilga olingan. Bobur 907 (1501)-yil yozida Shayboniyxonning Oʻratepaga bostirib kelishidan xabar topgach, togʻli oʻlkaning ichkari qismlariga koʻchadi va Mascho togʻlaridagi Obburdan qishlogʻiga yetib boradi. U yerda bir toshga bir necha qator sheʼr oʻydirib bitadi.

OBDON – Toshkent viloyatining Piskent tumanidagi togʻ nomi. Mazkur nom ikki qismdan tashkil topgan boʻlib, apellyativning birinchi qismi **ob** – “suv” maʼnosini ifodalasa, uning ikkinchi komponenti **don** esa – “*dona, saqlagich*” degan maʼnoni bildiradi.

Mazkur termin Turkmanistonda **Xovdon** shaklida qoʻllanilgan boʻlib, “*suv ombori*” maʼnosini ifodalaydi (M.Гельдиханов. Местные географические термины Туркменистана. – Ашхабад. –с.20)..

Shunday ekan, **Obdon** (forscha) “*suv oʻrnashgan joy*” – “*suvga boy joy, suvli joy, suv havzasi, kichik sardoba*” maʼnosini ifodalaydi.

OBDUZ//OBDUZD – Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi **qishloq** nomi. **Obduz** tojikcha – “*suv oʻgʻrisi*” tushunchasini ifodalaydi. Xalq tilida navbatni kutmasdan oʻgʻrilikka suv oladigan kishi **obduz** deyilgan. Baʼzan biron ariqqa yoki oʻpqonga kirib ketib yana yer yuziga chiqadigan jilgʻa suvi ham **obduz** deb ataladi.

Obduz toponimi haqidagi quyidagi fikrlar ham eʼtiborga loyiq: qadimiy shaharlarda shahar ichi (shahriston) va tashqarisi – ravotlarda yashirin suv yoʻli boʻlgan. Shahar quvur orqali tashqi suv manbayi (kanal, ariq, hovuz, daryo) bilan bogʻlangan, favqulodda holatlardagina undan foydalanishgan. Hatto shahar ichida yer tagida yashirin quduq, buloq, hovuz boʻlgan. Yer tagidagi yopiq suv yoʻli **obiduzd** (*obduzd//obduz//obdoʻz*) deb atalgan¹.

Akademik Y.Gʻulomov **obdoʻz** – “*suv toʻldirilgan xandaqqa olib*

¹ Nafasov T. Qashqadaryo qishloqnomasi. –T: Muharrir. 2009. –B. 186.

*chiqadigan yashirin yo'l*¹, deb ta'rif bergan.

Lug'atda **obduzd** – "yer tagidagi yashirin ravishda suv quyib turiladigan yopiq yo'l yo lahim"², deya izohlangan.

OBGIR – Buxoro viloyatining Jon-dor tumanidagi kanal nomi. Mazkur toponim tojikcha: **ob+gir** ko'rinishi-da hosil bo'lgan bo'lib, – u "*suv olinadigan joy, hovuz*". **Obgir** so'zining "*botqoqlik*" ma'nosi ham bor.

Ushbu gidronim tojik tilining izohli lug'atida suv ta'minoti sifatida quyidagicha izohlangan:

1) buloqlar va daryolarning boshida suv olish, ko'l;

2) suv oladigan idish;

3) gulobning idishi, atir³. Toponimga ana shu ma'nolar ham asos bo'lgan bo'lishi mumkin, xullas, mazkur toponimning vujudga kelishiga gidronim asos bo'lgan.

OBIDIDA – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumanidagi qishloq nomi. Forscha **ob** – *suv, nam*; **dida** – *ko'z*. **Obidida** – "*ko'z yoshlari*": kam suvli buloq o'zining mayda tomchilari bilan shunday nomlangan (*qarang: Tomchi*).

OBIKANDA – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob tumanidagi qishloq nomi. Fors tilida **obikanda** – *suv bilan qazilgan (ob – suv, kandan – yormoq, qazimoq)*, **Obkand** – qal'a atrofi qazilib, suv bilan to'ldirilgan (Abdullanoma, t. 1. 130-bet).

OBIOSIYO – Farg'ona viloyatining Toshloq tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Mahalliy aholi tomonidan Obisiyo tarzida aytiladi.

S. Qorayevning (1999) yozishicha, bu nom suv yordamida harakatga keltiriladigan tegirmon bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Obisiyo toponimini geografik termin sifatida qaralsa, bu *qora suv*, ya'ni *buloq suvi* degan ma'noni anglatadi.

OBIRAHMAT – XV asrda Samarqand shahri yaqinidagi ariq hamda Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumanidagi buloq va qishloq nomi. *Obirahmat* – Toshkent viloyatining Bo'stonliq tumani minerallar koni va g'or deb ham yuritiladi. Qishloq buloq yonida vujudga kelgan. Mahalliy xalq uni ilohiylashtirgan va **Obirahmat** "marhamatli suv" deb nomlagan (Do'simov, Egamov, 1977: 110). Ko'pincha shifobaxsh suvli buloqlar shunday atalgan.

"Boburnoma"da Samarqanddagi Siyohobdan ajralib, Pushtayi Ko'hak (Cho'pon ota)ning etagidan aylanib oqqan ariq *Obirahmat* deb atalgan. "Yana Pushtayi Ko'hakning domanasida Konigilning qora suyining ustida-kim, bu suvni Obirahmat ham derlar, [Temurbek] bir bog' solibtur Naqshi Jahong'a mavsum" (B. 59).

Boshqa joyda Obirahmat degan nom butun ariqqa nisbatan ishlatilgan: "qorasuvkim Obirahmat derlar,

¹ G'ulomov Y. Xorazmning sug'orilish tarixi. –T: 1959. –B, 162.

² Фарҳанги забони тоҷики. ҷ 1. –М.: 1969. –С.195.

³ Qarang: Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). Ҷилди 1. –С.728.

Konigilning o'rtasidin oqar, yetti-sekiz tegirmon suyi bo'lg'oy".

OBIRO'SHAN – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi buloq nomi. Tojikcha "**ob**" – *suv* va "**ro'shan**" – *tiniq, toza, nurli* so'zlaridan yasalgan.

OBITAHORAT – qishloq. Buxoro viloyatining Buxoro tumanidagi qishloq nomi. Xususan, *Obi tahorat* – tahorat qilish uchun suv.

OBITAVON – Sirdaryo viloyatining Sayhunobod tumanidagi qishloq nomi. XIX asr oxirlarida Rossiyadan ko'chib kelgan ruslar tomonidan bunyod etilgan bo'lib, "*Orzu qilingan yer*" deb atalgan.

Boshqa bir manbalarda esa mazkur nom Markaziy Osiyochoa nomini oldi va u "*Sovg'a qilingan suv*" ma'nosida qo'llanilgani qayd etiladi.

Keyinchalik mahalliy xalq uni *Obitavon* deb o'zlashtirib olgan.

OBIKON – Andijon viloyatining Raboti Sarhang o'rchini (tumani) tarkibidagi kent, Andijon shahridan O'sh shahriga borishdagi yo'lda joylashgan. Zahiriddin Muhammad Boburning 905 (1499–1500)-yili Tanbalga qarshi urush voqealari bayonida eslatilgan.

OBIK – Toshkent viloyatining Ohangaron tumanidagi qishloq nomi. Ushbu qishloq mamlakatimizning tarixchi olimlari orasida mashhur bo'lib, bu yerda bir paytlar Iloq davlatining poytaxti Tunket shahri bo'lgan. Obiz atamasining 2 xil ta'rihi bor: 1. Turkiy qavmlardan boshqird, qozon tatarlari "obiz" deb Qur'onni yod biluvchi qori,

ya'ni hofizlarni tushunadilar. Bu yerda hofiz so'zining "h" harfi aytilmaydi. Bundan tashqari, Obiz qozoq tilida (**абыз**) *dono, bashoratli* deb ham talqin qilinadi. 2. Obiz – qabila-urug', ya'ni etnonim bo'lib, ushbu qishloqda shu nomdagi urug' yashab o'tganini bildiradi. Etnograf olim Turg'un Fayziyev tuzgan o'zbek – quramalar geneologiyasi (shajarasi)da "Yuz" qabilasi Toshkent viloyati qishloqlari tarkibida uchraydi. Shulardan biri – Obiz etnonimi. T.Fayziyev tuzgan sxema Obiz qishlog'iga ham tegishli, deb o'ylaymiz. Chunki qishloq yaqinidagi Sarjayloqda Yuz qabilasi vakillari yashab kelmoqda.

OBIKARANG – Surxondaryo viloyatidagi daryo nomi. Mazkur **Obikarang** gidronimini zarang daraxti nomi bilan aloqador deb hisoblaydilar va uni "*zarang suv*" ma'nosida deb biladilar. Ammo bu ishonchli emas, chunki kata suv obyektlari nomlari daraxt nomi bilan atalmaydi. Ushbu gidronim **ob** va **zarang** so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lib, apellyativning birinchi komponenti **ob** – "*suv*" ma'nosida kelsa, uning ikkinchi qismi **zarang/zorang**dir. Mazkur so'z fors tilida "*otlar to'dasi, otlar podasi*" degan ma'noni ifodalaydi (Персидско-русский словарь. –M.: 1970. –с.761).

Demak, **Obikarang** nomi "*otlarni yuvadigan suv, ot suvi*" ma'nosini bildiradi. Bunday nomlar toponimi-yada uchrab turadi. *Ot yuvar, qo'y suvi*

kabi nomlar ham xuddi usulda vujudga kelgan.

OBISHIR – Fargʻona viloyatining Soʻx tumanidagi qishloq va mahalla nomi. Tojikcha “sut, suv” degani, koʻproq shirin ichimlik suviga nisbatan ishlatiladi. Viloyatdagi *Obirahmat*, *Obiravon*, *Obihayot* kabi toponimlar ham “*rahmat suvi*”, “*hayot suvi*”, “*ravon oqadigan suv*” maʼnolarida ishlatilgan.

OBLIQ – qishloq. Toshkent viloyatining Ohangaron tumanidagi qishloq nomi. Arab geograflari tomonidan *Abriqliq* yoki *Arpaliqliq* shaklida tilga olinadi va uni turkiy toponim deb sanash mumkin va Iloq davlatining hududlarida joylashgan ilk oʻrta asrlar nomlanishi bilan identifikatsiyalash mumkin (Ohangaron vodiysi).

“Hudud ul-olam” asarida mazkur shahar **Abriqliq** deb nomlangan (Hudud ul-olam, I. 24 a).

Mazkur **Abliq** nomining zamonaviy yozilishining nisbatan yaqinrogʻini arab geografi Al-Idris keltiradi.

Shunday qilib, ilk oʻrta asr shahri (**Abliq**) nomi grafik jihatdan aks ettirilgan barcha shakllarida turkiy soʻz hosil qilishning talablariga muvofiq.

Qadimgi Iloq shahri bilan zamonaviy Abliqning identifikatsiyasi shu dalilni tasdiqlaydiki, M.Y. Massonning taʼkidlashicha, bu yerdan turli xildagi eski narsalar topilgan, shu jumladan, XII asrga iloq mis taalluqli tangalari, hattoki, bir marta butun uyum mis tangalari topilgan.

Mazkur nomning nisbatan mazmuniy maʼnosini M.Y. Masson tomonidan yozilgan xalq etimologiyasiga oʻtkazish mumkin; **Abliq** nomi forscha **ob** (*suv*) oʻzagidan va turkcha **-lik** qoʻshimchasidan tashkil topgan boʻlib, “*moʻl-koʻl, serob suvli joy*” maʼnosini ifodalaydi (M.E. Masson. Ахангеран. С. 40). Fargʻona va Iloq chegaralari yaqinida joylashgan shaharlar ichida, *Abliqdan* tashqari, yana *Namudlik*, *Itlak*, *Itlux* nomlari ham boʻlgan. M.Y. Massonning fikricha, ushbu turkiy nomlar Ohangaron daryosi oqimi boʻyicha Tunketning yuqori qismlarida paydo boʻlib, aks etgan boʻlishi ham mumkin (Iloqning poytaxti – S.K.), chunki bu joylar X asrda koʻchmanchi turkiylarga xizmat qilgan.

OBOD – mahalla. Xorazm viloyatining Gurlan va Xonqa tumanlari, Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumani, Andijon viloyatining Asaka, Xoʻjaobod tumanlaridagi qishloqlar va mahallalar nomi. Ushbu soʻz forscha “*odam yashaydigan, ishlov berilgan*” maʼnolarini beruvchi soʻz asosida atalgan nom hisoblanadi.

Demak, **Obod** toponimi “*qulay va shinam joy, hudud*” maʼnosini anglatadi.

OBODXON – Samarqand viloyatining Qoʻshrabot tumanidagi buloq nomi. Sifat+suffiks strukturali toponim sanaladi. Koʻpchilik mahalliy aholi ushbu nomni shaxs ismi bogʻlashadi, aslida esa uning shaxs ismiga hech qanday aloqasi yoʻq. “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da “**Obod**” soʻzi

"*xalq ko'p yig'iladigan, gavjum serfayz joy*" ma'nolarida izohlanadi [O'TIL. 3, 687]. Xon/xan so'zlari E.Murzaevning fikriga qaraganda Avestoda ham uchraydi. Mazkur so'zning "quduq, chashma, buloq" ma'nolari Z.Do'simov tomonidan qayd etiladi [Z.Do'simov, X.Egamov 1977].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, "**Obodxon**" nomini "*xalq ko'p yig'iladigan, gavjum serfayz joydagi buloq*" deb izohlash maqsadga muvofiqdir.

OBOD MAHALLA – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi.

Qishloq 2006-yilga qadar *Arablar* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *Kichik Arablar* deb o'zgartirilgan. Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Obod mahalla* deb o'zgartirilgan.

Nomning tarkibi ikkita so'z – *obod* va *mahalla* so'zlaridan iborat. Toponimning birinchi komponenti – *obod* so'zi ba'zi otlarga yoki ayrim sifatlarga qo'shilib, joy nomini yasaydigan, "*obodonlashtirilgan*", "*o'zlashtirilgan*", "*gullab-yashnagan*" ma'nosini bildiradi.

Uning ikkinchi komponenti – *mahalla* so'zi esa arabcha (*hal* – "*joylashmoq, o'rin olmoq*", *ma* – "*o'rin*", "*joy*" ma'nosidagi old qo'shimchasi) so'z bo'lib, "*shaharning yoki katta qishloqning bir qismi*", ba'zi bir tillarda "*shahar chekkasi*", "*shahar atrofi*" degan ma'nolarni anglatgani holda, bu so'zning ko'plik shakli hisoblangan *mahallot* tarixiy manbalarda, masalan, "Boburnoma"da "*shahar atrofi*" ma'nosida keladi.

Demak, **Obod mahalla** – "*katta qishloq (shahar)ning obodonlashtirilgan bir qismi*" degan ma'noni bildiradi.

OBTOVATOSH – Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi tosh nomi. Oronimga tarixiy-etimologik jihatdan forscha "*qo'lga suv quyiladigan idish*"ni anglatuvchi *obtova* so'zi lug'aviy asos bo'lgan. *Obtova* o'zbek shevalarida *obdasta* deb ham ataladi.

Demak, tosh "*yuz-qo'l yuvish uchun ishlatiladigan uzun va ingichka jo'mrakli, qorni keng, bo'g'zi tor idish*", ya'ni *obtovaga* o'xshagani bois shunday atalgan (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti, 2019).

ODAMTOSH – Toshkent viloyatidagi qoya nomi. U o'xshatish asosida nomlangan. Tog'ning yuksak nuqtasidagi tik qoyatoshlar uzoqdan odam qiyofasiga o'xshaydi. Odam shakliga o'xshash tik va baland toshlari bo'lgan cho'qqi – *Odamtosh*.

Shuningdek, Chotqol tepaligining suv bo'limi qismi dovoni ham shunday nomlangan (Toshkent viloyati). Gaz paydo bo'lgan joy (Qashqadaryo viloyati G'uzor tumani). Odam, tosh; **Odamtosh** – *inson gavdasini eslatadigan odam, tosh*.

ODOQ – Amudaryo qirg'og'ida-gi joy nomi. **Odoq (adaq)** turkiy so'z bo'lib, "*Tog' etaklari, daryo qirg'oqlari, uning oxiri, pastliklari*" ma'nosini ifodalaydi (Э.М.Мурзаев. "Словарь географических терминов". – М., 1984. С. 19).

ODOQARIQ – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 1790-yilda tashkil topgan va mazkur nom bilan atalgan. Geografik joy nomining tarkibi ikkita soʻz – *odoq* va *ariq* soʻzlaridan iborat. Toponimning birinchi komponenti – *odoq* soʻzi “*oyoq*”, “*etak*” maʼnosidagi soʻz. Nomning ikkinchi komponenti – *ariq* soʻzi *suvni maʼlum bir joydan boshqa bir yerga olib borish uchun yer sathini qazib, hosil qilingan oqar suv yoʻli va oʻzanini* bildiradi.

Professor T.Nafasovning maʼlumotlariga koʻra, yerlarni oʻzlashtirish, dehqonchilik qilish, qishloqqa oqar suv keltirish uchun mahalliy aholi tomonidan qazilgan yagona suv oʻzani nomi – *ariq*.

Demak, **Odoqariq** – “*ariqning oxiri, etagi*” degan maʼnoni bildiradi. Qishloq nomiga uning geografik oʻrni (yaʼni ariqning quyi qismida, etagida joylashganligi) asos boʻlgan.

OFTOBACHI – Andijon viloyatining Oltinkoʻl tumaniga qarashli qishloq nomi. Qoʻqon xonligi saroyida mehmonlarga xizmat qiladigan oftobachi lavozimi boʻlgan. Xudoyorxon oʻz togʻasining oʻgʻli Abdurahmonni shu lavozimda ishlatgan va bir necha yuz tanob yerni chek qilib bergan. Hozirgi qishloq oʻsha chek oʻrnida. Ilgari “*Abdurahmon oftobachi cheki*” deyilardi. Andijon shahrida “*Aftobachi madrasasi*” ham bor edi. Umuman, “*chek*” nomi bilan ataladigan barcha qishloqlar ayrim xon amaldorlariga

berilgan yerlarda paydo boʻlgan (masalan, *Mallachek, Sheralichek, Iso avliyochek, Toʻrachek, Cheki Nasriddin* va h.k.).

OFTOBROʻY – Fargʻona viloyatining Soʻx tumanidagi mahalla nomi. Aslida, bu soʻz geografik termin boʻlib, “*quyoshga qaragan kungay joyda joylashgan qishloq, mahalla*” degan maʼnoni anglatadi.

OGAR – qishloq va tekislik. Jizzax viloyati Zomin tumani. Ogʻar-oqar etnonimi qayd etilgan (X.Doniyorov; Shajara, S. 80); *qarang: Oqar*.

OHAKLIK – Samarqand ostidagi togʻlar va qishloq (Yuqori Ohaklik, Quyi Ohaklik). Amir Temur davrida Samarqandda masjidni yigʻish uchun bu yerda ohaktosh yetishtirilgan (B.Л. Вяткин. Материалы к исторической географии Самаркандского вилаята – СКСО, вып. VI, 1902. С. 35). Shu yerdan bu nomlar: ohak, ohaktosh. Ohaklikni tez-tez Ogʻalik sifatida yozishgan, bu notoʻgʻri.

Yoki Fargʻona vodiysida **Ogʻaliq** etnonimi mashhur yoki ogʻaliq, otaliq terminini eslatuvchi ijtimoiy termin (B. Наливкин. Краткая история Кокандского ханства. – Казань, 1886). Namanganda Agalik nomli masjid boʻlgan.

OHALIK – Samarqand viloyatining Samarqand tumanida togʻ va qishloq nomi. Bu oronim turli davrlarda turlicha talaffuz etilgan. Amir Temur davrida Samarqandda jome masjidi qurish maqsadida shu yerdan ohak-

tosh qazib olingan. Shuning uchun bu joy asli **Ohaklik tog'** deb atalgan.

Demak, **ohaklik tog'** lug'aviy birligi oronimning etimoni. Oronim tarkibida til taraqqiyoti davomida fonetik o'zgarish yuz bergan, asos tarkibidagi kundoshi va tog' oronimik indikator tushib qolgan: **ohaklik tog' > ohalik tog' > ohalik**. Oronim tarkibiy tuzilishiga ko'ra sodda, yasama, **ohak** va **-lik** affiksidan iborat bo'lib, "*ohak olinadigan tog'*" ma'nosiga ega.

Ohalik shu hududdagi qishloq nomi. Oykonim **Ohalik** oronimini transonimizatsiya natijasida aholi manzili nomiga o'tishi asosida yuzaga kelgan (bu haqda qarang: Sh. Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti).

OHANGARON - tuman va shahar. Toshkent viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Aslida, u gidronim sanaladi. Ohangaron daryosi Sirdaryoning o'ng irmog'idir. Ushbu gidronimning bir qancha talqinlari mavjud.

Masalan, dastlab Xo'ja Ahrorning vaqf hujjatlarida *Soyi Ohangaron*, *Obi Ohangaron* shakllarida tilga olingan (XV asr.) (O.Д. Чехович, Самаркандские документы. С. 242, 269, 296.), *Daryoyi Ohangaron* ham deyilgan. Bobur *Ohangaron jilg'asi (havzasi)* deb tilga olgan bo'lsa, mo'g'ullar kelmasdan oldingi manbalarda *Iloq* daryosi deb atalgan. Shuningdek, bu havzada qadimdan temirchilik rivojlangani uchun ham

daryo *Ohangaron*, ya'ni "*Temirchilar*" deb nom olgan bo'lishi ham mumkin (qarang: **Angren**).

OLAJA - qishloq. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi qadimiy qishloqlaridan biri. Rivoyatlarga ko'ra, qishloqdan ola chopon kiygan bir pahlavon yetishib chiqqan. Bu pahlavon Xiva xonligiga bo'lgan dushman hujumlarini daf qilishda juda katta mardlik ko'rsatgan. Ana shunday pahlavonni Xiva xoni "Olajali" deb atagan va katta in'om-ehsonlar hadya qilgan, shundan keyin *olachali* atamasini kelib chiqqan va qishloq nomi ham "**Olaja**" deb ataladigan bo'lgan.

Ilmiy manbalarda **olacha** shakli qayd etilib, u (tojikcha talaffuzi *alocha*) - *hunarmandlikka oid yo'l-yo'l paxtani qayta ishlaydigan yoki yarim ipak gazlama ishlab chiqarish* ma'nosini ifodalashi ta'kidlanadi.

Balki mazkur *Olaja* termini *Olachaning* dialektal shakli bo'lishi qayd etiladi.

Aslida esa *Olaja//olacha* ko'rinishidagi urug' nomi bo'lib, etnotoponim toponimga aylangan, demak, u ettoponimdir.

OLAYLUQ O'RCHINI - Andijon viloyatidagi o'rchin (tuman). "Boburnoma"da 908/1502-1503-yil voqealari bayonida, Zahiriddin Boburning Tanbalga qarshi janglari tavsifida tilga olingan. Bobur Qubo (Quva)dan o'tib, Olayluq o'rchini orqali O'shga bostirib boradi va shaharni egallaydi.

OLAQANOT - qishloq. Andijon viloyatining Asaka tumanidagi qish-

loq nomi. *Olaqanot* – uyg'ur urug'i (etnonim) hisoblanib, etnonim etnotoponimga aylangan.

OLAQARG'A – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Yakkabog' tumanidagi qishloq nomi. *Qarg'a urug'i* o'zbeklar, boshqird, qirg'iz, qoraqalpoq, xakas, shorslar tarkibida qayd etilgan, ular bir necha bo'linmalarga ega bo'lgan: *ko'k qarg'a*, *qora qarg'a*, *ola qarg'a*. Demak, etnonim etnotoponimga ko'chgan.

OLATO'N – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Koson tumanidagi qishloq nomi. Olato'n – O'zbeklarning uz urig'iga mansub tarmoq urug' (K.K. Кубаков. О некоторых родоплеменных группах верхней Кашкадарьи. Этническое изучение быта и культуры узбеков. 1972. С. 16; В. Jurayev. Yuqori Qashqadaryo o'zbek shevalari, – Toshkent, 1969. –B. 161).

OLAXAMAK – qishloq. Namangan viloyatining Namangan tumanidagi qishloq nomi. Qo'qon xonlari arxivida tilga olinadi (A.L. Троицкая. Каталог архивов кокандских ханов. С. 83). Olaxamak – etnonim. Demak, etnonim etnotoponimga ko'chgan.

OLAXOTIN – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi qishloqlardan birining nomi. Mazkur tumandagi Kamongaron qishlog'i yaqinida *Chashmayi Xotun* nomli buloq ham bor.

Umuman, xotin termini ishtirok etgan nomlar respublikamizda keng tarqalgan. Jumladan, Dabusiya qo'rg'oni yaqinidagi *Shirinxotin qishlog'i*, Samarqand shahridagi Siyob kanali

bo'yidagi *Bandayi xotin* mozori, Buxoro viloyatidagi *Xotinsoy* gidronimi, *Boyxotin* qishlog'i (G'ijduvon tumani), Navoiy tumanidagi *Marjonxotin* toponimi, Xorazm viloyatidagi *Yomonxotin* (joy, dala nomi, Hazorasp tumani), Toshkent viloyatidagi o'rta asr shahri *Xotunkent*, Surxondaryo viloyatidagi *Xotin Rabot* qishlog'i, Kattaqo'rg'on shahrining g'arbiy tomonidagi *Poyandaxotin* qishlog'i, Qashqadaryo viloyatidagi *Oloxotin* qishlog'i, Toshkent va Chimkent (Qozog'iston) shaharlaridagi *Xotinko'prik* atamallari, Tojikiston Respublikasidagi *Arbobxotin* qishloqlari shular jumlasidandir.

Toponimist T. Nafasov Chiroqchi tumanidagi *Oloxotin* qishlog'i etimologiyasi haqida to'xtalar ekan, **ola** – arabcha *ulug'*, *ulkan*, *yirik*, *katta* va **xotin** – eroniy tillardagi *tosh*, *pishiq g'isht* so'zlaridan kelib chiqqan, deydi va **Oloxotin qishlog'i** nomini *tosh yoki pishiq g'ishtdan qurilgan katta qo'rg'on (qishloq)*, deb izohlaydi (Nafasov, 1988).

Ayrim adabiyotlarda "xotin, xotun" terminiga berilgan talqinlarda boshqa holatni kuzatamiz. Jumladan, "G'iyos ul-lug'at" muallifi "xotun so'zi turkiy bo'lib, oliy tabaqadagi ayollar unvonini bildiradi, deydi" ("G'iyos ul-lug'at", 1987: 292).

Mazkur so'zning "malika", "oliy tabaqadagi ayol" ma'nolari ham borligi bir qator boshqa lug'atlarda ham qayd qilingan.

Terminning sug'd tiliga aloqadorligi haqidagi fikrlar mavjud (J.Klason).

E. Benvenist sug'dcha *xwaten* va o'zbekcha *xotin*, *xotun* so'zlari orasidagi o'xshashlikni tasodif, deb qaraydi (Shervashidze, 1990).

OLACHABAFON – Buxoro shahrining guzari (mahallasi) nomi. **Ola-cha** (tojikcha talaffuzi **alocha**) – *hunarmandlikka oid yo'l-yo'l paxtani qayta ishlaydigan yoki yarim ipak gazlama ishlab chiqarish*. **Bof** – *boftan* hozirgi zamon fe'lining asosi; **-on** – ko'plik soni ko'rsatmasi. **Olachabafon** toponimi "*alachani tayyorlash bo'yicha usta*" ma'nosini anglatadi.

OLACHAFURUSH – qishloq. Buxoro viloyatining G'ijduvon tumanidagi qishloq nomi. **Ola-cha (alacha)** – *hunarmandlikka oid yo'l-yo'l gazlama, alachafurush* – *mazkur gazlamani sotuvchi*.

Demak, **Olachafurush** – "*olacha sotuvchilari yashaydigan qishloq*" ma'nosini anglatadi.

OLDOSHMON – qishloq. Jizzax viloyatining Baxmal tumanidagi qishloq nomi. Oldoshmon – o'zbek urug'ining nomi (X. Doniyorov, O'zbek shajara va shevalari).

OLIMBEKCHEK – qishloq. Andijon viloyatining Baliqchi tumanidagi qishloq nomi. Qo'qon xoni (XIX asr) Xudoyorxon Musulmonqulning pochchasi Qoradaryo daryosining chap qirg'og'idan kanal olib chiqqan (*qarang: Musulmonko'lariq*). Bu kanal-dan sug'oriladigan yerlar 50 ta taniqli insonlar tomonidan bo'lishilgan, ularning orasida harbiy boshliq Olimboyxon ham bo'lgan (**chek** – *yer solig'i*).

OLIMKENT – shahar. Toshkent viloyatining Oqqo'rg'on tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom ikki qismdan iborat bo'lib, apellyativning birinchi qismi **Olim** antroponim sanaladi va uning ikkinchi komponenti **kent** – sug'dcha "*aholi punkti*" ma'nosini anglatadi.

OLIMLAR – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq nomi. Ushbu toponim **olim** va -lar ko'plik qo'shimchasi orqali hosil qilingan.

Demak, **Olimlar** nomi "*olimlar yashaydigan qishloq*" ma'nosini ifodalaydi.

OLLAYORQUDUQ – qishloq. Samarqand viloyatining Payariq tumanidagi qishloq nomi. Ushbu nom **quduq** va **Olloyor** so'zlarining qo'shishidan hosil bo'lgan.

Shunday ekan, **Olloyorquduq** antropogidronim "*Olloyorning qudug'i*" ma'nosidadir.

OLMAZOR – tuman. Toshkent shahri tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. 1970-yil 7-dekabrda tashkil etilgan. Avval Sobir Rahimov nomi bilan atalgan. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2010-yil 4-dekabrda "Toshkent shahar Sobir Rahimov tumanining nomini o'zgartirish to'g'risida"gi 133-II-sonli qarori bilan Olmazor deb qayta nomlangan. Toshkentning shimoli-g'arbida joylashgan. Shimoli-g'arbda Toshkent viloyatining Zangiota tumani, shimol va shimoli-sharqda Toshkent tumani, sharqda Yunusobod tumani, janub va janubi-g'arbda Shayxontohur tumani

bilan chegaradosh. Olmazor – olma daraxti bilan band yer, maydon; olma bog'i ma'nosini anglatadi.

Shuningdek, Toshkent viloyatining Chinoz tumanidagi mahalla hamda shahar tipidagi aholi punkti nomi ham Olmazor nomi bilan ataladi.

OLMALIQ – shahar. Toshkent viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Birinchi marta Mug tog'lari sug'd hujjatlarida uchraydi (Cordийские документы. III. С. 101). O'rta asrlarda Turkistonda (shu jumladan, Sirdaryoda) Olmaliq nomli bir necha toponimlar uchraydi.

OLMASUVON – Jizzax viloyatining G'allaorol va Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Shevashunos X.Doniyorovning ma'lumotlariga ko'ra, "*Olmasuvon*" o'zbek millati tarkibidagi urug' nomlaridan biridir [X.Doniyorov, 80-84]. N.Begaliyev ham X.Doniyorovning fikriga tayangan holda, Kattaqo'rg'on tumanidagi Olmasuvon qishlog'i nomini yuz qabilasi tarkibiga kiruvchi urug'lardan birining nomiga qo'yilgan, deb hisoblaydi [N.Begaliyev, 83].

Shunga binoan mazkur joy nomini etnooykonimlar sirasiga mansub, degan fikrdamiz hamda leksik jihatdan olma/suv/-on ot+ot+affiks strukturasiga ega.

OLMACHI – qishloq. Jizzax viloyatining Jizzax va Sirdaryo viloyatining Xovos tumanlaridagi qishloq nomlari. Olmachi – etnonim (X. Doniyorov. O'zbek shajara va shevalari. 80-bet). Etnonim toponimga ko'chgan.

OLMUROD – Farg'ona viloyatining Uchko'prik tumanidagi qishloq va mahalla nomi. **Olmurod** yoki **Olmurod** – *Ollohning maqsadi, istagi* degan ma'noni bildiradi. **Oxun** ismi ham ko'plab toponimlarning asosini tashkil etib, tojik tilida *qadimgi ruhoniy tabaqasi, murabbiy, muallim* degan izohga to'g'ri keladi.

OLOT – tuman va shahar. Buxoro viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Tuman hududi Zarafshon daryosining eng quyi tekislik qismida joylashgan. Mutaxassislar tuman nomiga *arlot (arlat, alot)* etnik guruh nomi asos bo'lgan deyishadi. Qadimgi turkiy etnonim tuman nomiga aylangan. Qabila nomi *orlot, allot, olot* shaklida ham talaffuz qilingan.

B.Karmishevaning yozishicha, Chingizxon o'z o'g'li Chig'atoyga taqdim etgan to'rtta qabiladan biri arlot bo'lgan. Bu qabilaning asosiy qismi hozirgi Afg'onistonning shimoliy qismida o'rnashib qolgan. Movarounnahrda arlotlar son jihatdan kam bo'lsa ham, nufuzli qabilalardan hisoblangan. Tarixiy manbalarda ko'rsatilishicha, Buxoro amirlarini taxtga o'tqazish tantanalarida arlotlar ham ishtirok etgan.

Arlot qabilasi 92 bovli o'zbek qavmlari qatorida ko'p marta tilga olingan. O'rta asrlarning so'nggi davrida arlotlar etnik mansubligini va butunligini unutilgan, boshqa etnik birliklar tarkibiga singib ketgan. Muhammad Haydar Ayoziyning "Tarixi Rashidiy" asaridagi etnik nomlar izohida ar-

lotlar haqida quyidagi ma'lumotlar yozilgan: "arlot, arlat, alot – kelib chiqishi mo'g'ullarga tutashadigan o'zbek urug'laridan biri".

Abulg'ozir Bahodirxonning "Shajarayi turk" asarida: "Arlotning ma'nosi otaning sevar o'g'li temak bo'lur. Arlot bir kishining ot turur. Ani otasi ko'p sevar erdi. Aning uchun Arlot tedilar. Barcha arlot eli aning nasli turur", – deb yozgan. Manbalarga ko'ra, Chingizxon tomonidan Chig'atoy ulusini boshqarish uchun ajratilgan to'rt ming kishilik qo'shin boshliqlaridan biri ham *arlot* urug'idan (qolgani *jaloyir, barlos, qavchin*) bo'lgan. Arlotlar Amudaryodan janubda, Shimoliy Afg'oniston hududida o'rnashganlar.

Keyingi asrlarda hozirgi O'zbekistonning janubiy viloyatlari, shuningdek, Xorazmga ko'chib turganlar. Bu nom hozirgi vaqtda etnonim va ba'zan toponim sifatida Samarqand, Buxoro, Xorazm, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida ko'proq uchraydi. Buxoro viloyatidagi Olot shahrining nomi ham "arlot" so'zining fonetik o'zgarganidir.

OLOTXONA – qishloq. Buxoro viloyati Buxoro tumani. Olot, arlot, allot – to'rtta mo'g'ul qabilalarining nomlaridan biri, Chingizxon tomonidan o'zining o'g'li Chig'atoyga (arlat) berilgan; xona komponenti (aynan "xona", "bino") toponimlar tarkibida kelib, ma'lum xalq (Arabxona) yoki qabila, urug' (Do'rmanxona, Yobuxona) nomlarini ko'rsatadi.

Bundan tashqari, o'zbeklar tarkibi va qazan tatarlarida arlat (arlot), allat (allot), alat urug'lari qayd etilgan.

OLTIARIQ – tuman. Farg'ona viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. O'tmishda Shohimardon soyidan oqib kelgan suv hamda qishloqdan chiqayotgan buloq suvlari hozirgi Oltiariq qishlog'iga yetib kelganda oltita ariqqa, oltita tarmoqqa bo'linib ketgan. Shu sababli bu joy ariqning soniga, miqdoriga nisbat berilgani holda Oltiariq deb atala boshlangan (Oxunov, 1994).

T.Enazarov toponimning yuzaga kelishi haqida to'rtta taxmin borligini qayd etadi:

1. Aytishlaricha, mazkur joy nomining paydo bo'lishida obyekt oldidagi oltita ariq nomlanish jarayonida yetakchi vosita bo'lgan. Mazkur fikrni N.Oxunov ham "O'tmishda Shohimardon soyidan oqib kelgan suv hamda Chimyon qishlog'idan chiqayotgan buloq suvlari hozirgi Oltiariq qishlog'iga yetib kelganda, oltita tarmoqqa bo'linib ketgan. Shu sababli bu joy ariqning soniga, miqdoriga nisbat berilgani holda Oltiariq deb atala boshlangan", – deb tasdiqlagan. Bu fikrga qo'shilib bo'lmaydi, chunki jiddiy e'tibor berilsa, ko'pchilik to'pobyektlar yonida bir necha gidronimik (ariq)larning bo'lishi tabiiy hol.

2. Shevalarda *ariq//arig'* so'zi *toza, pok, to'g'ri, haq* ma'nolarida ishlatilishi e'tiborga olinsa, u holda Oltiariq toponimi oltita, ya'ni *juda ham ko'p toza, pok, haqgo'y insonlar*

yashagan joy, degan ma'noni anglatadi. Ammo *ariq//arig'* so'zi Urganch, Xiva, Xonqa shevalarida yuqorida keltirilgan ma'nolarda uchrasa ham, Farg'ona shevasida qayd etilgan ma'nolarda uchramaydi.

3. Toponim *ort* va *ariq* ko'rinishidagi ma'noli bo'laklardan tashkil topgan. Toponimik derivatsiya jarayoni ta'sirida birinchi ma'noli qismda **r** > **l** tarzida fonetik o'zgarish ro'y bergan. Ikkinchi ma'noli qism o'rtasida **i** unlisi orttirilgan: *ort + ariq > ortariq > Oltiariq*. Istalgan bir obyekt ariqqa nisbatan ariq orti ma'nosida joylashishi aniq. Shuning uchun ortariq birikmasi toponim uchun etimon bo'lib kelishi mumkin.

4. Bu toponimning shakllanishida *ariq oldi* ma'nosidagi *oldi ariq* iborasi asos bo'lgan. Bizningcha, bu fikrda ham lingvistik, ham ekstralingvistik asoslar bor. Toponimning *old*, *-i*, *ariq* ko'rinishidagi ma'nolari bor. Ular birlashib, so'z, so'z birikmasi, qo'shma so'z va nihoyat, joy nomini hosil qilgan: *old+i+ariq > oldi + ariq > olti ariq > Oltiariq*. Bunda **d** > **t** shaklidagi fonetik o'zgarish ro'y bergan. *Beshariq* toponimi esa *old ariq* ma'nosidagi *Peshariq*, uning fonetik o'zgargan shakli: **p** > **b**.

N.Oxunov bu obyekt ariqlarning miqdoriga qarab nomlangan, degan fikrini o'ylash kerak. **Olti** so'zining **old** yoxud **ort** so'zidan shakllanishini geografik omil ham tasdiqlaydi. Ta-

biiy geografik muhit e'tiborga olingan holda *oltita ariq boshlangan joy Oltiariq* deb atalgan. Bunday joy nomlari mikrotoponimlar jumlasiga kiradigan gidronimlar tizimida uchraydi. Ko'p suv oqadigan gidronimning kichik ariqlarga bo'lingan joyi Oltiariq deyiladi, ammo u yerda aholi yashamaydi.

Oldida ariq, daryo yoki buloq mavjud bo'lgan joy xalqning ta'biri bilan aytganda, eng yaxshi joy, beba'ho yer sanaladi. Bu hol esa *old +i > oldi+ariq > oltariq > Oltariq* tarzida toponimik derivatsiya jarayoni yuz berganini asoslashga yordam beradi. Ushbu toponim yonida joylashgan *old ariq* ma'nosidagi *Beshariq* va *Toshariq* toponimlari e'tiborga olinsa, ushbu hududda qonunning alohida shaklda amal qilinishini qayd etish lozim. Demak, uning etimoni *oldi ariq* yoki *ort ariq* shaklidagi birikma.

OLTIN – Qoraqalpog'iston Respublikasining Beruniy tumanidagi qadimiy ovul nomi. *Altın* toponimi – turkiy toponimlarda ushbu so'z joy nomlari hosil qilinishi uchun ikki – o'z va ko'chma ma'nolari bilan asos bo'lgan. Hududning tabiiy va iqtisodiy geografik tavsifidan bu komponent Janubiy Qoraqalpog'istonda ko'chma ma'nosi bilan asos bo'lgani ravshanlashadi.

Altın turkiy toponimlar tizimida eng qadimgi yodgorliklarda ham qayd etilgan. Talas shahrining qadimgi turkiy nomi *Altun ary uluŝ*¹ bo'lgan bo'lsa, Mahmud Koshg'ariy

¹ Древнетюркский словарь. Под редакции Набеляева В.М., Насилова Д.М., Тенешова Е.Р., Щербак А.М. – Л.: 1969. –С. 40.

tomonidan keltirilgan Oltin qon afsonasi mashhur¹.

Altın so'zining tarixiy-etimologik tavsifi xususida ilmiy adabiyotlarda ko'plab fikrlar bayon qilingan. Olimlar bu so'zning turkiy tillarda VIII asrlardan boshlab ishlatilganini qayd etadilar². Bu so'z hozirgi turkiy tillarda keng iste'molda³. Mazkur nomning etimologiyasiga oid ishlar, shuningdek, turli turkiy tillardagi ma'no qirralari Navruzovlar tomonidan maxsus tadqiq qilingan⁴.

Altın so'zining genetikasini xitoy tiliga aloqador deb biluvchilardan biri M.Ryasyanen uni xitoycha "jism" ma'nosidagi *ton* so'ziga bog'laydi. I.N.Shervashidze xitoy tiliga oid lug'atlarda bunday so'z qayd etilmaganini yozadi⁵.

Bu so'z xususida bildirilgan barcha fikrlarni umumiy tahlil qilgan holda uni qadimgi turkiyga mansub so'z sifatida ikki tarkibiy qismdan iboratligi, "qizil metall" ma'nosini beruvchi komponentlardan tashkil topganini ta'kidlash lozim. Uning xitoy tilidagi *chi-tong* (qizil metall) so'zining kalkalashtirilgan shakli ekani haqidagi fikrlar, garchi so'zning genetikasi tur-

kiy tillarga oidligini tasdiqlasa ham, unchalik o'rinli emas deb bilamiz. Chunki qimmatbaho tabiiy boyliklar ham nomlar ichida alohida tizimni tashkil qiladi. Ularning, tabiiyki, o'z nominatsiya tamoyillari mavjud. Shu jihatdan olib qaraganda bir xil narsani nomlash tamoyillarining turkiy va xitoy tillarida bir xil bo'lgan bo'lishi kuzatiladigan holat.

Xulosa qilib aytganda "oltin" apellyativi genetikasi turkiy tillardan tashqari ekani xususida olimlarimiz tomonidan bir to'xtamga kelinmagan. Uni boshqa lug'aviy birliklarga qiyoslash, yuqorida ko'rsatilgandek, turkiy tillarning ichki imkoniyati asosida paydo bo'lganini ma'lum darajada asoslaydi.

Al so'zining turkiy tillarda, jumladan, eski o'zbek tilida rangni anglatishidan tashqari "sarob" ma'nosi ham borki, bu mazmun *altın* so'zidagi *al* bilan mantiqiy bog'liqlik kasb etishi tayin. Chunki *al* "sarob" ma'nosini kasb etishida tovlanish, jilo semalari yetakchilik qilgan. Sababi sarob atmosferada nurning noto'g'ri sinib aks etishi (refraktsiyasi) hodisasi hisoblanadi⁶.

¹ Mahmud Kashg'oriy. Devonu lug'atit turk. Birinchi tom. - Toshkent, 1960. - B. 117.

² Древнетюркский словарь. Под редакцией Набеляева В.М., Насилова Д.М., Тенешева Е.Р., Щербак А.М. - Л.: 1969. - С. 40.

³ Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. (Общетюркские и межтюркские основы на гласные) - М.: Наука, 1974. - С. 142.

⁴ Зейналов Ф.Р., Наврузов М.Д. Об этимологии слова *алтун* // Советская тюркология. 1984. №5. - С.48.

⁵ Шервашидзе И.Н.Фрагмент общетюркской лексики. Заимствованный фонд // Вопросы языкознания. 1989. №2. - С. 55.

⁶ Gulomov P. Jug'rofiya atamalari va tushunchalari izohli lug'ati. - Toshkent: O'qituvchi, 1994. - B. 94.

Eski o'zbek tilida *al* shaklidagi yana bir "hiyla", "nayrang" ma'nosi-ni berib, hozirgi *alda-* fe'li tarkibida mavjud. Bu mazmunning ham tarixan o'z omonimlari bilan bog'liqligini ilg'ash qiyin emas. Uning "shayton", "yovuz ruh" ma'nolari ham mavjud bo'lib, fikrimizcha, *alvasti* so'zidagi *al* ayni shu so'z hisoblanadi. Bu ham "oltin" so'zi genetikasi turkiy tillarga oidligini asoslashda muhim dalil sanaladi.

Chunki tadqiqotlarda "oltin" so'zini, xususan, "sarob"; "hiyla" ma'nolaridagi *al* bilan qiyoslash, qiyoslangan holatlarda ular o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlik haqida so'z yuritilmagan. *Oltin* so'zining o'zbek tilida mavjud ko'chma ma'nolarining barchasi qoraqalpoq tilida ham mavjud¹.

Ayrim toponimlar bizga tarixiy manbalar orqali yetib kelganligini hisobga olsak, ular hudud aholisi tilida hozirda amalda bo'lmasligi tabiiy hol. Buni *Axisæk* joy nomida ham kuzatishimiz mumkin. Tarixiy manbalar-da ko'rsatilishicha, Amudaryoning ikki qirg'og'i o'zaro farqli nomlangan, jumladan, uning chap qirg'oq qismi "*Zamm*" deb yuritilsa, o'ng qirg'oq qismi "*Axisæk*" nomi bilan yuritilgan².

Ba'zi eroniy elementlar toponimlar tarkibida topoformant sifatida yashab kelmoqda: *Darxas elat*, *Peshavil*, *Darbant*, *Aqrvat*, *Davdan* kabi. Quyida ularning ayrimlari haqida to'xtalamiz.

Z.Do'simov alanlarning tili qadimgi xorazmiylar tili bilan yaqin bo'lganligini qayd etadi³. Xorazmiylar va alanlarning munosabati haqida V.I.Abayev muhim fikrlarni bayon qilgan (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, -Nukus, 2012).

OLTINKON – qishloq. Namangan viloyati Pop tumani. *Oltin, kon* so'zlari qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Oltinkon** – *oltin paydo bo'lgan joy*.

OLTINKO'L – Andijon viloyati. Shu nomli tuman markazi. Shu damgacha "Oltinko'l" deb ta'riflab kelinadi. Ammo ushbu joyning tabiiy sharoiti shunday ediki, qadimda Andijonning asosiy o'zlashtirilmagan yerlari uning g'arb tomoni edi, asosan tashlama suvlar, chakalakzorlardan iborat bo'lib, ("*Buzoq o'ldi*", "*qora yantoq*", "*qayran-toq*", "*yaylama*"larni eslang) yanada g'arbga kelganda esa tabiiy ko'llar ko'p bo'lgan edi. Shayboniyxon davridan (XVI asr) ko'chmanchi o'zbeklar kelib, o'rnashib, Andijonning g'arb tomonlari sekin-asta o'zlashtirildi, ko'p qishloqlar qatori, "*Olti ko'l*" qishlog'i paydo bo'ldi. Zamonlar o'tishi bilan yerning unumdorligiga ishora qilib yoki tilning fonetik tabiatiga ko'ra talaffuzda "**Oltinko'l**" bo'lib ketdi.

Shuningdek, Xorazm viloyatining Gurlan tumani, Qoraqalpog'iston Respublikasining Qo'ng'iro't tumanida

¹ Русско-каракалпакский словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – С. 289.

² Tarixiy-geografik nomlarning qisqacha izohli lug'ati. – Toshkent: Buxoro, 2008. – B.5.

³ Do'simov Z. Xorazm toponimlari. – Toshkent: Fan, 1985. –B.22.

ham ushbu nomdagi joylar mavjud. **Oltinko'l** – aynan “*oltin ko'l*”, “*oltin suvli ko'l*” (bizningcha, suvning oltin rangli bo'lgani uchundir).

OLTINQALA – qishloq. Xorazm viloyatining Shovot tumanidagi qishloq nomi. *Oltin* va *qal'a* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. Qarang: oltin.

OLTINQUM – Xorazm viloyati Bog'ot tumanidagi mahalla nomlaridan biri hisoblanib, mazkur hududdagi qumning ko'rinishi sariq, yaltiroq, tilla rangda bo'lganligi uchun ham mahallaning nomi aynan shunday atalgan.

OLTINSOY – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Qishloq 2006-yilga qadar *Arablar* deb atalgan. 2006-yil 29-iyulda *O'rta Arablar* deb o'zgartirilgan. Toponim tarkibi *o'rta* va *arablar* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *o'rta* so'zi “*markaz*”, “*oralik*” degan ma'nolarni bildiradi. Bu yerda qishloqning geografik o'rni atrofdagi qishloqlarga nisbatan solishtirilgan. Toponimning ikkinchi komponenti – *arablar* so'zi esa xalq nomi, etnonim.

Demak, **O'rta Arablar** – “*oraliqdagi (o'rtadagi) arablar yashaydigan qishloq*” ma'nosini anglatadi. Mahalliy aholi bu hududda qadimda arablar yashaganligini ta'kidlashadi.

Qishloq nomi 2014-yil 28-aprelda *Oltinsoy* deb o'zgartirilgan. Nom tarkibi *oltin* va *soy* so'zlaridan iborat. Uning birinchi komponenti – *oltin* so'zi *sariq-qizg'ish tusli qimmatbaho nodir metallni, zar, tillani* bildiradi. Apellyativning ikkinchi komponenti – *soy* termini “*kichik daryo*”, “*oqar suv*”, “*suv*

yo'li”, “*vodiy*”, “*suv oqadigan pastlik*” degan ma'nolarda mamlakatimizning bir qancha hududlarida joy nomlarini hosil qiladi.

Qashqadaryo toponimiyasi bo'yicha yetuk mutaxassis T.Nafasov esa *soy* so'zi (termini)ga quyidagicha ta'rif beradi: “*Soy – ikki tomoni qirsimon cho'ziq balandlik bilan o'ralgan, o'rtasi vodiy bo'lgan sayxonlik. Soy – bahor oylarida yog'in suvlari oqadigan, yozda qurib qoladigan, kichik o'zanli oqar suv*”. Demak, **Oltinsoy** – “*suvi oltinga teng soy*” ma'nosidadir.

Shuningdek, Navoiy viloyatining Xatirchi tumanidagi daryo nomi. U Oqtovning janubiy cho'qqi qoyalari-dan boshlanadi. **Oltinsoy** – *oltinli soy*, suvning oltin rangli bo'lgani uchundir.

OLTINTOV – Navoiy viloyatining Qizilqum markazidagi qoldiqli tog'lar nomi. **Oltintog'** nomi “*oltin tumshuqli tog'lar*” kabi ma'noni anglatadi.

OLTIQOQ – ovul. Navoiy viloyatining Tomdi tumanidagi qishloq nomi. **Olti, qoq** so'zlari qo'shilishidan hosil bo'lib, *qoq* – bu “*suvi bilan turadigan ariq*”. Regional geografik adabiyotlarda Markaziy Osiyo bo'yicha **qoq** – *yog'inli kunlarda oziqlanadigan va loydan uzatilgan yer osti suvini saqlovchi ochiq moslama*. Yoz kelishi bilan ko'pchilik qoqlar yo'qolib ketadi (Э.М.Мурзаев. Словарь народных географических терминов. 1984. С. 24).

OLTIO'G'IL – qishloq. Samarqand viloyatining Narpay va Paxtachi tumanlaridagi qishloq nomlari. **Oltio'g'il** (“*olti o'g'il*”, “*olti aka-uka*”) – etnonim sanaladi.

OLGA – qishloq. Xorazm viloyati Gurlan tumanidagi qishloq va mahalla nomi. XX asrning birinchi yarmi o'rtalarida paydo bo'lgan bo'lib, u ilg'orlardan biri bo'lishi kerak, deb shunday atalgan. Ushbu atama so'z sifatida *ol-dinga, ilgoriga* ma'nolarini ifodalaydi.

OLG'ABOS – Qoraqalpog'iston Respublikasi Qorao'zak tumanining g'arbiy tomonida Chimboy tumani bilan chegara hududida joylashgan aholi punkti nomi. *Olg'abos* atamasi ideologik atama hisoblanib, rivojlantirishlar va yuksalishlar bo'lsin, degan yaxshi niyatlarda shu nom qo'yilgan.

OLCHIN – qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo va Kattaqo'rg'on, Farg'ona viloyatining Bag'dod, Namangan viloyatining To'raqo'rg'on tumanlaridagi qishloqlar nomi. Alchin – turkiy xalqlar – o'zbeklar, qoraqalpoqlar, qozon tatarlari, boshqirdlar, qozoqlar tarkibidagi qabilalar ittifoqi.

Shunday nomli qishloq va mahallalar Xorazm viloyatining Xonqa, Gurlan tumanlarida ham uchraydi. U o'zbek urug'larining qadimiy nomlaridan bo'lib, ular ham Chingizxon boshliq mo'g'ul bosqinchilariga qarshi mardonavor kurash olib borganlar.

S.Qorayevning lug'atida ham mazkur termin aynan shu ma'noda qayd etilib, ko'proq Buxoro va Qashqadaryo viloyatlarida tarqalganligini ta'kidlaydi.

Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanidagi qishloq va tepalik nomi. Etnotoponim. Olchin – qadimiy turkiy urug' bo'lib, bu etnonimning etimologiyasi haqida turli farazlar bor.

Ammo ko'pchilik tadqiqotchilar olchin **al, ala** – *katta, ulug', -chin//shin* esa mo'g'ul tilidagi *“xalq, qabila, kishi”* ma'nosidagi so'z deb hisoblaydi. Olchin etnonimini “katta qabila” ma'nosida talqin qilish A.Otajonova va ishida ham uchraydi (Otajonova, 1995).

Samarqand viloyatining Kattaqo'rg'on, Narpay, Payariq tumanlarida ham olchin so'zi ishtirokida yasalgan qishloq nomlari mavjud.

Shuningdek, Farg'ona viloyatining Bag'dod tumanidagi mahalla nomi ham shunday nomlanib, izohi aynan ekanligini qayd etish zarur.

OLCHINOBOD – qishloq. Navoiy viloyatining Xatirchi tumanidagi qishloq nomi. **Olchinobod** – *alchin qabilasi vakillari tomonidan qurilgan, obodonlashtirilgan uylar.*

OLCHINTEPA – qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo tumanidagi qishloq nomi. Tepa; bu yerda *to'pa* tarzida o'zlashgan.

Olchintepa toponimi *“olchin urug'i tomonidan asos solingan qishloq”* ma'nosini anglatadi.

OLCHOQLAR – Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtko'l tumanidagi ovul nomi. **Olchoqlar** toponimi tarkiban *al* so'zining *“yolg'on”* ma'nosi va unga *-chaq* yasovchisini qo'shishi va *-lar* formantidan iborat. *Al* oti *“hiyla-nayrang”, “yolg'on”, “avrash”* ma'nolarini anglatgan¹. Eski o'zbek tilidagi *“qizil”*; *“qizil tus”* ma'nolaridagi *ol* so'zi ham aslida shu so'zning ko'chma ma'nosi asosida shakllangan. Bu

¹ Древнетюркский словарь. – Л.: 1969. – С. 32.

ma'no fors tiliga ham o'zlashgan¹. Alning bu ma'nosini *altun*² (oltin), "Abushqa"da esa "qizil tulki terisi" deyilgan *altay*³ kabi so'zlarda ham ko'rishimiz mumkin (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, -Nukus, 2012).

ONASHOH//ONASHOX – Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi *qishloq* nomi. Turkiy tillarda qabilalarga, urug'lar esa mayda tarmoqlarga shoxlarga, otalarga bo'linadi, masalan: *bosh shox, yirik shox, onashox* deyilgan. Shunday ekan, toponimning vujudga kelishiga urug' nomi, ya'ni etnonim asos bo'lgan.

OQAR//OG'AR – Zarafshon vodiysida tez-tez uchraydigan toponim. **Oqar** – turli qurilishlar bilan mashg'ul bo'lgan, qo'rg'onli yerlarni ifodalaydigan vaqf va tarixiy hujjatlarni bir necha bor eslatadigan ijtimoiy termin (O.D. Чехович. Бухарские документы XIV в. – Т., 1965. С. 217; П.П.Иванов. Хозяйство джуйбарских шейхов. С. 10).

Akar (agar) etnonimi ham mashhur. *Akar* Turkmanistonda o'zanni ifodalaydi (Э.М.Мурзаев. Природа Синьцзяна и формирование пустынь Центральной Азии. – М., 1966).

Alisher Navoiy asarlarida *oqor* so'zi ikki ma'noda uchraydi: 1) urug' (qabila)ning nomi; 2) dasht, cho'lning

nomi (A.K.Borovkov. "Badai al-lugat". – М., 1961).

OQARIQ – Farg'ona viloyati Farg'ona shahar kengashiga qarashli qishloq nomi. Suvining rangiga ko'ra oqariq deb nomlangan. Odatda, doimo oqadigan, ko'proq qor suvidan to'yinadigan suvga nisbatan *oq* so'zi ishlatiladi.

OQBALIQ – qishloq. Toshkent viloyatining Bo'ka tumanidagi qishloq nomi. Oqbaliq – qozoqlarning *джетыру* urug', qabilasi (H.A.Аристов. Заметки об этническом составе тюркских племен. С. 385) (Bo'ka tumanida qozoq ovullari bor).

Qo'shish mumkinki, **baliq** so'zi qadimgi turkiy tilda "*shahar*" ma'nosini ifodalagan.

OQBASLIKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasining Taxtako'pir tumanini "Otako'l" OFY hududida joylashgan kichik ko'l. Ko'l atrofida juda ko'p aqbas oqbosh o'simligining o'sishi ko'lning *Oqboshliko'l* atalishiga sabab bo'lgan.

OQBILOL – Farg'ona viloyatining Farg'ona tumanidagi qishloq nomi. Tarixda birinchilardan bo'lib, islom dinini qabul qilgan Bilol ibn Ruboh Habashiy nomi bilan bog'liq, deb izohlovchilar ham bor. Bu so'zni "*buloq*", "*qo'ltiq*", "*burchak*" kabi ma'nalari ham qayd etilgan.

OQBOSHTOV – Qashqadaryo viloyatidagi tog'lar. **Oqboshtov** – *oq*

¹ Shamsuddin bin Xalaf Tabriziy. Burhoni qote'. Jildi 1. – Tehron: 1375 h.sh. – S. 114.

² Зейналов Ф.Р., Наврузов М.Д. Об этимологии слова *алтун* // Советская тюркология. 1984. №5. – С.48.

³ Мухамедова Б. Предварительные замечания о словаре "Хелл-И лууат-и џауатаи" // Тюркская лексика и лексикография. – М.: Наука, 1971. –С.115.

boshli tog' (balki yozda qorning oq dog'lari qolgani uchundir) ma'nosini bildiradi.

OQBULOQ – oqar suvi ko'p buloq. S.Qorayev *Oq buloq* birikmasida *oq* leksemasining rang ma'nosi yo'q, balki *oqmoq* harakatining davomli, davomiyligi, suvining ko'pligi, boshqa buloqlarga nisbatan suv miqdorining ortiqchiligi ma'nosi bor, deydi. Toshkent viloyati Ohangaron tumani, Jizzax viloyati Forish va Zomin tumanlari, Andijon viloyati Jalaquduq tumani hududlarida ham shunday nomlar uchrashi qayd etilgan. **Oqbuloq** – *oq, yorug' buloq* (ehtimol, suvning tez oqimi uchun obyekt shunday nomlangandir).

OQBURA – Farg'ona vodiysining janubi-sharqidagi daryo. Kichik Oloy tizmasining suvayirg'ich qismidan boshlanadi. Uzunligi 70 km, havzasining maydoni 2676 kv. km¹.

Oqbura gidronimi Boburning "Boburnoma" asarida **Andijon rudi** deb berilgan va quyidagicha ta'riflangan: "Andijon rudi O'sh maqomatining ichi bila o'tib, Andijonga borur. Bu rudning har ikki jonibi bog'ot tushubtur, tamom bog'lari rudqa mushruftur, binafshasi bisyor latif bo'lur"².

S. Jalilov fikricha ham, Andijon rudi aynan *Oqbura*³. Manbalarda gidronim

Oqbura, Oqbo'ra, Oqbo'yra shakllarida uchraydi⁴.

Bizningcha, gidronimning asl shakli – *Oqbura*, barcha o'rinlarda ana shu shaklni qo'llash maqsadga muvofiq. *Oqbura* gidronimining bir necha etimologik talqinlari kuzatiladi:

1. *Oqbo'ra* (*Oqbura*) gidronimi tarkiban *oq* va *bo'ra* so'zlaridan iborat bo'lib, *bo'ra* – "ikki o'rkachli tuya" ma'nosidagi *bug'ro* // *bug'ri* so'zining fonetik varianti. Suv obyektining suvining tuya, ya'ni *bug'ro* yurishiga nisbatlash asosida nomlangan. Keyinchalik mahalliy nutqda *bug'ro* tarkibidagi **g'** undoshi tushib qolgan, **u** unlisi **o'** ga almashgan: *oq bug'ro* > *oq bura* > *oq-bo'ra* > *Oqbo'ra*. Bu, bizningcha, nomning xalqona etimologiyaga asoslangan talqini.

2. Respublikamizda bir necha *Oqbo'ra* nomli qishloqlar bor. Mazkur oykonimlar *oqbo'yra* etnonimi asosida vujudga kelgan. Etnonim *oqbo'yra, oqbuvra, oqbura* kabi fonetik variantlarga ega⁵. *Oqbura* gidronimi ana shu etnonimning fonetik varianti asosida yuzaga kelgan. Demak, **Oqbura** – etnogidronim.

Bizningcha, *Oqbura* gidronimi *oq, bura* morfemalaridan tarkib topgan. *Oq* – suvning xususiyatini ifodalovchi so'z. *Bura* – bir necha tillarga man-

¹ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 6-jild. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2003. – B. 618.

² Zahiriddin Muhammad Bobur: Boburnoma. – Toshkent: Sharq, 2002. – B. 35.

³ Qarang. Jalilov S. Farg'ona vodiysining sug'orilish tarixidan. – Toshkent: Fan, 1977. – B. 24.

⁴ Батраков В.С. Характерные черты сельского хозяйства Ферганской долины в период Кокандского ханства. Труды САГУ. Новая серия. 1955. – С. 115.

⁵ Qarang. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969. – С. 354.

sub *muran* tarixiy gidronimik indikatorining fonetik varianti. Qadimgi turkiy til leksikasiga doir lug'atlarda mo'g'ulcha *muran* (mūrān) – daryo (reka) deb izohlanadi va "O'g'uznoma", "Muhabbatnoma"da o'g'uz so'zi bilan sinonim sifatida *daryo* ma'nosida qo'llanganligi qayd etiladi¹.

Abulg'ozixon esa *muran* so'zini quyidagicha izohlaydi: "Oqib boraturg'an ulug' suvni turkiy tilinda soy der. Tojik kechkinrud va uluqin rud-xona der va arab vodiy der. Mo'g'ul muran der". U fikrini davom ettirib, *muran* tarkibli quyidagi gidronimlarni keltiradi: "Mo'g'ul yurtining kun tug'ishinda sakkiz suv bo'lur. Ani sakkiz muran derlar. Shul suvlarning oralarida o'tururlar erdi. Aning barchasi kelib Ayqiramurang'a qo'shilur. Ul sakkiz suvning otlari munlar turur: Ko'kmuran, O'nmuran, Qorausin, Sanbiqun, Aqrimuran, O'rmuran, Jig'anmuran, Jochamuran"².

Demak, tarixda *muran* o'nlab gidronimlar tarkibida gidronimik indikator sifatida *soy* ma'nosida qo'llangan. Nom tarkibidagi *muran* til taraqqiyoti davomida *bura* shakliga kelib qolgan.

Turkiy tillarda *m-b* undosh fonemalari mosligi, ya'ni *m* undoshining *b* ga o'tish yoki buning aksi ko'p kuzatiladi: *men – ben, murun – burun, muni – buni, munday – bunday* kabi. Xuddi shu hodisa *muran* so'zida ham kuzatiladi: *muran > buran*. Shuningdek, so'z

oxiridagi *n* sonor undoshi ham tushib qolgan.

Demak, gidronimning lisoniy shakllanishi quyidagicha: *oq muran > oq mura > oqmura > oqbura > Oqbura*. **Oqbura** suvning belgi-xususiyati asosida nomlangan gidronimlar sirasiga mansub bo'lib, "oq suvli daryo" ma'nosidagi *oq muran* otli birikmasi uning etimonidir.

Oqbura gidronimi haqidagi etimologik qarashlarimizni hududda mazkur suv obyektiga nisbatlash, aniqrog'i, obyektlardagi suv xususiyatlarini qiyoslash asosida nomlangan *Qoradaryo* gidronimining mavjudligi ham tasdiqlaydi. Shuningdek, Andijon shahrida *Oqbura, Qorabura* nomli ariqlar ham mavjud. Bu gidronimlar *bura*, ya'ni *muran* gidronimik indikatorining ma'no ko'lami kengayganligini, u daryogina emas, ariq ma'nosida ham qo'llanganligini ko'rsatadi.

OQBO'YRA – qishloq. Samarqand viloyatining Oqdaryo, Farg'ona viloyatining Oltiariq va Andijon viloyatining Asaka hamda Shahrixon tumanlaridagi qishloq nomi. Oqbo'yrasoy – Samarqand ostidan o'tadigan daryo.

Oqbo'yra – etnonim (ktayizi qabilasi xonxo'ja urug'i bo'limlaridan biri shunday nomlangan (Jizzax viloyatining Baxmal tumani); nayman, arg'in qabilalari qozoqlari tarkibida akbura varianti ham bor, suan akbura etnonimini eslatadi, qirg'iz qabilalari

¹ Qarang. Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969. – С. 354.

² Abulg'oziy. Shajarayi turk. – Toshkent: Cho'lpon, 1992. – B. 35.

tarkibidagi solto ham akbura urug'ida uchraydi.

Farg'ona viloyatining Oltiariq tumanidagi qishloq. Oqbo'yra urug' nomi sifatida qayd etiladi. Etimologiyasini aniqlashda nomning ikkinchi qismidagi *Buvra*, *Bo'g'ra*, *Bura* – "*Tuya*, *oq tuya*" so'zi bilan bog'lash ham mumkin. **Bura** yoki **bo'yra** geografik termin sifatida "*yonbosh*, *yonbag'ir*, *qirg'oq*, *chekka*" degan ma'noni anglatadi (Do'simov, 1977).

Professor S.Qorayevning yozishi-cha, o'zbek qipchoqlarining bir urug'i *Oq bo'yra* deb ataladi. Ammo H. Hasanov fikricha, daryo nomi *Oq buvra*, ya'ni *Oq tuya* nomida keladi (talaffuzda "*oq bo'ra*" "*oq bo'yra*" bo'lib ketgan).

Qadimda "*Oq bo'ra*" daryosi O'shni oralab o'tgach, Andijonning sharq tomonidan aylanib, Qoradaryoga qo'shilgan. Bu haqida "Boburnoma"-da ham yozilgan (Andijon shimolida qadimiy "Oqyor" qishlog'i ham bor). Vodiy irrigatsiya tarixining (bizning tekshirishlarimiz) guvohlik berishi-cha, Oq bo'ra daryosining bir shoxchasi qadimda hozirgi Shahrixonsoy o'zani bo'ylab oqib, Asaka yerlarining bir qismini sug'organ va Shahrixonsoy ishga tushgach, unga qo'shilib ketgan. Asakadagi qishloq o'sha daryo nomida atalib ketgan.

OQDARBAND – mahalla va qishloq. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanidagi mahalla va qishloq nomi. Mazkur qishloq vakillari ta'rifiga ko'ra, "*xudodan oq yo'l tilagan, davlat*

boshi berk ko'cha" degan ma'nolarni bildiradi. Mazkur hududda istiqomat qiluvchilarning aksariyati forsiylar bo'lib, ushbu nom uchta qism: "*oq-dar-band*" dan tashkil topgan. **Oq** – rang va poklik ramzini ifodalovchi sifat; **dar** – forsha so'z bo'lib, *eshik* ma'nosini ifodalaydi, **band** ham forsha so'z bo'lib, u *yopiq va mustahkamlangan* tushunchalarini bildiradi.

OQDARYO – Zarafshon daryosining o'ng irmog'i. N.G. Mallitskiy fikricha, muzlik tagidan oqib chiqadigan suv oqsuv deyiladi. Chunki tarkibidagi muz zarralari tufayli muzlik suvi oqish ko'rinadi.

V.L. Vyatkin ham tog' daryolari Oqsuv yoki Oqdaryo deb atalishini qayd qiladi. Samarqand viloyatidagi Oqdaryo va Qashqadaryo viloyatidagi Oqsuv nomlari V.L.Vyatkinning fikrini tasdiqlaydi.

V.V. Bartoldning kuzatishicha, tabiiy o'zanda oqadigan suv Oqsuv yoki Oqdaryo, kanal qazib oqizilgan suv esa Qorasuv yoki Qoradaryo deb ataladi (Bartold, III, 316).

A.N.Kononov esa, **Oqsuv** – "*oqar suv*" degan ma'noni bildiradi, deydi (Кононов. О семантике., 1954).

OQECHKI – qishloq. Andijon viloyatining Jalaquduq tumanidagi qishloq nomi. Oqechki (oq echki) – o'zbek qatag'on qabilasi bo'linmalaridan biri.

Ma'lumki, ko'pgina qabila va urug'lar guruhlariga ajratilgan, nomlanishidan oldin rang bildiruvchi sifatlar turgan: oq, qora, sariq, ko'k va boshqalar. Masalan, qirg'iz qabilasi dyol-

yos tarkibida oqechki urug'i qayd etilgan.

OQHAYDAR – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim "**oq**" va "**haydar**" qismlaridan iborat qo'shma so'zdir. "**Oq**" so'zi bu o'rinda "*katta, amirlik tomonidan qurilgan*" degan ma'nolarni bildiradi. "**Haydar**" kishi ismi, antroponim bo'lgani uchun, bu mikrotoponimni "*Amir Haydar davrida barpo etilgan katta yashash maskani, qishloq*", deb izohlash mumkin, degan fikrdamiz.

OQJAG'IS – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Hozirgi xalq rivoyatlarida va ayrim ilmiy adabiyotlarda bu nomni ko'plab uchratamiz.

Oqjag'is XIX asrning oxirida Qorateren ko'liga uning sharqiy tomonidan quyilib turgan Ko'ko'zekning bir tarmog'i bo'lgan, Qorateren ko'lining sharqiy tomoni u paytda Timpiy – Oyog'i deb atalar edi (Hozir Taxtako'pir tumani "Qorateren" OFY hududidan oquvchi Quvonishjarmaning oxirini Timpiy deb ataydi). Bundan Janasuv daryosi oqib, Orol dengiziga quyiladigan bo'lgan.

Xiva hujjatlarida Janasuv daryosini Oqjag'is oxiri deb ham atalganligini ko'ramiz. **Oqjag'is** nomi **oq** va **jag'is** so'zlaridan hosil bo'lib, **oq** – *oq tuproqli yoqa, rash* degan ma'noni, qoraqalpoq tilidagi **jag'is** so'zi esa, *daryo yoqasi, kema to'xtaydigan joyni* anglatadi.

Oq – *barakali, mo'l nasibali* degan ma'noni anglatadi. Yana bir xalq orasidagi so'zlarda Oqjag'is haqida "bir

paytlari shu Oqjag'isning bo'yida bir kemachi bo'lgan ekan. U kemachi har doim ustiga oq kiyim, boshiga oq qalpoq kiyib yurgan, uzoqdan qaragan odamga u kishi ustidagi kiyimi bilan oppoq ko'rinar ekan. Shu sababli ham, xalq bu joyni Oqjag'is deb nomlagan", degan rivoyatlar bor. XVIII asrning birinchi yarmida bu yerda Oqjag'is xalqlarining katta qo'rg'oni bo'ladi. Xiva xonligi davrida shimoldan keladigan dushmanlardan himoyalaniish va odamlarni xabardor qilish uchun olov yoqib turadigan joy bo'lgan.

OQKO'L – ko'l. Xorazm viloyatining Yangiariq tumanidagi ko'l nomi. **Oqko'l** – "*oq ko'l*" (bizningcha, suvning yorug'ligi uchun shundaydir) yoki "*oqadigan ko'l*" ma'nosini ifodalashi mumkin.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Taxtako'pir tumani "Mulik" OFY hududida joylashgan quruq ko'l. Ko'l nomining kelib chiqishiga tabiiy geografik xususiyati, ya'ni ko'lning judayam sho'r, tuzli ekanligi sabab bo'lgan.

OQKO'TAL – Jizzaxdan Samarqandga boradigan yo'ldagi dovon, taxminan hozirgi Oqtosh qishlog'idan g'arbda joylashgan tog'larga to'g'ri keladi. "Boburnoma"da 905/1499–1500-yil voqealari bayonida eslatilgan. Unda yozilishicha, Toshkentdan Sulton Mahmudxon Samarqandni olish uchun lashkar tortib keladi. Oqko'taldan o'tib Raboti Sug'd va Kanboygaga yetganida, Samarqand hukmdori Boysunqur Mirzo lashkar bilan qarshi chiqadi. Yuz bergan qattiq jang-

da Boysunqur Mirzo g'olib chiqadi. "[Boysunqur Mirzo] Kanboyda urushub yaxshi bosti. Uch-to'rt ming mo'g'ulning bo'ynig'a urdurdi").

OQLAR – qishloq. Surxondaryo viloyatining Angor, Denov tumanlari. Turkmanlarning aksari qabilasi tarkibida ak urug'i bor, guklek, yomut va ersari qabilalarida esa akklar urug'lari mavjud (И.Н.Лезина, А.В.Суперанская. Словарь-справочник тюркских родоплеменных названий, ч. 1. – М., 1994).

OQLON – mahalla. Toshkent shahriining Ko'kcha dahasidagi qadimiy mahalla nomi. Bo'zsuv kanali hamda Ko'kcha, Jarariq va Darvoza mahallalari bilan chegaradosh bo'lgan. Rivoyatlarga ko'ra, mahalla nomi Shayx Zayniddinbobo nomi bilan bog'liq. Shayxning zavjalari shu mahallalik Daryo Dilbekach bo'lib, oqila ayol sifatida tanilgan. Mahalla shu bois "Oqilon", ya'ni oqillar makoni nomini olgan.

OQMANG'IT – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi Nukus tumani. Mang'it qabilasining akmang'it bo'linmalari nomlari bo'yicha nomlangan (*qarang: Mang'it*).

OQMANG'ITOVUL – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Qoraqalpoqlarning oqmang'it urug'i nomi bilan atalgan qishloqlar nomi. Chimboy tumanining "Baxitli", "Kenes", "Tazg'ara", "Tag'jap" QFY hududlarida bor.

OQMACHIT – qishloq. Surxondaryo viloyati Boysun tumani, Andijon viloyati Shahrixon tumani, Navoiy viloyati

Nurota tumani, Samarqand viloyati Samarqand tumani, Surxondaryo viloyati Sariosiyo tumani, Farg'ona viloyati O'zbekiston tumanlaridagi qishloq. **Oqmachit** – "hukmdorlar tomonidan qurilgan". Oq machit binosi aholi punktining boshqa xil rangdagi binolaridan tubdan ajralib turgan.

XVII–XIX asrlarda Buxoro xonligida qurilgan machitlar oqmachit deb nomlangan. Oq xonlikka qarashli ekanligiga, hajman kattaligiga ishora. Oqmachit – katta machit (Nafasov, 1988: 147). Qishloq mazkur joydagi machitga bog'liq holda nomlangan.

OQMO'YIN – Qashqadaryo viloyatining G'uzor tumanidagi qishloq. *Oqmo'yin* (adabiy tilda *oqbo'yin*) – etnonim (*qarang: Qoramo'yin*).

OQOLTIN – tuman. Sirdaryo viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Nom tarkibidagi oq so'zi rang ma'nosini bildiradi. **Oltin** – *tilla, zar, sariq-qizg'ish tusli qimmatbaho metall*. Nom tarkibidagi oltin so'zi ramziy ma'noda qo'llanilgan va u nodir metallni emas, balki qimmatli sanoat xomashyosi bo'lgan paxtani ifodalaydi. Paxta yengil va to'qimachilik sanoati uchun qimmatli xomashyo bo'lganligi bois uni oltinga qiyoslashgan. Majoziy ma'noda oqoltin – paxta. Adabiy tilda paxtakorlar mehnatini sharaflab, ularning mashaqqatli mehnati bilan yetishtirilgan paxtani oqoltin deyishadi.

OQQAMISH – ovul. Qoraqalpog'iston Respublikasi To'rtko'l tumani. Amudaryoda birinchi bahorgi yarim

suvli o'simlik ko'k qamish toshqini deb nomlangan.

Ehtimol, oqqamish irrigatsion termidir, balki oqqamish – qarmish nomli qipchoq urug'lari bo'linmalaridan kelib chiqqan bo'lishi mumkin (talaffuzda **r** tovushi ba'zan tushib qoladi).

OQQAPCHIG'OY – tog' dovonlaridan birining nomi. Toponimiyada *oq* so'zining ma'nolari ko'p: *oqmoq* fe'lining o'zagi; *qor bilan qoplangan (tog')* baland, *yuksak (tog')*; *qor suvlari bilan to'yinadigan (daryo, suv)*; *katta (balandlik)*; *suvi qurimaydigan, yozda bo'tana bo'lib oqadigan (suv, daryo)*.

Qapchig'ay – mo'g'ul, buryat, qozoq, qirg'iz tillarida *qoya, cho'qqi, balandlik; dara, tog' tizmalari yoki qirlar orasidagi chuqur soylik, suv oqadigan tangi*.

Janubiy O'zbekistonda *qapchig'ay* – *tog' bag'ridagi dara, doimo suv oqadigan tangi, tog'ning yonma-yon tizmasi yoki qir oralig'idagi chuqur soy*. **Oqqapchig'ay** – *tog'ning qorli cho'qqilari bilan tutashgan tizmasi oralig'idan oqadigan soyli dara* demakdir.

OQQAYIR//QAYIRLIQ – Qoraqalpog'iston Respublikasining To'rtko'l tumanidagi qadimiy hudud nomi. *Aqqayir, Qayirliq* toponimlari tarkibidagi *qayir* so'zi ham tuproqning xususiyati, yerning holatini ifodalash maqsadida paydo bo'lgan. Bu so'z

Amudaryo o'zanining o'zgarishi natijasida hosil bo'lgan (daryo oqmay qolgan) yer; daryoning qum aralash loyqa tagi; Amudaryoning sayyoz joyi¹; sero'g'it yer; balchiq aralash qum² kabi ma'nolarga ega.

M. Koshg'ariy ham uni ushbu ma'noda qayd etadi³ (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

OQQORADARYO SUVAYIRG'ICHI – Samarqand shahrining shimoli-sharqiy chegarasida joylashgan Cho'ponota tepaligiga yaqin hududda qurilgan suvayirg'ich nomi. U Ravotxo'jadan 33 km quyida Zarafshonni ikkiga: o'ng (Oqdaryo) va chap (Qoradaryo) tarmoqqa bo'ladi.

Tarixiy manbalarda ko'rsatilishi-cha, bu inshoot ilk o'rta asrlarda ham mavjud bo'lgan. XVI asrga kelib yangidan tiklangan. Abdullaxon ko'prigi deb nomlangan bu suvayirg'ichning qoldiqlari yirik ark shaklida hozirgacha saqlangan bo'lib, tarixiy yodgorlik sifatida arxitektor, arxeolog, irrigator va boshqa kasb egalarining diqqat-e'tiborini o'ziga jalb qilib kelmogda. 1971-yili A.Muhammadjonovning arxeologik qazishmalari davrida asosan pishiq g'ishtdan yasalgan ikkinchi arkning qoldiqlari, shuningdek, uchinchi arkning bir qismi mavjudligi aniqlandi.

¹ Ishayev A. Qoraqalpog'istondagi o'zbek shevalari. – Toshkent: Fan, 1977. –B.121.

² Madrahimov O. O'zbek tilining o'g'uz lahjasi leksikasi. – Toshkent: Fan, 1973. –B.151.

³ Mahmud Kashg'oriy. Devonu lug'atit turk. T. III. – Toshkent, 1960. – B.165.

1970-yili Oqqoradaryo suvayirg'ichi to'liq rekonstruksiya qilingunga qadar uni bir necha marta suv olib ketgan va natijada Miyonqol oroli va Buxoro viloyatiga shikast yetgan edi.

Ayniqsa, 1921-yilgi suv toshqini paytida Qoradaryoning chap qirg'og'ini 10 km masofada 50 dan 75 metr gacha enlilikda suv olib ketishi natijasida ikkita qishloq yo'q bo'lib ketgan va qanchadan-qancha ekin yerlari ishdan chiqqan edi (Tagiyev, 1973).

Suvayirg'ichning nomi *Oqdaryo* va *Qoradaryo* so'zlarining birikuvini va gidronimik termin ("ayirg'ich") ishtirokida yasalgan. Manbalarda mazkur inshoot "*Oqdaryo suvbo'lgichi*" deb ham tilga olinadi (Shuls, 1969).

OQQOVOQ – qishloq. Chirchiq tumanidagi GES. **Qovoq (kabak)** – aynan "qadimgi" *daryoning baland ochiq qirg'og'i* (E.Койчубаев. Краткий толковый словарь топонимов Казахстана. – Алма-Ата, 1974. С. 22); oq; **Oqqovoq** – oq uzilish. Bundan tashqari, qozoqlarning *suan* va qirg'izlarning *chekir sayak* qabilalarida *akkavak* urug'i bor.

OQQOVUN – Samarqand viloyati Jomboy, Bulung'ur tumanidagi qishloq.

B.O'rinboyev, qovchin urug'i Qovunchi shaklida toponimga aylangan, deb ko'rsatadi. Biroq A.D.Grebenkin ma'lumotida Zarafshon vodiysi qoraqalpoqlari tarkibida uchraydigan *Beshbola*, *Qovunchi*, *Oqqovun*, *Tungotar* kabi etnonimlar mazkur topo-

nimning qovchin qabilasiga aloqador emasligini ko'rsatadi (Tolstova, 1963). Oqqovun atamasi Zarafshon qoraqalpoqlari tarkibidagi etnik birlik nomining toponimga ko'chishidan hosil bo'lgan.

Turkman va qoraqalpoqlar tarkibidagi Qo'ng'iro't qabilalari *akkaun* urug'i deb belgilangan.

OQQULA – qishloq. Navoiy viloyatining Karmana tumani. Xususan, **haqqulloh** (haqqi Olloh – "**Olloh oldidagi qarz**") – *mulla, imom, eshonlarga to'langan dehqonlarning diniy solig'i*. Ammo *hosildan kambag'allarga qurbonlik* – **kapsan** deb nomlangan.

OQQUM – mahalla. Xorazm viloyati Gurlan tumani. Mazkur termin tarixiy nom hisoblanib, u rangni bildiruvchi *oq* va bir-biri bilan birlashmaydigan, mayda zarralardan tashkil topgan cho'kindi tog' jinsi ma'nosini bildiruvchi *qum* so'zlarining qo'shilihidan hosil qilingan nomdir.

OQQO'RG'ON – tuman. Toshkent viloyati tarkibidagi ma'muriy-hududiy birlik. Toponimning shakllanishi to'g'risida ikkita taxminiy fikr mavjud:

1. Uning shakllanishida ma'lum bir aholi punktidagi oq rangli uy – qo'rg'on asos bo'lgan: *oq > oq+qo'rg'on > Oqqo'rg'on*. Bu fikrda ham joy nomining yuzaga kelishi uchun qandaydir ma'noviy vosita borki, uni xalq etimologiyasi deyish noto'g'ri.

2. Mazkur toponim ikkita ma'noli qismdan tashkil topgan: *oq* va

qo'rg'on. Albatta, *qo'rg'on* so'zi diaxron planda yasama so'zligini, uning o'zagi **qo'r** so'zi ekanligini e'tiborga olish lozim. Biroq *qo'rg'on* so'zi bir butun holatda kelishi uchun *qo'r+i+g'+on* shaklidagi so'z yasalishi ro'y bergan. Hosil bo'lgan **qo'rg'on** so'zi *himoya ta'siriga ega bo'lgan shahar, qo'rg'on* ma'nolarini anglatgan.

Qo'r va *-g'on* morfemalari o'zaro birikib, *qo'rg'on* so'zini hosil qilgan. Ushbu yasalish diaxron plandagi so'z yasalishi. Shakllangan so'z toponimlashuv hodisasining toponimik derivatsiya jarayonidan toponimga aylangan: *quri//qo'ri+gan>qo'rgan>Qo'rg'on*. **Qo'rg'on** so'zi toponimik leksikada *joy nomi*, apellyativ leksika esa oddiy so'zlardan biri. **Qo'rg'on** so'ziga **oq** so'zining qo'shilishi bilan so'z birikmasi va qo'shma so'z, so'ngra toponim hosil bo'lgan: *oq+ qo'rg'on > Oqqo'rg'on*. Uning etimoni odatdagi nutqiy jarayon mahsuli bo'lgan apellyativ leksikada faol ishlatuvchi **oq qo'rg'on** birikmasi bo'lib, u toponimlashuv natijasida joy nomiga ko'chgan: *oq + qo'rg'on > Oqqo'rg'on*. Bu toponim ham *oq rangli*, ham *nisbatan balandroq bo'lgan qo'rg'on*, degan ma'noni anglatadi.

Bizningcha, **oq** so'zi bu toponim tarkibida *balandlik* ma'nosini ifodalagan. Bu hol *Oqsaroy, Ko'ksaroy, Qorasaroy* toponimlari bilan qiyoslansa bilinadi: **Qorasaroy** – *kichik saroy*, **Ko'ksaroy** – *katta va keng saroy*. **Oq** so'zi toponimlar tarkibida *rang, hashamatli, dabdabali, baland, ulug'lik* ma'nolari bilan qo'llanadi.

Qayd etilishicha, Oqsaroyning bu gungi kungacha saqlangan qismi qurilgan holatidagi balandligining yarmi ekan.

OQQO'RG'ON ARIG'I – Bo'zsuv kanalining chap tarmog'i. Uzunligi 8,2 km. Hozirgi kunda Yunusobod va Mirzo Ulug'bek tumanlaridan oqib o'tadi va bir nechta shoxobchalarga bo'linib ketadi, ularning eng kattasi – Darxon arig'i. "Oqqo'rg'on" gidronimi shu shakldagi toponimdan hosil bo'lgan. XV asrda Toshkent atrofidagi mavzeldardan biri Oqqo'rg'on deb atalgan va shaharning sharqiy chekkasida, Shibli arig'idan sharqda joylashgan, uning sharqiy chegarasi Salor kanaligacha yetgan. Oqqo'rg'on kanali o'rta asrlarda qazilgan. Uning suvidan Xoja Ahrorning Oqqo'rg'on mavzesidagi vaqf yerlari sug'orilgan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Oqqo'rg'on arig'i Toshkentning Yangi shahar qismida shimoldan janubga oqqan va Salor kanaliga quyilgan. Uning suvidan *Qoramurut, Niyozbek, Oqqo'rg'on, Pushkin, Baliqchi, Naman-gan, Qo'yliq shohko'chasi, Xirurgiya ko'chalarini* obod qilishda, o'sha yerlardagi aholining suvga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishda keng foydalanilgan.

OQQO'YLI – qishloq. Samarqand viloyatining Pastdarg'om tumani. Dulat qozoq qabilalarida, do'rmon o'zbek va qoraqalpoq qabilalaridagi аккойли urug'i, ammo turkmanlardagi аккоюнли – "oq qo'y" ma'nosidadir. Oqqo'yli – urug' nomi. *Qarang: Qoraqo'yli*.

OQRABOT – qishloq. Buxoro viloyati G'ujduvon tumani; Qashqadaryo viloyati Qamashi tumani (*qarang: Rabat*).

OQSAROY – qishloq. Xorazm viloyati Hazorasp tumani. Hali XVI asrning boshlarida Shayboniyxon yurishlarini tavsiflashda Urganch tevarak atrofidagi Oqsaroy joyi esga olinadi, u yerda Xiva yo'li bo'yicha Urganchga kirib kelgan Shayboniyxon otryadlaridan biri to'xtagan.

Akademik V.V. Bartoldning ta'kidlashicha, Oqsaroy saroyi Temirning ko'rsatmalariga ko'ra, 1380-yili xorazmlik asirga tushgan ustalar tomonidan Shahrisabzda qurilgan va shu yerdagi binolardan birining nomini olgan, ehtimol, Urganch atrofidagi qishloqning nomlari bo'yicha nomlangandir (B.V.Бартольд. Сочинения, т. III. С. 63). Panj tumanidagi qadimgi oqimlardan biri (Amudaryo tizimi) Oqsaroy (saroy – yirik o'zbek qabilalaridan biri) deb nomlangan (B.V. Бартольд. Сочинения, т. III. –С. 161,319).

OQSOY – Samarqand viloyatining Pstdarg'om hamda Qo'shrabot tumanlaridagi qishloqlar va Markaziy Osiyo hamda O'zbekiston hududlaridagi bir necha aholi punktlari va daryolarning nomlari. **Oq, soy** – daryo, soylik (*qarang: Aksu*).

Gidronim "**oq**" va "**soy**" komponentlaridan iborat. Geografik termin hisoblangan "**soy**" so'zi esa "*ikki adir yoki tog' oralig'idagi, ko'pincha oqar suvlar harakati va boshqalar natijasi-*

da hosil bo'lgan paslik joy, suv yo'li; shunday vodiya, pastlikda doimiy yoki mavsumiy oqadigan kichik daryo, ariq, irmoq" [O'TIL. 3, 545].

Oq komponenti deyarli turkiy xalqlarda ko'p sonli etnonimlarni hosil qiladi: (qozoqlarda) *oqbaliq*, (o'zbeklar va qirg'izlarda) *akbash*, (qirg'izlarda) *akbuyra*, (qozoqlarda) *akbura*, (qirg'izlarda) *akdjol*, (turkmanlarda) *akduglat*, (qirg'izlarda) *akechki*, (qoraqalpoqlarda) *akkaun*, (qozoqlarda) *akkiyik*, (qirg'izlarda) *akkozu*, (turkmanlarda) *akkumli*, (boshqirdlarda) *akkipchak*, (turkmanlarda) *ak* va *aklar*, (qoraqalpoqlarda) *akmangit*, (o'zbeklar va turkmanlarda) *aksari, aktundu*, (o'zbeklar, qirg'izlarda) *aktinni* va boshqalar.

Taxminiy ma'lumotlar bo'yicha, **ak** sifati bilan bog'liq turkiy xalqlar urug'-qabilalarining umumiy miqdori 200 dan ortiq birlikni tashkil qiladi. Qora komponenti bilan bog'liq turkiy xalqlardagi etnonimlar esa undan ham ko'pdir.

Demak, ushbu gidronim "*tepada-gi, yuqoridagi tog' buloqlari va qorlari suvlaridan hosil bo'lgan doimiy yoki mavsumiy oqadigan kichik daryo*" ma'nosini ifodalaydi.

OQSOQOL – qishloq. Andijon viloyati Shahrixon tumani. **Oqsoqol** – hamma uchun hurmatli odam, kekxa yoshli, o'sha yerda shunday odam yashaydigan qishloq.

OQSUV – daryo. Tog' qorlari, muzliklari bilan to'yinadigan suv, ko'p suvli, tezoqar daryo.

Umuman, *Oqsuv* – Markaziy Osiyoda keng tarqalgan termin hisoblanadi. Ko'pincha, suv nomlari (gidronimlar) ga aylangan.

Oq – *oqmoq* fe'lining o'zagi. **Oq** (suvning rangiga ishora) **suv** – *bo'tana suv, oqish rangdagi suv*. *Oq* – to'yinish manbayini, ya'ni *oq qor* bilan qoplangan toqqa va suvning miqdori hamda oqish tezligiga ishoradir. Shuningdek, **Oqsuv** – “doimo oqib turuvchi daryo” degan ma'noni ham bildiradi.

OQSUVAT//OQSUVLOT – Ustyurt-dagi qiyalardan biri (Qoraqalpog'iston Respublikasi), *Jilg'indisuvlot, Sho'rsuvlot, Oxursuvlot, Suvlisuvlot* – Zarafshon daryosining qadimgi o'zani darasi Maxandaryo (Navoiy viloyati). Suvat yoki suvlat (suvlot) – adabiy “suvloq” (A.Muhammadjonov. Quyil Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi. – T. 1972).

OQTEPA – Andijon viloyati Oltinko'l tumaniga qarashli qishloq. Oqtepa – balandlikka qurilgan qadimgi qo'rg'on o'rni.

Ustoz Yahyo G'ulomovning yozi-shicha (“Xorazmning sug'orilish tarixi”. – Toshkent. Fan, 1959), turk xoqonligi davridan boshlab (V asr) dehqonchilik vohalarida dala o'rtasida katta imorat (ko'shk)lar vujudga kelgan. Xarobalari hozirgacha saqlanadi.

O'zbekiston viloyatlaridagi katta miqdordagi qishloqlar va joylarning nomi, ba'zan qo'rg'on nomi: Andijon viloyati Andijon va Baliqchi tumanlari; Farg'ona viloyati Qo'shtepa va Buvayda tumanlari; Jizzax viloyati

Zomin tumani; Samarqand viloyati Ishtixon tumani; Farg'ona viloyati Uchko'prik tumani; Toshkent viloyati Qibray tumani; Samarqand viloyati Paxtachi tumani.

Madaniy qatlamlarning qoldiqlari va feodal dehqonlar o'sha paytlari ilk o'rta asrlar qal'a qurilishlari buzilgan joylar ham shunday nomlangan. Demak, yaqin-yaqinlargacha Toshkent shahrining o'zida sakkizta Oqtepa bo'lgan.

Xorazm viloyati Bog'ot tumanida ham shunday nomli toponim mavjud bo'lib, u shunday izohlangan: “Oqlik – poklik ramzi. Qadimda mahallada 4 ta tepalik bo'lib, uning tepa qismi oqarib ko'rinib, quyosh nurida yaltirab nur sochib turgan”. Shularni inobatga olgan holda hudud shunday nomlangan. Shu nomdagi toponimlar Mustaqil diyorumizning ko'plab hududlarida uchrashini ta'kidlash zarur.

Piskent tumanidagi qishloqlardan biri ham Oqtepa deb nomlangan. *Oqtepa* – balandlik joyda bunyod etilgan qadimgi qo'rg'on o'rni. **Oq** so'zi bu o'rinda ham *katta, baland, yuksak* ma'nosiga ega. *Oq tepa* – yon-atrofida shu tipdagi boshqa balandliklardan hajman katta bo'lgan tepa.

OQTEPAMETAN – Samarqand viloyati Bulung'ur tumanidagi qishloq. S.Qorayev Oqtepamitan – mitan qabilasining bir bo'limi, deb ko'rsatadi (Qorayev, 1978). Aslida Oqtepa o'rta asrlardagi feodal dehqonlarning qasrlari, ko'shklarining xarobalari bo'lib, tepalikning bir turi, qadimiy

qo'rg'on xarobasining o'rni yoki xaroba qoldig'i (Nafasov, 2009).

Demak, **Oqtepamitan** – *Oqtepa yonida yashagan mitan qabilasi vakillari qishlog'i* ma'nosini anglatadi.

OQTOM – qishloq. Toshkent viloyati Bekobod tumani, Surxondaryo viloyati Denov tumani, Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani. **Oqtom** – *oq tom, aniqrog'i, oq uy. Boy feodallarning qarorgog'i* shunday nomlangan.

OQTOG'//OQTOV – ohaktosh, chaqmoqtosh, marmar va tog'ning boshqa yorug' bo'yoqlaridan uzatilgan bir necha tog' cho'qqilarining nomi (oqtog').

OQTOSH – Jizzax viloyatining G'allaorol tumani, shuningdek, Samarqand viloyatining Narpay tumani markazi bo'lgan shahar hamda Bulung'ur, Qo'shrabot tumanlaridagi qishloqlar va tog' nomi. Mazkur toponim ikki qism "**oq**" va "**tosh**" qismlaridan iborat.

Apellyativning birinchi qismi "**Oq**" umumturkiy so'zlardan biri bo'lib, "*qor, sut, paxta rangidagi, oq tusga moyil*" ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 1, 262; O'TIL. 5, 3, 175].

Uning ikkinchi qismi "**Tosh**" so'zi ham umumturkiy bo'lib, "*yaxlit massa yoki bo'lak-bo'lak holda uchraydigan, suv kor qilmaydigan, qattiq, mo'rt tog' jinslarining umumiy nomi*" ma'nosini ifodalaydi [O'TIL. 1, 351; O'TIL. 5, 4, 159].

Shunga asoslanib, tilshunos B.O'rinboyev Qo'shrabot tumanidagi bu mikrotoponimni qishloq joylash-

gan hududda oq rangli toshlar mavjud bo'lganligi uchun shunday nom bilan atalgan, degan xulosaga keladi [B.O'rinboyev, 2, 42].

T.Nafasov esa ushbu mikrotoponimni "*kvarsiga boy joy, sanoat ahamiyatiga ega bo'lgan toshli yer*", deb izohlaydi [T.Nafasov, 149].

Bizning fikrimizcha, "**oq**" – bu o'rinda rang-sifatni bildirib emas, aksincha, hajmni bildirib, aniqrog'i, **katta tosh** ma'nosini ifodalab kelmoqda.

OQTOSH OTA – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumani "Qiyqim" MFY hududidagi Qiyqim qishlog'ida joylashgan ziyoratgoh nomi. Mazkur nekronim qanday shaxsga tegishligi haqida aniq ma'lumotlar yo'q. Mahalliy aholi tomonidan turli xildagi rivoyatlar mavjud, biroq bular asosli emas.

Shunisi diqqatga molikki, mahalliy aholi qabrga o'rnatilgan tosh ustidan suv oqizib, yosh bolalarda uchraydigan **ko'kyo'tal** deb nomlanuvchi kasallikka davo sifatida foydalanishadi.

OQTUMOR – qishloq. Andijon viloyatining Baliqchi tumani, Farg'ona viloyatining Dang'ara tumani. Tumor yoki dumor – Markaziy Osiyodagi qipchoq urug'i nomlaridan biri. Oqtumor (oq tumor) etnonimi shunday fikrga undaydiki, mazkur urug' bir necha bo'linmalarga ega: oq tumor va qora tumor (yoki sari(q) tumor), qirg'izlarda ham dumar nomli urug' bor.

OQTUMSHUQ – Orol dengizining avvalgi tumshug'i. Oq tumshuq – tumshuq, burun; Oqtumshuq – Surxon-

daryo viloyati Sho'rchi tumanidagi qishloq. Oq tumshuq etnonimi ham bor.

OQTUPROQ – Surxondaryo viloyati Boysun tumanidagi qishloq. Kaolin, bo'r va boshqa oq rang turdagi narsalar xalqda oqtuproq deb nomlangan.

OQTO'NLI – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Ko'kdala hamda Andijon viloyatining Shahrixon tumanlardagi qishloqlar nomi. Oqto'nli – etnonim: qangli qabilalarining yirik urug'lari-dan biri oqto'nli deb nomlangan. Qashqadaryo viloyatida ayinni-qo'ng'iroq qabilasi ikki qismga bo'lingan – qarato'nli va oqto'nli. Bundan tashqari, muqaddas musulmonlar bo'lgan: *Oqto'nli (ota)* – “Oq to'ndagi muqaddas ota”, *Ko'kto'nli (ota)* – “ko'k to'ndagi muqaddas ota” (*Oqto'nli* – boy va *Ko'kto'nli* – kambag'al) hisoblangan.

OQUY – Toshkentdagi joy nomi. “Oq-uy” oq chayladan bo'lgan to'y kiyimlarini va 10–12 ta katta arqondan bo'lgan katta o'tovlarni ifodalagan, XIX asr o'rtalarida qozoq aristokratlariga tegishli hisoblangan. Shu yerdan akuyli – “oq o'tov, soyabon”, bu degani, kelib chiqishi bo'yicha feodal ko'chmanchi aristokratlarga tegishli shaxs” (E.M. Masson. Axangeran. –С. 5). Qirg'izlarning munduz qabilasi tarkibida akuyli urug'i mavjud. Shuningdek, Oquyli – Qo'qon xonligi davrida xonlar tomonidan jazolanib, maxsus hududlarga ko'chirib yuborilgan, surgun qilingan sulola a'zolari, amaldorlar va ularning oilalari hisoblangan.

OQ YER – qishloq. Andijon viloyati Andijon tumani, Farg'ona viloyati Rishton tumani, Namangan viloyati Namangan tumani. **Oqyer** – *qayta ishlangan yerdan o'zlashgan*; Xorazmda – *sug'orilmaydigan qatlam*; tarixiy jihatdan **oqyer** (hur yer) – *yer solig'idan ozod yer*.

OQYOR – Andijon viloyati Andijon tumaniga qarashli qishloq nomi. “Oqbo'ra” (Oq buvra) daryosi nomi bilan bog'liq. Yuqorida yozilganidek, qadimda ushbu daryo O'sh shahri orala b oqib, Andijonni sharq tomondan aylanib, Qoradaryoga qo'shilgan. Bir tarmog'i hozirgi Shahrixonsoy izidan sharqqa burilgan va Asaka yerlarini suv bilan ta'minlagan (*Oq bo'yra qishlog'i nomiga qarang*). Oqbo'ra asosiy qismining Qoradaryoga rudxona (poyma)siga quyilish joyida paydo bo'lgan qishloq Oqyor (*oq jar – jarlik*) nomi bilan atalib ketgan.

OQZOV – qishloq. Qashqadaryo viloyati Dehqonobod tumani. Kukzau (Ko'kzov) – aynan shu tumandagi qishloq. Qirg'izcha **zoo** – “*o'simliklar siz ko'rinmaydigan yalang'och qoya*” (К.К. Юдахин. Киргизско-русский словарь. –С. 291); forsha **zou** – “*egallab bo'lmaydigan qoya, dara*” (Л.И. Розова. Словарь географических терминов и других слов, формирующих топонимию Таджикской ССР. –М., 1975); turkmancha **zov, zav** – “*dara-nin boshidagi tik turmaydigan qoya*”; **qarang**: *Qizilzau*.

OQO'RDA – Samarqand viloyati Pastdarg'om tumanidagi qishloq. Oq

o'rda – ko'chmanchi qabilalar boshliqlari, hukmdorlari kelish joyi, qarorgohi. O'rda – ko'chmanchi qabilalar boshliqlari qarorgohi, ular oq o'tovlarning biridan tashkil topgan. Toponim – xalqning tarixiy o'tmishidan guvohlik beradi.

OQSHUNGIL – Qoraqalpog'iston Respublikasining Xo'jayli tumanidagi ovul nomi. Qoraqalpoqchada **shungil** – “chuqurlik”, “botiq”, “daryoning chuqur qismi” ma'nolarini anglatadi.

OQCHANGAL – qishloq. Farg'ona viloyatining Bag'dod tumani. *Oq va changal* so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lib, *tikanli o'simliklar* ma'nosini anglatadi.

OQCHELAK – qishloq. Samarqand viloyati Payariq tumani. Qirg'iziston Respublikasi O'sh viloyatidagi Sarchelak ko'li. Qirg'izlarning *bugu* qabilasida *chelek* urug'i qayd etilgan (H.A.Аристов. Заметки об этническом составе тюркских племен. Живая старина, вып. 3–4. СПб, 1896. –С. 449); ammo qirg'izlarning **argu** qabilasida – **chelekche** (Я.Р.Винников. Родоплеменной состав и расселение киргизов на территории Южной Киргизии. ТКАЭЭ, т. I. – М., 1956. С. 166).

Chelek (chelak) urug'i o'zbek qabila-urug'lari tarkibida ham bo'lgan, bu haqida yuqorida toponimlar keltirilgan.

OQCHO'RAG'ASI – qishloq. Samarqand viloyatining Ishtixon va Kattaqo'rg'on tumanlari. Oqcho'rog'asi – qatag'on qabilasining bo'linmalaridan biri, uning vatani Afg'oniston (hozirda Qatag'on) hisoblanadi. Akchu-

ragasi vakillari Samarqand atrofida yashashgan.

OQCHO'ROG'ASI – 1904–1905-yillardagi aholi punktlari ro'yxatida Kattaqo'rg'on uyezdi Mingariq volostidagi qishloq sifatida qayd qilingan. Qatag'on qabilasining bir bo'limi oqcho'rag'asi deb atalgan. Oqcho'rag'asilar Samarqand atroflarigacha yetib kelgan (A.D. Grebenkin). *Yana qarang: Qoracho'ra.*

OQSHIX – qishloq. Buxoro viloyati Jondor tumani. Turkmanlarning sakar qabilasi urug'ining nomlaridan biri, ersari shix (sheyx) deb nomlangan.

Oqshix – shix urug' (qabilalari) bo'linmasi. Buxoro viloyatining sharqiy tumanlarida oz bo'lmagan miqdordagi turkmanlar mavjud. Mazkur urug' ba'zan o'zbeklar o'rtasida ham qayd etilgan.

ORLOT – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur mikrotoponimni tashkil etgan “*orlot // arlot*” o'zbek millati tarkibidagi azaliy urug'lardan birining nomidir [S.Qorayev, 1, 28].

Mo'g'ullarning yirik qabilalaridan biri ham “*arlot // orlot*” deb nomlangan [Z.Ziyotov, 103; Z.Do'simov, 112]. Chingizxon o'g'li Chig'atoyga taqdim etgan to'rt qabiladan biri “orlot // arlot bo'lgan [T.Nafasov, 15]. “*Orlot // arlot*”lar Afg'onistonning shimoliy qismida – Balxda ham joylashgan. T.Nafasovning ma'lumotlariga qaraganda, Buxoro amirlarini taxtga o'tqazishda “arlot // orlotlar ham bevosita ishtirok etishgan [T.Nafasov, 15].

"Arlot // orlot" so'zining asl ma'nosi "Inasining sevgan o'g'li"dir [X.Doniyorov, 34]. Bu etnonim keyinchalik oykonimga aylangan. Ushbu oykonim bir o'zakli ot so'z turkumiga mansubdir.

OROL – Andijon viloyatining Andijon, Qashqadaryo viloyatining Qarshi va Namangan viloyatining Uychi tumanlaridagi qishloq nomi. Orol – odam yashamaydigan yashil joy. Biroq bu yerlarda unday joylar yo'q. Balki oldinlari bo'lgandir.

OROLBOY – Qoraqalpog'iston Respublikasining Chimboy, Kegeyli tumanlaridagi ovul nomi. Qoraqalpoqlarning ktay qabilasida orolboy (aralbay) urug'i bo'lgan. Urug' vakillari ana shu ikki tumanda yashagan bo'lsa kerak – Chimboy, Kegeyli tumanlarida 15 ga yaqin ovul shu urug' nomi bilan atalgan.

OROL DENGIZI – Qoraqalpog'iston Respublikasi. Bu gidronimning kelib chiqishi haqida bir qancha fikrlar bayon etilgan. Nega dengiz (katta ko'l) orol deb atalgan? Orol suv o'rtasidagi quruqlik-ku!

Xiva xoni, yirik tarixchi olim Abulg'ozzi Bahodirxon Amudaryo dengiziga quyiladigan joyni, deltani Orol deb atagan. Ana shu yerda orollilar degan elat yashagan. L.Berg o'zining "Orol dengizi" asarida (1908) Orol o'sha yerda yashagan xalq – orollilar nomidan kelib chiqqan, deb yozadi va Richkovning (1755) "Orol – ko'lda orol ko'p bo'lganidan shunday atalgan" degan fikrini o'rta tashlaydi.

Chindan ham Orol dengizida 300 dan ortiq orol bo'lgan. Tevarak-atrofdagi o'zbeklar, qozoqlar dengizni Orol (Aral) debgina atashsa, qoraqalpoqlar ham Aral yoki Atau ("Orol") deb atashar ekan.

Qoraqalpoq toponimisti Q.Abdimuratov Orol dengizi chindan ham orol – "suv o'rtasidagi quruqlik" so'zidan kelib chiqqan, degan.

OROL KO'LI – Tarixiy gidronim. Qoraqalpog'iston Respublikasidagi dengiz nomi. Bu O'rta Osiyodagi eng katta ko'l. Unga Amudaryo bilan Sirdaryo quyiladi. *Orol ko'li* dengizi ilgarilardan geograflarga ma'lum bo'lmagan. Mazkur nom haqidagi dastlabki ma'lumotlar X asrga mansubdir. Istarxiy bu *ko'l-dengizni Xorazm dengizi* deb ataydi.

Rasmiy manbalarda *Orol ko'li-dengizi* 1697-yildan tilga olinadi. *Orol* nomi esa birinchi marta Abulg'ozzi Bahodirxonning asarlarida uchraydi (XVII asr). Uning yozishicha, *Orol – daryoning dengizga quyiladigan joyidir*.

V.V. Bartoldning fikricha esa, dengiz ana shu joydan atalgan (Сочинения. Т. III. 1965. –с.332).

H.Hasanov "Amudaryoning etaklarida bir tomoni daryo, bir tomoni dengiz bilan qurshalgan maydon bamisoli orol hoida bo'lgan, shu yer orol eli deb, aholisi esa orol qabilasi deb atalgan" –deydi (Ўрта Осиё жой номлари. –Б. 49).

Xorazm viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasida *Orolli, Orollilar, Orollikning yeri* kabi toponimlar

ko'plab uchraydi. Mazkur nomlar ham shu *dengiz nomi* bilan aloqadordir. Orol bo'ylaridan ko'chib kelgan aholi esa, **Orolli** deb yuritilgan.

OROLLI – qishloq. Xorazm viloyatining Hazorasp tumanidagi qishloq nomi. Orolli – Orol daryosi yaqinidagi Amudaryoning quyida yashaydigan o'zbek urug'i. So'nggi o'rta asrlarda Janubiy Orolbo'yida yashaydigan o'zbek aholilari Orolli va Orol o'zbeklari deb atalgan.

OROLPAYG'AMBAR – Tarixiy gidronim. Surxondaryo viloyatining Termiz shahri yaqinidagi orol va Termiz shahri yaqinidagi (Surxondaryo viloyati) Amudaryoda odam yashamaydigan yashil o'tloq nomi. Amudaryodagi bu orolning **Orolpayg'ambar** degan izohi ham bor.

Orol oldin *Jazirat-Usmon (Jazira* – arabchadan "*Orol, yarimorol*" degan ma'noni bildirgan) – deb ataladi. Keyinchalik esa O'rta orol deb atala boshlangan. **Orolpayg'ambar** "*payg'ambarning oroli*" degan ma'noda bo'lib, xalq afsonalariga ko'ra bu yerga payg'ambar dafn etilgan emish.

Arablar bosqinining dastlabki yillarida mazkur odam yashamaydigan yashil o'tloq Jazirati Usmon (*Usmonning odam yashamaydigan o'tlog'i*) deb nomlangan – u yerda arab harbiy sarkardalaridan biri Usmon vafot etgan.

Keyinchalik mazkur odam yashamaydigan o'tloq O'rtaorol nomini olgan. Nihoyat Orolpayg'ambar deb nomlangan, ishonchli manbalarga ko'

ra, u yerda "Zul Kiflning qabri joylashgan va shundan yorug'lik sochilib turgan" (В.В.Бартольд. Сочинения, т. II, ч.1. –С. 204).

ORTIQ O'TAJONOV – mahalla. Xorazm viloyati Bog'ot tumani. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020-yilning 12–13-dekabr kunlari Xorazm viloyatiga tashrifi doirasida berilgan topshiriqlari asosida o'zbek san'ati, qo'shiqchiligi rivojiga munosib hissa qo'shgan marhum hofiz, O'zbekiston, Turkmaniston, Qoraqalpog'iston xalq artisti Ortiq Otajonovning nomini abadiylashtirish maqsadida o'zi tug'ilib o'sgan mahallaning nomiga Ortiq Otajonov nomi berildi.

OSIYO – qishloq. Buxoro viloyatining Qorako'l tumanidagi qishloq nomi. Forscha **osiyo** – "tegirmon"; avvallari tegirmon xalq aholisi orasida katta rol o'ynagan. Shuning uchun ham o'zbekcha *tegirmon* va tojikcha *osiyo* tez-tez toponimlar hosil qilgan, hatto, *Galategirmon* (o'zbek), *Galaosiyo* (forscha) nomli tegirmonchilar guruhini uchratish mumkin.

OSQALA – Tarixiy toponim. Qoraqalpog'iston Respublikasining Amudaryo tumanidagi qishloq nomi. Mazkur toponim etnik nom asosida yuzaga kelgan. **Os** – eron xalqlari urug'laridan bo'lib, o'zbek hamda qoraqalpoq xalqi tarkibida ham uchraydi (Л.С.Толстова. Некоторые вопросы исторической ономастики Хорезмского оазиса. "Этнография имён", –М. 1971, –с.248).

Os urug'i haqida dastlab qomusiy olim Beruniy o'zining asarlaridan birida ma'lumot beradi. U Amudaryo o'z oqimida to'siqlarga uchrab, so'l tomonga – qipchoqlar yurtiga oqa boshlagach, bu yerda istiqomat qiluvchi aholi Hazar dengizi qirg'oqlariga ko'chdilar. Aynan ular os va olan urug'lari ekanini e'tirof etadi (Абу Райхон Беруний. Т. III. –В. 95).

Os etnonimi haqida turlicha qarashlar bor. Ba'zi bir tadqiqotchilarning e'tirof etishicha, Os hozirgi Osetiya xalqining avlodlaridan bo'lgan, Alon urug'ining nomidir (В.В.Радлов. Словарь. Т. I., Ч. I., –с. 535).

Xiva davlat hujjatlarida Os, Oslu kabi nomlar qayd etilgan (XIX asr хужжатлари. Т. II. 1961, –б. 211). Xorazm viloyatida Osiyon va Oslar (Qo'shko'pir va Gurlan tumanlarida) kabi nomlar yaqinlargacha bo'lgan.

OTALIQARNA – Tarixiy gidronim. Xorazm viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasining Amudaryo tumanidagi kanal nomi. Mazkur gidronim hozirgi kunda **Mang'it arna** nomi bilan mashhurdir (**Mang'it** – urug' nomi, **arna** – kanal, daryodan suv oladigan katta ariq). Y.G'ulomov "Qarna Xiva xonligining bir otalig'i tomonidan qazilganligi uchun Otaliq qarna" – deb atalgan deydi (Я.Фулумов. Хоразмнинг суғорилиш тарихидан. – Тошкент, 1957. –6.212).

Otaliq ijtimoiy termin bo'lib, Xorazmda xonlikning eng katta mansablaridan birini ifodalagan. Buxorada "Ota o'rnini bosadigan kishi", amirlik-

dagi eng katta mansab. Otaliq mansabi Kavkazda ham qo'llanilgan.

Otaliq – bolani (chaqaloqni) o'z tarbiyasiga olgan kishi, tarbiyachidir (КосвенъМ.О. Аталичество//Советская энциклопедия. № 2. –М. –Л. 1935. –с. 41).

Xorazm toponimiyasida bu so'z bilan atalgan toponimlar ko'plab uchraydi. **Murodotaliq, Do'smonotaliq, Eshniyozotaliq, Yusufotaliq, Madaminotaliq, Tangirotaliq** va boshqalar.

OT UCHIB O'LGAN ZOV – Samarqand viloyati Urgut tumanidagi Qizilbosh qishlog'idagi toponim. Gap tuzilishiga ega bo'lgan mazkur toponim ushbu obyektga yuz bergan voqea haqida xabar beruvchi nomdir.

Toponimiyada "uchmoq", ya'ni "yiqilib halok bo'lmoq" fe'li bilan yasalgan nomlar asosan tog'lik joylarda ko'proq uchrashi kuzatiladi. Bunday nomlar jar, zov kabi orografik obyektlar bilan bog'liq hodisalar haqidagi hikoyalardir.

Xuddi shu tumandagi Qizilto'riq qishlog'i hududidagi *Taka uchdi, Nazar uchdi*, Qo'shrabod tumanidagi *Umsun tushgan soy*, Nurobod tuman Sazag'on qishlog'idagi *Kampiro'ldi, Oto'ldi, Ho'kizuchdi* (Urgut tumani Vag'ashti qishlog'i), *Mahmarayim o'ldi, Tillatopdi* (Urgut tumani Terak qishlog'i), *Otaquvdi* mahallasi (Oqdaryo, Kumushkent qishlog'i) singari mikrotoponimlar ham mazkur turdagi nomlar jumlasidandir.

Bunday nomlar sug'd toponimi-

yasida ham kuzatiladi. "Uchmoq", "yiqilmoq" ma'nosidagi "parta" termini ishtirokida yasalgan nomlar soni anchagina. Masalan, *Husen parta*, *Shovak parta*, *Asp parta*, *Bobo partak* kabi (Xromov, 1975: 26-39). Bu shakldagi nomlar fe'l – toponimlar deb yuritiladi. Viloyat hududidagi *Umsuntushgan soy*, *Soykechar* (Qo'shrabod), *Otqamarsoy* (Go'zarkent), *Baytalo'ldisoy*, *Kampiro'ldi* – tog' nomi (Nurobod), *Otqamov* – joy nomi, *Tillatopdi*, *Kuntegmas*, *Mahmarayimo'ldi*, *Ho'kizuchdi* (Urgut), *Kampiro'ldi-qishloq*, *Kallakesar-qishloq*, *Jaruchg'on-qishloq* (Paryariq) kabilar mazkur turga kiradi.

OTAKO'L – Qoraqalpog'iston Respublikasining Taxtakop'ir hududida joylashgan ko'l, QFY va aholi punkti nomi.

Tadqiqotlar natijasiga ko'ra, mahalliy xalq og'zaki rivoyatlarida bu ko'l bo'yida qoraqalpoqlarning mang'it urug'idan bo'lgan Annet bobo (qoraqalpoq tilida ota deyiladi) ismli kishi yashagan ekan. Odamlar ko'lni Annet ata ko'li demasdan, Otaning ko'li deb atashib, keyinchalik u Ota-ko'l nomiga aylangan.

OTALIQ – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Mahalliy aholining ta'kidlashicha, geografik joy nomi ilgari *Atoloke* deyilgan, keyinchalik talaffuzda o'zgarib, shu holatga kelgan. Geografik joy nomini hosil qilgan *otaliq* so'zi qadimgi mansab, lavozim nomi.

Buxoro xonligi (amirligi)da eng katta amal – *vazir* unvoni *otaliq*

deb atalgan. Buxoro xoni yoki amiri kamdan-kam hollardagina eng hurmatli kishiga *otaliq* unvonini bergan. O'taliq Buxoro xonligi hayotida XVII–XVIII asrlarda, ayniqsa, katta rol o'ynagan va xonlarning tayanchi hisoblangan. Xon davlatni boshqarishda o'taliq maslahatlari bilan ish ko'rgan. O'taliq mamlakatda sug'orish va qurilish ishlariga ham boshchilik qilgan. O'taliq tomonidan tashkil qilingan qishloq – *O'taliq*. Qishloq rasmiy-ma'muriy tarzda nomlangan.

OTQUDUQ – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Nishon tumanidagi qishloq nomi. **Otquduq** – *otli quduq* (otlar tomonidan chiqariladigan suv qudug'i) ma'nosini ifodalaydi.

OTO'LDI – Samarqand viloyatining Nurobod tumanidagi qir nomi. G'afforova Izzat momoning aytishicha, o'tgan zamonlarda Eshnazar dagan bir qaroqchi bo'lgan ekan. U o'ziga tog'dan makon qilgan. Qishloqlarni kezib, bosmachilik qilar, oilalarni, chorvadorlarni tunab, uylariga o't qo'yar ekan. Kunlarning birida Eshnazar qaroqchi Sazag'on qishlog'ini talamoqchi bo'libdi. Qaroqchilarining ichida uning eng ishongan yigitlari O'rinbek va Bahrombek ekan. Kechga yaqin Eshnazar ularni oldiga chaqirib, qishloqni bosib olishni va qishloqdagi eng chiroyli qizlarni olib kelishni topshiradi. O'sha kuni qaroqchilar bilan qishloq aholisi o'rtasida katta jang bo'lib o'tadi. Jangda qaroqchilar boshlig'i Eshnazar va O'rinbek o'ladadi. Bahrombek qochib ketayotganda

oti surinib, qirdan yumalab ketib vafot etadi. Shundan so'ng xalq qirga "**Oto'ldi**" deb nom bergan emish. Bu haqida mahalliy xalq orasida she'r ham yuzaga kelgan: *Eshnazar oti qoldi, Sandiqda xati qoldi. Xatini olib o'qisam, Maydonda oti qoldi. Eshnazar oti qoldi, Sandiqda xati qoldi. Xatini olib o'qisam, Maydonda oti qoldi* (Bu haqda qarang: Sh.Temirov. Samarqand viloyati oronimlarining lisoniy tadqiqi. filol. fanl. bo'y. fals. dokt. (PhD) dissert-si avtoref-ti).

OTSHOPARTEPA – Qoraqalpog'iston Respublikasining Taxtakopir tumani "Mulik" QFY hududida joylashgan tepalik nomi. Tepalik nomining kelib chiqishida ushbu tepalik ustida azal-azaldan iloq (ko'pkari) o'yinlari bo'lib turgan.

OTCHOPAR – qishloq. Andijon viloyatining Andijon tumanidagi qishloq nomi. **Otchopar** – *ippodrom, otlar bilan musobaqa o'tkaziladigan joy* ma'nosini anglatadi.

OVGIR – Buxoro viloyatining Jondor tumanidagi kanal. Forscha **obgir** – "*suv olinadigan joy*"; "*suv havzasi*", ba'zan "*botqoqlik*" ma'nosini ifodalaydi.

OVJAZ – Toshkent viloyatining Ohangaron tumani "Telov" QFY hududidagi Ovjazsoyning ikki tomoniga joylashgan katta qishloq. U forsiy "Objuvoz" degan qo'shma so'zning mahalliy shevadagi buzilgan talaffuzi natijasida paydo bo'lgan. O'tmishda Ovjazsoyning Qorato'qay degan boshlanish qismidan Ayritomgacha bo'lgan oraliqda o'n bitta objuvoz (g'alla

donidan un yoki yog' hosil qiluvchi gidromexanizm) faoliyat ko'rsatgan. Ba'zi kishilar bu joy nomining kelib chiqishini yovvoyi hayvon va parrandalarning ko'p bo'lganligi va ularni ovlash bilan bog'laydilar. Bizningcha, "Objuvoz" talqini haqiqatga yaqinroq.

OVUL – Navoiy viloyatidagi qishloq nomlaridan biri. Mazkur nom – qishloq va boshqa ma'nolarda Kichik Osiyodan Tinch okeangacha **avul, aul, avo'l, ayo'l** kabi fonetik variantlarda uchraydi.

Xronologik jihatdan qishloq so'zidan oldin paydo bo'lgan bu termin XV–XVI asrlarda kelgan ko'chmanchi o'zbeklarning o'troqlashishi (qishlov – "qishlanadigan joy"), oqibati bo'lsa, *ovul* ko'proq *ayil* shaklida "o'tov", "bir to'p o'tov" ma'nosida ancha oldin mavjud bo'lgan.

O'zbekistonda *ovul* so'zidan tarkib topgan o'zbek qishloqlari ko'p. Janubiy O'zbekistonda *ovul* so'zi "qishloq", "kichikroq qishloq" ma'nosida hamon ishlatiladi.

Ayniqsa, Qoraqalpog'iston Respublikasining ko'pchilik hududlarida hozirgi kunda ham QFY, ya'ni ovul fuqarolar yig'ini faol qo'llaniladi. "Molxona", "qo'ra" ma'nosidagi og'il so'zi ham genetik jihatdan ovul so'zi bilan ma'nodosh.

OVUSHQA – Andijon viloyatining Paxtaobod tumanidagi qishloq. **Obushqa (ovushqa)** eski o'zbek tilida "*kekxa*", "*oqsoqol*", "*yoshi katta inson*".

Ayrim turkiy tillarda, jumladan, qirg'iz tilida "abishka" hozir ham shu

ma'noda. Alisher Navoiy asarlarining izohli lug'atida "abishka" deb nomlanadi, chunki u aynan shu so'zdan boshlanadi.

OVSHARBADAQ – qishloq. Xorazm viloyatining Hazorasp tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom avshar va badaq so'zlarining qo'shilishidan hosil bo'lgan. **Avshar** – qadimgi o'g'uz qabilalarining nomi (Mahmud Koshg'ariyda – afshar) sanalsa, badaq Xorazmiy tilida ariq ma'nosini ifodalaydi.

Abulg'ozil Bahodirxonning so'zlariga ko'ra, **avshar** – "tez ishlovchi", "tezkor" ma'nosini ifodalaydi (A.H.Кононов. Родословная туркмен. С. 53); **badaq** – u ham etnonim. Biroq, ayrim manbalarda **Bodoq** xorazmiy so'z hisoblanib, *kichik ariq, arna* ma'nosini ifodalashi qayd etiladi.

Shunday ekan, **Afsharbadaq** – *Afshar arig'i* ma'nosida ham bo'lishi mumkin.

OVCHI – qishloq. Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumani, Samarqand viloyatining Xatirchi tumani. A.P. Xoroshxin "o'zbek" qabilalarining 92 ta urug'i ichida avchini ham qayd etadi (A.П.Хорошхин. Сборник статей, касающихся до Туркестанского края. СПб, 1876. –С. 512).

OXIRCHALIK – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Mazkur nom ot+(suffiks) cha+lik strukturali bir komponentli toponim. **Oxur//oxir//oqir** mahalliy xalq tilida **Oxur//oxir** tarzida talaffuz qilinadi.

Apellyativning birinchi qismi **Oxur**

chorva mollari (qo'y, echki, sigir, ot) ga yem-xashak solib beriladigan moslama (idish) [O'TIL. 3, 687]. Uning ikkinchi komponenti **-cha** qo'shimchasi otlarga qo'shilib kichraytirish, erkalash ma'nolarini ifodalab kelsa, uchinchi qismi **-lik** affiksi esa o'rin-joyini bildiruvchi qo'shimchadir.

Bundan kelib chiqadiki, ushbu mikrooykonim kasb-korga nisbat berilib, mahalliy aholi punkti nomlangan.

OXUNQAYNAR – qishloq. Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanidagi qishloq nomi. **Qaynar** – suv qaynab chiqadigan manba, suv otilib chiqadigan buloq; **oxun** – uyg'urlarning umumqabul qilingan laqabi (**Axunqaynar** – *uyg'urlar bulog'i*).

OYBEK – o'zbek urug'larining nomlaridan biri oybek, uning buyuk o'zbek yozuvchisi Toshmuhammad Musayev (Oybek) taxallusiga hech qanday aloqasi yo'q. Samarqand viloyatining Bulung'ur tumanida oybekto'b etnonimi va bir nomli qishloq bor; Xorazm viloyatining Shovot tumanida ham Oybek qishlog'i qayd etilgan, oybek urug'ining asosiy qismi Afg'oniston hududida yashaydi.

OYDIN – qishloq. Toshkent viloyatining Chinoz tumanidagi qishloq nomi. **Oydin** – *oysimon, oy bilan yoritilgan*, ko'chma ma'noda – *yorug', aniq* ma'noni anglatadi.

OYDIN HAYOT – mahalla. Xorazm viloyatining Xonqa tumanidagi qishloq nomi. **Oydin** – "oy chiqib, hamma yoq oy nuri bilan yorigan, yorug'" va

hayot – *yashash, mavjud bo'lish, tiriklik* so'zlari orqali hosil qilingan joy nomi. Mustaqillik yillarida qo'yilgan toponim.

OYDINKO'L – Samarqand viloyatining Urgut tumanidagi ko'l nomi. *Oy-din* termini ba'zan *oyna* tarzida ham ishlatiladi (Hasanov, 1965).

Oydin so'zi "*tiniq, toza, yaltiroq*" ma'nosida bo'lib, ko'l o'rtasining, asosan, suv chiqayotgan suv yuzasining tiniqligi bilan belgilanadi. Aksincha, **Ayronko'l** nomi *suvning loyqaligini* ko'rsatadi.

OYIM – qishloq. Andijon viloyatining Jalaquduq va Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanlaridagi qishloq nomi. **Oyim** – *beka* ma'nosini ifodalaydi.

OYIM QISHLOQ – Andijon viloyatining Jalaquduq tumaniga qarashli qishloq nomi. Atoqli o'zbek shoirasi Nodirabegimning nomi Mohlaroyim edi.

Bir qo'lyozma hujjatda yozilishicha, Mohlaroyim Jalolobodidagi "Hazrati Ayub" bulog'i ziyoratiga ketayotib, Qoradaryo bo'yidagi Dalvarzin qishlog'ida to'xtagan. Qo'qonga qaytib kelib, o'g'li Muhammad Ali (Madali) xonga daryo vodiysining havosi ma'qul bo'lganini aytgan. Muhammad Alixon turli jamoalardan shu tomonga ko'chirma qilib, barchaga chek bergan. Shundan boshlab (taxminan 1830-yillardan) hozirgi Oyim qishlog'iga asos solingan.

Farg'ona viloyatining Buvayda tumanida ham shunday atalgan mahal-

la nomi mavjud bo'lib, unda *Oyimcha, Oyimcha qaqir* kabi qishloq va mahalla nomlari qayd etilgan. Ko'pchilik tadqiqotchilar bu nomni Nodirabegimning taxallusi Mohlaroyimga nisbat berib qo'yilgan, deb hisoblaydilar.

OYIMCHAQAQIR – Farg'ona viloyatining O'zbekiston tumanidagi qishloq nomi. **Oyimcha** – *xonim, qaqir* – *quruq, suvsiz joy*.

Demak, **Oyimchaqaqir** – *xonimga tegishli suvsiz, quruq joy* ma'nosini ifodalaydi.

OYISHAXONIM – shaharning g'arbiy qismidagi eski bir katta mahalla nomi. Bizning tekshirishlarimizga ko'ra, shoira Mohlaroyim–Nodirabegimning onalari nomiga XVIII asr oxirlarida ajratilgan chek bo'lib, "Oyishaxonim cheki" deb atalgan. Keyinchalik, amir Umarxon davrida (1809–1822) kattagina qishloqqa aylanib ketgan va shu nomda guzar ham bo'lgan. Bizning davrimizda hozirgi Oltinko'l ko'chasi bo'yidagi mahallalardan biri.

OYNAKO'L – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Qamashi va Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumanlaridagi qishloqlar nomlari. *Oyna* va *ko'l* so'zlari qo'shilishidan hosil bo'lgan. Demak, **Oynako'l** – *oynali ko'l* ma'nosini anglatadi.

OYNASOZON – qishloq. Buxoro viloyatining Kogon tumani. **Oyna, oynasoz** – *oyna qo'yadigan odam, -on* – ko'plik qo'shimchasi. **Oynasozon** – *oyna tuzatadiganlar yashaydigan qishloq* ma'nosini anglatadi.

OYOQ – qishloq. Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanidagi qishloq

nomi. Turkiy soʻz hisoblangan **Oyoq** – *past*, *pastki* degan maʼnoni ifodalab, “*pastki qishloq*” maʼnosini anglatadi.

OYOQBOGʻ – qishloq. Xorazm viloyatining Urganch tumanidagi qishloq nomi. Toponim ikki qismdan iborat boʻlib, oyoq va bogʻ soʻzlarining qoʻshilishidan hosil boʻlgan.

Demak, **Oyoq bogʻ** toponimi *pastki bogʻ*, *pastdagi bogʻ* maʼnosini anglatadi.

OYOQQISHLOQ – qishloq. Xorazm viloyatining Qoʻshkoʻpir tumanidagi qishloq nomi. **Oyoq qishloq** – *pastdagi qishloq*, *pastda joylashgan qishloq* maʼnosini ifodalaydi.

OYOQSOLMA – Qoraqalpogʻiston Respublikasining Ellikqalʼa va Toʻrtkoʻl tumanlaridagi qadimiy hudud nomi. Mazkur *Ayaqsalma* toponimi bir qarashda tana aʼzosi nomlari bilan bogʻliq koʻrinsa ham, *ayaq* (qadimiy *adaq*) soʻzining koʻchma maʼnolaridan biri “soʻng”, “nihoya” ekanini eʼtiborga olsak, joyning tabiiy-geografik xususiyati, xususan, joylashuv belgisini oʻzida ifoda etadi.

“Gavdaning tayanib turishi uchun xizmat qiladigan aʼzo” maʼnosidagi *ayaq* (eski oʻzbek tilida *ayaq* // *ayagʻ*) qadimgi turkiy tildagi “qadamlamoq” mazmunini anglatgan *a:d-* feʼlining *ay-* shakli asosida paydo boʻlgan¹ va unga asosda anglashilgan maʼno natijasini anglatuvchi *-q* qoʻshimchasi qoʻshilgan.

Janubiy Qoraqalpogʻiston va Buxo-

ro orasidagi yastanib yotgan choʻl, Qizilqumning janubiy qismi *Batqaq-qum* // *Bataqqum* nomi bilan yuritilgan². Bu toponimni ham obyektning tabiiy-geografik xususiyati bilan bogʻliq toponimlar qatorida izohlashimiz mumkin boʻladi. Apellyativi: *batqaq* // *bataq + qum*. Turkiy tillardagi “bot” feʼliga oʻrin oti yasovchi *-qoq* qoʻshimchasi qoʻshilgan, *qum* topoidikator (Bu haqda qarang: D.Yoʻldoshev. Janubiy Qoraqalpogʻiston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, –Nukus, 2012).

OYOQCHI – qishloq. Qashqadaryo viloyatining Kitob va Chiroqchi tumanlaridagi qishloq nomi. **Ayakchisay (Oyoqchisoy)** – *daryo*. Qadimgi turkiy va ayrim zamonaviy turkiy tillarda **ayak (oyoq)** – “*kosa*”, “*idish*”, **ayakchi (oyoqchi)** – “*idish tayyorlaydigan usta*”. Undan tashqari, **ayak (oyoq)** soʻzi “*pastki*”, “*oxirgi*” maʼnolarini ifodalaydi.

OYQOR – Jizzax viloyatining Baxmal tumanidagi Turkiston choʻqqisidagi balandlik nomi. **Qar-gʻar** (sugʻdcha) komponenti “*togʻ*”, “*togʻlar*” maʼnosini ifodalaydi (birinchi komponent nomaʼlum). U yerda ham *Chimqortov*, *Shovqortov* nomli togʻli choʻqqilar bor.

OYTAMGʻALI – Samarqand viloyatining Oqdaryo va Toshkent viloyatining Oqqoʻrgʻon tumani, Samarqand viloyatining Payariq hamda Jizzax viloyatining Forish tumani hududlaridagi qishloqlar nomlari. Maz-

¹ Севортян Е.В. Этимологический словарь тюркских языков. –М.: Наука, И. –С. 103.

² Tarixiy-geografik nomlarning qisqacha izohli lugʻati. Buxoro nashriyoti. 2008. - B.8.

kur qishloqlarda sarixitoy urug'iga mansub aholi yashashiga ko'ra, oytamg'alilar xitoy qabilasi tarkibida ham bo'lsa kerak.

Oytamg'alilar do'rmon, qipchoq, qurama, qo'ng'iro't kabi o'zbek qabilalari tarkibiga kirgan urug'. Urug' tamg'asi yangi oy (taqa) shaklida bo'lgani uchun oytamg'ali deb atalgan (Qorayev, 1970). Oytamg'ali nomi bilan atalgan qishloqlar *Narpay*, *Pay-ariq* tumanlarida ham uchraydi.

OYLACHAK ELATI – Qoraqalpog'iston Respublikasining Beruniy tumani-dagi ovul nomi. Aslida, **Oylachak elati** toponimi antropotoponimlardan biridir. Bu elat shu hududda XX asr boshlarida yashagan *Oyjon Iachak* ismli qissaxon ayol nomi bilan bog'liq.

Bu o'rinda shaxs laqabi sifatida ishtirok etayotgan *Iachak* so'zi voha shevalari uchun ekzotik leksemalardan biri sanaladi. *Iachak* – xotin-qizlarning bosh kiyimi¹.

Ushbu so'z Qashqadaryo shevalarida *lachay* shaklida ishlatiladi².

D.Abdurahmonov ushbu so'zni Izbosgan shevasida *kulə//kultə*, Qashqadaryoning ayrim shevalarida *pchay//pchək* shaklida qo'llanishini ko'rsatadi³ (Bu haqda qarang: D.Yo'ldoshev. Janubiy Qoraqalpog'iston toponimlarining tarixiy-etimologik tadqiqi, – Nukus, 2012).

OZOD – Andijon viloyatining Shahrixon va Samarqand viloyatining Qo'sh-

rabot hamda Namangan viloyatining Uchqo'rg'on tumanlaridagi qishloqlar nomlari. Mazkur nomning shaxs ismiga hech qanday aloqasi yo'q. Ushbu mikrotoponimni tashkil etgan "ozod" so'zi forscha bo'lib, "*erkin, hur, asoratdan qutulgan, g'am-tashvishlardan xoli, saxovatli, oliyjanob*" ma'nolarini bildiradi [O'TIL. 5, 3, 95].

Shu qishloqda mahalla fuqarolar yig'inining idorasi joylashgani uchun "Ozod" MFY deb nomlangan.

OG'ALIQ//OHAKLIK – qishloq va tog'. Samarqand viloyatining Samarqand tumanidagi qishloq va tog' nomi. Temur davrida Samarqand va uning tumanlarida masjidnlarni tuzatishda ohak qo'shilgan. Og'aliq – qishloq. Andijon viloyatining Shahrixon tumani; Farg'ona vodiysida og'aliq etnonimi qayd etilgan; yana Qo'qon xonligida og'aliq ijtimoiy termini mashhur – rahbar shaxs hisoblangan.

OG'ARE – Buxoro viloyatining Vobkent tumanidagi qishloq nomi. Xalq og'zaki ijodiga ko'ra, mahsido'zlar bu yerda charmga oxirgi ishlovni berganlar va shuning uchun ham bu yerni "Oxiri" deb atashgan. **Oxiri** so'zi o'zgarib, hozirgi holatga kelib qolgan.

Toponimga asos bo'lgan *og'ar* so'zi urug' nomi, etnonim. S.Qorayev ham *og'ar (oqar, og'or)* nomli urug' mavjudligini yozgan. Demak, geografik joy nomiga *og'ar* urug'ining nomi, etnonim asos bo'lganligi haqiqatga yaqin.

¹ Ўрозов Е. Жанубий Қорақалпоғистондаги ўзбек шевалари. – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 76.

² Ўзбек халқ шевалари лексикаси луғати. – Тошкент: Фан, 1971. – Б.172.

³ Абдураҳманов Д. Ўзбек шевалари лексикасининг тараққиёт манбалари ва улардаги лексик фарқлар // Ўзбек шевалари лексикаси. – Тошкент. 1991. – Б. 78.

OG'ATEPA – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Og'a so'zi Xorazm shevasiga xos bo'lib, "*bir-biriga yaqin, aka-uka*" ma'nosiga ega [O'TIL. 3, 184].

Apellyativning ikkinchi komponenti "Tepa" so'zi esa geografik termin sanaladi. Oronim nomi oykonimga o'tgan.

Yuqoridagilarga asosan "**Og'atepa**" – "*bir-biriga tutashgan ikki tepalik atrofidagi bunyod bo'lgan qishloq*" degan ma'noni bildiradi.

OSHOQQALA – Xorazm viloyatining Qo'shko'pir tumanidagi mahalla nomlaridan biri. **Oshoq** so'zi ham Xorazmcha so'z bo'lib, *pastki, quyi* ma'nolarini ifodalaydi.

Aytishlaricha, 1825-yilda Xiva xoni mazkur hududga eroniy larni ko'chirib olib kelib, bu joyning atrofini devor bilan o'ragan va bu hudud qishloqning pastki qismida joylashganligi tufayli *Oshoqqal'a* deb nomlangan.

OCHA – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi qishloq nomi. Ko'pchilik ilmiy manbalarda mazkur nom etnonim sifatida qayd etiladi. Jumladan, Kenagaslar tarkibidagi urug'larning biri *acha // ocha* deb atalgan [T.Nafasov, 19; N.Begaliyev, 83]. Shuningdek, qo'ng'irotlarning voxtamg'ali bo'limida ham shunday urug' nomi bor. Qoraqalpoqlar tarkibida ham *osha // asha* urug'i bor [S.Qorayev, 30; Z.Ziyotov, 31].

Shunga binoan bu mikrotoponimni *ocha // acha* urug'i vakillari yashaydigan qishloq, deb izohlash maqsadga muvofiq. Etnonim keyinchalik oykonimga o'tgan. Shunga ko'ra, ush-

bu mikrotoponim bir o'zakli etnooykonimlar sirasiga kiradi.

OCHABULOQ – Samarqand viloyatining Qo'shrabot tumanidagi buloq nomi. Bu mikrotoponim "*ocha // acha*" hamda "*buloq*" qismlaridan iborat.

Kenagaslar tarkibidagi urug'larning biri *acha // ocha* deb atalgan [T.Nafasov, 19; N.Begaliyev, 83].

"**Buloq**" so'zi esa "*yer ostidan otilib, qaynab chiquvchi suv va shunday suv chiqib turgan joy, chashma*" ma'nosini bildiradi [O'TIL. 5, 1, 370].

Shunga asosan mazkur etnotoponim "*ocha // acha urug'i vakillari tomonidan bulog'i bor joyda bunyod etilgan yashash maskani, qishloq*" ma'nosini anglatadi va uni ot+ot tuzilishiga ega deb izohlash mumkin.

OCHAMAYLI – qishloq. Samarqand viloyatining Bulung'ur va Urgut, Toshkent viloyatining Bekobod va Bo'ka, Qashqadaryo viloyatining Kitob hamda Qoraqalpog'iston Respublikasining Kegeyli tumanlari hududlaridagi qishloq va ovullar nomi.

Achamayli qo'ng'iroq qabilasi, kenagas, yuz, do'rman, nayman, qurama qabilalari va vaxtamgali bo'lim urug'i. Achamayli etnonimi boshqa qabilalar, xalqlar, xususan, qoraqalpoqlar tarkibida ham uchraydi (ashamayli). Ho'kiz va qo'toslar uchun belgilangan egar va bolalar uchun egar esa achamay deb nomlangan.

Ochamayli – "*urug' egari bilan*", "*egarni eslatadigan tamg'ali urug'*". Etnograf N.A.Aristov achamayli etnonimini qadimgi qabila ach nomi bilan bog'laydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абаев В. И. Историко-этимологический словарь осетинского языка. –М. –Л., 1958.
2. Abdulla Jabbor. Namangan viloyati. – Namangan, 2011.
3. Abdullayev F. A. Xorazm shevalari. I. –Т., 1961.
4. Abdullanoma: Hofiz Tanish ibn Mir Muhammad Buxoriy. Abdullanoma. –Т., 1966, I jild, II jild, 1969.
5. Абдураимов М. А. Очерки аграрных отношений в Бухарском ханстве в XVI – первой половине XIX века. –Т., 1966.
6. Абрамзон С.М. Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи. –Л., 1971.
7. Абрамзон С.М. Этнический состав киргизского населения Северной Киргизии. ТКАЭЭ, т. IV, 1960.
8. Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiy. Buxoro tarixi. –Т., 1966.
9. Айтбоев Д. Тюркские этнонимы. –Н., 1986.
10. Avezov M.M. Arid o'lkalar toponimlarining tabiiy geografik asoslari (Buxoro viloyati misolida) (monografiya). –Т.: Universitet, 2021.
11. Avezov M.M. Buxoro viloyatidagi geografik joy nomlari va ularning tabiiy geografik xususiyatlari // Professor Suyun Qorayev – zamondoshlari nigohida. Professor Suyun Qorayevning 90 yilligiga bag'ishlangan ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. –Т.: Cho'lpon nomidagi NMIU, 2015.
12. Avezov M.M., Jumayev I.S. Joy nomlarida hudud tabiiy sharoitining aks etishi (Buxoro viloyati toponimlari misolida) // Zamonaviy geografiya va O'zbekiston tabiiy-resurs potensialini baholash. Iqtidorli talabalar va yosh olimlarning respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. –Т., 2015.
13. Avezov M.M., Mirakmalov M.T. Buxoro toponimiyasiga doir muhim manba // Geografiya fani va ta'limining zamonaviy muammolari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. –Т., 2015.
14. Avezov M.M., Mirakmalov M.T. Buxoro viloyati oronimlari va gidronimlari (monografiya). –Т.: VNESHINVESTPROM, 2020.
15. Avezov M.M., Hamroqulova M.O'. Quyi Zarafshon tabiiy geografik o'lkasidagi joyning geografik o'rniga bog'liq toponimlar // O'zbekiston Geografiya jamiyati IX syezdi materiallari. –Т., 2014.
16. Азимджанова С. А. Индийский диван Бабура. –Т., 1966.
17. Alisher Navoiy. Muhokamat ul-lug'atayn. –Т., 1948.
18. Андреев М. Местности Туркестана, интересные в археологическом отношении. –Ташкент, «Средне-Азиатский вестник», 1896.
19. Андреев М. С. По Таджикистану. Отчёт экспедиции. 1925 г. –Т., 1927.

20. Арндаренко Г.А. Досуги в Туркестане 1874–1889. –СПб, 1889.
21. Аристов Н. А. Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности. «Живая старина», год VI. СПб, 1896.
22. Архангельский Н. П. Среднеазиатские вопросы географической терминологии и транскрипции. –Ташкент, 1935.
23. Асланов А.С. Шофиркон тумани микротопонимиясининг лингвистик таҳлили. – Тошкент, 2005.
24. Атаниязов С. Топонимика Юго-восточного Туркменистана. Автореферат кандидатской диссертации. –Ашхабад, 1966.
25. Ахмадалиев Ю. И. Фарғона вилояти топонимлари. –Фарғона, 2009.
26. Ахмедов Б. А. Государство кочевых узбеков. –М., 1965.
27. Бакрон. Жаҳоннома – Мухаммад ибн Наджиб Бакран, Джаханнаме (Книга о мире). Издание текста, введение и указатели Ю.Е.Борщевского.
28. Бартольд В. В. Сочинения, т. I. –М., 1963.
29. Бартольд В. В. Сочинения, т. II. –М., 1964.
30. Бартольд В. В. Сочинения, т. III. –М., 1965.
31. Бартольд В. В. Сочинения, т. IV. –М., 1966.
32. Бартольд В. В. Сочинения, т. VI. –М., 1966.
33. Бартольд В. В. Сочинения, т. VII. –М., 1967.
34. Бартольд В. В. Сочинения, т. VIII. –М., 1970.
35. Бартольд В. В. Сочинения, т. IX. –М., 1972.
36. Бартольд В. В. Историко-географический обзор Ирана. –СПб., 1903.
37. Баскаков Н. А. Тюркские языки. –М., 1959.
38. Begmatov E. Joy nomlari – Ma’naviyat ko’zgusi. – Т., 1998.
39. Begmatov E. O’zbek ismlari. –Toshkent, 1998.
40. Begmatov E., Uluqov N. Onomastik terminlar izohli lug’ati (bibliografik ko’rsatkich). –Namangan, 2006.
41. Беляев Б.И. Арабские источники по истории туркмен IX–XIII вв. МИТТ, т. I. –М. –Л., 1939.
42. Бернштам А.Я. Памятники старины Таласской долины. Историко-археологический очерк. –Алма-Ата, 1941.
43. Boburnoma: Zahiriddin Muhammad Bobur. –Т., 1960.
44. Бобоёров Ф. Илк ўрта аср манбаларида Туркистон атамаси // «Ўзбек халқининг келиб чиқиши, илмий-методологик ёндошувлар, этногенетик ва этник тарих» мавзусидаги республика илмий-назарий семинар материаллари. – Т., 2004.
45. Бобоёров Ф. Чоч тарихидан лавҳалар (Илк ўрта асрлар). Тошкент: Yangi nashr, 2010.
46. Бобоёров Ф. Ўзбекистон худудида Қорахонийлар давригача бўлган қадимги туркий топонимлар // Марказий Осиёда анъанавий ва замонавий этномаданий жараёнлар, “Карим Шониёзов ўқишлари” туркумидаги халқаро илмий анжуман материаллари, 1-қисм. – Тошкент, 2005.

47. Богомолова К.А. Следы древнего культа воды у таджиков. Известия отд. общественных наук. АН Таджикской ССР. –Душанбе. Вып. II. 1952.
48. Боровков А.К. Лексика Среднеазиатского тевфира XII–XIII вв. –М., 1963.
49. Боровков А.К. Бадаи ал-лугат – словарь Тали имани Гератского к сочинениям Алишера Навои. –М., 1956.
50. Будагов Л. Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, т. I–II. СПб., 1869–1871.
51. Bo'riyeva X. Toshkent shahrining tarixiy toponimiyasi (XIX asr oxiri – XX asr boshlari)yu –Т., 2009.
52. Buxoro tarixi: Abu Bakr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiy. Buxoro tarixi. –Т., 1966.
53. Vahobov M. O'zbek socialistik millati. –Т., 1960.
54. Веселовский Н.И. Очерк историко-географических сведений о Хивинском ханстве. СПб., –М., 1877.
55. Веселовский С.Б. Топонимика на службе у истории. «Исторические записки», выпуск. – М., 1945.
56. Вильданова А.Б. Бухарские ирригационные и канцелярские термины. «Народы Азии и Африки», 1964.
57. Вильданова А.Б., Чехович О.Д. Об общинном землепользовании, обозначаемом термином «пайкал». «Народы Азии и Африки», 1965.
58. Винников Я.Р. Современное расселение народов и этнографических групп в Ферганской долине. – СЭС II. –Т., 1959.
59. Владимирцов Б.Я. Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм. –Л., 1934.
60. Востоков А.Х. Задача любителям этимологии. «Санкт-Петербургский вестник», СПб, 1812, № 2, сб. 204–215.
61. Вяткин В.Л. Материалы к исторической географии Самаркандского вилайета, СКСО, вып. VII. 1902.
62. Вяткин В. Памятники древностей Самарканда, изд. 3-е. –Т., 1933.
63. Гафуров А. Рассказы об именах. –Душанбе, 1968.
64. «Географические названия» («Вопросы географии», т. 58). –М., 1962.
65. Гребенкин А.Д. Узбеки. Сб. «Русский Туркестан», вып. 2. –М., 1872.
66. Гребенкин А.Д. Мелкие народности Зерафшанского округа. – СРТ. Вып. II, 1872.
67. Губаева С.С. Этническая история населения Ферганы конца XIX – начала XX вв. (По данным топонимии). –Т., 1983.
68. Гулямов А.Г. Проблемы исторического словообразования узбекского языка. Докторская диссертация. –Т., 1957.
69. Гулямов А.Г. История орошения Хорезма с древнейших времен до наших дней. –Ташкент, 1957.

70. Дамбе В.Ф. Исследования по вопросам топонимики Латвийской ССР. –Рига, 1962.
71. Doniyorov X. O'zbek xalqining shajara va shevalari. –Toshkent, 1968.
72. Дульзон А.П. Вопросы этимологического анализа русских топонимов субстратного происхождения. –ВЯ, 1959.
73. Дусимов З. Историко-лингвистический анализ топонимов Хорезма. Дисс. док. фил. наук. –Т., 1989.
74. Do'simov Z. Xorazm toponimlari. –Toshkent, 1985.
75. Do'simov Z. Xorazmdagi tarixiy nomlar // Filologik tadqiqotlar. –Urganch, 2000.
76. Do'simov Z., Egamov X. Joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. –Т., 1977.
77. Do'simov Z. Shimoliy Xorazm toponimlari. Nomzodlik dissertatsiyasi. –Toshkent, 1970.
78. Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi. –Т., 1964.
79. Jalilov S. Farg'ona vodiysining sug'orilish tarixidan. –Toshkent, 1977.
80. Жданко Т.А. Каракалпаки Хорезмского оазиса. Археологические и этнографические работы Хорезмской экспедиции 1945–1948 гг. «Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции», т. I. –М., 1952.
81. Жучкевич В. А. Топонимика. –Минск, 1965.
82. Жуковский В. А. Древности Закаспийского края. Развалины Старого Мерва, СПб., 1894 (МАР, вып. 16).
83. Jo'rayev V. Yuqori Qashqadaryo o'zbek shevalari. –Toshkent, 1969.
84. Загорский В.П. Как возникли названия городов и сел Воронежской области. –Воронеж, 1966.
85. Задыхина К.Л. Узбеки дельты Амударьи. – Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции, т.I//Археологические и этнографические работы Хорезмской экспедиции 1945–1948. –М., 1952.
86. Закиров А. Лексико-семантическая характеристика этнонимов Джизакской области; Исследования по лексике и фразеологии языков разных систем. –М., 1990.
87. Закиров А. А. Топонимия Джизакской области Узбекской ССР; автореф. дисс. кан. фил. наук. –М., 1991.
88. Зарубин И.И. Список народностей Туркестанского края. – ТКИПС, 1925.
89. Зафарнома – Шарафиддин Али Яздий, Зафарнома. –Тошкент, 1972.
90. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. –Тошкент, 1960.
91. Заҳириддин Муҳаммад Бабур. «Бабур-наме». –Ташкент, 1958.
92. Зинин С. И. Ономастика Республик Средней Азии и Казахстана. Краткий библиографический указатель литературы за 1917–1972 гг. –М., 1972.
93. Ibrohimov S. Farg'ona shevalarining kasb-hunar leksikasi. –Toshkent, 1959.
94. Иванов П. П. К истории развития горного промысла в Средней Азии. Краткий исторический очерк. –Л. –М., 1932.

95. Иванов П.П. Из области Среднеазиатской хозяйственной терминологии. ИАН-ООН, 1935.
96. Иванов П.П. Хозяйство джуйбарских шейхов. К истории феодального землевладения в Средней Азии в XVI-XVII вв. - М. - Л., 1954.
97. Иванов П.П. Архив хивинских ханов XIX в. - Л., 1940.
98. Ishayev A. Shimoliy Xorazmdagi ba'zi toponimik nomlarning etimologiyasi // filologiya masalalari. Toshkent davlat chet tillar ped.in-ti asarlari. -Toshkent, 1963.
99. Yo'ldoshev M. X. Xiva xonligida feodal yer egaligi va davlat tuzilishi. -Т., 1959.
100. Кадырова Ш.М. Микротопонимы Ташкента. Автореф. дис. канд. филол. наук. - Ташкент, 1970.
101. Каримова Л.Г. Топонимы североузбекских говоров. Автореф. дис. канд. филол. наук. -Ташкент, 1972.
102. Кармышева Б.Х. О некоторых древних тюркских племенах в составе узбеков (по этнографическим данным). Труды международного конгресса востоковедов. Т. III. -М., 1960.
103. Кармышева Б. Х. Сведения об узбекских родах семиз и кесамир. Труды АН Тадж. ССР. -Ташкент, XVIII, 1953; Сборник статей по истории и филологии Средней Азии, посвященный А. А. Семенову. -Сталинабад, 1953.
104. Кармышева Б. Х. Очерки этнографической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. -М., 1976.
105. Карпенко Ю.А. Топонимия Буковины. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. -Киев, 1967.
106. Конкашпаев Г.К. Казахские народные географические термины. «Изв. АН Казахской ССР», № 99, серия географическая, вып. 3. -Алма-Ата, 1951.
107. Конкашпаев Г. К. Словарь казахских географических названий. -Алма-Ата, 1963.
108. Кононов А.Н. Родословная туркмен. Сочинение Абул-Гази-хана хивинского. -М. -Л., 1958.
109. Кононов А.Н. О семантике слов кара и ак в тюркской географической терминологии // Изв. отд. общественных наук АН Таджикской ССР. -Душанбе, 1954.
110. Крачковский И.Ю. Арабские географы и путешественники. ИГГО. Т. L. XIX, 1937.
111. Крачковский И.Ю. Бируни и его роль в истории восточной географии. «Бируни. Сборник статей под ред. С.П. Толстова». -М. -Л., 1950.
112. Кубаков К. О некоторых родоплеменных группах узбеков верхней Кашкадарьи. «Этнографическое изучение культуры и быта узбекского народа» -Т., 1972.
113. Кузеев Р. Г. Происхождение башкирского народа. -М., 1973.

114. Латипов Дж. Топонимия города Маргелана и его окрестностей (лингвистический анализ). Автореф. дис. филол. наук. –Т., 1975.
115. Лебедева А.И. Словообразование в псковской топонимике «Ученые записки» (ЛГУ), № 198, серия филологических наук. Вып. 24. – Л., 1956.
116. Лившиц В.А. Согдийские письма с горы Муг. –М., 1960 (XXV Международный конгресс востоковедов, Доклады делегации СССР).
117. Лившиц В.А. Два согдийских документа с горы Муг, ВДИ. 1960.
118. Лигети Л. Монгольские элементы в диалектах хазара в Афганистане. Краткие сообщения ин-та народов Азии. № 83, Монголоведение и тюркология. –М., 1964.
119. Логофет Д.Н. В горах и на равнинах Бухары (очерки о Средней Азии). СПб., 1913.
120. Логофет Д.Н. На границах Средней Азии. Вып. I–III. –СПб., 1909.
121. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом, т.I. – СПб, 1911.
122. Лойфман Н.Я., Попов С.А. Топонимические названия Оренбургской области. –Оренбург, 1960.
123. Лунин Б.В. Средняя Азия в дореволюционном и советском востоковедении. –Т., 1965.
124. Максудов Ф., Бабаяров Г. К этимологии топонима Чач // Столице Узбекистана Ташкенту 2200 лет. Труды международной научной конференции. – Ташкент, 2009.
125. Максудов Ф., Бабаяров Г., Кубатин А. Чач – один из самых древних тюркских топонимов Центральной Азии // Тәуелсіздік таңы – достық нарі (Ташкент қаласының 2200 жылдығына арналған ғылыми-теориялық конференция материалдары). Ташкент, 2009.
126. Маллицкий Н.Г. О некоторых географических терминах, имеющих отношение к Средней Азии «Изв. Всесоюзного географического общества», –Т. 77, вып. 5, 1945.
127. Маллицкий Н. Г. Учебное пособие по географии Таджикистана. –Ташкент-Сталинабад, 1929.
128. Маллицкий Н. Г. Ташкентские махалля и мавза. – «В.В.Бартольд», –Т., 1927.
129. Малов С. Е. Памятники древнетюркской письменности. –М. –Л., 1951.
130. Мандельштам А.М. Материалы к историко-географическому обзору Памира и припамирских областей с древнейших времен до XX в. м. э. Сталинабад, 1957 (Труды ин-та истории, археологии и этнографии АН Тадж. ССР, т. LIII).
131. Марр Н.Я. Из переживаний доисторического населения Европы племенных и классовых в русской речи и топонимике. –Чебоксары, 1925.
132. Масальский В. И. Туркестанский край, СПб., 1913 (Россия Полное географическое описание нашего отечества, под ред. П.П.Семенова-Тян-Шанского. –Т. XIX).

133. Массон М.Е. Ахангеран. Археолого-топографический очерк. –Ташкент, 1953.
134. Массон М.Е. Городища старого Термеза и их изучение. «Термезская археологическая комплексная экспедиция 1936 г.». –Ташкент, 1940 («Труды УзФАН», ср. 1, вып. 2).
135. Массон М.Е. К истории горного дела на территории Узбекистана. –Ташкент, 1953.
136. Массон М. Е. Краткий очерк истории изучения Средней Азии в археологическом отношении. Труды САГУ, новая серия. Вып. XXXI. Археология Средней Азии. –Ташкент, 1956.
137. Массон М.Е. Новые картографические данные о прошлом Туркменистана XVIII в. Известия АН Туркменской ССР, №1, 1958.
138. Матвеев А.К. Историко-этимологические разыскания. «Ученые записки УралГУ, вып. 36. –Свердловск, 1960.
139. Материалы по истории туркмен и Туркмении (МИТТ). Арабские и персидские источники. Т. I (VII–XV вв.). Под ред. С.Л.Волина, А.А.Ромаскевича и А. Ю. Якубовского. Труды ИВ Академии наук, XXIX. –М. –Л., 1939.
140. Материалы по районированию Средней Азии, кн. I. Территория и население Бухары и Хорезма, ч. 1, Бухара. –Ташкент, 1926.
141. Материалы по районированию Средней Азии, кн. II. Территория и население Бухары и Хорезма, ч. 2. Хорезм. –Ташкент, 1926.
142. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. I том. –Тошкент, 1960.
143. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. II том. –Тошкент, 1961.
144. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. III том. –Тошкент, 1963.
145. Мгеладзе Д.С., Колесников Н.П. Слова топонимического происхождения в русском языке. –Тбилиси, 1965.
146. Минорский В. Худуд ал-олам – Hudud al-Alam, Translaed and explaenen By V. Minorsky. –London, 1970.
147. Mirakmalov M.T. Xalq tabiiy geografik terminlari. –T.: "Fan va texnologiya nashriyoti", 2009.
148. Mirakmalov M.T., Avezov M.M. Buxoro viloyatidagi xorologik va xronologik oykonimlar // O'zGJ axboroti. 47-jild. –T., 2016.
149. Mirakmalov M.T., Avezov M.M. Buxoro viloyati geografik joy nomlarining o'rganilish tarixi // O'zGJ axboroti. 46-jild. –T., 2015.
150. Mirakmalov M.T., Avezov M.M. Hududiy toponimiya va geografik joy nomlarining rayonlashtirilishi // Farg'ona vodiysi tabiatidan foydalanish va muhofaza qilishning dolzarb muammolari. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. II qism. –Namangan., 2014.
151. Mirakmalov M.T., Avezov M.M., Asrorov D.Q. Vobkent tumani toponimlari (monografiya). –T., "MUMTOZ SO'Z", 2017.
152. Mirakmalov M.T., Avezov M.M., Shamuratova N.T. Quyi Zarafshon tabiiy geografik okrugidagi fitonim va zoonimlar // Zamonaviy geografiya va O'zbekiston

tabiiy-resurs potensialini baholash. Iqtidorli talabalar va yosh olimlarning ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. –T., 2015.

153. Mirakmalov M.T., Avezov M.M. O'lkamiz o'simlik va hayvonot dunyosini o'rganishda joy nomlarining o'rni // Orol dengizi mintaqasida yuzaga kelgan ekologik ofatning atrof-tabiiy muhitga ta'siri. Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. –Buxoro, 2015.

154. Монгольско-русский словарь. –М., 1957.

155. Мукминова Р.Г. К истории аграрных отношений в Узбекистане XVI в. По материалам «Вакф-наме». –Ташкент, 1966.

156. Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. –М., 1984.

157. Мурзаев Э. М. Средняя Азия. –М., 1957.

158. Мурзаевы Э.В. Словарь местных географических названий. –М., 1959.

159. Мусин Р. Сўз мағзидан ер бағрига. –Тошкент, 1967.

160. Муталлибов С.М. «Дивану лугат-ит турк» Махмуда Кашгарского. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. –Ташкент, 1967.

161. Муҳаммаджонов А.Р. ва Неъматов Т. Бухоро ва Хеванинг Россия билан муносабатлари тарихига доир баъзи манбалар. Я. Г. Гуломов тахрири остида. –Тошкент, 1957.

162. Muhammadjonov A.R. Quyi Zarafshon vodiysining sug'orilish tarixi. –Toshkent, 1972.

163. Muhammadjonov A.R. "Dahkat" oykonimining etimoni va "kat" substrati // O'zbek tili va adabiyoti, 2000.

164. Muhammadjonov A.R. Namangan toponimining etimologiyasi haqida // O'zbek tili va adabiyoti, 1993.

165. Muhammadjonov A.R. "Kalobod", "Kalhovuz", "Kalos", "Miyonkol" gidronimlari va "kal", "kol", "kolot" substratlari haqida // O'zbek tili va adabiyoti, 2004.

166. Набиев Р. Н. Новые документальные материалы к изучению феодального института «Союргал» в Фергане XVI–XVII вв., Известия АН УзССР. Серия общественных наук, № 3, 1959.

167. Наимов С.Н. Ойконимы Бухарской области. Автореф. дис. канд. филол. наук. –Ташкент, 1984.

168. Naimov S.N. Buxoro viloyati joy nomlarining qisqacha izohli lug'ati. –Buxoro, 1997.

169. Narshaxiy. Buxoro tarixi. –Toshkent, 1966.

170. Nafasov T. O'zbekiston toponimlarining izohli lug'ati (O'zbekistonning janubiy rayonlari). –Toshkent, 1988.

171. Nafasov T. Qishlog'ingiz nega shunday atalgan? –Toshkent, 1989.

172. Nafasov T. O'zbek nomnomasi. –Qarshi, –Nasaf, 1993.

173. Nafasov T. Qashqadaryo qishloqnomasi. –Toshkent, 2009.

174. Никонов В. А. Введение в топонимику. –М., 1965.
175. Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. –М., 1966.
176. Ne'matova Y. Zarkent oykonimi xususida / O'zbek tilshunosligining dolzarb masalalari. 2-qism (Prof. Mazluma Asqarovaning 80 yilligiga bag'ishlangan ilmiy to'plam). – Toshkent, 2005.
177. Ne'matova Y. Kuymozor oykonimi // Til va tarjima muammolari: Xalqaro ilmiy anjuman materiallari. – Toshkent: Fan, 2007.
178. Ne'matova Y. Qipchoq urug'larini ifodalovchi etnonimlar asosida shakllangan oykonimlar / Til, tarjima va adabiyot kengliklarida (prof. N.Otajonov tavalludining 60 yilligiga bag'ishlangan to'plam). – Toshkent: Fan, 2007.
179. Ne'matova Y. Namangan viloyati oykonimlarining tarixiy-lisoniy tadqiqi: Filol. fan. falsafa dok. ... disser. – Farg'ona, 2018.
180. Ne'matova Y. Poramon // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2011.
181. Ne'matova Y. Chindovul va Saroy oykonimlari xususida // O'zbek filologiyasining dolzarb masalalari. – Namangan, 2006.
182. Номинханов Ц.Д. Монгольские элементы в этнонимике и топонимике Узбекской ССР. «Записки (Калмыцкий научно-исследовательский ин-т языка, литературы и истории)», вып. 2. Элиста, 1962.
183. Оллоёров Қ.М., Оллоёрова В.М. Халқ дostonлари ономастикаси. – Тошкент, 2018.
184. Орлов А.Ф. Происхождение названий русских и некоторых западно-европейских рек, городов, племен, местностей. –Вельск, 1907.
185. Охунов Н. Топонимия Кокандской группы районов. Автореф. дис. канд.филол.наук. –Ташкент, 1978.
186. Oxunov N. Joylar va nomlar. –Toshkent, 1986.
187. Oxunov N. Toponimlar va ularning nomlanish xususiyatlari. –Toshkent, 1989.
188. Oxunov N. Joy nomlari ta'biri. –Toshkent, 1994.
189. Oxunov N. Til va joy nomlari. –Toshkent, 1988.
190. Петрушевский И.П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII–XIV веков. –М., –Л., 1960.
191. Подольская Н.В. Исследование топонимики в связи с данными этнографии // «Материалы и исследования по русской диалектологии», 2. –М., 1961.
192. Попов А. И. Географические названия. –М. –Л., 1965.
193. Пospelov E.M. Топонимика и картография (Географические названия). –М., 1962.
194. Пospelov E.M. Современное состояние топонимики в СССР. Изв. АН СССР, серия географическая, 1966.
195. Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий, т. I–IV. СПб., 1893-1911.
196. Рашид ад-диню Сборник летописей, т. I, кн.1, –М. –Л., 1952.; т. I, кн. 2, –М. –Л., 1952.

197. Решетов В.В. К вопросу о термине «курама» и кураминцах. Бюллетень АН УзССР. 1945.
198. Розенфельд А. З. Топонимика Нижнего Каратегина в связи с некоторыми вопросами его истории. «Известия отд. общ. наук АН Таджикской ССР». – Сталинабад, 1956.
199. Ромаскевич А.А. Персидские источники по истории туркмен и Туркмении X–XV вв. МИТТ, 1. – М. – Л., 1939.
200. Семенов А.А. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях носителей их в средневековой Бухаре. СВ, №5, 1948.
201. Семенов А. А. К вопросу о происхождении Саманидов. – «Труды ин-та истории, археологии и этнографии АН Тадж. ССР». Т. XXVII. – Сталинабад, 1954.
202. Семенов А.А. К вопросу о происхождении и составе узбеков Шейбани хана. – МИТУ, вып. I, ТИИАЭ АН Тадж. ССР, т. XII. 1952.
203. Семенов А. А. Материальные памятники иранской культуры в Средней Азии. – Сталинабад, 1945.
204. Семенов А.А. О среднеазиатском (бухарском) термине «агалык». Доклады АН Таджикской ССР, вып. III, 1952.
205. Семенов А.А. Очерк поземельно-податного и налогового устройства бывшего Бухарского ханства. – Ташкент, 1929.
206. Семенов А.А. Очерк устройства центрального административного управления Бухарского ханства позднейшего времени. – Сталинабад, 1954.
207. Семенов-Тянь-Шанский В.П. Как отражается географический пейзаж в народных названиях населенных мест. – М.: «Землеведение», 1924.
208. Сергеев И.В. Тайна географических названий. – М., 1963.
209. Серебренников Б.А. О методах изучения топонимических названий ВЯ. 1959.
210. Ситняковский Н.Ф. Заметки о Бухарской части долины Зеравшана, ИТОРГО, т. I, вып 2, 1900 (Список арыков и населенных пунктов).
211. Слоним И.Я. О происхождении некоторых географических названий. Страны и народы Востока. Выпуск 1. – М., 1959.
212. Смирнова О.И. Вопросы исторической топографии и топонимики верхнего Зарафшана // «Труды СТАЭ» т. I, 1946–1947 (МИА, № 15), 1950.
213. Смирнова О.И. Места домусульманских культов Средней Азии (по материалам топонимики), «Страны и народы Востока», вып. X. – М., 1971.
214. Смирнова О. И. Очерки из истории Согда. – М., 1972.
215. Соболев Л.Н. Географические и статистические сведения о Зерафшанском округе. ЗРГО, т. IV, 1874.
216. Соболевский А.И. Названия рек и озер русского Севера. «Известия 2 отд. Акад наук», т. 32. – Л., 1927.
217. Согдийские документы с горы Муг, вып. I. Чтение, перевод и комментарии А. А. Фреймана. – М., 1962.

218. Согдийские документы с горы Муг, вып. II. Чтение, перевод и комментарии В. А. Лившица. –М., 1962.
219. Согдийские документы с горы Муг, вып. III. Чтение, перевод и комментарии М. Н. Боголюбова и О. И. Смирновой. –М., 1963.
220. Соколов Ю. А. Ташкент, ташкентцы и Россия. –Ташкент, 1966.
221. Список населенных пунктов Узбекской ССР. I–VIII части. –Ташкент, 1935.
222. Сухарева О.А. Бухара XIX – начало XX вв. –М., 1966.
223. Сухарева О.А. Квартальная община позднефеодального города Бухары. –М., 1976.
224. Сухарева О.А. О терминологии, связанной с исторической топографией городов Средней Азии (куча, махалла, гузар). Народы Азии и Африки. –М., 1965.
225. Сухарева О.А. К истории городов Бухарского ханства (историко-этнографические очерки). –Ташкент, 1958.
226. Толстов С.П. Древний Хорезм. –М., 1948.
227. Толстов С.П. По следам древнехорезмийской цивилизации. –М. –Л., 1948.
228. Толстова Л.С. Некоторые вопросы исторической ономастики Хорезмского оазиса // Этнография имен. –М.: Наука, 1971.
229. Толстова Л.С. Отголоски ранних этапов этногенеза народов Средней Азии и её исторической ономастике // Ономастика Средней Азии. –М.: Наука, 1978.
230. Топонимика Востока. –М., 1962.
231. Топонимика Востока (Новые исследования). –М., 1964.
232. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. –М., 1962.
233. Троицкая А.Л. Каталог архива кокандских ханов XIX века. –М., 1968.
234. Туйчиев У. Отражение этнонимов в топонимии Булунгурского района // Ономастика Средней Азии. –Фрунзе: Илим, 1980.
235. Туйчиев У. Этнонимы и этническая география Джамбайского района // Ономастика Средней Азии. 2. –Фрунзе, 1988.
236. Uluqov N. Beshatmon, Miyona gidronimlari // Filologiya masalalari (Tursunboy Nu'monovning 80 yilligiga bag'ishlangan to'plam). – Namangan, 2007.
237. Uluqov N. Jo'y, olish, kanda gidronimik aniqlagichlarining etimologiyasi va ma'noviy xususiyatlari // Til, tarjima va adabiyot kengliklarida (professor Ne'matilla Otajonov tavalludining 60 yilligiga bag'ishlangan to'plam). – Toshkent: Fan, 2007.
238. Uluqov N. Namangan viloyati fitogidronimlari xususida // O'zbek tilshunosligi muammolari. –T., 2003.
239. Uluqov N. Namangan viloyatidagi ariq nomlari // O'zbek tili va adabiyoti, 2004.

240. Uluqov N. Namangan viloyatining "jo'y" tarkibli gidronimlari // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2002.
241. Uluqov N. Norin gidronimi // Til va tarjima muammolari: Xalqaro ilmiy anjuman materiallari. – Toshkent: Fan, 2007.
242. Uluqov N. Oqbura va Ulug'nor gidronimlari xususida // Aktualniy problemi filologii: Materialy regionalnoy nauchnoy konferensii. – Namangan, 2009.
243. Uluqov N. "Saddi Iskandariy"dagi gidronimlar xususida // Navoiyga armug'on. – Toshkent: A.Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti. 2003.
244. Uluqov N. Sirdaryo gidronimi // Filologiya masalalari. – Toshkent, 2007.
245. Uluqov N. O'zbek tili gidronimlarining tarixiy-lisoniy tadqiqi. Monografiya. – Toshkent: Fan, 2008.
246. Uluqov N., Ne'matova Y. "Qizilravot" va "Uchqo'rg'on" etimologiyasi xususida // Til va adabiyot ta'limi, 2012.
247. Умняков И.И. Значение трудов акад. В.В. Бартольда по истории Средней Азии, – МПВНКВ. С. 675–682; ср.: журн. «Фан ва турмуш», 1957, № 3.
248. Умурзаков С. Очерки по истории географических открытий и исследований Киргизии. – Фрунзе, 1959.
249. Фазылов Э. Староузбекский язык. Хорезмийские памятники XIV в. т. I. –Ташкент, 1966.
250. Фазылов Э.И., Зияева М.Т. Изысканный дар тюркскому языку. –Ташкент, 1978.
251. Ханьков Н. Описание Бухарского ханства. –СПб., 1843.
252. Хорошхин А.П. Сборник статей, касающихся до Туркестанского края. –СПб., 1876.
253. Худойберганов Р.Ю. Ўзбек исмлари имлоси доир//Низомий номидаги Тошкент давлат университети конференция материаллари. –Тошкент, 2007.
254. Худойберганов Р.Ю. Ўзбек исмлари имлоси хусусида//Филологик тадқиқотлар. –Тошкент, 2008.
255. Худойберганов Р.Ю. Ўзбек антропонимияси тизимининг вариант-дорлиги. –Урганч, 2023.
256. Xudoyberganov R.Y. Joy nomlari – Vatan tarixini o'rganishda muhim manba//Ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – Urganch, 2013.
257. Чехович О.Д. Бухарские документы XIV в. –Ташкент, 1965.
258. Чехович О.Д. Самаркандские документы XV–XVI вв. –М., 1974.
259. Чехович О.Д. О некоторых терминах среднеазиатских актов. Иранская филология. Труды научной конференции по иранской филологии. –Л., 1964.
260. Чехович О.Д. Терминологические заметки. «Народы Азии и Африки». 1964.
261. Шаниязов К. К этнической истории узбекского народа. –Ташкент, 1974.

262. Шаниязов К. Узбеки-карлуки. –Ташкент, 1964.
263. Шарафуддин Али Язди. «Зафар-наме». –Ташкент, 1972.
264. Шишкин В.А. К исторической топографии Старого Термеза. – «Труды УзФАН, сер. 1, вып. 2, 1940 (Термезская археологическая комплексная экспедиция 1936 г.).
265. Shoabdurahmonov Sh. O'zbek adabiy tili va o'zbek xalq shevalari. – Toshkent, 1962.
266. Шостакович В.Г. Историко-этнографическое значение названий рек Сибири. «Известия Восточно-Сибирского отдела русского географического общества». –Иркутск, 1926.
267. Щербак А.М. Грамматический очерк языка тюркских текстов X–XIII вв. из Восточного Туркестана. –М. –Л., 1961.
268. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. –М., 1965.
269. Юлдашев М.Ю. К истории крестьян Хивы XIX века. –Ташкент, 1966.
270. Якубовский А.Ю. К вопросу об этногенезе узбекского народа. –Ташкент, 1941.
271. O'zbek tilining izohli lug'ati. I jild. –Toshkent, 2020.
272. O'zbek tilining izohli lug'ati. II jild. –Toshkent, 2020.
273. O'zbek tilining izohli lug'ati. III jild. –Toshkent, 2020.
274. O'zbek tilining izohli lug'ati. IV jild. –Toshkent, 2020.
275. O'zbek tilining izohli lug'ati. V jild. –Toshkent, 2020.
276. O'rinboyev B. Jizzax viloyati toponimlari. –Jizzax, 1992.
277. O'rinboyev B. Samarqand viloyati toponimlarining izohli lug'ati. – Samarqand, 1997.
278. Qorayev S. Geografiya darsliklaridagi termin va geografik nomlar to'g'risida. 1953.
279. Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosini bilasizmi? –Toshkent: O'zdavnashr, 1970.
280. Qorayev S. Geografik nomlar ma'nosi. –Toshkent: O'zdavnashr, 1978.
281. Қораев С. Географические названия и термины УзСЭ – свод знаний (К завершению издания Узбекской Советской энциклопедии). –Ташкент, 1981.
282. Қораев С. География этнопонимов Узбекистана. Тезисы XI го международного конгресса по ономастике. –София, 1972.
283. Қораев С. Древнетюркские топонимы Средней Азии. Тезисы XI го международного конгресса по ономастике. –София, 1972.
284. Қораев С. К выходу топонимического словаря – рецензия (В.А.Никонов. Краткий топонимический словарь). //Общественные науки в Узбекистане. –М., 1967.
285. Қораев С. К этимологии топонимов «Сибир» и «Шибер»// «Общественные науки в Узбекистане», 1966.
286. Qorayev S. Navoiy va toponimika// «O'zbek tili va adabiyoti», 1968.

287. Qorayev S. SSSRdagi geografik nomlar lug'ati. -Toshkent: O'zdnashr, 1964.
288. Qorayev S. Toponimika. -Toshkent, 2006.
289. Qorayev S. Toshkent toponimlari. -Toshkent: Fan, 1991.
290. Qorayev S. Toponimika. -Toshkent: O'ZKP MK nashriyoti, 1970.
291. Qorayev S. Etnonimika. -Toshkent: O'zbekiston, 1979.
292. Qorayev S. O'zbekiston viloyatlari toponimlari. -Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2005.
293. Qorayev S. O'zbekiston Respublikasi geografik nomlarining o'zbek tilida yozilishi asosiy qoidalari. -Toshkent. O'zgeodezkadastr, 2004.
294. Qorayev S. O'zbekiston toponimlarini hosil qiladigan asosiy terminlar va boshqa so'zlar lug'ati. -T.: O'zgeodezkadastr, 2001.
295. Qorayev S., G'ulomov P., Rahimbekov R. Geografik nomlar va tushunchalar izohli lug'ati. -T.: O'qituvchi, 1980.
296. G'aybullayev S. Qorako'l vohasi toponimlari. -T., 2015.
297. G'ulomov Ya. G'. Xorazmning sug'orilish tarixi. -M., 1959.
298. Hakimov Q.M. Kartadagi so'z. -T.: "VNESHINVESTPROM", 2018.
299. Hakimov Q.M. Jizzax viloyati toponimlari. -Jizzax: "Sangzor" nashriyoti, 2014.
300. Hasanov H. Beruniy asarlarida toponimika // Beruniy va ijtimoiy fanlar. -T., 1972.
301. Hasanov H. Geografik terminlar lug'ati. -Toshkent, 1964.
302. Hasanov H. Geografik nomlar siri: ilmiy-ommabop ta'rif. -Toshkent, 1985.
303. Hasanov H. Yer tili. -T., 1977.
304. Hasanov H. Zahiriddin Muhammad Bobur. -T., 1966.
305. Hasanov H. O'rta Osiyo joy nomlari tarixidan. -Toshkent, 1965.

UO'K 81.2-3(50')

KBK 81'373.21 (575.1)(038)

O' 23

O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati [Matn] : lug'at / tuzuvchilar R.Y. Xudoyberganov, N. Uluqov [va boshq.]; – Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2024. – 460 b.

O'ZBEKISTON JOY NOMLARINING IZOHLI LUG'ATI

I JILD

A – O

Muharrir *Habib Abdiyev*
Badiiy muharrir *Dilmurod Jalilov*
Musahhihlar: *Adolat Mustafoyeva, Iroda Umarova, Sanjar Ergashov*
Kompyuterda sahifalovchi *Zilola Aliyeva*

Nashr. lits. AI № 290.04.11.2016
Bosishga 2024-yil 3-oktyabrda ruxsat etildi.
Bichimi 70x100 ¹/₁₆, “Cambria” garniturası,
Ofset bosma, 26,0 shartli bosma taboq, 20,3 nashr tabog'i,
Adadi 1000 nusxa, raqamli buyurtma.
Bahosi shartnoma asosida.

G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyida chop etildi.
100128, Toshkent, Labzak ko'chasi, 86.

Telefon: (371) 241-35-47, 241-48-62, 241-83-29

Faks: (371) 241-82-69

www.gglit.uz

info@gglit.uz.